საბჭოთა კავშირი
იდეოლოგია და პოლიტიკა

მაღხაზ
მაცაბერიძე

საბჭოთა კავშირი
იდეოლოგია და პოლიტიკა

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

მალხაზ მაცაბერიძე

საბჭოთა კავშირი
იდეოლოგია და პოლიტიკა

სახელმძღვანელო

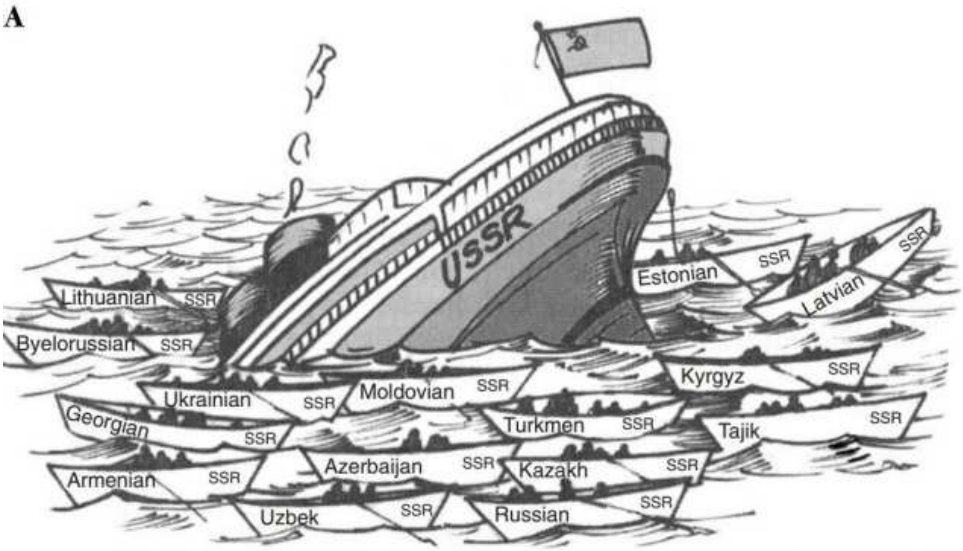

უნივერსიტეტის
გამომცემლობა

სახელმძღვანელოში განხილულია საბჭოთა კავშირის ისტორიის (1922-1991) ძირითადი ეტაპები. საბჭოთა კავშირის შექმნა, მისი საშინაო და საგარეო პოლიტიკა მარქსიზმ-ლენინიზმის სახელით ხორციელდებოდა და ამ იდეოლოგიით აღჭურვილი კომუნისტური პარტიის „ბრძნული“ საქმიანობის შედეგად მიიჩნეოდა. ამ იდეოლოგიის რიგი დებულებებისა დროთა განმავლობაში იცვლებოდა, მიმდინარე პოლიტიკური კონიუნქტურიდან გამომდინარე, თუმცა ტოტალიტარული არსი უცვლელი რჩებოდა. სამწუხაროდ, საქართველო საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში მოაქციეს და თავის თავზე იწვნია შვიდი ათეული წლის განმავლობაში მიმდინარე „ახალი საზოგადოების მშენებლობის“ კომუნისტური ექსპერიმენტი.

რედაქტორი – სტივენ ჯონსი
რეცენზენტი – ვახტანგ მაისაია

გამოცემულია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის საუნივერსიტეტო
საგამომცემლო საბჭოს გადაწყვეტილებით

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2021

ISBN 978-9941-491-27-6 (pdf)

შინაარსი

შესავალი 17

I თავი

რა იყო და რატომ უნდა შევისწავლოთ საბჭოთა კავშირი 18

1. საბჭოთა კავშირის ისტორიის შესწავლის პოლიტიკური კონტექსტი 18

1.1. საბჭოური „საჭოთა კავშირის ისტორიის“ პოლიტიკური მიზნები: როგორ იქმნებოდა საბჭოთა კავშირის ისტორია 18

1.2. როგორ სწავლობდნენ საბჭოთა კავშირს დასავლეთში 19

1.3. რატომ ენანება პუტინს საბჭოთა კავშირის დაშლა 20

2. ბოლშევიზმი – სახელმწიფო სოციალიზმის სახეობა 22

2.1. სახელმწიფო სოციალიზმის იდეა 22

2.2. ბოლშევიზმის როგორც იდეოლოგიური და პოლიტიკური მიმდინარეობის დახასიათება ... 23

ჩანართი 24

შალვა ამირეჯიბი ბოლშევიზმის შესახებ 24

ნოე ჟორდანია ბოლშევიზმის შესახებ 24

2.3. ბოლშევიზმის დაბადება 24

2.4. ბოლშევიკების მოსვლა ხელისუფლების სათავეში 26

2.5. საბჭოთა წყობილება 27

ჩანართი 28

„წითელი ტერორი“ ციფრებსა და ფაქტებში 28

3. ბოლშევიკები და „ეროვნული საკითხი“ 30

3.1. ეროვნული საკითხის მარქსისტული ხედვა 30

3.2. ბოლშევიკების დამოკიდებულება ეროვნული საკითხისადმი 30

3.3. ეროვნული საკითხის „ბოლშევიკური“ გადაწყვეტა: 1918-1921 წლები 31

ჩანართი 33

ნოე ჟორდანია ეროვნული საკითხისადმი ბოლშევიკების დამოკიდებულებაზე 33

3.4. სამოქალაქო ომში ბოლშევიკების გამარჯვება და საბჭოთა სისტემის ტერიტორიული გაფართოება 33

დანართი 35

როგორ გაკიცხეს ქართველმა მუშებმა სტალინი 35

II თავი

საბჭოთა კავშირი როგორც იდეოლოგიური და პოლიტიკური პროექტი 38

1. საბჭოთა რესპუბლიკების გაერთიანების გეგმები 38

1.1. ბოლშევიკები „იმპერიულ“ და „ადგილობრივ“ ნაციონალიზმს შორის 38

1.2. საბჭოთა რესპუბლიკების „ავტონომიზაციის“ გეგმა 40

1.3. „ავტონომიზაციის“ გეგმის განხილვა საბჭოთა რესპუბლიკების ხელმძღვანელობის მიერ 42

1.4. ვ. ლენინის გეგმა „სუვერენული რესპუბლიკების“ კავშირის შექმნის შესახებ 44

2. საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელი ორგანოების ფორმირება და კონსტიტუციის მიღება . 49
2.1. საბჭოების პირველი საკავშირო ყრილობა 49
2.2. საბჭოთა კავშირის კონსტიტუციის მიღება..... 51
2.3. ცვლილებები საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში (1920-იანი წლები)..... 53
2.4. საბჭოთა იერარქიული ფედერალიზმი..... 55
დანართი 57
1. როგორ წარმოადგენდნენ სხვადასხვა დროს საბჭოთა კავშირის შექმნას „საბჭოთა კავშირის ისტორიის“ კურსში 57
2. ი. სტალინი საბჭოთა რესპუბლიკების ავტონომიზაციის აუცილებლობის შესახებ..... 59
3. ვ. ლენინი. სსრ კავშირის შექმნის შესახებ..... 60
4. ვ. ლენინი. ეროვნებათა საკითხისათვის ანუ „ავტონომიზაციის“ შესახებ..... 61

III თავი
ამიერკავკასიის საბჭოთა ფედერაცია: „სუვერენული“ საბჭოთა რესპუბლიკების იურიდიული დემონტაჟი 66
1. ამიერკავკასიის საბჭოთა ფედერაცია როგორც პოლიტიკური პროექტი..... 66
1.1. რაში სჭირდებოდათ მოსკოველ ბოლშევიკებს ამიერკავკასიის ფედერაცია..... 66
1.2. როგორ იქმნებოდა ამიერკავკასიის საბჭოური ფედერაცია 67
1.3. ბოლშევიკური არგუმენტები ამიერკავკასიის ფედერაციის შესაქმნელად..... 69
2. საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობა ამიერკავკასიის ფედერაციის წინააღმდეგ .. 71
2.1. ვინ იყვნენ და რა უნდოდათ „ნაციონალ-უკლონისტებს“ 71
2.2. საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობა ამიერკავკასიის ფედერაციის წინააღმდე .. 74
2.3. „ქართული ინციდენტის“ მოსკოვური რეზონანსი 75
2.4. რას აკეთებდნენ „ნაციონალ-უკლონისტები“..... 79
2.5. ცილისწამება და ფიზიკური ანგარიშსწორება „ნაციონალ-უკლონისტებთან..... 80

IV თავი
მსოფლიო რევოლუციის ამაო მოლოდინი 83
შესავალი 83
1. მსოფლიო რევოლუციის მოლოდინი 1918-1920 წლებში..... 85
1.1. „რევოლუცია სულ მალე დაიწყება...“..... 85
1.2. კომინტერნი – მსოფლიო რევოლუციის ინსტრუმენტი..... 86
1.3. მსოფლიო რევოლუციის დაწყების მცდელობა – ევროპა, 1919 წელი 88
1.4. „რევოლუციური შემობრუნება“ აზიისაკენ..... 90
1.5. პოლონეთის გავლით გერმანიისკენ გაჭრის მცდელობა (1920 წელი) 91
2. მსოფლიო რევოლუციის „წაბიძგების“ მცდელობა 1921-1925 წლებში..... 93
2.1. „მსოფლიო რევოლუციის“ წარმატება კავკასიაში 93
2.2. ევროპაში სოციალისტური რევოლუციის „მომზადების“ მცდელობა (1922 წელი)..... 95
2.3. გერმანია, 1923 წელი..... 95
2.4. ბულგარეთი, 1923 და 1925 წლები..... 96
2.5. ესტონეთი, 1924 წელი..... 97

2.6. მსოფლიო რევოლუციის ნაცვლად ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის მშენებლობის გეგმაზე გადასვლა 97

V თავი

ბოლშევიკური იდეოლოგიისა და პოლიტიკის კრიზისი („სამხედრო კომუნიზმიდან“ „ახალ ეკონომიკურ პოლიტიკამდე“) 99

1. „სამხედრო კომუნიზმი“ 99

1.1. „სამხედრო კომუნიზმის“ პოლიტიკის არსი 99

1.2. მრეწველობის ნაციონალიზება 101

1.3. სასურსათო გაწერა 101

1.4. მოსახლეობის ნორმირებული მომარაგება 102

1.5. ვაჭრობის შეზღუდვა 103

1.6. ხელფასის ნატურალიზაცია 103

1.7. შრომის მილიტარიზაცია 104

1.8. ყოფა „სამხედრო კომუნიზმის“ დროს 105

1.9. „სამხედრო კომუნიზმი“ და ბოლშევიკური იდეოლოგია 106

1.10. „სამხედრო კომუნიზმის“ სისტემის კრიზისი 108

1.11. შიდაპარტიული დისკუსიები „სამხედრო კომუნიზმის“ პერიოდში 108

2. ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა 109

2.1. სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა 1921 წლის დასაწყისისთვის 109

2.2. პოლიტიკური კრიზისი 1921 წლის დამდეგს 110

2.3. ახალ ეკონომიურ პოლიტიკაზე გადასვლა 111

2.4. კიდევ ერთი უკანდახევა: ვაჭრობის დაშვება და ფინანსური რეფორმა 113

2.5. სოფლის მეურნეობის აღდგენა 115

2.6. მრეწველობის ნაწილობრივი დენაციონალიზაცია 116

2.7. არმიის რეფორმა 117

2.8. ნეპ-ი და სასამართლო სისტემა 118

2.9. ცხოვრება ნეპ-ის პირობებში 118

2.10. ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის ეტაპები 120

3. გასაბჭოებული საქართველო „ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის“ მარწუხებში 121

3.1. ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა რუსული შაბლონით 121

3.2. ბოლშევიკური „აგრარული რევოლუცია“ საქართველოში 123

3.3. მრეწველობის „სოციალისტური“ გარდაქმნა 123

3.4. დასავლეთთან ეკონომიკური ურთიერთობის შეზღუდვა 124

VI თავი

ლენინის ავადმყოფობა და სიკვდილი. „ლენინის ანდერძი“ და ლენინის მემკვიდრეები 126

1. ლენინის ავადმყოფობა და სიკვდილი 126

1.1. ლენინის ავადმყოფობა 127

1.2. ლენინის ავადმყოფობა და სტალინი 128

1.3. ლენინის გარდაცვალება და დაკრძალვა 129
2. ლენინის „ანდერძი“ 132
2.1. რას ეწოდება ლენინის „ანდერძი“ 132
2.2. საბჭოთა სახელმწიფო აპარატის რეორგანიზაციის გეგმა 133
3. ვინ იყვნენ ლენინის მემკვიდრეები 134
3.1. ლენინის მიერ ბოლშევიკი ლიდერების დახასიათება 134
3.2. ლენინის შემდეგ: ბოლშევიკ ლიდერთა ოთხი ჯგუფი 138
3.3. ლენინი და მისი გარემოცვა 139
3.4. რკპ (ბ) XIII ყრილობა: პარტიის ნება ლენინის „ნების“ წინააღმდეგ 139
დანართი 141
სტალინი. ლენინის გარდაცვალების გამო 141
ლენინის მავზოლეუმთან მომხდარი ინციდენტები 141

VII თავი
პოლიტიკურ-იდეოლოგიური ბრძოლა 1920-იან წლებში 143
შესავალი 143
1. „ტრიუმვირატი“ და ტროცკისტული ოპოზიცია 145
1.1. შიდაპარტიული ბრძოლები ლენინის მმართველობის დროს 145
1.2. ლენინის შემდეგ: „ტრიუმვირატის“ ჩამოყალიბება 146
1.3. „მემარცხენეების“ და „მემარჯვენეების“ განსხვავებული მიდგომები 147
1.4. „მუშათა ოპოზიცია“ ნეპის წინააღმდეგ 147
1.5. ტროცკიზმის იდეური „მხილება“ და დამარცხება 148
1.6. ტროცკის ჩამოცილება არმიისაგან 149
1.7. სტალინიზმის დაბადება – ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების საკითხი 150
1.8. როდის დაემატა „მარქსიზმს“ „ლენინიზმი“ 152
2. „დუუმვირატი“ „ახალი“ და „გაერთიანებული“ ოპოზიცია 155
2.1. „ახალი ოპოზიცია“ და სტალინ-ბუხარინის კავშირი 155
2.2. გაერთიანებული „ტროცკისტულ-ზინოვიევის ბლოკი“ 157
3. ბრძოლა „მემარჯვენე“ ოპოზიციასთან 160
3.1. ნეპის კრიზისი და უთანხმოება სტალინ-ბუხარინს შორის 160
3.2. ბუხარინის მცდელობა გაეზარდა თავისი მომხრეები 161
3.3. გადამწყვეტი შეტაკება სტალინისა და ბუხარინის მომხრეებს შორის 162
4. რამ განაპირობა სტალინის გამარჯვება 163
4.1. 1920-იანი წლების შიდაპარტიული ბრძოლის ზოგადი დახასიათება 163
4.2. ხელისუფლებისთვის ბრძოლაში სტალინის გამარჯვება და მისი პიროვნების კულტის ფორმირების დასაწყისი 165
4.3. სტალინის დასაყრდენი – პარტიული აპარატი და „ლენინური გაწვევებით“ შექმნილი პარტიული მასები 167
დანართი 168
1920-იანი წლები ოპოზიციური დაჯგუფებები 168
1920-იანი წლების შიდაპარტიული ბრძოლის ქრონიკა 169

VIII **თავი**

სოციალიზმის მშენებლობის სტალინური გეგმა:
ინდუსტრიალიზაცია, კოლექტივიზაცია, კულტურული რევოლუცია 172
შესავალი 172
1. სოციალისტური ინდუსტრიალიზაცია 173
1.1. ინდუსტრიალიზაციის თავისებურებანი საბჭოთა კავშირში 173
1.2. პირველი ხუთწლედი 176
1.3. პირველი ხუთწლედის სოციალური შედეგები 178
1.4. მეორე ხუთწლიანი გეგმა (1933-1937) 179
1.5. სერგო ორჯონიკიძის ბედი 180
1.6. მუშათა მდგომარეობა 182
1.7. სტახანოვური მოძრაობა 183
1.8. ინდუსტრიალიზაციის პოლიტიკის შედეგები შედეგები 184
2. სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაცია 186
1.1. კოლექტივიზაციის მიზეზები 186
1.2. განკულაკება 189
1.3. „თავბრუდახვევა წარმატებებისაგან“ 190
1.4. კოლექტივიზაციის შედეგები 191
1.5. კოლმეურნე გლეხობა 193
1.6. მითი კოლექტივიზაციის აუცილებლობის თაობაზე 194
1.7.მითი პავლიკ მოროზოვზე 195
3. კულტურული რევოლუცია 196
3.1. კულტურული რევოლუციის არსი 196
3.2. კულტურული რევოლუცია როგორც საზოგადოების იდეოლოგიური გარდაქმნა 197
3.3. ბრძოლა წერა-კითხვის უცოდინრობის დასაძლევად 197
3.4. ბრძოლა „ძველი“ ინტელიგენციის წინააღმდეგ 198
3.5. „საბჭოთა ინტელიგენციის“ შექმნა 200
3.6. ისტორიის სტალინური ვერსიის დამკვიდრება 200

IX **თავი**

საბჭოთა კავშირის საერთაშორისო მდგომარეობა 1928–1939 202
შესავალი 202
1. საბჭოთა კავშირის საერთაშორისო მდგომარეობის განმტკიცება 203
1.1.საბჭოთა კავშირის ადგილი მსოფლიო რევოლუციურ პროცესში 203
1.2. ბოლშევიზმის გაკვეთილი მსოფლიოსათვის. ფაშიზმისა და ნაციზმის ჩამოყალიბება 204
1.3. დაძაბულობის ზრდა დასავლეთის ქვეყნებსა და საბჭოთა კავშირს შორის 205
1.4. საბჭოთა კავშირი შეიარაღების ზრდის წინააღმდეგ 206
1.5. მდგომარეობა შორეულ აღმოსავლეთში (1929–1936) 207
1.6. საგარეო ვაჭრობა: ზრდიდან შემცირებისკენ 208
2. ნაცისტების მოსვლა ხელისუფლების სათავეში და საერთაშორისო უსაფრთხოების პრობლემები 209

2.1. ნაცისტების მოსვლა ხელისუფლებაში და საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკის შეცვლა ... 209
2.2.შემობრუნება პოლიტიკური რეალობისკენ. კომინტერნის VII კონგრესი ... 211
2.3 ომი ესპანეთში და საბჭოთა კავშირი ... 212
2.4. მდგომარეობა შორეულ აღმოსავლეთში (1937–1939) ... 213
2.5. იაპონელების დამარცხება ხალხინ-გოლთან ... 214
2.6. მიუნხენის შეთანხმება ... 215
2.7. საბჭოთა კავშირის მზადება „უკანასკნელი ომისთვის“. ... 216
2.8. მსოფლიო საზოგადოების დამოკიდებულება სტალინის რეჟიმისადმი ... 218
3. საბჭოთა კავშირისა და ნაცისტური გერმანიის დაახლოება ... 218
3.1. ფაშისტური ქვეყნების აგრესიის გაფართოება ... 218
3.2. ევროპა ომსა და მშვიდობას შორის ... 219
3.3. საბჭოთა კავშირის მოლაპარაკებები ინგლის-საფრანგეთთან ... 220
3.4. საბჭოთა კავშირის გერმანიასთან დაახლოება ... 221
3.5. მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტი ... 222
3.6. მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტის შეფასება ... 224
დანართი ... 225
გერმანიისა და საბჭოთა კავშირის მოქმედება 1936-1940 ... 225
1930-იანი წლების მნიშვნელოვანი თარიღები ... 225

X თავი

საბჭოთა კავშირის პოლიტიკური სისტემა 1930-იან წლებში ... 227
შესავალი ... 227
1. კომუნისტური პარტია, იდეოლოგია და პიროვნების კულტი ... 228
1.1. პარტიის როლი სახელმწიფოს ცხოვრებაში ... 228
1.2. მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგიის როლი ... 229
1.3. ოფიციალური მასობრივი ორგანიზაციები ... 230
1.4. სტალინის პიროვნების კულტის ფორმირება ... 231
2. მასობრივი რეპრესიები ... 232
2.1. რეპრესიები 1920-იანი წლების ბოლოს და 1930-იანი წლების დასაწყისში ... 232
2.2. გულაგის სისტემის შექმნა ... 233
2.3. კომუნისტური პარტიის XVII ყრილობა და სტალინის გადაყენების მცდელობა ... 234
2.4. კიროვის მკვლელობა ... 235
2.5. რეპრესიების გაძლიერება კიროვის მკვლელობის შემდეგ ... 236
2.6. მოსკოვის საჩვენებელი სასამართლო პროცესები ... 237
2.7. რეპრესიები სამხედროების წინააღმდეგ ... 239
2.8. ტროცკის მკვლელობა ... 240
3. „გამარჯვებული სოციალიზმის“ კონსტიტუცია ... 240
3.1. კონსტიტუციის მიღება ... 241
3.2. საბჭოთა პოლიტიკური სისტემის კონსტიტუციური საფუძვლები ... 242
3.3. მოკავშირე რესპუბლიკების უფლებათა კიდევ უფრო შემცირება ... 243
3.4. კონსტიტუციის „სტალინური“ ნორმები ... 244

XI თავი

საბჭოთა კავშირი მეორე მსოფლიო ომში 1939-1945 ... 246
შესავალი ... 246
1. საბჭოთა კავშირი მეორე მსოფლიო ომის პირველ ეტაპზე (1939-1941) ... 248
1.1. მეორე მსოფლიო ომის დასაწყისი. წითელი არმიის პოლონეთში შეჭრა ... 248
1.2. საბჭოთა კავშირ − ფინეთის ომი (1939 წლის ნოემბერი − 1940 წლის მარტი) ... 249
1.3. საბჭოთა კავშირის მიერ ბალტიის რესპუბლიკების და ბესარაბიის ოკუპაცია და საბჭოთა კავშირში შეყვანა ... 251
1.4. „გასაბჭოების“ პროცესი დაპყრობილ ტერიტორიებზე ... 251
1.5. საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ურთიერთობა ომის წინა პერიოდში ... 252
1.6. ღონისძიებები საბჭოთა კავშირის თავდაცვისუნარიანობის გასაზრდელად ... 252
2. საბჭოთა კავშირ − გერმანიის ომის დასაწყისი ... 253
2.1. ომის წინ ... 253
2.2. ომის დასაწყისი ... 254
2.3. მხარეთა ძალები და გეგმები ... 254
2.4. წითელი არმიის წარუმატებლობები 1941 წლის ზაფხულსა და შემოდგომაზე ... 256
2.5. ბრძოლა მოსკოვისთვის ... 257
2.6. ლენინგრადის დაცვა ... 259
3. გერმანელთა შეტევა 1942 წელს ... 259
3.1.ფრონტზე არსებული სიტუაცია 1942 წლის გაზაფხულზე და მხარეთა გეგმები ... 259
3.2. გერმანელთა შეტევა 1942 წლის ზაფხულში. სტალინგრადის ბრძოლის დასაწყისი ... 260
3.3. გერმანელთა საოკუპაციო რეჟიმი ... 260
3.4. ჰოლოკოსტი ოკუპირებულ ტერიტორიებზე ... 261
3.5. ოსტარბაიტერები ... 262
3.6. პარტიზანული და იატაკქვეშა მოძრაობა ... 262
3.7. ტყვეობაში მყოფი წითელარმიელების ტრაგედია ... 263
3.8. ანტიჰიტლერული კოალიციის შექმნა ... 264
3.9. დასავლეთის დახმარება საბჭოთა კავშირს ... 264
3.10. ომის პირველი ეტაპის შედეგები ... 265
4. ძირეული გარდატეხა საბჭოთა კავშირ − გერმანიის ომში ... 265
4.1. ბრძოლა კავკასიისთვის ... 265
4.2. გერმანელთა ჯარების განადგურება სტალინგრადთან ... 266
4.3. წითელი არმიის კონტრშეტევა 1943 წლის ზამთარში ... 266
4.4. ბრძოლა კურსკის რკალზე ... 267
4.5. ბრძოლა დნეპრისთვის ... 268
4.6. თეირანის კონფერენცია ... 268
4.7. ომის პირველი პერიოდის შედეგები ... 269
5. საბჭოთა კავშირ − გერმანიის ომის დამამთავრებელი ეტაპი ... 270
5.1. სამხედრო-სტრატეგიული ვითარება 1944 წლის დასაწყისისთვის ... 270
5.2. „ათი სტალინური დარტყმა“ ... 270
5.3. ყირიმის (იალტის) კონფერენცია ... 271

5.4. ევროპის ქვეყნების განთავისუფლება ფაშიზმისაგან 272
5.5. პოტსდამის კონფერენცია 273
5.6. საბჭოთა კავშირის ჩაბმა იაპონიის წინააღმდეგ ომში 274
5.7. ომში საბჭოთა კავშირის გამარჯვების მიზეზები 274
6. საქართველო მეორე მსოფლიო ომში 275

XII თავი

საბჭოთა კავშირი „გვიანი სტალინიზმის“ პერიოდში- საშინაო და საგარეო პოლიტიკა 1945-1953 .. 277
შესავალი 277
1. ეკონომიკის აღდგენა 278
1.1.საბჭოთა კავშირის ეკონომიკა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ 278
1.2. ეკონომიკის საკითხებზე მიმდინარე დისკუსიები 1945-1946 წლებში 279
1.3. მრეწველობის განვითარება 280
1.4. სოფლის მეურნეობა 283
1.5. ომისშემდგომი შიმშილობა 285
1.6. კურსი „ქანჩების მოჭერისაკენ“ 285
2. პოლიტიკური განვითარება 286
2.1.ომის დემოკრატიული იმპულსი 286
2.2. ცვლილებები ხელისუფლების სტრუქტურებში 287
2.3. რეპრესიების ახალი ტალღა 289
2.4. ნ აციონალური პოლიტიკა 292
3. იდეოლოგია და კულტურა 294
3.1. „რკინის ფარდის“ აღდგენა 294
3.2. ლიტერატურა 294
3.3. თეატრი და კინო 295
3.4. მუსიკა 296
3.5. განათლება 297
3.6. სამეცნიერო დისკუსიები 297
4. „ცივი ომის“ სათავეებთან 300
4.1. რა იყო „ცივი ომი“ 300
4.2. როგორ აფასებდნენ ომისშემდგომ მსოფლიოს პერსპექტივებს მოსკოვი 302
4.3. უთანხმოება მოკავშირეებს შორის 302
4.4. სტალინის სწრაფვა პოზიციების კიდევ უფრო განმტკიცებისკენ 303
4.5. საბჭოთა ექსპანსიის შეკავების პოლიტიკა 304
4.6. ჩერჩილის სიტყვა ფულტონში 305
4.7. ჯორჯ კენანის დეპეშა 306
4.8. „ტრუმენის დოქტრინა“ 307
4.9. „მარშალის გეგმა“ და საბჭოთა კავშირი 307
4.10. რეპარაციების ამოღება გერმანიიდან 308
5. სოციალიზმის სტალინური მოდელის გავრცელება 309
5.1.კომუნისტური რეჟიმების დამკვიდრება ევროპის და აზიის ქვეყნებში 309

5.2. საბჭოთა ბლოკის ფორმირება 310
5.3. სტალინის კონფლიქტი იუგოსლავიის ხელმძღვანელობასთან 311
6. „ცივი ომი“ ცხელი ომის ზღვარზე 312
6.1. ბერლინის კრიზისი და გერმანიის ორად გაყოფა 312
6.2. ნატოს შექმნა და საბჭოთა კავშირის ომისათვის მზადება 314
6.3. ომი კორეაში (1950-1953) 315
6.4. სტალინი „მშვიდობიანი თანაარსებობის“ შესახებ 316
7. სტალინის გარდაცვალება და დაკრძალვა 317
7.1. სტალინის სიცოცხლის ბოლო თვეები 317
7.2. სტალინის ავადმყოფობა და გარდაცვალება 317
7.3. სტალინის დაკრძალვა 318
7.4. გახდა თუ არა სტალინი შეთქმულების მსხვერპლი 319

XIII თავი
ხრუშჩოვის მმართველობა 1953–1964 321
შესავალი 321
1. ხელისუფლებისათვის ბრძოლის პირველი ეტაპი (1953 წლის მარტი – ივნისი) 324
1.1. მალენკოვისა და ბერიას ლიდერობა 324
1.2. შეთქმულება ბერიას წინააღმდეგ 325
1.3. ხრუშჩოვის პოზიციების გაძლიერება 326
2. ხელისუფლებისთვის ბრძოლის მეორე ეტაპი (1953 წლის ივლისი – 1955 წლის თებერვალი) .. 327
2.1. მალენკოვისა და ხრუშჩოვის მმართველობა. მალენკოვის გადაყენება. 327
2.2. უშიშროების სამინისტროს მაღალჩინოსანთა გასამართლება და უშიშროების სისტემის რეფორმა 329
2.3. სტალინის პიროვნების კულტის კრიტიკა 330
3. ხელისუფლებისთვის ბრძოლის მესამე ეტაპი (1955 წლის თებერვალი – 1958 წლის მარტი) 334
3.1. „გაერთიანებული ოპოზიცია“ ხრუშჩოვის წინააღმდეგ 334
3.2. ჟუკოვის გადაყენება 335
3.3. ბულგანინის გადაყენება და ხრუშჩოვის ერთმმართველობის დამყარება 336
4. კრემლის ახალი სტრატეგია საგარეო პოლიტიკაში 337
4.1. ახალ სტრატეგიაზე გადასვლის მიზეზები 337
4.2. კომუნისტური ქვეყნების დარაზმვის პოლიტიკა 338
4.3. ნეიტრალური ქვეყნების სარტყელის შექმნა 338
4.4. დასავლეთთან თანამშრომლობის გაფართოება 339
4.5. დაპირისპირება ხრუშჩოვსა და მოლოტოვს შორის ახალ საგარეო-პოლიტიკურ სტრატეგიასთან დაკავშირებით 339
4.6. ომის გარდაუვალობაზე უარის თქმა და სოციალიზმზე მშვიდობიანი გადასვლის შესაძლებლობის აღიარება 339
4.7. ახალი სტრატეგიის წარუმატებლობა 339
4.8. საბჭოთა აქტიურობა მესამე სამყაროს ქვეყნებში 340
5. ხრუშჩოვის საგარეო პოლიტიკის შედეგები 341

5.1. რაკეტულ-ბირთვული შეიარაღების შეჯიბრი და კოსმოსში გასვლა 341
5.2. საბჭოთა კავშირის აღმოსავლეთევროპული სატელიტების ავტონომიზაცია 342
5.3. ხრუშჩოვის მცდელობა ეიძულებინა დასავლეთი წასულიყო „დაძაბულობის შენელებაზე“ ... 342
5.4. რუსეთისა და ჩინეთის კომუნისტური რეჟიმების კონფლიქტი. ერთიანი კომუნისტური ბანაკის დაშლა 345
5.5. ბირთვული ომის ზღვარზე: ბერლინის კედელი, რევოლუცია კუბაში და კარიბის კრიზისი ... 347
6. ხრუშჩოვის ერთპიროვნული მმართველობა 349
6.1. ხრუშჩოვი და პარტიული აპარატი 349
6.2. XXII ყრილობა და ახალი შეტევა სტალინზე 349
6.3. ხრუშჩოვის ლიბერალიზაციის ფარგლები 350
6.4. „კომუნიზმის მშენებლობაზე“ გადასვლა 351

XIV თავი
ლეონიდ ბრეჟნევი. „განვითარებული სოციალიზმის“ ხანა. გერონტოკრატია და საბჭოთა კავშირის კრიზისი 352
შესავალი 352
1. ხრუშჩოვის გადაყენება და ბრეჟნევის მმართველობის დასაწყისი 352
1.1. უკმაყოფილების ზრდა ხრუშჩოვის მმართველობით 352
1.2. სახელმწიფო გადატრიალება – ხრუშჩოვის გადაყენება 353
1.3. ახალი ხელმძღვანელობის კონტურები 353
1.4. ბრეჟნევის დამკვიდრება ხელისუფლების სათავეში – კოლექტიური მმართველობიდან პიროვნების განდიდებამდე 354
2. ბრეჟნევის შიდაპოლიტიკური კურსი 355
2.1. სტალინის კრიტიკის შეჩერება 355
2.2. პარტიული ნომენკლატურის პოზიციების განმტკიცება 356
2.3. „განვითარებული სოციალიზმის“ კონცეფცია 356
2.4. „მრავალეროვანი საბჭოთა ხალხის“ კონცეფცია 357
2.5. „განვითარებული სოციალიზმის“ კონსტიტუციის მიღება (1977) 357
3. ბრეჟნევის პერიოდის ეკონომიკური პოლიტიკა 359
3.1. კოსიგინის რეფორმები 359
3.2. კოსიგინის რეფორმების მოულოდნელი შედეგები 360
3.3. დირექტიული ეკონომიკის გამარჯვება 360
4. საგარეო პოლიტიკა: ბრეჟნევის დოქტრინა 361
4.1. პრაღის გაზაფხული 362
4.2. ჩეხოსლოვაკიაში საბჭოთა ინტერვენციის შედეგები 363
4.3. ბრეჟნევის დოქტრინის არსი 363
4.4. მშვიდობიანი თანაარსებობა და სოციალისტური ინტერნაციონალიზმი 365
4.5. ბრეჟნევის დოქტრინა და დასავლური გეოპოლიტიკური დოქტრინები 366
5. მზარდი ეკონომიკური პრობლემები 1980-იან წლებში 366
5.1. ცვლილებები შრომით ბაზარზე 366
5.2. საქონლისა და სურსათის დეფიციტის გამწვავება 367

5.3. ბიუჯეტი კატასტროფის წინაშე 367
6. საერთაშორისო ვითარების გამწვავება 369
6.1. საბჭოთა კავშირის აფრიკული ავანტიურები 369
6.2. ექსპანსია ლათინურ ამერიკაში 370
6.3. ომი ავღანეთში 371
6.4. ბრეჟნევის დოქტრინის კრახი. 1980-1981 წლების რევოლუცია პოლონეთში 372
7. ცვლილებები საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობაში 373
7.1. ცენტრალიზაცია, ბიუროკრატიზაცია და მმართველი ფენის გაბერვა 373
7.2. კომუნისტური პარტიის მმართველი აპარატის ზრდა 373
7.3. სამინისტროებისა და უწყებების აპარატი 374
7.4. სკკპ ცენტრალური კომიტეტის აპარატი 374
7.5. საბჭოთა კავშირის უმაღლესი ხელმძღვანელი ფენა 374
7.6. ნომენკლატურის პრივილეგიების და კორუფციის ზრდა 375
7.7. გერონტოკრატია ქვეყნის სათავეში 375
8. იური ანდროპოვის ხანმოკლე მმართველობა 377
8.1. ვინ იყო იური ანდროპოვი 377
8.2. ანდროპოვის პირველი ღონისძიებები – „წესრიგის დამყარების“ პოლიტიკა 378
8.3. როგორ აპირებდა ანდროპოვი ეკონომიკის „შველას“ 378
8.4. საერთაშორისო ვითარების გამწვავება 379
9. კონსტანტინე ჩერნენკოს კიდევ უფრო ხანმოკლე მმართველობა 380
9.1. ვინ იყო კონსტანტინე ჩერნენკო 380
9.2. გერონტოკრატიის უკანასკნელი გამარჯვება 381
9.3. ჩერნენკოს მმართველობა და გერონტოკრატიის კრახი 381

XV თავი
გორბაჩოვის გარდაქმნა და საბჭოთა კავშირის დაშლა 1985–1991 383
შესავალი 383
1. გარდაქმნის მცდელობა სისტემის ფარგლებში 384
1.1. ვინ იყო მიხეილ გორბაჩოვი 384
1.2. რა მემკვიდრეობა ერგო გორბაჩოვს 384
1.3. გარდაქმნის დასაწყისი: საკადრო ცვლილებები 385
1.4. გარდაქმნის მცდელობა ადმინისტრაციული მეთოდებით 386
1.5. რეფორმების ტერმინოლოგია: „გარდაქმნა“ , „დაჩქარება“ და „საჯაროობა“ 387
1.6. გორბაჩოვის ადმინისტრაციული მეთოდების პრაქტიკული უშედეგობა 387
1.7. სკკპ XXVII ყრილობის არარეალისტური დაპირებები 388
1.8. ჩერნობილის კატასტროფა 388
2. ახალი პოლიტიკური აზროვნება საგარეო პოლიტიკაში 389
2.1. ახალი საგარეო პოლიტიკური კურსის დასაბუთება 389
2.2. „ახალი პოლიტიკური აზროვნება“ მოქმედებაში 392
2.3. ავღანეთში ომის დამთავრება 393
3. შიდაპოლიტიკური დემოკრატიზაციის და ეკონომიკური ლიბერალიზაციის დასაწყისი 394

3.1. რეფორმების ახალი სტრატეგია – სოციალიზმის დემოკრატიული მოდელის შექმნის ლოზუნგი 394
3.2. XIX პარტიული კონფერენცია და სამართლებრივი სახელმწიფოს შექმნის მცდელობა .. 395
3.3. პოლიტპატიმართა განთავისუფლება 395
3.4. სოციალიზმის საბაზრო ეკონომიკასთან შეერთების მცდელობა 396
3.5. „საჯაროობა“ და მისი შედეგები 397
3.6. ბორის ელცინის პოპულარობის ზრდა 398
4. საბჭოთა კავშირის კრიზისი და დაშლა 399
4.1. მრავალპარტიულობის დაშვება 399
4.2. „სუვერენიტეტების აღლუმი“. ბრძოლა გორბაჩოვსა და ელცინს შორის 399
4.3. „განახლებული საბჭოთა კავშირის“ შექმნის მცდელობა 400
4.4. კომუნისტური რევანშის წარუმატებელი მცდელობა 401
4.5. ბელოვეჟის შეთანხმებები და საბჭოთა კავშირის დაშლა 402

შესავალი

საბჭოთა კავშირი იყო სახელმწიფო, რომელმაც იარსება 1922 წლის 30 დეკემბრიდან 1991 წლის 22 დეკემბრამდე და ცოტა დააკლდა 70 წლის „იუბილეს“ აღნიშვნამდე. ეს სახელმწიფო ემყარებოდა სპეციფიკურ იდეოლოგიას, რომელსაც ოფიციალურად მარქსიზმ-ლენინიზმი ეწოდებოდა და მისი მომხრეების მიერ ერთადერთ „მეცნიერულ“ იდეოლოგიად იყო გამოცხადებული. მარქსიზმ-ლენინიზმს საფუძვლად ედო სოციალური ინჟინერიის იდეა და მიზნად ისახავდა ახალი, კომუნისტური საზოგადოების მშენებლობას, სადაც გადაჭრილი იქნებოდა ყველა წინააღმდეგობა და ადამიანები ბედნიერად იცხოვრებდნენ, კომუნიზმის ასაშენებლად კი დასაშვები იყო ძალადობრივი მეთოდების ფართოდ გამოყენება. ამ იდეოლოგიის რიგი დებულებებისა დროთა განმავლობაში იცვლებოდა, მიმდინარე პოლიტიკური კონიუნქტურიდან გამომდინარე, თუმცა არსი უცვლელი რჩებოდა.

საბჭოთა კავშირის შექმნა, მისი საშინაო და საგარეო პოლიტიკა მარქსიზმ-ლენინიზმის სახელით ხორციელდებოდა და ამ იდეოლოგიით აღჭურვილი კომუნისტური პარტიის „ბრძნული“ საქმიანობის შედეგად მიიჩნეოდა.

ამიტომ, სანამ საბჭოთა კავშირის ისტორიის ძირითად ეტაპებზე ვისაუბრებდეთ, მოკლედ უნდა განვიხილოთ, თუ რას წარმოადგენდა მარქსიზმ-ლენინიზმი, როგორი იყო ამ იდეოლოგიის უმთავრესი დებულებები, ვინ იყვნენ ბოლშევიკები და როგორ მოვიდნენ ხელისუფლების სათავეში; როგორ ჩამოყალიბდა საბჭოთა სახელმწიფო, რომლის საფუძველზეც შემდეგ საბჭოთა კავშირი შეიქმნა.

საბჭოთა კავშირი, ფაქტობრივად, რუსეთის სახელმწიფოს ფორმა იყო, რადგანაც ე.წ. „მოკავშირე რესპუბლიკებს“ არანაირი „სუვერენიტეტი“ არ გააჩნდათ, ყველაფერი მოსკოვიდან იმართებოდა.

სამწუხაროდ, საქართველო საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში მოაქციეს და თავის თავზე იწვნია შვიდი ათეული წლის განმავლობაში მიმდინარე „ახალი საზოგადოების მშენებლობის“ კომუნისტური ექსპერიმენტი. ამიტომ საბჭოთა კავშირის შესახებ საუბრისას ყოველთვის უნდა შევეხოთ საქართველოში არსებულ ვითარებასაც.

I თავი

რა იყო და რატომ უნდა შევისწავლოთ საბჭოთა კავშირი

1. საბჭოთა კავშირის ისტორიის შესწავლის პოლიტიკური კონტექსტი

1.1. საბჭოური „საბჭოთა კავშირის ისტორიის“ პოლიტიკური მიზნები: როგორ იქმნებოდა საბჭოთა კავშირის ისტორია

საბჭოთა კავშირში არსებობდა რიგი დისციპლინებისა, რომელთაც მეცნიერული ღირებულება არ გააჩნდათ და პოლიტიკურ-იდეოლოგიურ დისციპლინებს წარმოადგენდნენ, მაგალითად: პარტიის ისტორია, საბჭოთა კონსტიტუცია. რაც შეეხება ისტორიის ზოგად კურსს, საბჭოთა მმართველებს თავიდან ისტორიისადმი აგდებული დამოკიდებულება ჰქონდათ, მათთვის მთავარი იყო არა „ისტორიის ფაქტები“, არამედ „ისტორიის განვითარების კანონზომიერებანი“, რომლებიც, მათი მტკიცებით, მარქსიზმმა აღმოაჩინა. 1921 წელს საბჭოთა სკოლებში შემოიღეს საზოგადოებათმცოდნეობის კურსი, სადაც აქცენტი კლასობრივ ბრძოლაზე, რევოლუციებსა და მშრომელთა ცხოვრებაზე კეთდებოდა. 1918 წლიდან არსებობდა ისეთი საგნები, როგორებიცაა: „სოციალიზმის ისტორია“, „შრომის ისტორია“, „ხელოვნების ისტორია“. ისტორიის შესწავლაში აბსტრაქტულ-სოციოლოგიური მიდგომა ბატონობდა, თუმცა ბოლშევიკები მალე მიხვდნენ ისტორიის, განსაკუთრებით – ისტორიის სასკოლო დისციპლინების მნიშვნელობას. ისტორიის მეშვეობით შეიძლებოდა მასების ცნობიერების ფორმირება.

1934 წლის 15 მაისს საკ. კპ (ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა და სახკომსაბჭომ[1] მიიღეს დადგენილება „საბჭოთა კავშირის სკოლებში სამოქალაქო ისტორიის სწავლების შესახებ“.

1934 წლიდან, როდესაც კვლავ დაუბრუნდნენ ისტორიის სწავლებას, შემოიღეს საგანი „საბჭოთა კავშირის ისტორია“. სახელიდან გამომდინარე, მართებული იქნებოდა, ეს კურსი დაეწყოთ 1917–1922 წლებიდან, მაგრამ ასე არ მოიქცნენ. ამ საგანს ჰქონდა ქვესათაურიც – „უძველესი დროიდან დღემდე“. საბჭოთა კავშირის იმდროინდელი საზღვრებიდან გამომდინარე, ყოველივე, რაც ისტორიაში ამ ტერიტორიაზე მოხდა, საბჭოთა კავშირის ისტორიის ნაწილი იყო. შესაბამისად, საბჭოთა კავშირის ისტორიის კურსი იწყებოდა თემით – „პირველყოფილი თემური წყობილება ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიაზე“, ცალკე თავი ეთმობოდა უძველეს ურარტუს სახელმწიფოს, რომელიც ახლო აღმოსავლეთში 3300 წლის წინ არსებობდა, ასევე ცალკე იყო საუბარი ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ანტიკურ პერიოდში არსებულ ბერძნულ ქალაქ-სახელმწიფოებზეც და ა.შ.

თუმცა „საბჭოთა კავშირის ისტორია“ რეალურად რუსეთის ისტორია იყო. სხვა ხალხების შესახებ გაკვრით საუბრობდნენ, ერთ პარაგრაფში იყო მოქცეული რამდენიმე ხალხის რამდენიმე საუკუნის ისტორია, თანაც ისე, რომ დაესაბუთებინათ რუსეთთან მათი შეერთების გარდაუვალობა. ხაზგასმული იყო, რომ რუსეთი არავის იპყრობდა, ყველა ხალხი რუსეთს „ნებაყოფლობით“ უერთდებოდა და მათთვის ეს იყო უდიდესი პროგრესული მოვლენა.

საბჭოთა პერიოდში საბჭოთა კავშირში შემავალ ყველა ხალხს ჰქონდა „რუსეთთან ნებაყოფლობით შეერთების“ თარიღი, რომელსაც პერიოდულად ზეიმით აღნიშნავდნენ, ასევე საზეიმო იყო

[1] ესაა შემოკლებით: საკავშირო კომუნისტური პარტია (ბოლშევიკების) და მთავრობა – „სახალხო კომისართა საბჭო“.

ამა თუ იმ ხალხის „გასაბჭოების“, ანუ რუსეთის წითელი არმიის მიერ ამ ქვეყნის დაპყრობის თარიღი.

საბჭოთა კავშირის ისტორიის უძველესი დროიდან დაწყების მიზეზი ადვილად მისახვედრი იყო. საბჭოთა კავშირში შემავალ ხალხებს უნდა შეეგნოთ, რომ მათ, მიუხედავად ადრინდელი განსხვავებისა, „საერთო ისტორიული ბედი“ ჰქონდათ, თითქოს მათი წინაპრები იმიტომ არსებობდნენ, რომ შთამომავლობა საბჭოთა კავშირში მოხვედრილიყო,

1967 წელს, ოქტომბრის რევოლუციის 50-ე წლისთავზე საბჭოთა კავშირის იმდროინდელმა ლიდერმა ლეონიდ ბრეჟნევმა აღნიშნა, რომ შეიქმნა ადამიანთა ახალი ისტორიული ერთობა – **საბჭოთა ხალხი.** რა თქმა უნდა, ეს იყო „რუსიფიკაციის პოლიტიკის“ მიღწევების დაფიქსირება და განაცხადი მის შემდგომ გაგრძელებაზე.

საბჭოთა კავშირის ნამდვილი ისტორიის შესწავლა კომუნისტ ლიდერებს არ აინტერესებდათ და შეუძლებელიც იყო. შესწავლისთვის აუცილებელი ინფორმაცია გასაიდუმლოებული იყო, ასევე არსებობდა მკაცრი ცენზურა და „იდეოლოგიური გადაცდომისთვის“ მკვლევარი ისჯებოდა. ხელისუფლებას სჭირდებოდა მხოლოდ შერჩეული ფაქტებისა და პროპაგანდისტული მითებისაგან შემდგარი ტექსტი, რომელიც ყოველ მოცემულ მომენტში ამართლებდა და განამტკიცებდა კომუნისტური პარტიის და მისი იმ დროს არსებული ლიდერის „ბრძნულ“ პოლიტიკურ კურსს.

1.2. როგორ სწავლობდნენ საბჭოთა კავშირს დასავლეთში

საბჭოთა კავშირი მისი არსებობის განმავლობაში დიდი საფრთხე იყო დასავლეთისთვის და მას, განსაკუთრებით „ცივი ომის“ დროს, გულდასმით სწავლობდნენ. ამ პერიოდში დასავლეთში სპეციალური დისციპლინა – „სოვეტოლოგიაც“ არსებობდა. მარტო აშშ-ში დაახლოებით 200 დიდი და პატარა სოვეტოლოგიური ცენტრი იყო შექმნილი. სოვეტოლოგებს მუშაობა რთულ პირობებში უხდებოდათ – საბჭოთა კავშირში თითქმის ყველა სახის ინფორმაცია (სტატისტიკური, საარქივო და სხვა) გასაიდუმლოებული იყო. ასევე არსებობდა მკაცრი ცენზურა და მიზანმიმართულად ვრცელდებოდა დეზინფორმაცია.

სოვეტოლოგებისთვის ინფორმაციის მიღების ძირითადი წყარო იყო საბჭოთა კავშირში გამომავალი პრესა, სადაც „სტრიქონებს შორის“ უნდა ეძებნათ აზრი და დაზვერვის მონაცემები, ასევე საექსპერტო შეფასებები.

იმის გამო, რომ საბჭოთა კავშირში პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღება დახურული იყო, ჩამოყალიბდა სოვეტოლოგიის განშტოება – კრემლოლოგია, რომელიც ცდილობდა, გარკვეულიყო, გადაწყვეტილებების მიღების დროს საბჭოთა პარტიული და სამეურნეო ზედაფენა რა პრინციპებით და მეთოდებით ხელმძღვანელობდა.

შეიძლება დავასახელოთ ცნობილი სოვეტოლოგები: ზბიგნევ ბჟეზინსკი, ჯორჯ კენანი, სტივენ კოენი, კონდოლიზა რაისი, რიჩარდ პაიპსი, ლორენ გრეჰემი, მიხეილ ვოსლენსკი, აბდურახმან ავტორხანოვი და სხვები.

ცივი ომის დამთავრების შემდეგ აშშ-ში ინტერესი რუსეთის კვლევებისადმი მკვეთრად შემცირდა, თუმცა პუტინის პოლიტიკამ, განსაკუთრებით უკრაინაში შეჭრამ, დასავლეთისთვის რუსეთი კვლავ თავსატეხად აქცია.

1.3. რატომ ენანება პუტინს საბჭოთა კავშირის დაშლა

საბჭოთა კავშირი მარტო წარსული არ არის, ის თანამედროვე პოლიტიკის ნაწილია. დღევანდელი რუსეთის ლიდერებს კვლავ აქვთ იმ ტერიტორიაზე დომინირების პრეტენზია, რომელიც საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში იყო მოქცეული. რუსეთში „ველიკოდერჟავულად“ განწყობილ მმართველებსა და საზოგადოების არცთუ მცირე ნაწილს მიაჩნია, რომ საბჭოთა კავშირის დაშლა შემთხვევითობა იყო, შიდა და გარე „ბოროტი ძალების“ ნამოქმედარი, თორემ მას თავისუფლად შეეძლო არსებობის გაგრძელება.

რუსეთის ფედერაციის პრეზიდენტმა ვლადიმერ პუტინმა 2005 წელს ფედერალური კრებისადმი მიმართვაში საბჭოთა კავშირის დაშლას „საუკუნის უდიდესი გეოპოლიტიკური კატასტროფა“ უწოდა. მისი თქმით, ათეულობით მილიონი თანამემამულე აღმოჩნდა ქვეყნის ფარგლებს გარეთ, რაც რუსი ხალხისთვის ნამდვილ დრამად იქცა. პუტინის თქმით, „ტერორისტულმა ინტერვენციამ დაარღვია ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობა“ და „დაშლის ეპიდემია თავად რუსეთსაც გადაედო“. პუტინის თქმით, არასწორია ყველა ამ პოლიტიკური და ეკონომიკური კატაკლიზმის განხილვა საბჭოთა სისტემის აგონიად.[1]

პუტინის ამ სიტყვებს მაშინვე გამოეხმაურნენ. „XX საუკუნის უდიდესი კატასტროფა იყო არა საბჭოთა კავშირის დაშლა, არამედ მისი შექმნა“ – აღნიშნა „ფაინენშლ თაიმსის“ მიმომხილველმა მარტინ ვულფმა.[2] პუტინის სიტყვები მოწმობდა იმას, რომ რუსეთი არ გათავისუფლებულა იმპერიული ცნობიერებისაგან და საბჭოთა კავშირის დაშლა მისი მმართველი წრეებისათვის მიუღებელია.

საბჭოთა კავშირის დაშლის თემას პუტინი შემდგომშიც არაერთხელ დაუბრუნდა, კვლავ მიიჩნევდა მას გეოპოლიტიკურ კატასტროფად და ხაზს უსვამდა, რომ საბჭოთა კავშირის დაშლა სულაც არ იყო გარდაუვალი. 2016 წლის 23 სექტემბერს რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროში არჩეული პარტიების ხელმძღვანელებთან შეხვედრის დროს პუტინმა აღნიშნა, რომ უარყოფითად უყურებდა საბჭოთა კავშირის დაშლას და მიჩნევდა, რომ **„სულაც არ იყო აუცილებელი ამის გაკეთება“.** პუტინის აზრით, მაშინ საჭირო იყო რეფორმების გატარება, მათ შორის „დემოკრატიული ხასიათის ცვლილებების“. საბჭოთა კავშირის დაშლაზე კი პასუხისმგებლობა დააკისრა კომუნისტურ პარტიას, რომელიც საბჭოთა კავშირის დაშლის დროს ხელისუფლების სათავეში იყო.[3]

---

[1] Владимир Путин: "Распад СССР – крупнейшая геополитическая катастрофа века"- 25 апреля 2005, – https://regnum.ru-/news/444083.html

[2] Россия – "Венесуэла с ракетами"? – 11 мая 2005 г.,- http://news.bbc.co.uk/hi/russian/press/newsid_4535000/4535337.stm#3

[3] «Вы знаете, как я отношусь к развалу Советского Союза»- 23 сентября 2016 -https://regnum.ru/news/polit/2184253.html

პუტინს საბჭოთა კავშირი რუსეთის სახელმწიფოდ მიაჩნია, რომელიც „არასწორად იყო აგებული“. 2016 წლის იანვარში პუტინმა გააკრიტიკა ლენინიც სახელმწიფოს ეროვნულ-ტერიტორიული პრინციპით აშენებისთვის. პუტინის თქმით, 1922 წელს სხვადასხვა გეგმით „ავტონომიზაციისა და ასე შემდეგ – ატომური ბომბი ჩადეს იმ შენობის საძირკველში, რომელსაც რუსეთი ეწოდება და ის შემდეგ აფეთქდა“.[1]

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემთხვევითობად, კატასტროფად და „ზიანის მომტანად“ გამოცხადება გასაგები გახდება, თუკი გავითვალისწინებთ, რომ პუტინი ე. წ. „პოსტსაბჭოთა სივრცეში“ ინტეგრაციული პროცესების დაჩქარებას ცდილობს, „დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობის“ გვერდით ვითარდება „ევრაზიის ეკონომიკური კავშირი“ (რუსეთი, ყაზახეთი, ბელარუსი, სომხეთი, ყირგიზეთი).

საბჭოთა კავშირის ახალი ფორმით აღდგენას არ გამორიცხავს საბჭოთა კავშირის უკანასკნელი ლიდერი მიხეილ გორბაჩოვი. „ასეთი კავშირის შექმნა სრულიად შესაძლებელია ძველ საზღვრებში და ძველი შემადგენლობით, თუმცა კავშირში გაწევრიანება ნებაყოფლობითი იქნება,“ – აღნიშნა 2016 წელს გორბაჩოვმა.[2]

საქართველოში, როგორც საზოგადოებრივი აზრის გამოკითხვა აჩვენებს, საბჭოთა კავშირისადმი დამოკიდებულება არაერთგვაროვანია. 2017 წელს ეროვნულ-დემოკრატიული ინსტიტუტის მიერ ჩატარებული კვლევის თანახმად, გამოკითხულთა 48%-ის აზრით, საბჭოთა კავშირის დაშლა საქართველოსთვის კარგი მოვლენა იყო, 42% კი ცუდ მოვლენად მიიჩნევდა. 10%-ს კი ამ კითხვაზე პასუხი არ ჰქონდა.[3] 2018 წელს ჩატარებული სხვა კვლევის თანახმად კი, საქართველოს მოსახლეობის 15-20%-ს კვლავ საბჭოთა კავშირის ნოსტალგია აქვს.[4]

[1] Создание СССР или за что Путин Ленина критиковал-24 января 2016 – http://demotivation.me/images/20111117/384yr13pkfc7.jpg

[2] გორბაჩოვი საბჭოთა კავშირის აღდგენას არ გამორიცხავს -13.12.2016 – http://primenewsgeorgia.ge/com/news/view/13999

[3] გამოკითხულთა 42 % მიიჩნევს, რომ საბჭოთა კავშირის დაშლა ცუდი მოვლენა იყო – NDI, 12 მაისი, 2017. http://reginfo.ge/politics/item/418-gamokitxulta-42-miichnevs%2C-rom-sabchota-kavshiris-dashla-zudi-movlena-iybo-%E2%80%93-ndi

[4] კვლევა: საქართველოს მოსახლეობის 15-20%-ს კვლავ საბჭოთა კავშირის ნოსტალგია აქვს – 02 ივლისი 2018, https://imedinews.ge/ge/saqartvelo/68328/kvleva-saqartvelos-mosakhleobis-1520-kvlav-sabchota-kavshiris-nostalgia-aqvs

2. ბოლშევიზმი – სახელმწიფო სოციალიზმის სახეობა

2.1. სახელმწიფო სოციალიზმის იდეა

სახელმწიფო სოციალიზმი, როგორც იდეოლოგია, მე-19 საუკუნეში ჩამოყალიბდა. მისი წარმომადგენლები თავს სოციალური სამართლიანობისათვის მებრძოლებად და ლიბერალური ტრადიციის გამგრძელებლებად მიიჩნევდნენ. მათი აზრით, თუკი შეიძლებოდა ზრუნვა ადამიანთა პოლიტიკური თანასწორობის მიღწევაზე, მაშინ რატომ არ შეიძლებოდა ზრუნვა მათი ქონებრივი, სოციალურ-ეკონომიკური თანასწორობის მისაღწევად? საკითხის ამგვარი დაყენება ამოსავალი დებულება იყო სახელმწიფო სოციალიზმისათვის.

სოციალისტებს სჯეროდათ, რომ შეიძლებოდა საზოგადოებრივი ცხოვრების ტოტალური (ყოვლისმომცველი) დაგეგმვა, შესაძლებლად მიაჩნდათ ახალი, სრულყოფილი სოციალური მექანიზმის შექმნა. ეს იდეა გაგრძელება და განვითარება იყო ლიბერალების მცდელობისა, გონიერ საწყისებზე გარდაექმნათ საზოგადოება.

მომავალი სოციალური გადატრიალების მთავარ იარაღად ამ მიმართულების სოციალისტები მიიჩნევდნენ სახელმწიფოს, რომელსაც უნდა გაეუქმებინა კერძო საკუთრება, თავის ხელში მოექცია მიწა, ფაბრიკა-ქარხნები, ბანკები, პერიოდული კრიზისებით მოცული საბაზრო ეკონომიკა შეეცვალა გონივრული დაგეგმვით. სახელმწიფოს უნდა აღეზარდა „ახალი ადამიანი“ – თავისუფალი ეგოიზმისაგან, დაემყარებინა სოციალური თანასწორობა.

მე-19 საუკუნეში სახელმწიფო სოციალიზმის თვალსაჩინო წარმომადგენლები იყვნენ: ფრანგები – ანრი სენ-სიმონი, ლუი ოგიუსტ ბლანკი, ლუი ბლანი, ეტიენ კაბე და გერმანელები – ვილჰელმ ვეიტლინგი, ფერდინანდ ლასალი და სხვები.

სახელმწიფო სოციალიზმის თეორია და პრაქტიკა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარსა და მე-20 საუკუნეში მჭიდროდ უკავშირდება გერმანელი მოაზროვნეების – კარლ მარქსისა (1818-1883) და ფრიდრიხ ენგელსის (1820-1895) სახელებს. მათი შეხედულებები, ხშირ შემთხვევაში, სცდებოდა სახელმწიფო სოციალიზმის ფარგლებს, მაგრამ სწორედ მათ მოახდინეს გადამწყვეტი ზეგავლენა სახელმწიფო სოციალიზმის ჩამოყალიბებაზე მრავალ ქვეყანაში. მარქსიზმს თავის ოფიციალურ იდეოლოგიად მიიჩნევდნენ სოციალ-დემოკრატიული პარტიები.

2.2. ბოლშევიზმის, როგორც იდეოლოგიური და პოლიტიკური მიმდინარეობის, დახასიათება

სახელმწიფო სოციალიზმის რადიკალური ფორმა, რომელიც ისტორიაში შევიდა „ბოლშევიზმის“ ან „კომუნიზმის“ სახელით, ჩამოყალიბდა რუსეთში მე-20 საუკუნის დასაწყისში.[1] კომუნიზმს, როგორც იდეურ მიმდინარეობას, რა თქმა უნდა, ხანგრძლივი ისტორია აქვს, მაგრამ ბოლშევიკების მიერ ამ სახელწოდების მიღებამ ბოლშევიზმი და კომუნიზმი სინონიმებად აქცია.

ბოლშევიზმი წარმოიშვა სოციალ-დემოკრატიისაგან, მას უკავშირდებოდა იდეურად, მაგრამ ჩამოყალიბდა დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ძალად და განაპირობა საბჭოთა კავშირის პოლიტიკური და საზოგადოებრივი სისტემის ფორმირება. უფრო მეტიც, ამ იდეოლოგიის შესაბამისად ჩამოყალიბდა ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის, ევროპის სოციალისტური ქვეყნების, მონღოლეთის, ჩრდილოეთ კორეის, ვიეტნამის, ლაოსის, კუბის კომუნისტური რეჟიმები. 1980-იანი წლების შუა ხანებისათვის გამარჯვებული ბოლშევიზმის („მარქსიზმ-ლენინიზმის“) დროშის ქვეშ ცხოვრობდა დაახლოებით 1,3 მილიარდი ადამიანი.

ბოლშევიზმის სინონიმია **ლენინიზმი.** ლენინი და ბოლშევიკები გამოირჩეოდნენ რადიკალიზმით, როგორც არსებული რეჟიმის, ისე პოლიტიკური ოპონენტების მიმართ; ისინი უარს ამბობდნენ სხვა მიმდინარეობებთან თანამშრომლობაზე და მოქმედებდნენ პრინციპით: „ვინც ჩემთან არაა, ჩემი მტერია“. ბოლშევიკები მკაცრად სტრუქტურირებულ და დისციპლინირებულ პარტიას წარმოადგენდნენ.

ბოლშევიზმის კიდევ ერთი ნიშანი მორალის თავისებური გაგება იყო. პრინციპი „მიზანი ამართლებს საშუალებას“ ულაპარაკოდ ჰქონდათ გათავისებული. აუცილებლობის შემთხვევაში უნდა გამოეყენებინათ ნებისმიერი სტრატეგია, ნებისმიერი ტყუილი, მიემართათ უკანონო ქმედებებისათვის, დაემალათ სიმართლე. ყველაზე ამორალური მოქმედება მიიჩნეოდა კანონიერად და აუცილებლად, თუკი ეს მათი აზრით წაადგებოდა კომუნისტური რეჟიმის ინტერესებს. ეს მიდგომა ყველაზე კარგად ჩამოაყალიბა ლევ ტროცკიმ: „მათი მორალი და ჩვენი: მორალურია ყველაფერი ის, რაც ემსახურება რევოლუციას, ამორალურია ის, რაც ზიანს აყენებს რევოლუციას“. რადგანაც პარტიის ხელმძღვანელებმა „მეცნიერულად“ იცოდნენ, რა არის სასარგებლო რევოლუციისთვის და რა აყენებს მას ზიანს, ისინი იყვნენ „უმაღლესი მორალის“ მატარებელნი – განასახიერებდნენ უმაღლეს ავტორიტეტს მეცნიერებასა და ეთიკაში.[2]

საბჭოთა კავშირი იყო სახელმწიფო სოციალიზმის საზოგადოება

ეს იყო **სოციალიზმი** – რადგანაც მოხდა წარმოების განსაზოგადოება, კერძო საკუთრების და მასზე დამყარებული კლასების ლიკვიდაცია.

ეს იყო **სახელმწიფო სოციალიზმი** – რადგანაც განსაზოგადოება იყო არა რეალური, არამედ მოჩვენებითი: საკუთრების განკარგვის და ხელისუფლების ფუნქციებს ახორციელებდა პარტიულ-სახელმწიფო აპარატი ანუ ნომენკლატურა და მნიშვნელოვანწილად მის სათავეში მდგომი ბელადი. საბჭოთა კავშირში „სახელმწიფო სოციალიზმმა“ მიიღო მკაფიოდ გამოხატული ტოტალიტარული ხასიათი.

[1] ბოლშევიზმის შესახებ ლენინი ამბობდა: „ბოლშევიზმი, როგორც პოლიტიკური აზრის მიმდინარეობა და როგორც პოლიტიკური პარტია, 1903 წლიდან არსებობს“.

[2] Э. Морен, О природе СССР. Тоталитарный комлекс и новая империя, М., 1995, 43.

ჩანართი

შალვა ამირეჯიბი ბოლშევიზმის შესახებ

არსებობს ოცდათვრამეტი განმარტება, როგორი უნდა იყოს რევოლუცია და საუკეთესოც მათში არაფრად არ ვარგა. ბოლშევიზმი მხოლოდ უსაძაგლესი ფორმაა მისი. ბოლშევიზმი არ არის ფიქრი მოწინავე პიროვნებისა, ის არის ბუნება ჩამორჩენილ ადამიანისა. არც ის არის შემთხვევითი, რომ იგი რუსეთში მოხდა. უფრო ნაკლებ შემთხვევითია, რომ მისი ბელადი ლენინი იყო. „მსოფლიო რევოლუციის ბელადის“ დაბადების ორმოცდაათი წლისთავზედ მისმა შეგირდებმა წიგნი გამოსცეს. მადლობა ღმერთს – იცნობდნენ მასაც და მის ცხოვრებასაც. მაგრამ ერთსაც ვერ წამოსცდა ისეთი რამ შესანიშნავი ან მის ხასიათში, ან მის ცხოვრებაში, რომელიც ამ კაცის მართლა მაღალ თვისებებზეც გვითითებდეს. სხვებზედ მოსწრებული ისევ ქართველი მიხა ცხაკაია გამოდგა. ყველაზე თვალსაჩინო ლენინის ცხოვრებაში, ცხაკაიამ ის დაინახა, რომ ლენინი პარიზის კომუნაზედ ერთი წლით ადრეა დაბადებული. ერთი წელი განსხვავება ვერაფერი „ნიშანია“. ლენინს ეს არ ესმოდა და მისი განხორციელება რუსეთში მოინდომა. უფრო დიდი შეცდომა ლენინისა ის იყო, რომ განიზრახა რა სოციალიზმის დამყარება, წაეჩხუბა ევროპის ყველა სოციალისტებს. მიუხედავად ამისა, მაინც ევროპის რევოლუციის მოლოდინში იყო და დაემართა ის, რაც დაემართა მელას, რომელიც ცხვარს აედევნა: არიქა, დუმა დავარდებაო! ცხვარს დუმა არ დავარდა და მაშინ, ბოლშევიზმი ევროპიდან აზიაში გადავარდა...

შალვა ამირეჯიბი, თხზულებანი, წიგნი მეორე, თბილისი, 1998, 229.

ნოე ჟორდანია ბოლშევიზმის შესახებ

...ყველა რეჟიმთა შორის ბოლშევიზმი ყველაზე უფრო გაჟღენთილია სამხედრო სულით, აფრიალებული აქვს ომის დროშა. საბჭოთა რეჟიმის გავრცელება ხიშტით ეს მისი თანდაყოლილი დოქტრინაა. მან ეს განახორციელა საქართველოში, კავკასიის სხვა რესპუბლიკებში, უკრაინაში და სხ.

„ბრძოლის ხმა“, პარიზი, 1933, N 31.

2.3. ბოლშევიზმის დაბადება

რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის II ყრილობაზე, 1903 წელს, სოციალ-დემოკრატები პარტიის ორგანიზაციის თაობაზე დისკუსიის დროს ორ ნაწილად გაიყვნენ: მარტოვის მომხრეები იცავდნენ „რბილ“ პოზიციას, რომლის თანახმადაც პარტიის წევრი შეიძლება ყოფილიყო ნებისმიერი, ვინც კი იდეურად თანაუგრძნობდა პარტიას და მატერიალურად ეხმარებოდა მას; ლენინის მომხრეები იცავდნენ „მკაცრ“ პოზიციას – პარტიის წევრი შეიძლება ყოფილიყო მხოლოდ ის, ვინც აქტიურად მონაწილეობდა მის მუშაობაში, ანუ **პროფესიონალი რევოლუციონერები.** ლენინის მომხრეები ასევე მხარს უჭერდნენ ისეთი წესდების მიღებას, რომელიც პარტიაში მკაცრ დისციპლინას დაამყარებდა და ქვემდგომი ორგანოები ულაპარაკოდ დაემორჩილებოდნენ ზემდგომ ორგანოებს. ამ საკითხზე ლენინის მომხრეებმა ყრილობაზე ხმათა უმრავლესობა მიიღეს და

მათ „ბოლშევიკები“ ეწოდათ, მარტოვის მომხრეებს კი „მენშევიკები“. თანდათანობით ორივე ფრაქციამ დამოუკიდებლად დაიწყო მოქმედება და ორ პოლიტიკურ ძალად ჩამოყალიბდა.[1]

მარტოვის ფორმულირება	ლენინის ფორმულირება
რსდმპ წევრი შეიძლება იყოს პირი, ვინც იზიარებს მის პროგრამას და პარტიას ეხმარება მატერიალურად	პარტიის წევრი შეიძლება იყოს ის, ვინც აღიარებს მის პროგრამას და პარტიას მხარს უჭერს როგორც მატერიალურად, ისე პირადი მონაწილეობით ერთ-ერთ პარტიულ ორგანიზაციაში

ბოლშევიკებსა და მენშევიკებს შორის არ არსებობდა პრინციპული განსხვავება ისტორიის ან პროგრესის გაგებაში – ორივე თავის იდეოლოგიად მარქსის მოძღვრებას მიიჩნევდა. ბოლშევიზმის ძირეული განსხვავება მენშევიზმისა და მთლიანად სოციალ-დემოკრატიისაგან თავიდანვე ორგანიზაციული პრინციპებით გამოიხატებოდა. 1902 წელს ნაშრომში „რა ვაკეთოთ“ ლენინი ამტკიცებდა, რომ პარტია უნდა შემდგარიყო მხოლოდ პროფესიონალი რევოლუციონერებისგან, რომლებიც შეცვლიდნენ რუსეთის პოლიტიკურ სისტემას. „მომეცით რევოლუციონერთა პარტია და მე გადავატრიალებ რუსეთს!“ – წერდა ლენინი. ასეთი პოლიტიკა გულისხმობდა მკაცრ დისციპლინას პარტიის შიგნით, მისი წევრების ულაპარაკო მორჩილებას პარტიის ცენტრალური კომიტეტისადმი.

კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი განსხვავება იყო ბოლშევიკების მკვეთრად ნეგატიური დამოკიდებულება საპარლამენტო სისტემისადმი, თავისუფალი არჩევნების იდეისადმი, მუშაობის ლეგალური მეთოდებისადმი, ადამიანის უფლებებისადმი, საზოგადოების მართვაში მოქალაქეთა ნებაყოფლობითი გაერთიანებების მონაწილეობისადმი.

დასავლეთ ევროპაში სოციალ-დემოკრატია მრავალ ქვეყანაში თანდათან შეეზარდა ლიბერალურ წყობას, მონაწილეობდა საპარლამენტო არჩევნებში და იღებდა ლიბერალურ და დემოკრატიულ იდეებს, რუსეთში კი ამისთვის უბრალოდ პირობები არ არსებობდა. მართალია, 1905–1907 წლების რევოლუციის შედეგად რუსეთში მუშაობა დაიწყო პარლამენტმა – სახელმწიფო სათათბირომ, მაგრამ მას რეალური ხელისუფლება არ გააჩნდა და ყველაფერს მონარქიული რეჟიმი აკონტროლებდა. ეს დამატებით არგუმენტს აძლევდა ბოლშევიკებს, რომ ხელისუფლების სათავეში მოსვლა მხოლოდ რევოლუციის გზით შეიძლებოდა.

ბოლშევიკები, სოციალ-დემოკრატების მსგავსად, ლაპარაკობდნენ, რომ პარტიამ უნდა „აღზარდოს მასები“, მოამზადოს ისინი სოციალიზმისათვის, მაგრამ უკიდურესობამდე მიჰყავდათ ეს იდეა. ისინი თავს აცხადებდნენ „აღმზრდელობითი დიქტატურის“ მომხრეებად, რომელიც მოწოდებული იყო, შეექმნა „ახალი ადამიანი“.

დიდი როლი ბოლშევიზმის ჩამოყალიბებაში შეასრულა ლენინისა და მისი თანამებრძოლების პიროვნულმა თვისებებმა. შეიძლება ითქვას, რომ ესენი იყვნენ განსხვავებული ფსიქოლოგიური ტიპის ადამიანები. მათ ახასიათებდათ მბრძანებლობისა და ხელისუფლებისაკენ მიდრეკილება, მათთვის უცხო იყო რაიმე საზოგადოებრივი ან მორალური სენტიმენტალობა და მზად იყვნენ, ყველა საშუალება გამოეყენებინათ თავისი პოლიტიკური პროგრამის პრაქტიკულად განსახორციელებლად.

[1] შემდგომ, ერთ პარტიაში ყოფნის პერიოდში, ლენინი და მისი მომხრეები ხშირად უმცირესობაში იყვნენ, მაგრამ მათ დაუმკვიდრდათ პოლიტიკურად მოგებიანი სახელი – „ბოლშევიკები“.

2.4. ბოლშევიკების მოსვლა ხელისუფლების სათავეში

მარქსისტების ხედვით, საზოგადოება პროგრესის გზით ვითარდება და ერთი ფორმაციიდან მეორეზე გადადის. გამოყოფდნენ ხუთ თანმიმდევრულ ფორმაციას: პირველყოფილი, მონათმფლობელური, ფეოდალური, კაპიტალისტური და კომუნისტური. მეფის რუსეთი, მათი აზრით, ფეოდალიზმისა და კაპიტალიზმის ნაზავს წარმოადგენდა, სადაც კაპიტალიზმის განვითარებას აფერხებდა ფეოდალიზმის მრავალრიცხოვანი გადმონაშთები, პირველ რიგში, მეფის თვითმპყრობელობის არსებობა. ამიტომ პირველი რიგის ამოცანად მიიჩნეოდა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის განხორციელება და დემოკრატიული თავისუფლების მოპოვება. ასეთი იყო რუსეთის 1905–1907 წლების რევოლუცია, რომელმაც მარცხი განიცადა.

პირველმა მსოფლიო ომმა რუსეთს მარცხი და ეკონომიკური კრიზისი მოუტანა. შედეგად წარმატებული აღმოჩნდა 1917 წლის თებერვლის რევოლუცია, როდესაც რუსეთის იმპერატორი ნიკოლოზ II გადადგა და ხელისუფლება ე. წ. **დროებითი მთავრობის** ხელში გადავიდა. ხელისუფლებაში მოსული პოლიტიკური ძალები, მათ შორის სოციალისტები (სოციალისტ-რევოლუციონერები, მენშევიკები) თვლიდნენ, რომ გადასაწყვეტია დემოკრატიული ამოცანები და რუსეთში უნდა დამყარებულიყო ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული წყობილება. რუსეთის ეკონომიკური ჩამორჩენილობის გამო, სოციალისტური რევოლუციის განხორციელება მათ შეუძლებლად მიაჩნდათ. ასეთი რევოლუციის და სოციალიზმისკენ წინსვლის ინიციატორი დასავლეთ ევროპის წამყვანი ქვეყნები უნდა ყოფილიყვნენ. დროებითმა მთავრობამ რუსეთის მომავალი სახელმწიფოებრივი წყობილების განსაზღვრისათვის, ანუ კონსტიტუციის შესამუშავებლად დამფუძნებელი კრება მოიწვია.

მაგრამ ასე არ ფიქრობდნენ ბოლშევიკები ლენინის ხელმძღვანელობით. ლენინს მიაჩნდა, რომ ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ და სოციალისტურ რევოლუციებს შორის დიდი დროითი შუალედი არ უნდა ყოფილიყო და დაუყოვნებლივ უნდა ეცადათ სოციალისტური რევოლუციის განხორციელება.[1] მისი აზრით, რუსეთი, სწორედ თავისი ჩამორჩენილობის გამო, „სუსტი რგოლი“ იყო „მსოფლიო იმპერიალიზმის ჯაჭვში“ და შესაძლებელი იყო მსოფლიო სოციალისტური რევოლუციის რუსეთიდან დაწყება.

იმის გამო, რომ დროებითმა მთავრობამ მალე გაუცრუა იმედები მოსახლეობის დიდ ნაწილს, ბოლშევიკების მხარდამჭერთა რიცხვი სწრაფად გაიზარდა. 1917 წლის 25 ოქტომბერს (ახალი სტილით 7 ნოემბერს) მათ პეტროგრადში განახორციელეს სამხედრო გადატრიალება და დაამხეს დროებითი მთავრობა. მათ მოკავშირეებად პირველ ხანებში მემარცხენე ესერები გამოდიოდნენ, ბოლშევიკებმა 1918 წლის 6 იანვარს გარეკეს წინა დღეს შეკრებილი დამფუძნებელი კრებაც[2], რადგანაც მან უარი განაცხადა, დაემტკიცებინა ბოლშევიკური ხელისუფლების მიერ მიღებული დეკრეტები.

---

[1] ამ საკითხში ლენინი დაუახლოვდა ლევ ტროცკის, რომელიც თავის „პერმანენტული რევოლუციის“ თეორიაში ამტკიცებდა, რომ რევოლუციურ ეტაპებს შორის დიდი შუალედი არ უნდა ყოფილიყო.

[2] დამფუძნებელი კრების 703 არჩეული დეპუტატიდან 229 იყო ესერი, 168 – ბოლშევიკი, 39 – მემარცხენე ესერი, 17 – კადეტი, 16 – მენშევიკი.

2.5. საბჭოთა წყობილება

მარქსისტული შეხედულების თანახმად, სოციალისტური რევოლუციის შემდეგ უნდა დამყარებულიყო პროლეტარიატის დიქტატურა – ხელისუფლება უნდა გადასულიყო გამარჯვებული პროლეტარიატის ხელში. ამ საკითხზე მარქსს ბევრი არაფერი დაუწერია, პროლეტარიატის დიქტატურის ფორმად კი მიიჩნია პარიზის კომუნა (არსებობდა 1871 წლის).

რუსეთში ბოლშევიკების მოსვლა ხელისუფლების სათავეში პროლეტარიატის დიქტატურის დამყარებად გამოცხადდა. თუმცა, რეალურად, ის ბოლშევიკური პარტიისა და მისი ხელმძღვანელი ვიწრო ჯგუფის დიქტატურა იყო. ლენინმა პროლეტარიატის დიქტატურის, ანუ სახელმწიფოებრივი წყობილების საფუძვლად **საბჭოები** გამოაცხადა, რომლებიც ზოგ ადგილას მუშებმა შექმნეს რუსეთის პირველი რევოლუციის (1905–1907) დროს.

საბჭოები იყო მუშებისა და გლეხების „თვითმმართველი მასობრივი ორგანიზაცია“, რომელიც უარყოფდა საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ორგანოების გამიჯვნას. საბჭოები გარეგნულად დემოკრატიული ორგანო იყო, მაგრამ არჩევნების დროს ერთი მუშის ხმა რამდენიმე გლეხის ხმას უდრიდა, ე. წ. ექსპლოატატორული კლასები კი ხმის უფლებას მოკლებული იყვნენ. მხოლოდ დიდი ხნის შემდეგ დამკვიდრდა საყოველთაო საარჩევნო უფლება, როდესაც „მტრული კლასები“ ფიზიკურად ლიკვიდირებული იყო.

რაც შეეხება არჩევნებს, ის ფიქტიური ხასიათის იყო, რადგანაც ირჩევდნენ ხელისუფლების მიერ დამტკიცებულ კანდიდატებს. საბჭოები სხვადასხვა დონის იყო, იერარქიული პრინციპით – ადგილობრივი, სარაიონო, საოლქო, რესპუბლიკური. საბჭოები, პარლამენტისგან განსხვავებით, მუდმივმოქმედი ორგანო არ იყო და მოკლე დროით იკრიბებოდა სესიებზე. მუდმივმოქმედი ორგანო პრეზიდიუმი იყო, რომელსაც უმაღლესი საბჭო ირჩევდა. საბჭოები რაიმე არსებით როლს არ ასრულებდნენ ქვეყნის მართვაში.

ყველაფერს განაგებდა კომუნისტური პარტია. რევოლუციის შემდეგ, 1918 წლის მარტში, რსდმპ (ბ) VII ყრილობაზე ლენინმა თავის პარტიას სახელი შეუცვალა და სოციალ-დემოკრატიულის ნაცვლად რუსეთის კომუნისტური პარტია უწოდა, რომელსაც ფრჩხილებში დიდხანს ემატებოდა სიტყვა „ბოლშევიკების“. ეს იყო გამიჯვნა ევროპისა და რუსეთის სოციალ-დემოკრატებისაგან, მათი ზომიერებისა და კომპრომისებისადმი მიდრეკილების გამო.[1]

[1] ბოლშევიკები ფრაქციის სახით არსებობდნენ რუსეთის სოციალ-დემოკრატიულ მუშათა პარტიაში (რსდმპ), 1917 წლის გაზაფხულზე ჩამოყალიბდნენ ცალკე პარტიად სახელწოდებით – რსდმპ (ბოლშევიკების), 1918 წლის მარტში დაერქვა რუსეთის კომუნისტური პარტია (ბოლშევიკების), საბჭოთა კავშირის შექმნის შემდეგ დაერქვა საკავშირო კომუნისტური პარტია (ბოლშევიკების), 1952 წლის ოქტომბერში, პარტიის მე-19 ყრილობაზე, მის სახელწოდებაში სიტყვა „ბოლშევიკების“ გაქრა და მას ეწოდა საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია.

კომუნისტური პარტია, რეალურად, **პარტია-სახელმწიფო** იყო. საბჭოთა ხელისუფლების ორგანოების პარალელურად არსებობდა მკაცრად ცენტრალიზებული კომუნისტური პარტიის ტერიტორიული ორგანოები, რომელთა ხელშიც თავმოყრილი იყო რეალური ძალაუფლება. საბჭოთა კონსტიტუციაში არსებობდა მუხლი კომუნისტური პარტიის „ხელმძღვანელი და წარმმართველი როლის“ შესახებ, მაგრამ ის, რომ სახელმწიფო ორგანოების ფუნქციებს კომუნისტური პარტია ასრულებდა, ეს არსად იყო გაწერილი და საბჭოთა სისტემის „არაფორმალურ რეალობას“ წარმოადგენდა.

ხელისუფლების სათავეში მოსვლის შემდეგ ბოლშევიკური პარტია კიდევ უფრო რადიკალური გახდა. 1919 წლის მარტში მიღებულ კომუნისტური პარტიის ახალ პროგრამაში აღნიშნული იყო, რომ „ნათელი მომავლისაკენ“ გზის გასაკაფავად სრულად უნდა აემოქმედებინათ პროლეტარული სახელმწიფოს მთელი ძალა. ეს გახდა საფუძველი ყველა სფეროს მართვის უკიდურესი ცენტრალიზებისათვის. სახელმწიფოს დაუქვემდებარეს სამოქალაქო საზოგადოების ყველა სტრუქტურა. არ არსებობდა დამოუკიდებელი სასამართლო, პრესა, პროფკავშირები და ა. შ.

ასევე, კანონმდებლობის დონეზე არასოდეს ყოფილა დაფიქსირებული, მაგრამ საბჭოთა სისტემის განუყოფელ ნაწილს შეადგენდა ტერორი, რომელსაც სახელმწიფო იყენებდა თავისი პოლიტიკური მოწინააღმდეგეების წინააღმდეგ, მათ შორის პოტენციური მტრების წინააღმდეგაც, რომლებიც, რეჟიმის აზრით, შეიძლება ოდესმე მის წინააღმდეგ გამოსულიყვნენ. ტერორი და რეპრესიები საშუალებას აძლევდა სისტემას, მორჩილებაში ჰყოლოდა როგორც მმართველობითი აპარატი, ისე მილიონობით რიგითი ადამიანი. თავიდან ტერორს ახორციელებდა „საგანგებო“ დამსჯელი ორგანოები, შემდეგ კი შეიქმნა რეპრესიებზე პასუხისმგებელი სპეციალური სახელმწიფო უწყებები.

საბჭოური მმართველობის სისტემა მოხერხებული ინსტრუმენტი იყო კომუნისტური პარტიის ხელში იმ პოლიტიკის გასატარებლად, რომელიც მისი იდეოლოგიიდან გამომდინარეობდა. ხელისუფლების სათავეში მოსული კომუნისტური მმართველობა შეიძლება ორი სიტყვით დავახასიათოთ – დიქტატურა და ტერორი.

ჩანართი

„წითელი ტერორი“ ციფრებსა და ფაქტებში

ტერორი თავიდანვე კომუნისტური რეჟიმების ერთ-ერთი ფუნდამენტური განზომილება იყო. ტერორი – მასობრივი დანაშაული სახელმწიფოს მართვის სისტემად აქციეს.[1]

1917 წლის 20 დეკემბერს რსფსრ-ის სახკომსაბჭომ შექმნა სრულიად რუსეთის საგანგებო კომისია „კონტრრევოლუციისა და საბოტაჟის წინააღმდეგ საბრძოლველად“. მისი თავმჯდომარე ფელიქს ძერჟინსკი გახდა.

ჩეკას[2] არსებობის პირველი წლებიდან ამ უწყების თანამშრომლები ადვილად მიდიოდნენ სიყალბეზე და იგონებდნენ სხვადასხვა „შეთქმულებას“, რომელთა ვითომ მონაწილეებს სასტიკად უსწორდებოდნენ.

1918 წლის 21 თებერვალს ჩეკისტებმა უფლება მიიღეს, სასამართლოს გარეშე დაეხვრიტათ „მტრები“.

---

[1] კომუნიზმის შავი წიგნი. დანაშაულები, ტერორი, რეპრესია, თბ., ილიაუნი, 2011, 12-13.

[2] **ჩეკა** – ЧК – чрезвычайная комиссия (საგანგებო კომისია).

1918 წლის 5 სექტემბერს ლენინზე თავდასხმისა და პეტროგრადის ჩეკას ხელმძღვანელის, მ. ურიცკის მკვლელობის გამო ბოლშევიკებმა გამოაცხადეს „წითელი ტერორი“ და პირველსავე თვეს ათასობით ადამიანი დახვრიტეს.

1917 წლის ოქტომბრიდან 1919 წლის ჩათვლით „სრულიად რუსეთის საგანგებო კომისიამ“ სიკვდილით დასაჯა მეფის მთავრობისა და დროებითი მთავრობის 10 ყოფილი მინისტრი, რუსეთის იმპერიის 16 ყოფილი გუბერნატორი, 79 ყოფილი გენერალი და ადმირალი, სახელმწიფო სათათბიროს 10 ყოფილი დეპუტატი, რომანოვების სამეფო ოჯახის 17 წევრი (მათ შორის არასრულწლოვანებიც).

ცნობილი ჩეკისტის, მარტინ ლაცისის მონაცემებით, 1918-1919 წლებში წითელი ტერორის ფარგლებში დააპატიმრეს 86893 ადამიანი, ციხეში ჩასვეს – 34334; მძევლად აიყვანეს – 13111; საკონცენტრაციო ბანაკებში გააგზავნეს – 9498; დახვრიტეს – 8389.

1917–1922 წლებში ჩეკას რევტრიბუნალებმა სასამართლოს გარეშეც დახვრიტეს ან წამებით მოკლეს 140000 ადამიანი.

1919 წლისათვის ჩეკისტების რაოდენობა 37 ათასს აღწევდა, 1921 წელს კი მათმა რიცხვმა 261 ათასს მიაღწია. ეს აღემატებოდა ჟანდარმების რაოდენობას მეფის რუსეთში.

ჩეკისტების ფორმა ტყავის შავი ქურთუკი გახდა. მეფის რუსეთის არმიაში ასეთი ქურთუკები მფრინავებსა და მოტოციკლისტებს ეცვათ. საწყობებში მრავლად იყო ასეთი ქურთუკები და ჩეკისტებმა მათი რეკვიზიცია მოახდინეს.

ჩეკისტებს განუსაზღვრელი უფლებები ჰქონდათ. ამ უწყებაში შეიმუშავეს სპეციალური მეთოდიკა, თუ როგორ უნდა მოეკლათ თავში ერთი გასროლით ადამიანი, ისე, რომ მუნდირი არ დასვროდათ.

ჩეკისტ ვასილი ბლოხინს თავისი ხელით ჰყავდა მოკლული 10 ათასზე მეტი ადამიანი. ეს აღემატებოდა რუსეთის იმპერიაში 1721–1917 წლებში სიკვდილით დასჯილთა რაოდენობას.

ჩეკისტთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ფსიქიკური პრობლემების წინაშე დგებოდა და ეს „პროფესიულ ავადმყოფობად“ ექცათ. 1920-იან წლებში ბევრი ჩეკისტი ნარკოტიკებს იყენებდა, 1930-იან წლებში კი ალკოჰოლს ეძალებოდნენ.

მრავალი ჩეკისტი თავად დახვრიტეს კოლეგებმა, როგორც „ხალხის მტრები“

3. ბოლშევიკები და „ეროვნული საკითხი“

3.1. ეროვნული საკითხის მარქსისტული ხედვა

მარქსისტული დოქტრინის თანახმად, მთავარი იყო კლასობრივი ბრძოლა და „მუშათა კლასის განთავისუფლება“, რასაც კომუნიზმის დამყარება მოჰყვებოდა. მასთან შედარებით ეროვნული საკითხი (ანუ ხალხებს შორის არსებული წინააღმდეგობები, დიდი ერების მიერ პატარა ერების დაპყრობა და ჩაგვრა) მეორეხარისხოვანი იყო. ეროვნული საკითხის გადაჭრა, მათი აზრით, უნდა მოჰყოლოდა სოციალისტურ რევოლუციას, ანუ პროლეტარიატის გამარჯვებას ბურჟუაზიაზე და სოციალიზმის მშენებლობას.

მარქსიზმის მიხედვით, ერი ისტორიული კატეგორია იყო. სოციალიზმზე გადასვლასთან ერთად არა მარტო გაქრებოდა კლასებს შორის განსხვავება, არამედ გაქრებოდა ეროვნული წინააღმდეგობები და თავად ეროვნული განსხვავებებიც. მარქსიზმის თანახმად, კომუნიზმის დროს ერებიც არ იარსებებდნენ. შესაბამისად, ეროვნული საკითხი „ტაქტიკის საკითხი“ იყო და არა სტრატეგიის. ამ ხედვიდან გამომდინარეობდა ქართველი მარქსისტების ნიჰილისტური დამოკიდებულებაც ქართველი ხალხის ეროვნული ინტერესებისადმი.

3.2. ბოლშევიკების დამოკიდებულება ეროვნული საკითხისადმი

რუსეთის იმპერიაში, რომელშიც 200-ამდე ერი და ეროვნება ცხოვრობდა და რომელსაც თავად ლენინმა „ხალხთა საპყრობილე“ უწოდა, ეროვნული საკითხი უაღრესად მწვავედ იდგა. ასეთ ვითარებაში ნებისმიერ პარტიას უნდა ჰქონოდა ეროვნული საკითხის საკუთარი ხედვა. ბოლშევიკები, როგორც მარქსისტები, იზიარებდნენ მარქსიზმის ძირითად დებულებებს ერისა და ეროვნულ საკითხთან დაკავშირებით.

ბოლშევიკები აღიარებდნენ ე. წ. ერთა თვითგამორკვევის უფლებას, ანუ დაპყრობილი ერის უფლებას, თავად განესაზღვრა საკუთარი ბედი, მოეთხოვა ავტონომია, ანდა, თუ საჭიროდ ჩათვლიდა, შეექმნა დამოუკიდებელი სახელმწიფოც. თუმცა, ამ უფლების პროგრამაში აღიარებასთან ერთად, მის რეალიზებას რუსეთის სახელმწიფოდან გამოყოფისა და ახალი დამოუკიდებელი სახელმწიფოების შექმნის სახით უარყოფითად უყურებდნენ. მათი აზრით, მხოლოდ „დიდი სახელმწიფო“ უზრუნველყოფდა პროგრესს და ხელსაყრელი იყო მშრომელებისთვის.

ლენინი, ისევე როგორც მარქსი და ენგელსი, უნიტარისტი იყო. მისი თქმით, დიდი ცენტრალიზებული სახელმწიფო „უდიდესი წინგადადგმული ისტორიული ნაბიჯი იყო შუა საუკუნეების დაქსაქსულობიდან ყველა ქვეყნის მომავალი სოციალისტური ერთიანობისაკენ“. ლენინი 1913 წელს წერდა: „სანამ სხვადასხვა ერები ერთიან სახელმწიფოს შეადგენენ, მარქსისტები არავითარ შემთხვევაში არ დაუჭერენ მხარს არც ფედერაციას და არც დეცენტრალიზაციას“.

ერთა თვითგამორკვევის უფლების აღიარებასთან ერთად, ბოლშევიკები ქადაგებდნენ პროლეტარულ ინტერნაციონალიზმსაც, – სხვადასხვა ერის მშრომელთა სოლიდარობასაც, რომლის ერთ-ერთ გამოვლინებად ერთიანი სახელმწიფოს უპირობო მხარდაჭერა მიაჩნდათ.

სახელმწიფოებრივი განვითარების თვალსაზრისით, პროგრესი უნდა გამოხატულიყო სხვადასხვა ტიპის საკავშირო სახელმწიფოებიდან ერთიან რესპუბლიკად გაერთიანებაში, მისგან კი უნდა გადასულიყვნენ არასახელმწიფოებრივ საზოგადოებრივ მმართველობაზე.

3.3. ეროვნული საკითხის „ბოლშევიკური“ გადაწყვეტა: 1918–1921 წლები

1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ რუსეთის ერთიანი სახელმწიფო, ფაქტობრივად, დაინგრა, მის ტერიტორიაზე ჩამოყალიბება დაიწყო სხვადასხვა ეროვნულმა სახელმწიფომ. ეს პროცესი კიდევ უფრო გაძლიერდა ბოლშევიკების ხელისუფლების სათავეში მოსვლის შემდეგ.

ბოლშევიკები, როდესაც ხელისუფლებაში მოვიდნენ, იძულებულნი გახდნენ, სიტყვიერად მაინც სხვა მიდგომა დაეფიქსირებინათ ეროვნულ საკითხთან დაკავშირებით. ეროვნული საკითხის იგნორირება, მაშინ როდესაც ზოგიერთმა ერმა პრაქტიკულად დაიწყო ერთა თვითგამორკვევის უფლების რეალიზება, ზოგიერთმა კი დამოუკიდებელი სახელმწიფოების მშენებლობაც, შეუძლებელი იყო. ამავე დროს, ბოლშევიკებს ხელისუფლების შენარჩუნებისთვის ბრძოლაში ძალზე სჭირდებოდათ ყოფილ რუსეთის იმპერიაში შემავალი სხვა ეროვნებების მხარდაჭერა.[1]

1917 წლის 3 ნოემბერს, ბოლშევიკური რევოლუციის პირველსავე დღეებში, მიიღეს რუსეთის ხალხთა უფლებების დეკლარაცია, რომლის ძალითაც მათ თვითგამორკვევის უფლება მიენიჭათ, რუსეთიდან გასვლის ჩათვლით. თუმცა ცხადი იყო, რომ ბოლშევიკები ამ უფლების გამოყენების წინააღმდეგი იყვნენ.

> **ამასთან დაკავშირებით ქართველი ემიგრანტი ივანე ნანუაშვილი აღნიშნავდა: „პირველად სახელწოდება განვიხილოთ: რუსეთის ხალხების უფლებათა დეკლარაცია. როგორც ამბობენ, ხალხებს მიენიჭათ გამოყოფის უფლება, თუმცა ისინი რუსეთის მფლობელობაში რჩებიან და მას ექვემდებარებიან. ამ პოლიტიკურ ქიმერას კონკრეტული მიზანი და ფუნქციები აქვს. ავტორებს მშვენივრად ესმით, როგორ უნდა გამოიყენონ იგი თავის სასარგებლოდ. ფაქტობრივად, დეკლარაციის თითქმის ყველა კომენტარსა თუ განმარტებაში საბჭოთა ხელისუფლება ექსკლუზიურ უფლებას იტოვებს, ეს პრინციპი ყოველი ინდივიდუალური შემთხვევისათვის თვითონ განმარტოს. ყველასთვის ნათელი გახდა, რომ ამ უფლებას არავის გამოაყენებინებდნენ სსრკ-სა თუ რუსეთის ფედერაციაში.[2]**

ლენინმა დაინახა „სოციალისტური პროლეტარული სახელმწიფოს ტერიტორიის მკვეთრად შემცირების“ საფრთხე. ამიტომ ბოლშევიკების ლიდერი უცბად გახდა ფედერალიზმის აქტიური მომხრე. ლენინისთვის ფედერაცია იყო არა სახელმწიფოს დანაწილების, არამედ რუსეთის სახელმწიფოს ერთიანობის შენარჩუნების გზა. მისთვის ეს იყო „სრული ერთობისაკენ“ მიმავალი გარდამავალი ეტაპი.

1918 წლიდან ბოლშევიკებმა კურსი აიღეს ფედერალიზმზე, როგორც სახელმწიფოს მოწყობის ახალ ფორმაზე ყოფილი რუსეთის იმპერიის მთელი ტერიტორიისთვის, მაგრამ, ამავე დროს, ხაზს უსვამდნენ ამ ფორმის ტაქტიკურ, დროებით ხასიათს. მიზანშეწონილად ჩაითვალა, რომ „იძულებითი ცენტრალისტური უნიტარიზმი“ შეცვლილიყო „ნებაყოფლობითი ფედერალიზმით“, იმისათვის, რომ დროთა განმავლობაში მას ადგილი დაეთმო „ნებაყოფლობითი სოციალისტური უნიტარიზმისათვის“.

---

[1] 1917 წლის ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ ბოლშევიკური ხელმძღვანელობა იძულებული იყო, ეღიარებინა პოლონეთისა და ფინეთის დამოუკიდებლობა, 1918 წლის მარტში, ბრესტის ზავის პირობით, – უკრაინის, 1918 წლის აგვისტოში კი, ბრესტის ზავის დამატებითი პუნქტით, – საქართველოს დამოუკიდებლობა. 1918 წლის 3 დეკემბერს აღიარეს კომუნისტური ესტონეთის, 27 დეკემბერს კი კომუნისტური ლატვიისა და ლიტვის დამოუკიდებლობა, 1919 წლის 5 თებერვალს აღიარეს ბელორუსიის კომუნისტური რესპუბლიკა.

[2] ივანე ნანუაშვილი, რა უნდა იცოდეს ყველამ თავისუფალ სამყაროში რუსეთის შესახებ, თბ., 2012, 146.

სამოქალაქო ომის პერიოდში თეთრები გამოდიოდნენ „ერთიანი და განუყოფელი რუსეთის“ ლოზუნგით, ბოლშევიკები კი აქტიურად საუბრობდნენ ერთა თვითგამორკვევის პრინციპსა და ფედერალიზმზე, რამაც ბოლშევიკებს ეროვნული მოძრაობების მხარდაჭერა მოუტანა.

კომუნისტების მიერ მიღებულ რუსეთის სფსრ 1918 წლის კონსტიტუციაში ფედერაცია, როგორც სახელმწიფოს მოწყობის ფორმა, მხოლოდ დეკლარირებული იყო, ფაქტობრივად კი იქმნებოდა უნიტარული სახელმწიფო, რომელიც ერთი ცენტრიდან იმართებოდა. მმართველი პარტია – ბოლშევიკებისა ერთიანი და ცენტრალიზებული იყო, ყველა ავტონომიას და „სუვერენულ რესპუბლიკას“ ეს პარტია ედგა სათავეში და მოსკოვიდან იღებდა მითითებებს.

რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში 1918–1922 წლების განმავლობაში მრავალი ავტონომიური ერთეული შეიქმნა. მათ სხვადასხვა იერარქიული სტატუსი ჰქონდათ – ავტონომიური რესპუბლიკა, ავტონომიური ოლქი, შრომითი კომუნა. უფრო „მოზრდილი“ პატარა ერები ავტონომიის სტატუსს იღებდნენ, უფრო „პატარები“ – ავტონომიური ოლქის. მათი ჩამოყალიბება ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით ქვემოთ მოტანილ ცხრილშია გადმოცემული:

წელი და თვე	ავტონომიური ერთეული
1918 წელი, აპრილი	თურქესტანის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა (ასსრ)
1918 წელი, ოქტომბერი	ვოლგისპირეთის გერმანელთა შრომითი კომუნა
1919 წელი, მარტი	ბაშკირეთის ასსრ
1920 წელი	თათრეთის ასსრ კარელიის შრომითი კომუნა ჩუვაშეთის ავტონომიური ოლქი (აო) ყირგიზეთის (1925 წლიდან ყაზახეთის) ასსრ ვოტის *(1932 წლიდან უდმურტეთის) აო მარიელთა აო ყალმუხეთის აო დაღესტნისა და მთიელთა ასსრ
1921 წელი	კომი (ზირიანის) აო ყაბარდოს აო ყირიმის ასსრ
1922 წელი	ყარაჩაი-ჩერქეზეთის აო მონღოლ-ბურიატთა აო ყაბარდო-ბალყარეთის აო იაკუტიის ასსრ ოიროტიის (1948 წლიდან მთიანი ალტაის) აო ჩერქეზეთის (ადიღეს) აო ჩეჩენთა აო

1922 წლის ბოლოს რუსეთის საბჭოთა ფედერაციულ სოციალისტურ რესპუბლიკაში (რსფსრ) იყო 19 ავტონომიური რესპუბლიკა და ოლქი, ასევე 2 ეროვნული ნიშნით შექმნილი კომუნა. ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნები ბევრი არაფრით განსხვავდებოდნენ

ჩვეულებრივი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულებისაგან და ცენტრთან მიმართებით ერთნაირად უუფლებონი იყვნენ.

ჩანართი

ნოე ჟორდანია ეროვნული საკითხისადმი ბოლშევიკების დამოკიდებულებაზე

ბოლშევიზმი ნაციონალურ საკითხშიც ... აშკარათ ააფრიალა იმპერიალისტური დროშა. ის მართალია ყვირის ერის თავისუფლებაზე, მარა იმ ერის, რომელიც მის ხელში არ არის და მას ვერსაიდან ვერ უდგება. აქაც მას აინტერესებს არა ერის სვე-ბედი, არამედ წაქცევა მისი კონ-კურენტის, მისი მოწინააღმდეგე იმპერიალისტური სახელმწიფოსი. ეს არის აღდგენა პრიმიტიული იმპერიალიზმის. მოსკოვი ექანება სულ უკან-უკან, გასული საუკუნის მესამოცე წლების საერ-თაშორისო ინტრიგის და შუღლის პოლიტიკისაკენ.

ბრძოლა, 1926, N 1,6

3.4. სამოქალაქო ომში ბოლშევიკების გამარჯვება და საბჭოთა სისტემის ტერი-ტორიული გაფართოება

ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ გაშლილ სამოქალაქო ომში ბოლშევიკებმა გაიმარჯვეს. ამის უმთავრესი მიზეზი ის იყო, რომ ბოლშევიკების წინააღმდეგ მებრძოლი „თეთრი მოძრაობა“ მოკლებული იყო მასების მხრიდან მხარდაჭერას. „ძველი რუსეთის“ აღდგენის ლოზუნგი მიუღებ-ელი იყო გლეხობისათვის, რომელსაც ეშინოდა ბოლშევიკების მიერ მიცემული მიწის დაკარგვისა და ეროვნული უმცირესობებისთვის, რომლებიც „ძველ რუსეთში“ მხოლოდ ჩაგვრის ინსტრუმენტს ხედავდნენ.

ბოლშევიკები არ ცნობდნენ ყოფილი რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე შექმნილ დამოუკიდ-ებელ სახელმწიფოებს და მათ „ბურჟუაზიულ“, „კონტრრევოლუციურ“ წარმონაქმნებად მიიჩნევ-დნენ. შეიძლება, ტაქტიკური მოსაზრებების გამო, მოსკოვის ბოლშევიკურ ხელისუფლებას მათი დამოუკიდებლობა ეღიარებინა, მაგრამ როგორც კი შესაძლებლობა მიეცემოდათ, მათ თავს ეს-ხმოდნენ და ძალით გასაბჭოებას ცდილობდნენ.[1]

სამოქალაქო ომში წარმატებებთან ერთად მნიშვნელოვნად გაფართოვდა ტერიტორია, რო-მელსაც საბჭოთა რეჟიმი აკონტროლებდა და მან 1921 წლისათვის ყოფილი რუსეთის იმპერიის ტერიტორიის დიდი ნაწილი მოიცვა.[2] მართალია, ამ ტერიტორიის (90%) და მოსახლეობის (70%) დიდი ნაწილი რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში შედიოდა, მაგრამ მის გარეთ არსებობდნენ

---

[1] ამის მაგალითია საქართველო. საქართველოში ბოლშევიკები დიდი გავლენით არ სარგებლობდნენ. 1918 წლის 26 მაისს საქართველომ დამოუკიდებლობა გამოაცხადა, 1918 წლის აგვისტოში, ბრესტის ზავის დამატების სახით, მოსკოვმა საქართველოს დამოუკიდებლობა აღიარა, თუმცა აზერბაიჯანის გასაბჭოების შემდეგ, 1920 წლის აპრილის ბოლოს რუსეთის წითელი არმია საქართველოში შემოიჭრა და მისი დაპყრობა ცადა. პოლონეთთან ომის დაწყების გამო 1920 წლის 7 მაისს საქართველოსთან სამშვიდობო ხელშეკრულება გააფორმა, თუმცა შემდეგ ახალი თავდასხმისთვის მოემზადა და 1921 წლის თებერვალ-მარტის ომის შედეგად საქართველო დაიპყრო და ძალით დაამყარა საბჭოთა ხელისუფლება.

[2] „გასაბჭოებას“ გადაურჩა ყოფილი რუსეთის იმპერიის დასავლეთი ნაწილი – პოლონეთი, ფინეთი და ბალტიის რესპუბლიკები (ლიტვა, ლატვია, ესტონეთი) დამოუკიდებელი სახელმწიფოები გახდნენ, ასევე ბესარაბია (მოლდოვა), რომელიც რუმინეთმა დაიკავა.

მოსკოვის კონტროლის ქვეშ მყოფი „დამოუკიდებელი“ საბჭოთა რესპუბლიკები: ბელორუსია, უკრაინა, აზერბაიჯანი (საბჭოთა ხელისუფლება დაამყარეს 1920 წლის აპრილში), სომხეთი (1920 წლის ნოემბერი), საქართველო (1921 წლის თებერვალ-მარტი). შუა აზიაში არსებობდა ხორეზმის (1920 წლის თებერვლიდან) და ბუხარის (1920 წლის ოქტომბრიდან) სახალხო საბჭოთა რესპუბლიკები.

შორეულ აღმოსავლეთში 1920 წელს შეიქმნა „ბუფერული“ (იაპონიასთან კონფლიქტი რომ თავიდან აეცილებინათ) შორეული აღმოსავლეთის რესპუბლიკა. ამ „სახელმწიფომ“ იარსება 1920 წლის 6 აპრილიდან 1922 წლის 15 ნოემბრამდე. ის მოიცავდა ამურისპირა, ბაიკალისიქითა, კამჩატკის, ზღვისპირა და სახალინის ოლქებს. 1921 წლის 22 აპრილს ბაიკალისპირეთში შეიქმნა ბურიატ-მონღოლეთის ავტონომიური ოლქი.

შორეული აღმოსავლეთის რესპუბლიკის ისტორია ხანმოკლე აღმოჩნდა – აშშ-ის ზეწოლის, ვაშინგტონის კონფერენციაზე (1921-1922) დიპლომატიური იზოლაციისა და შიდაპოლიტიკური სირთულეების გამო, იაპონია იძულებული გახდა, თავისი ჯარი გაეყვანა შორეული აღმოსავლეთიდან. 1922 წლის 25 ოქტომბერს ვლადივოსტოკში შევიდნენ წითელი არმიის ნაწილები, შორეული აღმოსავლეთის რესპუბლიკამ კი მალე „თვითლიკვიდაცია“ გამოაცხადა. 1922 წლის 15 ნოემბერს ყოფილი შორეული აღმოსავლეთის რესპუბლიკა მიიღეს რსფსრ-ის შემადგენლობაში, როგორც შორეული აღმოსავლეთის ოლქი.

რუსეთის წითელი არმიის მიერ დაპყრობილ და გასაბჭოებულ რესპუბლიკებთან მოსკოვი აფორმებდა ხელშეკრულებებს ეკონომიური, სამხედრო და სხვა სფეროებში თანამშრომლობის შესახებ, მაგრამ სამოქალაქო ომში გამარჯვების შემდეგ ასეთი სისტემა აღარ აკმაყოფილებდათ. მოსკოვის კომუნისტი მმართველებისათვის დღის წესრიგში დგებოდა „ერთიანი“ სახელმწიფოს შექმნის საკითხი.

ყველა „დამოუკიდებელი“ საბჭოთა რესპუბლიკა ხელოვნურად იყი შექმნილი, რუსეთის წითელი არმიის მიერ ამ ქვეყნების შეიარაღებული გზით დაპყრობის შედეგად. მაგალითად, საქართველოში რუსეთის წითელი არმია რომ არ შემოჭრილიყო ჩვენს ქვეყანაში კომუნისტები ვერასოდეს მოვიდოდნენ ხელისუფლების სათავეში.

ყველა „დამოუკიდებელ“ საბჭოთა რესპუბლიკაში ხელისუფლებას აკონტროლებდა ერთი პარტია – ბოლშევიკების პარტია, რომელსაც „სუვერენულ“ საბჭოთა რესპუბლიკებში მხოლოდ მოჩვენებით ერქვა შესაბამისი ეროვნული სახელები – ბელორუსიის, უკრაინის, საქართველოს, სომხეთის, აზერბაიჯანის კომუნისტური პარტიები. სინამდვილეში ისინი რუსეთის კომუნისტური პარტიის რეგიონული ორგანიზაციებს წარმოადგენდნენ.

1922 წლისათვის ბოლშევიკების ხელში მოქცეულ ტერიტორიაზე ცხოვრობდა 136,9 მლნ. ადამიანი, აქედან 65 მილიონი არარუსი იყო. ბოლშევიკებისთვის საჭირო იყო „ეროვნული საკითხის“ მოჩვენებითი გადაწყვეტა. მოსკოვის კომუნისტური ხელისუფლების ბატონობის ქვეშ მოქცეულ ტერიტორიაზე ერთიანი სახელმწიფოს შექმნა არსებითად იყო რუსეთის იმპერიის აღდგენა ახალი ფორმით.

დანართი

როგორ გაიცხეს ქართველმა მუშებმა სტალინი

1921 წლის ივნისში სტალინი პირველად ჩამოვიდა წითელი არმიის მიერ დაპყრობილ საქართველოში. მან ქართველ მუშებთან შეხვედრა მოინდომა, რადგანაც ბოლშევიკები თავის დასაყრდენად სწორედ მუშებს აცხადებდნენ. ის, რაც ამ შეხვედრაზე მოხდა, სტალინისთვის მოულოდნელი იყო – შეკრებილებმა სტალინს არ მოუსმინეს და დაგმეს საქართველოს ოკუპაცია. ქვემოთ მოყვანილ დოკუმენტში მოთხრობილია ამ შეხვედრის შესახებ.

17.07.1921

ძვირფასო ძმაო ხარიტონ,

ჩამოვიდა რუსეთიდან კავკავში საქმეებზე სტალინი, რუსეთის აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმის წევრი და სვანიძემ (მისი ცოლის ძმაა) არ დააყოვნა წასულიყო კავკავში რევკომის ნება დაურთველათ და ყოველივე უმსგავსობა საქართველოს კომუნიზმის მოეხსენებია მისთვის (სხვათა შორის ამ გამოსვლამ სვანიძისამ გამოიწვია განკარგულება ცეკასი, რომ არც ერთ პასუხისმგებელ კომუნისტს არ აქვს უფლება გავიდეს საზღვარგარეთ ცეკას და რევკომის ნებადაურთელათ).

სვანიძე, როგორც გითხარი, უფრო მარჯვნივ იხრება. მას რევკომში ქავთარაძე უჭერს მხარს (და მგონი ტოროშელიძეც, სოვნარხოზის უფროსი).

სტალინი ჩამოვიდა თბილისში და როგორც გადმომცენ, ცეკაში იყო სხდომა სულ დედის გინებით და ამის შემდეგ გაიმარჯვა მემარცხენე მიმართულებამ. სტალინიც დარწმუნდა ნახალოვკაში, რომ მეტის-მეტათ სუსტი პოლიტიკა არის მენშევიკების წინააღმდეგ.

ეხლა ნახალოვკის ამბავი: დანიშნული იყო ამ სა[მ] დღის წინათ სტალინის მოხსენება. თეატრი მთლათ გაიჭედა ხალხით. მე არ ვიყავი, იყო კაცი (ჩემიანი), რომელმაც სიტყვა სიტყვით გადმომცა. შემდეგ ისიდორემაც ეგ დამიმოწმა.

კრება ძლიერ ნერვიულად დაიწყო. [სტალინს] მოხსენებას აწყვეტინებდენ ძალიან მაგარი რეპლიკებით: „სიცრუეა“, „სტყუით“, „მოღალატეები ხართ“, „გაგვძარცვეთ“, „დაგვიბყარით“ და სხვა უკეთესები. კიდეც ერთი ღონიერი რეპლიკისთვინ ერთი მუშა დაიჭირეს. ეგ გაიგო კრებამ, ასტყდა აურ-ზაური და გააშვებინეს. ჩეკისტები დაძრწოდნენ. „დოკლადს“ ტაში რამოდენიმე პირმა დაუკრა.

შემდეგ სიტყვა აიღო ალექსანდრე დგებ[უაძემ] (ჰო, მართლა, ისიც დაჭერილია) და წარმოსთქვა მშვენიერი შინაარსიანი სიტყვა. სიტყვათ სიტყვამდე გააბათილა მომხსენებლის დებულებები. ეგ იყო ჩვეულებრივი შაბლონიური ცილისწამება – „არ დაგვიბყრია“, „მოვედით“, „ვიხსენით მენშევიკების უღლიდანო“ (ამის თქმაზე თითქმის მთელი თეატრი ყვიროდა – „ჩვენ ყველა მენშევიკები ვართო“).

ალექსანდრე ხელით ჩამოიყვანეს სცენიდან.

სხვათა შორის აქ ალექსანდრემ მიმართა კობას სიტყვის ბოლოს და უთხრა, რომ – „საქმეზე ლაპარაკი გათავდა და ახლა უნდა პირადათ მოგმართო: ბიჭო, კობა, რა გითხრა, არა გრცხვენია, ბიჭო, მე ვარ კონტრრევოლიუციონერიო?“

ამ სიტყვებმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა.

ალექსანდრე დგებუაძის შემდეგ ილაპარაკა ვიღაც ერთმა ბებერმა ბოლშევიკმა, რომელმაც სხვათა შორის თქვა, რომ – არ დაივიწყოთ, რომ ჩვენ შტიკით დაგიპყარით და მაგ რეპლიკებს თუ არ და[ა]ნებეთ თავი და ხელი შემიშალეთ – ყველას დაგიჭერთო.

ამ განცხადებამ დიდი აურზაური გამოიწვია. კობა არც მოკვდა, არც დარჩა, იყო თავის სკამზე გათეთრებული.

შემდეგ გამოუშვეს ვიღაც მაკარონები. სხვათა შორის ვინმე სალდათი „ივანოვ კავკაზსკი“, რომელმაც დაიწყო, რომ შიმშილობაა იმიტომ, რომ მენშევიკებმა გაგვქურდეს და გაგვცარცვესო. ამ „რეჩის“ დროს სულ ყვირილი და კივილი იყო; რეპლიკები: „თვითონ ქურდები“, „ყაჩაღები“, „გამყიდველები“ და სხვა.

ყოველივე ამის შემდეგ სიტყვის თქმა მოისურვა ისიდორემ [რამიშვილმა]. ის ხალხმა აიყვანა ხელში, დიდხანს არწია და შემდეგ დასვა ტრიბუნაზე: [ისიდორეს] სიტყვის შემდეგაც საშინელი ოვაციები გაუმართა.

მან მიმართა კრებას და უთხრა, რომ „ნუ ნერვიანობთ, დაწყნარდითო. ვიცი თქვენი ნერვების მიზეზი. ეგ ის არის, რომ თქვენ არ ხართ მიჩვეული დაყენებულ პრეზიდიუმს. დღეს კი ასეთიაო. დღეს ყველაფერი დაყენებულია და თქვენ ეგ გაღელვებთ, რომ კაცი არაფერს გეკითხებათო.

„მართალია“, გაისმა ხმები.

„რა მოგვიტანა ბოლშევიკებმაო?“ – შეეკითხა ისიდორემ.

ხალხმა იყვირა: – „სიკვდილი, შიმშილი, ხოლერა, ჟამიო“ და სხვა ათასი.

„რა წაგვართვაო?“: – „სახელმწიფო, თავისუფლება, ქონებაო“ და სხვა.

ისიდორეს ლაპარაკის დროს თეატრი საოცარ სანახაობას წარმოადგენდა, ხალხი გუგუნებდა, ტყავში ვერ ეტეოდა. დიდი ხანია ასეთ გამოსვლას, აგეთ მძლავრ ხმას ადგილი არ ქონია.

ისიდორეს შემდეგ სიტყვა აიღო მომხსენებელმა [სტალინმა]. მან დაიწყო ლაპარაკი და ხალხი დაიძრა შინ. ბევრი იხვეწა [სტალინი] – „მომისმინეთო“, მაგრამ ვერაფერი უშველა. რეზოლიუცია არ წამოაყენეს, იმიტომ, რომ შედეგი ცხადი იქნებოდა.

აი მოკლეთ ნახალოვკის ინციდენტი.

II თავი

საბჭოთა კავშირი როგორც
იდეოლოგიური და პოლიტიკური პროექტი

1. საბჭოთა რესპუბლიკების გაერთიანების გეგმები

1.1. ბოლშევიკები „იმპერიულ“ და „ადგილობრივ“ ნაციონალიზმს შორის

სამოქალაქო ომის დამთავრების შემდეგ მოსკოვის საბჭოთა მმართველების წინაშე დადგა საკითხი, თუ როგორ უნდა მოეწყოთ სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისით „გასაბჭოებული“ ტერიტორია (22,4 მლნ კვ. კმ.). მათთვის უდავო იყო, რომ მთელი სივრცე ევრაზიის ტერიტორიაზე, სადაც „საბჭოთა წყობილება“ არსებობდა, მოსკოვიდან მართულ ერთიან ცენტრალიზებულ სახელმწიფოდ უნდა გარდაქმნილიყო, მაგრამ როგორ და რა ფორმით, ამის თაობაზე თავიდან ერთი აზრი არ არსებობდა.

ბოლშევიკი ლიდერების ნაწილი, ყოველ შემთხვევაში ლენინი და ტროცკი, კოსმოპოლიტები იყვნენ და მათ „ეთნიკური ნაციონალიზმი“ არ ახასიათებდათ. ისინი ესწრაფოდნენ მსოფლიო სოციალისტური რევოლუციის განხორციელებას, რასაც უნდა მოჰყოლოდა ერთიანი სოციალისტური სახელმწიფოს შექმნა, მაგრამ მსოფლიო სოციალისტური რევოლუცია იგვიანებდა, – მოვლენები ისე არ წარიმართა, როგორც ამას ბოლშევიკი ლიდერები მოელოდნენ.

ბოლშევიკები კიდევ ერთი მოულოდნელი გამოწვევის წინაშე აღმოჩნდნენ. 1919–1922 წლებში ერთა თვითგამორკვევის პრინციპი კომუნისტების ნაწილმა აღიქვა არა ტაქტიკურ ნაბიჯად[1], არამედ სახელმძღვანელო პრინციპად და პარტიის მიერ დეკლარირებული ამ პრინციპის ცხოვრებაში გატარებას ცდილობდნენ. მათ „ნაციონალ“-კომუნისტები/„ნაციონალ“-უკლონისტები უწოდეს.

[1] ანუ დროებით ლოზუნგად, რომელიც მიმდინარე ამოცანების გადასაწყვეტად იყო საჭირო.

„ნაციონალ“-კომუნისტები უკრაინის, ბელორუსიის, საქართველოს კომპარტიებიდან, ასევე მუსლიმი კომუნისტები (თათარი კომუნისტები) ენერგიულად ცდილობდნენ „დამოუკიდებლობის ატრიბუტების“ შენარჩუნებას თავიანთი ეროვნული რესპუბლიკებისთვის.

ნაციონალ-უკლონისტებს უპირისპირდებოდნენ იმპერიულად მოაზროვნე ბოლშევიკები, რომლებიც რუსულ ველიკოდერჟავულ ნაციონალიზმს ემყარებოდნენ. ბევრი მათგანი საერთოდ უარყოფდა ერების პოლიტიკური თვითგამორკვევის შესაძლებლობას (კარლ რადეკი, გეორგ პიატაკოვი, ნიკოლაი ბუხარინი, ფელიქს ძერჟინსკი, მიხაილ პოკროვსკი). მაგალითად, პიატაკოვის თქმით, ერთა თვითგამორკვევის პრინციპის დეკლარირება იყო მხოლოდ პოლიტიკური თამაში და ის სერიოზულად არ უნდა აღექვათ.

ნაციონალ-უკლონისტებს იცავდა მსოფლიო რევოლუციაზე ორიენტირებული ლენინი. მას კარგად ესმოდა, რომ, თუკი ყოფილ რუსეთის იმპერიაში შემავალ ერებს შეავიწროებდნენ, ეს მსოფლიო რევოლუციის იდეას დაასამარებდა.

მიმდინარეობა	ლიდერები	პოზიცია	ბედი
ბოლშევიკი-კოსმოპოლიტები	ლენინი, ტროცკი	მსოფლიო სოციალისტურ რევოლუციაზე ფიქრობდნენ	მსოფლიო რევოლუციის გადავადება, ლენინის სიკვდილი და ტროცკის დამარცხება ამ მიმდინარეობას საფუძველს აცლის
იმპერიული ნაციონალიზმი	სტალინი, ძერჟინსკი, რადეკი, ბუხარინი	რუსული ბოლშევიკური სახელმწიფოს შექმნა და გაძლიერება, ემყარებოდნენ რუსულ ნაციონალიზმს	მსოფლიო რევოლუციის იმედე-ბის გაქრობამ წინა რიგში წამო-წია რუსული სახელმწიფოს აღორძინება
ნაციონალ-უკლონისტები	ბ. მდივანი ხ. რაკოვსკი სულთან-გალიევი	ცდილობდნენ, თავიანთი საბჭოთა რესპუბლიკებისთვის „დამოუკიდებლობის ატრიბუტები:“ შეენარჩუნებინათ	გაანადგურეს იმპერიული ნა-ციონალიზმის პოზიციაზე მდგომებმა

ამავე დროს, რუსი ბოლშევიკებისთვის უდავო იყო საბჭოთა ხელისუფლების ქვეშ მოქცეული ვრცელი ტერიტორიის გაერთიანების აუცილებლობა. ამ საკითხში ერთმანეთს დაუპირისპირდა, **ერთი მხრივ,** „ავტონომიზაციის“ გეგმა, რომელიც ყველა იმ დროს არსებული „სუვერენული“ საბჭოთა რესპუბლიკის რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში მოქცევას გულისხმობდა და, **მეორე მხრივ,** „სუვერენული საბჭოთა რესპუბლიკების“ მიერ „თანასწორუფლებიანი“ საკავშირო სახელმწიფოს შექმნის გეგმა. პირველი ი. ბ. სტალინის სახელს უკავშირდებოდა, მეორე ვ. ი. ლენინისას. ფორმალურად გაიმარჯვა ლენინის თვალსაზრისმა და შეიქმნა „საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი“, თუმცა მოკავშირე რესპუბლიკების თანასწორობა და სუვერენულობა მხოლოდ ქაღალდზე არსებობდა.

დავა „ავტონომიზაციასთან“ დაკავშირებით დიდი ხნის განმავლობაში ფართო საზოგადოებისათვის უცნობი იყო. ამის თაობაზე არაფერი იწერებოდა „საბჭოთა კავშირის ისტორიის“ სახელმძღვანელოებში. მას შემდეგ, რაც 1956 წელს ნ. ხრუშჩოვმა სტალინის პიროვნების კულტი დაგმო, „ფარდა ახადეს“ საბჭოთა კავშირის შექმნის დროს გაჩაღებულ კამათსაც. ეს უკვე არსებულ პოლიტიკურ კონიუნქტურას შეესაბამებოდა: „ცუდ“ სტალინს დაუპირისპირეს „კარგი“ ლენინი, რომელიც საბჭოთა კავშირში შემავალი ხალხების „თანასწორუფლებიანობას“ იცავდა.

საბჭოთა კავშირის შექმნით დამთავრდა ბოლშევიკების მიერ ერთიანი სახელმწიფოს აღდგენის პროცესი ძველი რუსეთის იმპერიის ნანგრევებზე.

1.2. საბჭოთა რესპუბლიკების „ავტონომიზაციის“ გეგმა

ე. წ. „ავტონომიზაციის“ გეგმა ითვალისწინებდა ერთიანი საბჭოთა სახელმწიფოს შექმნას. ეს უნდა მომხდარიყო ფორმალურად „დამოუკიდებელი“ საბჭოთა რესპუბლიკების შესვლის გზით რუსეთის ფედერაციაში, ავტონომიური რესპუბლიკების სტატუსით. უნდა ითქვას, რომ „ავტონომიზაციის“ გეგმა სტალინის გამოგონილი არ იყო. ეს იდეა ჯერ კიდევ 1919 წლის შუა ხანებში გაჩნდა. მაშინ რუსეთის რევოლუციური სამხედრო საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე გ. სკლიანსკი ოფიციალურად მოითხოვდა ყველა დამოუკიდებელი საბჭოთა რესპუბლიკის (მაშინ მხოლოდ ორი „დამოუკიდებელი“ საბჭოთა რესპუბლიკა არსებობდა – უკრაინა და ბელორუსია) რუსეთის ფედერაციაში შეყვანას და ამ გზით „ერთიანი სახელმწიფოს“ შექმნას.

„ავტონომიზაციის“ გეგმა განსაკუთრებით აქტუალური გახდა 1922 წლის გაზაფხულზე, გენუის საერთაშორისო კონფერენციის მომზადების პერიოდში.[1] გენუის კონფერენციაზე უნდა განხილულიყო ომის შემდგომი ვითარება და მასში მონაწილეობა უნდა მიეღო როგორც დასავლეთის

[1] გენუის კონფერენციაში (1922 წ. 10 აპრილი – 19 მაისი) მონაწილეობდა 29 სახელმწიფო და ინგლისის 5 დომინიონი. კონფერენციაზე განიხილეს ომის შემდგომი ევროპის ეკონომიკურ-ფინანსური საკითხები.

ქვეყნებს, ისე საბჭოთა რესპუბლიკებსაც. გენუის კონფერენციაზე უნდა განეხილათ მეფის რუსეთისა და დროებითი მთავრობის საგარეო ვალების საკითხი და ასევე უცხოური საკუთრების საკითხი რუსეთსა და სხვა „გასაბჭოებულ“ ქვეყნებში.

გ. ჩიჩერინი, რომელიც საბჭოთა რუსეთის საგარეო პოლიტიკას ხელმძღვანელობდა, არასასურველად მიიჩნევდა, რომ კონფერენციაში მონაწილეობა ცალ-ცალკე მიეღო მეფის რუსეთის ადგილზე შექმნილ 9 საბჭოთა რესპუბლიკას. რა იყო ჩიჩერინის შეშფოთების მიზეზი? მას ეშინოდა, რომ დასავლეთი რუსეთსა და ცალკე წარმოდგენილ საბჭოთა რესპუბლიკებს განსხვავებულ პირობებს შესთავაზებდა და შეეცდებოდა მათ გამოყვანას მოსკოვის გავლენიდან.

ჩიჩერინი აცხადებდა, რომ თუკი კონფერენციაზე დადებული იქნებოდა ხელშეკრულებები „ცხრა პარალელურად არსებული საბჭოთა სახელმწიფოს სახით“, ასეთი ვითარება იურიდიულად დიდხანს იქნებოდა შენარჩუნებული. ჩიჩერინი მოითხოვდა, ისინი სასწრაფოდ შეეყვანათ რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში და ამით დასავლეთი „მომხდარი ფაქტის“ წინაშე დაეყენებინათ.[1]

რაც მთავარია, გენუის კონფერენციაზე მოსალოდნელი იყო საქართველოს საკითხის დასმა. საქართველოს სახით საბჭოთა რუსეთი თავს დაესხა და დაიპყრო დასავლეთის მიერ იურიდიულად ცნობილი სახელმწიფო. გენუის კონფერენციაზე საქართველოს სახელით საბჭოთა რუსეთს მიჰყავდა ოკუპირებულ ქვეყანაში მის მიერ დასმული მარიონეტული რეჟიმის წარმომადგენლები. ცხადი იყო ისიც, რომ ემიგრაციაში მყოფი საქართველოს კანონიერი მთავრობა შეეცდებოდა კონფერენციაზე საქართველოს დეოკუპაციის საკითხის დაყენებას[2] და მოითხოვდა უფლებას, ელაპარაკა საქართველოს სახელით. გენუის კონფერენციაზე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ თავისი დელეგაცია გააგზავნა.

გენუის კონფერენცია 1922 წლის აპრილში ტარდებოდა და კონფერენციამდე დარჩენილ ერთ თვეში რესპუბლიკების გაერთიანებასთან დაკავშირებული პროცედურების გავლა შეუძლებელი იყო. ამის თაობაზე საგარეო უწყებას ეროვნებათა საქმეების კომისარმა ი. სტალინმა აცნობა. სამაგიეროდ, 1922 წლის თებერვალში ხელი მოეწერა შეთანხმებას, რომლის ძალითაც რუსეთის ფედერაციას უფლება ეძლეოდა, გენუის კონფერენციაზე წარედგინა კიდევ 8 სახელმწიფო – უკრაინის, ბელორუსიის, საქართველოს, სომხეთის, აზერბაიჯანის, ბუხარის, ხორეზმის, შორეული აღმოსავლეთის რესპუბლიკები და მათი სახელით ხელი მოეწერა ხელშეკრულებებისათვის, ანუ დასავლეთს მხოლოდ მოსკოვთან ექნებოდა საქმე.

„ავტონომიზაციის“ საკითხს კვლავ დაუბრუნდნენ 1922 წლის აგვისტოში, როდესაც ვ. კუიბიშევის თავმჯდომარეობით მუშაობა დაიწყო სპეციალურმა კომისიამ საკითხზე – „რსფსრ-ისა და დამოუკიდებელი რესპუბლიკების ურთიერთობის შესახებ“. ეს საკითხი უნდა გაეტანათ 1922 წლის 6 ოქტომბერს დანიშნულ რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პლენუმზე. შესაბამისი რეზოლუციის ტექსტის მომზადებას ი. სტალინი ხელმძღვანელობდა.

სტალინის მიერ მომზადებული რეზოლუციის პროექტი (რომელსაც შემდეგ ავტონომიზაციის სტალინური გეგმა ეწოდა) მიზანშეწონილად მიიჩნევდა დამოუკიდებელი საბჭოთა რესპუბლიკების: უკრაინის, ბელორუსიის, აზერბაიჯანის, საქართველოსა და სომხეთის შესვლას რუსეთის

[1] История России XX – начала XXI века. Под ред. Л.В. Милова. М., 2007, 348

[2] გენუის კონფერენციას საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა ამბროსი ხელაიამ გაუგზავნა მიმართვა, რომელშიც კონფერენციას სთხოვდა, საქართველოდან გაეყვანათ საბჭოთა რუსეთის საოკუპაციო ჯარები და ქვეყნისთვის საშუალება მიეცათ, თავად გადაეწყვიტა საკუთარი ბედი.

ფედერაციის შემადგენლობაში[1] და ღიად ტოვებდა ბუხარის, ხორეზმისა და შორეული აღმოსავლეთის რესპუბლიკების საკითხს, რომლებთანაც იმ ეტაპზე ეკონომიკური, პოლიტიკური და სამხედრო კავშირების დამყარება მიიჩნეოდა საკმარისად.[2]

ბოლშევიკი ლიდერებიდან ავტონომიზაციის გეგმას მხარს უჭერდნენ: ფ. ძერჟინსკი, ს. კიროვი, ვ. კუიბიშევი, ვ. მოლოტოვი და სხვები, წინააღმდეგი იყვნენ: ნ. ბუხარინი, ლ. ტროცკი და სხვები.

გარდა ავტონომიზაციისა და სუვერენული რესპუბლიკების კავშირის შექმნის გეგმებისა, არსებობდა კიდევ საბჭოთა რესპუბლიკების კონფედერაციის შექმნის იდეა, რომელიც ჯერ კიდევ 1919 წელს წამოაყენა ხრისტიან რაკოვსკიმ. ის ამ დროს უკრაინის სსრ სახკომსაბჭოს თავმჯდომარე იყო. ეროვნებით ბულგარელი, რაკოვსკი პროფესიონალი რევოლუციონერი იყო. რაკოვსკის წინადადება არ მიიღეს და აქტიური განხილვის საგანიც არ გამხდარა.

1.3. „ავტონომიზაციის“ გეგმის განხილვა საბჭოთა რესპუბლიკების ხელმძღვანელობის მიერ

ვიდრე „ავტონომიზაციის“ პროექტზე რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტი იმსჯელებდა, იგი განსახილველად დაეგზავნა „დამოუკიდებელი“ საბჭოთა რესპუბლიკების კომპარტიების ცენტრალურ კომიტეტებს. თუმცა მალევე გაირკვა, რომ სინამდვილეში რესპუბლიკებისგან მოელოდნენ პროექტის არა რეალურ განხილვას, არამედ მხოლოდ მის მოწონებას.

ზოგიერთი რესპუბლიკის (აზერბაიჯანი, სომხეთი) კომუნისტური ხელმძღვანელობა ასეც მოიქცა. 1922 წლის 11 სექტემბერს აზერბაიჯანის კომპარტიის ხელმძღვანელობამ მოიწონა ავტონომიზაციის გეგმა და დაადგინა: „აუცილებლად იქნას მიჩნეული, რომ აზერბაიჯანი დაუყოვნებლივ შევიდეს საერთო სარუსეთო ფედერაციაში ფართო ავტონომიის საწყისებზე“, 16 სექტემბერს ცნობილი გახდა, რომ ასევე მოიქცა სომხეთის კომპარტიის ხელმძღვანელობაც.[3]

ბელორუსიის კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ბიურომ დამოუკიდებელ პასუხს თავი აარიდა და დაადგინა, რომ მიზანშეწონილად მიიჩნევდა რუსეთის ფედერაციასთან ისეთ ურთიერთობას, რაც დამყარდებოდა რუსეთის ფედერაციასა და უკრაინას შორის.

უკრაინის კომპარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა „ავტონომიზაციის პროექტი“ 1922 წლის 3 ოქტომბერს განიხილა და საჭიროდ მიიჩნია უკრაინის სსრ დამოუკიდებლობის შენარჩუნება და ხაზი გაუსვა, რომ „დამოუკიდებელი რესპუბლიკების ფაქტობრივი ცენტრალიზებული ხელმძღვანელობა შეიძლება მიღწეული იქნას შესაბამისი პარტიული ხაზით“, მაგრამ თუკი რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტი საჭიროდ მიიჩნევდა უკრაინის სსრ შესვლას რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში, აღარ დაეჟინათ უკრაინის პოლიტიკური დამოუკიდებლობის ფორმალური ნიშნების შენარჩუ-

---

[1] პროექტის თანახმად, რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში შესულ რესპუბლიკების სახელმწიფო ორგანოებიდან დამოუკიდებლობას ინარჩუნებდნენ მხოლოდ იუსტიციის, განათლების, შინაგან საქმეთა, მიწათმოქმედების, მუშათა და გლეხთა ინსპექციის, ჯანმრთელობის დაცვისა და სოციალური უზრუნველყოფის კომისარიატები.

[2] ავტონომიზაციის გეგმა ხრუშჩოვის მიერ სტალინის „პიროვნების კულტის მხილების“ პერიოდში კრიტიკის საგნად იქცა და ის მხოლოდ სტალინს მიეწერებოდა, სინამდვილეში კი სტალინის ხელმძღვანელობით მომზადებულ რეზოლუციაში წარმოდგენილი იყო ის თვალსაზრისი, რასაც იზიარებდა ბოლშევიკური პარტიის ხელმძღვანელობის მრავალი წარმომადგენელი, თუმცა სტალინი ავტონომიზაციის იდეის ერთ-ერთი მთავარი დამცველი იყო.

[3] ლ. თოიძე. საქართველოს პოლიტიკური ისტორია (1921-1923 წლები). თბ., თსუ გამომცემლობა), 1999,219-220.

ნების აუცილებლობა და „ურთიერთობა განესაზღვრათ პრაქტიკული მიზანშეწონილობის საფუძველზე“.[1]

ავტონომიზაციის გეგმას ყველაზე რადიკალურად დაუპირისპირდა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტი,[2] რომელმაც 1922 წლის 15 სექტემბერს მიიღო რეზოლუცია:

„ამხ. სტალინის თეზისების საფუძველზე შემოთავაზებული გაერთიანება დამოუკიდებელი რესპუბლიკებისა ავტონომიზაციის ფორმით ნაადრევად ჩაითვალოს.

სამეურნეო ღონისძიებათა და ზოგადი პოლიტიკის გაერთიანება საჭიროდ მიგვაჩნია, ოღონდ დამოუკიდებლობის ყველა ატრიბუტის შენარჩუნებით“.[3]

აღსანიშნავია, რომ საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურ კომიტეტში, რომელთაც მხარი დაუჭირეს „სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის ატრიბუტების“ შენარჩუნებას, შედიოდნენ ის ადამიანები, რომლებიც, 1900-იან წლებში „პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის“ პრინციპიდან გამომდინარე, წინააღმდეგნი იყვნენ, საქართველოსთვის მოეთხოვათ ავტონომია, 1918 წელს კი დაგმეს დამოუკიდებლობის გამოცხადება და „საბჭოთა რუსეთისაგან საქართველოს ჩამოშორების წინააღმდეგ“ გაილაშქრეს.

უნდა ითქვას ისიც, რომ ფორმალურად სუვერენული საბჭოთა რესპუბლიკების „ავტონომიზაციის“ გეგმის განხილვა ხდებოდა პარტიული ხელმძღვანელობის ვიწრო წრეში და ამის შესახებ არაფერი იცოდნენ პარტიის რიგითმა წევრებმა და, მით უმეტეს, ფართო საზოგადოებამ. საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტი, გამოვიდა რა ავტონომიზაციის გეგმის წინააღმდეგ, იქვე საჭიროდ მიიჩნევდა: „დროებით თავი შევიკავოთ ფართო პარტიულ მასებში აღნიშნული საკითხის გადატანისაგან“.[4]

თუ მოკლედ ჩამოვაყალიბებთ „დამოუკიდებელი“ საბჭოთა რესპუბლიკების კომპარტიების ხელმძღვანელობის პოზიციას „ავტონომიზაციის“ პროექტთან დაკავშირებით, შემდეგ სურათს მივიღებთ:

ქვეყანა	პოზიცია
რუსეთი	მხარი დაუჭირეს „ავტონომიზაციის“ პროექტს.
უკრაინა	წინააღმდეგია „ავტონომიზაციის“ გეგმისა, მაგრამ, თუკი რკპ(ბ) ამას საჭიროდ მიიჩნევს, დაემორჩილება და უარს იტყვის „დამოუკიდებლობის ატრიბუტებზე“.
ბელორუსია	მხარი დაუჭირეს რუსეთის ფედერაციასთან იმავე ურთიერთობას, რაც უკრაინას ექნება.
საქართველო	წინააღმდეგ წავიდნენ „ავტონომიზაციის“ პროექტისა და საჭიროდ მიიჩნიეს „სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის ატრიბუტების“ შენარჩუნება.
სომხეთი	მხარი დაუჭირეს „ავტონომიზაციის“ პროექტს.
აზერბაიჯანი	მხარი დაუჭირეს „ავტონომიზაციის“ პროექტს.

[1] Известия ЦК КПСС, 1989 № 9, 214.

[2] საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტი 21 კაცით იყო წარმოდგენილი და მასში შედიოდა 15 წევრი (ფ. მახარაძე, პ. საბაშვილი, პ. (ბუდუ) მდივანი, ს. თოდრია, ს. ქავთარაძე, შ. ელიავა, მ. ორახელაშვილი, ე.ეშბა, მ. ტოროშელიძე, თ. კალანდაძე, გოგია, ა. გეგეჭკორი, მ. ოკუჯავა, ლ. დუმბაძე და კ. ცინცაძე) და 6 წევრობის კანდიდატი (ი. ჯორბენაძე, დ. სუსიშვილი, ი. ბოლქვაძე, დ. მიროტაძე, დ. ნასარიძე და შ. ვარამაშვილი). მათგან 15 სექტემბრის სხდომას ესწრებოდა 12 და „ავტონომიზაციის“ გეგმას მხოლოდ შ. ელიავამ დაუჭირა მხარი. შემდეგ ისინიც გამოკითხეს, ვინც სხდომას არ ესწრებოდნენ და მათგან ავტონომიზაციის მომხრე მხოლოდ მ. ორახელაშვილი და ა. გეგეჭკორი აღმოჩნდნენ (ლ. თოიძე, საქართველოს პოლიტიკური ისტორია (1921–1923 წლები), თბ., თსუ გამომცემლობა, 1999, 222).

[3] ციტ.: ლ. თოიძე, საქართველოს პოლიტიკური ისტორია (1921–1923 წლები), თბ., თსუ გამომცემლობა), 1999, 221.

[4] იქვე, 230.

საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის მიერ ავტონომიზაციის გეგმის უარყოფამ დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია ავტონომიზაციის მომხრეთა შორის, რომლებიც უმრავლესობას შეადგენდნენ რკპ(ბ) ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტში[1] და მათ „დამოუკიდებლობის ატრიბუტების შენარჩუნების“ მოთხოვნა „ბურჟუაზიული ნაციონალიზმის გამოვლინებად“ მიიჩნიეს. კომუნისტურ პარტიაში ეს „უმძიმესი“ ბრალდება იყო.

1922 წლის 16 სექტემბერს „ავტონომიზაციის“ პროექტი მოიწონა რკპ(ბ) ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტმა, საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის წევრებს – ფ. მახარაძეს, ს. ქავთარაძესა და პ. საბაშვილს პერსონალური პასუხისმგებლობა დააკისრა იმაზე, რომ „ავტონომიზაციის“ პროექტი საიდუმლოდ შეენახათ და ცნობილი არ გამხდარიყო მასებისთვის, ამავე დროს, დაავალა, საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურ კომიტეტს მოემზადებინა პარტიული მასები „ავტონომიზაციის“ პროექტის მხარდასაჭერად.[2] ამით, ფაქტობრივად, იგნორირებული იყო საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის უმრავლესობის პოზიცია, რომელმაც მიუღებლად მიიჩნია დამოუკიდებელი რესპუბლიკების „ავტონომიზაციის“ გეგმა.

1922 წლის 23 და 24 სექტემბერს გაიმართა რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის სხდომა, რომელზეც ერთხმად მიიღეს ი. სტალინის რეზოლუციის პროექტი საბჭოთა რესპუბლიკების „ავტონომიზაციის“ შესახებ და უარყვეს საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1922 წლის 15 სექტემბრის დადგენილება. ავტონომიზაციის გეგმა, დიდი ალბათობით, ამ სახით გატარდებოდა, რომ არა ლენინის ჩარევა, რომელიც ამ დროისათვის უკვე მძიმედ იყო ავად.

1.4. ვ. ლენინის გეგმა „სუვერენული რესპუბლიკების“ კავშირის შექმნის შესახებ

რკპ(ბ) ხელმძღვანელობაში ბევრისთვის მოულოდნელად ვ. ლენინმა მკვეთრად გააკრიტიკა „ავტონომიზაციის“, ანუ „სუვერენული“ საბჭოთა რესპუბლიკების რუსეთის ფედერაციაში შესვლის გეგმა. 1922 წლის 22 სექტემბერს ვ. ლენინმა სტალინს სთხოვა ეცნობებინა, თუ როგორი პოზიცია ეკავა რკპ(ბ) ცენტრალურ კომიტეტს საბჭოთა რესპუბლიკების ურთიერთდამოკიდებულების საკითხში. სტალინმა იმავე დღეს გაუგზავნა წერილი, სადაც წარმოადგინა არსებული ვითარება, 26 სექტემბერს კი პირადადაც შეხვდა ლენინს.

სტალინმა თავის წერილში ლენინს აუხსნა შექმნილი ვითარება. მისი თქმით, სამოქალაქო ომის პერიოდში მოსკოვი იჩენდა „ლიბერალიზმს ეროვნულ საკითხში“, ურიგდებოდა ეროვნული მხარეების ვითომდა დამოუკიდებლობას. ამან, ცხადია, საბჭოთა ხელისუფლებას სარგებელი მოუტანა, მაგრამ იყო „ნეგატიური მხარეც“ – „დამოუკიდებლობანას“ თამაშის პერიოდში სხვა ერების (ანუ არარუსი ერების) კომუნისტებში „აღიზარდნენ ნამდვილი და თანამიმდევრული სოციალ-დამოუკიდებლები“, რომელთაც არ უნდოდათ გაეგოთ, რომ ეს იყო მხოლოდ „დამოუკიდებლობანას თამაში“ და უარს ამბობდნენ მოსკოვიდან მიღებული მითითებების შესრულებაზე. ამიტომ სტალინს აუცილებლად მიაჩნდა „დამოუკიდებლობანას თამაშის“ დასრულება და „სუვერენული“ საბჭოთა რესპუბლიკების შესვლა რუსეთის ფედერაციაში (რსფსრ) შემადგენლობაში.

სტალინთან შეხვედრის შემდეგ, იმავე დღეს, ანუ 26 სექტემბერს ლენინმა წერილი გაუგზავნა ლ. კამენევს (ასლი პოლიტბიუროს ყველა წევრს), სადაც აღნიშნავდა, რომ სტალინი ძალზე ჩქა-

[1] გარდა იმისა, რომ საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის კომპარტიები რუსეთის კომპარტიაში შედიოდნენ და საოლქო კომიტეტის უფლებამოსილებით სარგებლობდნენ, სამხრეთ კავკასიაში კიდევ არსებობდა ამ პარტიის ე. წ. „სამხარეო კომიტეტი“, როგორც აღნიშნული „ეროვნული“ კომპარტიების საზედამხედველო ორგანო.

[2] Известия ЦК КПСС, 1989 № 9, 198.

რობდა უაღრესად მნიშვნელოვანი საკითხის გადაწყვეტისას და საყურადღებოდ მიაჩნდა რესპუბ-ლიკების ხელმძღვანელობის პოზიცია. თავად ლენინის აზრით, ლაპარაკი უნდა ყოფილიყო არა რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში დამოუკიდებელი რესპუბლიკების „შესვლის“ შესახებ, არ-ამედ ყველა დამოუკიდებელი რესპუბლიკა უნდა გაერთიანებულიყო ახალ კავშირში, სადაც რუსე-თი თანასწორუფლებიანი იქნებოდა უკრაინასთან და სხვა რესპუბლიკებთან. ეს უნდა ყოფილიყო ახალი კავშირი, ახალი ფედერაცია – „ევროპისა და აზიის საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირი“.

29 სექტემბრამდე ლენინი აგრძელებდა რესპუბლიკების გაერთიანების საკითხის შესწავლას და პირადად შეხვდა ა. მიასნიკოვს, გ. ორჯონიკიძეს, ასევე ქართველ „ნაციონალ-უკლონისტების“ 4 წარმომადგენელს: ბ. მდივანს, მ. ოკუჯავას, ლ. დუმბაძეს, კ. ცინცაძეს. შედეგად რუსეთის კომპარტიის – რკპ(ბ) – მომავალი პლენუმისთვის მომზადებულ რეზოლუციის პროექტში უკვე ნათქვამი იყო: „აუცილებლად იქნეს მიჩნეული ხელშეკრულების გაფორმება უკრაინას, ბელორუ-სიას, ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ფედერაციასა და რუსეთის ფედერაციას შორის მათი გაერ-თიანების თაობაზე „საბჭოთა სოციალისტურ საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირში“ და შეუნარჩუნ-დეს თითოეულ მათგანს საბჭოთა კავშირიდან გასვლის უფლება“. აქ პირველად გაჩნდა აბრევიატ-ურა „სსრკ (СССР)“ და უარი ითქვა „ავტონომიზაციის“ გეგმაზე.

თუმცა აქვე ჩაიდო ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნის გეგმა, რომელშიც უნდა გაერთიან-ებულიყვნენ საბჭოთა საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი და მხოლოდ ამ გზით შესულიყვნენ საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში.

სტალინი უკმაყოფილო იყო ლენინის მიერ ქართველი და უკრაინელ „დამოუკიდებელთა“ (ასე უწოდეს იმ კომუნისტებს, რომლებიც ავტონომიზაციის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ) მხარდაჭერით და ლენინის მიერ გამოვლენილი „ლიბერალიზმით“ საბჭოთა რესპუბლიკების გაერთიანების სა-კითხში.

სტალინი ლენინის გეგმაში კიდევ ერთ ხარვეზს ხედავდა და ამის თაობაზე 1922 წლის 27 სექტემბერს წერდა პოლიტბიუროს წევრებს. მისი აზრით, ლენინის გეგმიდან ლოგიკურად გამომ-დინარეობდა ცალკე „რუსეთის რესპუბლიკის“ შექმნა და ასევე რუსეთის ფედერაციიდან 8 ავტო-ნომიური რესპუბლიკის გამოყვანა და მათთვის „დამოუკიდებელი“ რესპუბლიკების სტატუსის მი-ნიჭება, რომლებიც ცალკე შევიდოდნენ საბჭოთა კავშირში.

თუმცა, „სამსახურებრივი მდგომარეობიდან“ გამომდინარე, სტალინს დიდი წინააღმდეგობა არ გაუწევია საბჭოთა კავშირის შექმნის გეგმისთვის. როგორც ჩანს, მას კარგად ესმოდა, რომ რესპუბლიკათა „სუვერენობასა და თანასწორობაზე“ საუბარი არ გამორიცხავდა ისეთი სტრუქტუ-რის შექმნას, სადაც „განაპირა მხარეები“ ყველა ძირითად საკითხში უსიტყვოდ დაემორჩილებოდ-ნენ ცენტრს. „თანასწორ რესპუბლიკათა კავშირი“ სწორედ ასეთი გამოვიდა.

რატომ თქვა უარი ლენინმა „ავტონომიზაციის“ გეგმაზე? ან როგორ უნდა ყოფილიყვნენ რეალურად თანასწორი უზარმაზარი რუსეთი და რუსეთის ყოფილი კოლონიები, რომლებიც კვლავ დაიპყრო რუსეთის წითელმა არმიამ და იმართებოდა რუსეთის კომუნისტურ პარტიაში შე-მავალი ეროვნული კომპარტიების მიერ, რომლებიც უსიტყვოდ უნდა დამორჩილებოდნენ ცენტრა-ლური ორგანოების გადაწყვეტილებებს?

ლენინი უკრაინის ან საქართველოს „სუვერენობაზე“ კი არ ზრუნავდა, არამედ უფრო იმ დროისათვის ჯერ კიდევ პოპულარულ „მსოფლიო სოციალისტურ რევოლუციაზე“ ფიქრობდა. თუ-კი, მაგალითად, გერმანიაში გაიმარჯვებდა სოციალისტური რევოლუცია, მას ხომ რუსეთის ფედე-

რაციაში ვერ შეიყვანდნენ, სამაგიეროდ „საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირი“ ამისთვის „კარგ საფუძველს“ ქმნიდა.

საბჭოთა კავშირი მსოფლიო სახელმწიფოდ მოიაზრებოდა. ამაზე მეტყველებდა სახელმწიფო ჰიმნი „ინტერნაციონალი“ და საბჭოთა კავშირის კონსტიტუციის პრეამბულის ჩანაწერი: „კავშირის კარი ღიაა ყველა, როგორც ამჟამად არსებული, ისე მომავალში აღმოცენებული, სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკისათვის, რომ ახალი საკავშირო სახელმწიფო იქნება ღირსეული დაგვირგვინება ხალხთა მშვიდობიანი ერთად ცხოვრების და ძმური თანამშრომლობის საძირკველისა, რომელიც ჩაყრილ იქნა ჯერ კიდევ 1917 წლის ოქტომბერში, რომ ეს სახელმწიფო იქნება საიმედო სიმაგრე მსოფლიო კაპიტალიზმის წინააღმდეგ და ახალი გადამწყვეტი ნაბიჯი ყველა ქვეყნის მშრომელთა გაერთიანებისათვის მსოფლიო სოციალისტურ საბჭოთა კავშირად“.[1]

ლენინი, რომელიც ადრე საბჭოთა რესპუბლიკების „დამოუკიდებლობანას“ თამაშში თავად იყო ჩართული, ახლა სტატიაში „ავტონომიზაციის“ შესახებ მოულოდნელად თავისი პარტიის ლიდერებს უცხადებდა, რომ გადაჭრით შეებრძოლებოდა ველიკორუსულ შოვინიზმს“ და უარს ამბობდა ძალადობრივი მეთოდებით კავშირის შექმნაზე, რათა არ მომხდარიყო რუსეთის იმპერიის, მისივე თქმით, „ხალხთა საპყრობილის“ კოპირება. მაგრამ მაშინ რა საჭირო იყო წლების განმავლობაში მეთოდურად და ძალადობრივად ყოფილი რუსეთის იმპერიაში შემავალი ხალხების „გასაბჭოება“? ლენინის თანახმად, ისინი თავისი ნებით უნდა გაერთიანებულიყვნენ საბჭოთა კავშირში და ნებისმიერ დროს შეძლებოდათ „კავშირიდან გასვლა“. უცბად რომ გამორკვეულიყო, რომ ამა თუ იმ ხალხს, მაგალითად საქართველოს, არათუ საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში ყოფნა, არამედ რუსეთის წითელი არმიის მიერ თავსმოხვეული საბჭოთა ხელისუფლებაც არ უნდოდა? მაშინ როგორ მოიქცეოდა თავად ლენინი?[2]

ამ წინააღმდეგობამ, რაც არსებობს, ერთი მხრივ „ავტონომიზაციის“ შესახებ ლენინის სტატიასა და, მეორე მხრივ, მის ადრინდელ პოზიციას შორის, – ყოველივე იმას შორის, რასაც ადრე ამბობდა და აკეთებდა ლენინი, წარმოშვა მოსაზრება, რომ ლენინის მიერ მდივნებისთვის ნაკარნახევი ეს ტექსტი მას არ ეკუთვნოდა. 2003 წელს გამოვიდა თანამედროვე რუსი ისტორიკოსის, ვ. ა. სახაროვის წიგნი „ვ.ი.ლენინის პოლიტიკური ანდერძი: ისტორიის რეალობა და პოლიტიკის მითები“,[3] რომელშიც ავტორი ამტკიცებს, რომ „ლენინის ანდერძად“ გამოცხადებული ნაშრომების ნაწილი, კერძოდ 1922 წლის 18 დეკემბრის შემდეგ დაწერილი, მათ შორის ამჯერად ჩვენთვის საინტერესო „წერილი მდივანს“[4], „ავტონომიზაციის შესახებ“, „წერილი ტროცკის“, – მათი სტილისტური და ტექსტუალური ანალიზიდან გამომდინარე, არ შეიძლება ლენინს ეკუთვნოდეს და ფალსიფიკაციაა. ამ მოსაზრებას ეთანხმება რუსი ისტორიკოსების ნაწილი. მაგალითად, ლევ დანილკინი აღნიშნავს, რომ სტალინისა და ორჯონიკიძის ქცევაში, რასაც გმობდა ლენინი, არაფერი კრიმინალური არ ყოფილა, თავად ლენინი კი არსებითად გამოდიოდა საბჭოთა კავშირის შექმნის წინააღმდეგ, რაც მთლიანობაში არანაირ კავშირში არაა იმასთან, რასაც ადრე ამბობდა და აკეთებდა ლენინი.[5]

---

[1] საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკათა კავშირის ძირითადი კანონი (კონსტიტუცია), მოსკოვი, 1933, 7.

[2] საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ემიგრაციაში მყოფი ხელისუფლება „სამი ინტერნაციონალის“ ეგიდით საქართველოში რეფერენდუმის ჩატარებას ითხოვდა, რათა ხალხს გადაეწყვიტა, თუ რა ხელისუფლება უნდოდა – დემოკრატიული თუ საბჭოური.

[3] В.А.Сахаров, Политическое завещание В.И.Ленина: реальность истории и мифы политики, М., 2003.

[4] იგულისხმება ნაციონალ-უკლონისტი ბუდუ მდივანი.

[5] Л. Данилкин, Ленин, молодая Гвардия, М., 2017, 880.

მოსაზრება „ავტონომიზაციის“ შესახებ ლენინის სტატიის ფალსიფიკაციის თაობაზე დღეს რუსულ ისტორიოგრაფიაში გაჩენილი ვერსიაა, რომელსაც უნდა ვიცნობდეთ, მაგრამ ის საყოველთაოდ გაზიარებული და დადასტურებული არაა. ამ სტატიაში ძირითადი, რის გამოც მას ფალისიფიკიაციად მიიჩნევენ, ისაა, რომ ლენინი ცდილობს, შექმნას საბჭოთა რესპუბლიკების თანასწორუფლებიანობისა და დამოუკიდებლობის გარანტიები.

სინამდვილეში ლენინის გეგმა ასეთ შესაძლებლობას გამორიცხავდა. საკითხი შეიძლება უფრო მარტივად აიხსნას: როგორც ერთა თვითგამორკვევა-გამოყოფის უფლებას აცხადებდა ლენინი ისე, რომ მისი რეალიზების შესაძლებლობასაც კი გამორიცხავდა, ასევე უყურებდა „სუვერენულ“ საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირს და იქიდან „გამოსვლის“ უფლებას. ლენინის გეგმით, კომუნისტური პარტია ერთიანი უნდა ყოფილიყო კავშირში შემავალ ყველა რესპუბლიკაში და უნდა შეენარჩუნებინა ხელისუფლება ხალხის ნების საწინააღმდეგოდაც. ეს ერთიანი კომუნისტური ხელისუფლება უზრუნველყოფდა ფორმალურად „დამოუკიდებელ“ და „სუვერენულ“ ქვეყნების პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და იდეოლოგიურ ერთობას. ამ შემთხვევაში გასაგებია, რომ კავშირიდან გასვლის უფლება წმინდა ფიქცია იყო. ერთიანი კომუნისტური ხელისუფლება არასოდეს დასთანხმდებოდა ამას, მისი თანხმობის გარეშე კი ვერავინ თითსაც ვერ გაანძრევდა „სუვერენულ“ რესპუბლიკებში.[1]

მაინც როგორ ესახებოდა საბჭოთა კავშირის შექმნა თავისი უკანასკნელი წერილების მიხედვით ლენინს?

ეს უნდა ყოფილიყო სუვერენული და თანასწორუფლებიანი რესპუბლიკების ფედერაცია, უმკაცრესად უნდა დაცული ყოფილიყო სხვა რესპუბლიკებში ეროვნული ენების გამოყენება, არ გამორიცხავდა სამომავლოდ მხოლოდ სამხედრო და დიპლომატიური კავშირის დატოვებას და დანარჩენი საქმეების კი რესპუბლიკების გამგებლობაში დაბრუნებას. უფრო ადრე, 1922 წლის 6 ოქტომბერს ლ. კამენევისადმი გაგზავნილ ბარათში საჭიროდ მიიჩნევდა, სსრ კავშირის შექმნის შესახებ რეზოლუციის პროექტში შესულიყო შემდეგი დებულება: „საჭიროა **აბსოლუტურად** დაჟინებით მოვითხოვოთ, რომ კავშირის ცაკ-ში რიგრიგობით თავმჯდომარეობდნენ რუსი, უკრაინელი, ქართველი და სხვ. **აბსოლუტურად**!“[2]

საბჭოთა რესპუბლიკების გაერთიანების პროექტები

პროექტი	არსი	ლენინის პოზიცია
ავტონომიზაცია (სტალინის პროექტი)	• ყველა რესპუბლიკა შედის რსფსრ-ში ავტონომიის უფლებით. • რსფსრ ხელმძღვანელი ორგანოები ხდებიან ცენტრალური საკავშირო ორგანოები. • ავტონომიური რესპუბლიკების უფლებამოსილება მცირდება.	ლენინმა ბრალი დასდო სტალინს დიდმპყრობელურ შოვინიზმში.

[1] История России XX века, Т. П, Эпоха сталинизма (1923−1953), Под ред. А.Б.Зубова, М., 2016, 21.
[2] ვ.ი. ლენინი, თხზ., ტ. 33, 438.

კონფედერაცია (ხ. რაკოვსკის პროექტი)	• ყველა რესპუბლიკა ერთმანეთთან დებს ორმხრივ თანასწორუფლებიან ხელშეკრულებებს. • ცენტრალური საკავშირო ორგანოები არ იქმნება. • გაერთიანებაში შემავალ სუბიექტებს თანაბარი უფლებები აქვთ.	ლენინმა ასეთი გაერთიანება ამორფულად და ძალზე სუსტად მიიჩნია საგარეო საფრთხის წინაშე.
სოციალისტური ფედერაცია (ლენინის პროექტი)	• ყველა რესპუბლიკა, რსფსრ-ის ჩათვლით, ქმნის თანასწორ რესპუბლიკათა კავშირს. • იქმნება ახალი ცენტრალური ხელმძღვანელი ორგანოები. • მოკავშირე რესპუბლიკები ინარჩუნებენ ფართო და თანასწორ უფლებებს. მოკავშირე რესპუბლიკებს აქვთ კავშირიდან თავისუფალი გასვლის უფლება.	

საბჭოთა რესპუბლიკების გაერთიანების ლენინის გეგმა და მისი არასრული განხორციელება

რა ამოცანას სახავდა ლენინი	რა გაკეთდა
უარის თქმა რსფსრ-ში სხვა „სუვერენული“ რესპუბლიკების შეყვანაზე და „თანასწორუფლებიანი“ კავშირის შექმნა.	გაკეთდა ფორმალურად. „თანასწორუფლებიანობა“ კონსტიტუციაში ეწერა, მაგრამ იმავე კონსტიტუციით არ იყო გარანტირებული.
სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის შენარჩუნება და განმტკიცება	განმტკიცება გაგებული იყო როგორც უკიდურესი ცენტრალიზაცია.
დიპლომატიური აპარატის შენარჩუნება, რადგანაც, ლენინის აზრით, ეს კომუნისტებით დაკომპლექტებული საუკეთესო უწყება იყო.	საერთაშორისო არენაზე საბჭოთა რესპუბლიკებს მოსკოვი წარმოადგენდა, მაგრამ ვერ ვიტყვით, რომ ეს „საუკეთესო“ აპარატი იყო.
სერგო ორჯონიკიძის სამაგალითოდ დასჯა ქართველი „ნაციონალ-კომუნისტების“ შეურაცხყოფის გამო.	არ შესრულებულა.
უმკაცრესი წესების შემოღება კავშირში შემავალ რესპუბლიკებში ეროვნული ენების ხმარების შესახებ.	არ შესრულებულა.
საბჭოების მომდევნო ყრილობაზე განეხილათ საკითხი, რომ საბჭოთა რესპუბლიკებს შორის კავშირი დარჩენილიყო მხოლოდ სამხედრო და დიპლომატიური კუთხით, ყველა დანარჩენი საქმეები კი რესპუბლიკების გამგებლობაში დაბრუნებულიყო	არ შესრულებულა.
კავშირის ცენტრალური აღმასრულებელი კომისიის თავმჯდომარეები რიგრიგობით ყოფილიყვნენ კავშირში შემავალი რესპუბლიკების წარმომადგენლები.	არ შესრულებულა.

2. საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელი ორგანოების ფორმირება და კონსტიტუციის მიღება

2.1. საბჭოების პირველი საკავშირო ყრილობა

საბჭოთა კავშირის შექმნა კომუნისტური პარტიის მმართველი წრის გადაწყვეტილება იყო, მაგრამ მისი განხორციელება გარეგნულად „ხალხის ნებითა“ და „სახელმწიფოებრივი ხაზით“ უნდა მომხდარიყო. 1922 წლის 10-16 დეკემბერს სამმა რესპუბლიკამ – უკრაინამ, ბელორუსიამ და ამიერკავკასიის ფედერაციამ – ჩაატარა ყრილობები და მხარი დაუჭირა საბჭოთა კავშირის შექმნას. სულ ბოლოს, 26 დეკემბერს რუსეთის ფედერაციამ გამართა ყრილობა, რათა ზეგავლენა არ მოეხდინა „მოძმე“ რესპუბლიკების გადაწყვეტილებებზე.

1922 წლის 30 დეკემბერს შეიკრიბა საბჭოების I ყრილობა,[1] რომელმაც მიიღო **დეკლარაცია და ხელშეკრულება საბჭოთა კავშირის შექმნის შესახებ**.[2] დეკლარაცია თანასწორად აცხადებდა ყველა რესპუბლიკას, ხაზს უსვამდა გაერთიანების ნებაყოფლობითობას, კავშირიდან გასვლის თავისუფლებას. მაგრამ ეს ყველაფერი სრული სიცრუე იყო. საბჭოთა კავშირი იმართებოდა ერთიანი, მკაცრად ცენტრალიზებული კომუნისტური პარტიის მიერ. კავშირის „ნებაყოფლობითობა“, „თანასწორუფლებიანობა“ და „კავშირიდან გასვლის უფლება“ მხოლოდ ცარიელი სიტყვები იყო.

ეს დოკუმენტები დამატებითი განხილვისათვის გადაეცა მოკავშირე რესპუბლიკების ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტებს. მათი საბოლოო რატიფიცირება უნდა მომხდარიყო საბჭოების მეორე საკავშირო ყრილობაზე. აირჩიეს საბჭოთა კავშირის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტი (ცაკ-ი), რომელშიც პროპორციული პრინციპით შედიოდა რესპუბლიკების 371 წარმომადგენელი. ცაკ-ის მუშაობის სახელმძღვანელოდ აირჩიეს 4 თავმჯდომარე კავშირში გაერთიანებული რესპუბლიკების რიცხვის მიხედვით – მიხეილ კალინინი (რსფსრ-იდან), გრიგორი პეტროვსკი (უკრაინიდან), ნარიმან ნარიმანოვი (ამიერკავკასიის ფედერაციიდან), ალექსანდრე ჩერვიაკოვი (ბელორუსიიდან) და მდივანი – აბელ ენუქიძე.

საბჭოთა კავშირის საერთო მთავრობა გახდა ყოფილი რსფსრ-ის სახალხო კომისართა საბჭო, ლენინით სათავეში (ის უკვე ავად იყო), რომელსაც საკავშირო სახკომსაბჭო ეწოდა.

მმართველი პარტიის სახელიდან კი გაქრა რაიმენაირი ეროვნული დასახელება – 1925 წელს კომპარტიას ეწოდა საკავშირო კპ(ბ). ეს სახელი თავისუფლად ერგებოდა საბჭოთა კავშირის ნებისმიერ გაფართოებას.

---

[1] ყრილობას ესწრებოდა 2214 დელეგატი (1673 გადამწყვეტი და 541 სათათბირო ხმით). ყრილობის ეროვნული შემადგენლობა: რუსები – 62,5%, უკრაინელები – 8%, ბელორუსი – 4,1%, ებრაელი – 10,8%, კავკასიის ხალხები – 4,5%, თურქი ხალხები – 5,7%, ლატვიელები და ესტონელები – 3,4%, სხვა – 4%.

[2] ლენინი, რომელიც იმ დროს მძიმედ იყო ავად, ყრილობის დელეგატებმა აირჩიეს საპატიო თავმჯდომარედ და „მხურვალე მისალმება“ გაუგზავნეს მას.

ჩანართი

ვინ იყო მიხეილ კალინინი

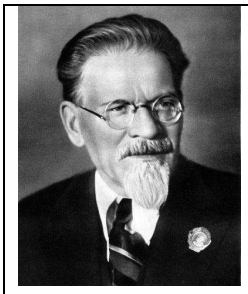

მიხეილ კალინინი (1875–1946) წარმოშობით რუსი გლეხის შვილი იყო ტვერის გუბერნიიდან. სოფლიდან ქალაქში გადასახლდა, მუშა გახდა და ასევე რევოლუციურ მოძრაობაში ჩაება. 1900-იანი წლების დასაწყისში თბილისშიც გადაასახლეს, სადაც გაიცნო სტალინი. 1916 წელს კალინინი ციმბირში გადაასახლეს. მას თან გაჰყვნენ ცოლი და შვილები.

ბოლშევიკების ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ კალინინი გახდა სრულიად რუსეთის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის თავმჯდომარე. ბოლშევიკებს სჭირდებოდათ „ხალხიდან გამოსული“ მორჩილი ადამიანი, რომელიც „სახალხო ხელისუფლების“ განსახიერება იქნებოდა. ასეთი როლისთვის კალინინი ზედგამოჭრილი იყო.

საბჭოთა პროპაგანდამ კალინინისგან შექმნა კეთილი ბაბუას იმიჯი, „საკავშირო მამასახლისისა“, რომელიც ყველაზე ზრუნავდა. ეს ბევრმა დაიჯერა და კალინინი უამრავ წერილს იღებდა დახმარების თხოვნით. უსამართლობით დატანჯული ადამიანები მისგან მოელოდნენ შველას. კალინინი მათ შველას ჰპირდებოდა და არაფერს აკეთებდა.

1938 წელს დააპატიმრეს კალინინის ცოლი, სამი შვილის დედა, რომელსაც „მემარჯვენე ტროცკისტულ საქმიანობაში“ დასდეს ბრალი და 15-წლიანი პატიმრობა მიუსაჯეს. კალინინმა ხმა არ ამოიღო, არანაირი პროტესტი არ გამოუთქვამს და არც ცოლს გაჰყოლია გადასახლებაში, როგორც მისი ცოლი მოიქცა 1916 წელს. მხოლოდ 1944 წელს, მძიმე ოპერაციის წინ, კალინინმა სტალინს გაუგზავნა წერილი: „ამხანაგო სტალინ, მე მშვიდად ვუყურებ საბჭოთა ხალხის მომავალს და ვისურვებ მხოლოდ ერთს, რომ, რაც შეიძლება დიდხანს შენარჩუნდეს თქვენი ძალა – საბჭოთა სახელმწიფოს წარმატების საუკეთესო გარანტია. პირადად მე მოგმართავთ ორი თხოვნით: შეიწყალეთ ეკატერინე ივანოვნა და დაუნიშნეთ პენსია ჩემს ოჯახს, რომელსაც დავაკისრე ორი ობოლი ბიჭის აღზრდის ვალდებულება. მთელი სულითა და გულით გადმოგცემთ უკანასკნელ მოკითხვას. მ. კალინინი“.

2.2. საბჭოთა კავშირის კონსტიტუციის მიღება

გადაწყვეტილება საბჭოთა კავშირის შექმნის შესახებ ისე საჩქაროდ მიიღეს, რომ არ არსებობდა მისი კონსტიტუცია და ბოლომდე არ იყო განსაზღვრული, თუ როგორი უნდა ყოფილიყო ახალი სახელმწიფოს ცენტრალური ორგანოები.

საბჭოთა კავშირის კონსტიტუცია შემუშავდა რკპ(ბ)-ის XII ყრილობის მითითებების შესაბამისად.[1] კონსტიტუცია მიიღეს ცაკ-ის 1923 წლის 6 ივლისის სხდომაზე და მაშინვე ამოქმედდა. ოფიციალურად დაამტკიცა საბჭოების სრულიად საკავშირო II ყრილობამ 1924 წლის 31 იანვარს, მალევე ლენინის გარდაცვალების შემდეგ.

საბჭოთა კავშირის კონსტიტუცია, 1918 წლის რუსეთის სფსრ-ის კონსტიტუციის მსგავსად, აშკარად კლასობრივ ხასიათს ატარებდა. საბჭოთა კონსტიტუციებში პირდაპირ იყო მითითებული, რომ ამოცანად ისახავდნენ „პროლეტარიატის დიქტატურის უზრუნველყოფას ბურჟუაზიის დათრგუნვის, ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლოატაციის მოსპობის და კომუნიზმის განხორციელების მიზნით“.

ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოდ განისაზღვრა საბჭოების საკავშირო ყრილობა. ამ ყრილობის დელეგატებს ირჩევდნენ საგუბერნიო ყრილობებზე, ხოლო იმ რესპუბლიკებში, სადაც გუბერნიები არ იყო, – უშუალოდ საბჭოების რესპუბლიკურ ყრილობებზე.

ყრილობებს შორის პერიოდში – საბჭოების ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტი (სსრკ ცაკ-ი), რომელიც შედგებოდა ორი პალატისაგან საკავშირო საბჭოსა და ეროვნებათა საბჭოსაგან.[2] სსრ კავშირის ხელისუფლების უმაღლესი ორგანოს ასეთ სტრუქტურას უნდა „უზრუნველეყო“ როგორც მთელი კავშირის, ისე ცალკეული რესპუბლიკების ინტერესების დაცვა. ეროვნებათა საბჭოში, მოსახლეობის რაოდენობის მიუხედავად, ყველა რესპუბლიკას უფლება ეძლეოდა, გაეგზავნა თავის წარმომადგენელთა თანაბარი რაოდენობა.

უმაღლესი აღმასრულებელი ორგანო (მთავრობა) იყო საბჭოთა კავშირის სახალხო კომისართა საბჭო (სახკომსაბჭო). სსრ კავშირის პირველი მთავრობა ლენინის მეთაურობით შეიქმნა 1923 წლის ივლისში. მისი მოადგილეები გახდნენ: ლ. კამენევი, მ. ორახელაშვილი, ა. რიკოვი, ა. ციურუპა, ვ. ჩუბარი. მთავრობაში შედიოდა 10 სახალხო კომისარი (5 საკავშირო და 5 „გაერთიანებული“ კომისარიატის ხელმძღვანელი).

მოკავშირე რესპუბლიკებშიც ყალიბდებოდა ხელისუფლების ანალოგიური ორგანოები – საბჭოების რესპუბლიკური ყრილობები, ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტი და სახკომსაბჭო. მაგრამ თავიანთი უფლებამოსილების დიდი ნაწილი რესპუბლიკებმა ცენტრალურ ორგანოებს „გადასცეს“: საერთაშორისო წარმომადგენლობა, თავდაცვა, საზღვრების გადასინჯვა, სახელმწიფო უსაფრთხოება, საგარეო ვაჭრობა, ტრანსპორტი, ბიუჯეტი, კავშირგაბმულობა, ფულის მიმოქცევა.

რესპუბლიკების ხელში რჩებოდა „შიდა საქმეები“ – მიწათმოქმედება, განათლება, იუსტიცია, სოციალური უზრუნველყოფა და ჯანმრთელობის დაცვა.

საბჭოთა კავშირის საბჭოების ყრილობისათვის დელეგატების არჩევა არ იყო დემოკრატიული. ქალაქების მცხოვრებთაგან დელეგატებს 5-ჯერ მეტს ირჩევდნენ, ვიდრე სოფლის საბჭოებიდან (საქალაქო საბჭოებიდან 1 დეპუტატი 25 ათასი ამომრჩევლიდან, სოფლად კი 125 ათასიდან. ეს

[1] კონსტიტუცია შეიმუშავა საკონსტიტუციო კომისიამ მ. კალინინის ხელმძღვანელობით და შემდეგ მოიწონა პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმმა.

[2] ცაკ-ის სტრუქტურაში ეროვნებათა საბჭო თავიდან არ იყო და მხოლოდ 1923 წელს შეიქმნა.

„უზრუნველყოფდა“ მუშათა კლასის „ხელმძღვანელ როლს“). არჩევნები მრავალსაფეხურიანი იყო: ყოველი საბჭო ირჩევდა ზემდგომი საბჭოს დელეგატებს (რაიონული – საოლქოს, საოლქო – რეს-პუბლიკურს, შემდეგ კი საკავშიროს). საარჩევნო უფლებები ჩამორთმეული ჰქონდათ მათ, ვინც დაქირავებულ შრომას იყენებდა, ანდა „არაშრომითი“ შემოსავლებით ცხოვრობდა, ასევე ეკლესი-ის მსახურთ, ყოფილ პოლიციელებსა და ჟანდარმებს.

საბჭოთა კონსტიტუციით ვითომდა დამკვიდრებული მმართველობის კონსტიტუციური ფორმები არარეალური იყო მმართველობის საბჭოთა სისტემის დროს. არცერთ საბჭოთა ორგანოში, ცაკ-ის არცერთ პალატაში საკითხების რეალური განხილვა არასოდეს ყოფილა და დამოუკიდებლად გადაწყვეტილებები არ მიუღიათ. გადაწყვეტილებებს კომუნისტური პარტიის პოლიტბიურო და პირადად ბელადი იღებდა.

1924-1925 წლებში მიიღეს მოკავშირე რესპუბლიკების კონსტიტუციები, რომლებიც იმეორ-ებდნენ საკავშირო კონსტიტუციის ძირითად დებულებებს.

ფორმალურად მთელი ხელისუფლება რესპუბლიკებში ეკუთვნოდა მუშათა და გლეხთა დეპუტატების საბჭოებს, რომელთაც მოსახლეობა ირჩევდა, მაგრამ რეალურად ხელისუფლება ეკუთვნოდა ბოლშევიკების პარტიას, რომელიც საბჭოებს აკონტროლებდა: ა/ შიგნიდან – იქ „არჩეული“ კომუნისტების მეშვეობით და ბ/ გარედან – მმართველი პარტიის განკარგულებების მეშვეობით.

ყველა რესპუბლიკას „თავისი“ საბჭოები ჰქონდა, მაგრამ პარტია ყველა რესპუბლიკაში იყო ერთიანი და ცენტრალიზებული, რომელიც ემორჩილებოდა ცენტრალურ კომიტეტს და პოლიტბიუროს. კომუნისტური პარტია საბჭოების დამოუკიდებელი საქმიანობის „პარალიზებას“ (ლენინის ტერმინი) ახდენდა და მთლიანად აკონტროლებდა.

ამიტომ ლაპარაკი „საბჭოთა ხელისუფლების“ შესახებ არასწორია. ეს იყო არა საბჭოთა, არამედ ბოლშევიკური (კომუნისტური) ხელისუფლება. 1918 წლიდან საბჭოები მხოლოდ ნიღაბი იყო ბოლშევიკური პარტიის დიქტატურისთვის, უფრო ზუსტად კი ბოლშევიკური პარტიის ხელმძღვანელობის დიქტატურისთვის.[1]

უფლებების განაწილება მოსკოვსა და რესპუბლიკებს შორის:

ცენტრის ხელში იყო:	რესპუბლიკების ხელში რჩებოდა:
საერთაშორისო წარმომადგენლობა თავდაცვა სახელმწიფოს უსაფრთხოება საგარეო ვაჭრობა ტრანსპორტი და კავშირგაბმულობა ბიუჯეტი ფულის მიმოქცევა	საშინაო საქმეები მიწათმოქმედება იუსტიცია განათლება ჯანმრთელობის დაცვა სოციალური უზრუნველყოფა

[1] История России XX века, Т. П, Эпоха сталинизма (1923-1953), Под ред. А.Б.Зубова, М., 2016, 21.

განსაზღვრეთ, რამდენად რეალური იყო საბჭოთა რესპუბლიკების გაერთიანების პრინციპები:

პრინციპი	მისი რეალურობა
ნებაყოფლობითობა	
თანასწორუფლებიანობა	
სუვერენიტეტი	
ფედერალიზმი	
საბჭოთა კავშირიდან თავისუფალი გასვლის უფლება	

საბჭოთა კავშირი – მსოფლიო სახელმწიფოს ჩანაფიქრი

„ახალი ტიპის სახელმწიფო“ – ფორმით საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირი, არსებითად კი კომპარტიის ცენტრალიზებული მკაცრი დიქტატურა. ის პრეტენზიას აცხადებდა, დროთა განმავლობაში გაეერთიანებინა მსოფლიოს ყველა ქვეყანა. 1922 წლის 30 დეკემბრის დეკლარაცია საბჭოთა კავშირს ღიად აცხადებდა სხვა ქვეყნების შესვლისათვის და მიზნად ისახავდა „მსოფლიო სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის“ შექნას.

ამ ჩანაფიქრიდან გამომდინარეობდა საბჭოთა კავშირის გერბი – დედამიწა მასზე დადებული ნამგლით და ურითი – გლეხისა და მუშის შრომის სიმბოლოები; გერბზე გამოსახული იყო ხუთქიმიანი ვარსკვლავი – კომუნისტების ხელმძღვანელობით ხუთი კონტინენტის გაერთიანების სიმბოლო.

სახელმწიფო დროშა – წითელი ნაჭერი, კუთხეში ნამგლითა და ურითი, და ზედ ხუთქიმიანი ვარსკვლავით.

ჰიმნი „ინტერნაციონალი“.

გერბი, დროშა, ჰიმნი – მსოფლიო კომუნისტური სახელმწიფოს სიმბოლოები იყო.

2.3. ცვლილებები საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში (1920-იანი წლები)

1922 წელს საბჭოთა კავშირი რომ შეიქმნა, 4 მოკავშირე რესპუბლიკა არსებობდა. 1920-იან წლებში მოკავშირე რესპუბლიკათა რაოდენობა 7-ამდე გაიზარდა: დაემატა თურქმენეთის, უზბეკეთისა და ტაჯიკეთის რესპუბლიკები. ეს უკავშირდებოდა შუა აზიაში განხორციელებულ ე. წ. „ეროვნულ გამიჯვნას“, რომელმაც მოიცვა ვრცელი ტერიტორია 17 მლნ. მცხოვრებით.

1923 წლის ოქტომბერში ხორეზმის (ყოფილი ხივის სახანო), ხოლო 1924 წლის სექტემბერში ბუხარის სახალხო რესპუბლიკებმა თავი სოციალისტურად გამოაცხადეს.

1924 წელს შუა აზიაში გატარდა ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი გამიჯვნა. 1924 წლის შემოდგომაზე ხორეზმისა და ბუხარის რესპუბლიკების და თურქმენეთის ასსრ ტერიტორიაზე შეიქმნა ორი მოკავშირე რესპუბლიკა – უზბეკეთისა და თურქმენეთის, ასევე ერთი ავტონომიური რესპუბლიკა – **ტაჯიკეთის ასსრ** (უზბეკეთის შემადგენლობაში). 1925 წლის მაისში საბჭოთა კავშირში მოკავშირე რესპუბლიკებად მიიღეს უზბეკეთი და თურქმენეთი.

შუა აზიაში ეროვნულ-ტერიტორიული გამიჯვნის შესახებ მოლოტოვის მოგონებიდან:

„... მწვავე ბრძოლა მიდიოდა. ყაზახეთი, მათი ზედაფენა, მაგალითად, იბრძოდა ტაშკენტისათვის, უნდოდათ, რომ ის გამხდარიყო მათი დედაქალაქი. სტალინმა ისინი შეკრიბა, განიხილა ეს საკითხი, შეხედა საზღვრებს და თქვა: „ტაშკენტი – უზბეკეთს, ხოლო ვერნი, ალამა-ატა – ყაზახებს“.

Ф. Чуев, Сто сорок бесед с Молотовым. Из дневника Ф. Чуева, Терра, М., 1991, 278-279.

შუა აზიაში ეროვნულ-ტერიტორიული გამიჯვნა ჩატარდა ეროვნული საკითხის გადასაჭრელად, თუმცა საზღვრები მაინც არ მიჰყვებოდა ეთნიკურ განსახლებას. მაგალითად, ტაჯიკები, რომლებიც ბუხარისა და სამარყანდის მოსახლეობის 90%-ს შეადგენდნენ, დარჩნენ უზბეკეთის სსრ შემადგენლობაში.

გამიჯვნის ნამდვილი მიზეზი კი ბოლშევიკების შიში იყო, რომ არ მომხდარიყო თურქულ-ენოვანი ხალხების კონსოლიდაცია.

1925 წელს რუსეთის ფედერაციაში შემავალი ავტონომია – ყარა-ყირგიზეთის ავტონომიური ოლქი გარდაიქმნა ყირგიზეთის ავტონომიურ ოლქად, ხოლო 1926 წელს ყირგიზეთის ავტონომიურ საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკად.

1925 წლის იანვარში ტაჯიკეთის შემადგენლობაში შევიდა პამირის ტერიტორია (მთიანი-ბადახშანის ავტონომიური ოლქი). 1929 წელს ტაჯიკეთი გარდაიქმნა მოკავშირე რესპუბლიკად.

1924 და 1926 წლებში ბელორუსიას შეუერთდა რსფსრ-ის მომიჯნავე ტერიტორიები, უპირატესად ბელორუსი მოსახლეობით.[1] შედეგად ბელორუსიის სსრ-ის ტერიტორია 2,5-ჯერ გაიზარდა, მოსახლეობა კი 3-ჯერ და მეტად.

რუსეთის ფედერაციაში 1924 წლის ოქტომბერში შეიქმნა ყირგიზეთის ავტონომიური საბჭოთა რესპუბლიკა, რომელსაც 1925 წლის 19 აპრილს ყაზახეთის ავტონომიური საბჭოთა რესპუბლიკა ეწოდა. ყაზახეთმა მხოლოდ 1936 წლის 5 დეკემბერს მიიღო მოკავშირე რესპუბლიკის სტატუსი.

1936 წელს ყირგიზეთის ასსრ მოკავშირე რესპუბლიკად გარდაიქმნა.

1936 წლისათვის საბჭოთა კავშირი შედგებოდა 11 „მოკავშირე“ რესპუბლიკისაგან.

საბჭოთა კავშირის მოკავშირე რესპუბლიკების რაოდენობის ზრდა

წელი	რესპუბლიკები
1922/ XII	რსფსრ, უკრაინა, ბელორუსია, ამიერკავკასიის ფედერაცია (საქართველო, სომხეთი, აზერბაიჯანი)
1925/ V	უზბეკეთი, თურქმენეთი
1929	ტაჯიკეთი (სსრ კავშირში მისი შესვლა საბოლოოდ გააფორმა საბჭოების VI ყრილობამ 1931 წლის მარტში)

[1] ვიტებსკის, გომელისა და სმოლენსკის გუბერნიების ნაწილი.

	„ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი გამიჯვნა შუა აზიაში

2.4. საბჭოთა იერარქიული ფედერალიზმი

რა შეიძლება ითქვას რსფსრ-სა და საბჭოთა კავშირის, როგორც „ფედერაციული“ სახელმწიფოების, შესახებ?

რსფსრ-ის სახელწოდებაში იყო სიტყვა „ფედერაცია“, თუმცა წმინდა კონსტიტუციური ტერმინებით ეს იყო უნიტარული სახელმწიფო, რომელიც გარკვეულ ავტონომიურ ერთეულებს შეიცავდა. საბჭოთა კავშირი თითქოსდა ფედერაციული სახელმწიფო იყო. ის შეიქმნა ფორმალურად თანასწორი სუბიექტების შეთანხმებით. კონსტიტუცია აღიარებდა მათ სუვერენიტეტს „დარჩენილ ფარგლებში“ და საბჭოთა კავშირიდან გასვლის უფლებას, რაც, როგორც წესი, არაა გათვალისწინებული ფედერაციული სახელმწიფოების კონსტიტუციებში. მაგრამ საბჭოთა კავ-

შირის სახელწოდებაში სიტყვა „ფედერაცია“ არ ფიგურირებდა. ამ პერიოდის დოკუმენტებში საბჭოთა კავშირს ეწოდებოდა „ერთიანი სამოკავშირეო სახელმწიფო“.

რსფსრ-ის 1918 წლის კონსტიტუციასთან შედარებით, საბჭოთა კავშირის 1924 წლის კონსტიტუცია ცენტრალიზაციისკენ გადადგმული ნაბიჯი იყო. შეიქმნა უფრო ძლიერი ცენტრალური ხელისუფლება, გაიზარდა მისი უფლებამოსილება. ეს იყო მორიგი ნაბიჯი ხელისუფლების კონცენტრაციაში.[1]

საბჭოთა კავშირში სახელმწიფოს ფედერაციული მოწყობა სიცრუეზე იყო დამყარებული. არანაირი „სუვერენიტეტი“ მოკავშირე რესპუბლიკებს არ ჰქონდათ. კონსტიტუციაში დაფიქსირებული იყო მათი უფლება, გასულიყვნენ საბჭოთა კავშირიდან, მაგრამ არათუ ამის განხორციელების მექანიზმი არ არსებობდა, არამედ საბჭოთა სახელმწიფოს მთლიანობის ხელყოფა უმძიმეს დანაშაულად ითვლებოდა.

გარდა ამისა, „სუვერენული“ რესპუბლიკები იმართებოდნენ ერთადერთი პარტიის – კომუნისტური პარტიის მიერ, რომელიც მკაცრად ცენტრალიზებული იყო და ყოველ რესპუბლიკაში მოსკოვიდან მიღებული მითითებები ულაპარაკოდ უნდა შეესრულებინათ.

საბჭოური სახელმწიფოს ეროვნულ-ტერიტორიულ მოწყობა იერარქიული ფედერალიზმით ხასიათდებოდა. მოკავშირე რესპუბლიკაზე სტატუსით დაბლა იდგა ავტონომიური რესპუბლიკა, რომელიც რომელიმე მოკავშირე რესპუბლიკაში შედიოდა, უფრო დაბალი სტატუსი ჰქონდათ ავტონომიურ ოლქს და ავტონომიურ ოკრუგს. ოლქი და ოკრუგი მიიჩნეოდა ეროვნული თვითმმართველობის იმ ფორმად, რომელთაც განსაკუთრებით სჭირდებოდათ ცენტრალური ხელისუფლების მხარდაჭერა.

1924 წელს უკრაინაში შეიქმნა მოლდავეთის ასსრ.

1923 წელს აზერბაიჯანში შეიქმნა მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქი, ამავე წელს შეიქმნა ნახიჩევანის ავტონომიური მხარე, რომელიც 1924 წელს ნახიჩევანის ასსრ-დ გარდაიქმნა.

რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში **ჩრდილოეთ კავკასიაში** არსებობდა მთიელთა ასსრ (რომელშიც 7 ეროვნული ოკრუგი შედიოდა – ბალყარეთის, ვლადიკავკაზის, ყაბარდოს, ყარაჩაის, ნაზრანის (ინგუშეთის), ჩეჩნეთის და სუნჯის (კაზაკთა)). გამიჯვნის შედეგად 1924 წელს შეიქმნა ინგუშეთისა და ჩრდილოეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქები, 1926 წელს ყარაჩაის ავტონომიური ოლქი, 1928 წელს ჩერქეზეთის ავტონომიური ოლქი, 1922 წლიდან კრასნოდარის მხარეში არსებობდა ადიღეს ავტონომიური ოლქი.

ყაბარდო-ბალყარეთის, ჩრდილოეთ ოსეთისა და ჩეჩნეთის შემადგენლობაში არსებობდა კაზაკთა ავტონომიური ოკრუგები. ვლადიკავკაზი და გროზნო ცალკე ოკრუგები იყო, თუმცა 1928 წელს შეიყვანეს ჩრდილოეთ ოსეთისა და ჩეჩნეთის შემადგენლობაში. გროზნო გახდა ჩეჩნეთის დედაქალაქი, ვლადიკავკაზი (1931 წლიდან – ორჯონიკიძე) 1934 წლამდე იყო როგორც ჩრდილოეთ ოსეთის, ისე ინგუშეთის დედაქალაქი.

[1] Э. Карр, История Советской России. Большевистская революция. 1917-1923. книга 1, «Прогресс», М., 1990, 322.

დანართი

1. როგორ წარმოადგენდნენ სხვადასხვა დროს საბჭოთა კავშირის შექმნას „საბჭოთა კავშირის ისტორიის“ კურსში

ლენინის მიერ „ავტონომიზაციის“ გეგმის კრიტიკა დიდი ხნის განმავლობაში არ გახმაურებულა და ფართო საზოგადოებისათვიას ცნობილი არ იყო. სტალინის მმართველობის პერიოდში აღინიშნებოდა, რომ აზრთა სხვადასხვაობა იყო საკითხის გადაწყვეტაზე მუშაობის პროცესში, საბოლოოდ მიიღეს ლენინის გეგმა და ამით დამთავრდა ყველაფერი.

1938 წელს გამოსულ **კომუნისტური პარტიის ისტორიის მოკლე კურსში,** რომელსაც ყველგან და ყველას ასწავლიდნენ, საბჭოთა კავშირის შექმნა ლენინისა და სტალინის დამსახურებად იყო წარმოდგენილი, რომელთა შორისაც არანაირი უთანხმოება არ ყოფილა:

„1922 წლის დეკემბერში შედგა საბჭოების სრულიად საკავშირო პირველი ყრილობა. ამ ყრილობაზე ლენინისა და სტალინის წინადადებით შეიქმნა საბჭოთა ხალხების ნებაყოფლობითი სახელმწიფოებრივი გაერთიანება – საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი (სსრკ)... ამასთან თვითეულ მათგანს დარჩა საბჭოთა კავშირიდან თავისუფლად გამოსვლის უფლება. საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის შექმნა მოასწავებდა საბჭოთა ხელისუფლების განმტკიცებას და ნაციონალურ საკითხში ბოლშევიკთა პარტიის ლენინურ-სტალინური პოლიტიკის დიდ გამარჯვებას“[1]

სტალინის სიცოცხლეში არსებულ **საბჭოთა კავშირის ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოში** საბჭოთა კავშირის შექმნის ოფიციალური ვერსია შემდეგნაირად იყო წარმოდგენილი:

„ავადმყოფობის მიუხედავად, ლენინი სსრ კავშირის შექმნის საქმეს დიდ ყურადღებას უთმობდა. მან მოიწონა ამიერკავკასიის სფს რესპუბლიკის შექმნის ინიციატივა და მოითხოვდა, რათა ამიერკავკასიის კომუნისტებს ფართოდ განემარტათ მასებისათვის, რომ წარსულში ეროვნებათაშორის მტრობით განაწამები მრავალეროვანი ამიერკავკასიის ხალხთა შორის ნაციონალური მშვიდობის დასამყარებლად ფედერაცია აუცილებელია. ლენინი მიესალმებოდა უკრაინის საბჭოების ყრილობას, რომელიც შეკრებილი იყო საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის საკითხის განსახილველად და ხაზგასმით აღნიშნავდა ხალხთა ძმური გაერთიანების მსოფლიო-ისტორიულ მნიშვნელობას. ეროვნებათა საკითხები – ამბობდა ლენინი 1922 წელს – ისეთი საკითხებია, „რომლებითაც ასეული წლების განმავლობაში გართული იყვნენ ევროპის სახელმწიფოები და რომლებიც დემოკრატიულ რესპუბლიკებში გადაწყვეტილია სრულიად არა საკმარისად. ჩვენ ამ საკითხებს ვწყვეტთ, და ჩვენ გვესაჭიროება, რომ გვყავდეს ისეთი კაცი, რომელთანაც ერების ყოველ წარმომადგენელს შეეძლება მივიდეს და დაწვრილებით უამბოს, რაშია საქმე. სად გამოვნახოთ ასეთი კაცი? ... „ლენინმა მიუთითა, რომ ასეთი კაცი შეიძლება იყოს მხოლოდ ამხანაგი სტალინი, რომელიც, როგორც ეროვნებათა საქმეების სახალხო კომისარი, შეუნაცვლებლად ხელმძღვანელობდა საბჭოთა რესპუბლიკების ძმური კავშირის შექმნის საქმეს.

[1] საკავშირო კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ისტორია. მოკლე კურსი. საკ. კპ (ბ) ცკ-ის კომისიის რედაქციით. მოწონებულია საკ. კპ(ბ) ცკ-ის მიერ. 1938 წელი, სახელგამი, თბ., 1953, 317-318.

ამხანაგ სტალინს ეკუთვნის უდიდესი დამსახურება სსრ კავშირის შექმნის საქმეში და საბჭოთა კავშირის პირველი კონსტიტუციის შემუშავებაში“.[1]

როგორც ვხედავთ, საბჭოთა კავშირის შექმნის ამ ვერსიაში ლენინი არათუ სრულად იწონებს სტალინის საქმიანობას, არამედ მას შეუცვლელ პიროვნებად მიიჩნევს საბჭოთა კავშირის სათავეში.

ლენინ-სტალინის დაპირისპირების და სტალინის „ავტონომიზაციის“ გეგმის შესახებ ფართო საზოგადოებისათვის ნ. ხრუშჩოვის მმართველობის დროს გახდა ცნობილი, როდესაც მან სტალინის „პიროვნების კულტს“ შეუტია. **საბჭოთა კავშირის ისტორიის ოფიციალურ სასკოლო სახელმძღვანელოში** საბჭოთა კავშირის შექმნის თაობაზე ახალი ტექსტი გაჩნდა:

„საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების სახელმწიფოებრივი გაერთიანება არა მხოლოდ საჭირო, არამედ სავსებით შესაძლებელიც იყო. მაგრამ რა ფორმაში იყო ამ გაერთიანების განხორციელება ყველაზე უფრო მიზანშეწონილი ისე, რომ მას დაეკმაყოფილებინა ყველა საბჭოთა რესპუბლიკის ინტერესები? ეს მეტად რთული საკითხი იყო, მასზე სწორი პასუხი უცებ როდი გამოიძებნა. რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის მიერ შექმნილმა კომისიამ მიიღო ი. ბ. სტალინის თეზისები ეგრეთ წოდებული საბჭოთა რესპუბლიკების ავტონომიზაციის შესახებ. თეზისებში მითითებული იყო, რომ ყველა დამოუკიდებელი საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა შედიოდა რუსეთის საბჭოთა ფედერაციულ სოციალისტურ რესპუბლიკაში (რსფსრ) ავტონომიურ რესპუბლიკათა უფლებით. რსფსრ სახელმწიფო ხელისუფლების უმაღლესი ორგანოები უნდა ყოფილიყვნენ ხელისუფლების ცენტრალური ორგანოები რსფსრ რესპუბლიკაში შემავალი ყველა რესპუბლიკისათვის.

მაგრამ დამოუკიდებელი რესპუბლიკებისათვის სახელმწიფოებრივი გაერთიანების საკითხის ამრიგად გადაწყვეტა არასწორი იყო, ვინაიდან ეს რსფსრ სხვა რესპუბლიკებზე მაღლა დააყენებდა, შელახავდა, შეზღუდავდა მათ უფლებებს, არ უპასუხებდა ხალხთა მეგობრობისა და თანამშრომლობის შემდგომი განმტკიცების ამოცანებს სოციალიზმის მშენებლობის საქმეში. ვ. ი. ლენინმა გადაჭრით გააკრიტიკა საბჭოთა რესპუბლიკების ავტონომიზაციის პროექტი. მან წამოაყენა ერთადერთი სწორი და ბრძნული წინადადება – ყველა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა, მათ შორის რსფსრ უნდა გაერთიანდეს სავსებით თანასწორ საფუძვლებზე და შექმნან ახალი, საკავშირო სახელმწიფო – საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი, როგორც თანასწორუფლებიანი, სუვერენული რესპუბლიკების ნებაყოფლობითი გაერთიანება. თითოეულ რესპუბლიკას უნდა შენარჩუნებოდა სსრ კავშირიდან თავისუფალი გასვლის სრული უფლება. ახალ საკავშირო სახელმწიფოს სათავეში უნდა ჩასდგომოდა საბჭოების საკავშირო ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტი (ცაკი), რომლის შემადგენლობაში იქნებოდნენ ყველა რესპუბლიკის წარმომადგენლები. უნდა შექმნილიყო საკავშირო მთავრობა...

ამრიგად, ვ. ი. ლენინის ხელმძღვანელობითა და მისი გეგმით შეიქმნა მრავალეროვანი სოციალისტური სახელმწიფო – თანასწორუფლებიანი და სუვერენულ სახელმწიფოთა ნებაყოფლობითი კავშირი, რომელიც აგებული იყო პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის პრინციპებზე საზოგადოების სოციალ-ეკონომიური და პოლიტიკური ორგანიზაციის ერთიანობაზე, იდეური და კულტურული ცხოვრების ერთობაზე“.[2]

---

[1] სსრ კავშირის ისტორია, ნაწილი III, საშუალო სკოლის XI კლასის სახელმძღვანელო. ა.მ. პანკრატოვას რედაქციით. თარგმანი რუსული მე-8 გამოცემიდან, თბ., 1950, 344-345.

[2] ი.ბ. ბერხინი, ი.ა. ფედოსოვი, სსრ კავშირის ისტორია. სახელმძღვანელო IX კლასისათვის, თბ., 1966/1974, 353-355.

ზემოთ ნათქვამიდან რა დასკვნა უნდა გამოეტანა მკითხველს, გასაგებია: სტალინი არღვევდა რესპუბლიკების სუვერენიტეტს, ლენინმა კი ეს არ დაუშვა და შეიქმნა სუვერენული საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირი. მაგრამ სიმართლე ის იყო, რომ **საბჭოთა რესპუბლიკების სუვერენიტეტი ბუტაფორიული იყო.** ამ რეალობამ მაშინვე იჩინა თავი, როდესაც მიხეილ გორბაჩოვმა „პერესტროიკა“ დაიწყო და იძულებული გახდა, სიტყვისა და მოქმედების გარკვეული თავისუფლება დაეშვა. მაშინ საბჭოთა ხელისუფალთ კიდევ ერთხელ გაახსენდათ ლენინის გალაშქრება სტალინის „ავტონომიზაციის“ გეგმის წინააღმდეგ და სუვერენული რესპუბლიკების კავშირის შექმნის მოთხოვნა. ეს კარგად ჯდებოდა გორბაჩოვის გეგმებში „განახლებული კავშირის“ შექმნის თაობაზე. მოსკოვში შეუდგნენ მტკიცებას, რომ საბჭოთა კავშირი „ლენინის გეგმის თანახმად“ არ შექმნილა და ის სტალინმა დაამახინჯა. „პერესტროიკის“ პერიოდში შექმნილი „საბჭოთა კავშირის ისტორიის“ ახალ სახელმძღვანელოში აღნიშნული იყო: „ნაციონალურ საკითხში ლენინის გამარჯვება მაშინ, 1922 წელს, სრული ჩანდა“.[1] მაგრამ იგულისხმებოდა, რომ სტალინის ხელში ასე არ მოხდა.

გორბაჩოვის დროს ამტკიცებდნენ, რომ საჭირო იყო „ლენინურ სათავეებთან დაბრუნება“ და „ჭეშმარიტად სუვერენული რესპუბლიკების კავშირის“ შექმნა. თუმცა ამ გეგმისა, საბედნიეროდ, ბევრს აღარ სჯეროდა.

2. ი. სტალინი საბჭოთა რესპუბლიკების ავტონომიზაციის აუცილებლობის შესახებ

1922 წლის 22 სექტემბერს ლენინი სწერს ბარათს სტალინს და სთხოვს აცნობოს, როგორ წყდება საბჭოთა რესპუბლიკების ურთიერთობის საკითხი. სტალინი იმავე დღეს უგზავნის საპასუხო წერილს, რომელშიც აღნიშნავდა: „ჩვენ ისეთ მდგომარეობაში აღმოვჩნდით, როცა ურთიერთობის არსებული წესრიგი ცენტრსა და საბჭოთა რესპუბლიკებს შორის, ე. ი. ყოველგვარი წესრიგის არარსებობა და სრული ქაოსი აუტანელი ხდება, იწვევს კონფლიქტებს, წყენას, გაგულისებას, ფიქციად აქცევს ე. წ. ერთიან ფედერაციულ სახალხო მეურნეობას, ამუხრუჭებს და ადუნებს ყოველგვარ სამეურნეო საქმიანობას საერთო რუსეთის მასშტაბით“.

შემდეგ წერილში სტალინი აღნიშნავს, რომ „ფორმალურად რსფსრ სახკომსაბჭოს, შრომისა და თავდაცვის საბჭოს, სრულიად რუსეთის ცაკის გადაწყვეტილებანი არასავალდებულოა დამოუკიდებელი რესპუბლიკებისათვის, ამასთან, ეს დაწესებულებანი ძალიან ხშირად აუქმებენ დამოუკიდებელი რესპუბლიკების ცენტრალურ დაწესებულებათა დადგენილებებს, რაც იწვევს ამ უკანასკნელთა პროტესტებს მოსკოვის ცენტრალურ დაწესებულებათა „უკანონო მოქმედების“ წინააღმდეგ“.

სტალინი აღნიშნავს, რომ „რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის ჩარევა ასეთ შემთხვევაში ხდება ჩვეულებრივ მას შემდეგ, რაც განაპირა მხარეების ცენტრალურმა დაწესებულებებმა უკვე გამოსცეს თავიანთი დეკრეტები, რომლებსაც შემდეგ აუქმებენ მოსკოვის ცენტრალური დაწესებულებანი, ეს კი აჯანჯლებს და აფერხებს სამეურნეო საქმეებს, განაპირა მხარეებში იწვევს უპარტიოების გაოცებას და კომუნისტების გაგულისებას“.

მთავარ მიზეზს, რომელსაც მოჰყვა ვითარების დაძაბვა საბჭოთა რესპუბლიკების ურთიერთობაში, სტალინი შემდეგნაირად ხსნის: „სამოქალაქო ომის ოთხი წლის განმავლობაში, როცა ინ-

[1] Ю.Борисов, История СССР. Материалы к учебнику для 9-го класса средней шлолы, М., 1989, 34.

ტერვენციის გამო იძულებული ვიყავით გვეჩვენებინა მოსკოვის ლიბერალიზმი ეროვნულ საკითხში, მოვასწარით, ჩვენი ნების წინააღმდეგ, კომუნისტებს შორის აღგვეზარდა ნამდვილი და თანამიმდევრული სოციალ-დამოუკიდებლები, რომლებიც მოითხოვდნენ ნამდვილ დამოუკიდებლობას ყველა აზრით და რკპ ცენტრალური კომიტეტის ჩარევა მოსკოვის მხრივ მოტყუებად და პირფერობად მიაჩნდათ“.

შემდეგ სტალინი წერს: „ჩვენ განვითარების ისეთი ხანა დაგვიდგა, როცა არ შეიძლება უგულებელვყოთ ფორმა, კანონი, კონსტიტუცია, როცა კომუნისტების ახალგაზრდა თაობა განაპირა მხარეებში უარს ამბობს დამოუკიდებლობანას თამაში გაიგოს როგორც თამაში, შეუპოვრად ცნობს დამოუკიდებლობის შესახებ სიტყვებს ჭეშმარიტებად და აგრეთვე შეუპოვრად მოითხოვს ჩვენგან მედავითნურად განვახორციელოთ დამოუკიდებელი რესპუბლიკების კონსტიტუციები“.

და შემდეგ: „თუ ჩვენ ახლავე არ შევეცდებით, ცენტრსა და განაპირა მხარეებს შორის ურთიერთობის ფორმა შევუსაბამოთ ფაქტიურ ურთიერთობას, რომლის ძალითაც განაპირა მხარეები ყოველივე ძირითადში აუცილებლად უნდა ემორჩილებოდნენ ცენტრს, ე. ი. თუ ჩვენ ახლავე არ შევცვლით ფორმალურ (ფიქტიურ) დამოუკიდებლობას ფორმალურივე (და ამასთან ერთად რეალური) ავტონომიით, მაშინ ერთი წლის შემდეგ შეუდარებლად ძნელი იქნება დავიცვათ საბჭოთა რესპუბლიკების ფაქტიური ურთიერთობა.

ახლა საქმე ეხება არა იმას, რომ არ „ვაწყენინოთ“ ნაციონალებს: ერთი წლის შემდეგ, ალბათ, საქმე შეეხება იმას, როგორ არ გამოვიწვიოთ განხეთქილება პარტიაში ამ ნიადაგზე, ვინაიდან „ნაციონალური“ სტიქია განაპირა მხარეებში მოქმედებს არა საბჭოთა რესპუბლიკების სასარგებლოდ, ხოლო ფორმალური დამოუკიდებლობა ხელს უწყობს ამ მოქმედებას“.

ორში ერთი, წერდა სტალინი: „... ან ნამდვილი დამოუკიდებლობა და მაშინ – ცენტრის ჩაურევლობა, თავისი შინსახკომი, თავისი საგარეო ვაჭრობა, თავისი საკონცესიო კომიტეტი, თავისი რკინიგზები, ამასთან საერთო საკითხები წყდება თანასწორის თანასწორთან მოლაპარაკების წესით, შეთანხმების მიხედვით, ხოლო რსფსრ ცაკის, სახკომსაბჭოს და შრომის და თავდაცვის საბჭოს დადგენილებები სავალდებულო არ არის დამოუკიდებელი რესპუბლიკებისათვის; ან საბჭოთა რესპუბლიკების ნამდვილი გაერთიანება ერთ სამეურნეო მთელად, რსფსრ სახკომსაბჭოს, შრომისა და თავდაცვის საბჭოს და ცაკის ხელისუფლების ფორმალური გავრცელება დამოუკიდებელი რესპუბლიკების სახკომსაბჭოზე, ცაკსა და ეკონომიკურ საბჭოებზე, ე. ი. ფიქტიური დამოუკიდებლობის შეცვლა რესპუბლიკების ნამდვილი შინაგანი გაერთიანებით ენის, კულტურის, იუსტიციის, შინაგან საქმეთა, მიწათმოქმედებისა და სხვა აზრით“.

სტალინს ამ გზად რესპუბლიკების „ავტონომიზაცია“ ესახებოდა.

ციტ.: გ. ჟვანია, ეგრეთ წოდებული „ნაციონალ-უკლონიზმის“ შესახებ, თბ., 1990, 34-38.

3. ვ. ლენინი სსრ კავშირის შექმნის შესახებ

27/IX

ამხ. კამენევ! თქვენ ალბათ უკვე მიიღეთ სტალინისაგან მისი კომისიის რეზოლუცია რსფსრში დამოუკიდებელი რესპუბლიკების შესვლის შესახებ.

თუ არ მიგიღიათ, გამოართვით მდივანს და წაიკითხეთ, თუ შეიძლება, დაუყოვნებლივ. ამის შესახებ გუშინ ვესაუბრე სოკოლნიკოვს, დღეს – სტალინს. ხვალ მდივანს უნდა შევხვდე (ქართველი კომუნისტია, ეჭვი აქვთ, რომ „დამოუკიდებლობას“ ემხრობა).

ჩემის აზრით, მეტად მნიშვნელოვანი საკითხია. სტალინს, ცოტა არ იყოს, სჩვევია აჩქარება. თქვენ კარგად უნდა მოიფიქროთ (ერთ დროს განზრახული გქონდათ გემუშავათ ამაზე და ცოტა იმუშავეთ კიდეც); ზინოვიევმაც უნდა მოიფიქროს.

ერთ დათმობაზე უკვე დათანხმდა სტალინი. § 1-ში ნაცვლად რსფსრ-ში „შესვლისა“ ითქვას -

„ფორმალური გაერთიანება რსფსრ-თან ერთად, ევროპისა და აზიის საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირად“.

ამ დათმობის არსი, იმედია, გასაგებია: ჩვენ ვაღიარებთ თავს უკრაინის სსრ და სხვ. თანასწორად და მათთან ერთად და მათ თანაბრად შევდივართ ახალ კავშირში, ახალ ფედერაციაში, „ევროპისა და აზიის საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირში“...

ვ. ი. ლენინი, რჩეული ნაწერები სამ ტომად, ტომი 3, თბ., 1967, 875.

4. ვ. ლენინი ეროვნებათა საკითხისათვის ანუ „ავტონომიზაციის“ შესახებ

მე მგონი, ძალიან დამნაშავე ვარ რუსეთის მუშების წინაშე იმისათვის, რომ საკმაოდ ენერგიულად და საკმაოდ მკვეთრად არ ჩავერიე ყბადაღებულ საკითხში ავტონომიზაციის შესახებ, რომელსაც ოფიციალურად, მგონი, საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის საკითხი ეწოდება.

ზაფხულში, როდესაც ეს საკითხი წამოიჭრა, მე ავად ვიყავი, ხოლო შემდეგ, შემოდგომაზე, მეტისმეტი იმედები დავამყარე ჩემს გამოჯანსაღებაზე და იმაზე, რომ ოქტომბრისა და დეკემბრის პლენუმები მომცემენ შესაძლებლობას ჩავრეულიყავ ამ საკითხში. ამავე დროს კი მე ვერ დავესწარი ვერც ოქტომბრის პლენუმს (ამ საკითხის გამო), ვერც დეკემბრის და ამრიგად საკითხი თითქმის სავსებით უყურადღებოდ დამრჩა.

მე მხოლოდ ის მოვასწარი, რომ ვესაუბრე ამხ. ძერჟინსკის, რომელიც კავკასიიდან ჩამოვიდა და მიამბო, თუ როგორ დგას ეს საკითხი საქართველოში. მე მოვასწარი აგრეთვე გამოვლაპარაკებოდი ამხ. ზინოვიევს და გამომეთქვა მისთვის ჩემი შიში ამ საკითხის გამო. იმაში, რაც მაცნობა ამხ. ძერჟინსკიმ, რომელიც სათავეში ედგა ცენტრალური კომიტეტის მიერ ქართული ინციდენტის „გამოსაკვლევად“ გაგზავნილ კომისიას, მე მხოლოდ ძალიან დიდი საშიშროება დავინახე. თუ საქმე იქამდე მივიდა, რომ ორჯონიკიძემ შეტოპა და ფიზიკურ ძალადობას მიმართა, რაც ამხ. ძერჟინსკიმ მაცნობა, შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ, თუ რა ჭაობში ჩავცვივდით ჩვენ. ეტყობა, „ავტონომიზაციის“ მთელი ეს წამოწყება სრულიად არასწორი და უდროო იყო.

ამბობენ, აპარატის ერთიანობა იყო საჭიროო, საიდან გამომდინარეობდა ეს აზრი? სწორედ რუსეთის იმ აპარატიდან ხომ არა, რომელიც, როგორც მე უკვე ჩემი დღიურის ერთ-ერთ წინანდელ ნომერში აღვნიშნე, ჩვენ მიერ ცარიზმისაგანაა გადმოღებული და რომელსაც მხოლოდ ოდნავ აქვს წაცხებული საბჭოთა მირონი.

უეჭველია, უნდა დაგვეცადა ამ ღონისძიების გატარების მხრივ მანამდე, ვიდრე ჩვენ შევძლებდით იმის თქმას, რომ ვენდობით ჩვენს აპარატს, როგორც ჩვენსას. ახლა კი ჩვენ სინდისქვეშ პირუკუ უნდა ვთქვათ: რომ ჩვენად მიგვაჩნია აპარატი, რომელიც სინამდვილეში ჯერ კიდევ სავსებით უცხოა ჩვენთვის და წარმოადგენს ბურჟუაზიულ და მეფისეულ ნაყარ-ნუყარს, რომლის დაძლევა ხუთი წლის განმავლობაში, როცა სხვა ქვეყნების დახმარება არ გვქონია და სჭარბობდა საომარი „საქმიანობა“ და ბრძოლა შიმშილთან, სრულიად შეუძლებელი იყო.

ასეთ პირობებში ძალიან ბუნებრივია, რომ „კავშირიდან გასვლის თავისუფლება“, რითაც ჩვენ თავს ვიმართლებთ, ფარატინა ქაღალდი აღმოჩნდება, რომელიც ვერ შეძლებს დაიცვას რუსეთის უცხოტომელები იმ ჭეშმარიტად რუსი კაცის, ველიკორუსი შოვინისტის, არსებითად, ნაძირალისა და მოძალადის თავდასხმისაგან, როგორიც არის ტიპიური რუსი ბიუროკრატი. უეჭველია, რომ საბჭოთა და გასაბჭოებული მუშების სრულიად უმნიშვნელო პროცენტი ჩაიძირება შოვინისტი ველიკორუსი ვიგინდარების ამ ზღვაში, როგორც ბუზი რძეში.

ამ ღონისძიების დასაცავად ამბობენ, გამოვყავით სახალხო კომისარიატები, რომლებიც უშუალოდ ეროვნულ ფსიქოლოგიას, ეროვნულ განათლებას შეეხებიანო. მაგრამ აქ საკითხი ისმება, შეიძლება თუ არა გამოვყოთ ეს სახალხო კომისარიატები მთლიანად, და მეორე საკითხი, მივიღეთ თუ არა ჩვენ საკმაო მზრუნველობით ზომები, რათა ნამდვილად დავიცვათ სხვატომელები ჭეშმარიტად რუსი დერჟიმორდისაგან? ვფიქრობ, რომ ჩვენ ეს ზომები არ მიგვიღია, თუმცა კი შეგვეძლო და უნდა მიგვეღო.

ვფიქრობ, რომ აქ საბედისწერო როლი შეასრულეს სტალინის აჩქარებულობამ და ადმინისტრატორულმა გატაცებამ, აგრეთვე მისმა გაბოროტებამ ყბადაღებული „სოციალ-ნაციონალიზმის“ წინააღმდეგ. საერთოდ გაბოროტება ჩვეულებრივ მეტად ცუდ როლს ასრულებს პოლიტიკაში.

ვშიშობ აგრეთვე, რომ ამხ. ძერჟინსკიმაც, რომელიც კავკასიაში იყო ამ „სოციალ-ნაციონალების“ „დანაშაულობათა“ საქმის გამოსარკვევად, აქ გამოამჟღავნა მხოლოდ თავისი ჭეშმარიტად რუსული განწყობილება (ცნობილია, რომ გარუსებული სხვატომელები ყოველთვის გადაამლაშებენ ხოლმე ჭეშმარიტად რუსული განწყობილების მხრივ) და რომ მთელი მისი კომისიის მიუდგომლობას საკმაოდ ახასიათებს ორჯონიკიძის მიერ „სილის გარტყმა“. ვფიქრობ, რომ არავითარი პროვოკაციით, არავითარი შეურაცხყოფითაც კი არ შეიძლება გამართლდეს ეს რუსული სილის გარტყმა და რომ ამხ. ძერჟინსკის გამოუსწორებელი ბრალი მიუძღვის იმაში, რომ იგი ამ სილის გარტყმას ზერელედ მოეპყრო.

ორჯონიკიძე ხელისუფლება იყო კავკასიის ყველა დანარჩენი მოქალაქის მიმართ. ორჯონიკიძეს არ ჰქონდა იმ გაგულისების უფლება, რომელზეც ის და ძერჟინსკი მიგვითითებდნენ. ორჯონიკიძე, პირიქით, ვალდებული იყო მოქცეულიყო ისე თავდაჭერილად, როგორც არც ერთი ჩვეულებრივი მოქალაქე ვალდებული არ არის მოიქცეს, მით უფრო „პოლიტიკურ“ დანაშაულში ბრალდებული. ხოლო ნამდვილი რომ ითქვას, სოციალ-ნაციონალები − ეს იყვნენ მოქალაქენი, რომლებსაც ბრალი ედებოდათ პოლიტიკურ დანაშაულში, და ამ ბრალდების მთელ ვითარებას მხოლოდ ასე შეეძლო მისი კვალიფიცირება.

აქ უკვე დგება დიდმნიშვნელოვანი პრინციპული საკითხი: როგორ უნდა გვესმოდეს ინტერნაციონალიზმი?

22 წ. 30.XII

ჩაწერილია მ. ვ.-ს მიერ

მე უკვე ვწერდი ჩემს ნაწარმოებებში ეროვნულ საკითხზე, რომ არაფრად არ ვარგა საერთოდ ნაციონალიზმის საკითხის აბსტრაქტული დაყენება. აუცილებელია ერთმანეთისაგან განვასხვაოთ მჩაგვრელი ერის ნაციონალიზმი და ჩაგრული ერის ნაციონალიზმი, დიდი ერის ნაციონალიზმი და პატარა ერის ნაციონალიზმი.

მეორეგვარი ნაციონალიზმის მიმართ თითქმის ყოველთვის ისტორიულ პრაქტიკაში ჩვენ, დიდი ერის ნაციონალები, დამნაშავენი აღმოვჩნდებით ხოლმე უამრავ ძალადობაში, და უფრო მე-

ტიც – ჩვენდა შეუმჩნევლად ჩავდივართ უამრავ ძალადობასა და შეურაცხყოფას, – საკმარისია მხოლოდ გავიხსენოთ ჩემი მოგონებანი ვოლგიდან იმაზე, თუ ჩვენში როგორ აბუჩად იგდებენ სხვატომელებს, თუ როგორ უწოდებენ პოლონელს უსათუოდ „პოლიაჩიშკას“, თუ როგორ დასცინიან თათარს უსათუოდ „კნიაზის“ შერქმევით, უკრაინელს – როგორც „ხოხოლს“, ქართველსა და დანარჩენ კავკასიელ სხვატომელებს – როგორც „კაპკაზსკი ჩელოვეკს“.

ამიტომ ინტერნაციონალიზმი მჩაგვრელი ანუ ეგრეთ წოდებული „დიდი“ ერისა (თუნდაც დიდისა მხოლოდ თავისი ძალადობით, დიდისა მხოლოდ ისე, როგორც დიდია დერჟიმორდა) უნდა მდგომარეობდეს არა მარტო ერების ფორმალური თანასწორობის დაცვაში, არამედ ისეთ უთანასწორობაშიც, რომელიც მჩაგვრელი ერის, დიდი ერის მხრივ აანაზღაურებდა იმ უთანასწორობას, რაც ცხოვრებაში ფაქტიურად იქმნება. ვისაც ეს ვერ გაუგია, იმას ვერ გაუგია ნამდვილად პროლეტარული დამოკიდებულება ეროვნული საკითხისადმი, ის, არსებითად, დარჩენილა წვრილბურჟუაზიულ თვალსაზრისზე და ამიტომაც არ შეიძლება ყოველ წუთს არ ეშვებოდეს ბურჟუაზიული თვალსაზრისისაკენ.

რა არის პროლეტარიატისათვის დიდმნიშვნელოვანი? პროლეტარიატისათვის არა მარტო დიდმნიშვნელოვანია, არამედ არსებითად აუცილებელიცაა უზრუნველყოფილ იქნას იგი მაქსიმუმი ნდობით სხვატომელთა მხრივ პროლეტარულ კლასობრივ ბრძოლაში. რა არის ამისათვის საჭირო? ამისათვის არა მარტო ფორმალური თანასწორობაა საჭირო. ამისათვის საჭიროა ასე თუ ისე აანაზღაურო სხვატომელთა მხრივ პროლეტარულ კლასობრივ ბრძოლაში. რა არის ამისათვის საჭირო? ამისათვის არა მარტო ფორმალური თანასწორობაა საჭირო. ამისათვის საჭიროა ასე თუ ისე აანაზღაურო სხვატომელისადმი შენი მოპყრობით ან შენი დათმობებით ის უნდობლობა, ის ეჭვიანობა, ის წყენა, რაც ისტორიულ წარსულში მიუყენებია მისთვის „დიდმპყრობელი“ ერის მთავრობას.

ვფიქრობ, რომ ბოლშევიკებისათვის, კომუნისტებისათვის საჭირო აღარ არის ამის შემდგომი და დაწვრილებითი განმარტება და ვფიქრობ, რომ ამ შემთხვევაში, ქართველი ერის მიმართ, ჩვენ გვაქვს იმის ტიპიური მაგალითი, სადაც საქმისადმი ჭეშმარიტად პროლეტარული დამოკიდებულება მოითხოვს ჩვენგან უაღრეს სიფრთხილეს, თავაზიანობასა და დამთმობლობას. ის ქართველი, რომელიც უგულებელყოფს საქმის ამ მხარეს, ათვალწუნებით წამოისვრის ბრალდებას „სოციალ-ნაციონალიზმში“ (მაშინ როდესაც ის თვითონ არის ნამდვილი და ჭეშმარიტი არა მარტო „სოციალ-ნაციონალი“, არამედ უხეში ველიკორუსი დერჟიმორდაც), ეს ქართველი, არსებითად, არღვევს პროლეტარული კლასობრივი სოლიდარობის ინტერესებს, რადგან არაფერი ისე არ აფერხებს პროლეტარული კლასობრივი სოლიდარობის განვითარებას და განმტკიცებას, როგორც ეროვნული უსამართლობა, და არაფერს ისე მწვავედ არ განიცდიან „შეურაცხყოფილი“ ნაციონალები, როგორც თანასწორობის გრძნობას და ამ თანასწორობის დარღვევას, თუნდაც დაუდევრობით, თუნდაც ხუმრობის სახით, ამ თანასწორობის დარღვევას მათი ამხანაგი პროლეტარების მიერ. აი რატომ არის, რომ ამ შემთხვევაში სჯობია ეროვნულ უმცირესობათადმი დამთმობლობისა და ლმობიერების მხრივ გადავამლაშოთ, ვიდრე დავაკლოთ მარილი. აი რატომ არის, რომ ამ შემთხვევაში პროლეტარული სოლიდარობის და, მაშასადამე, პროლეტარული კლასობრივი ბრძოლის ძირითადი ინტერესი მოითხოვს, რათა ჩვენ არასოდეს არ მოვეპყრათ ფორმალურად ეროვნულ საკითხს, არამედ ყოველთვის გავითვალისწინოთ სავალდებულო განსხვავება ჩაგრული (ანუ პატარა) ერის და მჩაგვრელი (ანუ დიდი) ერის პროლეტარის მიმართ

ჩაწერილია მ. ვ.-ს მიერ

22 წ. 31.XII

რა პრაქტიკული ღონისძიებანი უნდა ვიხმაროთ შექმნილი მდგომარეობის დროს?

ჯერ ერთი, უნდა დავტოვოთ და განვამტკიცოთ სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი, ამ ღონისძიების შესახებ ეჭვი არ შეიძლება იყოს. ჩვენ იგი გვესაჭიროება, როგორც ესაჭიროება მსოფლიო კომუნისტურ პროლეტარიატს მსოფლიო ბურჟუაზიის წინააღმდეგ საბრძოლველად და მისი ინტრიგებიდან თავის დასაცავად.

მეორეც, საჭიროა დავტოვოთ სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი დიპლომატიური აპარატის მხრივ. აქვე უნდა ითქვას, რომ ეს აპარატი განსაკუთრებულია ჩვენი სახელმწიფო აპარატის შემადგენლობაში. მასში ჩვენ არ ვუშვებდით არც ერთს რამდენამდე მაინც გავლენიან კაცს ძველი მეფისეული აპარატიდან. მასში რამდენადმე მაინც ავტორიტეტული მთელი აპარატი კომუნისტებისაგან შეიქმნა. ამიტომ ამ აპარატმა უკვე მოიპოვა (ეს შეიძლება თამამად ითქვას) სახელწოდება შემოწმებული კომუნისტური აპარატისა, რომელიც გაცილებით, შეუდარებლად უფრო მეტადაა გაწმენდილი ძველი მეფისეული, ბურჟუაზიული და წვრილბურჟუაზიული აპარატისაგან, ვიდრე ის აპარატი, რომლითაც ჩვენ იძულებული ვართ ვიჯახიროთ დანარჩენ სახალხო კომისარიატებში.

მესამეც, საჭიროა სამაგალითოდ დაისაჯოს ამხ. ორჯონიკიძე (ამას მით უფრო გულისტკივილით ვამბობ, რომ პირადად ვეკუთვნი მისი მეგობრების რიცხვს და ვმუშაობდი მასთან ერთად საზღვარგარეთ ემიგრაციაში), აგრეთვე დამატებითი ან ხელახლა გამოკვლეულ იქნას ძერჟინსკის კომისიის მთელი მასალა იმისათვის, რომ გამოსწორდეს ის დიდძალი უმართებულობა და მიკერძოებული განსჯა, რაც იქ უეჭველად მოიპოვება. პოლიტიკური პასუხისმგებლობა მთელი ამ ჭეშმარიტად ველიკორუსულ-ნაციონალისტური კამპანიისთვის უნდა დაეკისროთ, რა თქმა უნდა, სტალინსა და ძერჟინსკის.

მეოთხეც, უნდა შემოვიღოთ უმკაცრესი წესები ეროვნული ენის ხმარების შესახებ ჩვენს კავშირში შემავალ სხვაეროვნებიან რესპუბლიკებში და განსაკუთრებით გულმოდგინედ შევამოწმოთ ეს წესები. არ არის საეჭვო, რომ სარკინიგზო სამსახურის ერთიანობის საბაბით, ფისკალური ერთიანობის საბაბით და სხვ. ჩვენში, ახლანდელი ჩვენი აპარატის არსებობისას, ჭეშმარიტად რუსული თვისების უამრავი ბოროტმოქმედება იჩენს თავს. ამ ბოროტმოქმედებასთან საბრძოლველად აუცილებელია განსაკუთრებული საზრიანობა, რომ აღარაფერი ვთქვათ იმათ განსაკუთრებულ გულწრფელობაზე, ვინც ასეთ ბრძოლას დაიწყებს. აქ საჭირო გახდება დეტალური კოდექსი, რომელიც მხოლოდ მოცემულ რესპუბლიკაში მცხოვრებ ნაციონალებს შეუძლიათ რამდენადმე მაინც წარმატებით შეადგინონ. ამასთან წინასწარ არასგზით არ უნდა ვთქვათ უარი იმაზე, რომ მთელი ამ მუშაობის შედეგად საბჭოების შემდგომ ყრილობაზე უკან დავბრუნდეთ, ე. ი. დავტოვოთ საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი მხოლოდ სამხედრო და დიპლომატიური მხრივ, ყველა სხვა მხრივ კი აღვადგინოთ ცალკეული სახალხო კომისარიატების სრული დამოუკიდებლობა.

მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ სახალხო კომისარიატების დაქუცმაცება და მათი მუშაობის შეუთანხმებლობა მოსკოვისა და სხვა ცენტრების მიმართ შეიძლება საკმაოდ იქნას პარალიზებული პარტიული ავტორიტეტით, თუ მას რამდენიმე მაინც საკმაო წინდახედულებითა და მიუდგომლობით გამოვიყენებთ; ზიანი, რაც შეიძლება ჩვენი სახელმწიფოსათვის წარმოიშვას ეროვნული აპარატების რუსულ აპარატთან გაერთიანების უქონლობის გამო, განუზომლად უფრო ნაკლებია, უსასრულოდ უფრო ნაკლებია, ვიდრე ის ზიანი, რაც წარმოდგება არა მარტო ჩვენთვის, არამედ მთელი ინტერნაციონალისთვისაც, აზიის ასეული მილიონობით ხალხებისათვისაც, რომელსაც მოუხდება გამოვიდეს ისტორიის ავანსცენაზე უახლოეს მომავალში, ჩვენს კვალდაკვალ.

შეუწყნარებელი ოპორტუნიზმი იქნებოდა, ჩვენ რომ აღმოსავლეთის ამ გამოსვლის წინ და მისი გამოღვიძების დასაწყისში შეგვერყია ჩვენი ავტორიტეტი მასში თუნდაც სულ მცირე უხეშობით და უსამართლობით ჩვენი საკუთარი სხვატომელების მიმართ. ერთი საქმეა აუცილებლობა, დავირაზმოთ დასავლეთის იმპერიალისტების წინააღმდეგ, რომლებიც კაპიტალისტურ სამყაროს იცავენ. აქ შეუძლებელია ეჭვი იყოს, და ჩემთვის ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, რომ უთუოდ ვიწონებ ამ ღონისძიებებს. სხვა საქმეა, როცა თვითონ ჩვენ აღმოვჩნდებით ხოლმე, თუნდაც წვრილმანებში, იმპერიალისტურ ურთიერთობაში ჩაგრულ ხალხთა მიმართ და ამით სავსებით ძირს ვუთხრით იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის მთელ ჩვენს პრინციპულ გულწრფელობას, ამ ბრძოლის მთელ ჩვენ პრინციპულ დაცვას. ხვალინდელი დღე კი მსოფლიო ისტორიაში სწორედ ისეთი დღე იქნება, როდესაც საბოლოოდ გაიღვიძებენ გამოფხიზლებული, იმპერიალიზმის მიერ დაჩაგრული ხალხები და როდესაც დაიწყება გადამწყვეტი, ხანგრძლივი და მძიმე ბრძოლა მათი განთავისუფლებისათვის.

22 წ. 31.XII

ჩაწერილია მ. ვ.-ს მიერ

ვ. ი. ლენინი, რჩეული ნაწერები სამ ტომად, ტ. 3, თბ., 1967, 918-924.

III თავი

ამიერკავკასიის საბჭოთა ფედერაცია: „სუვერენული“ საბჭოთა რესპუბლიკების იურიდიული დემონტაჟი

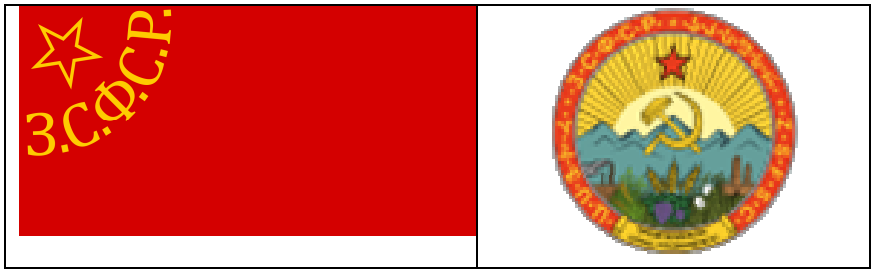

1. ამიერკავკასიის საბჭოთა ფედერაცია როგორც პოლიტიკური პროექტი

1.1. რაში სჭირდებოდათ მოსკოველ ბოლშევიკებს ამიერკავკასიის ფედერაცია

ამიერკავკასიის სამივე რესპუბლიკის გასაბჭოების შემდეგ რკპ (ბ)-ის ცენტრალური კომიტეტის ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტმა სასწრაფოდ დაიწყო მუშაობა ამიერკავკასიის სახელმწიფოების სხვადასხვა უწყების გაერთიანებისა და ამიერკავკასიის ფედერაციის შესაქმნელად. ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნა რკპ(ბ)-ის ცენტრალური კომიტეტის კავკასიის ბიუროს ინიციატივა იყო და მას მოსკოვშიც დაეთანხმნენ (იხ. ქვემოთ). მას შემდეგაც კი, რაც გადაწყდა საბჭოთა კავშირის შექმნა და უკრაინასა და ბელორუსიას „უფლება მიეცათ“, მასში უშუალოდ შე-

სულიყვნენ, სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკებისგან დაჟინებით მოითხოვდნენ ადგილობრივი ფედერაციის შექმნას და მხოლოდ ამ გზით უნდა შესულიყვნენ საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში. მოგვიანებით, როდესაც შუა აზიაში შექმნეს „მოკავშირე რესპუბლიკები“, ისინი ცალ-ცალკე გააფორმეს საბჭოთა კავშირის წევრებად და არ უცდიათ „შუა აზიის ფედერაციის“ შექმნა.

რა მნიშვნელობა ჰქონდა და რატომ იყო აუცილებელი ბოლშევიკებისათვის ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნა და სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკების მხოლოდ ამ გზით შესვლა საბჭოთა კავშირში?

ამაზე პასუხს გვაძლევს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ცნობილი მოღვაწე გრიგოლ ლორთქიფანიძე. მისი თქმით, „დაბრუნებულ რუსეთს ამიერკავკასიაში დახვდა სამი უკვე საკმაოდ ჩამოყალიბებული ეროვნული რესპუბლიკა. და აი, რუსეთის იმპერიალიზმიც გახელებული რუსული შოვინიზმით ეკვეთა ინტერნაციონალიზმის ნიღბის ქვეშ ამ რესპუბლიკებს და კიდეც დაამხო ისინი“.[1]

მისი თქმით, რუსეთისთვის ყველაზე საშიში საქართველო იყო: „საკმარისია საქართველოს სახელმწიფოებრივი გამოქანდაკება და ამიერკავკასიის ორი დანარჩენი ერიც თავისთავად დაკრისტალდება სომხურ და აზერბაიჯანულ სახელმწიფოებათ. მოშალეთ, ააფეთქეთ და ათქვიფეთ საქართველო და მთელი კავკასიაც ეროვნულათ აქოთებული და აჭრელებული იქნება“[2]

ამიერკავკასიის ფედერაცია ახალი რუსული კოლონიალიზმის „შესანიშნავი“ გამოგონება იყო. საქმე ისაა, რომ ამიერკავკასიის ფედერაცია სამი ეროვნული რესპუბლიკის ნაცვლად „უმტკივნეულოდ“ ქმნიდა ერთ დიდ რუსულ გუბერნიას. ფედერაციაში ხომ „სამუშაო ენად“ რუსული „ბუნებრივად“ ხდებოდა და ეს „თავისთავადაც“ იგულისხმებოდა. ამიერკავკასიის ფედერაციის დაარსებით სერიოზული ნაბიჯი გადაიდგა ამიერკავკასიის რუსიფიკაციის გზაზე. ფაქტობრივად, სწორედ ამ მიზანს ემსახურებოდა ამიერკავკასიის რესპუბლიკათა ფედერაციული გაერთიანება.[3]

ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნა, ამავე დროს, აკმაყოფილებდა რკპ(ბ) ცკ-ის სამხარეო კომიტეტის ამბიციებსაც. სამი „ეროვნული“ რესპუბლიკის ნაცვლად სამართავად იღებდნენ „ადეკვატურ“ ერთეულს.

1.2. როგორ იქმნებოდა ამიერკავკასიის საბჭოური ფედერაცია

ამიერკავკასიის გასაბჭოებული რესპუბლიკებისაგან ფედერაციის შექმნის ინიციატივას მისი ორგანიზატორები ლენინს მიაწერდნენ და ეს გასაგებიც იყო – „ლენინის წინააღმდეგ“ აშკარად გამოსვლას ადგილობრივი კომუნისტი ლიდერებიდან ვერავინ გაბედავდა. ეს ვერსია იყო დამკვიდრებული საბჭოურ ისტორიოგრაფიაშიც. სინამდვილეში, საბჭოთა ფედერაციაში ამ „ზედმეტი რგოლის“ შექმნა რკპ(ბ)-ის ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის ინიციატივა იყო.

ლენინს ეკუთვნოდა ამიერკავკასიის რესპუბლიკების „ერთ სამეურნეო ცენტრად“ გაერთიანების იდეა,[4] რაც ეკონომიკურ თანამშრომობას გულისხმობდა. ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნის იდეა კი, პირველ რიგში, რეგიონში მოქმედი ბოლშევიკების თავებში ტრიალებდა და რკპ(ბ) კავბიუროს ინიციატივას წარმოადგენდა.

---

[1] გრიგოლ ლორთქიფანიძე, ფიქრები საქართველოზე, თბ., 1995, 231.
[2] იქვე.
[3] ლ. თოიძე, საქართველოს პოლიტიკური ისტორია (1921–1923), თბ., 1999, 170.
[4] ვ.ი. ლენინი, თხზ., ტ. 42, 312.

1921 წლის 3 ნოემბერს ბაქოში შედგა რკპ(ბ) ცკ კავბიუროს პლენუმი, რომელმაც მიიღო დადგენილება ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნის შესახებ, გამოიყო კომისიაც ფედერაციული რესპუბლიკის კონსტიტუციის შესამუშავებლად. ამით იწყება რეალური ბრძოლა ამიერკავკასიის ფედერაციის შესაქმნელად, რასაც წინააღმდეგობას უწევდა, პირველ რიგში, საქართველოს კომპარტიის იმდროინდელი ხელმძღვანელობა, რომელთაც „ნაციონალ-უკლონისტები“ შეარქვეს. ისინი კარგად ხედავდნენ, რომ ეს რეალურად იყო საქართველოს სუვერენიტეტის დარჩენილი ნაშთების წინააღმდეგ ბრძოლა ფედერაციის შექმნის გზით.

კავბიურო მოსკოვის თანხმობის გარეშე ვერანაირ ფედერაციას ვერ შექმნიდა. 1921 წლის 8 ნოემბერს ს. ორჯონიკიძემ აცნობა რკპ(ბ) ცენტრალურ კომიტეტს, რომ გადაწყვიტეს ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნა.

თავიდან მოსკოვში დიდი ენთუზიაზმი არ გამოუვლენიათ. 1921 წლის 17 ნოემბერს ამ საკითხზე იმსჯელა რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიურომ ლენინის მონაწილეობით. მათ კავბიუროსაგან მოითხოვეს აეხსნათ, თუ რას ნიშნავდა ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნა და რა ურთიერთობები ექნებოდა მას რსფსრ-სთან.

1921 წლის 24 ნოემბერს ორჯონიკიძემ კვლავ გააგზავნა წერილი მოსკოვში, რომელშიც დაახასიათა ამიერკავკასიის ფედერაციის პრინციპები და აღნიშნა, რომ ამიერკავკასიის ფედერაციას რსფსრ-სთან ისეთივე ურთიერთობა ექნებოდა, რა ურთიერთობაც რსფსრ-სა და უკრაინას შორის დამყარდებოდა. ორჯონიკიძე კვლავ ითხოვდა მოსკოვის თანხმობას ფედერაციის შექმნაზე. თუმცა თანხმობის ნაცვლად 26 ნოემბერს მოსკოვიდან მიიღო დეპეშა, რომლითაც მოითხოვდნენ განმარტებას ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნის მოტივების შესახებ. საბოლოოდ, მოსკოვში აწონ-დაწონეს, ალბათ, თავიანთთვის საზიანო ვერაფერი დაინახეს, პლუსებიც იპოვეს რეგიონის რუსიფიკაციის, მათი ტერმინოლოგიით, „ინტერნაციონალიზაციის“ მიმართულებით და კავბიუროს ინიციატივას დაეთანხმნენ.

1921 წლის 28 ნოემბერს მომზადდა რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიუროს დადგენილების პროექტი, რომელიც ლენინმა დაწერა: „ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ფედერაციის შექმნა აღიარებულ იქნეს პრინციპულად აბსოლუტურად სწორად, რაც უეჭველად უნდა განხორციელდეს“.[1] ლენინის გეგმით, ეს უნდა ყოფილიყო „საბჭოების გზით“, “ქვემოდან წამოსული ინიციატივა“. კავბიუროს მეშვეობით საქართველოს, სომხეთის და აზერბაიჯანის ცენტრალურ კომიტეტებს დაევალათ ამ იდეის პროპაგანდა და განხორციელება.

რკპ(ბ) ცენტრალურო კომიტეტის პოლიტბიურომ 1921 წლის 29 ნოემბერს მხარი დაუჭირა ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნას. ამ დადგენილებით კავბიუროს ხელები გაეხსნა და შეუდგა ფედერაციის მშენებლობას“, რაც რეალურად საქართველოს წინააღმდეგ ბრძოლას ნიშნავდა და, რასაც, შეძლებისდაგვარად, წინააღმდეგობას უწევდნენ ქართველი „უკლონისტები“. თუმცა ძალები უთანასწორო იყო.

1922 წლის 12 მარტს დაიდო სამოკავშირეო ხელშეკრულება ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს შორის. ეს დღე ითვლება ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნის თარიღად.

1922 წლის 10 დეკემბერს, საბჭოთა კავშირის შექმნამდე ცოტა ხნით ადრე, ბაქოში ამიერკავკასიის საბჭოების I ყრილობაზე შეიქმნა ამიერკავკასიის სოციალისტური ფედერაციული საბჭოთა რესპუბლიკა. ყრილობამ მიიღო ამიერკავკასიის რესპუბლიკის კონსტიტუცია.

[1] ვ.ი. ლენინი, თხზ., ტ. 42, 312.

ამრიგად, საბჭოთა სინამდვილეში საბჭოთა კავშირის შექმნის წინ არსებობდა ფედერაციის ორი ფორმა: რსფსრ – მასში „ავტონომიზაციის“ გზით შესული რესპუბლიკებით და ამიერკავკასიის ფედერაცია – გარეგნულად „სუვერენული“ რესპუბლიკების გაერთიანება, ოღონდ ამ რესპუბლიკებს ფედერაციიდან ცალმხრივი აქტით გასვლის უფლება არ ჰქონდათ.[1]

ამიერკავკასიის საბჭოური ფედერაციის ფორმირების ეტაპები

თარიღი	მოვლენა
1921 წლის აპრილი – აგვისტო	თავიდან ამიერკავკასიის რესპუბლიკების გაერთიანება ეკონომიკურ სიბრტყეში მიმდინარეობდა: გააერთიანეს რკინიგზები, რესპუბლიკების საგარეო ვაჭრობა, შეუდგნენ სასაზღვრო კორდონებისა და საბაჟოების ლიკვიდაციას, ფულადი სისტემის უნიფიკაციას და სხვ.
1921 წლის 3 ნოემბერი	ბაქოში შედგა რკპ(ბ) კავბიუროს პლენუმი, რომელმაც მიიღო დადგენილება ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნის შესახებ
1921 წლის 29 ნოემბერი	რკპ(ბ) ცენტრალურო კომიტეტის პოლიტბიურომ მხარი დაუჭირა ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნას.
1922 წლის 12 მარტი	დაიდო სამოკავშირეო ხელშეკრულება ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს შორის. ეს დღე ითვლება ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნის თარიღად.
1922 წლის 10 დეკემბერი	ბაქოში ამიერკავკასიის საბჭოების I ყრილობაზე შეიქმნა ამიერკავკასიის სოციალისტური ფედერაციული საბჭოთა რესპუბლიკა. ყრილობამ მიიღო ამიერკავკასიის რესპუბლიკის კონსტიტუცია.

1.3. ბოლშევიკური არგუმენტები ამიერკავკასიის ფედერაციის შესაქმნელად

ამიერკავკასიის გასაბჭოებული რესპუბლიკებისაგან ფედერაციის შექმნის აუცილებლობის დასასაბუთებლად მის ინიციატორებს მოჰყავდათ არგუმენტები, რომლებიც უსუსური იყო და კრიტიკას ვერ უძლებდა.

მოკლედ წარმოვადგინოთ ფედერაციის შექმნის მომხრეთა და მოწინააღმდეგეთა არგუმენტები:[2]

ა/კ ფედერაციის შექმნის მომხრეთა არგუმენტები	მოწინააღმდეგეთა კონტრარგუმენტები
ეკონომიკურად ერთგვაროვანი ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ცალ-ცალკე არსებობა მიზანშეწონილი არაა.	ეკონომიკური ერთგვაროვნება არაა არგუმენტი სახელმწიფოებრივი გაერთიანებისათვის. გარდა

[1] საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ.VII, 96.

[2] ლ. თოიძემ 1999 წელს გამოცემულ ნაშრომში რამდენიმე გვერდზე წარმოადგინა ფედერაციის შექმნის მომხრეთა არგუმენტები და მათი გაბათილება ქ. სუზდალში დაპატიმრებული 4 ქართველი სოციალ-დემოკრატი პოლიტიკური პატიმრის წერილის მიხედვით (ლ. თოიძე, საქართველოს პოლიტიკური ისტორია -1921–1923, თბ., 1999,163-170).

	ამისა, ამიერკავკასია ეკონომიკური თვალსაზრისით უაღრესად არაერთგვაროვანია.
ამიერკავკასიის რესპუბლიკების გეოგრაფიული და ტოპოგრაფიული ერთიანობა.	გეოგრაფიული და ტოპოგრაფიული ერთიანობა არ ქმნის საფუძველს სახელმწიფოებრივი გაერთიანებისათვის და ამიერკავკასია ამ მხრივ არც ისე ერთნაირია.
საქართველო ზღვისპირა სახელმწიფოა და თუ ცალკე იარსებებს, ხელს შეუშლის სომხეთსა და აზერბაიჯანს, ისარგებლონ ნავსადგურებით.	საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი მოსკოვის ხელში იყო და საქართველო, რომც მოენდომებინა, ვერავის შეუშლიდა ხელს ზღვით სარგებლობაში. გარდა ამისა, განა, მაგალითად, უკრაინა ხელს უშლიდა რუსეთს შავი ზღვის მისაწვდომობაში?
ამიერკავკასიის ფედერაცია იმიტომ უნდა შეიქმნას, რომ მტრული კაპიტალისტური სამყაროთია გარშემორტყმული და თავდასხმაა მოსალოდნელი.	კაპიტალისტური სამყარო სხვა რესპუბლიკებსაც ერტყმოდა გარს და ამისათვის იქმნებოდა სსრკ. მარტო ამიერკავკასიის ფედერაცია ვერ მოიგერიებდა თავდასხმას, მით უმეტეს, რომ თავისი ჯარი არ ჰყავდა.
ამიერკავკასიის სამი რესპუბლიკის გაერთიანება მმართველობით ხარჯებს შეამცირებს.	ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნამ პირიქით, გაზარდა ხარჯები, რადგანაც ახალი ე. წ. ფედერალური სტრუქტურები შეიქმნა.
ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნა ეროვნულ მშვიდობას უზრუნველყოფდა.	ეთნიკური „მშვიდობა“ საბჭოთა რეჟიმის რეპრესიულ ბუნებას ეყრდნობოდა. სინამდვილეში საბჭოთა რეჟიმმა ეთნიკური კონფლიქტები კიდევ უფრო გააღრმავა, 1921 წელს უსამართლო საზღვრების გავლებით და მთელი თავისი პოლიტიკით.

ამიერკავკასიის ფედერაციის მომხრეები აცხადებდნენ, რომ გაერთიანება დიდხანს იარსებებდა, მსოფლიოში სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებამდე, ან სანამ საერთოდ იარსებებდნენ სახელმწიფოები, მაგრამ ამიერკავკასიის ფედერაცია საბჭოთა კავშირის შექმნის დროს ბოლშევიკებისთვის სრულიად ზედმეტი რგოლი იყო. მან სულ რაღაც 14 წელს იარსება და 1936 წელს გაუქმდა. ამიერკავკასიის რესპუბლიკები საბჭოთა კავშირში უშუალოდ „მიიღეს“.

2. საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობა ამიერკავკასიის ფედერაციის წინააღმდეგ

2.1. ვინ იყვნენ და რა უნდოდათ „ნაციონალ-უკლონისტებს“

სანამ განვიხილავთ საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობის ბრძოლას „ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის“ წინააღმდეგ, საჭიროა რამდენიმე საკითხის განმარტება.

საბჭოთა რუსეთმა საქართველოს დაპყრობის შემდეგ მას მოჩვენებითი დამოუკიდებლობა შეუნარჩუნა და სათავეში თავისი რეგიონული ორგანიზაცია – საქართველოს კომუნისტური პარტია და მისი ცენტრალური კომიტეტი ჩაუყენა. საქართველოს კომპარტიის იმდროინდელ ხელმძღვანელობაში ბევრი ძველი ბოლშევიკი იყო, რომლებიც წლების განმავლობაში იბრძოდნენ საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დასამყარებლად და რაიმე განსაკუთრებული „ეროვნული“ გრძნობები არ ამოძრავებდათ. საკმარისია დავასახელოთ ფილიპე მახარაძე. მაგრამ ქართველი კომუნისტების ამ ჯგუფს არ ეგონა, რომ მოსკოვი და მისი სახელით მოქმედი „სამხარეო კომიტეტი“ „ასე ტლანქად და ასე პირწმინდათ გათელავდა ფეხქვეშ თვით საბჭოთა საქართველოს“ და მას „უბრალო თვითმმართველობის ნასახსაც არ შეარჩენდა“.[1]

ამიერკავკასიის სამ ქვეყანაში მოქმედ კომუნისტურ პარტიებს, მოსკოვის გარდა, უშუალო ზედამხედველობას უწევდა რუსეთის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის მიერ შექმნილი სამხარეო ხელმძღვანელი ჯგუფი. ეს იყო კავკასიის ბიურო, რომელიც 1920 წლის 8 აპრილს შეიქმნა. მას ხელმძღვანელობდა სერგო (გრიგოლ) ორჯონიკიძე, მისი მოადგილე იყო სერგეი კიროვი. კავკასიის ბიურომ დიდი როლი შეასრულა სამხრეთ კავკასიის დამოუკიდებელი სახელმწიფოების გასაბჭოების საქმეში. 1922 წლის თებერვალში ამ ორგანიზაციას სახელი გადაერქვა და „ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტი“ ეწოდა.

სამხარეო კომიტეტი ბოლშევიკური კოლონიალიზმის განსახიერება იყო. სამხარეო კომიტეტს ხელმძღვანელობდა სერგო ორჯონიკიძე. ორჯონიკიძე და მისი მომხრეები წინააღმდეგობას წააწყდნენ საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელების მხრიდან, მათ ემუქრებოდნენ და შეურაცხყოფას აყენებდნენ.

ე. წ. „ნაციონალ-უკლონისტები“ საბჭოთა რუსეთის მიერ დაპყრობილი საქართველოს ვითომდა მმართველი ძალის – საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის უმრავლესობას შეადგენდნენ 1921-1922 წლებში. მათ შორის გამოირჩეოდნენ: ბუდუ მდივანი, ფილიპე მახარაძე, სერგო ქავთარაძე, მიხეილ ოკუჯავა, კოტე ცინცაძე და სხვები.

ქართველი კომუნისტების ამ ჯგუფს უკიდურესმა შოვინისტ-კომუნისტებმა „უკლონისტები“ შეარქვეს, ანუ თქვენ „გადაიხარეთ“ ეროვნულ საკითხში სწორი კომუნისტური პოლიტიკიდანო. ეს იყო ამ ადამიანებისთვის წაყენებული ყველაზე „რბილი“ ბრალდება. ამავე დროს, „უკლონისტებს“ ქართველ ხალხში არავითარი დასაყრდენი არ ჰქონდათ, მათი ხელისუფლების წყარო რუსეთის წითელი არმია იყო, ისინი „სამართალს“ მოსკოვში ეძებდნენ და ორჯონიკიძეს ლენინთან უჩიოდნენ.

დავა პრინციპულ საკითხებს, კერძოდ, საქართველოს ისედაც მკვეთრად შელახული სუვერენიტეტის ნაშთების შენარჩუნებას ეხებოდა. როგორც ხანდახან საქართველოს კომპარტიის ხელ-

[1] გრიგოლ ლორთქიფანიძე, ფიქრები საქართველოზე, თბ.,1995, 232.

მძღვანელობაში მყოფი ამ ჯგუფის წარმომადგენლები აცხადებდნენ, საქმე ეხებოდა „დამოუკიდ-ებლობის ატრიბუტების“ შენარჩუნებას.

ერთმანეთს დაუპირისპირდა კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობაში არსებული ორი ჯგუფი: ერთნი ვითომდა ემყარებოდნენ „პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის“ იდეას და არაფრად აგდებდნენ ქართველი ხალხის ინტერესებს; მეორენი, საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობაში მყოფნი, ცდილობდნენ, გარკვეულწილად ანგარიში გაეწიათ ქართველი ხალხის ინტერესებისა და საქართველოს გასაბჭოების დროს გაცემული დაპირებებისათვის, რომ „საქართველოს სუვერენიტეტი“ ხელშეუხებელი იქნებოდა.

„სამხარეო კომიტეტსა“ და „უკლონისტებს“ შორის განსხვავება მოკლედ შეიძლება შემდეგნა-ირად წარმოვადგინოთ:

რკპ(ბ) ცკ-ის სამხარეო კომიტეტი	საქართველოს კპ-ის ხელმძღვანელობა
საქართველოს სახელმწიფოებრიობის უგულებელყოფა.	საქართველოს სახელმწიფოსთვის „დამოუკიდებლობის ატრიბუტების“ შენარჩუნება.
აგრესიული რეპრესიები პოლიტიკური ოპონენტების წინააღმდეგ.	სხვა პარტიებისადმი, განსაკუთრებით სოციალისტებისა-დმი, ფრთხილი დამოკიდებულება.
რადიკალური ეკონომიკური რეფორ-მები, განსაკუთრებით აგრარულ სა-კითხში, კლასობრივი ბრძოლის გამ-წვავება.	სიფრთხილე აგრარული რეფორმის დროს, მიწათმფლო-ბელთა ინტერესების გარკვეულწილად გათვალისწინება.

განვიხილოთ ის საკითხები, რის გარშემოც 1921 წელს მიმდინარეობდა დაპირისპირება საქარ-თველოს კომპარტიის ცენტრალურ კომიტეტსა და რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავბიუროს შო-რის:

საკითხი	კავბიუროს პოზიცია	საქართველოს კპ-ის ცენტრალური კომიტეტის პოზიცია
სამხრეთ კავკა-სიის ქვეყნების რკინიგზების გა-ერთიანება.	კავბიურომ ყველას უკ-ითხავად, ნაჩქარევად გა-მოიტანა გადაწყვეტილე-ბა რკინიგზების გაერთი-ანების შესახებ.	საქართველოს კპ ცკ მიიჩნევდა, რომ რკინიგზების გაერ-თიანება უნდა მომხდარიყო ადგილობრივი ხელისუფლე-ბის სახელით და პოლიტიკური კამპანიის ჩატარების შემ-დეგ. სწორედ რკინიგზების გაერთიანების საკითხში წინააღმ-დეგობის გამო საქართველოს კპ ცკ „ნაციონალ-უკლო-ნისტებად“ მონათლეს.
რუსეთის საგან-გებო კომისიის („ჩეკას“) წარმო-მადგენლობის დაფუძნება სა-ქართველოში.	1921 წლის შუა ხანებში კავბიურომ მიიღო გადაწ-ყვეტილება რუსეთის ჩე-კას წარმომადგენლობის საქართველოში დაფუძ-ნების შესახებ	საქართველოს კპ ცკ-მა სთხოვა რკპ(ბ) ცკ-ის კავბიუროს ამ გადაწყვეტილების გაუქმება, რუსეთის ჩეკას მაგივ-რობა კი გაეწია კავკასიის არმიის განსაკუთრებულ განყოფილებას. რკპ(ბ) ცკ დაეთანხმა საქართველოს კპ ცკ-ის პოზიციას.
ამიერკავკასიაში ფულის რეფორ-მის საკითხი.	ამიერკავკასიის სამხა-რეო კომიტეტმა გადაწ-ყვიტა მთელ ამიერკავკა-სიაში რუსული ფულის	საქართველოს კპ ცკ-მა ეს ნაბიჯი ნაჩქარევად მიიჩნია და მისი განხორციელება მაშინ მიაჩნდა შესაძლებლად, როდესაც რუსულ ფულის ნიშნებს იგივე გასავალი ექნე-ბოდათ, რაც ქართულს ჰქონდა.

	ნიშნების შემოღება.	რკპ(ბ) ცკ-ის პოლიტბიურო ჯერ სამხარეო კომიტეტს მიემხრო, შემდეგ კი აღიარა გარდამავალი პერიოდის საჭიროება ამიერკავკასიაში ფულის სისტემის ერთიანობის უზრუნველსაყოფად.
ქართული წითელი არმიის საკითხი.	1921 წლის ნოემბერში კავბიურომ და რკპ(ბ) ცკ-მა ქართული წითელი არმია გააუქმა. კავკასიაში მდგომი რუსული არმიის შემადგენლობაში „ქართული ბრიგადა“ უნდა შექმნილიყო.	საქართველოს კპ ცკ მოითხოვდა საქართველოს წითელი არმიის შექმნას. წინააღმდეგ შემთხვევაში ნაციონალისტებს არგუმენტი ეძლეოდათ საქართველოს ოკუპაციის შესახებ.
პროფკავშირების საკითხი.	რკპ(ბ) ცკ მხარს უჭერდა ამიერკავკასიის პროფკავშირების მართვას რუსეთის პროფკავშირების მიერ.	საქართველოს კპ ცკ წინააღმდეგი იყო, რომ საქართველოს პროფკავშირები უშუალოდ დაკავშირებოდნენ რუსეთის პროფკავშირებს და აუცილებლად მიაჩნდა, ეს კავშირი განხორციელებულიყო საქართველოს პროფსაბჭოს მეშვეობით.
ამიერკავკასიის რესპუბლიკების სამეურნეო განვითარების საკითხი.	რკპ(ბ) ცკ კავბიურო ცდილობდა, სწრაფად და ნაჩქარევად, ადმინისტრაციული ბრძანებების გზით ეკონომიკურ გაერთიანებას (რკინიგზების გაერთიანება, საგარეო ვაჭრობის გაერთიანება და ა.შ.).	საქართველოს კპ (ბ) ცკ მოითხოვდა მის განხორციელებას სამეურნეო შეთანხმებებით, პარტიული ორგანიზაციებისა და მშრომელთა მხარდაჭერით.

უთანხმოებას თან სდევდა პიროვნული დაპირისპირება. ს. ორჯონიკიძე, რომელიც სიფიცხით და უხეშობით გამოირჩეოდა, ლანძღავდა და რეპრესიებით ემუქრებოდა საქართველოს კომპარტიის მაშინდელ ხელმძღვანელობას. საქართველოს პირველი საბჭოთა მთავრობის თავმჯდომარეს, ს. ქავთარაძეს „უმაქნის თავმჯდომარეს“ უწოდებდა, ლ. დუმბაძეს – „სულელსა და პროვოკატორს“, ბუდუ მდივანს – „სპეკულანტსა და მედუქნეს“. საქართველოს ჩეკას უფროსს კ. ოკუჯავას დაემუქრა: „დაგაპატიმრებ, დაგხვრეტ“. 1922 წლის 20 სექტემბერს ორჯონიკიძემ ოფიციალურად განაცხადა: „პარტიის მეთაურობა შოვინისტური და დამპალია, რომელიც უნდა განახლდეს“. ორჯონიკიძეს არ ჩამორჩებოდნენ მისი მომხრეებიც. მაგალითად, მ. ორახელაშვილმა საქართველოს პარტიულ ორგანიზაციას „არამზადათა ორგანიზაცია“ უწოდა. ბ. ლომინაძემ კი განაცხადა, რომ „ნაციონალ-კომუნისტები“ „მენშევიკებისაკენ გადაიხარნენ და ობიექტურად წვრილი ბურჟუაზიის პოზიციას იცავდნენ“.[1] ბოლშევიკების ენაზე ეს საშინელი ლანძღვა და ბრალდება იყო.

[1] გ. ჟვანია, ეგრეთ წოდებული „ნაციონალ-უკლონიზმის“ შესახებ, თბ., 1990, 48-49.

2.2. საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობა ამიერკავკასიის ფედერაციის წინააღმდეგ

„ნაციონალ-უკლონისტები“, საქართველოს გარდა, სხვაგანაც იყვნენ, მაგრამ საქართველოში მათთან ბრძოლამ განსაკუთრებით მწვავე ხასიათი მიიღო. ქართველი „უკლონისტების“ ბრძოლამ ლენინს საბჭოთა კავშირის შექმნის იდეისკენ უბიძგა, რომელშიც სხვა საბჭოთა რესპუბლიკები რუსეთთან ერთად „თანასწორად“ გაერთიანდებოდნენ. ამ გეგმამ უკრაინელი „უკლონისტები“ დააწყნარა, უკრაინა ხომ რუსეთთან „თანასწორად“ ერთიანდებოდა ახალ კავშირში. მაგრამ იგივე საქართველოსთვის გამოირიცხა, ანუ ქართველმა „უკლონისტებმა“ თავისი ბრძოლის ნაყოფით ვერ ისარგებლეს – საქართველო ამიერკავკასიის ფედერაციაში უნდა დარჩენილიყო, საიდანაც ცალმხრივად გასვლის უფლება არცერთ ქვეყანას არ ჰქონდა.

ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნა საქართველოსთვის განსაკუთრებით საზარალო იყო. პირველ რიგში, ეკონომიკურად წამგებიანი იყო. მაგალითად, 1921 წლის დამლევისთვის აზერბაიჯანული და სომხური ფულის ნიშნები რუსული საბჭოთა ფულის ნიშნების 25%-ს უდრიდა, ქართული ფულის ნიშნების ღირებულება კი ამ დროს რუსული ფულის ნიშნების ღირებულებაზე 50%-ით, ხოლო 1923 წლის გაზაფხულზე 75%-ით უფრო მაღალი იყო

სავარაუდოდ, ე.წ. ნაციონალ-უკლონისტები თავიდანვე ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნის წინააღმდეგნი იყვნენ, მაგრამ ამის თქმას ვერ ბედავდნენ, რათა მათთვის ბრალი არ დაედოთ „პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის“ ღალატში. ამიტომ ტაქტიკური მოსაზრებებით აცხადებდნენ, რომ ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნის წინააღმდეგი არ არიან, მაგრამ კამათობდნენ რესპუბლიკების გაერთიანების ვადებისა და მეთოდების გამო.[1]

საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობა, მას შემდეგ, რაც მიღებული იქნა გადაწყვეტილება საბჭოთა კავშირის შექმნის შესახებ, უკვე ღიად აცხადებდა, რომ სრულიად ზედმეტად მიაჩნდა „ამიერკავკასიის ფედერაციის“ შექმნა, რომელსაც მხარს უჭერდა რკპ(ბ) ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტი.

1922 წლის 19 ოქტომბერს საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა წინადადება წამოაყენა, გაუქმებულიყო იმავე წლის მარტში შექმნილი ამიერკავკასიის ფედერაცია და საქართველო უშუალოდ შესულიყო საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში.

მეორე დღეს, 1922 წლის 20 ოქტომბერს გაიმართა რკპ(ბ)-ის ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის პლენუმი, სადაც სერგო ორჯონიკიძემ ზემოთ აღნიშნული გადაწყვეტილების გამო შოვინისტებად გამოაცხადა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის წევრები, ასევე საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის მდივნის თანამდებობიდან მოხსნეს მ. ოკუჯავა.

1922 წლის 22 ოქტომბერს პროტესტის ნიშნად გადადგა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის თითქმის მთელი შემადგენლობა, მაგრამ ამას ცივად შეხვდნენ მოსკოვში და ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტში, შეიძლება, გაუხარდათ კიდეც. 1922 წლის 22 ოქტომბერს ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტმა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ახალ პასუხისმგებელ მდივნად დანიშნა ბ. ლომინაძე, 25 ოქტომბერს კი უკვე შედგა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ახალი შემადგენლობის პირველი პლენუმი, რომელიც წინააღმდეგობას არათუ აღარ უწევდა სამხარეო კომიტეტის პოზიციას, არამედ აკრიტიკებდა ნაციონალ-უკლონისტებს. სერგო ორჯონიკიძე, როგორც თავად აცხადებდა, გულმოდგინედ ებრძოდა

[1] ლ. თოიძე, საქართველოს პოლიტიკური ისტორია (1921-1923), თბ., 1999, 139.

„ქართულ ნაციონალიზმს“, სინამდვილეში კი რუსული ველიკოდერჟავული შოვინისტური პოლიტიკის გამტარებელი იყო.

2.3. „ქართული ინციდენტის“ მოსკოვური რეზონანსი

სამხარეო კომიტეტის დაპირისპირებამ „ნაციონალ-უკლონისტებთან“ უაღრესად მწვავე, პიროვნული შეურაცხყოფის ფორმა მიიღო. 1922 წლის 20 ოქტომბერს მოხდა ფიზიკური დაპირისპირება სერგო ორჯონიკიძესა და აკაკი კობახიძეს შორის, რაც ფართოდ გახმაურდა და მოსკოვში „ქართული ინციდენტის“ სახელი მიიღო.

მოხდა შემდეგი:

სერგო ორჯონიკიძის სახლში მივიდა აკაკი კობახიძე, ა. რიკოვთან შესახვედრად.[1] იქ ყოფნის დროს კობახიძე და ორჯონიკიძე შელაპარაკდნენ. რიკოვის თქმით, კობახიძემ ორჯონიკიძეს უსაყვედურა, რომ ის ხაზინის ხარჯზე ინახავდა თავის ცხენს. უფრო გავრცელებული ვერსიის თანახმად კი, ორჯონიკიძეს „სტალინის ვირი“ უწოდა. რიკოვის განმარტებით: „ამის შემდეგ მათ შორის ატყდა ლანძღვა-გინება, რომლის დროსაც ამხ. ორჯონიკიძემ კობახიძეს გაარტყა. ჩემი და ჩემი ცოლის ჩარევით ინციდენტი ამით შეწყდა და ამხ. კობახიძე ბინიდან წავიდა. ამის შემდეგ სერგო ორჯონიკიძე ძლიერ განერვიულდა, რაც ისტერიკით დამთავრდა“.[2]

1922 წლის 25 ნოემბერს რკპ(ბ) ცკ-ის პოლიტბიუროს გადაწყვეტილებით, „საქართველოს ამბებში“ გასარკვევად მოსკოვიდან გამოიგზავნა სპეციალური კომისია ფელიქს ძერჟინსკის ხელმძღვანელობით.[3] თბილისში მხარეთა 4-დღიანი მოსმენების შემდეგ 1922 წლის დეკემბრის დასაწყისში კომისია მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ სამხარეო კომიტეტისა და სერგო ორჯონიკიძის პოზიცია სწორი იყო და შეესაბამებოდა მოსკოვიდან მიღებულ დირექტივებს, მისმა მოწინააღმდეგეებმა კი ვერ გაუძლეს „წვრილბურჟუაზიული ნაციონალიზმის ზეწოლას“.

1922 წლის 12 დეკემბერს ლენინს ხანგრძლივი საუბარი ჰქონდა კომისიის თავმჯდომარე ძერჟინსკისთან. ლენინი უკმაყოფილო დარჩა კომისიის დასკვნით. მისი თქმით, ძერჟინსკის მონათხრობმა „ქართული ინციდენტისა“ და კომისიის მუშაობის შესახებ მასზე მძიმე შთაბეჭდილება მოახდინა. „ვფიქრობ, რომ არავითარი პროვოკაციით, არავითარი შეურაცხყოფითაც კი არ შეიძლება გამართლდეს ეს რუსული სილის გარტყმა და რომ ამხ. ძერჟინსკის გამოუსწორებელი ბრალი მიუძღვის იმაში, რომ იგი ამ სილის გარტყმას ზერელედ მოეპყრო“.[4] ლენინი მოითხოვდა ორჯონიკიძის „სამაგალითოდ დასჯას“ და ძერჟინსკის კომისიის მთელი მასალის ხელახლა გამოკვლევას. პოლიტიკურ პასუხისმგებლობას კი აკისრებდა ძერჟინსკისა და სტალინს.

ლენინი, როგორც ჩანს, „ქართულ ინციდენტს“, საბოლოოდ, სტალინის დასასუსტებლად გამოიყენებდა, მაგრამ ჯანმრთელობა აღარ უწყობდა ხელს. 1922 წლის 13 დეკემბერს ლენინს მოუვიდა ორი მძიმე შეტევა, 16 დეკემბერს მისი მდგომარეობა კიდევ უფრო გაუარესდა, 23 დეკემბერს

---

[1] რიკოვი რსფსრ-ის სახკომსაბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე იყო, კობახიძე კი მისი მეგობარი, ციმბირში ერთად იყვნენ გადასახლებაში.

[2] ციტ.: გ. ჟვანია, ეგრეთ წოდებული „ნაციონალ-უკლონიზმის“ შესახებ, თბ., 1990, 76; რიკოვი ასევე აღნიშნავდა: „ინციდენტის არსზე ვფიქრობ, რომ ამხ. ორჯონიკიძე მართალი იყო, როცა ამხ. კობახიძის საყვედური სასტიკ პირად შეურაცხყოფად მიიღო. ამხ. ორჯონიკიძის ნერვიული აღგზნება და ისტერიკა, რასაც შევესწარი, ჩემი აზრით, იმას მოწმობს, რომ შინაპარტიული უთანხმოებისა და კინკლაობის შედეგად საქართველოს პარტიის საუკეთესო წევრებსაც იმდენად აშლილი აქვთ ნერვები, რომ ეს იწვევს შეურაცხმყოფელ მოქმედებებს“.

[3] კომისიაში სპეციალურად შეიყვანეს არარუსები: ფ. ძერჟინსკი (წარმოშობით პოლონელი) და ვ. მიცკიავიჩუს-კაპსუკასი (ლიტველი).

[4] ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 36, 690.

კი მარჯვენა ხელ-ფეხის დამბლა დაეცა. ლენინის ავადმყოფობის დროს პოლიტბიურომ მოიწონა ძერჟინსკის კომისიის დასკვნა და გადაწყვიტა, საქართველოში „სიტუაციის დასაწყნარებლად“ რუსეთში სამუშაოდ გაეწვიათ ოპოზიციის 4 თვალსაჩინო ლიდერი.

თუმცა 1923 წლის იანვარ-თებერვალში ლენინი სისტემატიურად ინტერესდება საქართველოს საკითხით, მოითხოვდა ინფორმაციას „ქართული ინციდენტის“ შესახებ, ეჭვი ეპარებოდა რკპ(ბ)-ის ცენტრალური კომიტეტის კომისიის კეთილსინდისიერებაში და მისი ინიციატივით შეიქმნა სპეციალური კომისია სახკომსაბჭოს ეგიდით „საქართველოს საკითხის“ შესასწავლად (მის შემადგენლობაში შევიდნენ: ნ. გორბუნოვი, ლ. ფოტიევა, მ. გლიასერი).

1923 წლის 3 მარტს ლენინმა მიიღო ახალი კომისიის მოხსენებითი ბარათი სათაურით: „მოკლე შინაარსი კონფლიქტისა საქართველოს კომპარტიაში“. ეს კომისია მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ საქართველოს კომპარტიის ძველი ხელმძღვანელობისთვის წაყენებული თითქმის ყველა ბრალდება უსაფუძვლო იყო. სახკომსაბჭოს კომისიის დასკვნით, საქართველოს კპ ცკ-ის ხელმძღვანელობის მონათვლა „ნაციონალ-უკლონისტებად“ „ტენდენციურია“. კომისია სვამდა კითხვას: „ხომ არ არის დიდმპყრობელური უკლონიზმი ის, რომ საქართველოს ცენტრალური კომიტეტის ძველი შემადგენლობის მიერ გატარებული ხაზი გამოცხადებული იყო ნაციონალისტურ გადახრად საქართველოს პარტიაში და ხომ არ წარმოადგენს თვით ლოზუნგი „უკლონისტები“ და მისი გაჩენა ტენდენციურს?“[1]

სტალინთან დაპირისპირების დროს ავადმყოფი ლენინი ცდილობდა დაყრდნობოდა ტროცკის. ტროცკი სამოქალაქო ომის გმირი იყო, მაგრამ 1920–1922 წლებში სწორედ ლენინი სისტემატიურად და მეთოდურად ანგრევდა ტროცკის პოპულარობას და ავტორიტეტს, რაც მან სამოქალაქო ომის წლებში მოიპოვა. ლენინის ძველ თანამებრძოლ ბოლშევიკებს ტროცკი გულზე არ ეხატებოდათ და მას „უცხო სხეულად“ მიიჩნევდნენ. ტროცკის წინააღმდეგ ბრძოლაში ლენინი სტალინის ლოიალობას ეყრდნობოდა, შესაბამისად, ტროცკის დასუსტებასთან ერთად სტალინი ძლიერდებოდა. 1922 წელს ლენინს უკვე ტროცკის დახმარება დასჭირდა სტალინის წინააღმდეგ. თუმცა ამ დროისათვის ტროცკი პოლიტიკურად იმდენად დასუსტებული იყო, რომ ქმედითი დახმარება აღარ შეეძლო.[2]

1923 წლის 5 მარტს ლენინმა უკარნახა წერილი **ტროცკისადმი,** რათა „საქართველოს საკითხი“ განხილულიყო რკპ(ბ) ცკ-ის პლენუმზე და სწორედ მას გაეტანა ეს საკითხი. წერილში ნათქვამია: „ძალიან გთხოვთ იკისროთ საქართველოს საქმის დაცვა პარტიის ცენტრალური კომიტეტის სხდომაზე. ამ საქმეს ახლა სტალინი და ძერჟინსკი „დევნიან“ და მე არ შემიძლია დავენდო მათს მიუკერძოებლობას. მთლად პირიქითაც კია. თქვენ რომ დათანხმდებოდეთ იკისროთ მისი დაცვა, მე შემეძლება გულდამშვიდებული ვიყო. თუ თქვენ რაიმე მიზეზით ვერ დათანხმდებით, დამიბრუნეთ მთელი საქმე. ამას ჩავთვლი იმის ნიშნად, რომ თქვენ თანახმა არა ხართ“.[3]

ეს წერილი ლენინმა იმავე დღეს ტელეფონით წაუკითხა ტროცკის. ტროცკიმ ავადმყოფობა მოიმიზეზა და უპასუხა, რომ ვერ იკისრებდა ასეთ მოვალეობას.

ლენინმა ტროცკის გაუგზავნა ასევე თავისი გამოუქვეყნებელი სტატია „ეროვნებათა საკითხის, ანუ „ავტონომიზაციის“ შესახებ“. ისიც აცნობა, რომ ეს სტატია საფუძვლად დაედებოდა ლენინის მოხსენებას რკპ(ბ)-ის XII ყრილობაზე.

---

[1] ციტ.: გ. ჟვანია, ეგრეთ წოდებული „ნაციონალ-უკლონიზმის“ შესახებ, თბ., 1990, 77-78.
[2] Л.Данилкин, Ленин, М., 2017, 878.
[3] ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ.45, 756.

ტროცკის ლენინმა გაუგზავნა კიდევ ერთი ბარათი, რომლითაც აცნობებდა, რომ კამენევი მიდიოდა თბილისში საქართველოს კომპარტიის ყრილობაზე დასასწრებად და, თავის მხრივ, ტროცკი რამეს ხომ არ დაწერდა ქართველი „უკლონისტების“ მხარდასაჭერად. ტროცკი დაინტერესდა, ჰქონდა თუ არა უფლება, ლენინის სტატიის შინაარსი გაეცნო საქართველოში მიმავალი კამენევისთვის, რათა მას საქართველოს კომპარტიის ყრილობაზე „ლენინური სულისკვეთებით“ ემოქმედა. ამაზე ლენინმა კატეგორიული უარით უპასუხა – „ავტონომიზაციის“ შესახებ ლენინის წერილს კამენევი მაშინვე აჩვენებდა სტალინს და მასზე დაგეგმილი მოულოდნელი შეტევა ყრილობაზე ლენინს აღარ გამოუვიდოდა. სტალინი შეეცდებოდა, ყველაფერი „დამპალი კომპრომისისკენ“ წაეყვანა.

ტროცკიმ ჰკითხა ლენინის მდივნებს, თუ რატომ გამწვავდა ასე საკითხი. ლენინის მდივნებმა აუხსნეს, რომ სტალინი ატყუებდა ლენინს, ლენინისა და მთელი ცენტრალური კომიტეტის ზურგს უკან ორჯონიკიძის დახმარებით აწყობდა ორგანიზაციულ გადატრიალებას პარტიის საუკეთესო ნაწილის წინააღმდეგ. ტროცკის თქმით, ამის შემდეგ ლენინის გეგმა მისთვის გასაგები გახდა – ყრილობაზე სტალინის პოლიტიკის მაგალითით უნდოდა ეჩვენებინა, თუ რა საფრთხეს იწვევდა დიქტატურის ბიუროკრატიული გადაგვარება.

ტროცკისაგან უარყოფითი პასუხის მიღების შემდეგ ლენინმა 1923 წლის 6 მარტს უკარნახა წერილი ბუდუ მდივანის, ფილიპე მახარაძისა და სხვებისთვის, ასლი კი გაუგზავნა ტროცკისა და კამენევს.

წერილში ნათქვამია:

„პატივცემულო ამხანაგებო! სულითა და გულით თვალყურს ვადევნებ თქვენს საქმეს. აღშფოთებული ვარ ორჯონიკიძის უხეშობით და იმით, რომ მას მფარველობენ სტალინი და ძერჟინსკი. ვამზადებ თქვენთვის ბარათებსა და სიტყვას. პატივისცემით ლენინი“.[1]

ამ მეორე ბარათის გადაცემისას ტროცკი დაინტერესდა, თუ რატომ გადაწყვიტა ლენინმა ყრილობამდე საჯაროდ დაეფიქსირებინა თავისი პოზიცია. ბარათის მიმტანმა მდივანმა აუხსნა, რომ ლენინის მდგომარეობა დღითიდღე უარესდება და ეშინია, რომ ვერ მოასწრებს ყრილობაზე გამოსვლას.

ეს აღმოჩნდა ლენინის უკანასკნელი დოკუმენტი. ავადმყოფობის გამო ვეღარ მოამზადა წერილი და სიტყვა „საქართველოს საკითხზე“. 10 მარტს ლენინს მე-3 ინსულტი დაემართა, საიდანაც ის ვეღარ გამოვიდა. 1924 წლის იანვრამდე იცოცხლა, მაგრამ დაკარგული ჰქონდა ლაპარაკისა და წერის უნარი.

შეიძლება ითქვას, რომ ამან გადაარჩინა „ჩამოქვეითებისაგან“ სტალინი და, მასთან ერთად, ორჯონიკიძე და ძერჟინსკი.

ლენინის 6 მარტის წერილის შესახებ სტალინმა მეორე დღესვე შეიტყო კამენევისაგან (წესით კამენევს არ უნდა სცოდნოდა, რადგანაც ლენინმა ქართველ კომუნისტებს ბარათი გაუგზავნა გრიფით „სრულიად საიდუმლოდ“) და სასწრაფოდ აცნობა ამის შესახებ ორჯონიკიძეს გრიფით „სასტიკად საიდუმლოდ“. სტალინი ატყობინებდა: „ილიჩი ამხანაგებს მახარაძესა და სხვებს უგზავნის წერილს, სადაც იგი სოლიდარობას უცხადებს უკლონისტებს და გლანძღავს შენ, ამხ. ძერჟინსკის და მე. ჩანს, მიზნად ისახავს, ზეგავლენა მოახდინოს საქართველოს კომპარტიის ყრილობაზე უკლონისტების სასარგებლოდ. ზედმეტია ლაპარაკი, რომ, როცა უკლონისტები ამ წერილს

[1] ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ.45, 756.

მიიღებენ, ყველანაირად გამოიყენებენ მას ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის წინააღმდეგ“. სტალინი ურჩევდა ორჯონიკიძეს, რომ უფრო ფრთხილად ემოქმედა[1] და კომპრომისისთვის მიეღწია.

თუმცა ლენინის ავადმყოფობამ მათ უფრო თავისუფალი მოქმედების საშუალება მისცა. 1923 წლის მარტში საქართველოს კომპარტიის მე-2 ყრილობაზე და ამიერკავკასიის კომუნისტური ორგანიზაციის მე-2 ყრილობაზე თითქმის ყველა გამომსვლელი აკრიტიკებდა ნაციონალ-უკლონისტებს.

მიუხედავად ლენინისათვის ნათქვამი უარისა, ტროცკი მაინც ჩაერთო „ქართული ინციდენტის“ განხილვაში. 6 მარტს ტროცკიმ მკაცრად გააკრიტიკა სტალინის თეზისები „ნაციონალური მომენტი პარტიულ და სახელმწიფო მშენებლობაში“. ტროცკი არ დაეთანხმა სტალინის მტკიცებას, რომ ეროვნული საკითხი უკვე გადაჭრილი იყო და ერებს შორის დამყარდა მშვიდობიანი თანაცხოვრება და თანამშრომლობა. ტროცკი მთავარ საფრთხედ მიიჩნევდა დიდმპყრობელურ შოვინიზმს, ადგილობრივი ნაციონალიზმი კი მასზე რეაქცია იყო. კამენევთან საუბრის დროს ტროცკიმ განაცხადა: „მე მინდა ნაციონალური პოლიტიკის რადიკალური შეცვლა, რეპრესიების შეწყვეტა სტალინის ქართველი მოწინააღმდეგეების მიმართ... სტალინის რეზოლუცია ეროვნულ საკითხზე არაფრად ვარგა. უხეში და თავხედი დიდმპყრობელური ზეწოლა იქ ერთ რიგში დგას პატარა, სუსტი და ჩამორჩენილი ხალხების პროტესტთან.[2] სტალინი იძულებული გახდა მიეღო კრიტიკა და გადაეკეთებინა თეზისები.

ცოტა მოგვიანებით, 1923 წლის 26 მარტს პოლიტბიუროს სხდომაზე, ხოლო ხუთი დღის შემდეგ, 31 მარტს, რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის სხდომაზე ტროცკიმ შეიტანა პროექტი, რომელიც სამი წინადადებისგან შედგებოდა:

1) ორჯონიკიძის გაწვევის შესახებ;

2) აღინიშნოს, რომ ამიერკავკასიის ფედერაცია თავისი ახლანდელი სახით წარმოადგენს საბჭოთა ფედერაციის დამახინჯებას, უზომო ცენტრალიზაციის აზრით;

3) აღიარებულ იქნას, რომ ამხანაგები, რომლებიც შეადგენენ უმცირესობას საქართველოს კომპარტიაში, არ წარმოადგენენ გადახრას პარტიული ხაზისაგან ეროვნულ საკითხში; მათ პოლიტიკას ამ საკითხში ჰქონდა თავდაცვითი ხასიათი – ორჯონიკიძის არასწორი პოლიტიკის წინააღმდეგ“.

ტროცკის წინადადებას მხარი არ დაუჭირა არც რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიურომ, არც პლენუმმა. სამაგიეროდ ტროცკის მცდელობა, დაეცვა ქართველი „ნაციონალ-უკლონისტები“, შემდეგ მათ წინააღმდეგ „ტროცკისტობაში“ ბრალდების საფუძველი გახდა.

რკპ(ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა 1923 წლის 23 მარტს მიიღო გადაწყვეტილება ბუდუ მდივნის საქართველოდან გაწვევის შესახებ. ეს იყო „უკლონისტების“ წინააღმდეგ ადრე მოფიქრებული „უწყინარი“ ზომა “გადასახლებისა“, – ვითომდა სამუშაოდ სხვაგან გადაყვანის მომიზეზებით. იგივე მეთოდი გამოიყენეს სხვა რესპუბლიკების ნაციონალ-უკლონისტების წინააღმდეგაც. მაგალითად, უკრაინაში ყველაზე გავლენიანი უკლონისტი ხრისტიან რაკოვსკი (1873–1941) 1923

[1] 1923 წლის 21 მარტს სტალინმა ორჯონიკიძეს კიდევ ერთი დეპეშა გაუგზავნა: „არ შეიძლება ამიერკავკასიის ეროვნული რესპუბლიკები ჩავაყენოთ უარეს მდგომარეობაში, ვიდრე ყირიმისა და იაკუტიის (ავტონომიური ოლქები). ეს შეცდომა აუცილებლად და დაუყოვნებლივ უნდა გამოსწორდეს“.

[2] История России, Под ред. Л.В.Милова, М., 2007, 354-355.

წლის ზაფხულში უკრაინის მთავრობის ხელმძღვანელის პოსტიდან გადაიყვანეს დიპლომატიურ სამსახურში, ინგლისში ელჩად.[1]

რკპ(ბ) XII ყრილობაზე, ფაქტობრივად, დამთავრდა ქართველ „ნაციონალ-უკლონისტთა“ განადგურება. უკლონისტებიდან ყრილობას ესწრებოდნენ ფილიპე მახარაძე, ბუდუ მდივანი და სერგო ქავთარაძე, მათ წინააღმდეგ ბრძოლაში კი ჩაება ამიერკავკასიის ყველა დელეგატი – 23 კაცი.[2]

რკპ(ბ) XII ყრილობის შემდეგ, 1923 წლის ივნისში შედგა ეროვნული რესპუბლიკებისა და ოლქების პასუხისმგებელ მუშაკთა თათბირი, სადაც დაგმეს „ადგილობრივი ნაციონალიზმი“. აღინიშნა, რომ კომუნისტური ორგანიზაციების განმტკიცება მხოლოდ ნაციონალიზმის დაძლევით არის შესაძლებელი. სტალინმა რაკოვსკისა და მის თანამოაზრეებს ბრალი დასდო კონფედერალიზმში, ნაციონალ-უკლონიზმსა და სეპარატიზმში.

უკლონისტთა შორის ასევე გააკრიტიკეს ბაშკირეთსა და თათრეთში პოპულარული სულთან-გალიევი და მისი პოზიცია შეაფასეს როგორც „ყველაზე მახინჯი გადახრა ადგილობრივი ნაციონალიზმისკენ“. მისი პროგრამა რევოლუციონერობისა და თათრული ნაციონალიზმის ნარევი იყო. მაგალითად, ერთი პერიოდი მოითხოვდა თურანის დამოუკიდებელი რესპუბლიკის შექმნას, რომელშიც უნდა შესულიყო თურქესტანი, ყირგიზეთი, ხივა, ბუხარა, ავღანეთი და სპარსეთი; ჰქონდა „კოლონიური ინტერნაციონალის“ შექმნის იდეა.

2.4. რას აკეთებდნენ „ნაციონალ-უკლონისტები“

საქართველოს კომუნისტური პარტიის „უკლონისტებად“ წოდებული ხელმძღვანელობა, როგორც უკვე ითქვა, ცდილობდა, დაეცვა საქართველოს მკვეთრად შელახული ინტერესები.

ლავრენტი ბერია 1935 წელს გაკეთებულ მოხსენებაში ნაციონალ-უკლონისტების შესახებ აღნიშნავდა: „ქართველი უკლონისტები იბრძოდნენ საქართველოს ნაციონალურ უმცირესობათათვის ავტონომიის მინიჭების წინააღმდეგ. საქართველოს მაშინდელი ცენტრალური კომიტეტი და რევკომი (ბ. მდივანი, ს. ქავთარაძე, მ. ოკუჯავა, კ.ცინცაძე და სხვ.) ყოველნაირად აჭიანურებდნენ ავტონომიის მინიჭებას სამხრეთ ოსეთისა, აჭარისტანისა და აფხაზეთისათვის. ამ რესპუბლიკათა ავტონომია მიღებულ და გატარებულ იქნა საქართველოს ცენტრალური კომიტეტის და რევკომის უკლონისტური უმრავლესობის სურვილის წინააღმდეგ. ცნობილია, რომ ქართული უკლონიზმის ერთ-ერთმა ხელმძღვანელმა – ბ. მდივანმა ხმა მისცა იმის წინააღმდეგ, რომ ქალაქი ცხინვალი შეეტანათ სამხრეთ-ოსეთის ავტონომიურ ოლქში, ხოლო უკლონისტების მეორე ხელმძღვანელმა – ს. ქავთარაძემ უარი განაცხადა იმაზე, რომ საქართველოს ცენტრალური კომიტეტისა და რევკომის სახელით გაეგზავნა მისალმება აჭარისტანის წითელი მეჯლისისათვის...“[3]

ერთ-ერთი „მძიმე“ ბრალდება, რასაც „ნაციონალ-უკლონისტებს“ უყენებდნენ, საქართველოს **„საზღვრების ჩაკეტვის“ მცდელობას უკავშირდებოდა.** საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობაში მყოფი ჯგუფი ცდილობდა, დაერეგულირებინა საქართველოში დევნილთა შემოსვლა. მაშინ საქართველოში ათეულ ათასობით დევნილი იმყოფებოდა – ჯერ კიდევ პირველი მსოფლიო

---

[1] რკპ(ბ)-ის XII ყრილობაზე ხრისტიან რაკოვსკი გამოვიდა სტალინის ნაციონალური პოლიტიკის წინააღმდეგ. ამ ყრილობაზე რაკოვსკიმ განაცხადა, რომ „საკავშირო კომისარიატებს უნდა ჩამოერთვას მათი უფლებების 9/10 და გადაეცეს ნაციონალურ რესპუბლიკებს“. XII съезд РКП(б). Стенографический отчет. М., 1968, 576-582.

[2] გ. ჟვანია, ეგრეთ წოდებული „ნაციონალ-უკლონიზმის“ შესახებ, თბ., 1990, 86.

[3] ლ. ბერია, ამიერკავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციის ისტორიის საკითხისათვის. მოხსენება თბილისის პარტაქტივის კრებაზე 1935 წლის 21-22 ივლისს, თბ., 1945, 259.

ომისა და მომდევნო პერიოდში თურქეთიდან შემოსული სომხები და ბერძნები 1922 წლის დასაწყისიდან საქართველოს მოაწყდნენ ვოლგისპირეთიდან, დამშეულები. მოდიოდნენ სტიქიურად – რკინიგზით, ზღვით, საქართველოს სამხედრო გზით. ამ ოდენობით ლტოლვილთა ახალი ნაკადის მიღება და დაბინავება საქართველოს აღარ შეეძლო. სხვა ყველაფერთან ერთად, ისინი აუარესებდნენ კრიმინალურ სიტუაციას, ქმნიდნენ ეპიდემიის გავრცელების საფრთხეს.

საქართველოს ხელმძღვანელობა რუსეთის შესაბამისი ორგანოებისაგან უშედეგოდ ითხოვდა დევნილთა ნაკადის შეჩერებას, მაგრამ ამაოდ. „უკლონისტებმა“ მოამზადეს დეკრეტი საქართველოს საზღვრებზე კორდონების დაწესების შესახებ, მაგრამ არ მიუღიათ. 1922 წლის 31 მარტს დააგზავნეს წერილები, რომელთა თანახმადაც, საქართველოს საზღვრები ცხადდებოდა დახურულად. ამისათვის რკპ(ბ)-ის XII ყრილობაზე (1923 წლის აპრილი) „უკლონისტები“ გამოლანძღეს და შოვინიზმში დასდეს ბრალი, რომ უარს ამბობდნენ გაჭირვებული ადამიანების დახმარებაზე. ამავე დროს, ხმა არ ამოუღიათ სომხეთისა და აზერბაიჯანის შესახებ. 1922 წლის 25 თებერვალს აზერბაიჯანმა გადაწყვიტა, რომ ქვეყნის ტერიტორიაზე არ შეეშვათ არავინ, გარდა მივლინების მქონეთა. 1922 წლის 4 აგვისტოს სომხეთმა აკრძალა ლტოლვილთა შესვლა, მათ შორის სომხებისა, მათი განსახლების შეუძლებლობის გამო.

„უკლონისტებს“ ბრალი დასდეს, რომ მათ გამოსცეს დეკრეტი თბილისში მოსახლეობის რეგულირების შესახებ. მათ სტალინმა ბრალი დასდო, რომ უნდოდათ თბილისიდან არაქართული მოსახლეობის, პირველ რიგში სომხების, განდევნა.[1] სინამდვილეში საქმე ეხებოდა თბილისში სტიქიურად შემოსულ ლტოლვილებს, რომლებიც სერიოზულ პრობლემებს უქმნიდნენ ქალაქს, და არა მის მკვიდრ მოსახლეობას.

„ნაციონალ-უკლონისტებს“ შეცდომად და დანაშაულად უთვლიდნენ იმასაც, რომ ვერ მოაგვარეს მიწის საკითხი, ვერ განახორციელეს რევოლუციური აგრარული რეფორმა, არ იწონებდნენ რეპრესიებს მენშევიკებისა და სხვა ანტისაბჭოთა პოლიტიკური პარტიების წარმომადგენელთა წინააღმდეგ, გმობდნენ მემამულეთა იძულებით გაძევებას და ა.შ.

მთლიანობაში შეიძლება ითქვას, რომ „ნაციონალ-უკლონისტები“ უფრო გონივრულ და ზომიერ პოზიციაზე იდგნენ, ვიდრე სერგო ორჯონიკიძის მიერ მართული ძალები. „ნაციონალ-უკლონისტთა“ მოღვაწეობაში ნამდვილად იყო რაღაც ისეთი, რომელიც მკვეთრად განასხვავებდა მათ სხვა ქართველი და არაქართველი ბოლშევიკებისაგან.[2]

2.5. ცილისწამება და ფიზიკური ანგარიშსწორება „ნაციონალ-უკლონისტებთან“

„ნაციონალ-უკლონისტების“ წინააღმდეგ ბრძოლა მალე ყოველგვარ საზღვრებს გადასცდა. სტალინის მიერ მოწონებულ პარტიის ისტორიის მოკლე კურსში „ნაციონალ-უკლონისტების“ საქმიანობის შესახებ ნათქვამი იყო: „ნაციონალ-უკლონისტები ილაშქრებდნენ ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნის წინააღმდეგ, ამიერკავკასიის ხალხთა მეგობრობის განმტკიცების წინააღმდეგ. საქართველოში სხვა ეროვნებათა მიმართ უკლონისტებს თავი ისე ეჭირათ, როგორც ნამდვილ დიდმპყრობელურ შოვინისტებს. ისინი თბილისიდან ასახლებდნენ ყველა არაქართველს, განსაკუთრებით სომხებს, გამოსცეს კანონი, რომლის მიხედვითაც, ქართველი ქალი, თუ იგი არაქარ-

[1] ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 5, 279-281.
[2] ლ. თოიძე, საქართველოს პოლიტიკური ისტორია (1921-1923), თბ., 1999, 139.

თველს გაჰყვებოდა, კარგავდა საქართველოს მოქალაქეობას. ქართველ ნაციონალ-უკლონისტებს მხარს უჭერდნენ: ტროცკი, რადეკი, ბუხარინი, სკრიპნიკი, რაკოვსკი“.[1]

დავშალოთ ეს აბზაცი ცალკეულ ფრაზებად და განვიხილოთ:

საკ. კპ (ბ)-ის მოკლე კურსი	შეფასება
ნაციონალ-უკლონისტები ილაშქრებდნენ ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნის წინააღმდეგ, ამიერკავკასიის ხალხთა მეგობრობის განმტკიცების წინააღმდეგ.	ამიერკავკასიის ფედერაციას ზედმეტ რგოლად მიიჩნევდნენ და სსრ კავშირში უშუალოდ შესვლას ითხოვდნენ. ა/კ ფედერაციის წინააღმდეგ წასვლა არ ნიშნავს „ხალხთა მეგობრობის“ წინააღმდეგ გამოსვლას.
საქართველოში სხვა ეროვნებათა მიმართ უკლონისტებს თავი ისე ეჭირათ, როგორც ნამდვილ დიდმპყრობელურ შოვინისტებს.	სიცრუე და ცილისწამებაა.
ისინი თბილისიდან ასახლებდნენ ყველა არაქართველს, განსაკუთრებით სომხებს.	სიცრუე და ცილისწამებაა.
გამოსცეს კანონი, რომლის მიხედვითაც ქართველი ქალი, თუ იგი არაქართველს გაჰყვებოდა, კარგავდა საქართველოს მოქალაქეობას.	გამოგონილი ბრალდებაა. კანონი მოქალაქეობის შესახებ მზადდებოდა, მაგრამ არ მიუღიათ.
ქართველ ნაციონალ-უკლონისტებს მხარს უჭერდნენ: ტროცკი, რადეკი, ბუხარინი, სკრიპნიკი, რაკოვსკი.	ქართველ ნაციონალ-უკლონისტებს ბრალდებოდათ კავშირი ყველა სახის ანტისტალინურ ოპოზიციასთან.

სტალინსა და მის მომხრეებს არ დავიწყებიათ „ნაციონალ-უკლონისტების“ მიერ გაწეული წინააღმდეგობა. მათ მალევე დაუმძიმდათ ბრალდებები და თავს დაატყდათ რეპრესიები.

1927 წელს დააპატიმრეს ბ. მდივანი და ს. ქავთარაძე. ისინი ჯერ ჩელიაბინსკში, შემდეგ კი ვიატკაში გადაასახლეს. 1930-იანი წლების დამდეგს ისინი გაათავისუფლეს, ოღონდ ყველა არა – 1930 წელს ბანაკში მოკვდა კ. ცინცაძე.

1936-1937 წლებში „უკლონისტები“ ისევ დააპატიმრეს. მათ უკვე გაცილებით მძიმე ბრალდებებს უყენებდნენ. 1935 წელს მოხსენების სახით წაკითხულ ლ. ბერიას წიგნში ეწერა: „1927–1935 წლების პერიოდში ნაციონალ-უკლონიზმი შეუერთდა რა კონტრრევოლუციურ ტროცკიზმს, გადაიქცა ფაშიზმის დაქირავებულ აგენტურად, ჯაშუშების, მავნებლების, დივერსანტების, მზვერავებისა და მკვლელების უპრინციპო და უიდეო ბანდად, მუშათა კლასის მოსისხლე მტრების თავზეხელაღებულ ბანდად. 1936 წელს აღმოჩენილ იქნა ტროცკისტული ჯაშუშურ-მავნებლური ტერორისტული ცენტრი, სადაც შედიოდნენ ბ. მდივანი, მ. ოკუჯავა, მ. ტოროშელიძე, ს. ჩიხლაძე, ნ. კიკნაძე და სხვ.“.[2]

[1] საკავშირო კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ისტორია. მოკლე კურსი. მოწონებულია საკ. კპ (ბ) ცკ-ის მიერ, 1938 წელი, თბ., 1953, 320-321.

[2] ლ. ბერია, ამიერკავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციის ისტორიის საკითხისათვის. მოხსენება თბილისის პარტაქტივის კრებაზე 1935 წ. 21-22 ივლისს, თბ., 1945, 289.

საქმეების შეთხზვაში ბერიას ჩეკისტი გამომძიებლების ფანტაზიას საზღვარი არ ჰქონდა. ბერიას განცხადებით, „დოკუმენტურად გამორკვეული“ იყო, რომ ქართველი ნაციონალ-უკლონისტები „გამცემლურ მუშაობას საკ. კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის წინააღმდეგ, ლენინურ-სტალინური ნაციონალური პოლიტიკის წინააღმდეგ უკვე 1923 წლიდან უშუალოდ წარმართავდა ობერ-ბანდიტი იუდუშკა ტროცკი“. დაკავებული ყოფილი ნაციონალ-უკლონისტები „გამოტყდნენ თავის დანაშაულობებში პარტიის, საბჭოთა ხელისუფლებისა და ქართველი ხალხის წინაშე. თავის ჩვენებებში მათ გადაშალეს თავისი ბილწი, მოღალატური, ძირგამომთხრელი ჯაშუშურ-მავნებლური მუშაობის უსაზიზღრესი სურათი“. თურმე „ყველაფერს აკეთებდნენ იმისათვის, რომ ჯაშუშობის, დივერსიისა და მავნებლობის გზით ძირი გამოეთხარათ ... სოციალისტური სამშობლოს ძლიერებისათვის. მათ განზრახული ჰქონდათ მოეწყვიტათ ამიერკავკასია და კერძოდ საქართველო საბჭოთა კავშირისაგან და ყველა ანტისაბჭოთა ძალების დახმარებით შეექმნათ „დამოუკიდებელი“ საქართველოს სახელმწიფო ერთ-ერთი კაპიტალისტური სახელმწიფოს პროტექტორატის ქვეშ“.[1]

ასეთი ბრალდებების შედეგი ძნელი მისახვედრი არ არის, – იგივე ბერია აღნიშნავდა, რომ „1936 წელს ბ. მდივანი, მ. ტოროშელიძე (კ. ცინცაძე კიდევ უფრო ადრე) მხილებულ იქნენ როგორც ხალხის მტრები“.[2]

ბუდუ მდივანს (1877–1937), რომელმაც 1931 წელს განაცხადა ოპოზიციური მუშაობის შეწყვეტის შესახებ და მოინანია შეცდომები, 1936 წლამდე ეკავა საქართველოს სსრ-ის სახკომსაბჭოს თავმჯდომარის პირველი მოადგილის თანამდებობა. 1936 წელს ისევ დააპატიმრეს „ტროცკისტულ-ჯაშუშური ცენტრის“ მუშაობაში მონაწილეობის ბრალდებით. 1937 წლის 9 ივლისს საქართველოს უმაღლესმა სასამართლომ მიუსაჯა სასჯელის უმაღლესი ზომა – დახვრეტა. დახვრიტეს მეორე დღესვე.

1937 წელს ასევე დახვრიტეს მიხეილ ოკუჯავა, მალაქია ტოროშელიძე (1880–1937) და ზოგიერთი სხვა.

ყოფილი „ნაციონალ-უკლონისტებისაგან“ დახვრეტას გადაურჩა ფილიპე მახარაძე (1868–1941). ფილიპე მახარაძეს სხვადასხვა დროს მრავალი მაღალი თანამდებობა ეკავა. 1931 წლიდან მახარაძე გახდა საქართველოს სსრ-ის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის თავმჯდომარე. ამავე დროს, 1936 წლამდე, ამიერკავკასიის ფედერაციის დაშლამდე, იყო ამ რესპუბლიკის ცაკის ერთ-ერთი თავმჯდომარე. 1938-1941 წლებში იყო საქართველოს სსრ-ის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარე. [3]

გადარჩა ასევე სერგო ქავთარაძე (1885–1971). საქართველოში. ს. ქავთარაძე ტროცკისტობის ბრალდებით დააპატიმრეს, თუმცა შემდეგ სასჯელი მოეხსნა და რეაბილიტირებულ იქნა იოსებ სტალინთან მისი პირადი მეგობრობის წყალობით.[4]

---

[1] იქვე, 290-291.

[2] იქვე, 259.

[3] გარდაიცვალა 1941 წელს. დაკრძალეს მთაწმინდის პანთეონში. 1987 წელს, ეროვნული მოძრაობის აღმავლობის დროს, უცნობმა პირებმა ააფეთქეს ფილიპე მახარაძის საფლავი. კომუნისტური პარტიის მაშინდელი პირველი მდივნის, ჯუმბერ პატიაშვილის, ბრძანებით, საფლავი 12 საათში აღადგინეს. თუმცა მოგვიანებით, 1989 წელს, ის, მიხა ცხაკაიასა და სილიბისტრო თოდრიასთან ერთად, გადაასვენეს ხუდადოვის სასაფლაოზე. მახარაძისა და ცხაკაიას ადგილას 2008-2009 წლებში ანა კალანდაძე და ნოდარ დუმბაძე დაკრძალეს.

[4] 1939 წლიდან ს. ქავთარაძე დიპლომატიურ სამუშაოზე იმყოფებოდა – იყო სსრ კავშირის საგარეო საქმეთა სამინისტროს ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებში მუშაობის განყოფილების გამგე. სსრ კავშირის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისრის მოადგილე. 1945-1952 წლებში ს. ქავთარაძე იყო სსრ კავშირის ელჩი რუმინეთში, შემდეგ – სსრ კავშირის საგარეო საქმეთა სამინისტროს მრჩეველი. 1954 წლიდან პენსიაზე იყო.

IV თავი

მსოფლიო რევოლუციის ამაო მოლოდინი

შესავალი

ლენინი და ბოლშევიკები ოქტომბრის რევოლუციას თავიდანვე განიხილავდნენ ევროპასა და მთელ მსოფლიოში პროლეტარული რევოლუციის დასაწყისად. ლენინის მიერ შემუშავებული თეორიის თანახმად, იმპერიალიზმის ეპოქაში ძლიერდებოდა კაპიტალიზმის უთანაბრო განვითარება, ამიტომ მსოფლიო პროლეტარული რევოლუცია დაიწყებოდა არა ერთდროულად რამდენიმე მოწინავე კაპიტალისტურ ქვეყანაში, როგორც ამას მარქსი და ენგელსი ვარაუდობდნენ, არამედ **ერთ ქვეყანაში, რომელიც „სუსტი რგოლი“ აღმოჩნდებოდა კაპიტალიზმის ჯაჭვში.** შემდეგ რევოლუციური პროცესი ერთი ქვეყნიდან მეორეში გადავიდოდა, პირველ რიგში, ევროპის ტერიტორიაზე.

ლენინი ამ იდეამდე პირველი მსოფლიო ომის დროს მივიდა, როდესაც შვეიცარიაში ცხოვრობდა. ამ ქვეყანაში ყოფნისას მან შესაძლებლად მიიჩნია სოციალისტური რევოლუციის დაწყება პირველად შვეიცარიაში და შესაბამის მიმართვებს წერდა შვეიცარიის სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერებს. მისი განცხადებით, შვეიცარიაში რევოლუციის შემთხვევაში, თუკი მეზობელი დიდი ქვეყნები ჩაერეოდნენ და „სოციალისტური შვეიცარიის“ წინააღმდეგ გაილაშქრებენ, მაშინ ეს მხოლოდ პროლოგი იქნებოდა მთელ ევროპაში რევოლუციური აფეთქებისათვის. ეს გეგმა სრული უტოპია იყო (ლენინის ერთ-ერთი ბიოგრაფი დიმიტრი ვოლკოგონოვი ირონიულად აღნიშნავს: ყველა ვერ მოიფიქრებდა შვეიცარიის გადაქცევას მსოფლიო რევოლუციის დეტონატორად![1]), მაგრამ ლენინი არ ისვენებდა და 1917 წლის იანვარში კვლავ დღის წესრიგში აყენებდა რევოლუციის დაწყებას შვეიცარიაში.[2] თუმცა იმასაც ამბობდა, რომ ის და სხვა „მოხუცები“ რევოლუციას ვერ მოესწრებოდნენ(?!). რევოლუციის მომლოდინე მთავარ ბოლშევიკს შვეიცარიაში არ-

[1] Д.Волкогонов, Семь вождей, Книга 1, М., 1997, 86.

[2] ამ საკითხზე ლენინის ავანტიურისტული განცხადებები მის თანამებრძოლებს გარკვეულწილად აწუხებდათ. ეს წერილები ლენინის სიცოცხლეში რუსულად არ გამოქვეყნებულა, თუმცა შემდეგ შეიტანეს ლენინის თხზულებათა სრულ კრებულში, რომელიც 55 ტომად გამოიცა (მასში მაინც არ შეიტანეს ლენინის ყველა დოკუმენტი, რომელთა არსებობაზეც გორბაჩოვის „გარდაქმნის“ პერიოდში ალაპარაკდნენ და დამატებით ლენინის რამდენიმე ტომის გამოცემის შესაძლებლობას განიხილავდნენ).

ავინ დაუჯერა, რევოლუცია კი რუსეთში მოხდა 1917 წლის თებერვალში და მალე ლენინი, სხვა რუს რევოლუციონერებთან ერთად, დალუქული ვაგონით, გერმანიის გავლით, რევოლუციური რუსეთისაკენ გაემგზავრა.

რუსეთში ლენინი მაშინვე ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის სოციალისტურად გადაზრდის აუცილებლობაზე ალაპარაკდა. ეს მოწოდება სოციალისტების დიდმა ნაწილმა ავანტიურად მიიჩნია, თუმცა ლენინი მომხრეებსაც აგროვებდა. ჩამორჩენილი რუსეთი შვეიცარიაზე კარგად ერგებოდა „სუსტი რგოლის“ კონცეფციას.

„ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის მშენებლობაზე“, მით უმეტეს ეკონომიკურად ჩამორჩენილ ქვეყანაში, მაშინ არავინ ფიქრობდა. ბოლშევიკებს სჯეროდათ, რომ რევოლუცია მალე დაიწყებოდა ევროპის განვითარებულ ქვეყნებში. ამის გარეშე რუსეთის რევოლუცია, მათი აზრით, განწირული იქნებოდა. საბჭოების მსოფლიო რესპუბლიკის (ან საბჭოთა შეერთებული შტატების) ლოზუნგი მთლიანად პასუხობდა პროლეტარული რევოლუციის კონცეფციას. ბოლშევიკების მიერ ხელისუფლების მოპოვების მეორე დღეს, 1917 წლის 26 ოქტომბერს, საბჭოების II სრულიად რუსეთის ყრილობაზე გამოსვლისას ტროცკიმ განაცხადა, რომ ან რუსეთის რევოლუცია გამოიწვევდა რევოლუციებს დასავლეთში, ანდა კაპიტალისტური სამყარო ჩაახშობდა რუსეთის რევოლუციას.

იმავეს ამბობდა ლენინი რამდენიმე წლის შემდეგ, 1921 წლის 25 ივლისს, კომინტერნის III კონგრესზე გამოსვლის დროს. მისი თქმით, ოქტომბრის რევოლუციამდე და რევოლუციის შემდეგაც ფიქრობდნენ, რომ რევოლუცია დანარჩენ ქვეყნებშიც მალე დაიწყებოდა, თანაც უფრო განვითარებულ ქვეყნებში, ვიდრე რუსეთი იყო. ამის გარეშე რუსეთის რევოლუციის დამარცხება გარდაუვლად მიაჩნდათ.[1]

ამიტომ რუსეთში საბჭოთა ხელისუფლების არსებობის პირველ წლებში (1919–1925 წლების) რუსეთის ფედერაციისა (რსფსრ) და რუსეთის კომპარტიის – რკპ(ბ)-ის ხელმძღვანელობის მთავარი მიზანი იყო რევოლუციის დასავლეთისკენ წინსვლა, საბჭოების მსოფლიო რესპუბლიკის შექმნა. სწორედ ამ მიზანს ემსახურებოდა 1919 წლის გაზაფხულზე შექმნილი კომუნისტური ინტერნაციონალი (კომინტერნი). ეს იყო მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის კომუნისტური პარტიების გაერთიანება. კომინტერნის ხელმძღვანელი ორგანოების გადაწყვეტილებები სავალდებულო იყო მისი წევრი კომუნისტური პარტიებისათვის. კომინტერნის სტრატეგიას და ტაქტიკას საფუძვლად დაედო მსოფლიო რევოლუციის კონცეფცია.[2] მსოფლიო საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირად უნდა გადაქცეულიყო 1922 წლის ბოლოს შექმნილი „საბჭოთა რესპუბლიკათა კავშირი“.

ამავე დროს, მსოფლიო სოციალისტური რევოლუციის გარდაუვლობის თაობაზე გაკეთებულ პროგნოზებში მკაფიოდ ჩანს ლენინისა და სხვა ბოლშევიკი ლიდერების მიერ დაშვებული შეცდომები. ლენინის პროგნოზების დიდი ნაწილი არ გამართლდა, ამ პროგნოზებსა და მოქმედებაში კი კარგად ჩანს ლენინი – მაქსიმალისტი და რადიკალი. მსოფლიო რევოლუციის იდეით შეპყრობილებს, როგორც წესი, სასურველი რეალობად ეჩვენებოდათ. რადგანაც რევოლუცია სხვა ქვეყნებში „თავისით“ არ ხდებოდა, გადაწყვიტეს მისი დაჩქარება „რევოლუციის ექსპორტის“ სხვადასხვა მეთოდის გამოყენებით (პირდაპირი სამხედრო ინტერვენცია და ძირგამომთხრელი საქმიანობა „კაპიტალისტური ქვეყნების“ შიგნით).

---

[1] 1919 წელს ლენინმა ამერიკული მემარცხენე გაზეთების კორესპონდენტებისთვის პასუხის დროს აღნიშნა, რომ მისთვის ყველაზე ბედნიერი დღე არის არა 1917 წლის 25 ოქტომბერი, როდესაც ბოლშევიკებმა რუსეთში მოიპოვეს ხელისუფლება, არამედ 1918 წლის ნოემბერი, როდესაც გერმანიაში დაიწყო რევოლუცია.

[2] В.И. Птницкий, Осип Пятницкий и Коминтерн на весах истории, Мн.: Харвест, 2004, 81.

რატომ აქცევდა ლენინი ასეთ დიდ ყურადღებას მსოფლიო რევოლუციის იდეას? საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებში ამდენს რატომ ლაპარაკობდა მსოფლიო რევოლუციაზე და რატომ ელოდა მოუთმენლად მის დაწყებას? საქმე ისაა, რომ ლენინს დიდხანს ეეჭვებოდა, შეძლებდნენ თუ არა ბოლშევიკები ხელისუფლების შენარჩუნებას. მისთვის მსოფლიო რევოლუცია, პირველ რიგში, იყო საბჭოთა რუსეთის დახმარება, მისი გადარჩენა, მხოლოდ ამის შემდეგ დგებოდა დღის წესრიგში რუსი კომუნისტების სტრატეგიული მიზნები.[1]

საბჭოთა კავშირის იდეოლოგიისა და პოლიტიკის განხილვა სრული არ იქნება, თუკი არ განვიხილავთ მსოფლიო რევოლუციის იდეას და ამ მიმართულებით გადადგმულ პრაქტიკულ ნაბიჯებს.

1. მსოფლიო რევოლუციის მოლოდინი 1918–1920 წლებში

1.1. „რევოლუცია სულ მალე დაიწყება...“

ბოლშევიკები ცდილობდნენ, გაეკეთებინათ ყველაფერი მსოფლიო რევოლუციის წასაბიძგებლად. ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ, მაშინვე, გამოაქვეყნეს მეფის მთავრობის ყველა საიდუმლო შეთანხმება ანტანტის ქვეყნებთან, ახალისებდნენ ჯარისკაცთა დაძმობილებას ფრონტზე, სამშობლოში აბრუნებდნენ „ბოლშევიზმით გამსჭვალულ“ გერმანელ და ავსტრია-უნგრელ ტყვეებს. მაგრამ მთავარ იმედს მაინც საბჭოთა მთავრობის სამშვიდობო წინადადებების რევოლუციურ ზემოქმედებაზე ამყარებდნენ, კერძოდ სამთვიანი დროებითი დაზავების წინადადებაზე, რომელიც მოცემული იყო დეკრეტში „ზავის შესახებ“. ბოლშევიკების ერთ-ერთი ლიდერის, ლევ კამენევის აზრით, სწორედ ეს დრო სჭირდებოდა ევროპის პროლეტარიატს რევოლუციის განსავითარებლად.

ანტანტის ქვეყნებმა და აშშ-მა არ მიიღეს ბოლშევიკების წინადადება დროებითი დაზავების შესახებ, ცენტრალური ბლოკის ქვეყნები კი ამ მოწოდებას დადებითად შეხვდნენ. 1917 წლის 14 (27) ნოემბერს გერმანიამ და მისმა მოკავშირეებმა თანხმობა განაცხადეს. მოლაპარაკებები დაიწყო 1917 წლის 20 ნოემბერს (3 დეკემბერს) ბრესტ-ლიტოვსკში. ამ მოლაპარაკებებს ტროცკი „რევოლუციური პროპაგანდის“ ფუნქციას ანიჭებდა. ის მოლაპარაკებების დროს არა გერმანიის გენერლებისგან შემდგარ დელეგაციას, არამედ გერმანელ მუშებს მიმართავდა და იმედოვნებდა, რომ მისი გამოსვლების გამოქვეყნების შემდეგ გერმანიაში პროლეტარიატი აჯანყდებოდა და დაამხობდა იმპერიალისტურ მთავრობას.

საბჭოთა მხარე თავიდან პრინციპულად ითხოვდა დემოკრატიული („უანექსიო და უკონტრიბუციო“) ზავის დადებას და იმედი ჰქონდა, რომ მოლაპარაკებების პერიოდში დაიწყებოდა რევოლუციები გერმანიასა და ავსტრია-უნგრეთში. სასურველი ცნობები „რევოლუციების დაწყების“ შესახებ ბოლშევიკ ლიდერებთან მიდიოდა კიდეც, თუმცა არც დარწმუნებულები იყვნენ ამ ცნობების სისწორეში. საქმე იქამდე მივიდა, რომ 1918 წლის 19 იანვარს ლენინმა წინადადება წამოაყენა, ბერლინში თვითმფრინავები გაეგზავნათ და ჰაერიდან დაენახათ, ხდებოდა თუ არა რევოლუცია გერმანიაში.

[1] Д.Волкогонов, Семь вождей, Книга 1, М., 1997, 102.

ბრესტში მიმდინარე მოლაპარაკებების დროს „მემარცხენე კომუნისტების“ წრეებში წარმოიშვა ე. წ. „საველე რევოლუციის“ იდეა.[1] ამ თეორიის თანახმად, გერმანიასა და ავსტრია-უნგრეთში უკვე მომწიფებული იყო რევოლუციური სიტუაცია, მაგრამ ხალხის მასები რევოლუციას ვერ ახდენდნენ. მოვლენათა დასაჩქარებლად საჭირო იყო „გარედან ბიძგი“, რომელიც საბჭოთა რუსეთს უნდა განეხორციელებინა და შეჭრილიყო გერმანიის ტერიტორიაზე. სწორედ ეს „გარედან ბიძგის“ ტაქტიკა განასხვავებდა „საველე რევოლუციას“ ტრადიციული „შიდა რევოლუციისაგან“.[2]

მოვლენები სხვაგვარად განვითარდა. რევოლუცია გერმანიაში მაშინ არ მომხდარა და 1918 წლის 3 მარტს ბრესტში ბოლშევიკებმა ხელი მოაწერეს მძიმე ზავს გერმანიასა და მის მოკავშირეებთან (ავსტრია-უნგრეთი, ბულგარეთი, თურქეთი). ასეთი ზავი „იმპერიალისტებთან“ ბევრ ბოლშევიკსაც არ მოსწონდა, მაგრამ ლენინი აცხადებდა, რომ დროის მოსაგებად უნდა დაეთმოთ „სივრცე“. პირველი მსოფლიო ომი რუსეთის მონაწილეობის გარეშე გაგრძელდა და გერმანია დამარცხდა. ლენინის გათვლამ გაამართლა და მისი ავტორიტეტი კიდევ უფრო გაიზარდა თანაპარტიელთა თვალში.

1918 წლის შემოდგომიდან „რევოლუციების დრო“ თითქოსდა მოვიდა. 1918 წლის ნოემბერში რევოლუციამ იფეთქა გერმანიაში, 1919 წლის მარტში საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა უნგრეთში. რევოლუციური მღელვარება იყო ევროპის თითქმის ყველა ქვეყანაში, რომლებიც პირველ მსოფლიო ომში მონაწილეობდნენ.

1918 წლის ბოლოს და 1919 წლის დასაწყისში ბოლშევიკური პარტიის ლიდერებს სჯეროდათ, რომ იწყებოდა მსოფლიო რევოლუციის გადამწყვეტი ფაზა. მის დასაჩქარებლად რუს კომუნისტებს პოლონეთის გავლით ევროპაში შეჭრის იდეა გაუჩნდათ.

1.2. კომინტერნი – მსოფლიო რევოლუციის ინსტრუმენტი

მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის განხორციელებას თავისი ინსტრუმენტი სჭირდებოდა საერთაშორისო რევოლუციური ორგანიზაციის სახით, რომელიც, ლენინის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „პროლეტარიატის დიქტატურის მსოფლიო პარტია“ იქნებოდა. 1918 წლის ბოლოს რუსეთის კომუნისტური პარტიის იდეურად მონათესავე ძალა მხოლოდ გერმანიაში იყო სპარტაკელთა კავშირის სახით. ბოლშევიკებისათვის ასეთი ორგანიზაციების შექმნის გზა სოციალ-დემოკრატიული პარტიების გათიშვა და ამ პარტიების მემარცხენე ფრთისაგან კომუნისტური პარტიების შექმნა იყო.

1919 წლის თებერვალში ჩიჩერინმა ლენინის დავალებით რადიოთი რამდენჯერმე გადასცა მოწოდება მოსკოვში საერთაშორისო კომუნისტურ კონფერენციაზე ჩასულიყვნენ ისინი, ვინც „იზიარებდა ხელისუფლებაში მოსულ რუსი სოციალისტების შეხედულებებს“. ამ მოწოდებას, ფაქტობრივად, არავინ გამოხმაურებია, რადგანაც ასეთი ძალები ორგანიზებული სახით არც არსებობდნენ. გერმანიიდან ჩამოვიდა მხოლოდ ერთი დელეგატი – ებერლეინი. დელეგაციების ფორმირება რუსეთში მყოფი პირებისაგან ხდებოდა. მაგალითად, ზინოვიევი ავსტრიისა და უნგრეთის კომპარტიების ფორმირებას რუსეთში მყოფი სამხედრო ტყვეებისგან ახდენდა. „ჩამოყალიბდა“ რუსეთის, უკრაინის, ბელორუსიის, ლატვიის, პოლონეთის, ფინეთის, სომხეთის, ვოლგისპირეთის გერმანელების და საკმაოდ ბუნდოვანი „რუსეთის აღმოსავლეთის ხალხების“ დელეგაციები.

---

[1] მისი ავტორი იყო ცნობილი პარტიული და სახელმწიფო მოღვაწე ვ. ობოლენსკი (ნ. ოსინსკი).

[2] В.И. Пятницкий, Осип Пятницкий и Коминтерн на весах истории. Мн.: Харвест, 2004, 73.

1919 წლის 2 მარტს გახსნილ კონფერენციაზე სულ დაფიქსირდა 52 დელეგატი, მათ შორის გადამწყვეტი ხმა მხოლოდ 34 ადამიანს ჰქონდა. კონფერეციას საერთაშორისო სოციალისტური მოძრაობის ცნობილი წარმომადგენლებიდან მხოლოდ რამდენიმე ესწრებოდა: ლენინი, ებერლეინი, კუუსინენი, პლატენი, სკრიპნიკი, სადული.

გადაწყდა, შექმნილიყო „III კომუნისტური ინტერნაციონალი". სხვადასხვა ქვეყნის კომუნისტური პარტიები მის სექციებად განიხილებოდა. სინამდვილეში კი რუსეთის კომპარტიამ მიიღო მოხერხებული ინსტრუმენტი სხვა ქვეყნების საშინაო საქმეებში ჩარევისათვის.[1] სხვა ქვეყნების კომუნისტური პარტიები უხვად ფინანსდებოდნენ მოსკოვიდან. ფულის ნაწილი დანიშნულებისამებრ გამოიყენებოდა, ნაწილი კი, უბრალოდ, ქრებოდა მის წამღებ პირებთან ერთად.[2]

1919 წელს, როცა დიდი იყო ევროპაში რევოლუციის დაწყების მოლოდინი, კომინტერნის I კონგრესი გერმანულ ენაზე მუშაობდა, – ეს ხომ მარქსისა და ენგელსის მშობლიური ენა იყო. ზინოვიევი, ლენინი, ტროცკი, ემიგრაციაში დიდხანს ნამყოფნი, გერმანულად ლაპარაკობდნენ და შეიძლება დამცინავადაც უყურებდნენ სტალინს, რომელმაც გერმანული არ იცოდა. შემდეგ სამუშაო ენა რუსული გახდა, მით უმეტეს, რომ ევროპაში რევოლუციების იმედებმა ვერ გაამართლა.

კომინტერნის I ყრილობის დახურვის დროს 1919 წლის 6 მარტს ლენინმა განაცხადა, რომ „პროლეტარული რევოლუციის გამარჯვება მთელ მსოფლიოში უზრუნველყოფილია. დაფუძნდება საერთაშორისო საბჭოთა რესპუბლიკა". ლენინის თქმით, „ძალზედ შესაძლებელია, რომ დასავლეთ ევროპის ბევრ ქვეყანაში რევოლუცია მეტად მალე მოხდეს".[3]

ლენინი საკუთარი და რუსეთის რევოლუციის გამოცდილების აბსოლუტიზებას ახდენდა. მისი თქმით, ყველგან უნდა გაჩაღებულიყო სამოქალაქო ომი,[4] ყველგან უნდა შექმნილიყო საბჭოების რესპუბლიკა, როგორც პროლეტარიატის დიქტატურის ფორმა. პირველი ქვეყანა, რომელშიც რუსეთის გამოცდილების გადატანა ცადეს, გერმანია იყო. 1918 წლის 9 ნოემბერს კარლ ლიკბნეხტმა გერმანიის საბჭოთა რესპუბლიკის შექმნა გამოაცხადა, მაგრამ ამ გზას გერმანიის სოციალ-დემოკრატიის ძირითადი ნაწილი არ დაადგა. ბოლშევიკებმა სოციალ-დემოკრატები მოღალატეებად გამოაცხადეს, მაგრამ მთავარი იყო ის, რომ გერმანიის მუშათა კლასს, ინტელიგენციას, გლეხობას არ სურდა „ბოლშევიკების გამოცდილების" გაზიარება, – არ უნდოდათ არც სამოქალაქო ომი და არც დიქტატურა.

რევოლუციის ლენინური სქემა და მის მიერ ჩამოყალიბებული „კაპიტალიზმიდან სოციალიზმზე გადასვლის კანონზომიერებები" ძალზე ზედაპირული იყო და მიუღებელი საერთაშორისო სოციალ-დემოკრატიისათვის. მიუღებელი იყო იმიტომ, რომ არ შეესაბამებოდა ამ ქვეყნების ვითარებას. ლენინს და სხვა ბოლშევიკებს კი ეჩვენებოდათ, რომ თუკი „მოღალატე" სოციალ-დემოკრატებს გაანადგურებდნენ, კომუნისტური რევოლუციის გამარჯვება გარდაუვალი იქნებოდა. სინამდვილეში კი სოციალ-დემოკრატების წინააღმდეგ გაჩაღებული ბრძოლით ხელისუფლებისაკენ მიმავალი გზა გაუხსნეს ფაშისტებს – ჯერ იტალიაში (1922), შემდეგ კი გერმანიაში (1933).

---

[1] 1921–1925 წლებში კომინტერნს ხელმძღვანელობდა გ. ზინოვიევი, 1926–1928 წლებში – ნ. ბუხარინი. 1928 წლიდან კი კომინტერნის ფაქტობრივი ხელმძღვანელი იყო ი. სტალინი.

[2] Александр Горянин – О Мировой революции и мировом господстве России 23 Апрель 2000 – https://www.svoboda.org/a/24204593.html

[3] ვ.ი. ლენინი, თხზ., ტ. 28, 598.

[4] ბოლშევიკებს სამოქალაქო ომი საამაყო საქმედ მიაჩნდათ. რუსეთში სამოქალაქო ომმა დიდი ნგრევა გამოიწვია, 13 მლნ. ადამიანი შეეწირა და 2 მლნ. ემიგრაციაში წავიდა.

კომუნისტებმა მხოლოდ ამის შემდეგ გადასინჯეს ტაქტიკა და 1935 წლიდან სოციალ-დემოკრატებთან „საერთო ფრონტის“ შექმნის იდეას დაუჭირეს მხარი.

<table>
<tr>
<td> </td>
<td>კომუნისტური ინტერნაციონალის ემბლემა
კომინტერნი არსებობდა 1919–1943 წლებში.
ლენინის სიტყვებით, ეს იყო „მთელი მსოფლიოს მუშათა კავშირი, რომლებიც ესწრაფვიან, დაამყარონ საბჭოთა ხელისუფლება ყველა ქვეყანაში“.</td>
</tr>
<tr>
<td> 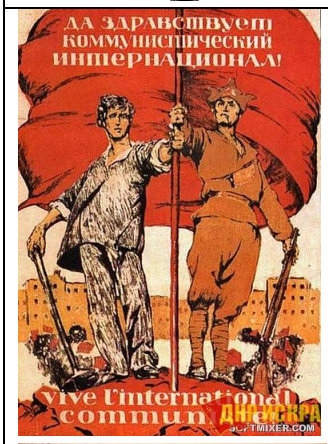

</td>
<td>რატომ ერქვა მესამე ინტერნაციონალი
I ინტერნაციონალად იწოდებოდა 1864 წელს შექმნილი „მუშათა საერთაშორისო ამხანაგობა“, რომელიც 13 ქვეყნის წარმომადგენლებს აერთიანებდა. მარქსისტებისა და ანარქისტების (ბაკუნინის) მიმდევრების დაპირისპირებამ 1872 წელს ორგანიზაციაში გათიშვა გამოიწვია და 1876 წელს დაიშალა.
II ინტერნაციონალი 1889 წელს შეიქმნა. 1914 წელს, პირველი მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ, ფაქტობრივად, დაიშალა, რადგანაც მასში შემავალმა სოციალისტურმა პარტიებმა, რევოლუციური გამოსვლების მაგივრად, თავიანთ მთავრობებს დაუჭირეს მხარი. ომის შემდეგ ცადეს II ინტერნაციონალის აღდგენა. ბოლშევიკები 1914 წლიდან გაემიჯნენ ამ ორგანიზაციას და ლენინმა 1919 წელს გამოაცხადა III კომუნისტური ინტერნაციონალის შექმნა.</td>
</tr>
</table>

1.3. მსოფლიო რევოლუციის დაწყების მცდელობა – ევროპა, 1919 წელი

1919 წლის 13 მარტს პეტროგრადში სიტყვით გამოსვლისას ლენინმა კვლავ გაიმეორა ის, რაც კომინტერნის კონგრესზე აღნიშნა. მან კვლავ აღნიშნა, რომ სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვება მსოფლიო მასშტაბით გარდაუვალია და მალე შეიქმნება საბჭოთა რესპუბლიკების მსოფლიო ფედერაცია. ლენინის ეს სიტყვა, მოკლე საგაზეთო ანგარიშის გარდა, არ გამოქვეყნებულა.

1919 წლის გაზაფხულზე მოდის ბოლშევიკების პირველი სერიოზული მცდელობა, „წაებიძგებინათ“ მსოფლიო რევოლუციის დაწყებისათვის. სამიზნედ პოლონეთი შეარჩიეს. აქ შეიძლება პირველად დაიგეგმა „გასაბჭოების“ სცენარი, რომელიც შემდეგ მრავალგზის გამეორდა.

პოლონეთში არალეგალურად გაგზავნეს პოლონური წარმომავლობის კომუნისტები და სამხედროები. მათ ადგილობრივ კომუნისტებთან ერთად უნდა მოეწყოთ აჯანყება და ხელთ ეგდოთ დომბროვის აუზი, შემდეგ კი დახმარება ეთხოვათ მინსკში მყოფი ბოლშევიკებისათვის. მინსკი ამ დროს ლიტვა-ბელორუსიის საბჭოთა რესპუბლიკის დედაქალაქი იყო. მის მთავრობაში სასწაფოდ რამდენიმე პოლონელიც შეიყვანეს. პოლონეთში, სამოქალაქო ომის გაჩაღების შემთხვევაში, შეიჭრებოდა ლიტვა-ბელორუსიის არმია (4 დივიზია), თავად რესპუბლიკა კი შეიძლება გარდაქმნილიყო პოლონეთ-ლიტვა-ბელორუსიის საბჭოთა რესპუბლიკად. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ მე-18 საუკუნის ბოლოს პრუსიის, ავსტრიისა და რუსეთის მიერ დაპყრობილი „რეჩ პოსპოლიტა“ სწორედ ამ სამი ქვეყნისგან შედგებოდა, პოლონური ნაციონალიზმის გამოყენებასაც ვარაუდობდნენ.

1919 წლის გაზაფხულზე რევოლუციური მოძრაობა გაიზარდა გერმანიაშიც. 1919 წლის იანვარში ბერლინში საბარიკადო ბრძოლები იყო კომუნისტურ და სამთავრობო ძალებს შორის, იგივე გამეორდა მარტშიც.

1919 წლის 24 მარტს გამოცხადდა საბჭოთა რესპუბლიკა უნგრეთში, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა ლენინის მიერ გაგზავნილი ბელა კუნი, ორი კვირის შემდეგ იგივე მოხდა ბავარიაშიც.[1]

ლენინის მითითებით, წითელი არმიის ნაწილები ემზადებოდნენ ევროპაში შესაჭრელად სამი მიმართულებით – გერმანიის, უნგრეთისა და ბესარაბიის გზით. თავის მხრივ, 1919 წლის ივნისში უნგრეთის წითელმა არმიამ შემხვედრი შეტევა დაიწყო – დაიკავა სლოვაკეთის ნაწილი.

უნგრეთი მეორე ქვეყანა იყო, სადაც საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა, თუმცა სულ 4 თვეს (133 დღე) იარსება. კონფლიქტი ჰქონდა ყველა მეზობელ სახელმწიფოსთან. საბოლოოდ, საბჭოთა ხელისუფლება რუმინელებმა დაამხეს. ბელა კუნი შემდეგ საბჭოთა კავშირში იმყოფებოდა და 1938 წელს დახვრიტეს, სტალინური რეპრესიების დროს

გერმანიაში რევოლუციურ აღმავლობას მოჰყვა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება ბავარიაში (1919 წლის 13 აპრილი, 3 მაისი).

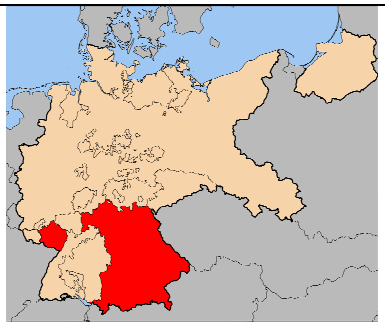

წითლად ნაჩვენებია ბავარიის საბჭოთა რესპუბლიკის ტერიტორია

ბავარიის საბჭოთა რესპუბლიკამ ერთ თვეზე ნაკლებ ხანს იარსება. სამთავრობო ჯარებმა რევოლუცია ჩაახშეს, მაგრამ ბავარიის საბჭოთა რესპუბლიკამ ბოლშევიკ ლიდერებს გაუძლიერა რწმენა, რომ შესაძლებელია მსოფლიო სოციალისტური რევოლუცია, ნაცისტებმა კი „საბჭოთა ბავარიის“ ეპიზოდი გამოიყენეს ებრაულ-ბოლშევიკური შეთქმულების“ საჩვენებლად, რაც მთავარ როლს ასრულებდა მათ იდეოლოგიაში

[1] აჯანყებულებს სათავეში ჩაუდგა ევგენი ლევინე – ყოფილი რუსი ესერი, რომელიც გერმანიის კომპარტიაში შევიდა.

ამ დროებითი წარმატებით აღფრთოვანებული კომინტერნის აღმასკომის თავმჯდომარე გ. ზინოვიევი ჟურნალ „კომუნისტური ინტერნაციონალის“ 1-ლ ნომერში წერდა: „დღეს III ინტერნაციონალს თავის მთავარ ბაზად აქვს სამი საბჭოთა რესპუბლიკა: რუსეთი, უნგრეთი და ბავარია. ძველი ევროპა დიდი სიჩქარით მიექანება პროლეტარული რევოლუციისკენ... ერთი წლის შემდეგ მთელი ევროპა კომუნისტური იქნება. კომუნიზმისთვის ბრძოლა უკვე ამერიკაში იქნება გადატანილი, ასევე შესაძლოა აზიაში და მსოფლიოს სხვა ნაწილებში“.

თუმცა ბოლშევიკების ეს გიგანტური რევოლუციური წამოწყება სულ მალე ჩაიფუშა. წითელი არმიის შეტევა შეაჩერეს პოლონეთშიც და ბესარაბიაშიც, თეთრგვარდიელი გენერლის, დენიკინის ჯარების შეტევამ კი მთლიანად დაანგრია ბოლშევიკების სამხრეთის ფრონტი და საერთოდ დაემხო საბჭოთა ხელისუფლება უკრაინაში.

1.4. „რევოლუციური შემობრუნება“ აზიისაკენ

ევროპაში განცდილი მარცხის შემდეგ რსფსრ და რკპ(ბ)-ის ხელმძღვანელობამ აღმოსავლეთისკენ გადაიტანა ყურადღება. ამას ხელს უწყობდა წითელი არმიის წარმატებები ურალსა და ციმბირში. 1919 წლის 5 აგვისტოს საბჭოთა რუსეთის შეიარაღებული ძალების ხელმძღვანელმა ლევ ტროცკიმ პოლიტბიუროსათვის წარდგენილ საიდუმლო მოხსენებაში ჩამოაყალიბა მსოფლიო რევოლუციის განვითარების გეგმა აზიის ქვეყნების გავლით. ტროცკის აზრით, მსოფლიო რევოლუციის გზა ინდოეთის გავლით უფრო მოკლე იქნებოდა, ვიდრე საბჭოთა უნგრეთზე გამავალი გზა. მისი თქმით, ინდოეთში ისეთი არმიითაც შეიძლებოდა წარმატების მოპოვება, რომელიც ევროპაში ვერაფერს გააკეთებდა. კერძოდ, განიხილებოდა 30-40 ათასიანი ცხენოსანი კორპუსის შეჭრა ინდოეთში.

ტროცკის განცხადებით, პარიზისა და ლონდონისაკენ მიმავალი გზა გადიოდა ავღანეთის, პენჯაბისა და ბენგალის ქალაქებზე. მისი თქმით, საჭირო იყო აზიაში რევოლუციის ხელშეწყობა – ადგილობრივ რევოლუციონერთა კადრების მომზადება, რევოლუციური პროპაგანდის გაშლა და ა. შ. ეს გეგმაც სრული ავანტიურა იყო და ინდოეთში ცხენოსანი კორპუსის გაგზავნა არც უცდიათ.

აზიაში მსოფლიო რევოლუციის წინსვლის კიდევ ერთი გზა იყო ისლამის გამოყენება რევოლუციური მიზნებით. ამ იდეის ყველაზე თვალსაჩინო მომხრე სულთან გალიევი იყო. 1924 წელს სულთან გალიევის რეპრესირებასთან ერთად, ეს იდეაც უკანა რიგში გადავიდა.

აზიაში საბჭოთა რუსეთის წარმატება აღმოჩნდა 1921 წელს მონღოლეთში სახალხო-დემოკრატიული ხელისუფლების დამყარება. 1911 წლიდან მონღოლეთი ჩინეთის შემადგენლობაში შედიოდა ავტონომიის სტატუსით. 1919 წლის ნოემბერში ჩინეთმა გააუქმა მონღოლეთის ავტონომია, თუმცა ჩინეთი მონღოლეთს ვერ აკონტროლებდა. მონღოლეთთან დაკავშირებით თავისი გეგმები ჰქონდა იაპონიას და მასზე კონტროლის დამყარებას აპირებდა, ამისათვის იყენებდა თეთრგვარდიელთა ნაწილებს. 1921 წლის ზაფხულში მონღოლეთის დროებითი სახალხო მთავრობის თხოვნით, რუსეთის წითელი არმია შევიდა მონღოლეთში და 1922 წლისათვის მონღოლეთის მთელ ტერიტორიაზე სუხე-ბატორის (მონღოლეთის რევოლუციურ-დემოკრატიული რევოლუციის ლიდერი) ხელისუფლება დამყარდა.

1.5. პოლონეთის გავლით გერმანიისკენ გაჭრის მცდელობა (1920 წელი)

მიუხედავად 1919 წლის რევოლუციური ტალღის დამარცხებისა, ბოლშევიკებს უარი არ უთქვამთ ევროპის გასაბჭოების გეგმაზე.

კომინტერნის II კონგრესის (1920 წლის 19 ივლისი – 17 აგვისტო) გახსნისას ზინოვიევმა განაცხადა, რომ რევოლუციის სიახლოვე თავიდან გადაჭარბებით შეაფასეს და არა ერთი წელი, არამედ ორი-სამი წელი იქნებოდა საჭირო, მთელი ევროპა საბჭოთა რომ გამხდარიყო. მისი თქმით, ერთი წლით ადრე იქნება თუ ერთი წლით გვიან, საერთაშორისო საბჭოთა რესპუბლიკის შექმნა გარდაუვალი იყო. ეს მცდარი იმედები გამოხატავდა კომინტერნსა და რუსეთის კომპარტიაში გაბატონებულ თვალსაზრისს.

განსაკუთრებული აქცენტი გერმანიაზე კეთდებოდა. კომინტერნის მე-2 კონგრესის მანიფესტში აღნიშნული იყო, რომ საბჭოთა რუსეთთან გაერთიანებული საბჭოთა გერმანია ყველა კაპიტალისტურ ქვეყანაზე ძლიერი იქნებოდა. უნდა ითქვას, რომ ასეთი გაერთიანების პერსპექტივა დასავლეთშიც აფიქრებდათ. ბრიტანეთის პრემიერმინისტრ ლოიდ-ჯორჯის განცხადებით, გერმანიის მიერ შეიარაღებული წითელი არმია, გერმანელი გენერლების ხელმძღვანელობით, დასავლეთ ევროპაშიც შეიჭრებოდა.

გერმანიისკენ გაჭრა ბოლშევიკებმა კვლავ პოლონეთის გავლით ცადეს. ამ იდეის მთავარი ავტორი და შემოქმედი ლენინი იყო.[1] ლენინის აზრით, უნგრეთის საბჭოთა რესპუბლიკის დაცემა განაპირობა იმან, რომ საბჭოთა რუსეთმა მას დახმარება ვერ გაუწია, ამიტომ გადაჭრით დადგა „რევოლუციის ექსპორტის“ პოზიციაზე.

1920 წლის აპრილში პოლონეთთან დაწყებული ომი საბჭოთა რუსეთისთვის თავიდან წარუმატებელი იყო, მაგრამ შემდეგ ვითარება შეიცვალა და წითელი არმია შეტევაზე გადავიდა. 1920 წლის ივლისის დასაწყისში წითელი არმია პოლონეთის ტერიტორიაზე შეიჭრა. 30 ივლისს, ბელოსტოკის აღების შემდეგ, შეიქმნა პოლონეთის დროებითი რევკომი ი. მარხლევსკის ხელმძღვანელობით. სასწრაფოდ ყალიბდებოდა პოლონელებისა და გერმანელებისაგან შემდგარი სამხედრო ნაწილები. დასავლეთის ფრონტის სარდალმა მ. ტუხაჩევსკიმ 1920 წლის 2 ივლისს გამოსცა ბრძანება, რომელშიც ნათქვამი იყო: „წინ, დასავლეთისკენ! ვარშავისაკენ! ბერლინისაკენ! თეთრი პოლონეთის გვამზე გადის გზა მსოფლიო ხანძრისკენ. ხიშტებით ჩვენ მოვუტანთ მშრომელ კაცობრიობას ბედნიერებასა და მშვიდობას!“ წითელი არმია ვარშავას მიადგა.[2] ლენინის მითითებით, ფრონტზე სულ ახალი და ახალი ძალები იგზავნებოდა. ამასთან, ისინი სათანადოდ მომზადებულნი და აღჭურვილი არ ყოფილან.

ანტანტის ლიდერები კარგად აცნობიერებდნენ, რომ „წითელი ინტერვენციის“ საფრთხე რეალური იყო. საფრანგეთიდან სასწრაფოდ გადმოისროლეს პოლონელ მოხალისეთა 70-ათასიანი არმია, პოლონეთის არმიას გადაეცა მნიშვნელოვანი შეიარაღება, გაიგზავნა ასობით სამხედრო ინსტრუქტორი. თუმცა წითელი არმიის დამარცხების მთავარი მიზეზი იყო ის, რომ პოლონელმა მშრომელებმა კლასობრივი ბრძოლის გაჩაღებას და მსოფლიო რევოლუციისთვის ბრძოლას თავი-

[1] 1920 წლის 17 მარტს ლენინი სამხრეთის ფრონტზე მყოფ სტალინთან სატელეფონო საუბრის დროს მოითხოვდა, რომ სასწრაფოდ დაეპყროთ ყირიმი, რათა ხელები თავისუფალი ჰქონოდათ. ლენინის თქმით, „სამოქალაქო ომმა გერმანიაში შეიძლება გვაიძულოს დასავლეთისკენ ლაშქრობა კომუნისტების დასახმარებლად“.

[2] 1920 წლის აგვისტოში გ. ზინოვიევმა ფრანგ მშრომელებს აღუთქვა, რომ პარიზის კომუნის 50-ე წლისთავზე, ე. ი. 1921 წლის 18 მარტისთვის, საფრანგეთი საბჭოთა რესპუბლიკა გახდებოდა.

ანთი ეროვნული სახელმწიფოს დაცვა არჩიეს. წითელი არმია ვარშავის მისადგომებიდან უკუაგდეს და 800 კილომეტრით დაახევინეს აღმოსავლეთისაკენ.

„ვარშავაზე ლაშქრობა“ წითელ არმიას ძვირად დაუჯდა – 120 ათასი დაღუპული და ათეულ ათასობით ტყვე. 1921 წლის თებერვალში ლენინმა ბოლშევიკებისათვის მძიმე ზავი გააფორმა პოლონეთთან, რომელსაც დასავლეთ ბელორუსია და დასავლეთ უკრაინა დაუთმო (ამ ტერიტორიაზე 6 მლნ. 750 ათასი მცხოვრებიდან პოლონელი მხოლოდ 400 ათასი იყო), თან დიდი კონტრიბუციის გადახდაც იკისრა.

როგორც რუსი ისტორიკოსი დიმიტრი ვოლკოგონოვი აღნიშნავს, ლენინს არასოდეს აუღია პასუხისმგებლობა პოლონეთში განხორციელებულ ავანტიურაზე, არც სინდისს შეუწუხებია გაღებული მსხვერპლის გამო. საერთოდ, ლენინს არასოდეს აწუხებდა მონანიებისა და სინდისის ქენჯნის გრძნობა, მისთვის „სენტიმენტალობა“ დიდი დანაშაული იყო.[1] თუმცა პოლონეთში განცდილმა მარცხმა ლენინი მსოფლიო რევოლუციის გაჩაღების მცდელობისას უფრო ფრთხილი გახადა.

მიუხედავად პოლონეთში განცდილი მარცხისა, საბჭოთა ხელმძღვანელობა და კომინტერნი უარს არ ამბობდნენ მსოფლიო რევოლუციის იდეაზე. ნიკოლაი ბუხარინი მოითხოვდა, რომ კომინტერნის პროგრამაში ჩაწერილიყო „ყოველი პროლეტარული სახელმწიფოს უფლება წითელ ინტერვენციაზე“, რადგანაც, მისი თქმით, წითელი არმიის წინსვლა იყო „სოციალიზმის, პროლეტარული ხელისუფლების და რევოლუციის გავრცელება“.

1920 წლის მარტში ლენინი აცხადებდა, რომ „კომუნისტური რევოლუციის გამარჯვება მსოფლიოს ყველა ქვეყანაში გარდაუვალია“ და, მისი აზრით, ეს არცთუ შორეულ დროში იყო მოსალოდნელი.

1920 წლის შემოდგომაზე, ყირიმის დაკავების შემდეგ, ტროცკიმ წინადადება წამოაყენა, წითელი არმია კვლავ დასავლეთისკენ გადაესროლათ. თუმცა გაჩნდა კიდევ ერთი ავანტიურისტული გეგმა: ყირიმიდან ევაკუირებული ვრანგელის თეთრგვარდიული ნაწილები, რომლებიც კონსტანტინეპოლთან იყვნენ განლაგებული, უცებ ლენინს მიმართავენ წინადადებით, და ეს მას ჭკუაში დაუჯდა, რომ რევოლუციური პროპაგანდით აეჯანყებინათ ვრანგელის ნაწილები, კონსტანტინეპოლი აეღოთ და ქემალისტებისთვის გადაეცათ, შემდეგ კი ბალკანეთის სახელმწიფოები გაესაბჭოებინათ. ლენინს ეს გეგმა ძალზე მოსწონებია, თუმცა ტროცკიმ გადააფიქრებინა – ავანტიურაა და არაფერი გამოვაო.[2]

	დასცხე ბოლშევიკებს! – ომისდროინდელი პოლონური პლაკატი

[1] Д.Волкогонов, Семь вождей, Книга 1, М., 1997, 95.
[2] იქვე, 102.

	ფრონტი 1920 წლის აგვისტოში

2. მსოფლიო რევოლუციის „წაბიძგების“ მცდელობა 1921–1925 წლებში

დასავლეთში დაგვიანებული პროლეტარული რევოლუციის წაბიძგების მცდელობა რუსი კომუნისტების ლიდერების მხრიდან 1920-იანი წლების შუა ხანებამდე გრძელდებოდა. 1921 წლის 25 ივლისს, კომინტერნის III კონგრესზე გამოსვლისას, ლენინმა პირდაპირ განაცხადა: „მსოფლიო რევოლუციის მხარდაჭერის გარეშე პროლეტარული რევოლუციის გამარჯვება შეუძლებელია. ჯერ კიდევ რევოლუციამდე, ასევე მის შემდეგ, ჩვენ ვფიქრობდით, რომ ახლავე, ან უკიდურეს შემთხვევაში, ძალიან სწრაფად, მოხდებოდა რევოლუცია სხვა ქვეყნებში, კაპიტალისტურ, უფრო განვითარებულ ქვეყნებში, ან, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ჩვენ უნდა დავიღუპოთ“ (პსს, ტ. 18. 921).

ამ მიზნის რეალიზებისთვის კომინტერნის ხელმძღვანელობა ყოველნაირად ცდილობდა ევროპაში „რევოლუციური სიტუაციის“ ფორსირებას. მაგრამ რევოლუციის წაბიძგების ყველა მცდელობა მარცხით მთავრდებოდა.

2.1. „მსოფლიო რევოლუციის“ წარმატება კავკასიაში

სამხრეთ კავკასიის გასაბჭოებას საბჭოთა რუსეთი 1920 წლის გაზაფხულზე შეუდგა, როდესაც 1920 წლის აპრილის ბოლოს წითელმა არმიამ თითქმის უბრძოლველად დაიკავა ბაქო და საბჭოთა ხელისუფლება დაამყარა აზერბაიჯანში.

მაშინვე წითელი არმია საქართველოშიც შემოიჭრა, მაგრამ ქართულმა ჯარმა ამ შემოტევის მოგერიება მოახერხა. ამ დროისათვის უკვე მძიმე ბრძოლები მიმდინარეობდა პოლონეთის ფრონტზე, ამიტომ ლენინმა კავკასიაში საომარი მოქმედებები შეაჩერა და 1920 წლის 7 მაისს საქართველოსთან სამშვიდობო ხელშეკრულება გააფორმა.

თუმცა აზერბაიჯანიდან აღმოსავლეთში რევოლუციური მოძრაობის გაშლის სურვილი ბოლშევიკ ლიდერებს შორის დიდი იყო. 1920 წლის 1-8 აგვისტოს გაიმართა **აღმოსავლეთის ხალხების პირველი ყრილობა**. ყრილობის ჩატარების ადგილად, კარლ რადეკის წინადადებით, ბაქო აირჩიეს. ხოლო ყრილობას ხელმძღვანელობდა გ. ზინოვიევი. ყრილობას 2 ათასამდე წარმომადგენელი დაესწრო აღმოსავლეთის 30 ქვეყნიდან, იყვნენ დასავლეთის ქვეყნების წარმომადგენლებიც.[1] ყრი-

[1] ყრილობას ესწრებოდნენ ბელა კუნი, ჯონ რიდი, ჯეკ ფილბი, ხო ში მინი, ენვერ-ფაშა.

ლობის მიზანი იყო აღმოსავლეთის ხალხების დარაზმვა ბრიტანეთის იმპერიის წინააღმდეგ, რომელსაც ზინოვიევმა ყრილობაზე „საღვთო ომი“ გამოუცხადა.

ყრილობაზე დამსწრეებს განუმარტეს კომუნისტური დოქტრინა და მიიღეს „შარიათის პროექტი“. ის შეიცავდა შარიათის 15 განმარტებას, რომლებიც, პროექტის ავტორთა მტკიცებით, კომუნისტურ დოქტრინას შეესაბამებოდა. დოკუმენტის ავტორები ცდილობდნენ საბჭოთა რეჟიმის ლეგიტიმაციას აღმოსავლეთში, შარიათზე დაყრდნობით. 1921 წელს „საბჭოთა შარიათელებს“ სტალინმაც დაუჭირა მხარი, მაგრამ სულ მალე საბჭოთა ხელისუფლება დაადგა სრული ათეიზმის გზას და თითქმის მთლიანად გაანადგურა მუსლიმი სასულიერო წოდება.[1]

ყრილობის კულისებში კი მიმდინარეობდა მზადება სომხეთისა და საქართველოს გასაბჭოებისათვის, ასევე აქტიურად უჭერდნენ მხარს ირანის (მირზა ქუჩუკ-ხანი) და თურქეთის (მუსტაფა ქემალ ათათურქი) განმათავისუფლებელ მოძრაობებს, რომელთა გამარჯვებაც ამ ქვეყნების გასაბჭოების საფუძველი გახდებოდა.[2] უკვე ესახებოდათ ახლო აღმოსავლეთის საბჭოთა რესპუბლიკების ფედერაციის კონტურები.

1920 წლის შემოდგომაზე სომხეთი ქემალისტებთან ომში (1920 წლის 24 სექტემბერი – 2 დეკემბერი) დამარცხდა. თურქეთის ხელში გადავიდა ყარსის მხარე, სომხეთის დარჩენილ ნაწილში კი შევიდა წითელი არმიის ნაწილები. 5 დეკემბერს სომხეთში საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა.

კავკასიაში საქართველო მარტო დარჩა. მოსკოვში ტროცკი და სტალინი დაჟინებით მოითხოვდნენ საქართველოს გასაბჭოებას. ამ დროისათვის კრემლში უკვე იცოდნენ, რომ დასავლეთში საქართველოს დასაცავად თავს არავინ გამოიდებდა. საქართველოში რუსეთის წითელი არმია „მსოფლიო რევოლუციის“ იდეით შემოიჭრა, – საქართველოში მხოლოდ გავლით ვართ, აქედან სტამბოლის ან ირანისკენ უნდა გავილაშქროთო. „დღევანდელი რუსეთი უფრო დიდი მასშტაბით აწარმოებს მსოფლიო პოლიტიკას. ამ პოლიტიკის მიზანთა რკალში საქართველოსაც აკისრებენ საკმაოდ რთულ მოვალეობას. საქართველო და ტფილისი უნდათ იმ ოპერაციების ბაზად გაჰხადონ, რომელსაც აღმოსავლეთის კომუნისტების პოლიტიკა მოითხოვს.“ – წერდა კონსტანტინე გამსახურდია 1921 წლის მაისში.

ახლო აღმოსავლეთში საბჭოთა ხელისუფლების წინსვლა არ შედგა. ქემალ ათათურქმა ლენინის დახმარება ბერძნებთან ომში გამოიყენა, კავკასიაში ტერიტორიები მიიღო და პოზიციების განმტკიცების შემდეგ კომუნისტებს ზურგი აქცია.[3]

ირანში „გასაბჭოების“ საქმე უფრო წინ წავიდა. ენზელში (კასპიის ზღვის სანაპიროზე) საბჭოთა დესანტის გადასხმის შემდეგ[4] შეიქმნა **გილანის საბჭოთა რესპუბლიკა** (1920 წლის ივნისი – 1921 წლის სექტემბერი), რომელმაც საბჭოთა რუსეთის პირდაპირი დახმარების შეწყვეტის შემ-

---

[1] Курс на Восток и борьба с Западом — старая бредовая идея – http://www.kasparov.ru/material.php?id=55E734CFA8F99

[2] О. Буланова, Баку, первый съезд народов Востока: переоценка ценностей – Ноябрь 26, 2017 – http://ru.echo.az/?p=64974

[3] ლენინი ცდილობდა, გაეძლიერებინა თურქეთის რევოლუციის „კომუნისტური ფრთა“, იმედოვნებდა, რომ ქემალის ხელმძღვანელობით მიმდინარე რევოლუცია „დემოკრატიულიდან“ გადაიზრდებოდა „პროლეტარულ“ რევოლუციაში. ქემალი, რომელსაც ლენინის მხარდაჭერა სჭირდებოდა, მოლაპარაკებებს აწარმოებდა თურქ კომუნისტებთან. 1921 წლის იანვარში თურქეთის კომპარტიის თავმჯდომარე მუსტაფა სუბხი, კომპარტიის გენერალური მდივანი ეტჰემ ნეჯეთი და ცენტრალური კომიტეტის 13 წევრი აზერბაიჯანიდან თურქეთში გადავიდნენ, მაგრამ ქემალის საიდუმლო მითითებით ისინი შეიპყრეს, ზღვაში გაიყვანეს და დახოცეს. მიუხედავად ამისა, ლენინი აგრძელებდა ქემალის დახმარებას (М. Попович, Кровавый век. Харьков, 2017, 189).

[4] ენზელში თეთრგვარდიელებს წაყვანილი ჰყავდათ კასპიის ზღვის გემები, რომლებიც რუსეთს ეკუთვნოდა და ბოლშევიკები მათ დაბრუნებას მოითხოვდნენ. ქალაქში ბრიტანული სამხედრო ნაწილი იდგა, გემები საბჭოთა რუსეთს გადასცეს.

დეგ დიდხანს ვერ იარსება. 1921 წლის მარტში საბჭოთა რუსეთმა მეგობრობის ხელშეკრულება გააფორმა ირანთან, რომლის ძალითაც თავისი სამხედრო ნაწილები გაიყვანა ირანიდან.

2.2. ევროპაში სოციალისტური რევოლუციის „მომზადების“ მცდელობა (1922 წელი)

1922 წლის გაზაფხულზე, გენუის კონფერენციის წინ, რუსეთის უშიშროების სამსახურის საგარეო ბიურომ (ИНО ОГПУ) რკპ(ბ) ცკ-ის პოლიტბიუროსთვის მოამზადა საიდუმლო მოხსენებითი ბარათი დასავლეთ ევროპაში სოციალისტური რევოლუციის პერსპექტივების შესახებ. ეს მოხსენებითი ბარათი, პირველ რიგში, შედგენილი იყო საბჭოთა დელეგაციისთვის გენუის კონფერენციაზე.

მოხსენებითი ბარათის ავტორთა აზრით, მსოფლიო სოციალისტური რევოლუციის პერსპექტივები დასავლეთ ევროპაში უკავშირდებოდა მოვლენათა განვითარებას გერმანიაში, პოლონეთსა და იტალიაში. შემტევი ძალის სახით უნდა გამოეყენათ მუშები, გლეხები და რადიკალურად განწყობილი ინტელიგენცია. განსაკუთრებული გათვლა კეთდებოდა „რადიკალურად განწყობილ რევოლუციურ ახალგაზრდობაზე“.

იგეგმებოდა, ამ ქვეყნებში არალეგალური გზებით გაეგზავნათ გამოცდილი სამხედრო და პოლიტიკური მუშაკები, რათა საფუძველი ჩაეყარათ იარაღის ბაზებისთვის და პრაქტიკულად მოემზადებინათ საბრძოლო რაზმები.

პოლონეთში ასეთი მუშაობა განუწყვეტლივ მიმდინარეობდა 1920 წლის საბჭოთა რუსეთსა და პოლონეთს შორის ომის პერიოდიდან. აღსანიშნავია, რომ უშიშროების მოხსენებით ბარათში რეკომენდაციაც იყო გაკეთებული, პოლონეთში აქტიურად გამოეყენათ „ოპოზიციურად განწყობილი გალიციური ელემენტი“, ანუ წაექეზებინათ უკრაინული სეპარატიზმი.

იტალიაში რევოლუციის მოხდენას, ძირითადად, ანარქისტების ძალებით აპირებდნენ. ამიტომ ჩეკისტები რეკომენდაციას იძლეოდნენ, ციხიდან გაეთავისუფლებინათ ზოგიერთი რუსი ანარქისტი, სათანადოდ „დაემუშავებინათ“ და სამუშაოდ გაეგზავნათ იტალიაში.

სოციალისტური რევოლუციის გეგმებში მთავარი ადგილი გერმანიას ეთმობოდა. მოხსენებით ბარათში დაწვრილებით იყო გაანალიზებული ეკონომიკური კრიზისი გერმანიაში, ასევე მთავრობისა და პარტიის ურთიერთობა.[1]

რუსი ჩეკისტების მეორე მოხსენებითი ბარათი მომზადდა 1922 წლის ზაფხულში. ის ეხებოდა ემიგრაციაში მყოფი პოლიტიკური პარტიებისა და მიმდინარეობების მდგომარეობას. სწორედ ის დაედო საფუძვლად გ. ზინოვიევის მოხსენებას რკპ(ბ)-ის XII კონფერფენციაზე 1922 წლის აგვისტოში. აღსანიშნავია, რომ მისი გამოსვლა უფრო ოპტიმისტური იყო ჩეკისტების მოხსენებით ბარათთან შედარებით.

2.3. გერმანია, 1923 წელი

1923 წელს მძიმე ეკონომიკური კრიზისი გერმანიაში ბოლშევიკებმა შეაფასეს როგორც წინარევოლუციური სიტუაცია. ამას თავისი მიზეზები ჰქონდა. გერმანიაში არსებობდა რუსეთის შემდეგ ყველაზე მრავალრიცხოვანი და ძლიერი კომუნისტური პარტია, ის დასაყრდენი ბაზა იყო კომინტერნისათვის.

[1] В.И. Пятницкий, Осип Пятницкий и Коминтерн на весах истории. Мн.: Харвест, 2004, 73.

1923 წლის ზაფხულში სამთავრობო კრიზისმა გერმანიაში ქვეყანა ახალი რევოლუციური შერყევის წინაშე დააყენა. კომინტერნში შეიქმნა გერმანიის კომისია ზინოვიევის, ბუხარინის, ტროცკისა და სტალინის შემადგენლობით. საბჭოთა ხელმძღვანელობამ 300 მლნ. ოქროს მანეთი გამოყო გერმანიაში არალეგარული მუშაობისთვის. გერმანიაში სამუშაოდ გაიგზავნა ავტორიტეტული მუშაკები (გ. პიატაკოვი, ვ. შმიტი, კ. რადეკი და სხვები) სამხედრო სპეციალისტები ამზადებდნენ მებრძოლებს.

1923 წლის შემოდგომაზე მოსკოვმა გერმანიაში სოციალისტური რევოლუციის განხორციელება ცადა. შეადგინეს გერმანიაში რევოლუციის განხორციელების კალენდარული გეგმა, თუ როდის უნდა დაწყებულიყო აჯანყებები ამა თუ იმ რეგიონსა და ქალაქში. რევოლუცია უნდა დაწყებულიყო 1923 წლის 7 ნოემბერს, ბერლინში აჯანყებით, ანუ ოქტომბრის რევოლუციის მე-6 წლისთავზე. ტროცკის შეფასებით, გერმანიაში რევოლუციის ძირითადი ამოცანა იყო მსოფლიო კაპიტალიზმის კრახი. შემდეგ გეგმაში ცვლილებები შევიდა – რევოლუცია უნდა დაწყებულიყო 1923 წლის 9 ნოემბერს, საქსონიაში აჯანყებით. გეგმის თანახმად, 7 ნოემბერს მთელ გერმანიაში მოეწყობოდა დემონსტრაციები ოქტომბრის წლისთავის აღსანიშნავად, რასაც მოჰყვებოდა შეტაკებები პოლიციასთან და გადაიზრდებოდა აჯანყებაში.

ზინოვიევმა გაზეთ „პრავდაში“ გამოაქვეყნა სტატია პროლეტარული რევოლუციის გამარჯვების გარდაუვალობის შესახებ გერმანიაში, რასაც საბჭოთა რუსეთისა და საბჭოთა გერმანიის კავშირის შექმნა უნდა მოჰყოლოდა.

ტროცკის ბრძანებით, პოლონეთის საზღვართან თავს უყრიდნენ წითელი არმიის ცხენოსან კორპუსებს, რათა წასულიყვნენ გერმანიის პროლეტარიატის დასახმარებლად, იქიდან კი იტალიაში უნდა შეჭრილიყვნენ.

1923 წლის 20 ოქტომბერს გერმანიის კომპარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა გამოაცხადა საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვა, მაგრამ ხელისუფლებაც სწრაფად მოქმედებდა. ამოქმედდა რეიხსვერი, რეიხკანცლერმა სოციალ-დემოკრატმა ფრიდრიხ ებერტმა (1871-1925) ქვეყანაში საალყო მდგომარეობა გამოაცხადა. გერმანიის კომპარტიის ხელმძღვანელობამ აჯანყება გადაიფიქრა. აჯანყება მოხდა მხოლოდ ჰამბურგში, ტელმანის ხელმძღვანელობით. აჯანყებულებმა მხოლოდ 60 საათს გაძლეს. გამოირკვა, რომ გერმანიაში მუშათა კლასის ძირითადი ნაწილი ორიენტირებული იყო სოციალ-დემოკრატიაზე და მხარი არ დაუჭირა კომუნისტებს. 1923 წლის 23 ნოემბერს გერმანიის ხელისუფლებამ აკრძალა კომპარტია და მასთან დაკავშირებული ორგანიზაციები. ამავე დროს, გააქტიურდა საფრანგეთის საოკუპაციო ძალები რურის ოლქში და ასევე ანტანტისთვის ცნობილი გახდა მოსკოვში საიდუმლოდ მიღებული გეგმის შესახებ. მოვლენათა მსვლელობამ აჩვენა, რომ გერმანიაში რევოლუციის მოწყობა სათანადოდ არ იყო დაგეგმილი და ყველაფერი მორიგი ავანტიურა აღმოჩნდა.

2.4. ბულგარეთი, 1923 და 1925 წლები

გერმანიაში განვითარებულ მოვლენებთან ერთად, შეიარაღებული აჯანყების მოწყობა ცადეს ბულგარეთში გეორგი დიმიტროვის ხელმძღვანელობით. ოდესაში მზადდებოდა ბულგარელი კომუნისტების საბრძოლო ჯგუფები. საბჭოთა ხელმძღვანელობა მოსკოვში თვლიდა, რომ რევოლუცია ბულგარეთში ადვილად გაიმარჯვებდა. კომუნისტურმა აჯანყებამ ბულგარეთში 1923 წლის 14-30 სექტემბერს იფეთქა. მისი დამარცხების მიზეზი კი ის გახდა, რომ გლეხებმა აჯანყებას მხარი არ დაუჭირეს, რა განაპირობა იმან, რომ, თავის მხრივ, კომპარტიამ არ დაუჭირა მხარი 1923 წლის ივნისში ბულგარეთის გლეხთა პარტიის ბრძოლას.

1923 წლის აჯანყების მარცხმა ვერ შეაჩერა კომინტერნი და საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობა. 1924 წელს გაგრძელდა მუშაობა ბულგარეთში ახალი რევოლუციის მოსაწყობად. მზადებას ხელმძღვანელობდნენ ვენიდან, სადაც 1924 წლის დასაწყისში ჩავიდა ბალკანეთში საბჭოთა აგენტურის ხელმძღვანელი ვ. ნესტეროვიჩი. ის პროფესიონალი სამხედრო იყო.

1925 წლის თებერვალში ნესტეროვიჩმა შეიმუშავა გეგმა, რომლის თანახმადაც, „მსოფლიო რევოლუციის" გასაჩაღებლად უნდა გამოეყენებინათ **პანსლავიზმის იდეა.** მისი გეგმის თანახმად, აჯანყება უნდა დაწყებულიყო ბულგარეთსა და სერბეთში და შემდეგ მოედებოდა მთელ ბალკანეთს. ამის შემდეგ, ავსტრიის გავლით, რევოლუცია დასავლეთ ევროპის ქვეყნებს, პირველ რიგში, გერმანიას მოედებოდა. რევოლუციური გამოსვლის დასაყრდენი უნდა გამხდარიყო ამ ქვეყანაში არსებული სლავური კომიტეტები. ეს გეგმა სტალინმაც მოიწონა.

აჯანყება ბულგარეთის დედაქალაქ სოფიაში 1925 წლის 16 აპრილს დაიწყო. თუმცა, როგორც აღმოჩნდა, ბულგარეთის პოლიცია საქმის კურსში იყო, წინასწარ ჰქონდა მომზადებული დასაპატიმრებელთა სიები. 17 აპრილს ღამით დაიწყო სისხლიანი ანგარიშსწორება. ეჭვმიტანილებს პირდაპირ ხვრეტდნენ, სასამართლოს გარეშე. რევოლუცია ბულგარეთში ამჯერადაც არ შედგა.

2.5. ესტონეთი, 1924 წელი

მიუხედავად იმისა, რომ დასავლეთში პროლეტარული რევოლუციის წაბიძგების ყველა ადრინდელმა მცდელობამ მარცხი განიცადა, საბჭოთა მთავრობა და კომინტერნი თავისას არ იშლიდნენ. ამჯერად რევოლუციის მოწყობა ესტონეთში ცადეს. ესტონეთის კომპარტიას 1924 წლის გაზაფხულზე მიაჩნდა, რომ შესაძლებელი იყო წარმატებული აჯანყების მოწყობა.

აჯანყება დაიგეგმა 1924 წლის შემოდგომისთვის, გაიშალა დიდი სააგიტაციო მუშაობა და საიდუმლო სამხედრო-ტექნიკური მზადება. ყალიბდებოდა შეიარაღებული რაზმები. ნოემბერში ჰყავდათ 1000 მებრძოლი, აქედან ტალინში − 400. აჯანყების დაწყების შემდეგ ვარაუდობდნენ მათ სწრაფ გაზრდას. აჯანყება უნდა დაწყებულიყო ტალინში და დაემყარებინათ საბჭოთა ხელისუფლება, აჯანყების დაწყებისთანავე საბჭოთა კავშირიდან ესტონეთში მოხალისეების სახით დაბრუნდებოდა ემიგრაციაში მყოფი 6700 ესტონელი კომუნისტი და კომკავშირელი. აჯანყება დაიწყო 1924 წლის 30 ნოემბერს, გამთენიისას, მაგრამ ის მალევე ჩაახშეს სამთავრობო ძალებმა.

ესტონეთში აჯანყების ინიციატივა მოდიოდა კომინტერნის აღმასკომის თავმჯდომარის გ. ზინოვიევისაგან. ესტონეთის მუშათა კლასმა აჯანყებას მხარი არ დაუჭირა, ამის გამო აჯანყება მხოლოდ ერთ დღეს გაგრძელდა. მოგვიანებით სტალინმა საჯაროდ დასდო ბრალი ზინოვიევს, რომ მან ეს აჯანყება ჩაიფიქრა კომინტერნში თავისი პოზიციების განსამტკიცებლად. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ სტალინი საქმის კურსში იყო და თავადაც იწონებდა კომინტერნის მოქმედებას ამ მიმართულებით.

2.6. მსოფლიო რევოლუციის ნაცვლად ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის მშენებლობის გეგმაზე გადასვლა

კომინტერნის მე-5 კონგრესზე (1924) გამოსვლისას **კარლ რადეკი** აღნიშნავდა, რომ მსოფლიო რევოლუციის ხელოვნური გაღვივებისა და საბჭოთა კავშირის მსოფლიო მასშტაბით განვრცობის გეგმა მცდარია. რადეკის ამ გამოსვლას დელეგატთა უმრავლესობამ მხარი არ დაუჭირა, მაგრამ 1925 წელს, ბულგარეთის მეორე რევოლუციის მარცხის შემდეგ, საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობამ მსოფლიო რევოლუციის გაჩაღების მცდელობებზე დროებით უარი თქვა.

ევროპაში რევოლუციური მოძრაობის დაცემამ კომინტერნი აიძულა, გამოეტანა დასკვნა, რომ კაპიტალიზმი შევიდა „დროებითი და ნაწილობრივი სტაბილიზაციის“ პერიოდში, თუმცა რევოლუციის მოლოდინი მაინც დიდი იყო. 1926 წლის მაისში დაიწყო საყოველთაო გაფიცვა ინგლისში. ინგლისის გაფიცვასთან დაკავშირებით გ. ზინოვიევი თვლიდა, რომ კაპიტალიზმის სტაბილიზაცია მთავრდებოდა და კაპიტალისტური სისტემა კვლავ შედიოდა უშუალო რევოლუციურ აფეთქებათა პერიოდში.[1] ასეთი თვალსაზრისი დაგმო რკპ(ბ)-ის ცენტრალურმა კომიტეტმა და კომინტერნის აღმასკომის პრეზიდიუმმა.

რადგანაც ევროპაში რევოლუციური პროცესის ფორსირება ვერ მოხერხდა, ბოლშევიკებისთვის პრიორიტეტი საკუთარი ხელისუფლების შენარჩუნება გახდა. 1925 წელს სტალინმა ჩამოაყალიბა ერთ ცალკე აღებულ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების იდეა, ამასთან, გამოაცხადა, რომ ეს ლენინის თვალსაზრისი იყო. მსოფლიო რევოლუციამ „დროებით უკან დაიხია“ და ასეთ პირობებში მთავარი იყო სოციალიზმის მშენებლობა საბჭოთა კავშირში. საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკა აღარ ექვემდებარებოდა „მსოფლიო რევოლუციის“ გაჩაღების იდეას.

რკპ (ბ)-ის XV კონფერენციაზე (1926 წლის 26 ოქტომბერი − 3 ნოემბერი) ტროცკი და ზინოვიევი გამოვიდნენ ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების თეზისის წინააღმდეგ. ისინი აღნიშნავდნენ, რომ სოციალიზმის გამარჯვება საბჭოთა კავშირში შეუძლებელია დასავლეთის პროლეტარიატის „პირდაპირი სახელმწიფო დახმარების“ გარეშე. მათი აზრით, სოციალიზმის მშენებლობის პოლიტიკა იყო მსოფლიო რევოლუციის პერსპექტივებზე უარის თქმა, პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის დავიწყება. ტროცკი ამტკიცებდა, რომ მხოლოდ რევოლუციის გამარჯვება მსოფლიო მასშტაბით იხსნიდა საბჭოთა ხელისუფლებას „გადაგვარებისა და ლპობისაგან“, რომ სიძნელეების დაძლევის ერთადერთი გზა იყო მსოფლიო რევოლუციის წაბიძგება „ყველანაირი საშუალებით, მათ შორის ომის გაჩაღებითაც“. თუმცა ხელისუფლება უკვე სტალინის ხელში იყო კონცენტრირებული და ის ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების თეორიას უჭერდა მხარს.

ერთ ცალკე აღებულ ქვეყანაში სოციალიზმის მშენებლობის იდეა, ამავე დროს, ნიშნავდა ალყაშემორტყმული ციხესიმაგრის იდეოლოგიაზე გადასვლას.

1936 წლის საბჭოთა კავშირის კონსტიტუციაში აღარ იყო ნახსენები „მსოფლიო საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა“. მიუხედავად ამისა, საბჭოთა კავშირს არასოდეს უთქვამს უარი სხვა ქვეყნებში რევოლუციის ექსპორტის გეგმებზე.

ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის მშენებლობის იდეისაკენ შემობრუნების მიუხედავად, საბჭოთა კავშირში არ წყდებოდა საუბარი მსოფლიო რევოლუციის გზების შესახებ. 1926-1927 წლებიდან ყურადღება გადატანილი იყო ჩინეთში მიმდინარე მოვლენებზე, მაგრამ კომინტერნის იმედების მსხვრევამ ჩინეთში 1920-იანი წლების ბოლოს და 1930-იანი წლების დასაწყისში დიდი იმედგაცრუება გამოიწვია; ყველაფერი ბუხარინს დაბრალდა, რომელიც იმ დროს კომინტერნს ხელმძღვანელობდა.

უკანასკნელად სიტყვები „მსოფლიო რევოლუცია“ საბჭოთა გაზეთების ფურცლებზე 1931 წელს ფიგურირებდა. ამის შემდეგ სტალინი „ერთ ცალკე აღებულ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენებაზე“ გადაერთო, რასაკვირველია, „უკეთესი მომავლის“ იმედით.

[1] Коминтерн. Краткий исторический очерк, М., 1969, 255.

V თავი

ბოლშევიკური იდეოლოგიისა და პოლიტიკის კრიზისი („სამხედრო კომუნიზმიდან“ „ახალ ეკონომიკურ პოლიტიკამდე“)

1. „სამხედრო კომუნიზმი“

1.1. „სამხედრო კომუნიზმის“ პოლიტიკის არსი

„სამხედრო კომუნიზმს“, ჩვეულებრივ, უწოდებენ საბჭოთა ხელისუფლების მიერ გატარებულ ეკონომიურ პოლიტიკას 1918 წლის შუა ხანებიდან 1921 წლის მარტამდე. თუმცა ეს განსაზღვრება გარკვეულწილად პირობითია.

ჯერ ერთი, თავად ტერმინი „სამხედრო კომუნიზმი“ მხოლოდ 1921 წელს გაჩნდა, როდესაც „ახალი ეკონომიური პოლიტიკის“ შემოღების შემდეგ დაიწყო მის წინ არსებული ეკონომიკური კურსის გააზრება, კურსისა, რომელმაც 1921 წლის დასაწყისისთვის შექმნა უმძიმესი სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური კრიზისი, რაც ბოლშევიკებს კინაღამ ხელისუფლების დაკარგვად დაუჯდათ;

მეორე, სამოქალაქო ომის პერიოდის შედეგად დამკვიდრებული საზოგადოებრივი მოწყობის მოდელი თანდათანობით ყალიბდებოდა, ხშირ შემთხვევაში სტიქიურად, სამხედრო დროის საგანგებო პირობების გავლენით.

საბჭოურ და პოსტსაბჭოურ ისტორიოგრაფიაში დომინირებს მოსაზრება, რომ 1918–1920 წლებში გატარებული ეკონომიკური ზომების მიზანი იყო საბჭოთა ხელისუფლების შენარჩუნება ქვეყნის ფაქტობრივი დეზინტეგრაციის, ეკონომიკის ნგრევისა და რესურსების სიმწირის პირობებში. ყოველივე ამან განაპირობა ეკონომიკის მართვის ცენტრალიზება; წარმოებისა და მოხმარების მკაცრი რეგლამენტაცია; ეკონომიკური ბერკეტების გაქრობა; სამეურნეო ცხოვრების რეგულირების ადმინისტრაციულ-რეპრესიული მეთოდების გაძლიერება.

თუმცა ანგარიშგასაწევია მეორე მოსაზრება: „სამხედრო კომუნიზმი“ იყო არა სამოქალაქო ომის შედეგი, არამედ მიზეზი. ბოლშევიკები ესწრაფოდნენ „სოციალიზმზე პირდაპირ გადასვლას“, რაც გულისხმობდა სწორედ კერძო საკუთრების გაუქმებას, ფულად-სასაქონლო ურთიერთობების შეცვლას ადმინისტრაციული განაწილებით. ასეთი ზომების გატარება სასტიკ წინააღმდეგობას აწყდებოდა და სამკვდრო-სასიცოცხლო დაპირისპირებას ნიშნავდა, სადაც კომპრომისი გამორიცხული იყო.

1921 წელს, ძველ პოლიტიკაზე უარის თქმის გასამართლებლად, ლენინმა მას „სამხედრო“ უწოდა, თითქოსდა ამ პოლიტიკას საომარი მდგომარეობის გამო იძულებით ატარებდნენ, რათა „საგანგებო ზომების“ მიღებით გამარჯვება მოეპოვებინათ სამოქალაქო ომში. სინამდვილეში კი სწორედ ამ პოლიტიკამ, სოციალიზმის მოკლე ვადაში აშენების მცდელობამ[1] მნიშვნელოვანწილად განაპირობა ქვეყანაში სამოქალაქო ომის გაჩაღება.[2]

„სამხედრო კომუნიზმის“ ისტორიაში შეიძლება გამოიყოს ორი ეტაპი:

ა/ „სამხედრო კომუნიზმის“ სისტემის ჩამოყალიბება სამოქალაქო ომის პერიოდში (1918 წლის ზაფხული – 1920 წლის დასაწყისი);

ბ/ „სამხედრო კომუნიზმის“ „აყვავების“ პერიოდი – მიუხედავად იმისა, რომ სამოქალაქო ომში გამარჯვება 1919 წლის ბოლოსთვის უკვე მოპოვებული ჰქონდათ, გრძელდებოდა საგანგებო ზომების შენარჩუნება და გაღრმავება (1920 წლის გაზაფხული – 1921 წლის მარტი).[3]

შეიძლება გამოიყოს სამხედრო კომუნიზმის რამდენიმე დამახასიათებელი ნიშანი:

„სამხედრო კომუნიზმის“ შემოღების მიზეზები: - კაპიტალიზმის გვერდის ავლით კომუნიზმის აშენების იდეა; - რესურსების კონცენტრაცია სამოქალაქო ომში გამარჯვებისთვის. **„სამხედრო კომუნიზმის“ ძირითადი მიმართულებები:** - კერძო საკუთრების ლიკვიდაცია; - სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობების მოსპობა; - ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური სისტემის შემოღება	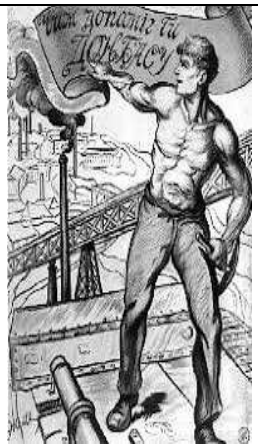

[1] 1918 წლის გაზაფხულზე ტროცკი და ლენინი აცხადებდნენ, რომ რუსეთში 6 თვეში გადავიდოდნენ სოციალიზმზე, მოსპობდნენ სასაქონლო ურთიერთობებს და ა.შ.

[2] История России XX век, Под ред А.Б.Зубова, Т. I, М., 2018, 632.

[3] 1920 წლის შემოდგომაზე მიიღეს დეკრეტი ყველა საშუალო საწარმოს ნაციონალიზების შესახებ.

1.2. მრეწველობის ნაციონალიზება

„სამხედრო კომუნიზმის“ დროს მოხდა მსხვილი, საშუალო და ნაწილობრივ მცირე მრეწველობის ნაციონალიზება. 1918 წლის შემოდგომაზე სახელმწიფოს ხელში იყო 9,5 ათასი საწარმო, 1920 წელს კი 37 ათასზე მეტი.[1] საწარმოების სახელმწიფოს ხელში გადასვლა, ფულის მიმოქცევის დარღვევასთან ერთად, იწვევდა წარმოების ნგრევას. 1918 წელს სამრეწველო წარმოება რუსეთში ორი მესამედით შემცირდა. ნაციონალიზებულ საწარმოებში შრომისნაყოფიერება ომამდელთან შედარებით 4-ჯერ შემცირდა, სამრეწველო მუშების რაოდენობა კი განახევრდა.[2]

შეიცვალა სახალხო მეურნეობის მართვის სისტემა, სადაც წამყვანი გახდა ცენტრალიზაციის ტენდენცია. შეიქმნა ე. წ. „გლავკები“ – ეკონომიკის ცალკეული დარგების სამართავად. საწარმოები იღებდნენ ნედლეულს, მთელ წარმოებულ პროდუქციას კი სახელმწიფოს აბარებდნენ. 1920 წლის ზაფხულისთვის არსებობდა 49 „გლავკი“, ცენტრი და კომისია. მათ სპეციალიზაციაზე სახელწოდებები მეტყველებდა: გლავმეტალი, გლავტორფი, გლავტექსილი და ა. შ. იყო სრულიად უცნაური უწყებებიც, მაგალითად „ჩეკვალაპი“ („ვალენკებისა“ და „ლაპტების“ დამზადების საგანგებო კომისია). მათი საქმიანობა, პირველ რიგში, ფრონტის ინტერესებს ემსახურებოდა.

პერსონალური პასუხისმგებლობის უზრუნველსაყოფად ინიშნებოდნენ კომისრები სპეციალური უფლებამოსილებებით. მაგალითად, 1919 წლის ივლისში ა. რიკოვი დაინიშნა თავდაცვის საბჭოს საგანგებო რწმუნებულად წითელი არმიის მომარაგების საკითხში (Чусоснабарм). მას შეეძლო ნებისმიერი აპარატის გამოყენება, ნებისმიერი თანამდებობის პირის გადაყენება, „სამხედრო საჭიროებისათვის“ ნებისმიერი საქონლის რეკვიზირება. მას ემორჩილებოდა თავდაცვაზე მომუშავე ყველა ქარხანა.

1.3. სასურსათო გაწერა

„სამხედრო კომუნიზმის“ პოლიტიკის ერთ-ერთი ცენტრალური ელემენტი იყო სასურსათო გაწერა, რაც სახკომსაბჭოს 1919 წლის 11 იანვრის დეკრეტით შემოიღეს. მას ფორმალურად ცვლილებები შეჰქონდა ადრე გატარებულ პოლიტიკაში: 1918 წლის გაზაფხულზე შემოღებული „სასურსათო დიქტატურა“ გულისხმობდა გლეხებისთვის მთელი „ზედმეტი“ პროდუქტის ჩამორთმევას (რაც ოჯახისთვის და დასათესად არ სჭირდებოდა).[3]

სასურსათო გაწერა კი გულისხმობდა გუბერნიებისთვის „გონივრული“ გადასახადის დაწესებას, იმის მიხედვით, თუ რა წარმოდგენა ჰქონდათ იქ არსებულ მარაგების თაობაზე. შემდეგ გუბერნია ამას ანაწილებდა ცალკეულ მაზრებსა და თემებზე. სინამდვილეში კი ხორბლის ამოღება ხდებოდა გლეხების რეალური შესაძლებლობების გათვალისწინების გარეშე, რაც მათ უკმაყოფილებას იწვევდა. დამზადების გეგმები ირღვეოდა და ამას მოსდევდა რეპრესიები. 1919 წლის ბო-

---

[1] დადგენილება მსხვილი და ნაწილობრივ საშუალო საწარმოების ნაციონალიზების შესახებ მიიღეს 1918 წლის 28 ივნისს, გარკვეული დროის შემდეგ კი სახელმწიფოს ხელში გადავიდა ყველა საწარმო, რომელშიც 5 მუშაზე მეტი მუშაობდა.

[2] История России XX век, Под ред. А.Б. Зубова, Том I, М., 2018, 632.

[3] 1918 წლის 13 მაისს სურსათის სახალხო კომისარიატმა მიიღო საგანგებო უფლებები „სოფლის ბურჟუაზიასთან საბრძოლველად, რომელიც მალავს პურის მარაგს და სპეკულაციას ეწევა“. ეს დეკრეტი მოუწოდებდა, „პურის მფლობელთა ძალადობისთვის დამშეულ ღარიბებზე ეპასუხათ ბურჟუაზიაზე ძალადობით“. სოფელზე გასაბატონებლად ბოლშევიკებმა გადაწყვიტეს, გაეთიშათ სოფელი და სოფლის ღარიბობა მდიდარი გლეხებისთვის დაეპირისპირებინათ. სოფელში 1918 წლის ივნისიდან შეიქმნა ღარიბთა კომიტეტები, რომელთა წევრებიც პურის კონფისკაციაში მონაწილეობის სანაცვლოდ მის ნაწილს იღებდნენ.

ლოსთვის სასურსათო გაწერით იღებდნენ არა მარტო ხორბალს, არამედ კარტოფილს და ხორცსაც.

ნამეტი პროდუქციის ჩამორთმევის პოლიტიკა იმას იწვევდა, რომ სოფლად უკვე ცდილობდნენ, მხოლოდ თავიანთი სამყოფი მოსავალი მოეყვანათ. მკვეთრად შემცირდა ნათესი ფართობები, საქონლისა და ფრინველის სულადობა, სოფლის მეურნეობის პროდუქცია სულ უფრო მცირდებოდა.

1.4. მოსახლეობის ნორმირებული მომარაგება

მსოფლიო ომის დროს რუსეთში პროდუქტები ყოველგვარი ნორმირების გარეშე ნაწილდებოდა (გარდა შაქრისა) და არც შიმშილობა იყო. 1918 წლის დასაწყისიდან დაიწყო ზოგიერთი პროდუქტის ბარათებით გაცემა, ხოლო 1918 წლის ნოემბრიდან ყველა პროდუქტი მხოლოდ ბარათებით გაიცემოდა. ბარათები იმაზე ბევრი იბეჭდებოდა, ვიდრე მაცხოვრებლები იყვნენ და ბარათებით სპეკულაცია ჩვეულებრივი ამბავი გახდა. ბოლშევიკი ხელმძღვანელები კი სპეციალურ ბარათებს იღებდნენ, რითაც ყველაფრით მარაგდებოდნენ.

სასურსათო კრიზისმა განაპირობა მოსახლეობის ნორმირებული მომარაგება საბარათო სისტემით. კლასობრივი პრინციპისა და საქმიანობის სფეროს მიხედვით, ქალაქების მოსახლეობა დაიყო ოთხ კატეგორიად, თითოეულის სურსათით უზრუნველყოფა განსხვავებული და ძალიან დაბალი იყო. 1919 წლის მაისში პეტროგრადში პირველი და უმაღლესი კატეგორიის პირთ ეძლეოდათ დღეში 200 გრამი პური, ხოლო მე-3 კატეგორია 50 გრამს იღებდა დღეში (ლენინგრადის ბლოკადის დროს მინიმალური ნორმა 125 გრამ პურს შეადგენდა დღეში). სულ 1919 წელს პეტროგრადში 33 სახის ბარათი იყო: პურზე, რძეზე, ფეხსაცმელზე და ა. შ. 1920 წელს ნორმირებული მომარაგება 24 მლნ. ადამიანზე ვრცელდებოდა. სასურსათო და სამრეწველო საქონლის შეკრება და განაწილება ევალებოდა სურსათის სახალხო კომისარიატს (Наркомпрод), რომელიც სამხედრო უწყების შემდეგ მნიშვნელობით მეორე იყო. მას ემორჩილებოდა სასურსათო არმია (Продармия), 1920 წელს 77,5 ათასი თანამშრომლით და სამომხმარებლო კოოპერაციის აპარატი (1920 წლის 1 იანვარს – 53 ათასი საზოგადოება).

1.5. ვაჭრობის შეზღუდვა

ნორმირებული მოხმარების შემოღებას მოჰყვა სავაჭრო ოპერაციების მკვეთრი შეზღუდვა. 1918 წლის 22 ივნისს გამოიცა დეკრეტი, რომლითაც აიკრძალა სახელმწიფოს მიერ მონოპოლიზებული კვების პროდუქტების გაყიდვა, ანდა გასაყიდად შენახვა. დამნაშავეს ემუქრებოდა 10 წლამდე პატიმრობა, იძულებითი მუშაობა და მთელი ქონების კონფისკაცია. 1918 წლის 21 ნოემბერს მთელი შიდა ვაჭრობა სახელმწიფო მონოპოლიად გამოცხადდა.

ნაციონალიზებული იყო კერძო სავაჭრო ფირმები, საწყობები და წვრილი ვაჭრობაც კი. ვაჭრობა, ფაქტობრივად, აიკრძალა (ნებადართული იყო მხოლოდ არანორმირებული პროდუქტების გაყიდვა, რომელთა რაოდენობაც მკვეთრად მცირდებოდა, მაგრამ ვაჭრობის მოსპობა ბოლშევიკებმა ვერ მოახერხეს: „მტკიცე“ შესასყიდი ფასები იმდენად მცირე იყო, რომ მწარმოებლებსა და სპეკულანტებს აიძულებდა, საქონელი გაეყიდათ „შავ“ ბაზარზე რეალური ფასებით. წვრილი საბაზრო ვაჭრობა ადგილებზე კვლავ არსებობდა. ხელისუფლება იძულებული იყო, ამას შერიგებოდა. ამ სახის ურთიერთობების სიმბოლო იყო მოსკოვის „სუხარევკა“, სადაც ყველაფრის ყიდვა შეიძლებოდა, – სურსათის, ძვირფასეულობის, ტანსაცმლის, წიგნებისა და ავეჯის.

1919 წლის ზაფხულში ბოლშევიკები აღიარებდნენ, რომ ქალაქის მუშები მათ მიერ მოხმარებული პროდუქტების დაახლოებით ნახევარს სახელმწიფო ფასებით „ნარკომპროდისგან“ იღებდნენ, მეორე ნახევარს კი შავ ბაზარზე ყიდულობდნენ სპეკულაციური ფასებით.

1.6. ხელფასის ნატურალიზაცია

ბოლშევიკებმა გააუქმეს წინა მთავრობის მთელი ადმინისტრაციული აპარატი, მათ შორის საგადასახადო. ამდენად, დაიკარგა შემოსავლის მიღების ტრადიციული გზა. სახელმწიფოს შემოსავალი მკვეთრად შეუმცირდა და ბოლშევიკები ხარჯების დასაფინანსებლად კი დაადგნენ ფულის შეუზღუდავ ემისიას: 1918 წლის დასაწყისში მიმოქცევაში იყო 22 მილიარდი რუბლი, წლის განმავლობაში მისი მოცულობა სამჯერ გაიზარდა და 1919 წლის დასაწყისისთვის მიმოქცევაში იყო 61,3 მილიარდი რუბლი, შემდეგ კი საერთოდ ასტრონომიული მასშტაბები მიიღო: 1920 წელს მიმოქცევაში იყო 225 მილიარდი, 1921 წელს კი 1,2 ტრილიონი რუბლი.

ამასთან, ერთდროულად მიმოქცევაში იყო სხვადასხვა ფულადი ნიშანი: მეფის დროინდელი („ნიკოლაევკები“), დროებითი მთავრობის გამოშვებული („კერენკები“), ხოლო 1919 წლის თებერვლიდან – რსფსრ-ის „ფულადი ნიშნები“. ფულის უკმარისობა და კავშირის გაწყვეტა რეგიონებს შორის იწვევდა ადგილობრივი ფულადი ნიშნების და მათი სუროგატების გაჩენას. „თავის“ ფულს ბეჭდავდნენ იჟევსკში, ირკუტსკში, ყაზანში, კალუგასა და სხვა ქალაქებში. ფულის შემცვლელების სახით გამოიყენებოდა სხვადასხვა ჩეკი, ბონები, ტრამვაის წიგნაკები, ღვინის ბოთლების ეტიკეტები. 1918-1922 წლებში ყოფილი რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე მიმოქცევაში იყო 2181 ფულადი ნიშანი.

ფულის გაუფასურება იწვევდა ფასების კატასტროფულ ზრდას. ასანთის კოლოფი ან ტრამვაის ბილეთი მილიონობით რუბლი ღირდა. 1921 წელს 50-ათასიანი საბჭოთა კუპიურის მსყიდველობითი უნარი ომამდელი ერთკაპიკიანის ტოლი იყო.

1918-1920 წლებში მოხდა **ხელფასის ნატურალიზაცია** – მუშებსა და მოსამსახურეებს ხელფასს აძლევდნენ სურსათისა და მოხმარების საგნების სახით. 1920 წელს ხელფასის ფულადი ნაწილი მთელი ხელფასის მხოლოდ 7,4%-ს შეადგენდა. ეს გამოწვეული იყო ფულის მნიშვნელობის

მკვეთრი შემცირებით 1918-1920 წლებში. ფულის მიმოქცევის დარღვევა პირდაპირ უკავშირდებოდა სამეურნეო ნგრევას.

სახელმწიფო სექტორში ფორმალურად შენარჩუნებული იყო დიფერენცირებული ხელფასი (1919 წელს მაღალ და დაბალ კატეგორიებს შორის ხუთმაგი სხვაობა იყო), მაგრამ პრაქტიკულად ამას არანაირი მნიშვნელობა არ ჰქონდა, – ფული გაუფასურებული იყო და ყველა მუშაკი ნატურალურ ულუფას ღებულობდა (აქ სხვაობა 2-იდან 9%-ს შეადგენდა). ამგვარად ჩამოყალიბდა გათანაბრებითი განაწილება, როგორც ქვეყანაში არსებული ეკონომიკური სისტემის შემადგენელი ნაწილი.

1.7. შრომის მილიტარიზაცია

„სამხედრო კომუნიზმის“ დამახასიათებელი ნიშანი იყო შრომის მილიტარიზაცია, რაც მნიშვნელოვანწილად განპირობებული იყო მისი ეკონომიური სტიმულირების შეუძლებლობით. საწარმოების ნაციონალიზაციას გარდაუვლად მოჰყვა შრომითი ვალდებულების შემოღება. მუშებმა, როგორც კი იგრძნეს თავი საწარმოების მეპატრონეებად, ფაქტობრივად, შეწყვიტეს მუშაობა, მკვეთრად შემცირდა შრომისნაყოფიერება.

თავიდან შრომითი ვალდებულება ეხებოდა მხოლოდ ბურჟუაზიის წარმომადგენლებს, მაგრამ 1918 წლის ოქტომბრიდან მთელი შრომისუნარიანი მოსახლეობა 16-იდან 50 წლამდე ვალდებული იყო, აღრიცხვაზე დამდგარიყო სამუშაო ძალის აღრიცხვის განყოფილებებში და მათი გაშვება შეეძლოთ ნებისმიერ საჭირო სამუშაოზე. შრომითი ბეგარა „ბურჟუაზიული კლასების“ წარმომადგენელთა (ე. წ. „ყოფილების“) დასამცირებლად გამოიყენებოდა.[1]

1918 წლის ბოლოდან ხელისუფლება მიმართავდა მუშებისა და მოსამსახურეების გაწვევას (სამხედრო გაწვევის მსგავსად) სახელმწიფო სამსახურში ეკონომიკის გარკვეულ დარგებში. მუშაკებს იძულებით მიამაგრებდნენ ხოლმე საწარმოებსა და დაწესებულებებში, საიდანაც თვითნებური წასვლა დეზერტირობას უთანაბრდებოდა და სამხედრო დროის კანონებით ისჯებოდა (ტრიბუნალის სასამართლო, პატიმრობა საკონცენტრაციო ბანაკში). ყოველივე ამას შედეგად მოსდევდა დაბალი შრომისნაყოფიერება და სუსტი დისციპლინა.

1919 წლის დეკემბერში საბჭოთა მეტალურგიული ქარხნები დაათვალიერა ამერიკელმა ინჟინერმა ფრენკ კელიმ, რომელიც გაოგნებული დარჩა „ნგრევის, გაღატაკების და პროფესიული შრომითი გაველურების“ მასშტაბებით. მისი გამოთვლით, მუშები მწარმოებლურ საქმიანობაზე ხარჯავდნენ სამუშაო დროის მხოლოდ 20%-ს. კელიმ ამის თაობაზე ტროცკის მისწერა და განუცხადა, რომ აუცილებელი იყო „შრომის მილიტარიზაცია“. ტროცკის ეს იდეა მოეწონა და 1919 წლის 19 დეკემბერს ლენინს შესაბამისი რეკომენდაცია წარუდგინა. ლენინმაც მთლიანად მოიწონა ეს გეგმა და 1920 წლის გაზაფხულიდან დაიწყო ტროცკის მიერ ჩამოყალიბებული შრომის მილიტარიზაციის გეგმის ცხოვრებაში გატარება. შრომით არმიაში მობილიზებულ იქნა 1 მილიონ 600 ათასზე მეტი ადამიანი, შრომითი ფრონტის დეზერტირებიც ისევე ისჯებოდნენ, როგორც სამხედრო დეზერტირები – დახვრეტით. ადამიანები ყაზარმულ მდგომარეობაში იყვნენ და შრომის სანაც-

[1] მაგალითად, „ბურჟუაზიული“ წარმოშობის ქალებსა და გოგონებს აგზავნიდნენ, როგორც წესი, ტუალეტების დასალაგებლად ჩეკისტებისა და წითელარმიელების ყაზარმებში (История России XX век, Под ред. А.Б.Зубова, Том I, М., 2018, 955).

ვლოდ მხოლოდ მინიმალურ საჭმელს აძლევდნენ.[1] ძერჟინსკის ხელმძღვანელობით შეიქმნა „შრომითი ვალდებულების მთავარი კომიტეტი“.

1920 წლის დასაწყისიდან ტროცკის ინიციატივით შემოღებულ იქნა ე. წ. „შაბათობებისა“ და „კვირაობების“ სისტემა. საბჭოთა პერიოდში მათ წარმოადგენდნენ მშრომელთა ნებაყოფლობით ინიციატივად, სინამდვილეში კი ეს იყო უქმე დღეებში იძულებითი მუშაობის სისტემა, რომლის დროსაც ადამიანები ანაზღაურების გარეშე 12-16 საათს მუშაობდნენ დღეში. შაბათობებზე მილიონობით ადამიანს ამუშავებდნენ ერთდროულად მთელი გასაბჭოებული სივრცის მასშტაბით. მაგალითად, 1920 წლის 22 მაისის შაბათობაზე 15 მილიონი ადამიანი მონაწილეობდა.

სამოქალაქო ომში ფაქტობრივი გამარჯვების შემდეგ მრავალმილიონიანი არმია საჭირო აღარ იყო, მაგრამ 1920 წლის იანვრიდან ტროცკი შეუდგა მათ რეორგანიზებას „შრომით არმიებად“. სამხედრო დისციპლინის ქვეშ მყოფ ადამიანებს იყენებდნენ მეურნეობის აღსადგენად, ხე-ტყის დასამზადებლად და მოსავლის ასაღებად. 1920 წლის მარტში რკპ(ბ)-ის IX ყრილობამ მხარი დაუჭირა „შრომით არმიებში“ დამატებით მობილიზაციას და უარყო პროფკავშიერების მოთხოვნა, მონაწილეობა მიეღოთ საწარმოების მართვაში.

1.8. ყოფა „სამხედრო კომუნიზმის“ დროს

მოქალაქეთა აბსოლუტური უმრავლესობის ყოფა „სამხედრო კომუნიზმის“ დროს იყო ღარიბული, უღიმღამო და მოსაწყენი. ქალაქების ქუჩები ხშირად არ იყო განათებული და იშვიათად ალაგებდნენ. სახლებში არ მუშაობდა კანალიზაცია და წყალგაყვანილობა, არ კმაროდა სათბობი ბინების მცირედ მაინც გასათბობად, სახლები არ რემონტდებოდა. დაკეტილი იყო მაღაზიები, ტრაქტირები, კაფეები და რესტორნები.

მკვეთრად შემცირდა ქალაქების მოსახლეობა, განსაკუთრებით დიდი ქალაქებისა. მაგალითად 1917−1920 წლებში პეტროგრადის მოსახლეობა ორი მესამედით შემცირდა, მოსკოვის მოსახლეობა − ერთი მესამედით. ცენტრალური რუსეთის 12 საგუბერნიო ქალაქმა დაკარგა თავისი მოსახლეობის ნახევარი (1916 წელს ამ ქალაქებში 6,8 მლნ ადამიანი ცხოვრობდა, 1920 წელს − 3,8 მილიონი). მოსახლეობის ასეთი შემცირება აიხსნება იმით, რომ სოფლად გაიქცა ყველა, ვისაც იქ ნათესავები ჰყავდა, ბევრი დაიღუპა შიმშილით და ავადმყოფობით, ზოგმა კი უცხოეთში წასვლა მოახერხა. დამახასიათებელია მეცნიერების აკადემიის წევრების ბედი: 1917 წელს ცოცხალი იყო 46 აკადემიკოსი, აქედან 15 გარდაიცვალა, 8 ემიგრაციაში წავიდა და 1923 წლისათვის დარჩა 23 აკადემიკოსი.[2]

წამლების არქონა და ცხოვრების ანტისანიტარიული პირობები ხელს უწყობდა ეპიდემიების გავრცელებას, რის შედეგადაც რუსეთში სამხედრო კომუნიზმის წლებში გარდაიცვალა 3,5 მლნ ადამიანი (7-ჯერ მეტი, ვიდრე სამოქალაქო ომის ფრონტებზე).[3]

შეიცვალა მოსახლეობის გარეგნობაც. ძვირფას და ხარისხიან ტანსაცმლის ტარებას ვერ ბედავდნენ, ხშირად კი არც შეეძლოთ. „ბატონკაცურ“ გარეგნობას შეიძლება გამოეწვია კლასობრივი სიძულვილის გამოვლინება ქუჩაში, ამასთან, ბევრი სახის „ფუფუნების საგნები“ (მათ შორის ტან-

[1] История России XX век, Под ред А.Б.Зубова, Том I, М., 2018, 630-631.
[2] История России XX век, Под ред. А.Б.Зубова, Том I, М., 2018, 632.
[3] იქვე, 954.

საცმელი) კონფისკაციას ექვემდებარებოდა. რევოლუციური მოდის სიმბოლო ტყავის ქურთუკები გახდა: მას ხშირად ატარებდნენ ახალი ხელისუფლების წარმომადგენლები.

ამავე დროს, პრაქტიკულად შეწყდა ტანსაცმლის, ფეხსაცმლის, მოხმარების საგნების წარმოება. ამ ყველაფრის შოვნა ძნელი იყო. ყველაფრის ქრონიკული ნაკლებობა იწვევდა უკმაყოფილების, გაბოროტების გრძნობას და აჩენდა სურვილს, რაც შეიძლება სწრაფად დაბრუნებოდნენ ნორმალურ ცხოვრებას.

1918 წლის აგვისტოში საქალაქო უძრავი ქონება (სახლები და მიწა, რომელზეც ეს სახლები იყო აშენებული) ბოლშევიკებმა სახელმწიფო საკუთრებად გამოაცხადეს. სახლებისა და ბინების მეპატრონეები გადაიქცნენ სახელმწიფოს მოიჯარეებად. სახელმწიფო თუკი მოისურვებდა, იჯარას შეუწყვეტდა და ყოფილ მფლობელებს ბინიდან გამოასახლებდა. ჩვეულებრივი ამბავი გახდა ე. წ. „შემჭიდროება“ – ყოფილ მეპატრონეს ბინაში სხვა ადამიანებს უსახლებდნენ, რაც ბინის ყოფილ მფლობელს დამამცირებელ მდგომარეობაში აყენებდა. ის არათუ ბინას აღარ ფლობდა, არამედ საკუთარი ჭურჭლისა და ტანსაცმლის მფლობელიც აღარ იყო.

ჩვეულებრივი ამბავი გახდა ჩხრეკა და დაპატიმრებები. ნებისმიერ დროს ჩეკისტები შეიძლება შეჭრილიყვნენ ბინაში, დაეპატიმრებინათ ვინმე, ან წაეღოთ ნებისმიერი ნივთი თუ პროდუქტი, რომელსაც მისი მფლობელებისთვის „ზედმეტად“ მიიჩნევდნენ. „მშრომელი ხალხის“ სახელით ჩამორთმეული ნივთები კი ხშირად ჩამომრთმეველთა სახლებში აღმოჩნდებოდა ხოლმე.[1]

1917 წლის 18(30) დეკემბერს გამოიცა დეკრეტი ქორწინების, განქორწინების, დაბადებისა და გარდაცვალების სამოქალაქო რეგისტრაციის შესახებ. ამასთან, შესაბამისი აპარატი არ შექმნილა და აღრიცხვა მთლიანად მოიშალა. ეს გარემოება და „თავისუფალი სიყვარულის“ პროპაგანდა ხელს უწყობდა ოჯახის ნგრევას. მარქსიზმი ოჯახს „ბურჟუაზიულ გადმონაშთად“ მიიჩნევდა.[2]

1918 წლის 24 იანვარს, სახკომსაბჭოს დეკრეტით, საბჭოთა რუსეთი გრიგორიანულ კალენდარზე გადავიდა და 31 იანვრის შემდეგ დადგა არა 1, არამედ 14 თებერვალი. 1918 წლის 31 მარტს გამოცემული მეორე დეკრეტით, საათის ისრები ორი საათით წინ გადასწიეს (ე. წ. „დეკრეტული“ დრო). 1918 წლის სექტემბერში საბჭოთა რუსეთი გადავიდა წონა-ზომის მეტრულ სისტემაზე და დაიძლია „ფეოდალური გადმონაშთი“ – გირვანქა, ფუთი, ვერსი და არშინი.

1.9. „სამხედრო კომუნიზმი“ და ბოლშევიკური იდეოლოგია

1918–1919 წლებში ეკონომიკური პოლიტიკა, რომელიც სამხედრო დროის აუცილებლობით ყალიბდებოდა, ბევრ რამეში შეესაბამებოდა ბოლშევიკების თეორიულ წარმოდგენებს იმის თაობა-

[1] ჩვეულებრივ ამბად იქცა ჩეკაში მომუშავე კაცის მიერ მეგობარი გოგონას დაპატიჟება დაპატიმრებული ადამიანის წამების საყურებლად. მაგალითად, 1918 წლის მარტში პოეტი სერგეი ესენინი ცდილობდა, „პოეტესა კ.“ მიეწვია დახვრეტის საყურებლად, რასაც ის თავისი ნაცნობის, ჩეკისტ ბლიუმკინის (მემარცხენე ესერის) მეშვეობით შეძლებდა. ყველაზე სამწუხარო კი ის იყო, რომ ასეთ მიწვევებს ხშირად თანხმდებოდნენ (История России XX век, Под ред А.Б.Зубова, Том I, М., 2018, 954).

[2] ბოლშევიკური მმართველობის ქვეშ მოქცეულ რუსეთის სხვადასხვა რეგიონში 1918-1919 წლებში გამოიცემოდა და ცხოვრებაში ტარდებოდა დეკრეტები, რომლებიც ქალებს „საერთო-სახალხო კუთვნილებად“ აცხადებდა. სარატოვში, ვლადიმირში, ეკატერინოდარსა და სხვა ქალაქებში 1918 წლის დასაწყისში გამოიცა საბჭოთა ხელისუფლების დეკრეტები, რომლებიც აუქმებდნენ „ქალების ფლობაზე კერძო საკუთრებას“ (სარატოვში გამოცემული დეკრეტით, ეს ეხებოდა 19-იდან 32 წლამდე ქალებს). ქალების განკარგვა საბჭოების ხელში გადადიოდა და „მშრომელი კლასების“ წარმომადგენელი მამაკაცებისთვის მისაწვდომი ხდებოდა, ყოფილ მესაკუთრეს (ქმარს) ცოლთან რიგგარეშე ურთიერთობის შესაძლებლობა უნარჩუნდებოდა... (История России XX век, Под ред А.Б.Зубова, Том I, М., 2018, 955-956).

ზე, თუ როგორი უნდა ყოფილიყო სოციალისტური საზოგადოება. ამ დამთხვევამ წარმოშვა გარკვეული ეიფორია სამხედრო, მბრძანებლურ, ადმინისტრაციულ ზომებთან დაკავშირებით და ისინი იძულებით ნაბიჯად კი არა, სოციალისტური მშენებლობის ძირითად ინსტრუმენტად განიხილებოდა. ამ წარმოდგენათა ერთობლიობას ლენინმა „სამხედრო-კომუნისტური იდეოლოგია“ უწოდა.

ეს იდეოლოგია ჩამოყალიბდა 1920-იანი წლების დამდეგს, როდესაც საგანგებო ზომების გამოყენების ობიექტური პირობები წარსულს ბარდებოდა, წითელი არმია ანადგურებდა თეთრგვარდიელების უკანასკნელ ძალებს. მოსახლეობის ძირითად ნაწილს აღარ სურდა, ეცხოვრა „დესპოტური სოციალიზმის“ პირობებში და იმედოვნებდა, რომ აღდგებოდა ჩვეულებრივი ცხოვრება, საბარათო სისტემისა და „ნარკომპროდის“ გარეშე. არადა, სწორედ 1920 წლის დასაწყისში ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ კურსი აიღო „სამხედრო კომუნიზმის“ სისტემის კიდევ უფრო გაღრმავებაზე.

1920 წლის მარტში, ლევ ტროცკის ხელმძღვანელობით, შეიქმნა კომისია მშვიდობიან პირობებში სოციალიზმის მშენებლობის გეგმის შესამუშავებლად. მისი რეკომენდაციები აშკარად გამოხატულ სამხედრო-კომუნისტურ ხასიათს ატარებდა. გეგმა ითვალისწინებდა სასურსათო გაწერის გაფართოებას, ეკონომიკის კიდევ უფრო მეტად გასახელმწიფოებრიობას, საერთო სახელმწიფოებრივი გეგმის შემუშავებას, საყოველთაო შრომითი ვალდებულების გაფართოებას, შრომითი არმიების შექმნას და მმართველობის მთელი სისტემის მილიტარიზაციას.

რკპ (ბ)-ის მე-9 ყრილობის დელეგატთა უმრავლესობამ დიდი ენთუზიაზმით მოიწონა კომისიის მიერ შეთავაზებული გეგმა და ამით დაადასტურა ტროცკის მიერ ჩამოყალიბებული კურსი. აღნიშნულის შესაბამისად, 1920 წელს გლეხობისთვის საძულველი სასურსათო გაწერა სოფლის მეურნეობის პროდუქტებისა და ნედლეულის ახალ სახეობებზეც გავრცელდა (პურს, ხორცს, კარტოფილს დაემატა რძე, კვერცხები, მატყლი, ტყავი, სელი და ა.შ.). შენარჩუნდა გლეხობისთვის სხვა სახის შრომითი ვალდებულებებიც. დაამტკიცეს მინდვრების დათესვის გეგმა, რომლის რეალიზაციისთვის თვალი უნდა ედევნებინათ „თესვის კომიტეტებს“ („პოსევკომებს“). 1920 წლის ბოლოს ნაციონალიზებულ იქნა წვრილი საწარმოებიც.

1920 წლის დეკემბერში საბჭოების მე-8 სრულიად რუსეთის ყრილობამ დაამტკიცა გოელროს გეგმა, რომელიც ელექტროფიკაციას ითვალისწინებდა, მაგრამ ეს იყო სოციალისტური ეკონომიკის შექმნის გეგმა. შრომის მილიტარიზაციის მწვერვალი იყო შრომითი არმიების შექმნა. მათი ჩამოყალიბება დაიწყო 1920 წლის დამდეგიდან ფრონტზე გამოთავისუფლებული სამხედრო ნაწილებისგან. იმავე წლის ივლისში სახალხო მეურნეობაში დასაქმებული იყო 2,5 მილიონი წითელარმიელი, რომელთაც „შრომითარმიელებს“ („ტრუდარმეიცი“) უწოდებდნენ და, ძირითადად, იყენებდნენ მძიმე სამუშაოზე – მშენებლობასა და ტრანსპორტზე, თუმცა მათი შრომისნაყოფიერება დაბალი იყო.

1920 წლის ბოლოსა და 1921 წლის დასაწყისში ლოგიკურ დაბოლოებამდე მიიყვანეს მოსახლეობის გათანაბრებითი მომარაგების სამხედრო-კომუნისტური სისტემა: გაუქმდა საბინაო გადასახადი, გადასახადი ტრანსპორტსა და კომუნალურ მომსახურეობაზე. ფართოდ გაიშალა „ფულის გაუქმების“ კამპანია. ამის თაობაზე პრინციპული უთანხმოება კომუნისტურ ხელმძღვანელობაში არც ყოფილა. ვერ შეთანხმდნენ მხოლოდ იმაზე, თუ შრომის რა საზომი ერთეულით შეეცვალათ ფული. ვარაუდობდნენ, შემოეღოთ „შრომითი ერთეულები“ („ტრედები“). თუმცა დისკუსია ბოლომდე არც გაგრძელებულა, რადგანაც სამხედრო კომუნიზმს ნეპი ჩაენაცვლა.

1.10. „სამხედრო კომუნიზმის“ სისტემის კრიზისი

მიუხედავად იმისა, რომ „სამხედრო-კომუნისტურ“ კურსს 1920 წლის ბოლოსა და 1921 წლის დასაწყისში თანმიმდევრულად ატარებდნენ, ის სულ უფრო მეტად არაეფექტური ხდებოდა. მკვეთრად შემცირდა სარკინიგზო გადაზიდვები. ეს გამოწვეული იყო საწვავის ნაკლებობით, საწვავს კი უხალისოდ აწვდიდნენ გლეხები და ნახევრად მშიერი მეშახტეები. შედეგად შემცირდა სურსათის შეტანა სამრეწველო ცენტრებში. ამაზე გავლენა მოახდინა გლეხობის მასობრივმა გამოსვლებმაც. მათი მონაწილეები წინააღმდეგობას უწევდნენ პურის ჩაბარებას. არმია, რომლის უდიდეს ნაწილსაც გლეხები შეადგენდნენ, სულ უფრო ნაკლებად საიმედო ხდებოდა „შიდა ფრონტზე“. უფრო მეტიც, სახლში დაბრუნებული დემობილიზებული წითელარმიელები ხშირად თავად უერთდებოდნენ მეამბოხეებს.

მომარაგების გაუარესების გამო ქალაქებში გამწვავდა სოციალური სიტუაცია, გახშირდა მუშათა მღელვარებები. ისინიც ითხოვდნენ სასურსათო გაწერის გადასახადით შეცვლას. 1920 წლის თებერვალში რევოლუციის „აკვანში“ – პეტროგრადში გაფიცული მუშების წინააღმდეგ ხელისუფლებამ ჯარი გააგზავნა. ანუ ბოლშევიკების წინააღმდეგ გამოსვლებს იწყებდნენ მათი ძირითადი დასაყრდენი – მუშათა კლასი და არმია.

1921 წლის დამდეგისათვის საბჭოთა რუსეთი სრულიად გაჩანაგებული იყო. მოხდა ეკონომიკის ნატურალიზაცია, დაირღვა ყველა სამეურნეო კავშირი, მრავალ ადგილას ადამიანები შიმშილობდნენ, სიკვდილიანობა შობადობას სამ-ოთხჯერ აღემატებოდა.

ქვეყნის ხელმძღვანელობის წინაშე დადგა საკითხი: ან უნდა გაეგრძელებინათ „სამხედრო კომუნიზმი“ და დამდგარიყვნენ ხელისუფლების დაკარგვის საფრთხის ქვეშ, ანდა წასულიყვნენ დათმობებზე და უფრო ხელსაყრელ მომენტს დალოდებოდნენ შემდგომი შეტევისათვის. ლენინმა არჩევანი გააკეთა მეორე ვარიანტის სასარგებლოდ. უკვე 1921 წლის თებერვალში, ანუ კრონშტადტში მეზღვაურების აჯანყებამდე, პარტიაში აქტიურად განიხილებოდა გლეხების სასურსათო გადახდების შემცირების საკითხი.

1.11. შიდაპარტიული დისკუსიები „სამხედრო კომუნიზმის“ პერიოდში

1918–1920 წლებში, ცენტრალიზაციის გაძლიერებისა და ავტორიტარული მეთოდების დამკვიდრების პირობებში, პარტიის ზედაფენაში შენარჩუნდა დემოკრატიზმის ელემენტები და პრინციპული საკითხების საკმაოდ თავისუფალი განხილვის შესაძლებლობა. დისკუსიაში მონაწილეობდნენ სხვადასხვა უწყების წარმომადგენელი კომუნისტები. საერთო პოზიციების მქონენი ერთიანდებოდნენ სხვადასხვა „ჯგუფებად“ და „პლატფორმებად“. სულ უფრო ხშირად გაისმოდა მოწოდებები უფრო მოქნილი პოლიტიკის გატარების აუცილებლობის შესახებ, პირველ რიგში, გლეხობის მიმართ.

1920 წელს დისკუსიაში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა შიდაპარტიული ცხოვრებისა და ქვეყნის მართვის მეთოდების საკითხებმა. გააკრიტიკეს თავად ლენინიც. „დეცისტების“ („დემოკრატიული ცენტრალისტების“) წარმომადგენლები აღნიშნავდნენ ლენინის განსაკუთრებულ როლს „პროლეტარიატის სრულხელისუფლებიანობის“ ჩამოყალიბებულ სისტემაში და მიუთითებდნენ, რომ „პროლეტარიატის დიქტატურის ბელადთან პოლიტიკური ინტერესები და უნარები გადამწყვეტად ბატონობენ ორგანიზაციულ უნარზე“. ყურადღებას აქცევდნენ „მმართველი აპარატის ზედაფენის ბიუროკრატიულ გადაგვარებას“.

1920 წლის ივლისში გამოჩნდა რკპ(ბ)-ის ცენტრალური კომიტეტის მდივნის, ე. პრეობრაჟენსკის წერილი პარტიის გახრწნის სიმპტომების შესახებ. ამ წერილმა სათავე დაუდო დისკუსიას „ზედაფენებისა“ და „ქვედაფენების“ შესახებ. „ქვედაფენები“ გამოდიოდნენ „ბურჟუაზიული ცრუ-კომუნისტების, გენერლების, პარტბიუროკრატების“ დიქტატის წინააღმდეგ, მოითხოვდნენ პარტიის დემოკრატიზაციას, მეტი დამოუკიდებლობის მინიჭებას პარტიული ორგანიზაციებისათვის.

იგივე აზრები გაჟღერდა რკპ(ბ)-ის IX პარტიულ კონფერენციაზე (1920 წლის სექტემბერი) „მუშათა ოპოზიციის“ წარმომადგენელთა მხრიდან (ამ ჯგუფს ხელმძღვანელობდნენ: ა. შლიაპნიკოვი, ს. მედვედევი, ა. კოლონტაი), რომლებიც ლაპარაკობდნენ პარტიის მოწყვეტის შესახებ მუშათა კლასისგან და არაპროლეტარული ელემენტებით მისი „დანაგვიანების“ შესახებ, „ზედაფენების“ ბიუროკრატიული გადაგვარებისა და საჭიროდ მიიჩნევდნენ პარტიაში წმენდის ჩატარებას.

1920 წლის ნოემბრის ბოლოდან 1921 წლის მარტამდე გრძელდებოდა დისკუსია პროფკავშირების შესახებ. მისი ბევრი მონაწილე გმობდა ოფიციალურ კურსს „პროფკავშირების გასახელმწიფოებრიობასთან“ დაკავშირებით, წინააღმდეგნი იყვნენ პროფკავშირების ბიუროკრატიული აპარატის დანამატად გადაქცევისა. „ზედაფენებმა“ ყოველივე ამაზე რეაგირება მოახდინეს ცენტრალური საკონტროლო კომისიის შექმნით, რომელსაც ევალებოდა, თვალი ედევნებინათ პარტიის ერთიანობისა და მის შიგნით მდგომარეობის ბოროტად გამოყენებისათვის. 1921 წლის თებერვალში შემცირდა პრივილეგირებული სასურსათო ულუფები და მომარაგებაში გათანაბრდნენ ხელმძღვანელი მუშაკები და კადრის მუშები. ამავე დროს, 1921 წლის გაზაფხულზე ლენინმა ენერგიული ზომები მიიღო „ოპოზიციონერებისა“ და „გამთიშველების“ ჩასახშობად და პარტიაში „რკინის“ დისციპლინის შესანარჩუნებლად.

2. ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა

1922 წლის ბოლოსთვის ბოლშევიკებმა დიდ გამარჯვებას მიაღწიეს – დაამარცხეს და რუსეთიდან განდევნეს ორგანიზებული ლიბერალურ-დემოკრატიული კონტრრევოლუცია. გამარჯვებას მიაღწიეს მოსახლეობის დაშინებით („წითელი ტერორი“), ორგანიზებული შიმშილის სისტემით (სასურსათო გაწერა), ადამიანებისთვის დამოუკიდებელი არსებობის ყოველგვარი საშუალების წართმევით („სამხედრო კომუნიზმი“) და, ბოლოს, პროპაგანდისტული სიცრუით, ამტკიცებდნენ, რომ თეთრების მიზანი ბატონყმობისა და მეფის ხელისუფლების აღდგენა იყო. ამავე დროს, ბოლშევიკების მიერ აშენებული მმართველობის სისტემა ღრმა კრიზისს განიცდიდა. მასშტაბური უკმაყოფილება სტიქიურად გადადიოდა საპროტესტო გამოსვლებსა და აჯანყებებში.

2.1. სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა 1921 წლის დასაწყისისთვის

7 წლის განმავლობაში მიმდინარე მსოფლიო ომისა და სამოქალაქო ომის გამო საბჭოთა რესპუბლიკების მოსახლეობა 1921 წლის 1 იანვრისათვის 134,3 მლნ. ადამიანამდე შემცირდა. სამოქალაქო ომისა და ინტერვენციის პერიოდში ორივე მხრიდან სამხედრო დანაკარგებმა 2,5 – 3,3 მილიონი ადამიანი შეადგინა; 1917 წლის შემოდგომიდან 1921 წლის დამდეგამდე რუსეთის მოსახლეობა 10 მლნ 887 ათასი ადამიანით შემცირდა; შემცირება შემდეგ წლებშიც გრძელდებოდა: 1921 წელს შემცირდა 1 მილიონ 854 ათასი ადამიანით, 1922 წელს – 1 მილიონ 592 ათასი ადამიანით; 1921 წლის ბოლოსთვის არანაკლებ 1 მილიონ 850 ათასი ადამიანი – თითქმის მთელი პოლიტი-

კური, ფინანსურ-სამრეწველო, სამეცნიერო-შემოქმედებითი ელიტის მნიშვნელოვანი ნაწილი – იძულებული გახდა, ემიგრაციაში წასულიყო.[1]

1920 წელს ქვეყანაში მსხვილი მრეწველობის წარმოების მოცულობა შეადგენდა 1913 წლის დონის 14,6%-ს, ლითონდამმუშავებელ წარმოებაში – 7%-ს. სამრეწველო საწარმოების დიდი ნაწილი გაჩერებული იყო, მუშების რაოდენობა ორჯერ შემცირდა. ომითა და სასურსათო გაწერით გავერანებული სოფელი ვეღარ ახერხებდა სამრეწველო ცენტრების უზრუნველყოფას სურსათით.

1920 წლის გაზაფხულზე ქვეყნის ცენტრალური რეგიონი, ვოლგისპირეთი, ჩრდილოეთ კავკასია, უკრაინა შიმშილობდა. 1921 წლის მაისში ვოლგისპირეთი და რიგი ცენტრალური გუბერნიებისა გვალვამ მოიცვა, რამაც გააღრმავა უბედურების მასშტაბები. 1922 წლის მაისში შიმშილობდა 22–27 მლნ. ადამიანი, ამ დროისათვის შიმშილობისა და მისგან გამოწვეული ავადმყოფობებით დაიღუპა დაახლოებით ერთი მილიონი გლეხი, ამდენივე ევაკუირებულ იქნა უბედურებით მოცული გუბერნიებიდან. 1923 წლის აპრილში შიმშილობდა 5,5 მლნ. ადამიანი. სახელმწიფოს მხრიდან დახმარება მინიმალური იყო.

ომისა და შიმშილის შედეგად 1922 წლისათვის რუსეთში იყო 7 მლნ. უპატრონო ბავშვი, არმიის დემობილიზაციის დაწყებამ კიდევ უფრო გაამწვავა უმუშევრობა.

2.2. პოლიტიკური კრიზისი 1921 წლის დამდეგს

სამოქალაქო ომის დამთავრების შემდეგ გამწვავდა წინააღმდეგობები ქვეყნის პარტიულ ხელმძღვანელობაში. ქვეყნის წინაშე არსებული უმთავრესი ამოცანების (სახალხო მეურნეობის აღდგენა, სოციალისტურ წარმოებაზე გადასვლა) გადაწყვეტა ბოლშევიკებს (მიუხედავად მათი ფრაქციული განსხვავებებისა) ესახებოდათ „სამხედრო კომუნიზმის“ პოლიტიკის გაფართოებისა და გაღრმავების გზაზე, მაგრამ მშვიდობიანობის პერიოდში „სამხედრო კომუნიზმის“ პოლიტიკის გაგრძელება წააწყდა გლეხებისა და მუშების მნიშვნელოვანი ნაწილის წინააღმდეგობას.

ბოლშევიკების გამარჯვება ევროპულ ნაწილში 1920 წლის გაზაფხულისთვის უკვე ცხადი იყო, მაგრამ ბოლშევიკები რეჟიმის არანაირ შერბილებას არ აპირებდნენ. შედეგად იფეთქა მასშტაბურმა გლეხთა აჯანყებებმა.

1920–1921 წლებში სასურსათო გაწერის წინააღმდეგ შეიარაღებული აჯანყებები იყო ვორონეჟის, სარატოვის, პენზის გუბერნიებში, ციმბირში, დონზე და უკრაინაში. 1921 წლის გაზაფხულისთვის აჯანყებულთა რაოდენობამ რამდენიმე ასეული ათასი შეადგინა. განსაკუთრებით სასტიკი და სისხლისმღვრელი იყო ესერ ა. ანტონოვის ხელმძღვანელობით ტამბოვ-ვორონეჟის რეგიონში მიმდინარე გლეხთა აჯანყება (დაახლოებით 60 ათასი აჯანყებული გლეხი). უკრაინაში მოქმედებდა ნ. მახნოს ანარქისტულ-გლეხური არმია (35 ათასამდე მებრძოლი). დასავლეთ ციმბირში აჯანყებულ გლეხთა რაოდენობა (200 ათასზე მეტი) უტოლდებოდა ურალსა და ბაიკალს შორის განლაგებულ საბჭოთა ჯარებს. აჯანყებულები მოითხოვდნენ სასურსათო გაწერის გაუქმებას, დამფუძნებელი კრების მოწვევას, ვაჭრობის თავისუფლებას, მრეწველობის დენაციონალიზაციას.

აჯანყებების ჩასაქრობად გაიგზავნა წითელი არმია. სამოქალაქო ომის გმირებს (ს. კამენევი, მ. ტუხაჩევსკი, მ. ფრუნზე, ი. უბორევიჩი, ი. იაკირი და სხვები) ბრძოლა უხდებოდათ გუშინდელ მოკავშირეებთან, გლეხებთან. ყველაზე სერიოზული იყო 1921 წლის მარტში კრონშტადტში დაწყებული აჯანყება, რომელშიც მონაწილეობდნენ გარნიზონისა და ბალტიის ფლოტის გემების მეზ-

[1] История России XX – начала XXI века, Под ред. Л.В. Милова, М., 2007, 339.

ღვაურები. აჯანყებულები გამოდიოდნენ ლოზუნგებით: „ხელისუფლება საბჭოებს და არა პარტიებს“, „საბჭოები კომუნისტების გარეშე“.

მრავალ ქალაქში გაფიცული იყვნენ მუშები. ისინიც ასევე ითხოვდნენ სასურსათო გაწერის შეცვლას ნატურალური გადასახადით. განსაკუთრებით შემაშფოთებელი იყო პეტროგრადის მუშათა გაფიცვები, რაც შეიძლება შერწყმოდა კრონშტადტის აჯანყებას.

1921-1922 წლებში აჯანყებული მუშებისა და გლეხების წინააღმდეგ ბრძოლაში დაიღუპა და ავადმყოფობითა და ჭრილობებით დაიხოცა 238 ათასი წითელარმიელი, საგანგებო რაზმელი და პარტიული მუშაკი. აჯანყებულები, სავარაუდოდ, გაცილებით მეტი დაიღუპა.[1]

აჯანყებების ჩაქრობა ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ კვლავ მოახერხა, მაგრამ ვითარება უაღრესად ტრაგიკული იყო, რასაც კიდევ უფრო ამწვავებდა 1921 წლის გვალვა.

2.3. ახალ ეკონომიურ პოლიტიკაზე გადასვლა

ბოლშევიკები აღმოჩნდნენ ხელისუფლების დაკარგვის რეალური საფრთხის წინაშე. გასაბჭოებული ტერიტორიის მთელი მოსახლეობა, პარტიული ფუნქციონერებისა და მათი დასაყრდენის გარდა, ბოლშევიკური რეჟიმის წინააღმდეგ იყო განწყობილი.

შექმნილ ვითარებაში ლენინი იძულებული იყო, სასწრაფო ზომები მიეღო შიდაპოლიტიკური კურსის შესაცვლელად. 1921 წლის 8 თებერვალს ლენინმა პირველად წამოაყენა იდეა, დაეკმაყოფილებინათ გლეხების მოთხოვნა და სასურსათო გაწერა გადასახადით შეეცვალათ. ადრე გატარებულ ეკონომიკურ პოლიტიკას უწოდეს იძულებითი „სამხედრო კომუნიზმი“, რომელიც არ შეესაბამებოდა პროლეტარიატის სამეურნეო ამოცანებს.

ამ თითქოსდა გამოუვალ სიტუაციაში ბოლშევიკების ბელადებმა იპოვეს გამოსავალი, რომელიც მათთვის საფრთხის შემცველი იყო, მაგრამ ხელისუფლების შენარჩუნების შანსს აძლევდა. ტერორით, შიშით და შიმშილით დაღლილ საზოგადოებას ნორმალური ცხოვრების საშუალება ეძლეოდა საბაზრო ეკონომიკის მექანიზმების აღდგენით. ამით ადამიანებს თავიანთი შრომის შედეგების მიღების იმედი უჩნდებოდათ. ამავე დროს, ბოლშევიკური რეჟიმი მთლიანად ინარჩუნებდა პოლიტიკურ და იდეოლოგიურ ხელისუფლებას. ბოლშევიკებმა ხელისუფლება შეინარჩუნეს მათთვის საძულველი კაპიტალიზმის მეშვეობით.

ამ პოლიტიკას ბოლშევიკებმა „ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა“ უწოდეს. ამ პოლიტიკის საფრთხე ბოლშევიკური რეჟიმისთვის ის იყო, რომ ქმნიდა სამეურნეო თვალსაზრისით დამოუკიდებელ სუბიექტს, რომელიც, ბუნებრივია, მოისურვებდა პოლიტიკურ თავისუფლებას, ასევე იდეურ სფეროში თავისუფლებას. ამ მიმართულებით ბოლშევიკები არანაირ დათმობას არ აპირებდნენ. პირიქით, ეკონომიკის ლიბერალიზაციის პარალელურად გააძლიერეს ეკლესიის დევნა, გაანადგურეს სოციალისტური პარტიების ნარჩენები, გააძლიერეს ცენზურა, გააფართოეს ჩეკას უფლებები. 1922 წელს ტროცკი აცხადებდა: „როგორც მმართველ პარტიას, ჩვენ შეგვიძლია დავუშვათ სპეკულანტი მეურნეობაში, მაგრამ პოლიტიკის სფეროში მას არ დავუშვებთ“.

ბოლშევიკურ ხელმძღვანელობაში 1919−1921 წლებში მიდიოდა დავა − შეესუსტებინათ რეჟიმი, თუ კიდევ უფრო გაემკაცრებინათ. 1919 წლის ბოლოს ლენინი აცხადებდა, რომ არავითარ შემთხვევაში არ დაუშვებდა მარცვლეულით ვაჭრობაზე სახელმწიფო მონოპოლიის შესუსტებას (ПСС. Т.39.С.407). ტროცკი კი თავის ავტობიოგრაფიაში ირწმუნებოდა, რომ ჯერ კიდევ 1920

[1] История России XX век, Под ред. А.Б.Зубова, Том II, М., 2016, 13.

წლის თებერვალში ცდილობდა ცენტრალური კომიტეტის დათანხმებას, სასურსათო გაწერა სასურსათო გადასახადით შეეცვალათ, მაგრამ არ დაეთანხმნენ. ეს გააკეთეს მხოლოდ კრონშტადტის აჯანყების ჩახშობის შემდეგ.

რკპ (ბ)-ის X ყრილობამ (1921 წლის 8-16 მარტი) მუშაობის დამთავრების წინა დღეს, 15 მარტს, მიიღო რეზოლუცია „სასურსათო გაწერის ნატურალური გადასახადით შეცვლის შესახებ". სახკომსაბჭომ ეს გადაწყვეტილება მხოლოდ 23 მარტს გამოაცხადა.

ლენინს უყვარდა ნეპ-ის შედარება ბრესტის ზავთან, როდესაც ხელისუფლების შესანარჩუნებლად წავიდნენ ტაქტიკურ დათმობაზე. ბუხარინის გულახდილი განცხადებით, „მიდიოდნენ ეკონომიკურ დათმობებზე, რათა თავიდან აეცილებინათ პოლიტიკური დათმობები". ნეპ-ის არსი იყო ბოლშევიკების პოლიტიკური მონაპოვრების შენარჩუნება ეკონომიკური დათმობების ფასად, რომელთა უკან წაღებაც ადვილად იყო შესაძლებელი.

ნეპ-ის არსი ყველამ სწორად ვერ გაიგო. ემიგრაციაში ზოგს იმედი გაუჩნდა ბოლშევიკური რეჟიმის მშვიდობიანი დემონტაჟის შესაძლებლობის თაობაზე, ბოლშევიკების ნაწილმა კი ამაში „კომუნიზმის ღალატი" დაინახა. ზოგმა იმედით, ზოგმა შიშით ნეპ-ს „რუსეთის რევოლუციის თერმიდორი" უწოდეს. რუს რევოლუციონერებს ისედაც უყვარდათ საფრანგეთის რევოლუციასთან შედარება.[1]

მაგრამ შედარება მართებული არ იყო. საფრანგეთში თერმიდორი დაიწყო რობესპიერისა და მისი ამხანაგების დამხობითა და სიკვდილით დასჯით, რუსეთში კი თავად იაკობინელები – ტროცკი, ლენინი, სტალინი, ზინოვიევი – 1921 წლიდან ახორციელებდნენ „მართულ კონტრრევოლუციას", ისე, რომ ერთი წუთითაც არ გაუშვიათ სახელისუფლო საჭე ხელიდან.

6 წლის შემდეგ, როდესაც ცხოვრება, გარკვეულწილად, მოწესრიგდა და საზოგადოება დაწყნარდა, ხოლო ბოლშევიკების პრინციპული მტრები განადგურებული იყვნენ, 1928 წელს სტალინმა კვლავ მოატრიალა საჭე ტოტალური, მათ შორის ეკონომიკური დიქტატურისკენ.[2]

რა ვადაზე იყო გათვლილი ნეპი? ლენინი ვარაუდობდა დაახლოებით 6 წელს, სხვები 10-იდან (ნ. მილიუტინი) 20 წლამდე (ნ. ოსინსკი). ნებისმიერ შემთხვევაში, ნეპზე გადასვლა უფრო მშვიდი რეაგირების შესაძლებლობას იძლეოდა მსოფლიო რევოლუციის „გაჭიანურებაზე". ლენინი თვლიდა, რომ „ახალი სტრატეგიის შედეგად შეგვიძლია დავუცადოთ მსოფლიო რევოლუციას და რუსეთში გავძლოთ არა მხოლოდ 5 წელი და მეტიც".

ლენინს, ამავე დროს, ეშინოდა, რომ არ დაკარგულიყო სოციალისტური პერსპექტივა წვრილი ბურჟუაზიისა და კაპიტალისტებისათვის ზომაზე მეტი დათმობებით. ნეპზე გადასვლიდან ერთი წლის შემდეგ ლენინი უკვე აცხადებდა: „ჩვენ ახლა უკვე შეგვიძლია შევაჩეროთ ჩვენი ეკონომიკური უკანდახევა".

1921–1923 წლები იყო ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის ჩამოყალიბების პერიოდი, 1924–1926 წლებზე მოდის ნეპის აყვავების ხანა, შემდეგ კი მასშტაბური „სოციალისტური რეკონსტრუქციის" დაწყებით ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა თანდათანობით იზღუდება.

ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის პირველი აქტი იყო სრულიად რუსეთის ცაკ-ის 1921 წლის 21 მარტის დეკრეტი, რომელიც სასურსათო გაწერას სასურსათო გადასახადით ცვლიდა. გადასა-

[1] 1794 წლის ივლისში (ამ თვეს საფრანგეთის რევოლუციურ კალენდარში თერმიდორი ეწოდებოდა) დაემხო სასტიკი იაკობინური დიქტატურა, რომელსაც ბოლშევიკებს ამსგავსებდნენ. საფრანგეთში დაიწყო ზომიერი რეჟიმისკენ ევოლუცია, რაც ოცი წლის შემდეგ (1815 წ.) მონარქიის აღდგენით დამთავრდა.

[2] История России XX век, Под ред. А.Б.Зубова. Том II, М., 2016, 15-16.

ხადი ორჯერ ნაკლები იყო სასურსათო გაწერაზე და მისი შეცვლა სამეურნეო წლის განმავლობაში არ შეიძლებოდა.[1] დეკრეტს სასურსათო გადასახადის შესახებ ყველგან მოწონებით შეხვდნენ, გლეხებმა გააფართოეს ნათესების ფართობი, გამოცოცხლდა მრეწველობა და, რაც მთავარია, შემცირდა აჯანყებები. 1921 წლის ბოლოსთვის გლეხთა აჯანყებები, ძირითადად, ჩამქრალი იყო. თუმცა ნეპის შემოღებას ბევრი უნდობლად უყურებდა და ფიქრობდა, რომ გლეხებს ატყუებდნენ. მათ არწმუნებდნენ, რომ ნეპი შემოღებულია „სერიოზულად და დიდი ხნით“.

ნეპი დაიწყო სოფლად სასურსათო ექსპროპრიაციების გაუქმებით და ლოგიკურად ვრცელდებოდა სამეურნეო ცხოვრების ყველა მხარეზე. თუკი გლეხებს ნება ეძლეოდათ, თავისუფლად გაეყიდათ ის პროდუქტები, რაც მათ რჩებოდათ სასურსათო გადასახადის გადახდის შემდეგ, მაშინ საჭირო იყო ბაზარი, ფული, აუცილებელი იყო სასაქონლო ურთიერთობები მრეწველობაში და ა. შ. ამ ყველაფერს ისიც უწყობდა ხელს, რომ 1922 წლის მოსავალი უაღრესად კარგი აღმოჩნდა.

სამხედრო კომუნიზმისა და ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის მიზნები

„სამხედრო კომუნიზმი“ (1918–1920)	ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა (ნეპ-ი) (1921–1928/29)
მიზნები	მიზნები
• ყველა რესურსის კონცენტრირება ბოლშევიკების ხელში სამოქალაქო ომის პირობებში; • კომუნიზმის აშენება ძალადობრივი მეთოდებით; • პრაქტიკაში კომუნისტური იდეალის რეალიზება: არასაბაზრო საზოგადოების შექმნა.	• ახალი სამოქალაქო ომის თავიდან აცილება; • ბოლშევიკური რეჟიმის გადარჩენა; • ქვეყანაში სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური კრიზისის დაძლევა; • სოციალიზმის ეკონომიკური საფუძვლების აშენების ახალი გზების ძიება; • საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესება, შიდაპოლიტიკური სტაბილურობის უზრუნველყოფა.

2.4. კიდევ ერთი უკანდახევა: ვაჭრობის დაშვება და ფინანსური რეფორმა

სასურსათო გაწერაზე უარის თქმა ანგრევდა ბოლშევიკებში უკვე დამკვიდრებულ შეხედულებას იმის თაობაზე, რომ შესაძლებელია უშუალოდ გადასვლა სოციალიზმზე, პროდუქტების პირდაპირ გაცვლაზე მწარმოებლებს შორის, ფულის გაუქმებისა და ბაზრის კვდომის შესახებ. ქვეყნის ბოლშევიკი ხელმძღვანელები ცდილობდნენ, არ დაეშვათ ილუზიების მსხვრევა და თავიდან ეგონათ, რომ გლეხები „ნამეტ“ წარმოებულ პროდუქტს გაცვლიდნენ სახელმწიფო საწარმოებში სამრეწველო საქონელზე ადგილობრივ საქონელბრუნვის ფარგლებში – მაზრაში, გუბერნიაში – სახელმწიფო სამეურნეო ორგანოებისა და სახელმწიფოს კონტროლქვეშ მყოფი კოოპერაციის მეშვეობით. ვარაუდობდნენ, რომ მოხერხდებოდა კერძო კაპიტალის გამორიცხვა გაცვლის პროცესიდან.

[1] 1921–1930 წლებში სამეურნეო წელი რუსეთში იწყებოდა 1 ოქტომბერს.

მაგრამ მალე გამოირკვა, რომ ეს ვერ ხერხდებოდა. უკვე 1921 წლის ზაფხულში საქონელ-გაცვლამ დაიწყო გამოსვლა ადგილობრივი ბრუნვიდან და იცვლებოდა ფულადი ყიდვა-გაყიდვით. ხელისუფლებას მოუხდა „კიდევ ერთი ნაბიჯით უკანდახევა“ რკპ(ბ)-ის X ყრილობის გადაწყვეტილებებიდან. დაშვებული იქნა ვაჭრობა, სახელმწიფო დაარეგულირებდა ფულის მიმოქცევას, განახორციელებდა საგადასახადო რეფორმას. ხელფასის ნატურალური ნაწილი სწრაფად იცვლებოდა ფულადი ანაზღაურებით. 1920 წელს ქარხნის მუშის ხელფასის მხოლოდ 7,4% იყო ფულადი სახით, 1923 წელს კი უკვე 80%.

ნეპ-ის დაწყებიდანვე დღის წესრიგში დადგა ინფლაციის დაძლევა, რომელიც ასტრონომიულ მასშტაბებს აღწევდა. 1922 წლის იანვარში ფინანსთა სახალხო კომისარიატის ხელმძღვანელად დაინიშნა გრიგოლი სოკოლნიკოვი (იგივე გირშ ბრილიანტი), რომელმაც მოიწვია მეფისდროინდელი სპეციალისტები. მათგან ყველაზე ცნობილი იყო ყოფილი ბანკირი და საზოგადო მოღვაწე ნიკოლაი კუტლერი (1859–1924), რომელიც შეიყვანეს სახელმწიფო ბანკის გამგეობის შემადგენლობაში.[1] კუტლერის რეკომენდაციით გამოუშვეს ახალი ვალუტა, ხოლო სახელმწიფო ბიუჯეტი გადაიანგარიშეს მეფისდროინდელ რუბლებში.[2]

მემარცხენე კომუნისტების საპირისპიროდ, რომელთაც სურდათ ფინანსთა სახალხო კომისარიატის და, საერთოდ, ფულის გაუქმება, კუტლერმა და სოკოლნიკოვმა შეიმუშავეს ოქროს ვალუტაზე გადასვლის გეგმა. 1921 წელს გაიხსნა სახელმწიფო ბანკი, 1922 წლიდან ახალი ფულადი ნიშნების გამოშვებით დაიწყო ფინანსური რეფორმა. რადგანაც ოქროს მარაგი მთელი ფულადი მასის უზრუნველსაყოფად საკმარისი არ იყო, 1922 წლის ნოემბრიდან დაიწყო საბანკო ბილეთების – „ჩერვონეცების“ გამოშვება, რომელიც 25%-ით ოქროთი იყო უზრუნველყოფილი.[3] 1923 წელს ჩერვონეცს 4,8 აშშ-ის დოლარში ცვლიდნენ. ჩერვონეცი შეზღუდულად გამოიყენებოდა მხოლოდ საბითუმო გარიგებებში, მაგრამ მას მიაბეს ახალი ქაღალდის ფული. გამოუშვეს ოქროს ჩერვონეცებიც, რომელიც ზომითა და წონით შეესაბამებოდა მეფისდროინდელ 10-მანეთიან მონეტას. უშვებდნენ ასევე ძველის მსგავს ვერცხლისა და სპილენძის მონეტებს. 1923 და 1924 წლებში მოსახლეობა იღებდა 1 ახალ რუბლს 50 მილიარდი (!) ძველი რუბლის ნაცვლად.[4]

უდეფიციტო ბიუჯეტის უზრუნველსაყოფად აღადგინეს საგადასახადო აპარატი, ნატურალური გადასახადი შეიცვალა ფულადით, შემცირდა სახელმწიფო ხარჯები. ქაღალდის ფულის მოცულობა შეიზღუდა და მოსახლეობა მას ნდობით ეკიდებოდა. სოკოლნიკოვის მკაცრმა ფულადმა პოლიტიკამ ხელი შეუწყო სახალხო მეურნეობის აღმავლობას. საბჭოთა სახელმწიფოს 1924 წლის ბიუჯეტმა შეადგინა მეფისდროინდელი ბიუჯეტის დაახლოებით ნახევარი.

1921 წელს სასურსათო გაწერა შეიცვალა 13 გადასახადის სისტემით ნატურალური ფორმით. გადასახადების გადახდის შემდეგ გლეხს შეეძლო წარმოებული პროდუქცია უშუალოდ გაეცვალა სამრეწველო საქონელზე. იმისათვის, რომ ფული ეშოვნათ გადასახადების გადასახდელად და სამრეწველო საქონლის საყიდლად, გლეხები იძულებული იყვნენ, თავიანთი პროდუქცია სახელმწიფოსთვის მიეყიდათ. 1923 წელს გადასახადები გააერთიანეს ერთიან სასოფლო-სამეურნეო გადასახადად, რომელსაც თავიდან ნატურითა და ფულით იხდიდნენ, 1924 წლიდან კი მხოლოდ ფულადი ფორმით.

---

[1] სახელმწიფო ბანკი ბოლშევიკებმა კუტლერის რეკომენდაციით შექმნეს 1921 წლის ოქტომბერში.

[2] მსგავსი რეფორმა ორი წლით გვიან გატარდა გერმანიაში რეიხსბანკის დირექტორის, იალმარ შახტის ხელმძღვანელობით და 1924-1925 წლებში პოლონეთში ვლადისლავ გრაბსკის პროექტით.

[3] ჩერვონეცი გაუთანაბრეს ომამდელ 10 რუბლს, ე. ი. 7,7 გრამ სუფთა ოქროს.

[4] История России XX век, Под ред. А.Б.Зубова, Том II, М., 2016, 27.

სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭო (ВСНХ) და 1921 წელს შექმნილი სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტი ეწინააღმდეგებოდა სოკოლნიკოვის საფინანსო პოლიტიკას და მოითხოვდა შეუზღუდავ კრედიტებს მრეწველობის განვითარებისათვის. ამიტომ 1926 წელს ინფლაცია თანდათანობით განახლდა. თანამდებობიდან მოხსნეს სოკოლნიკოვი და ჩერვონეცის ოქროთი უზრუნველყოფა შეუძლებელი გახდა – კონვერტირებადი საბჭოთა ვალუტა აღარ არსებობდა და არც უარსებია 1991 წელს საბჭოთა კავშირის დაშლამდე. საბჭოთა მანეთი არ იყო კონვერტირებადი და ის არასოდეს გამოუყენებიათ გადახდის საშუალებად საერთაშორისო ბაზარზე.

2.5. სოფლის მეურნეობის აღდგენა

თავდაპირველად სასურსათო გადასახადი გლეხური მეურნეობის მიერ წარმოებული პროდუქციის 20%-ს შეადგენდა, შემდეგ კი მოსავლის 10%-ამდე შემცირდა. ერთიანი სასოფლო-სამეურნეო გადასახადი კი გლეხის მეურნეობის შემოსავლის 5%-ს შეადგენდა. ამან გლეხებს საშუალება მისცა, წელში გაემართათ თავიანთი მეურნეობა.

ფულადი რეფორმა დაეხმარა სოფლად სასაქონლო ურთიერთობების აღდგენას. 1922 წლის 1 დეკემბერს მიიღეს რსფსრ მიწის კოდექსი, რომელიც საკანონმდებლო დონეზე აფიქსირებდა მიწაზე კერძო საკუთრების გაუქმებას და იგი „მუშურ-გლეხური სახელმწიფოს“ (ფაქტობრივად კი ბოლშევიკური პარტიის) ხელში გადადიოდა. ამ კოდექსის 27-ე მუხლი კატეგორიულად კრძალავდა მიწის შეძენას, გაყიდვას, მემკვიდრეობით გადაცემას, გირაოში ჩადებას ან ჩუქებას. დგინდებოდა მიწის რეგულარული გადანაწილება. თუმცა 1922 წლის შემოდგომიდან დაშვებული იყო მეზობლებისგან მიწის იჯარა და დაქირავებული შრომის გამოყენება. გაუქმდა სახელმწიფოს მიერ შრომის მობილიზება და შრომითი არმიები.

1918–1921 წლების კატასტროფის შემდეგ, 6 წლის განმავლობაში, გლეხობამ შეძლო საქმის გამოსწორება და 1928 წელს გავიდნენ დაახლოებით 1913 წლის დონეზე.

	1913	1922	1928
მარცვლეულის ნათესები, მლნ. ჰა	102	72	101
მარცვლეულიც მოსავალი, მლნ. ტ.	86	56	73
ცხენები, მლნ.	36	24	34
რქოსანი საქონელი, მლნ.	61	46	66

ამავე დროს, სოფლად მიმდინარეობდა გლეხობის ფენებად დაშლა. საერთო მასიდან გამოიყო შრომისმოყვარე შეძლებული გლეხების ფენა. გლეხები ზოგადად უკეთ ცხოვრობდნენ, მაგრამ სასაქონლო პროდუქცია ცოტა ჰქონდათ. მკვეთრად გაიზარდა გლეხური მეურნეობების რაოდენობა. თუ რევოლუციამდე 13 მლნ. მეურნეობა იყო, ნეპ-ის დროს 24 მლნ. გახდა. ამავე დროს, მთელ მსოფლიოში აგროტექნიკა მოითხოვდა მეურნეობების გამსხვილებას, ხოლო მრეწველობა – სოფლიდან ახალი სამუშაო ძალის მიღებას.

გასაყიდ პურს, ისევე როგორც მეფის რუსეთის დროს, იძლეოდნენ შეძლებული გლეხების ერთპიროვნული მეურნეობები. 1910-იან წლებში მათ ახალისებდნენ და „სტოლიპინის მემამულეებს“ უწოდებდნენ. ბოლშევიკებისათვის ისინი „კულაკები“ იყვნენ და მათი ეშინოდათ – კულაკებს ჰქონდათ ხელისუფლებისგან დამოუკიდებელი „თვითკმარი“ მეურნეობები, რომელთაც

ეკონომიკური თავისუფლება უკვე ჰქონდათ და შეიძლება, პოლიტიკური თავისუფლებაც მოენდომებინათ. „სოფლის ბურჟუაზიის“ ზრდის შესაჩერებლად ბოლშევიკები „კულაკებს“ გადასახადებით ავიწროებდნენ. 1926 წელს აიკრძალა ტრაქტორების მიყიდვა ერთპიროვნული მეურნეობებისათვის.

შეუტიეს ყოფილ მემამულეებსაც. 1918 წელს სოფლად დარჩენილ ყოფილ მემამულეებს დაუტოვეს ისეთივე მიწის ნაკვეთები, როგორებიც გლეხებს ჰქონდათ. მაგრამ 1925 წლის 3 აპრილს გამოვიდა კანონი, რომლის ძალითაც მემამულეებს ართმევდნენ მიწით სარგებლობის უფლებას და ეკრძალებოდათ ცხოვრება იმ ადგილებში, სადაც ოქტომბრის რევოლუციამდე მიწას ფლობდნენ. მიუხედავად ბრძანებისა, სასოფლო საბჭოები არ ჩქარობდნენ მის შესრულებას და 1926 წელს საჭირო გახდა ამავე სახის ახალი კანონის გამოცემა. ყოფილი მემამულეები აღარ ელოდებოდნენ რეპრესიების დაწყებას, ტოვებდნენ თავიანთ სახლებს და ქალაქებში გარბოდნენ, ხშირად გვარებსაც იცვლიდნენ.[1]

2.6. მრეწველობის ნაწილობრივი დენაციონალიზაცია

1921 წლის მარტში დაიწყო მრეწველობის დენაციონალიზაციის პროცესი. გადაწყდა, რომ სახელმწიფოს ხელში დარჩებოდა მხოლოდ მსხვილი და ეფექტური საწარმოები. ეს საწარმოები უშვებდნენ მთელი სამრეწველო პროდუქციის სამ მეოთხედს. მსხვილი საწარმოები გააერთიანეს ტრესტებად და მუშაობდნენ სამეურნეო ანგარიშისა და თვითდაფინანსების პრინციპებზე. უარი ითქვა შრომის ანაზღაურების გათანაბრებაზე.

არარენტაბელურ საწარმოებს ხურავდნენ ან იჯარით ასხვისებდნენ, ანდა უბრუნებდნენ ძველ მფლობელებს. 1921–1922 წლებში წარმოიშვა 10 ათასზე მეტი კერძო საწარმო. ხშირად მათ იჯარით აძლევდნენ ყოფილ მფლობელებს 2-იდან 5 წლამდე პერიოდით. სანაცვლოდ მათ სახელმწიფოსთვის უნდა ჩაებარებინათ წარმოებული პროდუქციის 10-15%. კერძო მეწარმეებს უფლება ჰქონდათ, გამოეყენებინათ არა უმეტეს 20 მუშის დაქირავებული შრომა.

იჯარით გაცემულ საშუალო და პატარა საწარმოებში, ძირითადად, იწარმოებოდა სამომხმარებლო საქონელი. სულ 1920-იანი წლების შუა ხანებში კერძო სექტორზე მოდიოდა ქვეყანაში წარმოებული სამრეწველო პროდუქციის 20-იდან 25%-ამდე.

[1] История России XX век, Под ред. А.Б.Зубова, Том II, М., 2016, 28.

დაიწყო შერეული სააქციო საზოგადოებების შექმნა სახელმწიფოსა და კერძო საწარმოების მონაწილეობით. ნებადართული იყო კონცესიების გაცემა უცხოელ მეწარმეებზე. ისინი ისეთსავე გადასახადებს იხდიდნენ, როგორსაც სახელმწიფო საწარმოები. საკონცესიო საწარმოების რაოდენობა დიდი არ იყო: 1924 წელს – 55, 1925 წელს – 70, 1926 წელს – 82, 1927 წელს – 74, 1928 წელს – 68 და 1929 წელს – 59. სულ 1926/27 სამეურნეო წელს სააქციო საზოგადოებების მიერ გამოშვებული იყო სამრეწველო პროდუქციის 1%-ზე ცოტა მეტი. თუმცა ზოგიერთ დარგში საკონცესიო საწარმოების როლი ძალზე დიდი იყო. მაგალითად, 1920-იანი წლების შუა ხანებში კონცესია იძლეოდა მარგანეცის მადნის თითქმის 85%-ს, ტყვიისა და ვერცხლის 60%-ზე მეტს.

მიუხედავად ნაწილობრივი დენაციონალიზაციისა და კონცესირებისა, სახელმწიფო ინარჩუნებდა თავის განკარგულებაში სახალხო მეურნეობის ყველაზე მძლავრ სექტორს – ენერგეტიკას, მეტალურგიას, ნავთობმოპოვებასა და გადამუშავებას, ქვანახშირის მოპოვებას, თავდაცვის მრეწველობას, რკინიგზას. რკპ(ბ)-ის XIV ყრილობაზე (1924 წლის დეკემბერი) აღინიშნა, რომ კონცესიებისა და იჯარის ხვედრითი წილი მცირეა. კონცესიებში მუშაობდა 50 ათასი მუშა, იჯარით აღებულ საწარმოებში – 35 ათასი. ამავე ყრილობაზე ითქვა, რომ აუცილებელია, დაიძლიოს ეკონომიკური დამოკიდებულება საზღვარგარეთზე.

1928 წლისათვის წარმოებამ მთლიანობაში მიაღწია 1913 წლის დონეს, ზოგიერთ დარგში კი გადააჭარბა კიდეც.

2.7. არმიის რეფორმა

რეფორმები არმიასაც შეეხო. 1921 წლის 30 დეკემბერს გაუქმდა შრომითი არმიები. მკვეთრად შემცირდა წითელი არმიის რიცხოვნება. სამოქალაქო ომის ბოლოს წითელ არმიაში 5 მლნ ადამიანი ირიცხებოდა, 1923 წელს – 600 ათასი, ხოლო 1925 წელს 562 ათას ადამიანამდე.

1923 წლიდან დაიწყო წითელი არმიის ტერიტორიულ-მილიციური ნაწილების ფორმირება. ახალი სისტემის დროს არსებობდა მცირე კადრის ნაწილები, რიგით მებრძოლებს კი ასწავლიდნენ მოკლე შეკრებებზე, წარმოებისგან მოუწყვეტლად. ქვეყნის ტერიტორია დაიყო 10 სამხედრო ოლქად. ყოველწლიური ხარჯები თავდაცვაზე ერთ სულ მოსახლეზე 1925 წელს საბჭოთა კავშირში შეადგენდა 3 რუბლს (შედარებისთვის, საფრანგეთში დაახლოებით 14 რუბლს).

2.8. ნეპ-ი და სასამართლო სისტემა

მეურნეობის აღდგენა შეუძლებელი იყო იმ უკანონობის პირობებში, რაც 1917 წლის ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ შეიქმნა. მთლიანად დანგრეული იყო სასამართლო – სამართლებრივი სისტემა. ნეპ-ის დაწყებასთან ერთად ბოლშევიკებმა შეზღუდეს არასასამართლო ანგარიშსწორების სხვადასხვა ორგანოს საქმიანობა და შეეცადნენ სასამართლო სისტემის აღდგენას. 1922-1923 წლებში მიიღეს პირველი ბოლშევიკური სისხლის სამართლის, სისხლის სამართლის-პროცესუალური და სამოქალაქო კოდექსები. ფინანსური რეფორმის მსგავსად, ამ კოდექსების შესამუშავებლად გამოიყენეს რევოლუციამდელი სპეციალისტები. ისინი შეეცადნენ, ნაწილობრივ მაინც აღედგინათ 1864 წლის სასამართლო წესდების პროცესუალური გარანტიები. 1923 წლის სამოქალაქო კოდექსი მიიჩნევა საუკეთესოდ რუსეთის ისტორიაში.[1]

მაგრამ უკვე 1924 წლიდან დაიწყო სამართლებრივი გარანტიების შეზღუდვა. პროკურორები და გამომძიებლები თანდათანობით გამოიყვანეს სასამართლო უწყებიდან, საძიებო სამსახური ბრალდებას დაუმორჩილეს. ეს პროცესი დამთავრდა საბჭოთა კავშირის პროკურატურის შექმნით, რომელსაც 1933 წელს სათავეში ჩაუდგა ა. ვიშინსკი. სასამართლო სისტემამ, როგორც ხელისუფლების ცალკე შტომ, არსებობა შეწყვიტა. სასამართლოებმა დაკარგეს კონტროლი, თუ რამდენად დასაბუთებული იყო ეჭვმიტანილის დაკავება, აღარ შეეძლოთ სისხლის სამართლის საქმის აღძვრა და შეწყვეტა. საქმეებს დაუსწრებლად წყვეტდნენ, წერილობითი მასალების საფუძველზე, ანდა პარტიული კაბინეტებიდან სატელეფონო ზარების საფუძველზე.

საგანგებო კომისია (ЧК) 1922 წლის 6 თებერვალს გადაკეთდა სახელმწიფო პოლიტიკურ სამმართველოდ (ГПУ), 1923 წლის 15 ნოემბერს კი ეწოდა გაერთიანებული სახელმწიფო პოლიტიკური სამმართველო (ОГРУ), რომელიც ერთიანი იყო ყველა მოკავშირე რესპუბლიკისთვის.

იურისტები ცდილობდნენ სახელმწიფო პოლიტიკური სამმართველოს უფლებამოსილების შეზღუდვას, მაგრამ უშედეგოდ. ძერჟინსკის მოადგილე უნშლიხტი ასაბუთებდა სასამართლოს გარეშე რეპრესიების აუცილებლობას. მისი თქმით, არის მთელი რიგი საქმეებისა, რომელთა თაობაზეც, ფაქტობრივი მასალის ნაკლებობის გამო, ტრიბუნალები გამამართლებელ განაჩენებს გამოიტანდნენ, მაშინ, როდესაც ГПУ-ს ჰქონდა აგენტურული მასალა, საკმარისი მკაცრი განაჩენისთვის, სასჯელის უმაღლესი ზომის ჩათვლით. „წითელი ტერორი“ რამდენიმე წლის განმავლობაში შემცირდა, მაგრამ არასოდეს გამქრალა.

2.9. ცხოვრება ნეპ-ის პირობებში

სამრეწველო საქონელზე ფასები მაღალი იყო, ხარისხი – დაბალი, გლეხები კი მეტ ფულს მოითხოვდნენ თავიანთ საქონლისთვის. მსხვილი კაპიტალის ლიკვიდაციის შემდეგ ფული მრეწველობის განვითარებისთვის აღარ არსებობდა, ქალაქებში კი უმუშევრობა იზრდებოდა. ამავე დროს გაჩნდნენ ვაჭრობით გამდიდრებული ადამიანები, ე. წ. ნეპმანები.

მუშების საშუალო ხელფასი მრეწველობაში იყო 20–30 ოქროს მანეთი თვეში, მაღალკვალიფიცირებულ მუშებს კი 45–50 რუბლიც ჰქონდათ.

ნეპ-ის წლებში ბოლშევიკური რეჟიმი შედარებით მშვიდად უყურებდა გაფიცვებს სახელმწიფო საწარმოებში, ამას წარმოებაში არსებული პრობლემების და ადგილობრივი ადმინის-

[1] История России XX век, Под ред. А.Б.Зубова, Том II, М., 2016, 30.

ტრაციის შეცდომად მიიჩნევდნენ. საბჭოთა პროფკავშირების ლიდერი მიხაილ ტომსკი 1928 წლის ივლისში საკ. კპ(ბ)-ის პლენუმზე ირონიულად აღნიშნავდა, რომ რუსეთში მუშები უფრო მეტ გაფიცვებს იგებდნენ, ვიდრე მათი ამხანაგები საზღვარგარეთ.

ჩვეულ მოვლენად იქცა „თავაშვებულობა“ პირად ცხოვრებაში, ახალი ხელისუფლება დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებდა ოჯახის სიმტკიცეს.

„სამხედრო კომუნიზმისა“ და ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის ძირითადი ნიშნები

„სამხედრო კომუნიზმი“ (1918–1920)	ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა (ნეპ-ი) (1921–1928/29)
ძირითადი ნიშნები	ძირითადი ნიშნები
• 1919 წლის 11 იანვარი – სასურსათო გაწერა სოფლის მეურნეობაში: გლეხებს უსასყიდლოდ ართმევენ წარმოებული პროდუქციის დიდ ნაწილს.	• 1921 წლის 21 მარტი – სასურსათო გაწერის სასურსათო გადასახადით შეცვლა (მისი მნიშვნელოვანი შემცირება, გლეხებს ნამეტი პროდუქციის რეალიზების საშუალება მიეცათ, ნატურალური გადასახადი ფულადი გადასახადით შეიცვალა).
• პროდუქტების უშუალო გაცვლა ქალაქსა და სოფელს შორის.	• ვაჭრობა – ქალაქსა და სოფელს შორის ეკონომიკური კავშირის ძირითადი ფორმა.
• მთელი მრეწველობის ნაციონალიზაცია.	• სახელმწიფოს ხელში მსხვილი და საშუალო მრეწველობის შენარჩუნება. კერძო კაპიტალის დაშვება მრეწველობაში: სახელმწიფო კაპიტალიზმი (კონცესიები, წვრილი სახელმწიფო საწარმოების იჯარა), კერძო (წვრილი) საწარმოები.
• მიწის იჯარის და დაქირავებული შრომის გამოყენების აკრძალვა სოფლის მეურნეობაში.	• მიწის იჯარის და დაქირავებული შრომის გამოყენების დაშვება სოფლის მეურნეობაში.
• კერძო ვაჭრობის აკრძალვა. სურსათისა და მოხმარების საგნების სახელმწიფო განაწილება ბარათებითა და კლასობრივი პრინციპით.	• კერძო ვაჭრობის დაშვება. სახელმწიფო, კოოპერატიული და კერძო ვაჭრობის დაშვება. საბარათო სისტემის ლიკვიდაცია.
• შრომითი ვალდებულების შემოღება (16-50 წელი), შრომითი არმიების შექმნა (ხე-ტყის დამზადება, გზების მშენებლობა).	• შრომითი ვალდებულების გაუქმება, შრომითი არმიების გაუქმება. სამუშაო ძალით მრეწველობის უზრუნველყოფა შრომითი ბირჟების მეშვეობით.
• ხელფასის ნატურალიზაცია ფულის გაუფასურების გამო, უფასო სახელმწიფო მომსახურეობა (ბინები, ტრანსპორტი და ა. შ.).	• ფულადი სისტემის განმტკიცება (1922–1924 წლებში ფინანსური რეფორმა, შემოღებული იქნა ოქროს ჩერვონეცი), ფულად ხელფასზე გადასვლა, უფასო მომსახურებათა გაუქმება.

2.10. ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის ეტაპები

„სამხედრო კომუნიზმიდან“ ნეპზე გადასვლა ნიშნავდა, რომ საზოგადოების გარდაქმნის რევოლუციური მეთოდები შეიცვალა ევოლუციურით – დაშვებულ იქნა სხვადასხვა ეკონომიკური წყობის თანაარსებობა: პატრიარქალურის, წვრილსასაქონლო, კერძოკაპიტალისტურის, სახელმწიფოკაპიტალისტურის, სოციალისტურის. „სახელმწიფო კაპიტალიზმი“ ნიშნავდა მთავრობის კონტროლით კერძო კაპიტალის გამოყენების ყველა ფორმას (კოოპერაცია, იჯარა, კონცესიები, ვაჭრობა). გათვლა კეთდებოდა იმაზე, რომ სახელმწიფო მხარდაჭერის პირობებში „სოციალისტური სექტორი“ დროთა განმავლობაში გამოდევნიდა ყველა დანარჩენს.

ნეპის სტრატეგიულ მიზნად გამოცხადდა სოციალიზმის აშენება. ნეპის არსი იყო საბაზრო ეკონომიკის ნაწილობრივი აღდგენა, თუმცა „სახელმძღვანელო“ ბერკეტებს ბოლშევიკური პარტია ინარჩუნებდა. ნეპის საწყისი პერიოდი (1921–1925) უკავშირდებოდა სახალხო მეურნეობის აღდგენას და ეკონომიკის რეკონსტრუქციისთვის პირობების მომზადებას.

1927 წლამდე საბჭოთა კავშირში არსებული ეკონომიკური სისტემა იყო კაპიტალიზმისა და სოციალიზმის ჰიბრიდი, რომელშიც უცნაურად იყო გადახლართული ორივეს ნიშნები. სოციალისტური სისტემისგან მას განასხვავებდა ნეპ-ის პერიოდში გატარებული რეფორმები, ხოლო განვითარების კაპიტალისტური მოდელისგან კი მას განასხვავებდა სახელმწიფო კონტროლი ეკონომიკაზე, განსაკუთრებით საგარეო ვაჭრობის სფეროში.

ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის დამთავრების დროსთან დაკავშირებით განსხვავებული მოსაზრებებია: მის დამთავრებას უკავშირებენ პირველი ხუთწლიანი გეგმის განხორციელების დაწყებას (1928 წლის 1 ოქტომბერი), ანდა მასობრივი კოლექტივიზაციის დაწყებას (1928 წლის ნოემბერი). ახალ ეკონომიკურ პოლიტიკაზე უარი ითქვა მაშინვე, როგორც კი აღდგა გლეხური მეურნეობები.

1928/29 წლების სამეურნეო წლიდან საბჭოთა კავშირის ეკონომიკური პოლიტიკა გახდა ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური სისტემის ნაწილი. პოლიტიკური რეჟიმის (რომელსაც „ტოტალიტარულს“ უწოდებენ) მთავარი ინსტრუმენტი იყო მმართველი პარტიის დიქტატურა, რომელიც არ იყო შეზღუდული რაიმე მორალური და იურიდიული ნორმებით.

არსებობდა ნეპის ალტერნატივა? ეს იყო პოლიტიკა, რომელიც შექმნიდა ნორმალურ საბაზრო ეკონომიკას და რომელიც ფუნქციონირებს დემოკრატიული პოლიტიკური სისტემის პირობებში, პარტიულ-სახელმწიფო ხელისუფლების მონოპოლიის გარეშე. ასეთი რამ კი ბოლშევიკების მმართველობის დასასრულს ნიშნავდა.

„სამხედრო კომუნიზმისა“ და ახალი ეკონომიური პოლიტიკის შედეგები

„სამხედრო კომუნიზმი“ (1918–1920)	ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა (ნეპ-ი) (1921–1928/29)
შედეგები	შედეგები
• ბოლშევიკური პარტიის ხისტი დიქტატურის ჩამოყალიბება. • ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური (არასაბაზრო) სისტემის ფორმირება.	• სახელმწიფოს მიერ „სახელმძღვანელო სიმაღლეების“ შენარჩუნება ეკონომიკაში: მსხვილი საწარმოები, ტრანსპორტი, საბანკო სისტემა, საგარეო ვაჭრობა.

• საზოგადოებრივი ცხოვრების მრავალი მხარის გასახელმწიფოებრიობა. • საბჭოთა ხელისუფლების ხელში მატერიალური და შრომითი რესურსების თავმოყრა, რამაც ხელი შეუწყო სამოქალაქო ომში გამარჯვებას. • ბოლშევიკების დიდი ნაწილი დარწმუნებული იყო დიქტატურის მეშვეობით სოციალიზმის სწრაფად აშენების შესაძლებლობაში.	• ეკონომიკურ რეფორმას არ მოჰყოლია პოლიტიკაში ცვლილებები – რკპ(ბ) კვლავ რჩებოდა ერთადერთ პოლიტიკურ პარტიად. • შრომის სტიმულების გაჩენა, შრომისნაყოფიერების ამაღლება. • ეკონომიკის აღმავლობა: სოფლის მეურნეობის სწრაფი აღდგენა; მსუბუქი მრეწველობის ზრდა; ვაჭრობის აღორძინება. • სოფელსა და ქალაქს შორის ეკონომიკური კავშირების გაძლიერება. • კოოპერაციული მოძრაობის ზრდა. • ცხოვრების დონის ამაღლება. • სოციალური განშრევება (ნეპმანური ბურჟაზიის ფორმირება, მათხოვართა რაოდენობის გაზრდა). • უმუშევრობის ზრდა.

3. გასაბჭოებული საქართველო „ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის“ მარწუხებში

1921 წლის გაზაფხულზე, როდესაც რუსეთის წითელმა არმიამ საქართველოს ოკუპაცია მოახდინა, თავად რუსეთი „სამხედრო კომუნიზმის“ პოლიტიკიდან ახალ ეკონომიკურ პოლიტიკაზე გადადიოდა. „სამხედრო კომუნიზმის“ საშინელებების შემდეგ რუსეთში ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა გარკვეულ ლიბერალიზაცია და საზოგადოებისათვის შვება იყო.

ოკუპირებული საქართველოსთვის კი ე. წ. „ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა“, რომელიც რუსული შაბლონის შესაბამისად ტარდებოდა და თან „სოციალისტურ გარდაქმნებს“ დაუკავშირდა, უაღრესად მძიმე აღმოჩნდა მოსახლეობისათვის.

თუ საბჭოთა რუსეთში ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა „სოციალისტური გარდაქმნების“ შენელება და დროებითი უკანდახევა იყო, საქართველოში ბოლშევიკები საჭიროდ მიიჩნევდნენ ამ გარდაქმნების სასწრაფოდ გატარებას, რათა რუსული საბჭოური მოდელი სრულად გადმოეტანათ საქართველოში. ამას თან სდევდა, ერთი მხრივ, რეპრესიები და, მეორე მხრივ, ბრძოლა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღსადგენად, რომლის ყველაზე მასშტაბური გამოვლინება 1924 წლის აჯანყება იყო.

3.1. ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა რუსული შაბლონით

საქართველოს ოკუპაციისა და გასაბჭოების შემდეგ ლენინმა გამოუგზავნა წერილი ამიერკავკასიის კომუნისტებს, რომ „ბრმად არ გადაეღოთ“ რუსი კომუნისტების ტაქტიკა, მორიდებოდნენ „რუსულ შაბლონს“ და მათი გამოცდილება „მოფიქრებულად შეეფარდებინათ“ კონკრეტული

პირობებისათვის. „უფრო ნელი, უფრო ფრთხილი, უფრო სისტემატური გადასვლა სოციალიზმზე – აი რაა შესაძლებელი და აუცილებელი კავკასიის რესპუბლიკებისათვის რუსეთის სფს რესპუბლიკისაგან განსხვავებით“.[1]

საქართველოს კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობამ, ფაქტობრივად, არ გაითვალისწინა ლენინის ეს მითითება და 1921 წლის ივლისში შემოიღო სასურსათო-ნატურალური გადასახადი, ე.ი. სასურსათო გადასახადის ნატურით გადახდევინება. 1922 წელს ეს გადასახადი გაავრცელეს აჭარასა და აფხაზეთზეც. საბჭოთა ისტორიოგრაფიაშიც აღინიშნებოდა, რომ სასურსათო-ნატურალური გადასახადი სრულიად არ იყო აუცილებელი ღონისძიება საქართველოში ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის გატარებისათვის.[2]

საბჭოთა რუსეთში სასურსათო გაწერის ნაცვლად სასურსათო გადასახადის დაწესებას გლეხები კმაყოფილებით შეხვდნენ, საქართველოში კი გლეხობის უკმაყოფილება მოჰყვა. საქმე ისაა, რომ სასურსათო გადასახადის ძირითადი სახეობა იყო ხორბალი, საქართველოში კი გლეხობა პურის მწვავე დეფიციტს განიცდიდა.

1921 წელს საქართველოში მოსავალს უნდა მოეცა 29,5 მლნ. ფუთი პური, მაშინ. როდესაც მხოლოდ სოფლისთვის საჭირო იყო 32,5 მლნ. ფუთი პური. ანუ საქართველოს სოფლის მოსახლეობას გამოსაკვებად აკლდებოდა 3 მლნ. ფუთი პური, მას კი საოკუპაციო ხელისუფლება გადასახადის სახით სწორედ ხორბალს სთხოვდა – 1 მილიონ ფუთ პურს.[3]

გარდა ამისა, სასურსათო გადასახადი უნდა განესაზღვრათ სოფლად სამეურნეო სამუშაოების დაწყებამდე, საქართველოში კი ეს პერიოდი დაემთხვა თებერვალ-მარტის ომს და გლეხობამ ხეირიანადაც ვერ ჩაატარა ეს სამუშაოები. მიუხედავად ამისა, გლეხებს საოკუპაციო ხელისუფლება თვითონ უდგენდა გადასახადებს, თავის შეხედულებისამებრ.

საქართველოში სასურსათო გადასახადი, გარდა მარცვლეულისა, დაწესდა ასევე ხორცზე, ღვინოზე, კარაქზე, ყველზე, მატყლზე და სხვ., სულ 11 სახის პროდუქტზე.

გლეხობა დაჟინებით მოითხოვდა ნატურალური გადასახადის ფულადი გადასახადით შეცვლას. ეს საკითხი განიხილეს კიდეც საქართველოს კომუნისტურ ხელისუფლებაში, მაგრამ 1922 წელსაც უცვლელი სახით დატოვეს. ასე გრძელდებოდა მანამ, სანამ მოსკოვში არ გადაწყვიტეს 1924 წლის 1 იანვრიდან სასოფლო-სამეურნეო გადასახადის ნატურით აკრეფის შეწყვეტა.

უნდა ითქვას, რომ, საქართველოსგან განსხვავებით, სომხეთსა და აზერბაიჯანში იქაურმა კომუნისტებმა გაითვალისწინეს თავიანთი რესპუბლიკების ისტორიული განვითარების თავისებურებანი და სასურსათო გადასახადის პოლიტიკა უფრო წარმატებით გაატარეს თავიანთ რესპუბლიკებში.[4]

ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის გატარება საქართველოში დაუკავშირდა ე. წ. „ნაციონალ-უკლონიზმის“ წინააღმდეგ ბრძოლას. ნაციონალ-უკლონისტები მიუთითებდნენ ლენინის წერილზე რუსული გამოცდილების „ფრთხილად“ გამოყენების შესახებ და მოითხოვდნენ უფრო ზომიერ ცვლილებებს, ემხრობოდნენ „ევოლუციურ მეთოდებს“, თუმცა დანარჩენი კომუნისტები მი-

[1] ვ. ლენინი, თხზ., ტ. 32, 399.
[2] საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი VII, თბ., 1976, 114.
[3] საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი VII, თბ., 1976, 119.
[4] იქვე, 114.

იჩნევდნენ, რომ „დათმობების ტაქტიკა“ მხოლოდ 1921 წელს ეხებოდა და „შეტევაზე გადასვლის“ დრო დგებოდა.[1]

3.2. ბოლშევიკური „აგრარული რევოლუცია“ საქართველოში

საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში გატარებული იყო მიწის რეფორმა, რომელმაც დააკმაყოფილა გლეხობა და 1919 წლიდან ბოლშევიკები საქართველოში ვეღარ ახერხებდნენ გლეხთა აჯანყებების მოწყობას. 1921 წლის აპრილში ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ საქართველოში გააუქმა მიწაზე კერძო საკუთრება და დაიწყო მიწის გადანაწილება. სოფლად განაახლეს კლასობრივი დაპირისპირება, როდესაც ღარიბებს გაუღვივეს სურვილი, ხელში ჩაეგდოთ სხვისი საკუთრება. „მტრული კლასის“ – თავადაზნაურობის წარმომადგენლებს ართმევდნენ მიწის ნაკვეთებს, ნაგებობებს და სასოფლო-სამეურნეო ინვენტარს, თუმცა წასართმევი ბევრი არაფერი იყო.

ნაციონალ-უკლონისტების წინააღმდეგობის დაძლევის შემდეგ, 1923 წლიდან ჩატარდა „აგრარული რევოლუცია“. თავადაზნაურობას ჩამოართვეს 142 ათასი დესეტინა მიწა და გლეხებს გადასცეს. თუმცა ეს ოდენობა მიწისა საკმარისი არ იყო ბოლშევიკების მიერ დადგენილი ნორმებით გლეხობის მინიმალურად დასაკმაყოფილებლად. მათივე გათვლით, საჭირო იყო კიდევ 344 444 დესეტინა მიწა.[2]

მიწის საკითხს ამწვავებდა გლეხური მეურნეობების რიცხვის სწრაფი ზრდა. 1921–1925 წლებში საქართველოში გლეხთა მეურნეობების რაოდენობა 326 360-იდან 413 948-ამდე გაიზარდა, ანუ 87 588 ერთეულით. შედარებით მსხვილ გლეხურ მეურნეობებს ეშინოდათ, რომ მათაც ჩამოართმევდნენ მიწას, გაყოფის შემთხვევაში კი უჩნდებოდათ შანსი, კიდევ მიეღოთ მიწა.

ბოლშევიკების მიერ გატარებულ „რევოლუციურ რეფორმას“ ქაოსი შეჰქონდა სოფლის მეურნეობაში, იწვევდა მეურნეობის დაქუცმაცებას, სპობდა გაუმჯობესებული მანქანების გამოყენების შესაძლებლობას, ამცირებდა სოფლის მეურნეობის სასაქონლო ხასიათს, ხელს უშლიდა სოფლის მეურნეობის განვითარებას.[3]

3.3. მრეწველობის „სოციალისტური“ გარდაქმნა

1921 წლის ივნისში განხორციელდა მრეწველობის ნაციონალიზაცია – ფაბრიკა-ქარხნები, ტრანსპორტი, ბანკები და სხვ. გამოცხადდა „სოციალისტური სახელმწიფოს საკუთრებად“. მუშათა კლასი, წესით, ბოლშევიკების დასაყრდენი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ არ ენდობოდნენ ქართველ მუშებს, რომლებიც „მენშევიკების“ დასაყრდენად მიაჩნდათ და ბევრი პრობლემაც შეუქმნეს საოკუპაციო ხელისუფლებას.

1922–1923 წლებში მოახდინეს წარმოების კონცენტრაცია – მსგავსი საწარმოების გაერთიანებით იქმნებოდა უფრო მსხვილი საწარმოები. 1923 წელს დაიწყეს სახელმწიფოს ხელში გადასული წვრილი საწარმოების გაერთიანება – 69 საწარმოსაგან შეიქმნა უფრო მსხვილი 33 საწარმო, რაც წარმოებას აუმჯობესებდა.

---

[1] იქვე, 124-125.
[2] იქვე, 130.
[3] იქვე, 131.

საქართველოს ნაციონალიზებულმა საწარმოებმა ნორმალური ფუნქციონირება მხოლოდ 1925–1926 წლებში დაიწყეს.[1]

საქართველოში გადმოიღეს „შაბათობებიც“, ანუ მშრომელთა უფასო შრომა. პირველი შაბათობა (რომელიც კვირას გაიმართა) 1922 წლის 10 სექტემბერს მოეწყო და „ზაჰესის“ მშენებლობას ჩაეყარა საფუძველი. აღსანიშნავია, რომ ზაჰესი შედიოდა რუსეთის ელექტროფიკაციის „გოელროს“ გეგმაში, რომელიც საქართველოს გასაბჭოებამდე იყო მიღებული.

3.4. დასავლეთთან ეკონომიკური ურთიერთობის შეზღუდვა

ახალი ეკონომიკური პოლიტიკით დაშვებული იყო უცხოური კაპიტალის გამოყენება კონცესიების გაცემის გზით, მაგრამ საქართველოში ეს შესაძლებლობა ფაქტობრივად არ გამოიყენეს.

ნაციონალ-უკლონისტებს უნდოდათ დასავლეთის კაპიტალის გამოყენება, მაგალითად, მოითხოვდნენ ბათუმის ნავთობის რეზერვუარების დენაციონალიზაციას და მის საკონცესიოდ გადაცემას „სტანდარტ-ოილისათვის“, მაგრამ მათ მოწინააღმდეგეებს მიაჩნდათ, რომ ეს დააუძლურებდა საბჭოთა რესპუბლიკების ეკონომიკურ კავშირს და გაზრდიდა სეპარატისტულ ტენდენციებს.[2]

საქართველოში მხოლოდ 1925 წელს საკონცესიოდ გაიცა ჭიათურის მანგანუმის საბადოები ამირიკელ ბიზნესმენ ჰარიმანზე.

გასაბჭოებამდე საქართველოში შემოდიოდა იაფი დასავლური საქონელი, 1922 წლის შემოდგომიდან ეს გზა ჩაიკეტა და საქონლის მომწოდებელი რუსეთი გახდა, რომლის საქონელიც გაცილებით ძვირი იყო. 1922 წლის ნოემბერში დასავლეთიდან შემოვიდა 56 600 ფუთი საქონელი, საბჭოთა რუსეთიდან კი 844 700 ფუთი.[3]

თუ რუსეთში ნეპ-ის შემოღება ფულის კურსის განმტკიცებაზე ზრუნვას ნიშნავდა, საქართველოში პირიქით მოხდა. 1922 წლის დეკემბრიდან სწრაფი ტემპით ხდებოდა ქართული ფულის ნიშნების გაუფასურება, ფასები 1922 წლის დეკემბრიდან 1923 წლის თებერვლამდე გაიზარდა 3,5-ჯერ.[4] ამის ძირითადი მიზეზი ის იყო, რომ საქართველოში დაუშვეს

[1] იქვე, 157.
[2] იქვე, 157.
[3] იქვე, 181.
[4] იქვე, 150.

გაუფასურებული რუსული და მეზობელი საბჭოთა რესპუბლიკების – სომხეთისა და აზერბაიჯანის – ასევე გაუფასურებული ფულის ნიშნების თავისუფალი მიმოქცევა.

1923 წლის შემოდგომაზე უაღრესად მძიმე ვითარება შეიქმნა. ამ დროს სოფლის მეურნეობის პროდუქტებზე ფასები ძალიან დაბალი იყო, სამრეწველო საქონელზე კი ძალიან მაღალი, გაჩნდა გასაღების კრიზისი. მუშები ხელფასს ვერ იღებდნენ.

ბოლშევიკებმა დიდი ზეიმით გამოაცხადეს, რომ 1925–1926 წლებისთვის დასრულდა სოფლის მეურნეობისა და მრეწველობის აღდგენა, ამასთან ე. წ. სოციალისტურ სექტორს გაბატონებული მდგომარეობა ეკავა მრეწველობასა და ვაჭრობაში.

VI თავი

ლენინის ავადმყოფობა და სიკვდილი. „ლენინის ანდერძი“ და ლენინის მემკვიდრეები

1. ლენინის ავადმყოფობა და სიკვდილი

ლენინის ავადმყოფობამ და გარდაცვალებამ მნიშვნელოვანი კორექტივები შეიტანა საბჭოთა რეჟიმის განვითარებაში. ლენინი 53 წლისა გარდაიცვალა და სავსებით შესაძლებელი იყო, მას კიდევ დიდხანს ეცოცხლა. ამ შემთხვევაში არ გაჩაღდებოდა ის მწვავე ბრძოლა ხელისუფლებისათვის, რაც მისი გარდაცვალების შემდეგ პოლიტბიუროში დარჩენილ მის მემკვიდრეებს შორის გაიმართა. ამ საკითხზე საუბარი შემთხვევით არ დაგვიწყია.

საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში ხრუშჩოვის შემდეგ და დღევანდელ რუსულ ისტორიოგრაფიაში არსებობს ვერსია, რომ სტალინის გარეშე ყველაფერი კარგად იქნებოდა. ამ ვერსიის თანახმად, რკპ(ბ)-ის XIII ყრილობას ლენინის მოთხოვნა რომ შეესრულებინა და სტალინი გადაეყენებინა პარტიის გენერალური მდივნის პოსტიდან, არ იქნებოდა მასობრივი რეპრესიები, ბანაკები, შიმშილი, მცდარი საგარეო პოლიტიკა, ჰიტლერი ან ვერ გაბედავდა საბჭოთა კავშირზე თავდასხმას, ან წითელი არმია მას ქვეყნის სიღრმეში შეჭრის საშუალებას არ მისცემდა. მაგრამ ხელისუფლების სათავეში მოვიდა სტალინი და შექმნა ტოტალიტარული სისტემა, რომლის არსებობაც რუსეთს ძვირი დაუჯდა.[1]

თუმცა ტოტალიტარული სისტემა რუსეთში სტალინს არ შეუქმნია, მისი ავტორი ლენინი და ბოლშევიკური პარტია იყო, ბანაკები და რეპრესიები სტალინს არ გამოუგონია, მისი მასწავლებელი ამ საქმეში ლენინი იყო. ასე რომ, ყველაფრის „სტალინისთვის გადაბრალება“ მართებული არ არის. სტალინმა გააგრძელა ის საქმე, რაც ლენინმა დაიწყო. ლენინს რომ ეცოცხლა, ცხადია, ზოგ რამეს სხვანაირად გააკეთებდა, მაგრამ ბედნიერ, დემოკრატიულ ქვეყანას ნამდვილად ვერ ააშენებდა.

[1] Л. Млечин, Ленин, Санкт-Петербург, 2015, 446.

1.1. ლენინის ავადმყოფობა

რკპ(ბ)-ის XI ყრილობის შემდეგ ლენინი სულ უფრო მეტად კარგავდა გავლენას მოვლენათა განვითარებაზე. 1922 წლის მაისში ლენინი მძიმედ დაავადდა, ის ნაწილობრივ პარალიზებული გახდა, დაერღვა მეტყველება. 1922 წლის აგვისტოში ლენინი დაუბრუნდა სამუშაოს, მაგრამ დეკემბერში კვლავ გამოვიდა მწყობრიდან.

ვარაუდობდნენ, რომ ლენინის ავადმყოფობა გამოწვეული იყო მისი გადაღლილობით და 1918 წლის 30 აგვისტოს მომხდარი თავდასხმის შედეგებით.[1] ლენინის სამკურნალოდ გამოიძახეს ნერვული ავადმყოფობების წამყვანი გერმანელი სპეციალისტები.[2]

1922 წლის 20 ნოემბერს ლენინი უკანასკნელად გამოვიდა საჯაროდ მოსკოვის საბჭოს პლენუმზე. 1922 წლის 12 დეკემბერს ლენინმა უკანასკნელად იმუშავა კრემლში. ლენინი მკურნალობის მიზნით გადაიყვანეს მოსკოვის მახლობლად მდებარე პატარა სოფელ გორკაში. გორკაში გადაყვანის წინ მას დაუსვეს დიაგნოზი „ნევრასტენია ძლიერი გადაღლის ნიადაგზე“.[3] მაგრამ მისი ავადმყოფობა მარტო ამ დიაგნოზით არ აიხსნებოდა.

პირველი ინსულტი ლენინს დაემართა გორკაში გადასვლიდან ორი დღის შემდეგ – 1922 წლის 25 მაისს. პირველი ინსულტიდან რამდენიმე დღის შემდეგ ლენინმა კვლავ დაიწყო ლაპარაკი (არა მარტო რუსულად, არამედ გერმანულად და ინგლისურადაც). ივნისის შუა რიცხვებში წამოდგა და სიარულიც დაიწყო.

1922 წლის ოქტომბრის დასაწყისში, ექიმების რეკომენდაციის საწინააღმდეგოდ, ლენინი დაბრუნდა მოსკოვში და ჩაერთო პარტიულ და ადმინისტრაციულ მუშაობაში. ტროცკის თქმით, ლენინმა სწორედ ამ დროს გაიცნობიერა, რომ მისი არყოფნის დროს კრემლში ვითარება შეიცვალა, „ცენტრიდან“ ადგილების ბიუროკრატიული კონტროლი მკვეთრად გაიზარდა. მისივე ინფორმაციით, სტალინი ფხიზლად ადევნებდა თვალს ლენინის ჯანმრთელობის მდგომარეობას და მას უკვე „ჩამოწერილად“ მიიჩნევდა.

1922 წლის ნოემბრის ბოლოდან ლენინის უკითხავად მისმა მდივნებმა დაიწყეს საიდუმლო დღიურის წარმოება, რომელშიც მოკლედ აღიწერებოდა, თუ რა გააკეთა იმ დღეს ლენინმა და როგორი იყო მისი ჯანმრთელობის მდგომარეობა. ეს ხდებოდა 1923 წლის მარტამდე, ლენინის საბოლოო ინსულტამდე. დღიურის არსებობა მოწმობდა იმაზე, რომ ლენინს თვალს ადევნებდა პოლიტბიურო, პირველ რიგში კი, სტალინი. დღიურის ერთ-ერთი მთავარი ლაიტმოტივი 18 დეკემბრიდან ხდება სტალინი, რომელიც, ჩანაწერების მიხედვით, ლენინის გაღიზიანებას იწვევდა თავისი საქციელით.

1922 წლის 12 დეკემბერს ლენინი ელაპარაკა თბილისიდან დაბრუნებულ ძერჟინსკის „ქართულ საქმეზე“. ლენინი საუბრით უკმაყოფილო დარჩა და მასზე მძიმე გავლენა მოახდინა. 13 დეკემბერს ლენინს ავადმყოფობის ორი შეტევა დაემართა და ექიმებმა საქმეებისგან ჩამოცილება მოსთხოვეს. 1922 წლის 16 დეკემბრიდან ლენინის ჯანმრთელობის მდგომარეობა კიდევ უფრო გაუარესდა, 23 დეკემბერს კი მარჯვენა მხარის დამბლა დაეცა.

---

[1] ამ დღეს მიტინგზე გამოსვლისას ლენინს ესროლეს და ორი ტყვია მოარტყეს. თავდასხმის ბრალდებით დააპატიმრეს და დახვრიტეს ესერი ქალი ფანი კაპლანი.

[2] 1922 წლის დეკემბრიდან მის გარდაცვალებამდე ლენინის მთავარი მკურნალი ექიმი იყო ოტფრიდ ფიორსტერი.

[3] Л. Данилкин, Ленин, М., 2017, 847.

23 დეკემბერს საღამოს ლენინმა უკარნახა „წერილი ყრილობას“ – პარტიის ერთიანობის განმტკიცების შესახებ. ამ დღეს მან შეძლო, მხოლოდ ოთხი წუთი ემუშავა, მაგრამ მომდევნო დღეებში, ექიმების წინააღმდეგობის მიუხედავად, მან განაგრძო წერილების კარნახი.

ექიმები და პოლიტბიურო კრძალავენ ლენინისთვის ახალი ამბებისა და პოლიტიკური ინფორმაციის გადაცემას. აეკრძალა მიმოწერაც. ლენინს შეეძლო, ეკარნახა სხვადასხვა პირისთვის გასაგზავნი წერილები, ან თავად ეცადა დაწერა, მაგრამ პასუხს ვერ მიიღებდა.

1923 წლის 10 მარტს ლენინმა გადაიტანა მე-3 ინსულტი და ავადმყოფობამ საშინელი სახე მიიღო. ლენინს პარალიზებული ჰქონდა სხეულის მარჯვენა ნაწილი, ასევე დაკარგა ლაპარაკის უნარი.[1]

ლენინმა ჯერ კიდევ 1922 წლის 22 დეკემბერს ითხოვა საწამლავი იმ შემთხვევისათვის, თუკი ლაპარაკის უნარს დაკარგავდა. 1923 წლის ივლისამდე მისი მარტო დატოვება არ შეიძლებოდა, რადგანაც არამდგრადი ფსიქიკა და მოტორიკა ჰქონდა.[2]

	ლენინი გორკაში ავადმყოფობის დროს. 1923 წელი.

1.2. ლენინის ავადმყოფობა და სტალინი

იზოლირებულ, დამბლადაცემულ ლენინს სრულად აკონტროლებდა სტალინი და მისი ნებართვის გარეშე რევოლუციის ბელადის ნახვის უფლება პოლიტბიუროს წევრებსაც კი არ ჰქონდათ. ლენინს მხოლოდ მისი მეუღლე ნადეჟდა კრუპსკაია და მარია ულიანოვა ადგნენ თავზე და უვლიდნენ. მათი გადაადგილება მკაცრად კონტროლდებოდა და ქალებს იქიდან ინფორმაციის გამოტანის არანაირი შესაძლებლობა არ გააჩნდათ. **ჰენრიხ იაგოდა** იმ პერიოდში ლენინის დაცვის უფროსი და სტალინის პირადი აგენტი იყო.

როგორ შეიძლება შევაფასოთ ლენინის ავადმყოფობის რეჟიმი 1922 წლის დეკემბრიდან 1923 წლის მარტის ჩათვლით? – ეს იყო ზრუნვა ავადმყოფის ჯანმრთელობაზე, თუ „დე-ფაქტო დამხობა და საშინაო პატიმრობა“. ლენინის იზოლირებას მარტო სტალინი ვერ შეძლებდა – ეს იყო

[1] ლენინი განიცდიდა ნერვულ აღგზნებას, მრისხანების შეტევას, ხშირად არ შეეძლო ემოციების გაკონტროლება, ზოგჯერ საჯაროდ ცრემლებს ვერ იკავებდა. ზოგჯერ ყვიროდა, მღეროდა, ყმუოდა – ასეთ დროს გიჟს ჰგავდა. ზოგჯერ არ შეეძლო დაძინება, უძილობა რამდენიმე დღეს შეიძლება გაგრძელებულიყო. აწუხებდა კოშმარები და ჰალუცინაციები. ხშირად 15-20 წამით კარგავდა ცნობიერებას. ზოგჯერ არ შეეძლო იმის გაგებაც, თუ რას ეკითხებოდნენ. არ მოსწონდა, მედდები რომ უვლიდნენ, როგორც ჩანს, რცხვენოდა. ისინი სანიტრებით შეცვალეს.

[2] Л. Данилкин, Ленин, М., 2017, 855.

მთელი მისი გარემოცვის გადაწყვეტილება. თუმცა ლენინი რომ გამოჯანმრთელებულიყო, მას ეყოფოდა ავტორიტეტი პოზიციების დასაბრუნებლად.

1922 წლის დეკემბერში მოხდა ინციდენტი, რამაც ძირეულად შეცვალა ლენინის დამოკიდებულება სტალინისადმი. ავადმყოფ ლენინს იცავდნენ პოლიტიკური ინფორმაციისაგან, უფრო მეტად რომ არ ენერვიულა. სტალინმა, რომელსაც დავალებული ჰქონდა ლენინის მკურნალობის კურირება, გაიგო, რომ ნადეჟდა კრუპსკაია მაინც ესაუბრებოდა ლენინს პოლიტიკურ თემებზე. სხვა ვერსიით, კრუპსკაია დაეხმარა ლენინს და წერილი გაუგზავნეს ტროცკის. გაბრაზებულმა სტალინმა კრუპსკაიას დაურეკა და სასტიკად გამოლანძღა. კრუპსკაიამ მძიმედ განიცადა მომხდარი. ლენინის და მარია ულიანოვა იგონებდა, რომ ამ საუბრის შემდეგ კრუპსკაია ისტერიკაში იყო – ტიროდა და იატაკზე გორაობდა. ეს ისტორია დაგვიანებით შეიტყო ლენინმა კრუპსკაიასაგან – ლენინი გაცოფდა და სტალინისაგან წერილობით მოითხოვა ბოდიშის მოხდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ურთიერთობის სრული გაწყვეტით იმუქრებოდა. სტალინმა მაშინ ბოდიში მოიხადა და გაკვირვება გამოთქვა, რომ მომხდარს ასეთი დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა. იმ დროისათვის, როდესაც ლენინმა ამ ინციდენტის შესახებ შეიტყო, სტალინი და კრუპსკაია უკვე შერიგებული იყვნენ.

1923 წლის მარტში ლენინის მდგომარეობა მკვეთრად გაუარესდა. მან მთლიანად დაკარგა ლაპარაკის უნარი და მარტის ბოლოდან მას მკურნალობდნენ გორკაში, მოსკოვის ახლოს. 1924 წლის 21 იანვარს ლენინი გარდაიცვალა.

1.3. ლენინის გარდაცვალება და დაკრძალვა

1924 წლის 21 იანვარს ლენინი გარდაიცვალა. ბოლშევიკი ლიდერებიდან ლენინის სიკვდილის უშუალო მოწმე ბუხარინი იყო. პირველი ცნობა ლენინის გარდაცვალების შესახებ გაჟღერდა იმავე დღეს საბჭოების XI ყრილობაზე მიხეილ კალინინის მიერ. მან იქ მყოფთ თვალცრემლიანმა განუცხადა, რომ ლენინმა წინა ღამეს მორიგი ინსულტი ვერ გადაიტანა და გარდაიცვალა. პრეზიდიუმის წევრები, მათ შორის **ზინოვიევი** და **კამენევი,** „დაემხნენ მაგიდაზე და ბავშვივით ტიროდნენ“. იმავე დღეს ქვეყანაში გლოვა გამოცხადდა, შეიქმნა ცენტრალური კომიტეტის დამკრძალავი კომისია, ბოლშევიკი ლიდერები სასწრაფოდ ჩავიდნენ გორკაში. 22 იანვარს ძერჟინსკიმ ჩეკისტებს მითითება მისცა, „პანიკაში არ ჩავარდნილიყვნენ“ და შეენარჩუნებინათ „განსაკუთრებული სიფრთხილე“.

მიუხედავად იმისა, რომ რეგულარულად ქვეყნდებოდა ბიულეტენი ლენინის ჯანმრთელობის მძიმე მდგომარეობის შესახებ, მისი გარდაცვალება ბევრისთვის მოულოდნელი აღმოჩნდა.

ლენინის გარდაცვალებისთანავე მრავალი ჭორი გავრცელდა. ერთ-ერთის თანახმად, თითქოს ლენინმა თვითმკვლელობით დაასრულა სიცოცხლე, რადგან გაუსაძლის ტკივილებს ვერ გაუძლო. სხვა ვერსიის თანახმად, ლენინი მოწამლეს. 1924 წლის 21 იანვარს ექიმმა მიუტანა მას ჩაი. ლენინმა უცნაური გემო იგრძნო, მაგრამ მაინც დალია და იმ საღამოს 18:50 სთ-ზე ლენინი გარდაიცვალა.

ოფიციალური დასკვნა ლენინის გარდაცვალების მიზეზების შესახებ 22 იანვარს გამოქვეყნდა. ამ ცნობის თანახმად, ლენინს ტვინში სისხლი ჩაექცა.[1]

[1] 2004 წლის ივნისში ჟურნალში – European Journal of Neurology – გამოქვეყნდა სტატია, რომელთა ავტორების აზრით, ლენინი ნეიროსიფილისისგან გარდაიცვალა. ასეთი ეჭვი სიცოცხლის ბოლო წლებში თავად ლენინსაც ჰქონია, მაგრამ მკურნალმა ექიმებმა ეს არ დაადასტურეს, ისევე როგორც თანამედროვე რუსი მეცნიერი იური ლოპუხინი ამტკიცებს, რომ ლენინი გარდაიცვალა თავის ტვინის ძარღვების ათეროსკლეროზისაგან.

ლენინის სხეულის ბალზამირების საკითხი ჯერ კიდევ მის სიცოცხლეში, 1923 წლის შემოდგომაზე განუხილავთ პოლიტბიუროს სხდომაზე.[1] სტალინს განუცხადებია, რომ „პროვინციელი ამხანაგები“ ითხოვენ ლენინის გარდაცვალების შემთხვევაში მისი სხეულის ბალზამირებას. ამ იდეის წინააღმდეგ ტროცკი, კამენევი და ბუხარინი გამოვიდნენ,[2] მაგრამ ლენინის გარდაცვალების შემდეგ არავინ ღიად აღარ წასულა ლენინის სხეულის ბალზამირების წინააღმდეგ. ოფიციალურად ბალზამირების იდეა კალინინმა წამოაყენა.

ლენინის მეუღლე ნადეჟდა კრუპსკაია და ლენინის უახლოესი ნათესავები – და მარია ილიას ასული და უმცროსი ძმა დიმიტრი ულიანოვი – წინააღმდეგი იყვნენ ლენინის ბალზამირებისა და დამარხვას მოითხოვდნენ, მაგრამ მათ თვალსაზრისს ანგარიში არ გაუწიეს. კრუპსკაიას, უბრალოდ, მოსთხოვეს ლენინის ნივთების გადაცემა. კრუპსკაია არასოდეს არ შესულა მავზოლეუმში.[3] არ მდგარა მავზოლეუმის ტრიბუნაზე და თავის სტატიებსა და წიგნებში არასოდეს უხსენებია მავზოლეუმი.[4]

პოსტსაბჭოთა ისტორიკოსების ნაწილი თვლის, რომ ბალზამირების იდეა სინამდვილეში სტალინისაგან მომდინარეობდა და მისი ფესვები უნდა ვეძებოთ ზოგიერთი ბოლშევიკის სურვილში, შეექმნათ ახალი რელიგია გამარჯვებული პროლეტარიატისთვის (ღმერთის მშენებლობა – Богостроительство). მაქსიმ გორკის მიაწერენ გამონათქვამს, რომლის თანახმადაც, ახალ საბჭოთა რუსეთს სჭირდებოდა ახალი რელიგია და ქრისტეს სახე იქ უნდა დაეკავებინა ლენინს – ხალხის კეთილდღეობისთვის მებრძოლს. ამიტომ ლენინი უკვდავი უნდა იყოს და შეეძლოს მკვდრეთიდან აღდგომა.[5]

ზოგიერთი ისტორიკოსის აზრით, სტალინი უკვე მაშინ ემზადებოდა, „ისტორიული პარადიგმის“ აღსადგენად, რათა ხალხისთვის მიეცა ღმერთი, გარდაცვლილი ლენინის სახით, და ახალი მეფე – საკუთარი თავის სახით. [6]

არსებობს მოსაზრებაც, რომ სიკვდილის შემდეგ ლენინის სხეულის შენარჩუნების იდეა ეკუთვნის ლეონიდ კრასინს (სწორედ ეს პიროვნება უწევდა ზედამხედველობას ლენინის სხეულის ბალზამირებას), რომელიც იზიარებდა იდეებს იმის შესახებ, რომ მომავალში შესაძლებელი გახდებოდა გარდაცვლილთა ფიზიკური გაცოცხლება.

ასე იყო თუ ისე, უკვე ლენინის სიცოცხლეში იქმნებოდა მითი მის შესახებ – მითი უძლეველი, ყოვლისშემძლე ბელადის შესახებ, რომელიც ხალხის ბედნიერებისათვის იბრძოდა. როდესაც ლენინი არ დაასაფლავეს, ამით მითი ლენინის შესახებ კიდევ უფრო ძლიერი გახდა.

21 იანვრიდან დაიწყო რიგითი ადამიანების მიერ ლენინის კუბოს მონახულება. 23 იანვარს ლენინი სამგლოვიარო მატარებლით მოსკოვში გადაასვენეს. მისი კუბო დაასვენეს სვეტებიან სასახლეში, სადაც ხუთი დღე მიმდინარეობდა ოფიციალური გამომშვიდობება. 23–26 იანვარს ლენინის კუბოსთან დაახლოებით ნახევარი მილიონი ადამიანი იმყოფებოდა.[7]

---

[1] ესწრებოდნენ სტალინი, ტროცკი, ბუხარინი, კალინინი, კამენევი და რიკოვი.

[2] ტროცკის მოგონების თანახმად. თუმცა ზოგს საეჭვოდ მიაჩნია ეს ფაქტი.

[3] https://moiarussia.ru/pochemu-lenina-ne-pohoronili-srazu-i-chto-zhdet-vozhdya-v-2016-om/

[4] https://www.rbc.ru/society/20/04/2017/58f8ea7f9a79473d8df6d6c2

[5] https://moiarussia.ru/pochemu-lenina-ne-pohoronili-srazu-i-chto-zhdet-vozhdya-v-2016-om/

[6] ილია ერენბურგს უთქვამს: „ლენინის უახლოესმა მეგობრებმა უდიდესი შეცდომა დაუშვეს. ლენინის სიკვდილის შემდეგ მათ გააღმერთეს ლენინი, რაც გამოიყენა სტალინმა და ყველა მოხერხებულად დამნაშავეებად გამოიყვანა.“

[7] Нина Тумаркин, Ленин жив! Культ Ленина в Советской России / Перевод с англ. П. Сухарева, СПб.: Гуманитарное агентство "Академический проект", 1997, 285.

27 იანვარს დღის 4 საათზე კუბო ლენინის ბალზამირებული სხეულით მავზოლეუმში მოათავსეს.[1] ხუთი წუთით შეწყდა მოძრაობა და ყოველგვარი მუშაობა, ქვეყანა „სამგლოვიარო მდუმარებამ“ მოიცვა.

ლენინის გარდაცვალების მეორე დღესვე წითელ მოედანზე, კრემლის კედელთან დაიწყო მისთვის მავზოლეუმის მშენებლობა წითელ ხისგან, რომელიც სამსაფეხურიანი პირამიდის ფორმის იყო (ნიმუში მესოპოტამიის პირამიდიდან იქნა აღებული). შუმერები თვლიდნენ, რომ ასეთი პირამიდა იდეალური იყო ენერგიის შესანარჩუნებლად.

ოფიციალურად მავზოლეუმის მშენებლობის გადაწყვეტილება 1924 წლის 26 იანვარს საბჭოების II სრულიად საკავშირო ყრილობის სამგლოვიარო სხდომაზე მიიღეს. ასევე გადაწყდა პეტროგრადისთვის ლენინგრადი ეწოდებინათ, გამოეცათ ლენინის თხზულებები და ქვეყნის დიდ ქალაქებში დადგმულიყო ლენინის ძეგლები.

ლენინის დაკრძალვის დღეს, 1924 წლის 27 იანვარს წითელ მოედანზე სახელდახელო, ხის მასალისგან დამზადებული მავზოლეუმი გაკეთდა, რომლის პროექტის ავტორი ა.ვ. შუსევი იყო. გაზაფხულზე ამ სარკოფაგს რამდენიმე დეტალი დაემატა. მავზოლეუმი კუბის ფორმის იყო, თუმცა, საბოლოოდ, იგი რთულ კონსტრუქციულ ნაგებობად იქნა მიჩნეული და ხელახალი კონკურსი გამოცხადდა.

არქიტექტორმა კ.ს. მელნიკოვმა ერთი თვის ვადაში რვა ახალი პროექტი შეიმუშავა, საიდანაც ერთ-ერთი დამტკიცდა კიდეც. მავზოლეუმი უმოკლეს ვადაში, პროექტის ავტორის ზედამხედველობით, აშენდა და ამ სახით „დიდი სამამულო ომის“ დასრულებამდე შენარჩუნდა.[2]

„პერესტროიკის“ პერიოდიდან რუსეთში არაერთხელ გამოითქვა მოსაზრება, რომ ლენინი დაემარხათ, მაგალითად, პეტერბურგში დედის საფლავის გვერდით. 1980-იანი წლების ბოლოდან არსებობს ვერსია, რომ ლენინმა დატოვა წერილობითი ანდერძი, ანდა სთხოვა კრუპსკაიას, რომ დედის გვერდით დაეკრძალათ. რუსეთის უახლესი ისტორიის არქივის მიხედვით, ოფიციალურად ლენინის ამგვარი ანდერძი არ არსებობს.[3] თავად დღევანდელ რუსეთის საზოგადოებაშიც არ არსებობს ერთგვაროვანი დამოკიდებულება ლენინის შესაძლო დაკრძალვასთან დაკავშირებით.

---

[1] ექიმები ძველ ეგვიპტურ მეთოდებს მიმართავდნენ და ისეთსავე ბალზამირებას უკეთებდნენ, როგორც ათასწლეულების წინათ ფარაონებს. ლენინს შინაგანი ორგანოები გამოუშიგნეს, მისი ტვინი კი გადააგზავნეს სპეციალურად შექმნილ ინსტიტუტში.

[2] მეორე მსოფლიო ომის მიმდინარეობის დროს, 1941 წელს, ლენინის ცხედარი ტიუმენში იყო ევაკუირებული და ერთ-ერთ შენობაში ინახებოდა. ბელადი რუსეთის დედაქალაქს მხოლოდ 1945 წლის აპრილში „დაუბრუნდა“. სტალინის გარდაცვალების შემდეგ მისი ცხედარიც ლენინის გვერდით იყო დასვენებული. 1953-61 წლებში (მავზოლეუმიდან სტალინის ცხედრის გამოტანამდე) იგი ასეც იწოდებოდა: „ვ.ი. ლენინისა და ი.ბ. სტალინის მავზოლეუმი“.

[3] http://russian7.ru/post/pokhorony-lenina-vsya-pravda/

ლენინის დაკრძალვის თარიღი რამდენჯერმე შეცვალეს. ჯერ დაკრძალვას 24 იანვარს აპირებდნენ, საკმაოდ მოკრძალებული ცერემონიით, მცირე მიტინგით და კრემლის კედელთან დაკრძალვით, სვერდლოვის საფლავის წინ. იმის გამო, რომ ბევრი რეგიონებიდან ჩამოსვლას ვერ ასწრებდა, დასაფლავება 26 იანვრისათვის გადაიტანეს, შემდეგ კი, რადგანაც მავზოლეუმის დამთავრება ვერ ესწრებოდა, დასაფლავების ცერემონია 27 იანვარს შედგა.[1]

დასაფლავების ცერემონიას ბოლშევიკი ლიდერები პირადად ესწრებოდნენ და წარმოთქვეს გარდაცვლილისადმი მიძღვნილი სიტყვები. მათგან ყველაზე დასამახსოვრებელი აღმოჩნდა ზინოვიევის გამოსვლა და სტალინის „ფიცი“. (იხ. დანართი).

ტროცკი არ ესწრებოდა ლენინის დაკრძალვას. ის ამ დროს საქართველოში იყო, შავი ზღვის სანაპიროზე, სოხუმში, დასასვენებლად ჩამოსული. ტროცკი შემდეგ თავის არყოფნას სტალინს აბრალებდა, თითქოს მან შეცდომაში შეიყვანა და ლენინის დასაფლავების არასწორი თარიღი აცნობა. არსებობს მოსაზრებაც, რომლის თანახმადაც, ტროცკი იმიტომ არ ჩავიდა მოსკოვში დაკრძალვაზე, რომ დეპრესიაში იყო ლენინის სიკვდილის გამო.

აბრამ იოფემ, ტროცკის ახლო თანამებრძოლმა წინადადებით მიმართა ლენინს, რომ სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარის პოსტი „პრეზიდიუმით“ შეეცვალათ და მასში კამენევი, ზინოვიევი და ტროცკი შეეყვანათ.

2. ლენინის „ანდერძი“

2.1. რას ეწოდება ლენინის „ანდერძი“

ლენინს არანაირი „ანდერძი“ არ დაუტოვებია. ავადმყოფობის დროს ლენინი იმედოვნებდა, რომ გამოჯანმრთელდებოდა და თავის საქმეს დაუბრუნდებოდა, ამიტომაც ავადმყოფობის დროს მიმდინარე პოლიტიკით იყო დაკავებული. ავადმყოფმა ლენინმა 1922 წლის 23 დეკემბრიდან 1923 წლის 2 მარტამდე მდივნებს უკარნახა 8 წერილი, რომლებიც შემდეგ კომუნისტური პროპაგანდის წყალობით ისტორიაში შევიდა როგორც ლენინის „პოლიტიკური ანდერძი“. ამ სტატიებიდან ხუთში („ფურცლები დღიურიდან“, „კოოპერაციის შესახებ“, „ჩვენი რევოლუციის შესახებ“, „როგორ მოვახდინოთ მუშგლეხინის რეორგანიზაცია“, „უმჯობესია ცოტა და კარგი“) გადმოცემულია საბჭოთა კავშირში პოლიტიკური რეფორმისა და სოციალიზმის მშენებლობის იდეები. ეს სტატიები მაშინვე გამოქვეყნდა. დანარჩენი სამი წერილი („წერილი ყრილობას“, „გოსპლანისთვის საკანონმდებლო ფუნქციების მინიჭების შესახებ“, „ეროვნებათა საკითხის ანუ „ავტონომიზაციის“ შესახებ“) განკუთვნილი იყო მხოლოდ პარტიული ხელმძღვანელობისათვის და პირველად გამოქვეყნდა 1956 წელს.

ლენინი იდეალისტის პოზიციიდან ოცნებობდა პარტიული ბიუროკრატიის რეფორმაზე და ამ გზათ ესახებოდა მასში „დაზგის მუშების“ ჩართვა.

მეორე სტატიაში საუბრობდა კოოპერაციული მოძრაობის გაშლაზე, რომელიც თანდათანობით კომუნებად უნდა გადაქცეულიყო.

სერიოზული გავლენა ლენინის ამ იდეებს რეალურ პოლიტიკაზე არ ჰქონია.

[1] იქვე.

2.2. საბჭოთა სახელმწიფო აპარატის რეორგანიზაციის გეგმა

1921–1923 წლებში ლენინი ხედავდა, რომ საბჭოური სახელმწიფო აპარატი, რევოლუციური მოხელეებით დაკომპლექტებული, ემსგავსებოდა ძველს, მეფის რუსეთისას. მოხელეები პრივილეგიებით სარგებლობდნენ და გადაიქცნენ გარკვეულ ფენად, კასტად. ლენინს ამის თავიდან აცილების გზად ესახებოდა მოხელეთა ფენაში მუდმივად ახალი ადამიანების ჩართვა. ამასთან, მართვაში მიზანდასახულად უნდა ჩაერთოთ ისინი, ვინც პასიური იყო – თავს არიდებდა პარტიაში, საბჭოებში და, საერთოდ, პოლიტიკაში ჩართვას. ჩართვის გზად ლენინს ესახებოდა „მუშურ-გლეხური ინსპექციის“ რეორგანიზება. ამ თემას ეძღვნება ლენინის „ანდერძში“ შემავალი ორი სტატია: „როგორ მოვახდინოთ მუშგლეხინის რეორგანიზაცია“, „უმჯობესია ცოტა და კარგი“.

მუშგლეხინი 1919 წელს შეიქმნა და უავტორიტეტო, ამორფული სტრუქტურის მქონე აპარატს წარმოადგენდა, 12 ათასი თანამშრომლით. მისი ამოცანა იყო სახელმწიფო უწყებების ფინანსური და საბუღალტრო კონტროლი. თავიდან მუშგლეხინი ლენინს მასობრივ ორგანიზაციად ესახებოდა, შემდეგ 400–500 ყველაზე ნიჭიერი მუშისგან უნდა შემდგარიყო.

არაკომპეტენტური, უწიგნური, პასიური და უინიციატივო პირების ჩართვა საპასუხისმგებლო ადმინისტრაციულ მუშაობაში სრულიადაც არ აუმჯობესებდა სახელმწიფო აპარატის ხარისხს, რომელიც ისედაც რევოლუციამდელზეც უხარისხო იყო. მაგრამ ლენინს მიაჩნდა, რომ თანდათან ეს მეთოდი შედეგს მოიტანდა. პასიური მშრომელების ჩართვა მოხელეთა რევიზიაში ხელს შეუწყობდა მათი განათლების ამაღლებას, სწავლას, პოლიტიკურ გააქტიურებას. ლენინის აზრით, მხოლოდ ასე შეიძლებოდა რევოლუციის შენარჩუნება.

ლენინის იდეა მუშგლეხინის რეორგანიზაციასთან დაკავშირებით დიდ ენთუზიაზმს არ იწვევდა არც სტალინში (ის ერთი პერიოდი თავად იყო მუშგლეხინის ხელმძღვანელი) და არც ტროცკის მოსწონდა, რომელსაც მიაჩნდა, რომ მუშგლეხინით საბჭოთა სახელმწიფო აპარატის გაუმჯობესების იდეა „ფანტაზიის სფეროს“ მიეკუთვნებოდა.

მუშგლეხინის რეორგანიზაციის შესახებ წერილი „პრავდაში“ გამოაქვეყნეს. ცენტრალური კომიტეტის მდივანმა კუიბიშევმა წინადადება წამოაყენა, გაზეთი ერთ ეგზემპლარად დაებეჭდათ, ავადმყოფი ლენინისთვის რომ ეჩვენებინათ. თუმცა იმაზე შეთანხმდნენ, რომ დაბეჭდვის წინ სტატიიდან ამოიღებდნენ ერთ მონაკვეთს, სადაც საუბარი იყო გენერალური მდივნის კონტროლის მექანიზმის შექმნაზე.

ლენინის ბოლო წერილების ეფექტს ამცირებდა გავრცელებული ხმები, რომ ლენინი ჯანმრთელობის მდგომარეობის გამო არც თუ მთლად შერაცხადი იყო.

ლენინის მითითებების შესაბამისად დაიწყეს „რევიზორების“ შეგროვება, 1922 წლის შემოდგომისთვის იპოვეს პირველი 70 საჭირო 300-იდან.

რა მოხდებოდა, ეს ინსტიტუტი მართლა რომ ამოქმედებულიყო, არა სათათბირო ორგანოს, არამედ აღმასრულებელი ორგანოს სახით, – მაშინვე კონფლიქტში მოექცეოდა ახალ ადმინისტრაციულ ელიტასთან, „საბჭოთა მოსამსახურეებთან“. არსებითად, ეს იქნებოდა სამოქალაქო ომის ახალი ეტაპი – „პატიოსანი მუშები“ გამოვიდოდნენ „თანამდებობის პირების“ წინააღმდეგ. ამ სახის სამოქალაქო დაპირისპირება, სახელწოდებით „კულტურული რევოლუცია“, 1960-იან წლებში გამოიყენა მაო ძე დუნმა.[1]

[1] Л. Данилкин, Ленин, М., 2017, 855.

ელიტის განკერძოება და ჰერმეტიზაცია – ესაა კონტრრევოლუცია, რევოლუციის მოპარვის მცდელობა. ლენინის გეგმა პროლეტარიატის პირდაპირი დიქტატურის იდეასთან დაბრუნება იყო, როდესაც ბიუროკრატია კი არ ხელმძღვანელობს მუშებს, არამედ მუშები აკონტროლებენ ხელისუფლებას. ამისკენ გადადგმული ნაბიჯი იყო „მუშგლეხინის“ პროექტი. ძნელი სათქმელია, თავად ლენინი როგორ განახორციელებდა მას, ჯანმრთელი რომ ყოფილიყო.

3. ვინ იყვნენ ლენინის მემკვიდრეები

3.1. ლენინის მიერ ბოლშევიკი ლიდერების დახასიათება

ლენინის ერთ-ერთ უკანასკნელ დოკუმენტში, რომელიც მის „ანდერძად“ გამოცხადდა, არის მისი უახლოესი თანამებრძოლების დახასიათება. კერძოდ, ესაა „წერილი ყრილობისადმი“. 1922 წლიას 23 დეკემბრის ღამეს ლენინს დაემართა მარჯვენა ხელისა და მარჯვენა ფეხის დამბლა. მიუხედავად ამისა, სწორედ 23 დეკემბერს მან დაიწყო კარნახი დოკუმენტისა, რომელსაც „წერილი ყრილობას“ ეწოდა. ლენინის მიერ თავისი უახლოესი გარემოცვის დახასიათება მკაცრი და მამხილებელია. შეიძლება დღეს ვინმეს კითხვაც კი დაებადოს – თუ ასე ფიქრობდა ამ ადამიანებზე, რატომღა ჰყავდა თავის გარემოცვაში.

ლენინის აზრით, ისინი სულაც არ იყვნენ იდეალურები. ხუთ მათგანს (ტროცკის, კამენევს, ზინოვიევს, ბუხარინს და პიატაკოვს) ლენინი პოლიტიკურ დახასიათებას აძლევს, თითოეულის წარსულში ხედავს იდეურ და პოლიტიკურ მერყეობას, მისი შეხედულებებისგან განსხვავებას. აღნიშნავს ტროცკის „არაბოლშევიზმს“, ზინოვიევისა და კამენევის მერყეობას ოქტომბრის რევოლუციის წინ. ლენინის დახასიათებით, ბუხარინს არ ჰქონდა „სავსებით მარქსისტული შეხედულებები“, პიატაკოვს კი ვერ დაეყრდნობოდი „სერიოზულ პოლიტიკურ საკითხში“.[1]

სტალინის დახასიათება კი მხოლოდ პიროვნულია. სტალინთან დაკავშირებით ლენინმა ვერ გამოყო ვერც ერთი სერიოზული მომენტი, რომელშიც სტალინს მისგან განსხვავებული იდეური პოზიცია ეკავა. ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, მომავალში ამან დიდი როლი შეასრულა სტალინის აღზევებაში და მის მიერ მეტოქეების ჩამოცილებაში.[2]

თუმცა შეიძლება დავასახელოთ იდეური სხვაობა, რასაც ლენინი თავის უკანასკნელ წერილებში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა – განსხვავება ერთიანი საბჭოთა სახელმწიფოს მშენებლობის გზების ხედვაში, რასაც, რომ დასცლოდა, სავარაუდოდ, სტალინის თანამდებობიდან გადაყენება მოჰყვებოდა.

ლენინმა ეს წერილი თავის ერთ-ერთ მდივანს ფოტიევას უკარნახა და მას საიდუმლოდ უნდა შეენახა, მაგრამ მან სტალინს აცნობა. თუმცა ლენინს ფოტიევას ერთგულებაში ეჭვი ეპარებოდა და შეიძლება, უნდოდა კიდეც, რომ სტალინს სცოდნოდა წერილის შესახებ.

1923 წლის 4 იანვარს ლენინმა უკარნახა მნიშვნელოვანი დამატება თავის წერილისთვის – სტალინის გენერალური მდივნის თანამდებობიდან გადაყენებისა და მის ადგილას სხვა პიროვნების დანიშვნის მოთხოვნა.

---

[1] ვ.ი. ლენინი, წერილი ყრილობისადმი, რჩეული ნაწერები სამ ტომად, ტ.3, თბ., 1967, 907.

[2] Островский В. П., Уткин А. И., История России, XX век,11 кл.: Учеб, для общеобразоват. учеб, заведений... 1995.

„წერილში ყრილობისადმი“ (1922 წლის 23–25 დეკემბერი) ლენინი, პირველ რიგში, ახასიათებს ცენტრალური კომიტეტის ორ გამოჩენილ ბელადს – სტალინსა და ტროცკის:[1]

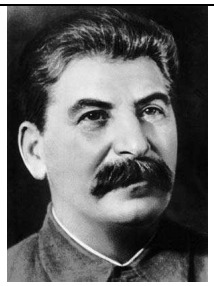 იოსებ სტალინი (1879-1953)	„ამხ. სტალინმა, როცა ის გენერალური მდივანი გახდა, თავის ხელში მოაქცია განუზომელი ძალაუფლება, და მე დარწმუნებული არა ვარ, შეძლებს თუ არა იგი ყოველთვის საკმაოდ ფრთხილად გამოიყენოს ეს ძალაუფლება...“ ВСЕСОЮЗНАЯ КОММУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ (БОЛЬШЕВИКОВ) Пролетарии всех стран, соединяйтесь! ПАРТИЙНЫЙ БИЛЕТ №0000002 Фамилия Сталин Год рождения 1879 УПЛАТА ЧЛЕНСКИХ ВЗНОСОВ 1935 год Месяц / Месячный заработок / Членский взнос / Подпись секретаря Январь / Февраль / Март / Апрель / Май / Июнь / Июль / Август / Сентябрь / Октябрь / Ноябрь / Декабрь
 ლევ ტროცკი (1879–1940)	„... მეორე მხრივ, ამხ. ტროცკი, როგორც ეს უკვე დაამტკიცა მისმა ბრძოლამ ცენტრალური კომიტეტის წინააღმდეგ გზათა სახალხო კომისარიატის საკითხთან დაკავშირებით, არა მარტო შესანიშნავი ნიჭით გამოირჩევა. პირადად ის, შეიძლება ითქვას, ყველაზე ნიჭიერი კაცია ახლანდელ ცენტრალურ კომიტეტში, მაგრამ ამავე დროს მას მოსდგამს მეტისმეტი თავდაჯერებულობა და მეტისმეტი გატაცება საქმის წმინდა ადმინისტრაციული მხარით.“
სტალინი – დიდი ძალაუფლება შეიძლება ფრთხილად ვერ გამოიყენოს. **ტროცკი** – მეტისმეტი თავდაჯერებულობა და ადმინისტრირებით გატაცება.	ლენინი: „ახლანდელი ცენტრალური კომიტეტის **ორი გამოჩენილი ბელადის** ამ **ორ თვისებას** შეუძლია, უნებურად გამოიწვიოს გათიშვა, და თუ ჩვენი პარტია არ მიიღებს ზომებს, რომ ამას ხელი შეუშალოს, გათიშვა შეიძლება მოულოდნელად მოხდეს.“

ლენინის აზრით, თუკი ზომები არ იქნებოდა მიღებული, პარტიაში შეიძლება გათიშვა მომხდარიყო. თუმცა თავად არაფერს ამბობდა, თუ რა ზომები უნდა მიეღო პარტიას. ასეთ ზომად შეიძლება მივიჩნიოთ ლენინის მიერ 24 დეკემბრის წერილისათვის 1923 წლის 4 იანვარს გაკეთებული დამატება, რომელშიც პირდაპირ მოითხოვდა სტალინის გადაყენებას გენერალური მდივნის თანამდებობიდან:[2]

[1] ვ.ი. ლენინი, წერილი ყრილობისადმი, რჩეული ნაწერები სამ ტომად, ტ.3, თბ., 1967, 907.
[2] იქვე.

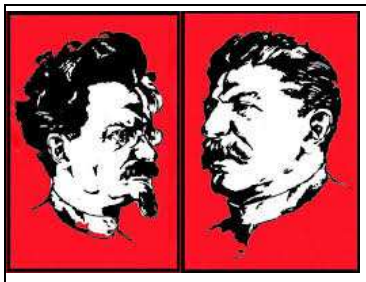	ლენინი: „სტალინი ძალიან უხეშია, და ეს ნაკლი, რომელიც სავსებით ასატანია ჩვენს, კომუნისტების წრეში და ურთიერთობაში, აუტანელი ხდება გენერალური მდივნის თანამდებობაზე. ამიტომ მე წინადადებით მივმართავ ამხანაგებს, რომ მოიფიქრონ ამ ადგილიდან სტალინის სხვაგან გადაყვანის საშუალება და დანიშნონ ამ ადგილზე სხვა ადამიანი, რომელიც ყველა სხვა მხრივ განსხვავდება ამხ. სტალინისაგან მხოლოდ ერთი უპირატესობით, სახელდობრ, უფრო ლმობიერია, უფრო ლოიალურია, უფრო თავაზიანი და უფრო ყურადღებიანია ამხანაგებისადმი, ნაკლებ ჭირვეულია და ა.შ. ეს გარემოება შეიძლება უმნიშვნელო წვრილმანად მოგვეჩვენოს, მაგრამ ვფიქრობ, რომ გათიშვის თავიდან აცილების თვალსაზრისით და სტალინისა და ტროცკის ურთიერთდამოკიდებულებაზე ჩემს მიერ ზემოთ ნათქვამის თვალსაზრისით ეს წვრილმანი არ არის, ან ისეთი წვრილმანია, რომელმაც შეიძლება გადამწყვეტი მნიშვნელობა მოიპოვოს“

სტალინის გადაყენების მოთხოვნა ფასდება როგორც ლენინის ზრუნვა ქვეყნის უკეთეს მომავალზე, მაგრამ ძალიან ჰგავს ინტრიგას, რომლის მიზანიცაა ლავირება სტალინსა და ტროცკის დაჯგუფებებს შორის და ამით ისეთი პირობების შექმნა, რომელთა დროსაც, გამოჯანმრთელების შემთხვევაში, ადვილად დაბრუნდებოდა ხელისუფლებაში.[1]

სტალინისა და ტროცკის დახასიათების ფონზე ძალზე უფერულად გამოიყურება ცენტრალური კომიტეტის სხვა ძველი წევრების – ზინოვიევისა და კამენევის – დახასიათება:

 გრიგორი ზინოვიევი (1883–1936) ლევ კამენევი (1883–1936)	ლენინი: „მე აღარ განვაგრძობ ცენტრალური კომიტეტის სხვა წევრთა დახასიათებას მათ პირად თვისებათა მიხედვით. მოგაგონებთ მხოლოდ, რომ ზინოვიევისა და კამენევის ოქტომბრის ეპიზოდი, რა თქმა უნდა, შემთხვევითი არ ყოფილა, მაგრამ რომ იგი ისევე ნაკლებად შეიძლება ბრალად ჩაეთვალოს მათ პირადად, როგორც არაბოლშევიზმი ტროცკის.“ (იგულისხმება ზინოვიევისა და კამენევის მოქმედება ოქტომბრის რევოლუციის წინ, როდესაც ისინი შეიარაღებული აჯანყების წინააღმდეგ გამოვიდნენ და შემდეგ 18 ოქტომბერს „ნოვაია ჟიზნში“ წერილი გამოაქვეყნეს – ბოლშევიკები აჯანყებას ამზადებენ, ჩვენ კი ეს ავანტიურად მიგვაჩნიაო.).

[1] Л. Данилкин, Ленин, М., 2017, 855.

ცენტრალური კომიტეტის ახალგაზრდა წევრებიდან ლენინი გამოყოფდა ნიკოლაი ბუხარინ-სა და გიორგი პიატაკოვს, მათ ყველაზე საუკეთესოებად მიიჩნევდა და შემდეგ თითოეულის ნაკლს მიუთითებდა, თუმცა ბოლოს ამ ნაკლის გამოსწორებასაც არ გამორიცხავდა:[1]

ყველაზე ნიჭიერები ახალგაზრდებიდან	ლენინი: „მინდა რამდენიმე სიტყვა ვთქვა ცენტრალური კომიტეტის ახალ-გაზრდა წევრებიდან ბუხარინისა და პიატაკოვის შესახებ. ესენი, ჩემი აზრით, ყველაზე შესანიშნავი ძალები არიან (ყველაზე ახალ-გაზრდა ძალებიდან) და მათ შესახებ მხედველობაში უნდა ვიქონი-ოთ შემდეგი:
 ნიკოლაი ბუხარინი (1888–1938)	„ბუხარინი არა მარტო უძვირფასესი და უდიდესი თეორეტიკოსია პარტიისა, ის აგრეთვე სამართლიანად ითვლება მთელი პარტიის საყვარელ ადამიანად, მაგრამ მისი თეორიული შეხედულებანი მე-ტად დიდი ეჭვით შეიძლება სავსებით მარქსისტულ შეხედულებებს მიეკუთვნოს, ვინაიდან მასში არის რაღაც სქოლასტიკური (მას არ-ასოდეს არ უსწავლია და, ვფიქრობ, არასოდეს არ ესმოდა სავსე-ბით დიალექტიკა..“
 გიორგი პიატაკოვი (1890–1937)	„პიატაკოვი – უეჭველად შესანიშნავი ნებისყოფისა და შესანიშნავი ნიჭის ადამიანია, მაგრამ ძალიან გატაცებული ადმინისტრატორო-ბით და საქმის ადმინისტრატორული მხარით, რომ შესაძლებელი იყოს დაეყრდნო მას სერიოზულ პოლიტიკურ საკითხში“
გამოსწორების შანსი –	„რა თქმა უნდა, ერთსაც და მეორე შენიშვნასაც მხოლოდ ახლანდე-ლი დროისათვის გამოვთქვამ იმ ვარაუდით, რომ ეს ორი გამოჩენი-ლი და ერთგული მუშაკი ვერ იპოვის შემთხვევას შეავსონ თავიან-თი ცოდნა და შეცვალონ თავიანთი ცალმხრიობა.“

ლენინის „წერილი ყრილობას“, რომელშიც მნიშვნელოვან საკადრო საკითხებზე იყო საუბარი, განკუთვნილი იყო რკპ-ის (ბ)XII ყრილობისადმი, რომელიც ლენინის სიცოცხლეშივე გაიმართა. ლენინის წერილი ყრილობას არ განუხილავს.

[1] ვ.ი. ლენინი, წერილი ყრილობისადმი, რჩეული ნაწერები სამ ტომად, ტ. 3, თბ., 1967, 907.

3.2. ლენინის შემდეგ: ბოლშევიკ ლიდერთა ოთხი ჯგუფი

კომუნისტურ პარტიაში ლენინის ავადმყოფობისა და გარდაცვალების დროისათვის შეიძლება გამოიყოს ლიდერთა ოთხი ჯგუფი და ოთხი ფრაქცია, რომლებიც ხელისუფლებისათვის ბრძოლაში ერთვებოდნენ, სანამ სტალინმა არ მოიპოვა სრული გამარჯვება:[1]

ლენინის უახლოესი პარტიული კონსერვატორების ჯგუფი	კამენევი, ზინოვიევი, კრუპსკაია და სხვები. სწორედ მათ მოიყვანეს ხელისუფლებაში სტალინი, იმ გათვლით, რომ დროულად მოახერხებდნენ შემდეგ ხელისუფლების საკუთარ ხელში აღებას. ძველი ლოზუნგების გარდა, მათ არაფერი გააჩნდათ.
სამხედრო-რევოლუციური კულტურის მატარებელი ახალგაზრდა ლიდერთა ჯგუფი	ამ ჯგუფის ლიდერი იყო ტროცკი. მათ სწრაფად გამოსცადეს საკუთარ თავზე „დიქტატურის უსამართლობა“ და ანტიბიუროკრატიული ოპოზიციის წარმომადგენლები გახდნენ.
უმცროსი თაობის პარტიული კონსერვატორები	ესენი იყვნენ პროვინციელები (პირველ რიგში, კავკასიელები), რომელთაც ეყრდნობოდა სტალინი. მათ შენარჩუნებული ჰქონდათ რევოლუციური რიტორიკა, მაგრამ ცდილობდნენ, კარგად მოწყობილიყვნენ მშვიდობიან პირობებში.
ყველაზე ზომიერი ახალგაზრდა ლიდერები	ისინი ავლენდნენ ყველაზე უკეთეს კულტურულ-პოლიტიკურ ორიენტაციას და ყველაზე მეტად იყვნენ მომზადებულნი მშვიდი კონსტრუქციული მუშაობისთვის. მათ შორის ძლიერი იყო მოდერნისტული განწყობა, რაც გამოხატავდა კულტურული და პოლიტიკური პარადიგმების შეცვლისთვის მზაობას.

ლენინის მემკვიდრე სახკომსაბჭოს თავმჯდომარის პოსტზე გახდა **ალექსეი რიკოვი.** ის იყო რსდმპ-ის წევრი 1898 წლიდან, ანუ პარტიის დაარსების დროიდან, ხასიათდებოდა როგორც კარგი ორგანიზატორი და პრაგმატიკოსი. ამავე დროს, მას არ ახასიათებდა ზედმეტი ამბიციურობა და, როგორც ჩანს, ეს გარემოება გადამწყვეტი აღმოჩნდა სახკომსაბჭოს ხელმძღვანელის პოსტზე მის დანიშვნაში.[2]

რეალური ხელისუფლება კომინტერნში (კომუნისტურ ინტერნაციონალში) და საბჭოთა კავშირში 1922 წლის დეკემბრიდან გადავიდა „სამეულის“ ხელში: გრიგორი ზინოვიევი – ლევ კამენევი – იოსებ სტალინი.

რაც შეეხება ლევ ტროცკის, მან 1922 წლის ბოლოს და 1923 წლის დასაწყისში ხელიდან გაუშვა თავისი პოზიციების განმტკიცების შანსი პოლიტიკური ლიდერობისთვის ბრძოლაში. 1923 წლის ნოემბერსა და 1924 წლის იანვარში მას სამჯერ შესთავაზეს, დაეკავებინა სახკომსაბჭოში ლენინის პირველი მოადგილის პოსტი. ტროცკი ამაზე უარს ამბობდა და თავის „ებრაელობას“ იმიზეზებდა.[3]

[1] М. Попович, Кровавый век, Харьков, 2017, 321–322.
[2] История России, Под ред. Л.В.Милова, М., 2007, 365.
[3] იქვე.

ყველა მოელოდა, რომ მთავარი დაპირისპირება სტალინსა და ტროცკის შორის გაიშლებოდა. ტროცკის შეცდომა ის იყო, რომ სათანადოდ ვერ აფასებდა სტალინის შესაძლებლობებს.[1] წინ იყო ხანგრძლივი და მძიმე შიდაპარტიული ბრძოლა. უაღრესად ძნელი იყო ღატაკი ქვეყნის რეალური მოდერნიზაციის გზების პოვნა.

3.3. ლენინი და მისი გარემოცვა

ლენინი აქტიურ პოლიტიკაში ყოფნის ბოლო პერიოდში თავისებური ბალანსის როლს ასრულებდა ორ პოლიტიკურ დაჯგუფებას შორის: ერთი იყო ტროცკი, რომლის პოზიციებიც ძლიერი იყო არმიაში, მეორე იყო სტალინ-ზინოვიევ-კამენევის ჯგუფი, რომელიც პარტიულ აპარატს ეყრდნობოდა. რომელიმე მხარის გაძლიერების შემთხვევაში ლენინი მოწინააღმდეგე დაჯგუფების პოზიციაზე დგებოდა და ამით ინარჩუნებდა პარტიული ერთიანობის მოჩვენებითობას.

ძველი მეტოქეები მოკლე ხნით გააერთიანა 1923 წელს „გერმანიის რევოლუციის“ განხორციელების იდეამ, მაგრამ ამ ავანტიურის ჩაშლის შემდეგ, რაც ლენინის სიკვდილამდე ცოტა ხნით ადრე მოხდა, ამ ორი დაჯგუფების გზები საბოლოოდ დასცილდა ერთმანეთს. ბრძოლა მიმდინარეობდა არა იმდენად იდეური პოზიციებისთვის, რამდენადაც პარტიაში და ძალოვან სტრუქტურებზე გავლენისთვის.

პირველი შეტევაზე გადავიდა ტროცკი, რომელმაც პარტიული აპარატი დაადანაშაულა „ბიუროკრატიულ გადაგვარებაში“, ხოლო კამენევი და ზინოვიევი ადრე გამოვლენილ ლაჩრობაში.

ლენინის გარდაცვალების შემდეგ ტროცკის მომხრეები თანდათანობით გავლენიანი პოსტებიდან ნაკლებ გავლენიან პოსტებზე გადაიყვანეს. 1925 წლის ზაფხულისთვის ტროცკი ფორმალურად რჩებოდა პარტიული იერარქიის ზედა საფეხურზე, მაგრამ დაკარგული ჰქონდა პოლიტიკაზე გავლენის მოხდენის ყველა რეალური შესაძლებლობა.

3.4. რკპ (ბ)-ის XIII ყრილობა: პარტიის ნება ლენინის „ნების“ წინააღმდეგ

ლენინის მიერ პარტიის ლიდერების დახასიათებას პოლიტბიუროს წევრები გაეცნენ 1924 წლის მაისის ბოლოს – ივნისის დასაწყისში. 1924 წლის 18 მაისს რკპ (ბ)-ის ცენტრალური კომიტეტის კომისიამ განიხილა ლენინის ერთ-ერთი უკანასკნელი დოკუმენტი – „წერილი ყრილობას“ და გადაწყვიტა, დოკუმენტი გაეცნოთ უახლოესი ცკ-ის პლენუმისა და პარტიული ყრილობისათვის.[2] პლენუმმა ეს დოკუმენტი 1924 წლის 21 მაისს განიხილა და გადაწყვიტა, რომ ლენინის სურვილის შესაბამისად წაკითხული დოკუმენტები საჯარო გამხდარიყო მომავალ ყრილობაზე, ამასთან, დელეგატებისთვის ლენინის წერილი უნდა გაეცნოთ არა პლენარულ სხდომაზე, არამედ რეგიონებიდან ჩამოსული დელეგაციების მიხედვით. ასეთი გადაწყვეტილება, სავარაუდოდ, მიიღეს იმავე მიზეზის გამო, რის გამოც რკპ(ბ)-ის XII ყრილობაზე ლენინის წერილი „ეროვნებათა საკითხისათვის ანუ „ავტონომიზაციის“ შესახებ“ წაკითხულ იქნა ასევე დელეგაციების მიხედვით. ყრილობის

[1] პროფესორი ვიქტორ ჩიგრინსკი წერს: „ტროცკი კარგი ორატორი, კარგი ორგანიზატორი და ძალიან მედიდური ადამიანი იყო. სტალინი მას საშუალო შესაძლებლობების ადამიანად მიაჩნდა და მისი მთავარი შეცდომაც ეს იყო. 1917–1923 წლების განმავლობაში სტალინმა იმხელა ფარული საქმიანობა გააჩაღა აბსოლუტური ძალაუფლების მოსაპოვებლად, რომ ლენინის გარდაუვალ სიკვდილს მომზადებული შეხვდა და მას უკვე ვერავინ შეუშალა ხელი აბსოლუტური ძალაუფლებისკენ წინსვლაში“.

[2] ამ გადაწყვეტილებას ხელი მოაწერეს ზინოვიევმა, ა. სმირნოვმა, კალინინმა, ბუხარინმა, სტალინმა და კამენევმა.

პლენარულ სხდომებს სტუმრები ესწრებოდნენ, დოკუმენტები კი საიდუმლო ხასიათის იყო და მხოლოდ ყრილობის დელეგატებისთვის იყო განკუთვნილი.[1]

რკპ(ბ)-ის XIII ყრილობა გაიხსნა 1924 წლის 23 მაისს. ლიტერატურაში დამკვიდრებულია ვერსია, რომ დელეგაციებს „წერილი ყრილობას“ წაუკითხეს ზინოვიევმა და კამენევმა. ამ ვერსიის თანახმად, სწორედ მათმა კომენტარებმა წერილის კითხვის დროს და განცხადებამ, რომ სტალინი გაითვალისწინებს ლენინის შენიშვნებს, განაპირობა ის, რომ ყრილობის დელეგატებმა არ გაითვალისწინეს ლენინის რჩევა და სტალინი კვლავ აირჩიეს გენერალურ მდივნად. ამრიგად, ზინოვიევი და კამენევი გამოდიან სტალინის გადამრჩენლებად, მაგრამ დელეგაციების მიერ შედგენილი ოქმები ამ ვერსიას არ ადასტურებენ.

დელეგაციების მიერ ლენინის წერილის გაცნობის შემდეგ ყრილობის პლენარულ სხდომაზე პრეზიდიუმიდან დაისვა კითხვა: ყველა იცნობდა თუ არა ლენინის „ანდერძს“ და ვინმე ხომ არ ითხოვდა მის განხილვას. ამაზე ყრილობის მხრიდან იყო პასუხი, რომ ყველა იცნობდა და ყრილობაზე მისი განხილვის აუცილებლობა არ არსებობდა. ამასთან, არც ტროცკის და არც ყრილობის სხვა რომელიმე მონაწილის მხრიდან არანაირი პროტესტი არ გამოთქმულა. ასევე ყრილობამ ერთსულოვნად დაადგინა (მათ შორის იყო ტროცკიც), რომ ლენინის ეს წერილები პრესაში არ გამოქვეყნებულიყო და არც ყრილობის სტენოგრამაში შეეტანათ.

რკპ(ბ)-ის XIII ყრილობის გადაწყვეტილებით, ყრილობამ აირჩია ცენტრალური კომიტეტის ხუთი მდივანი,[2] გენერალურ მდივნად კი კვლავ აირჩიეს სტალინი. სტალინი ასევე აირჩიეს ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიუროს და ორგბიუროს შემადგენლობაში. ამრიგად, მხოლოდ სტალინი იყო არჩეული ცენტრალური კომიტეტის სამივე ორგანოში. ეს იყო სტალინის დიდი გამარჯვება, ასევე გამარჯვება იმ კურსისა, რასაც ყრილობის დელეგატები უკავშირებდნენ სტალინისა და ლენინის სახელს. სტალინი გენერალურ მდივნად ერთსულოვნად აირჩიეს.

სტალინი გენერალურ მდივნად აირჩიეს, მიუხედავად იმისა, რომ ლენინი პირდაპირ მოითხოვდა მის გადაყენებას. მანამდე ბოლშევიკურ პარტიაში ვერავინ შეძლო ლენინის დარტყმის გადატანა. დელეგატებს არჩევანის გაკეთება უხდებოდათ სტალინის პიროვნების მითითებულ ნაკლოვანებებსა და სტალინ-პოლიტიკოსის აქტივებს შორის. რატომ გაიმარჯვა სტალინმა? სტალინის გამარჯვება უზრუნველყო ყრილობის დელეგატების მიერ იმის შეგნებამ, რომ მიმდინარეობს ძალთა პოლარიზება და წინ იყო შიდაპარტიული ბრძოლის გამწვავება პოლიტიკის პრინციპულ საკითხებზე. ყრილობის დელეგატებისთვის სტალინი წარმოდგებოდა ლიდერად, რომელსაც შეეძლო რთული პოლიტიკური პრობლემების გადაწყვეტა. ყოველივე ამან გააუფასურა საყვედურები ზედმეტი უხეშობისა და არასაკმარისი თავაზიანობის შესახებ და ა.შ. ლენინის მიერ პირდაპირ დასმულ საკითხზე ყრილობამ გასცა პირდაპირი პასუხი და სტალინს, როგორც ლენინის მემკვიდრეს, პოლიტიკური ნდობა გამოუცხადა.[3]

---

[1] Сахаров В.А., Политическое завещание Ленина – https://leninism.su/books/4136-politicheskoe-zaveshhanie-lenina-okonchanie-knigi.html?showall=1&start=0

[2] მდივნებად აირჩიეს: სტალინი, მოლოტოვი, ანდრეევი, კაგანოვიჩი, ზელენსკი.

[3] Сахаров В.А., Политическое завещание Ленина – https://leninism.su/books/4136-politicheskoe-zaveshhanie-lenina-okonchanie-knigi.html?showall=1&start=0

დანართი

სტალინი ლენინის გარდაცვალების გამო

1924 წლის 26 იანვარს სტალინმა სიტყვა წარმოთქვა საბჭოების სრულიად საკავშირო მე-2 ყრილობაზე. თავის სიტყვაში სტალინმა სპეციალურად გამოყო რამდენიმე საკვანძო დებულება და მისდამი ერთგულებას ფიცის ფორმა მისცა:

„მიდიოდა რა ჩვენგან, ამხანაგმა ლენინმა გვიანდერძა ჩვენ მაღლა გვეჭიროს და წმინდად დავიცვათ პარტიის წევრის დიადი სახელი. გეფიცებით შენ, ამხანაგო ლენინ, რომ ჩვენ ღირსეულად შევასრულებთ ამ შენს ანდერძს!...

მიდიოდა რა ჩვენგან, ამხანაგმა ლენინმა გვიანდერძა ჩვენ დავიცვათ ჩვენი პარტიის ერთიანობა, როგორც თვალის ჩინი. გეფიცებით შენ, ამხანაგო ლენინ, რომ ჩვენ ღირსეულად შევასრულებთ ამ შენს ანდერძსაც!...

მიდიოდა რა ჩვენგან, ამხანაგმა ლენინმა გვიანდერძა ჩვენ დავიცვათ და განვამტკიცოთ პროლეტარიატის დიქტატურა. გეფიცებით შენ, ამხანაგო ლენინ, რომ არ დავზოგავთ ჩვენს ძალებს იმისათვის, რათა ღირსეულად შევასრულოთ ეს შენი ანდერძიც!...

მიდიოდა რა ჩვენგან, ამხანაგმა ლენინმა გვიანდერძა ჩვენ მთელი ძალღონით განვამტკიცოთ მუშებისა და გლეხების კავშირი. გეფიცებით შენ, ამხანაგო ლენინ, რომ ჩვენ ღირსეულად შევასრულებთ ამ შენს ანდერძსაც!...

მიდიოდა რა ჩვენგან, ამხანაგმა ლენინმა გვიანდერძა ჩვენ განვამტკიცოთ და გავაფართოოთ რესპუბლიკების კავშირი. გეფიცებით შენ, ამხანაგო ლენინ, რომ ჩვენ ღირსეულად შევასრულებთ ამ შენს ანდერძსაც!...

მიდიოდა რა ჩვენგან, ამხანაგმა ლენინმა გვიანდერძა ჩვენ კომუნისტური ინტერნაციონალის პრინციპებისადმი ერთგულება. გეფიცებით შენ, ამხანაგო ლენინ, რომ არ დავზოგავთ ჩვენს სიცოცხლეს იმისათვის, რათა განვამტკიცოთ და გავაფართოოთ მთელი მსოფლიოს მშრომელთა კავშირი − კომუნისტური ინტერნაციონალი!“

ი. სტალინი, თხზულებანი, ტ. 6, თბ., 1949, 55-61.

ლენინის მავზოლეუმთან მომხდარი ინციდენტები

მავზოლეუმთან რამდენიმე ინციდენტიცაა დაკავშირებული, რომელთა შესახებ მაშინდელი ფართო საზოგადოება, გასაგები მიზეზების გამო, ინფორმირებული არ იყო.

1934 წლის 19 მარტს მავზოლეუმში შესულმა მიტროფან ნიკიტინმა ბელადის ბალზამირებული ნეშტის მიმართულებით გასროლა სცადა. მას ხელი დაცვის წევრებმა შეუშალეს. ნიკიტინმა საფეთქელში გასროლით ადგილზევე მოიკლა თავი. მოგვიანებით, ჩხრეკის დროს მას პარტიისა და ხელისუფლების წინააღმდეგ დაწერილი საპროტესტო წერილი უპოვეს.

1960 წლის 14 ივლისს ფრუნზეში მცხოვრები კ. მინიბაევი მავზოლეუმში შესვლის შემდეგ ბარიერს გადაახტა და ფეხსაცმლის დარტყმით სარკოფაგის მინა ჩაამსხვრია. მინის ნამსხვრევებმა ლენინის სახის კანი დააზიანა. აღდგენითი სამუშაოების გამო მავზოლეუმი 15 აგვისტომდე დაიხურა. დაკავებულმა მინიბაევმა ჩვენებაში აღნიშნა, რომ 1949 წლიდან აწვალებდა ლენინის სარკოფაგის დანგრევის სურვილი და რომ ფრუნზედან მოსკოვში ამ განზრახვის სისრულეში მოსაყვანად საგანგებოდ ჩამოფრინდა.

1961 წლის 9 სექტემბერს, სარკოფაგთან ჩავლის დროს ა. სმირნოვამ ლენინის ცხედრის მიმართულებით გადააფურთხა, სარკოფაგის მინას კი ცხვირსახოცში გახვეული ქვა ესროლა, რასაც ფრიად უწმაწური გინებაც მიაყოლა. მინა ჩაიმსხვრა, თუმცა ლენინის ცხედარი დაზიანებას ამჯერადაც გადაურჩა.

1967 წლის სექტემბერში კაუნასში მცხოვრებმა ვინმე კრისანოვმა მავზოლეუმის შესასვლელთან თვითნაკეთი ბომბი ააფეთქა. ტერორისტი და რიგში მდგარი რამდენიმე მოქალაქე ადგილზე დაიღუპა. მავზოლეუმი არ დაზიანებულა.

ყველაზე დიდი ტრაგედია მავზოლეუმთან 1973 წლის 1 სექტემბერს მოხდა. როგორც ჩანს, უცნობმა პირებმა მავზოლეუმის შიდა დარბაზში თვითნაკეთი ასაფეთქებელი მოწყობილობის შეტანა შეძლეს, რომელიც პიკის საათებში აფეთქდა. ამ დროს მავზოლეუმში სკოლის მოსწავლეებიც იმყოფებოდნენ. აფეთქების შედეგად ახალგაზრდა ცოლ-ქმარი დაიღუპა, ათზე მეტი ბავშვი კი დაიჭრა. ლენინის ცხედარი ისევ დაზიანებების გარეშე გადარჩა, რადგან იმ დროისთვის სარკოფაგი ტყვიაგაუმტარ მინაში იყო ჩასმული.

ბოლო პერიოდში მავზოლეუმთან მომხდარი ინციდენტები უფრო კომიკური ხასიათისაა. მაგალითად, 2010 წლის 15 მარტს მავზოლეუმის ტრიბუნაზე ერთი საშუალო ასაკის მამაკაცი აძვრა და მგზნებარე სიტყვა წარმოთქვა მავზოლეუმის დანგრევისა და ლენინის ცხედრის დაკრძალვის შესახებ. მილიციელებმა მას მჭევრმეტყველება დიდხანს არ აცალეს და დაკავება სცადეს, თუმცა მამაკაცმა სამართალდამცველებს შეიარაღებული წინააღმდეგობა გაუწია. საბოლოოდ, იგი მაინც დააკავეს და აღმოჩნდა, რომ პოლიციელების მიერ ყაჩაღური თავდასხმისთვის იძებნებოდა.

2010 წლის 27 ნოემბერს კი მოსკოველმა მილიციელებმა მამაკაცი დააკავეს, რომელმაც ლენინის მავზოლეუმში ტუალეტის ქაღალდის ხვეულა და ბროშურა შეაგდო. დაკავებული ფსიქიატრიულ დაწესებულებაში გადაიყვანეს.

ამჟამად ლენინის მავზოლეუმი მნახველებისთვის ღიაა ყოველ სამშაბათს, ოთხშაბათს, ხუთშაბათს და შაბათს, 10-იდან 13 საათამდე. სპეციალურ საკონტროლო-გამშვებ პუნქტთან შესვლის მსურველებს მეტალოდეტექტორზე ამოწმებენ.

და ბოლოს, კიდევ ერთი დეტალი: ლენინის ნავსაყუდელი, ანუ, მონუმენტური გრანიტის ნაგებობა უძველესი ეგვიპტური მავზოლეუმების – ჯოსერის პირამიდისა და სირიუს დიდის აკლდამის ელემენტებს შეიცავს.

https://droni.ge/?m=3&AID=5588

VII თავი

პოლიტიკურ-იდეოლოგიური ბრძოლა 1920-იან წლებში

შესავალი

შიდაპარტიული ბრძოლა საკავშირო კომუნისტურ პარტიაში (ბოლშევიკების) მიმდინარეობდა პარტიაში უმაღლესი ხელისუფლების გადასანაწილებლად. ეს ბრძოლა დაიწყო ვ. ლენინის ავადმყოფობის დროს და გააფთრებული ხასიათი მიიღო ლენინის გარდაცვალების შემდეგ. ამ ბრძოლის მთავარი მონაწილეები იყვნენ სტალინი და ტროცკი.

შიდაპარტიული ბრძოლები, ბოლშევიკური რეჟიმის საშინაო და საგარეო პოლიტიკის განსხვავებული ხედვიდან გამომდინარე, ლენინის მმართველობის პერიოდშიც იყო. ამ დისკუსიების დროს ლენინი თავის ოპონენტების მიმართ რეპრესიებს არ მიმართავდა. მისი ავტორიტეტი ყველასთვის ანგარიშგასაწევი იყო და ლენინის უპირობო ლიდერობას ეჭვქვეშ არავინ აყენებდა. „თავისიანებს“ ლენინი ყოველთვის ინდობდა და ერჩია უთანხმოების მოლაპარაკებით მოგვარება.

ლენინის ავადმყოფობამ (1922−1923) და გარდაცვალებამ (1924 წლის 21 იანვარი) ვითარება ძირეულად შეცვალა. უპირობო ლიდერი, ყველას მიერ აღიარებული, აღარ არსებობდა, ლენინის ჩანაცვლების მსურველი კი რამდენიმე იყო.

შეიძლება გამოიყოს ბოლშევიკურ პარტიაში გაჩაღებული შიდაპარტიული ბრძოლის რამდენიმე მიზეზი:

- ✓ ლენინის ავადმყოფობა (1922 წლიდან) და სიკვდილი (1924 წლის 21 იანვარი);
- ✓ საბჭოთა რეჟიმის საგარეო პოლიტიკის განსხვავებული ხედვები;
- ✓ ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის (ნეპ-ის) განსხვავებული ხედვები;

✓ პირადი ბრძოლა პოლიტიკური ლიდერობისა და საბჭოთა კავშირის პოლიტიკის „გენერალური კურსის“ განსაზღვრისთვის.

ბრძოლას ისიც ამწვავებდა, რომ ქვეყანაში არსებობდა ერთპარტიული სისტემა და არ იყო ოპოზიციის ლეგალურად არსებობის შესაძლებლობა. 1921 წელს რკპ (ბ)-ის X ყრილობამ ლენინის ინიციატივით მიიღო რეზოლუცია **„პარტიის ერთიანობის შესახებ“** – აიკრძალა შიდაპარტიული ოპოზიციის შექმნა.

კომუნისტურ პარტიის ხელმძღვანელობაში გაშლილ დაუნდობელ ბრძოლას წინ უსწრებდა ანგარიშსწორება სხვა პოლიტიკურ ძალებთან:

- 1921–1923 წლებში გაიმართა მენშევიკებისა და ესერების პარტიების ლიდერების სასამართლო პროცესები. მათ ბრალი ედებოდათ შეთქმულებაში საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ;

- 1922 წელს რუსეთიდან გაიგზავნა „ფილოსოფიური გემი“ – საზღვარგარეთ გაასახლეს რუსეთის ინტელიგენციის ცნობილი წარმომადგენლები – ფილოსოფოსები, ღვთისმეტყველები, ისტორიკოსები...

1922 წელი – სასულიერო პირების სასამართლო პროცესები, პატრიარქ ტიხონის დაპატიმრება, საეკლესიო ქონების კონფისკაცია – ასეთი პოლიტიკა მორწმუნეთა პროტესტს იწვევდა.

ეს ყველაფერი ერთპარტიული დიქტატურის დამყარებას ნიშნავდა.

„ჩვენ გვსაყვედურობენ საზღვარგარეთ, რომ ჩვენთან ერთი პარტიის რეჟიმია დამყარებული... ჩვენთან ბევრი პარტიაა. მაგრამ, უცხოეთისგან განსხვავებით, ჩვენთან ერთი პარტიაა ხელისუფლებაში, დანარჩენები კი ციხეში არიან“

მიხაილ ტომსკი (ეფრემოვი) –1880–1936

1920-იანი წლების შიდაპარტიული ბრძოლის დროს ერთმანეთს შეეჯახა განსხვავებული/ალტერნატიული შეხედულებები ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების შესაძლებლობის თაობაზე (მსოფლიო რევოლუციის გარეშე).

სოციალისტური იდეალებისათვის ბრძოლა უთავსდებოდა პარტიაში ლიდერობისთვის ბრძოლას. გაიმარჯვა სტალინმა და მისმა გარემოცვამ, რომელიც ეყრდნობოდა მართვის ძალისმიერ მეთოდებს.

1920-იან წლებში ნეპ-ზე უარის თქმა და ფორსირებული ნახტომის განხორციელება ბევრს წარმოუდგებოდა ერთადერთ სწორ გადაწყვეტილებად, რომელიც უზრუნველყოფდა მინიმალურ ვადაში სოციალიზმის საფუძვლების აშენებას.

არჩეული კურსის გასამართლებლად სახელდებოდა შიდა და გარე მტრებისგან მომდინარე საფრთხე, რის დადასტურებადაც აცხადებდნენ დაწყებულ სასამართლო პროცესებს ტექნიკური ინტელიგენციისა და ძველი სპეციალისტების წარმომადგენლების წინააღმდეგ.

1923-1929 წლებში შიდაპარტიული ბრძოლა მიმდინარეობდა შემდეგ ჯგუფებსა და პიროვნებებს შორის:

წლები	მოწინააღმდეგეები	
1923–1924 წლები	სტალინი ზინოვიევი კამენევი	ტროცკი („მემარცხენე ოპოზიცია“)
1925–1926 წლები	სტალინი ბუხარინი	ზინოვიევი კამენევი

	რიკოვი	(„ახალი ოპოზიც-ია“)
1926–1927 წლები	სტალინი ბუხარინი რიკოვი	ზინოვიევი კამენევი ტროცკი („გაერთიანებული ოპოზიცია“)
1928–1929 წლები	სტალინი	ბუხარინი რიკოვი ტომსკი („მემარჯვენე გა-დახრა“)

1. „ტრიუმვირატი“ და ტროცკისტული ოპოზიცია

1.1. შიდაპარტიული ბრძოლები ლენინის მმართველობის დროს

ლენინის მმართველობის პერიოდში რამდენჯერმე გაიშალა მწვავე შიდაპარტიული უთანხმოება და დაპირისპირება:

„სამხედრო ოპოზიცია“ – რუსეთის კომპარტიის (ბოლშევიკების) VIII ყრილობაზე (1919 წლის მარტი) ბრესტის ზავის გარშემო დავის შემდეგ ჩამოყალიბდა „სამხედრო ოპოზიცია“, რომელიც მხარს უჭერდა მოხალისეთა არმიის არსებობას არჩევითი მეთაურებით და დაუპირისპირდა ტროცკის, რომელიც მხარს უჭერდა მეფის არმიის სამხედრო სპეციალისტების („ვოენსპეცების“) გამოყენებას;

„მუშათა ოპოზიცია“ – პარტიის IX (1920 წლის მარტი) და X ყრილობებზე (1921 წლის მარტი) კონფლიქტი წარმოიშვა „მუშათა ოპოზიციასთან“, რომელიც მოითხოვდა, ნაციონალიზებული საწარმოები არ ყოფილიყო ერთი ხელმძღვანელის მმართველობით და სამართავად გადასცემოდა პროფკავშირებს. მუშათა ოპოზიციის ხელმძღვანელი იყო ა. შლიაპნიკოვი.

„სამხედრო ოპოზიცია“ და „მუშათა ოპოზიცია“ ორივე „მემარცხენე“ გადახრად, მმართველობის ტრადიციული ფორმების წინააღმდეგ გალაშქრებად იქნა მიჩნეული და მათ არ დაუჯერეს, მაგრამ, ამავე დროს, 1918-1920 წლებში წარმოებისა და ვაჭრობის მთლიანი სოციალიზაცია მიმდინარეობდა ნიკოლაი ოსინსკის (ვ. ობოლენსკის) და იური ლარინის რეცეპტებით, რომლებიც უაღრესად რადიკალურ შეხედულებებს გამოხატავდნენ.

დისკუსია საფინანსო რეფორმასთან დაკავშირებით. 1922–1924 წლებში ბაზრისა და ფულადი სისტემის აღდგენამ ახალი დავა გამოიწვია ბოლშევიკურ პარტიაში, იმის თაობაზე, თუ რა გზით უნდა აღედგინათ მრეწველობა. სოკოლნიკოვი, რომელიც ფულად რეფორმას ატარებდა, საჭიროდ თვლიდა, ჯერ სოფლის მეურნეობა დაეყენებინა ფეხზე, შემდეგ კი პროდუქტების ექსპორტიდან მიღებული ვალუტა ჩაედო მრეწველობის განვითარების საქმეში. საგარეო ვაჭრობაზე სახელმწიფოს მონოპოლიის პირობებში ეს სავსებით შესაძლებელი იყო. მის საპირისპიროდ

სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტის (Госплан) და სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს (ВСНХ) ხელმძღვანელები, პირველ რიგში ს. სტრუმილინი, თვლიდნენ, რომ მრეწველობა უნდა დაფინანსებულიყო არა ვალუტით, არამედ ქაღალდის ფულის გამოშვებით. ისინი მიიჩნევდნენ, რომ ინფლაციის შეჩერება ადმინისტრაციული მეთოდებით იყო შესაძლებელი. სოკოლნიკოვის გზის საფრთხედ მიიჩნიეს მრეწველობის აღდგენის დამოკიდებულება გლეხობაზე და მსოფლიო ბაზრებზე არსებულ კონიუნქტურაზე; სტრუმილინის გზის საფრთხე იყო მოსახლეობის ცხოვრების დონის დაცემა და ადმინისტრაციული ძალადობა სახალხო მეურნეობაზე.

ამ დისკუსიების დროს **მთავარი არბიტრი ლენინი** იყო. ყველას ესმოდა, რომ მის გარეშე ვერც ოქტომბრის გადატრიალებას მოაწყობდნენ და ვერც ხელისუფლებას შეინარჩუნებდნენ.[1] ლენინს არავისთვის სჭირდებოდა თავისი ლიდერობის დამტკიცება.

1.2. ლენინის შემდეგ: „ტრიუმვირატის“ ჩამოყალიბება

1922 წლის მაისში ლენინმა ინსულტი გადაიტანა და დროებით გამოვიდა მწყობრიდან. სახკომსაბჭოს თავმჯდომარის პოსტზე ის ა. **რიკოვმა** შეცვალა, მაგრამ ლენინის უდავო მემკვიდრედ ის არ მიიჩნეოდა.

ზოგი თვლიდა, რომ ლენინის მემკვიდრე **ტროცკი** უნდა გამხდარიყო – სამოქალაქო ომში გამარჯვების ორგანიზატორი, „რევოლუციის შეიარაღებული წინასწარმეტყველი“. მაგრამ მსოფლიოში „უწყვეტი რევოლუციის“ იდეით გატაცებული ტროცკი ძალზე ქედმაღალი იყო იმისთვის, რომ ურთიერთობა მოეგვარებინა პარტიის ცენტრალურ კომიტეტში მყოფ „სხვადასხვა უსახურ ადამიანთან“.

ლენინთან ადრინდელი უთანხმოების მიუხედავად, ზინოვიევი და კამენევი მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ პარტიის ცენტრალურ კომიტეტსა და სახკომსაბჭოში.

მნიშვნელოვანი ფიგურა გახდა სტალინი. მისთვის სამართავად ჩაბარებულ პარტიის სამდივნოში შედიოდა აღრიცხვა-განაწილების განყოფილება, რომელიც პარტიული კადრების თანამდებობებზე დანიშვნის მომზადებით იყო დაკავებული. 1923 წლის ნოემბერში ცენტრალურმა კომიტეტმა დაამტკიცა სია N1. მასში ჩამოთვლილი იყო 4 ათასი თანამდებობა, რომელთა დაკავებაც მხოლოდ ცენტრალური კომიტეტის გადაწყვეტილებით იყო შესაძლებელი. ამ ჩამონათვალმა, ანუ თანამდებობათა **„ნომენკლატურამ“** სახელი შესძინა პარტიულ მუშაკთა მაღალ ფენას, საიდანაც შეირჩეოდა კანდიდატები პარტიისა და მთავრობის მაღალ თანამდებობებზე დასანიშნად. სტალინი აქტიურად აყალიბებდა ამ ფენას. შერჩევის კრიტერიუმი იყო არა განათლება და რაიმე სფეროში კომპეტენტურობა, არამედ „პროლეტარული წარმომავლობა“. სტალინი აქტიურად ადგენდა ნომენკლატურის სიებს. სწორედ ამ ხელმძღვანელი ფენის წარმომადგენლები ინიშნებოდნენ და გადაჰყავდათ ერთი თანამდებობიდან მეორეზე. სწორედ ეს ფენა იქცა სტალინის პოლიტიკურ დასაყრდენად. 1920-იანი წლების შუა ხანებიდან სტალინი უშუალოდ აკონტროლებდა მათ პირად კარტოთეკას.[2]

ლენინი უკმაყოფილო იყო სტალინის ხელში დიდი ძალაუფლების თავმოყრით, მისი უხეშობით და ყრილობას წერილითაც მოსთხოვა სტალინის გადაყენების საკითხის განხილვა. ლენინი რომ ყრილობაზე მისულიყო, ალბათ სტალინს გადააყენებდნენ, რადგანაც ლიდერს წინა-

[1] История России XX век, Под ред. А. Б. Зубова, Том II, М., 2016, 46.
[2] იქვე.

აღმდეგობას არ გაუწევდნენ, მაგრამ 1923 წლის მარტში მორიგი ინსულტის შემდეგ ლენინი სრულიად და საბოლოოდ გამოვიდა მწყობრიდან.

1924 წლის იანვარში, ლენინის გარდაცვალების შემდეგ, მისი მემკვიდრე სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარის პოსტზე ა. რიკოვი გახდა. ის იყო პარტიის წევრი 1898 წლიდან, კარგი ორგანიზატორი და პრაგმატული მოქმედების ადამიანი, არ ახასიათებდა გადაჭარბებული ამბიციურობა. როგორც ჩანს, ამ თვისებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა აღნიშნულ თანამდებობაზე მისი დანიშვნის დროს.

1922 წლის დეკემბრიდან რეალური ხელისუფლება საბჭოთა კავშირსა და კომუნისტურ ინტერნაციონალში გადავიდა „სამეულის“ ხელში: ზინოვიევი – კამენევი – სტალინი. წინ იყო შიდაპოლიტიკური დაპირისპირებების ხანგრძლივი პერიოდი, რადგანაც უაღრესად რთული იყო ქვეყნის შემდგომი განვითარების გზის არჩევა.

„სამეულის“ წევრები და ლენინის სხვა თანამებრძოლები სხვადასხვანაირად აღიქვამდნენ მის მემკვიდრეობას და ნეპის პირობებში საზოგადოების განვითარების პერსპექტივებს.

1.3. „ მემარცხენეებისა“ და „მემარჯვენეების“ განსხვავებული მიდგომები

„მემარცხენეები“ ტროცკით სათავეში მხარს უჭერდნენ სახელმწიფოს მარეგულირებელი როლის გაძლიერებას. გლეხებსა და ნეპმანებისთვის დაკისრებული გადასახადების გაზრდას, ნეპის პოლიტიკის შეკვეცას და მრეწველობის განვითარების მაღალი ტემპის უზრუნველყოფას.

ტროცკის მიერ 1923 წლის ოქტომბერში გამოცხადებული „ახალი კურსის“ არსი იყო ახალი ეკონომიკური პოლიტიკიდან ოქტომბრისაკენ დაბრუნება, ანუ, მათი აზრით, „ნამდვილი“ კომუნისტური პოლიტიკის განხორციელებისკენ.

„მემარჯვენეები“, რომელთა ლიდერიც ნ. ბუხარინი იყო, გამოდიოდნენ ეკონომიკაში შეზღუდული გეგმური ჩარევის მომხრედ, მხარს უჭერდნენ ინდუსტრიალიზაციის ზომიერ ტემპებს და გლეხობისათვის ზომიერი გადასახადების დაწესებას, ნეპის შენარჩუნებას, რაც სოციალიზმისაკენ წინსვლის პირობად განიხილებოდა.

ცენტრისტები სტალინით სათავეში თავიდან ცდილობდნენ, გაეწონასწორებინათ „მემარცხენეები“ და „მემარჯვენეები“, შემდეგ მხარი დაუჭირა მემარჯვენეებს მემარცხენეების წინააღმდეგ, მაგრამ 1920-იანი წლების ბოლოს სტალინი იძულებული გახდა, „მარცხნივ გადახრილიყო“ – უარი ეთქვა ნეპზე და დაეწყო ეკონომიკის ფორსირებული მოდერნიზება.

1.4. „მუშათა ოპოზიცია“ ნეპის წინააღმდეგ

ნეპის პირველი კრიტიკოსები იყვნენ „მუშათა ოპოზიციის“ წარმომადგენლები, რომლებიც მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებულნი ეკონომიკის სახელმწიფო სექტორთან. 1923 წლისათვის ნეპის წინააღმდეგ ცალკეული გამოსვლები გაერთიანდა „მემარცხენე“ ოპოზიციის ერთიან პოლიტიკურ მიმდინარეობად, რომლის ლიდერიც ტროცკი გახდა. 1923 წლის ოქტომბერში, ქვეყანაში არსებული მწვავე ეკონომიკური კრიზისის დროს, ის გამოვიდა „კაპიტულანტური“ კურსის წინააღმდეგ.

ამ პერიოდში წარმოიშვა ე. წ. **„ფასების მაკრატელი“** – გამოცოცხლებული მრეწველობა სულ უფრო ზრდიდა საქონლის გამოშვებას სოფლისათვის, მაგრამ ფასები ამ საქონელზე მაღალი იყო და შემოდგომისთვის სამრეწველო საქონელზე საერთო ფასი სამჯერ მაღალი იყო სოფლის

მეურნეობის პროდუქციის ფასზე. „ფასების მაკრატელმა“ გამოიწვია საწყობებში გაუყიდავი საქონლის ჩაწოლა და სამრეწველო წარმოების გაჩერება, უმუშევრობის ზრდა. კრიზისის დასაძლევად საჭირო გახდა სამრეწველო საქონელზე ფასების შემცირება და სოფლის მეურნეობის პროდუქციაზე დასამზადებელი ფასების გაზრდა. ამასთან დაკავშირებით ოპოზიცია მოითხოვდა გეგმურობის გაზრდას ეკონომიკაში, მოითხოვდნენ, აღკვეთილიყო „ბიუროკრატიული ზედაფენის“ მცდელობები, მხარი დაეჭირათ წვრილბურჟუაზიული სექტორისათვის პროლეტარიატის საზიანოდ.

„მემარცხენეები“ პირდაპირ არ გამოდიოდნენ ნეპის წინააღმდეგ, ისინი გამოდიოდნენ „მემარჯვენე“ პარტიული ხელმძღვანელობის წინააღმდეგ და მოითხოვდნენ პარტიისა და საზოგადოების ბიუროკრატიზაციის შეჩერებას, შიდაპარტიული დემოკრატიის გაფართოებას და „ერთი ფრაქციის დიქტატურის“ შესუსტებას.

1923 წლის შემოდგომაზე ტროცკიმ, რომელიც პოლიტბიუროს წევრი და საბჭოთა კავშირის რევოლუციური სამხედრო საბჭოს თავმჯდომარე იყო, აღმოაჩინა, რომ მის ერთგულ ადამიანებს პარტიულ-სახელმწიფოებრივ თანამდებობებზე ხსნიან და სხვებით ანაცვლებენ. ამ საკადრო პოლიტიკას, პირველ რიგში, სტალინი ახორციელებდა.

ამ სიტუაციამ ტროცკის უბიძგა, გამოსულიყო ბრალდებებით პარტიული ზედაფენის წინააღმდეგ, კერძოდ, გაილაშქრა პოლიტბიუროს წევრების: კამენევის, ზინოვიევის, სტალინის წინააღმდეგ. მწვავედ გააკრიტიკა „ზემოდან“ დანიშვნის სტალინის მიერ დამკვიდრებული სისტემა და წინადადებას აყენებდა, აერჩიათ „ქვემოდან“. ბიუროკრატიასთან საბრძოლველად წინადადება წამოაყენა, „დაყრდნობოდნენ მოსწავლე ახალგაზრდობას, როგორც პარტიის უერთგულეს ბარომეტრს“.

რკპ(ბ)-ის XIII პარტიულ კონფერენციაზე (1924 წლის 16–18 აპრილი) ტროცკისტების პირველი შეტევა სტალინმა მოიგერია. სტალინი ტროცკის წინააღმდეგ გამოსვლისას პარტიულ აპარატს იცავდა. ტროცკისტების პოზიცია შეფასდა როგორც „აშკარად გამოხატული წვრილბურჟუაზიული გადახრა“, „ლენინიზმზე პირდაპირ უარის თქმა“, „კაპიტულანტობა“.

ლენინის სიკვდილმა გაამწვავა ბრძოლა ლიდერობისთვის რკპ(ბ)-ის ხელმძღვანელობაში. პარტიის XIII ყრილობაზე (1924 წლის 23-31 მაისი) განიხილეს ლენინის „ანდერძი“, კერძოდ გენერალური მდივნის პოსტიდან სტალინის გადაყენების საკითხი, აქ უკვე სტალინი ზინოვიევმა და კამენევმა დაიცვეს. ყრილობამ ეს მოთხოვნა უარყო, არ დაკმაყოფილდა სტალინის თხოვნაც გადადგომის თაობაზე.

1.5. ტროცკიზმის იდეური „მხილება“ და დამარცხება

ტროცკი არ თმობდა პარტიის ლიდერობაზე პრეტენზიას და 1924 წლის ივნისში გამოაქვეყნა ბროშურა „ლენინის შესახებ“, ოქტომბრის რევოლუციის წლისთავზე კი გამოქვეყნდა მისი სიტყვებისა და სტატიების კრებული. წინასიტყვაობაში, რომელსაც ერქვა „ოქტომბრის გაკვეთილები“, მასში ავტორი წარმოდგებოდა ლენინის მასშტაბის ხელმძღვანელად, ჭეშმარიტ რევოლუციონერად, რომელსაც შეუძლია, დასძლიოს მენშევიზმი რევოლუციის თაობაზე არსებულ შეხედულებებში. კრებულის გამოსვლას მოჰყვა ტროცკის კრიტიკა და მას ბრალი დასდეს პარტიის ისტორიის შეგნებულ დამახინჯებაში.

სტალინმა ტროცკის წინააღმდეგ ბრძოლის დროს მთავარ არგუმენტად გამოიყენა ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების შესაძლებლობის თეზისი და ტროცკის ამხელდა, რომ მას არ სწამდა საბჭოთა კავშირში სოციალიზმის გამარჯვების რეალურობა.

ტროცკისთვის მომაკვდინებელი აღმოჩნდა ტროცკის მიერ ნ. ჩხეიძისათვის 1913 წლის აპრილში გაგზავნილი წერილის გამოქვეყნება, რომელშიც ის უაღრესად უარყოფითად ახასიათებდა ლენინს. ტროცკი მაშინ წერდა: „ლენინიზმის მთელი შენობა ამჟამად სიცრუესა და ფალსიფიკაციაზეა აგებული და თავის თავში ატარებს საკუთარი გახრწნის შხამიან სათავეს. რაღაც უაზრო ცდუნებად ჩანს ბინძური ინტრიგა, რომელსაც აჩაღებს ამ საქმის ოსტატი ლენინი, ეს პროფესიონალი ექსპლუატატორი ყოველივე ჩამორჩენილობისა რუსულ მუშათა მოძრაობაში“.

იმ ვითარებაში, როდესაც გარდაცვლილი ლენინისაგან უკვე კულტი იყო შექმნილი და პარტია მას უაღრესი მოწიწებით იხსენიებდა, ტროცკის ეს ადრე ნათქვამი სიტყვები საშინელ მკრეხელობად ჩანდა. ტროცკიმ ვერ შეძლო ამ თავდასხმების მოგერიება. 1925 წლის იანვარში მან ცენტრალურ კომიტეტს გაუგზავნა წერილი, რომელშიც ითხოვდა, რომ გაეთავისუფლებინათ რევოლუციური სამხედრო საბჭოს თავმჯდომარის მოვალეობისაგან, მაგრამ გამოხატავდა მზადყოფნას, ემუშავა პარტიაში „ცენტრალური კომიტეტის კონტროლის ქვეშ“.

ცენტრალური კომიტეტის პლენუმმა (1925 წლის 17–20 იანვარს) დაგმო ლენინიზმის ტროცკიზმით შეცვლის მცდელობა და დაადგინა, გაგრძელებულიყო ტროცკიზმის „წვრილბურჟუაზიული“ ხასიათის მხილება, დაწყებული 1903 წლიდან.

სტალინის პოლიტიკა	**ტროცკის პოლიტიკა**
კომუნისტების მიერ ხელისუფლების შენარჩუნება ერთ ცალკე აღებულ ქვეყანაში ევროპის მომავალი გასაბჭოებისთვის.	რევოლუციური რუსეთის მსხვერპლად მიტანა მსოფლიო რევოლუციის დასაჩქარებლად.

1.6. ტროცკის ჩამოცილება არმიისაგან

1924 წელს, როდესაც ტროცკი ღიად მოუწოდებდა, პარტიისთვის ჩამოეცილებინათ „თვითკმაყოფილ-კონსერვატიული ზედაფენა“ და ილაშქრებდა საზოგადოების სოციალისტური გარდაქმნის „კაპიტულანტური“ მოდელის წინააღმდეგ, ბევრს აშინებდა სამხედრო გადატრიალების საფრთხე მოსკოვში. ეშინოდათ, რომ ტროცკის შეეძლო, დაყრდნობოდა არმიას, პირველ რიგში მოსკოვის სამხედრო ოლქის ჯარებს, რომელთაც სათავეში ედგა მისი მომხრე ნ. მურავიოვი და ხელისუფლების მოპოვება ეცადა. მოსკოვში ვრცელდებოდა ხმები, რომ რევოლუციური სამხედრო საბჭოს პოლიტიკური სამმართველოს ხელმძღვანელმა ა. ანტონოვ-ოვსეენკომ პოლიტბიუროს გაუგზავნა წერილი და გააფრთხილა, რომ, თუკი ხელს ახლებენ ტროცკის, მთელი წითელი არმია აღდგებოდა მის დასაცავად.

მაგრამ ტროცკიმ ვერ გაბედა გადატრიალების მოწყობა. ამავე დროს, ხელისუფლებაში მყოფმა „სამეულმა“ ხარკოვიდან გამოიძახა უკრაინის სამხედრო ოლქის მთავარსარდალი მ. ფრუნზე. მან შეცვალა ტროცკის მოადგილე რევოლუციურ სამხედრო საბჭოში ე. სკლიანსკი და, ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის დადგენილებით, დაიწყო სამხედრო რეფორმა, რაც ტროცკის მომხრეებისაგან არმიის „გაწმენდაში“ გამოიხატებოდა. რეფორმის ეპიზოდი იყო ტუხაჩევსკის გადადგომა დასავლეთის ფრონტის სარდლის პოსტიდან (მოგვიანებით ფრონტი გააუქმეს).

1925 წლის 25 იანვარს საბჭოთა კავშირის ცაკ-ის პრეზიდიუმმა გადააყენა ტროცკი რევოლუციური სამხედრო საბჭოს თავმჯდომარის და ასევე სამხედრო და საზღვაო საქმეთა კომისრის თანამდებობიდან. ამ თანამდებობებზე დაინიშნა მიხეილ ფრუნზე (1885–1925), მისი მოადგილე კი გახდა სტალინის მომხრე კ. ვოროშილოვი. ტროცკი მეორეხარისხოვან როლებზე აღმოჩნდა გადაყვანილი, თუმცა ჯერ კიდევ რჩებოდა პოლიტბიუროს წევრად, ბრძოლაზე ხელი არ აუღია და „მემარცხენე ოპოზიციის" ორგანიზებით დაკავდა.

ფრუნზე სულ მალე დაიღუპა საოპერაციო მაგიდაზე „სამედიცინო შეცდომის" შედეგად. მოვლენები შემდეგნაირად განვითარდა: სტალინმა, ფრუნზეს ჯანმრთელობაზე ზრუნვის მოტივით, მიაღწია ცენტრალური კომიტეტის გადაწყვეტილებას, „ოპერაცია გაეკეთებინათ ამხანაგ ფრუნზესთვის კუჭის წყლულის გამწვავების გამო". მაგრამ როცა ოპერაცია გაუკეთეს, აღმოჩნდა, რომ წყლული დიდი ხნის შეხორცებული იყო, მაგრამ ფრუნზეს ორგანიზმმა ოპერაციის დროს გამოყენებული ხლოროფორმი ვერ გადაიტანა.

დღეს სამეცნიერო ლიტერატურაში აღინიშნება, რომ სტალინისთვის ფრუნზე ძალზე დამოუკიდებელი ფიგურა იყო სამხედრო-საზღვაო საქმეთა კომისრის პოსტზე და ძალზე დაახლოებული იყო ზინოვიევსა და კამენევთან. ამიტომაც აწყობდა მისი მოშორება. მისი ადგილი დაიკავა კლიმენტი ვოროშილოვმა, რომელიც „სტალინის კაცი" იყო სამოქალაქო ომის პერიოდიდან.

1.7. სტალინიზმის დაბადება – ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების საკითხი

1-ლი ხუთწლედის დაწყებამდე ბოლშევიკების რევოლუციურ იდეოლოგიაში მკაფიოდ გამოიყოფა ორი ეტაპი. პირველ ეტაპზე (1917 წლის ოქტომბრიდან 1924 წლის ბოლომდე) საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობა ცდილობდა მთელ მსოფლიოში რევოლუციის გაჩაღებას და ამ იდეას უქვემდებარებდა „რევოლუციის სამშობლოს" ყველა რესურსს. მაგრამ მსოფლიო რევოლუციის „დაგვიანება" პრაგმატულად მოაზროვნე ლიდერებს აიძულებდა, სულ უფრო მეტად გადართულიყვნენ მსოფლიო რევოლუციის პრობლემებიდან „მსოფლიო კაპიტალისთვის წართმეულ" რუსეთის პრობლემებზე.

სოციალიზმის მშენებლობის იდეა თავდაპირველად ერთ, ცალკე აღებულ ქვეყანაში ლენინის სიკვდილის შემდეგ პირველად წამოაყენეს ბუხარინმა და რიკოვმა, შემდეგ კი (1924 წლის 17 დეკემბერს) განავითარა და ჩამოაყალიბა სტალინმა.

1924 წლის აპრილში სტალინი ბროშურაში „ლენინიზმის საფუძვლების შესახებ" ჯერ კიდევ უარყოფდა ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების შესაძლებლობას. მაშინ პრინციპული განსხვავება სტალინისა და ტროცკის შეხედულებებს შორის არ ყოფილა. იყო მხოლოდ ბრძოლა უმაღლესი ხელისუფლებისთვის და ლენინის მემკვიდრეობისათვის.

1924 წლის ბოლოს კი სტალინმა ნაშრომში – „ოქტომბრის რევოლუცია და რუსი კომუნისტების ტაქტიკა" – კონცეპტუალურად ჩამოაყალიბა ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების თეორია.[1]

სტალინის მტკიცებით, სწორედ ლენინმა მიუთითა, რომ შეიძლებოდა სოციალიზმის აშენება ერთ ცალკე აღებულ ქვეყანაში. ამის დასადასტურებლად მოჰქონდა კონტექსტიდან ამოგლეჯილი

[1] „სოციალიზმში შეზრდის" იდეა ზოგადი სახით პირველად ჩამოაყალიბა ბუხარინმა 1922 წლის ნოემბერში, 1924 წლის თებერვალში ბუხარინმა განავითარა ეს იდეა, მაგრამ კონცეპტუალურად ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების თეორია სწორედ სტალინმა ჩამოაყალიბა – История России XX век, Под ред. А. Б. Зубова, Том II, М., 2016, 46.

ციტატები. მიუხედავად ამისა, ეს იდეა კიდევ რამდენიმე წლის განმავლობაში სადისკუსიოდ რჩებოდა. მწვავე პოლემიკის დროს ერთ მხარეს იყვნენ ისინი, ვინც შესაძლებლად მიიჩნევდნენ სოციალიზმის აშენებას რუსეთში მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის გარეშე და რუსეთი გადაიქცეოდა „ბაზად და ინსტრუმენტად მსოფლიო რევოლუციისთვის"; მეორე მხარეს კი ისინი, ვისაც შეუძლებლად მიაჩნდათ სოციალიზმის გამარჯვება რუსეთში მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის გარეშე.

ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების თეორია არ გამომდინარეობდა პროლეტარულ რევოლუციაზე მარქსისა და ენგელსის შეხედულებებიდან და ამის თაობაზე არაფერი ჰქონდა დაწერილი ლენინს. სტალინის მიერ მოტანილი ციტატები ლენინის ნაშრომებიდან კონტექსტიდან იყო ამოგლეჯილი. ლენინი მხოლოდ საუბრობდა იმაზე, რომ შესაძლებელი იყო ერთ ქვეყანაში გამარჯვებულ სოციალისტურ რევოლუციას გარკვეულ ხანს გაეძლო, სხვა ქვეყნებში სოციალისტური რევოლუციის დაწყებამდე. აქედან არ გამომდინარეობდა დასკვნა, რომ მსოფლიო რევოლუცია არ მოხდებოდა და ერთ, მით უმეტეს, ჩამორჩენილ ქვეყანაში აშენდებოდა სოციალისტური საზოგადოება. ლენინი ასეთ რამეს არ ითვალისწინებდა მაშინ, როდესაც რუსეთში სოციალისტური რევოლუციისკენ მოუწოდებდა და არც მაშინ, როდესაც მსოფლიო სოციალისტურმა რევოლუციამ „დაიგვიანა". ლენინი ისე გარდაიცვალა, რომ მსოფლიო სოციალისტური რევოლუციის მოლოდინი „დღის წესრიგიდან" არ იყო მოხსნილი.

ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების თეორია საფუძვლად დაედო ახალ მიმართულებას **– სტალინიზმს.** ეს თეორია ასახავდა უკვე ჩამოყალიბებული მმართველი ფენის – პარტიულ-სახელმწიფო ნომენკლატურის მისწრაფებებს. პარტიული ნომენკლატურა მსოფლიო რევოლუციის აბსტრაქტულ იდეალებს და მისთვის თავგანწირვას ამჯობინებდა თავისი ხელისუფლების განმტკიცებას ბოლშევიკების მიერ ყოფილი რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე შექმნილ სახელმწიფოში და მოპოვებული ძალაუფლებით „ტკბობას".

გარდა კომუნისტური ნომენკლატურის ინტერესებთან შესაბამისობისა, სტალინის თეორიით, ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების შესაძლებლობის შესახებ შეიძლებოდა მასებით მანიპულირება, მათთვის „ახლო მომავალში სოციალური ბედნიერების მიღწევის" იმედის ჩანერგვა და პარტიის დიქტატისადმი მორჩილების უზრუნველყოფა. სინამდვილეში კი ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის მშენებლობა იყო მსოფლიოსგან იზოლირებული მილიტარისტული ტოტალიტარული რეჟიმის შექმნა.

სტალინიზმი ნიშნავდა ერთ ქვეყანაში კომუნისტური რეჟიმის განმტკიცებას. პარტიულ-სახელმწიფო აპარატმა („ნომენკლატურამ") 1920-იანი წლების მეორე ნახევარში ტროცკის ემოციურ ტაქტიკას – ერთ ქვეყანაში გამარჯვებულ სოციალისტურ რევოლუციას ყველაფერი გაეკეთებინა და თუნდაც თავი გაეწირა მსოფლიო რევოლუციისთვის, ამჯობინა სტალინის „საფუძვლიანი" ტაქტიკა – გაემყარებინა თავისი ხელისუფლება მის ხელთ მოქცეულ მსოფლიოს 1/6 ნაწილში და შემდეგ ეზრუნა „სოციალიზმის სამყაროს" ფარგლების გაფართოებაზე.

სტალინის ხელისუფლება და სტალინიზმი საბოლოოდ ჩამოყალიბდა პირველი ხუთწლედის პერიოდში. ეს იყო რეჟიმი, რომელსაც მუდმივი ექსპანსია სჭირდებოდა. ზოგადად, კომუნისტურ რეჟიმს, აგრესიული მისწრაფებების გარეშე, ლენინის დროსაც და სტალინის შემდეგაც, არსებობა არ შეეძლო. ამ განუწყვეტელმა ექსპანსიამ მოუტანა წარმატებებიც და, საბოლოოდ, განაპირობა მისი კრახიც. როგორც კი გორბაჩოვის დროს უარი ითქვა ექსპანსიაზე (1985–1987), რადგანაც საბჭოთა ეკონომიკას მისი გაძლება არ შეეძლო, საბჭოთა კომუნისტურმა რეჟიმმა სამი წელიც ვერ იარსება.

1.8. როდის დაემატა „მარქსიზმს“ „ლენინიზმი“

საბჭოთა კავშირის ოფიციალური იდეოლოგია იყო მარქსიზმ-ლენინიზმი.[1] მკაცრად ისჯებოდა ნებისმიერი მცდელობა ეჭვის შეტანისა მარქსიზმ-ლენინიზმის ძირითად დებულებებში. 1925 წელს საბჭოთა კავშირის ყველა უმაღლეს სასწავლებელში შემოიღეს საგანი „მარქსიზმ-ლენინიზმის საფუძვლები“. მარქსიზმ-ლენინიზმის სწავლება სავალდებულო იყო ყველა საგანმანათლებლო დაწესებულებაში, უფროსი კლასებიდან დაწყებული.

საბჭოთა კავშირის 1936 წელს მიღებულმა კონსტიტუციამ დააფიქსირა სკკპ-ის ხელმძღვანელი როლი, პარტიისა, რომელიც მარქსიზმ-ლენინიზმით ხელმძღვანელობდა. საბჭოთა კავშირის 1977 წლის კონსტიტუციით კი მარქსიზმ-ლენინიზმი საბჭოთა კავშირის ოფიციალურ იდეოლოგიად გამოცხადდა.

ლენინი რუსეთის სოციალ-დემოკრატიაში გამორჩეული ლიდერი იყო, 1903 წლიდან, ფაქტობრივად, ხელმძღვანელობდა მიმდინარეობას, რომელმაც „ბოლშევიზმის“ სახელი მიიღო. ლენინი, რომელიც რადიკალიზმით და განსხვავებული აზრის მიუღებლობით გამოირჩეოდა, ბევრს ეკამათებოდა სხვა რევოლუციონერებს.

ლენინის მთავარი სიახლე მარქსიზმის თეორიაში პირველი მსოფლიო ომის დროს ჩამოყალიბებული „იმპერიალიზმი, როგორც კაპიტალიზმის უმაღლესი და უკანასკნელი სტადიის“ თეორია იყო (1916 წელი). ასევე ცვლილება შეიტანა რევოლუციის მარქსისტულ თეორიაში. მარქსი და ენგელსი მიიჩნევდნენ, რომ სოციალისტურ რევოლუციას ეკონომიკურად დაწინაურებულ ქვეყნებში უნდა გაემარჯვა, ლენინი კი აღნიშნავდა, რომ სოციალისტური რევოლუცია შეიძლება დაწყებულიყო ეკონომიკურად ჩამორჩენილ ქვეყანაში, რომელიც „სუსტი რგოლი“ იქნებოდა „იმპერიალიზმის ჯაჭვში“.

ის, რომ რუსეთში შეიძლება დაწყებულიყო სოციალისტური რევოლუცია, არათუ სხვა მიმართულების სოციალისტებს, ბოლშევიკების ნაწილსაც არ სჯეროდა.[2] 1917 წლის ოქტომბრის გადატრიალება ლენინის დაჟინებული მოთხოვნით და ხელმძღვანელობით განხორციელდა. ლენინის ავტორიტეტი შეირყა ბრესტის ზავის (1918 წელი) პერიოდში,[3] როდესაც ლენინი ამტკიცებდა, რომ გერმანიისთვის უნდა დაეთმოთ „სივრცე“, რათა მოეგოთ „დრო“ და თავი გადაერჩინათ. რამდენიმე თვეში გერმანია დამარცხდა, ბრესტის ზავის პირობები კი გაუქმდა. ამან ლენინს შორსმჭვრეტელი პოლიტიკოსის ავტორიტეტი მოუტანა.

ლენინისაგან მოელოდნენ ახსნას, თუ როგორ წარიმართებოდა „მსოფლიო სოციალისტური რევოლუცია“, რა გაეკეთებინათ რუსეთში სამოქალაქო ომში გამარჯვების შემდეგ. ლენინის უკანასკნელმა ნაშრომებმა ამ საკითხთან დაკავშირებით „ლენინის ანდერძის“ სახელი მიიღო.

ლენინის გარდაცვალების შემდეგ ბოლშევიკური პარტიის ლიდერებს შორის გაიშალა ბრძოლა „ლენინის მემკვიდრეობისათვის“. ერთ-ერთი პირველი, ვინც მარქსიზმს ლენინიზმი დაუმატა, სტალინი იყო. 1924 წლის აპრილში სტალინმა წაიკითხა ლექციების ციკლი „ლენინიზმის საფუძვლების შესახებ“, სადაც ლენინიზმი მარქსიზმის შემდგომ განვითარებად გამოაცხადა და იმპერი-

[1] გარდა საბჭოთა კავშირისა, მარქსიზმ-ლენინიზმი სოციალისტური ბანაკის ქვეყნების ოფიციალური იდეოლოგიაც იყო.

[2] 1917 წლის 25 ოქტომბრის აჯანყების წინ ბოლშევიკური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ორი ცნობილი წევრი – კამენევი და ზინოვიევი აჯანყების წინააღმდეგ წავიდნენ, ნაადრევად მიიჩნიეს და თავიანთი პოზიცია დააფიქსირეს მენშევიკურ გაზეთ „ნოვაია ჟიზნ“-ში.

[3] ბრესტის ზავი – 1918 წლის 3 მარტს საბჭოთა ხელისუფლებამ გააფორმა სამშვიდობო ხელშეკრულება გერმანიასა და მის მოკავშირეებთან და დაუთმო მნიშვნელოვანი ტერიტორიები.

ალიზმის ეპოქის მარქსიზმი უწოდა. ლენინიზმის განსაზღვრება კი შემდეგნაირად ჩამოაყალიბა: „ლენინიზმი არის იმპერიალიზმისა და პროლეტარული რევოლუციის ეპოქის მარქსიზმი. ლენინიზმი არის პროლეტარული რევოლუციის თეორია და ტაქტიკა საერთოდ, პროლეტარიატის დიქტატურის თეორია და ტაქტიკა განსაკუთრებით“.[1]

სტალინი დაუპირისპირდა ზინოვიევს (1883–1936), რომლისთვისაც ლენინიზმი იყო მარქსიზმის გამოყენება ჩამორჩენილი რუსეთის პირობებში (ანუ ლენინიზმს არ ჰქონდა საერთაშორისო მნიშვნელობა) და ტროცკის, რომელიც ლენინიზმში მისაღებად მიიჩნევდა იმას, რაც ლენინმა ოქტომბრის რევოლუციის პერიოდში და შემდეგ გააკეთა და რასაც ბევრ რამეში ეთანხმებოდა ტროცკი (ანუ ტროცკი უარყოფდა „ადრინდელ ლენინიზმს“). სტალინის განცხადებით, „ლენინიზმი არ არის ეკლექტიკური თეორია, სხვადასხვაგვარ ელემენტებისაგან შეკოწიწებული, რომელიც უშვებს თავის გაკვეთის შესაძლებლობას. ლენინიზმი არის მთლიანი თეორია, 1903 წელს წარმოშობილი“.[2]

ეს დავა შემთხვევითი არ იყო. მალე ცხადი გახდა, რომ „მარქსიზმ-ლენინიზმი“ გადაიქცა საკრალურ სიტყვად, რომლის განმარტება და განვითარება შეეძლო მხოლოდ პარტიის გენერალურ მდივანს – სტალინს.[3]

რაში დაშორდა მარქსიზმ-ლენინიზმი მარქსიზმს

საკითხი	მარქსიზმი	მარქსიზმ-ლენინიზმი
მოძღვრება პარტიის შესახებ.	კომუნისტურ პარტიას არ აკისრებს განსაკუთრებულ როლს.	მოძღვრება „ახალი ტიპის“ პარტიის შესახებ.
პროლეტარიატის დიქტატურა.	პროლეტარიატის დიქტატურა არის კაპიტალიზმიდან კომუნიზმზე გადასვლის საშუალება.	მოძღვრებამ „ახალი ტიპის პარტიის“ შესახებ პროლეტარიატის დიქტატურა დაიყვანა რევოლუციური პარტიის დიქტატურაზე, რომელიც მთლიანად აკონტროლებს ყველა სფეროს – პოლიტიკას, ეკონომიკას და პირად ცხოვრებას.
კაპიტალიზმის განვითარება.		მოძღვრება იმპერიალიზმზე, როგორც კაპიტალიზმის უმაღლესი და უკანასკნელი სტადიის შესახებ.
სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების პირობები.	სოციალისტური რევოლუცია გაიმარჯვებს ერთდროულად ყველა განვითარებულ კაპიტალისტურ ქვეყანაში.	სოციალისტურმა რევოლუციამ შეიძლება გაიმარჯვოს ერთ ცალკე აღებულ ქვეყანაში, თუნდაც ის იყოს ჩამორჩენილი და გლეხური ქვეყანა.

[1] ი. სტალინი, ლენინიზმის საკითხები, მეთერთმეტე გამოცემა, თბ., 1951, 2.
[2] ი. სტალინი. ტროცკიზმი თუ ლენინიზმი?, თხზ., ტ. 6, თბ., 1949, 402.
[3] არის ლენინიზმის სხვა განსაზღვრებებიც. მაგალითად, ცნობილი რუსი ფილოსოფოსი ნ. ბერდიაევი მიიჩნევდა, რომ „ლენინიზმი არის ახალი ტიპის ბელადიზმი, ის აყენებს მასების ბელადს, რომელსაც დიქტატორის ხელისუფლება გააჩნია“.

მარქსიზმ-ლენინიზმი მარქსიზმის ერთ-ერთი მემარცხენე რადიკალური ვერსიაა, რომელსაც საფუძველი ლენინმა ჩაუყარა. ლენინს მიაჩნდა, რომ მიჰყვებოდა მარქსიზმის „რევოლუციურ სულს“ და იცავდა „რევიზიონიზმისა“ და „ოპორტუნიზმისაგან“, რომლებიც მას ღალატობდნენ. მას არასოდეს უთქვამს, რომ შექმნა ახალი მოძღვრება „ლენინიზმი“. მარქსიზმიდან გაქრა მთელი რიგი თემებისა: ჰუმანიზმის, გაუცხოების, სამოქალაქო საზოგადოების, დემოკრატიის და ა.შ. მარქსიზმმა ორთოდოქსული ხასიათი მიიღო.

მარქსიზმ-ლენინიზმმა მნიშვნელოვნად გაამარტივა მარქსიზმი. ეს პროცესი ლენინმა დაიწყო და გააგრძელა სტალინმა. ამით ოფიციალური იდეოლოგია უფრო გასაგები გახადა კომუნისტური ელიტისა და მასებისათვის; მეორე მხრივ, მასში შეიტანა მთელი რიგი პრინციპულად ახალი იდეებისა, მაგალითად, ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების შესახებ.

ისტორიულმა გამოცდილებამ აჩვენა, რომ მარქსიზმ-ლენინიზმი, მისი პრინციპებიდან გამომდინარე, არის ავტორიტარული კომუნისტური რეჟიმების იდეოლოგიური დასაბუთება. ასეთი იყო იმ ქვეყნების ბედი, რომლებიც მარქსიზმ-ლენინიზმით ნაჩვენები გზით წავიდნენ.

ისტორიული გამოცდილებიდან გამომდინარე, ცნობილმა მეცნიერმა იმანუილ ვალერსტაინმა ლენინიზმი შემდეგნაირად განსაზღვრა: „ლენინიზმი – ესაა ერთ ცალკე აღებულ ქვეყანაში ხელისუფლების დაპყრობის, განმტკიცებისა და შენარჩუნების სტრატეგია“. მისი თქმით, ამ სახის ლენინიზმი მრავალ ქვეყანაში ვლინდება სხვადასხვა სახელით, ან, სულაც, ყოველგვარი სახელის გარეშე.[1]

ვალერსტაინის თანახმად, ლენინიზმს ახასიათებს ექვსი აუცილებელი ნიშანი:

პირველი. პარტიის/მოძრაობის პრაქტიკული საქმიანობა, რომელიც დარწმუნებულია, რომ უნდა მოვიდეს სახელმწიფო ხელისუფლების სათავეში და ხელისუფლებაში მოსვლის შემთხვევაში, დარწმუნებულია, რომ უნდა ფლობდეს ხელისუფლებას. პარტიას მიაჩნია, რომ სახელმწიფო ხელისუფლების გარეშე ვერაფერს მიაღწევს;

მეორე. პარტიის/მოძრაობის ხელისუფლებაში მოსვლისთანავე უპირველესი ამოცანა ხდება სახელმწიფო აპარატის მკვეთრი გაძლიერება. სახელმწიფო აპარატი მიუწვდომელი ხდება ქვეყნის შიგნით განსხვავებულ პოზიციაზე მდგომთათვის და გარეშე ძალებისთვის. ამას შეიძლება სუვერენიტეტის განმტკიცება ეწოდოს;

მესამე. პარტიას/მოძრაობას აქვს მკაცრად იერარქიული აგებულება მკაფიო მბრძანებლური სტრუქტურით და უპირობო მორჩილებით;

მეოთხე. მთავარი პოლიტიკური მიზანია ეკონომიკური განვითარების დაჩქარება, რათა გავიდნენ „მსოფლიოს მოწინავე მაჩვენებლებზე;“

მეხუთე. იდეოლოგიურად პარტია/მოძრაობა თავს მიიჩნევს იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის ბასტიონად. ანტიიმპერიალიზმის რიტორიკა ჩადებულია ლენინიზმის იდეურ-პოლიტიკური კონსტრუქციის საფუძველში. ლენინიზმი არის მობილიზაციური პასუხი ჩამორჩენის სიტუაციასა და სირცხვილზე საკუთარი ჩამორჩენილი ქვეყნის გამო;

მეექვსე. პარტია/მოძრაობა ხელისუფლებაში თანმიმდვრულად პრაგმატულია, ის სწრაფად რეაგირებს შეცვლილ სიტუაციაზე და ცვლის კურსს, თუკი ამას ხელისუფლების შენარჩუნების ინტერესი მოითხოვს.

[1] Иммануил Валлерстайн. Ленин и ленинизм сегодня и послезавтра – 25.01.2011- https://inosmi.ru/history/-20110125/165957636.html

ყველა ამ მახასიათებლის შეხამება ლენინიზმს აქცევს პოლიტიკური რეჟიმის არსებობის ეფ-ექტურ საშუალებად.

2. „დუუმვირატი“ – „ახალი“ და „გაერთიანებული“ ოპოზიცია

2.1. „ახალი ოპოზიცია“ და სტალინ-ბუხარინის კავშირი

ხელისუფლებიდან ტროცკის ჩამოცილებას ის მოჰყვა, რომ ანტიტროცკისტული სამთა კავ-შირი დაირღვა და ამბიციური ზინოვიევი და სტალინი ხელისუფლებისთვის ბრძოლაში ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ.

ტროცკი უკმაყოფილო იყო იმით, რომ პარტია კი არ აკონტროლებდა თავის აპარატს, არა-მედ აპარატი მართავდა პარტიას[1] და ეშინოდა, რომ ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის შედეგად ხელისუფლებაში მოვიდოდა „ნეპმანების, კულაკების და ბიუროკრატების“ კავშირი. მას ეშინოდა ნეპის შედეგად „ბურჟუაზიული სტიქიის“ აღორძინებისა, რომელიც განმტკიცდებოდა და ადრე თუ გვიან დაამხობდა ბოლშევიკურ რეჟიმს. საბოლოოდ ზინოვიევი და კამენევი ტროცკის პოზი-ციისკენ გადაიხარნენ, სტალინი კი ეყრდნობოდა ნეპის მომხრეებს – „მემარჯვენეებს“ – ბუხარინს, რიკოვს და ტომსკის, რათა არ დაეშვა ზინოვიევისა და კამენევის გაძლიერება.

ბრძოლა ერთი მხრივ სტალინსა და მეორე მხრივ ზინოვიევსა და კამენევს შორის 1924 წლის ივნისში დაიწყო, პერიოდულად სუსტდებოდა, მაგრამ 1925 წლის განმავლობაში დაპირისპირება სულ უფრო ღრმავდებოდა. ფრუნზეს სიკვდილი საოპერაციო მაგიდაზე ამ ბრძოლის ნაწილი იყო. სტალინის ხელში იყო პარტიული აპარატი – „ნომენკლატურა“, ზინოვიევი კი ეყრდნობოდა პარტიის ერთ-ერთ უდიდეს ორგანიზაციას – ლენინგრადის პარტიულ ორგანიზაციას, რომელსაც სათავეში ედგა.

გიორგი ზინოვიევი და ლევ კამენევი, რომლებიც თავიდან ტროცკის წინააღმდეგ სტალინის მხარეზე გამოდიოდნენ, 1925 წელს ოპოზიციაში გადავიდნენ. პირველი შეტაკება „ახალ ოპოზიცი-ასთან“ მოხდა 1925 წლის აპრილში, როდესაც განიხილებოდა თეზისები „რკპ(ბ) და კომინტერნის ამოცანების შესახებ“. ზინოვიევი წინადადებას აყენებდა, რეზოლუციაში ჩაეწერათ, რომ სოციალ-იზმის გამარჯვება შეიძლება მიღწეული ყოფილიყო მხოლოდ საერთაშორისო მასშტაბით. პლე-

[1] სინამდვილეში ტროცკი წუხდა საკუთარ თავზე, რადგანაც პარტიულ აპარატს სტალინი აკონტროლებდა.

ნუმმა უარყო მისი პროექტი და მოუწოდა, გაეგრძელებინათ სოციალისტური საზოგადოების მშენებლობა იმ რწმენით, რომ „ეს მშენებლობა წარმატებული იქნება“.

ამ დროიდან, ვიდრე 1928 წლამდე, უმაღლესი პარტიული ხელმძღვანელობა სტალინისა და ბუხარინის კავშირს ემყარებოდა. მათი გავლენიანი მოკავშირეები: რიკოვი, მოლოტოვი და ტომსკი იყვნენ. ნიკოლაი ბუხარინი ამ დროს კომუნისტური პარტიის მთავარი ორგანოს, გაზეთ „პრავდას“ რედაქტორი იყო; ალექსეი რიკოვი სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარე; ვიაჩესლავ მოლოტოვი კი ცენტრალური კომიტეტის მდივანი და ცენტრალური კომიტეტის ორგბიუროს ხელმძღვანელი.

XIV პარტიულ კონფერენციაზე (1925 წლის 27-29 აპრილი) გაიშალა დისკუსია ასევე იმის თაობაზე, თუ რა გაეკეთებინათ სოფლად − განემტკიცებინათ საბაზრო ურთიერთობები თუ დაბრუნებოდნენ გლეხებისათვის „ნამეტი“ პროდუქტის იძულებით ჩამორთმევის გზას. ზინოვიევი და კამენევი ემხრობოდნენ გლეხობის საგადასახადო ტვირთის გაზრდას, სტალინი, ბუხარინი და კალინინი − გლეხობის საგადასახადო ტვირთის შემცირებას. სტალინის განცხადებით, მთავარი ამოცანა იყო საშუალო გლეხის შრომისნაყოფიერების გაზრდა და ბოლშევიკებს უნდა მოეპოვებინათ საშუალო გლეხის სიმპათია. სამი წლის შემდეგ სტალინი სრულიად საპირისპირო პოლიტიკას გაატარებს.

„ახალმა ოპოზიციამ“ სტალინისა და ბუხარინის თეზისი ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების შესაძლებლობის შესახებ გამოაცხადა მსოფლიო რევოლუციის საქმის ღალატად.

ნ. ბუხარინი ასაბუთებდა ახალ სტრატეგიულ კურსს, რომლის თანახმადაც, „ნეპის გავლით უნდა მომხდარიყო სოციალიზმში შეზრდა“ და 1925 წლის აპრილის შუა რიცხვებში წამოაყენა დაგროვების პოლიტიკის ლოზუნგი „გამდიდრდით!“, რომელიც მთელი გლეხობისადმი იყო მიმართული. ოპოზიცია გმობდა ამ ლოზუნგს და მთლიანად ნეპს, როგორც კაპიტალიზმის წინაშე უკანდახევას ქალაქშიც და სოფელშიც, ხოლო ჩამორჩენილ რუსეთში სოციალიზმის მშენებლობის იდეას აცხადებ**და „ნაციონალ-ბოლშევიზმად“,** პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის ღალატად.

გადამწყვეტი ბრძოლა, ერთი მხრივ, სტალინსა და მის მომხრეებსა და, მეორე მხრივ, ზინოვიევსა და კამენევს შორის შედგა პარტიის XIV ყრილობაზე. ყრილობის მოწვევა სტალინმა 9 თვით გადაავადა, უკეთ რომ მომზადებულიყო ზინოვიევთან საბრძოლველად. ყრილობამდე ერთი თვით ადრე მოსკოველი ემისრებისგან პარტიულმა მასამ გაიგო, რომ კომუნისტურ პარტიაში არსებობდა „ახალი ოპოზიცია“. სინამდვილეში კი ამ ოპოზიციას არანაირი განსაკუთრებული პლატფორმა არ ჰქონდა. 1925 წლის 1 დეკემბერს ლენინგრადის პარტორგანიზაციის XXII კონფერენციამ დაადგინა: „კონფერენცია მთლიანად და სრულად იწონებს ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიკურ და ორგანიზაციულ ხაზს“. გლეხთა საკითხი ბოლშევიკური ხელმძღვანელობისთვის ძალზე პატარა იყო, ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების საკითხი კი ძალზე აბსტრაქტული, მასზე რომ თავი ეტეხათ. სინამდვილეში დავის საკითხი სხვა რამ იყო. სტალინის თქმით, ოპოზიციის ახალი პლატფორმის არსი „სამდივნოს რეფორმას“ გულისხმობდა, ე. ი. ეს იყო გენერალური მდივნის წინააღმდეგ ბრძოლა.

საკ. კპ (ბ)-ის XIV ყრილობაზე (1925 წლის დეკემბერი) კამენევმა წინადადება წამოაყენა, შეესრულებინათ ლენინის მითითება და სტალინი მოეხსნათ გენერალური მდივნის პოსტიდან. აღსანიშნავია, რომ წინა XIII ყრილობაზე სწორედ კამენევი იცავდა სტალინის ამ თანამდებობაზე დატოვებას, ლენინის მოთხოვნის საწინააღმდეგოდ. ტროცკი XIV ყრილობაზე ჩუმად იყო, მას არც სტალინისთვის დაუჭერია მხარი და არც ზინოვიევ-კამენევისთვის.

საკ. კპ (ბ)-ის XIV ყრილობაზე „ახალმა ოპოზიციამ“ მარცხი განიცადა, ყრილობამ უარყო წინადადება გენერალური მდივნის პოსტიდან სტალინის გადაყენების შესახებ. ყრილობაზე სტალინმა განაცხადა, რომ „პარტიას ერთიანობა ესაჭიროებოდა და ამას მიაღწევდა ზინოვიევთან და კამენევთან ერთად, თუკი ისინი ამას მოისურვებენ, ან მათ გარეშე, თუკი ამას არ მოისურვებენ“.

სტალინის პოზიციები პოლიტბიუროში განმტკიცდა. ცენტრალური კომიტეტის იანვრის პლენუმმა (1926) პოლიტბიუროში შეიყვანა კალინინი, მოლოტოვი და ვოროშილოვი, რომელიც ფრუნზეს სიკვდილის შემდეგ დაინიშნა სამხედრო და საზღვაო საქმეთა სახალხო კომისრად.

ამავე დროს, ზინოვიევი, კამენევი და სხვა „ოპოზიციონერები“ პარტიული თანამდებობებიდან გადააყენეს. კამენევი პოლიტბიუროს წევრობიდან კანდიდატად გადაიყვანეს, 8 იანვარს კი ლენინგრადის საოლქო კომიტეტის პირველ მდივნად ზინოვიევის ნაცვლად კიროვი აირჩიეს. ტროცკი კვლავ ჩუმად იყო, შეიძლება მას ზინივიევისა და კამენევისთვის ვერ ეპატიებინა 1923−1924 წლები, როდესაც ისინი სტალინთან ერთად ტროცკის დევნიდნენ.

სტალინი, რიკოვი, ზინოვიევი და ბუხარინი 1924 წლის სექტემბერში.

2.2. გაერთიანებული „ტროცკისტულ-ზინოვიევის ბლოკი“

ზინოვიევსა და კამენევთან დაპირისპირების დროს სტალინი თავიდან ტროცკისთან კავშირისკენაც კი იხრებოდა. სტალინმა მათ საპირისპიროდ მხარი დაუჭირა ტროცკის ხელახლა არჩევას ცენტრალურ კომიტეტსა და პოლიტბიუროში.

იზოლაციაში მოქცეულმა ზინოვიევმა და კამენევმა გადაწყვიტეს, მიმხრობოდნენ „მემარცხენე ოპოზიციას“, ე.ი. ტროცკის და ის ჩამოეცილებინათ სტალინისათვის. 1925 წელს ტროცკიმ, ზინოვიევმა და კამენევმა მკაფიოდ გაიცნობიერეს, რომ პრაქტიკულად ერთნაირი პოზიცია ჰქონდათ ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების შესაძლებლობის საკითხისადმი. „მემარცხენე ოპოზიციის“ სამივე ლიდერი უარყოფდა ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების შესაძლებლობას და არსებითად იმეორებდნენ მანამდე ბოლშევიზმის უდავო დებულებას მსოფლიო რევოლუციის აუცილებლობის შესახებ.

ცენტრალური კომიტეტის 1926 აპრილის პლენუმზე დაიწყო ტროცკისა და ზინოვიევ-კამენევის დაახლოება არა პოლიტიკის ნიადაგზე (ერთობლივი ბრძოლა სტალინის დიქტატის წინააღმდეგ), არამედ ეკონომიკის ნიადაგზე (ხელფასის გაზრდა მუშებისთვის, კულაკური მეურნეობების ახალი 15%-იანი გადასახადით დაბეგვრა, ქვეყანაში ფართო მოხმარების საგნების წარმოების გაზრდა). სტალინმა მაშინვე გამოაცხადა, რომ „მემარცხენეები“ სოფლის „გაძარცვას“ სთავაზობენ პარტიას, თითქოსდა თვითონ გლეხებზე გული შესტკიოდა და მათ იცავდა.

ცენტრალური კომიტეტის 1926 წლის აპრილის პლენუმზე შეიქმნა „ტროცკისტ-ზინოვიევის ბლოკი“. ისინი სტალინისა და მისი მომხრეების პოლიტიკურ კურსს მიიჩნევდნენ პროლეტარიატის

დიქტატურის ბიუროკრატიულ რეჟიმად გადაგვარების შედეგად. ბლოკი მოუწოდებდა, გაეძლიერებინათ ზეწოლა „კლასობრივად უცხო“ ელემენტებზე ქალაქად და სოფლად, პირველ რიგში კი, კულაკებზე.

„გაერთიანებული ოპოზიციის“ ძირითადი დებულებები იყო:

- **რევოლუციას უღალატა პარტიულმა ბიუროკრატიამ;**
- **ქვეყანა გადატრიალების ზღურბლზეა;**
- **აუცილებელია პოლიტიკური და ეკონომიკური კურსის შეცვლა;**
- **უნდა დაჩქარდეს მძიმე მრეწველობის განვითარება;**
- **გაუმჯობესდეს მუშების შრომის პირობები;**
- **მოხდეს პარტიის დემოკრატიზაცია;**
- **ბრძოლა ნეპმანებისა და კულაკების გამდიდრებასთან.**

ოპოზიციას აეკრძალა თავისი შეხედულებების პროპაგანდა, ამიტომ ისინი გადავიდნენ მასებში მუშაობის არალეგალური ფორმების გამოყენებაზე. 1926 წლის ზაფხულიდან დაწყებული ტროცკისა და ზინოვიევის ხელმძღვანელობით მოქმედი **კონსპირაციული ცენტრი** შეუდგა მუშებს შორის სააგიტაციო მასალების გავრცელებას, მაგრამ ამას წარმატება არ მოჰყოლია. 1926 წლის 23 ოქტომბერს ცენტრალური კომიტეტისა და ცენტრალური საკონტროლო კომისიის გაერთიანებულმა პლენუმმა წინადადება წამოაყენა, ზინოვიევი გაეთავისუფლებინათ კომინტერნის აღმასკომის თავმჯდომარის პოსტიდან (გაათავისუფლეს 1926 წლის ნოემბერში), ტროცკი გამოიყვანა პოლიტბიუროს შემადგენლობიდან, ხოლო კამენევი მოიხსნა პოლიტბიუროს წევრობის კანდიდატობიდან.

მიუხედავად ამისა, მემარცხენე ოპოზიცია ბრძოლას აგრძელებდა და ამისათვის აქტიურად გამოიყენა სტალინის ხელმძღვანელობის მიერ მოწონებული პოლიტიკა ჩინეთში, რომლის თანახმადაც ჩინეთის კომპარტია გომინდანთან კავშირში უნდა გამოსულიყო. ამას მოჰყვა კომუნისტების დამარცხება და ჩან კაიშის მოსვლა ხელისუფლების სათავეში. 1927 წლის მაისის ბოლოს ტროცკისტულ-ზინოვიევის ბლოკის 83-მა მონაწილემ პოლიტბიუროს გაუგზავნა წერილი – პლატფორმა. მასში ამტკიცებდნენ, რომ ჩავარდნა საგარეო არენაზე ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების თეორიის მცდარობის უდავო დადასტურება იყო. ეს თეორია გამოაცხადეს „წვრილბურჟუაზიულად“, რომელსაც საერთო არაფერი ჰქონდა მარქსიზმ-ლენინიზმთან.

სტალინური უმრავლესობის წინააღმდეგ ოპოზიციის ბრძოლის უმთავრესი ფორმა იყო უმაღლეს პარტიულ ორგანოებში საპროტესტო წერილებისა და განცხადებების განუწყვეტელი გზავნა. აქტიურად იყენებდნენ სხვადასხვა პარტიული მიტინგისა და კრების ტრიბუნებს.

სტალინს, ბუხარინს, მოლოტოვს და მათ მომხრეებს ბრალს სდებდნენ „მემარჯვენე გადახრაში“, „მენშევიზმში“, „ოპორტუნიზმში“. კომინტერნის ხელმძღვანელობიდან ზინოვიევის მოხსნის შემდეგ კი ბრალს სდებდნენ კომინტერნის პოლიტიკის ჩავარდნაშიც.

1926 წლის ბოლოს „83-ის პლატფორმა“ გახდა პარტიულ კრებებზე განხილვის საგანი, სადაც სტალინელებმა უპირატესობა მოიპოვეს „მემარცხენეებზე“.

მემარცხენე ოპოზიციამ ამის შემდეგ სცადა, გაევრცელებინა ბროშურა, რომელშიც გადმოცემული იყო „ბოლშევიკ-ლენინელების პლატფორმა“, წამოიწყო ახალი დისკუსია და ოქტომბრის გადატრიალების მე-10 წლისთავზე, 1927 წლის 7 ნოემბერს ტროცკიმ და ზინოვიევმა მოაწყეს დემონსტრაციები მოსკოვში, ლენინგრადსა და ხარკოვში თავიანთი ლოზუნგებით. დემონსტრანტები დაარბიეს და დაშალეს. შედეგად საკ. კპ(ბ)-ის ცენტრალური კომიტეტისა და ცენტრალური საკონტროლო კომისიის გაერთიანებულმა პლენუმმა (1927 წლის ნოემბერი) ზინოვიევი და ტროცკი პარტიიდან გარიცხა.

პლენუმზე ტროცკიმ წარმოთქვა სიტყვა, რაც სამუდამოდ დაამახსოვრდათ მის მოწინააღმდეგეებს და მნიშვნელოვანწილად განაპირობა მისი დაღუპვა: „თქვენ უნიჭო ბიუროკრატების ჯგუფი ხართ. თუკი დადგება საბჭოთა ქვეყნის ბედის საკითხი, თუკი დაიწყება ომი, თქვენ უძლური იქნებით, დაიცვათ ქვეყანა და გამარჯვებას მიაღწიოთ. მაშინ, როდესაც მტერი იქნება მოსკოვიდან 100 კილომეტრში, ჩვენ გავაკეთებთ იმას, რაც თავის დროზე გააკეთა კლემანსომ, – დავამხობთ უნიჭო მთავრობას, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ კლემანსო დაკმაყოფილდა ხელისუფლების აღებით, ჩვენ კი, გარდა ამისა, დავხვრეტთ რევოლუციის მოღალატე ამ უსუსური ბიუროკრატების ჩლუნგ ბანდას. დიახ, ჩვენ ამას გავაკეთებთ. თქვენ ასევე გინდათ ჩვენი დახვრეტა, მაგრამ ვერ გაბედავთ. ჩვენ კი გავბედავთ, რადგანაც ეს იქნება გამარჯვების სრულიად აუცილებელი პირობა“.

1927 წლის დეკემბერში საკ. კპ(ბ)-ის XV ყრილობამ პარტიიდან გარიცხა 93 ცნობილი ოპოზიციონერი, მათ შორის კამენევი, პიატაკოვი, რადეკი, რაკოვსკი, სმილგა. ყრილობის დამთავრების მეორე დღეს ასევე მოექცნენ და პარტიიდან გარიცხეს ათასობით ტროცკისტი. მემარცხენე ოპოზიციამ დაკარგა პარტიაში თავისი ყველა ოფიციალური პოზიცია.

1927 წლის დეკემბერი, პარტიის XV ყრილობა შეიძლება მივიჩნიოთ სტალინის ერთპიროვნული მმართველობის დასაწყისად.

ზინოვიევი და კამენევი სტალინის წინაშე კაპიტულაციის გზას დაადგნენ. 1927 წლის დეკემბერში მათ განაცხადეს, რომ ემორჩილებიან XV ყრილობის რეზოლუციას, რომელიც დაუშვებლად მიიჩნევდა ოპოზიციური ფრაქციის არსებობას და მისი იდეების პროპაგანდას. ტროცკისტები არ დაეთანხმნენ დადგენილების პუნქტს შეხედულებების პროპაგანდის აკრძალვის თაობაზე.

ზინოვიევმა და კამენევმა მონანიების წერილით მიმართეს საკ კპ(ბ)-ის ყრილობის პრეზიდიუმს და განაცხადეს „იდეური და ორგანიზაციული განიარაღების თაობაზე". ორივე 1928 წლის ივნისში აღადგინეს პარტიაში. სტალინი, ალბათ, თვლიდა, რომ მათი დახმარება დასჭირდებოდა მემარჯვენე ოპოზიციასთან ბრძოლაში.

1928 წლის იანვარში მოსკოვიდან გაასახლეს ყველა ცნობილი ოპოზიციონერი. ტროცკი გადაასახლეს ჯერ ალმა-ატაში, ხოლო 1929 წლის თებერვალში – უცხოეთში, თურქეთში გააძევეს. მის მომხრეებს კი ან უნდა ეღიარებინათ სტალინის კურსის „სისწორე", ან წასულიყვნენ ბანაკებში.

მრავალი იდეური ტროცკისტი, რევოლუციისა და სამოქალაქო ომის აქტიური მონაწილე, ბ. ელცინი, ვ.კოსიორი, მ. ვარშავსკაია, ი. სმირნოვი ბოლომდე ერთგულნი დარჩნენ თავიანთი თვალსაზრისისა, დახრეტის წინაც არ აღიარებდნენ სტალინური ხაზის „სისწორეს". 1936–1938 წლებში გულაგში დახვრიტეს რამდენიმე ათასი იდეური ტროცკისტი, რომლებიც სიკვდილის წინ მსოფლიო რევოლუციისა და ტროცკის სახელს გაჰყვიროდნენ.[1]

3. ბრძოლა „მემარჯვენე" ოპოზიციასთან

3.1. ნეპის კრიზისი და უთანხმოება სტალინ-ბუხარინს შორის

1928 წლის გაზაფხულზე სტალინსა და ბუხარინს შორის უთანხმოება გამოიკვეთა. სტალინის დაჯგუფებამ ბრძოლა დაიწყო ნეპის ყველაზე თანამიმდევრული დამცველების წინააღმდეგ.

საბჭოთა კავშირში პირველი ორი ხუთწლედის განხორციელების პერიოდი (1928 წლის 1 ოქტომბერი – 1937 წლის ბოლომდე) იყო „ერთ ცალკე აღებულ ქვეყანაში" სოციალიზმის აშენების მცდელობა. არსებითად ეს იყო ქვეყნის **მოდერნიზაციის პოლიტიკა.** ამისათვის, პირველ რიგში, საჭირო იყო მძიმე ინდუსტრიის განვითარება.

ამ მიზნის მისაღწევად გამოიკვეთა ორი გზა:

პირველი გზა გულისხმობდა ქვეყნის ინდუსტრიალიზაციისათვის ეკონომიკური ბერკეტების გამოყენებას. ინდუსტრიალიზაციისთვის სახსრები უნდა გამოენახათ საკუთრების არსებული ფორმების, სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობების გამოყენებით, ამ გზით სოფლის მეურნეობისა და მსუბუქი მრეწველობის სფეროებში სახსრების დაგროვებით, რომელთა გამოყენებაც შესაძლებელი იქნებოდა მძიმე მრეწველობის განვითარებისათვის. ეს გზა გულისხმობდა ნეპ-ის პოლიტიკის გაგრძელებას. ამ გზით წასვლას ემხრობოდა ნ. ბუხარინი, რომლის პოზიციაც „მემარჯვენე გადახრად" შეფასდა.

მეორე გზა, რომლისკენაც სულ უფრო მეტად იხრებოდა სტალინი, მიზნად ისახავდა მთელი მეურნეობის კონცენტრაციას სახელმწიფოს ხელში, ინდუსტრიალიზაციისთვის საჭირო რესურსე-

[1] История России XX век, Под ред. А. Б. Зубова, Том II, М., 2016, 46.

ბის მობილიზებისთვის არაეკონომიკური, სახელმწიფო-ადმინისტრაციული მეთოდების გამოყენებას. ეს ნიშნავდა ნეპ-ის პოლიტიკაზე უარის თქმას, რესურსების მასშტაბურ და სარისკო ამოღებას სოფლის მეურნეობიდან და მსუბუქი მრეწველობიდან მძიმე მრეწველობის შექმნის დასაჩქარებლად. მძიმე მრეწველობა კი შემდეგ საფუძვლად დაედებოდა ყველა სხვა დარგის განვითარებას.

სტალინი უკვე ნაწილობრივ მიმართავდა „მემარცხენეთა“ ლოზუნგებს „კულაკებისა და ნეპმანების“ წინააღმდეგ და მოითხოვდა „კლასობრივი ბრძოლის გამწვავებას“. ბუხარინი გამოდიოდა კულაკების დევნის წინააღმდეგ, დაჩქარებული კოლექტივიზაციის წინააღმდეგ და წამოაყენა იდეა „კლასობრივი ბრძოლის ქრობისა“ და „ბურჟუაზიის სოციალიზმში მშვიდობიანი შეზრდის“ შესახებ.

1928 წლის 30 სექტემბერს ბუხარინმა „პრავდაში“ გამოაქვეყნა სტატია „ეკონომისტის შენიშვნები“, რომელშიც წერდა მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის უკრიზისო განვითარების შესაძლებლობასა და აუცილებლობაზე, ვინმეს დასახელების გარეშე აკრიტიკებდა „ზეინდუსტრიალიზაციის“ მომხრეებს. სტატია აშკარა თავდასხმა იყო სტალინის ჯგუფზე და მწვავე პოლემიკა გამოიწვია პოლიტბიუროს სხდომაზე. სტალინმა ბუხარინს მოსთხოვა, შეეწყვიტა „კოლექტივიზაციის დამუხრუჭების ხაზი“, ბუხარინმა კი სტალინს უწოდა „პატარა აღმოსავლური ტიპის დესპოტი“.

3.2. ბუხარინის მცდელობა, გაეზარდა თავისი მომხრეები

ბუხარინი ცდილობდა თავისი მომხრეების გაზრდას და შეეცადა, კონტაქტი დაემყარებინა „მემარცხენე ოპოზიციის“ ყოფილ ლიდერებთან. 1928 წლის ივნისში ის შეხვდა კამენევს, რომელიც სპეციალურად ჩამოვიდა კალუგიდან (იქ იყო გადასახლებული). ბუხარინი შეხვედრის დროს აღნიშნავდა, რომ „რევოლუცია დაღუპულია“, რომ სტალინი ჩინგიზ-ხანია“, სტალინს „ყველაზე ცუდი სახის ინტრიგანს“ უწოდებდა, რომელსაც „არაფერი აინტერესებს, გარდა ხელისუფლების შენარჩუნებისა“.

ბუხარინმა კამენევს სტალინის წინააღმდეგ კავშირის შექმნა შესთავაზა. კამენევი ამას არ დასთანხმდა, იმედოვნებდა, რომ მორიგი შიდა ბრძოლის დროს მას კვლავ გაიხსენებდნენ და ხელისუფლებაში დააბრუნებდნენ. მაგრამ ამ შეხვედრის შესახებ კამენევმა ინფორმაცია მიაწოდა „ახალგაზრდა ტროცკისტებს“, რომლებმაც ეს გამოაქვეყნეს 1929 წლის იანვარში არალეგალურად გამოცემულ ბროშურაში.

ბუხარინი შეეცადა, თავის მხარეს გადაეყვანა ვოროშილოვი და კალინინი; იაგოდასა და ტრილისერს ელაპარაკებოდა სტალინის ხელისუფლებიდან ჩამოცილების შესახებ. 1929 წლის იანვრის შუა რიცხვებში, რიკოვსა და ტომსკისთან ერთად, გამოვიდა ტროცკის გადასახლების წინააღმდეგ. მაგრამ სტალინის მომხრე უმრავლესობამ მხარი დაუჭირა ტროცკის გადასახლებაში ყოფნას, რადგანაც ის ალმა-ატიდან თავის მომხრეებს მოუწოდებდა, გადასულიყვნენ აქტიურ მოქმედებაზე.

1929 წლის 11 თებერვალს ტროცკი გემზე დასვეს, რომელიც კონსტანტინეპოლში მიდიოდა და საბჭოთა კავშირიდან გააძევეს.[1]

ხუთწლედის პირველი თვეების განმავლობაში ბუხარინი სამჯერ გამოვიდა გაზეთ „პრავდაში“ სტალინის „გენერალური ხაზის“ წინააღმდეგ. ყველაზე მკვეთრი იყო მისი გამოსვლა სიტყვით,

[1] 1933 წელს ტროცკი საფრანგეთში გადავიდა, 1935 წელს – ნორვეგიაში, 1937 წლის იანვრიდან ცხოვრობდა მექსიკაში, 1940 წლის აგვისტოში ტროცკი მოკლა რ. მერკადერმა, სტალინის აგენტმა.

რომელიც ლენინის გარდაცვალების მე-5 წლისთავს ეძღვნებოდა (გამოქვეყნდა 24 იანვარს სათაურით – „ლენინის პოლიტიკური ანდერძი“). სტატიაში გადმოცემული იყო სოციალიზმის მშენებლობის ლენინის გეგმა და მიმართული იყო სტალინის წინააღმდეგ. ეს იყო ნეპის ფილოსოფიისა და პოლიტიკის დაცვა. მისი სათაური კი შეხსენება იყო ლენინის „ანდერძისა“ – გენერალური მდივნის პოსტიდან სტალინის გადაყენების აუცილებლობის შესახებ.

3.3. გადამწყვეტი შეტაკება სტალინისა და ბუხარინის მომხრეებს შორის

პოლიტბიუროსა და ცენტრალური საკონტროლო კომისიის პრეზიდიუმის ერთობლივ სხდომაზე (1929 წლის 30 იანვარი – 9 თებერვალი) მოხდა გადამწყვეტი შეტაკება სტალინსა და ბუხარინს შორის, რასაც პოლიტბიუროში ახალი განხეთქილება მოჰყვა. სტალინმა პირველად დაასახელა „მემარჯვენეთა“ სახელები: ბუხარინი, რიკოვი, ტომსკი. მათ ბრალი დასდო არა უბრალოდ თეორიულ შეცდომებში, არამედ „მემარჯვენე-ოპორტუნისტული, კაპიტულანტური პლატფორმის ქონაში“, რომელთაც განზრახული ჰქონდათ „ტროცკისტებთან ანტიპარტიული ბლოკის შეკვრა“.

„მემარჯვენე“ ოპოზიციისთვის გამანადგურებელი აღმოჩნდა ცენტრალური კომიტეტისა და ცენტრალური საკონტროლო კომისიის გაერთიანებული პლენუმი (1929 წლის 16–23 აპრილი). პლენუმის 300-ზე მეტი მონაწილიდან ბუხარინის მომხრე 10-ზე ცოტა მეტი აღმოჩნდა. პლენუმი სტალინმა პირველად ჩააყენა საქმის კურსში, რომ უკვე ერთი წელი მიმდინარეობდა ბრძოლა „მემარჯვენეებთან“. პლენუმს დასამტკიცებლად წარუდგინეს პოლიტბიუროს რეზოლუცია, სადაც მკაცრად იყო გაკრიტიკებული ბუხარინი.

სტალინის მტკიცებით, იმ საგარეო და საშინაო პოლიტიკის გატარება, რასაც ბუხარინი მოითხოვდა, ნიშნავდა „მუშათა კლასის, რევოლუციის ღალატს“. განსაკუთრებული აქცენტი გააკეთა ბუხარინზე, როგორც სუსტ თეორეტიკოსზე. გაიხსენა ლენინის შეფასება, რომ ბუხარინი „მთლად მარქსისტი არაა“. მკაცრად გააკრიტიკეს ასევე რიკოვი და ტომსკი.

პლენუმის გადაწყვეტილებით, ბუხარინი ჩამოაცილეს „პრავდასა“ და კომინტერნში მუშაობას, ტომსკი გადააყენეს პროფკავშირების თავმჯდომარის პოსტიდან და გააფრთხილეს, რომ პოლიტბიუროდანაც გაიყვანდნენ, თუკი კვლავ შეეცდებოდა „კაპიტულანტური“ შეხედულებების პროპაგანდას. პოლიტბიუროში ადგილი დაკარგა ნ.უგლანოვმაც.

1929 წლის ნოემბერში ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის მუშაობის დროს „მემარჯვენეების“ ლიდერებმა განცხადებით მიმართეს ცენტრალური კომიტეტის და ცენტრალური საკონტროლო კომისიის წევრებს. ისინი აღნიშნავდნენ, რომ ნეპზე უარის თქმას და „სამხედრო კომუნიზმის“ იდეალების აღორძინებას მოჰყვებოდა კრიზისი სოფლის მეურნეობაში, შეაფერხებდა ქალაქების სურსათით მომარაგებას. პასუხი მკაცრი იყო: ბუხარინი, როგორც „მემარჯვენე გადახრის ხელმძღვანელი“, პოლიტბიუროს შემადგენლობიდან გამოიყვანეს. რიკოვს, ტომსკის და სხვებს კი სერიოზული გაფრთხილება მისცეს. „მემარჯვენე“ ოპორტუნიზმის პროპაგანდა და მის მიმართ შემრიგებლური დამოკიდებულება გამოცხადდა პარტიაში ყოფნასთან შეუთავსებლად.

რეზოლუციას ეფექტი ჰქონდა. 1929 წლის 26 ნოემბერს „მემარჯვენეთა“ ლიდერებმა განაცხადეს, რომ წყვეტენ ბრძოლას. „პრავდაში“ გამოქვეყნდა ტომსკის, ბუხარინისა და რიკოვის შესაბამისი წერილი. მომდევნო დღეებში ერთიმეორის მიყოლებით განცხადებებს აკეთებდნენ „ბუხარინის სკოლის“ წარმომადგენლები, რომლებიც უარს ამბობდნენ ოპოზიციურ საქმიანობაზე – ინ-

ტელიგენციის წარმომადგენლები, რომელთაც ხელმძღვანელი პოსტები ეკავათ ცენტრალურ და ადგილობრივ იდეოლოგიურ დაწესებულებებში, საგეგმო და სამეურნეო ორგანოებში.

XV ყრილობიდან ორი წლის შემდეგ, 1929 წელს საბოლოოდ განმტკიცდა სტალინის ერთპიროვნული ხელისუფლება. 1929 წლის დეკემბრის ბოლოს „ბელადის“ 50 წლის იუბილე საზეიმოდ აღინიშნა.

4. რამ განაპირობა სტალინის გამარჯვება

4.1. 1920-იანი წლების შიდაპარტიული ბრძოლის ზოგადი დახასიათება

არც სტალინი და არც მისი მოკავშირეები თუ მოწინააღმდეგეები ბოლშევიკური პარტიის ხელმძღვანელობაში არ ფიქრობდნენ ხალხის კეთილდღეობაზე. სინამდვილეში ისინი პირველობისთვის იბრძოდნენ და ასევე კამათობდნენ იმის თაობაზე, თუ როგორ შეენარჩუნებინათ ხელისუფლება და გაეფართოებინათ კომუნისტური გავლენა მთელ მსოფლიოზე.

შიდაპარტიულ ბრძოლას მწვავე და დაუნდობელი ფორმა ჰქონდა. დაპირისპირებული მხარეები ერთმანეთს ბრალს სდებდნენ „კონტრრევოლუციურობაში“, „წვრილბურჟუაზიულობაში“, „ლენინიზმიდან ჩამოცილებაში“, „ფაშიზმში“, სხვადასხვა „გადახრებში“. მაგალითად, 1925 წელს ზინოვიევი სტალინს ბრალს სდებდა „ნახევრად ტროცკისტულ გადახრაში“, საპასუხოდ კი მიიღო ასევე აბსურდული ბრალდება „აქსელროდოვშჩინეობაში“ (ე. ი. მენშევიკობაში, ცნობილი მენშევიკის, პ. აქსელროდის გვარის მიხედვით), მიუხედავად იმისა, რომ ზინოვიევი ცენტრალურ კომიტეტს აკრიტიკებდა არა მარჯვნიდან, არამედ მარცხნიდან. აღსანიშნავია, რომ 1923 წელს რკპ (ბ)-ის XII ყრილობაზე თავად ზინოვიევი, რომელიც იმ დროს ცენტრალურ კომიტეტს ედგა სათავეში, აცხადებდა: „პარტიული ხაზის ნებისმიერი კრიტიკა, თუნდაც ე. წ. „მემარცხენე“, ობიექტურად მენშევიკური კრიტიკაა“.

მიმდინარეობდა „მაკომპრომეტირებელი მასალებით ბრძოლა“, ძირითადად იყენებდნენ ძველ უთანხმოებებს ლენინთან, რაც სხვადასხვა დროს ჰქონდა ხელისუფლებისთვის ბრძოლის ყველა პრეტენდენტს. მაგალითად, კომინტერნის აღმასკომის VII გაფართოებულ პლენუმზე (1926) სტალინმა განაცხადა, რომ 1917 წელს კამენევმა, როცა გაიგო თებერვლის რევოლუციის შესახებ, გადასახლებიდან (აჩინსკიდან) მისასალმებელი დეპეშა გაუგზავნა დიდ მთავარ მიხეილს, როგორც

„თავისუფალი რუსეთის პირველ მოქალაქეს“. სინამდვილეში ხმები „კამენევის დეპეშის“ შესახებ 1917 წლის გაზაფხულზე იყო გავრცელებული პეტროგრადში და ის „პრავდამ“ უარყო.

თავად სტალინზე დიდი მაკომპრომეტირებელი მასალა იყო ლენინის წერილი XII ყრილობას („ლენინის ანდერძი“), სადაც ერთ-ერთი რეკომენდაცია გენერალური მდივნის პოსტიდან სტალინის გადაყენება იყო. შემდეგ გავრცელდა ხმები იმის შესახებ, რომ სტალინი რევოლუციამდე თითქოსდა თანამშრომლობდა მეფის „ოხრანკასთან“.

ხელისუფლებისათვის ბრძოლის პროცესის თავისებურება ისიც იყო, რომ მას თან ახლდა გააფთრებული დისკუსია საბჭოთა კავშირის ეკონომიკური, პოლიტიკური და ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი მოწყობის თაობაზე.

კონფლიქტის ყველა მხარე დიდად არ დარდობდა მორალურ პრინციპებზე. ისინი შეთანხმებებს დებდნენ ყოფილ მოწინააღმდეგეებთან გუშინდელი მოკავშირეების წინააღმდეგ, ცვლიდნენ თავიანთ პლატფორმებს საპირისპიროზე.

მაგალითად, „ზინოვიეველი“ უგლანოვი 1925 წელს გადავიდა სტალინის მხარეზე, მაგრამ 1928 წელს შეუერთდა „მემარჯვენე გადახრას“. ტროცკი იბრძოდა „შიდაპარტიული დემოკრატიისათვის“ და „თერმიდორის“ წინააღმდეგ, თუმცა სამოქალაქო ომის შემდეგ თავად მას წარმოადგენდნენ „წითელი ბონაპარტის“ კანდიდატად. რაც შეეხება დემოკრატიას, ტროცკი სანამ ხელისუფლებაში იყო, X ყრილობაზე (1921) აცხადებდა, რომ მისი ოპონენტები „დემოკრატიზმის“ ლოზუნგისგან ფეტიშს ქმნიან, ხელისუფლებიდან ჩამოცილების შემდეგ კი აქტიურად მოითხოვდა დემოკრატიის გაფართოებას. სტალინმა XIII პარტკონფერენციაზე (1924) აღნიშნა, რომ ტროცკის „დემოკრატია სჭირდება როგორც სტრატეგიული მანევრი“.

თავად სტალინი 1926-1927 წლებში ებრძოდა ტროცკი-ზინოვიევის „მემარცხენე“ ოპოზიციას, მაგრამ მისი განადგურების შემდეგ, 1927 წელს, პურის დამზადების კრიზისის გავლენით, თავად აიღო ოპოზიციის ლოზუნგები; ინდუსტრიალიზაციისა და კოლექტივიზაციის სფეროში სტალინმა, ფაქტობრივად, განახორციელა ტროცკისტთა პროგრამა.

ზინოვიევი სამოქალაქო ომის წლებში ტროცკის პირადი მტერი გახდა, 1923-1924 წლებში გააფთრებით ებრძოდა მას (ტროცკი ზინოვიევს მიაწერდა ტერმინ „ტროცკიზმის“ გაჩენას), მაგრამ 1926 წელს ზინოვიევმა ბლოკი შექმნა სწორედ ტროცკისთან.

არანაკლებ შთამბეჭდავია ბუხარინის, 1920-იანი წლების ერთ-ერთი ყველაზე ზომიერი პოლიტიკური ლიდერის, იდეური ევოლუცია: სამოქალაქო ომის წლებში ის იყო არა ბოლშევიზმის მარჯვენა ფლანგზე, არამედ მის მარცხენა ფლანგზე, დაწერა კიდეც პოპულარული პარტიული სახელმძღვანელო „კომუნიზმის ანბანი“, რომელიც „სამხედრო კომუნიზმის“ აპოლოგია იყო.

1930-იანი წლებისათვის საბჭოთა სახელმწიფო იდეოლოგია გამდიდრდა რამდენიმე ახალი დებულებით. სტალინის პირად გამოგონებად ითვლება 1924 წელს მის მიერ წამოყენებული თეზისი „ერთ ცალკე აღებულ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების შესახებ“. 1920-იანი წლების იდეოლოგიური ბრძოლების შემდეგ სტალინის ოფიციალურ საბჭოთა დოქტრინაში შევიდა მთელი რიგი დებულებებისა, რომლებიც სტალინის მოწინააღმდეგეებმა შეიმუშავეს. მაგალითად, ტერმინი „პარტიის გენერალური ხაზი“ ბუხარინმა წამოაყენა, ლენინგრადს „სამი რევოლუციის ქალაქი“ უწოდა ზინოვიევმა, ზინოვიევს ასევე ეკუთვნის თეზისი გერმანიის სოციალ-დემოკრატიის „სოციალ-ფაშიზმად“ გადაგვარების შესახებ; საბოლოო ჯამში, ამ თეზისმა ხელი შეუშალა გერმანიაში მემარცხენე ძალების გაერთიანებას ნაციზმის წინააღმდეგ.

გლეხობიდან თანხების ამოღების გზით ფორსირებული „ზეინდუსტრიალიზაციის“ დოქტრინა 1924 წელს შეიმუშავა ტროცკისთან ახლოს მდგომმა ეკონომისტმა პრეობრაჟენსკიმ.

პარადოქსულია, მაგრამ ლოზუნგი – „სტალინი – ეს დღევანდელი ლენინია“ – წამოაყენა კამენევმა.

4.2. ხელისუფლებისთვის ბრძოლაში სტალინის გამარჯვება და მისი პიროვნების კულტის ფორმირების დასაწყისი

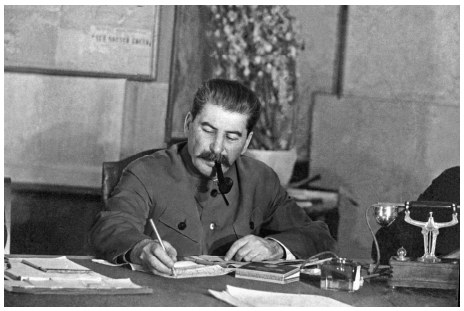

როგორც ვნახეთ, 1920-იან წლებში ხდებოდა ხელისუფლების თანდათანობითი კონცენტრაცია ადამიანთა სულ უფრო მცირე ჯგუფის ხელში:

- ✓ ყრილობიდან – ცენტრალური კომიტეტის ხელში;
- ✓ ცენტრალური კომიტეტიდან – პოლიტბიუროს ხელში;
- ✓ პოლიტბიუროდან – არაფორმალური „სამეულის“ (სტალინი-ზინოვიევი-კამენევი) ხელში;
- ✓ სტალინის ერთმმართველობის დამყარება.

შეიძლება დავასახელოთ ხელისუფლებისათვის ბრძოლაში სტალინის გამარჯვების მიზეზები:

1. ოპოზიციასთან ბრძოლაში მოხერხებულად გამოიყენა აპარატის რესურსი, შესაძლებლობა ჰქონდა, თავისი მომხრეები დაენიშნა საკვანძო პოსტებზე;

2. სტალინმა მოახერხა საკუთარი თავის წარმოჩენა ლენინის იდეებისა და ნეპთან მიმართებით პარტიის გენერალური ხაზის დამცველად;

3. ლენინის სიკვდილის შემდეგ მასობრივი მიღება პარტიაში აძლიერებდა სტალინის პოზიციებს;

4. სტალინმა მოახერხა პოლიტბიუროს წევრთა უმრავლესობის კოალიციის შექმნა, ამასთან შთაბეჭდილებას ქმნიდა, რომ არ იყო დაინტერესებული პირადი ხელისუფლების გაძლიერებით.

1929 წლისათვის ქვეყანაში სტალინმა მთლიანად ჩამოიცილა მოწინააღმდეგეები და ჩამოყალიბდა სტალინის ერთხელისუფლებიანობა, რომელმაც მთლიანად გაანადგურა თავისი პოლიტიკური მოწინააღმდეგეები.

1929 წლის დეკემბერში საზეიმოდ აღინიშნა სტალინის დაბადებიდან 50 წლისთავი. სტალინი უკვე იყო საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიისა და კომინტერნის აღიარებული ლიდერი. თუმცა მისი განდიდება თანდათან ხდებოდა. ჯერ კიდევ 1925 წლის დეკემბერში საკ. კპ(ბ)-ის XIV ყრილობაზე კლიმ ვოროშილოვმა თავის გამოსვლაში სტალინს უწოდა **„პოლიტბიუროს მთავარი წევრი“.**

რუსეთის ისტორიაში პიროვნების კულტი ვლინდებოდა არა მხოლოდ მეფეებისა და პატრიარქების მიმართ, არამედ ლენინის შემთხვევაში (პარტიაში), ტროცკის შემთხვევაში (სამხედრო წრეებში), ზინოვიევის მიმართ (ლენინგრადში). 1920-იანი წლების ბოლოს ყალიბდება სტალინის პიროვნების კულტი. სტალინს მხარს უჭერდა ახალი მმართველი კლასის უმრავლესობა, რომლის ინტერესებსაც სტალინი გამოხატავდა.

სტალინის პიროვნების კულტის ჩამოყალიბების მიზეზები:

- **ტოტალიტარული სისტემის ფუნქციონირების იდეოლოგიური უზრუნველყოფის მოთხოვნილება;**
- **მასების კულტურის, განათლების დაბალი დონე, მასების ფსიქოლოგიის საუკუნოვანი ტრადიციები – ბელადის სიდიადისა და უშეცდომობის რწმენა;**
- **ქვეყნის ხელმძღვანელობის საზოგადოებრივი და პოლიტიკური კულტურის დონე – მისწრაფება, განემტკიცებინათ თავისი პოზიციები ბელადის კულტის დანერგვით;**
- **სტალინის პირადი თვისებები – საკუთარი კულტის შექმნისკენ სწრაფვა, „ხალხთა მამის“ სახის დამკვიდრება.**

1929 წელს სტალინის იუბილის საზეიმოდ აღნიშვნამ აჩვენა, რომ დაიწყო პიროვნების კულტის მიზანმიმართული ფორმირება, რომელიც განუხრელად ტარდებოდა და ძლიერდებოდა მომდევნო მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში. სტალინის პიროვნების კულტი – ამ ტერმინით აღინიშნება სტალინის განდიდების პოლიტიკა.

1920-იანი წლების დასაწყისში ოფიციალურ დაწესებულებათა უმრავლესობაში გამოკრული იყო ლენინისა და ტროცკის პორტრეტები (1924 წლის შემდეგ ტროცკის პორტრეტები ჩამოხსნეს), მაგრამ სტალინის პორტრეტები ჯერ კიდევ არ იყო. სტალინის პორტრეტები მხოლოდ 1930 წელს გამოჩნდა, მას შემდეგ, რაც 1929 წლის დეკემბერში მანამდე არნახული პომპეზურობით აღინიშნა სტალინის 50 წლის იუბილე. მისალმებებში სტალინს უწოდებდნენ არა მარტო „შესანიშნავს“ და „გამოჩენილს“, არამედ უკვე „დიდს“ და „გენიალურს“.

1931 წელს ლენინის თხზულებათა 6-ტომეულის წინასიტყვაობაში ვ. ადორაცკი წერდა, რომ ლენინის ნაშრომები უნდა შეისწავლონ სტალინის ნაშრომების მეშვეობით.

სტალინის პიროვნების კულტის დამკვიდრების გზები:

• მოსახლეობის მიერ ბელადის სიტყვების მიღება დოგმების სახით და პირდაპირი მოქმედების სახელმძღვანელოდ;

• სტალინის მოხსენებების, სიტყვებისა და ნაშრომების, სტალინის სურათებისა და გამოსახულებების მასობრივი ტირაჟირება;

• უახლოესი გარემოცვის მიერ ბელადის განდიდება;

• სტალინის სახელთან დაკავშირებული იუბილეების და სხვა ღონისძიებების მასშტაბური აღნიშვნა;

• სიმბოლური სახის შექმნა – სტალინის ძეგლების დადგმა დასახლებულ პუნქტებში, ბიუსტებისა და პორტრეტების განთავსება დაწესებულებებსა და სახლებში;

• სტალინის სახელის მასობრივი მინიჭება დასახლებული პუნქტებისათვის, კოლმეურნეობებისთვის, ქუჩებისთვის, ქარხნებისა და გეოგრაფიული ობიექტებისათვის – სტალინგრადი (1925 წლამდე – ცარიცინი), სტალინაბადი (1929 წლამდე – დუშანბე), მთა სტალინის პიკი და სხვ.;

• ბელადის პატივსაცემად ახალი სახელების გაჩენა, რომელთაც ბავშვებს არქმევდნენ – სტალინა, სტალინინა, სტალენიტა, სტალი, ივსტალი, სტალივი.

4.3. სტალინის დასაყრდენი – პარტიული აპარატი და „ლენინური გაწვევებით“ შექმნილი პარტიული მასები

სტალინის უმთავრესი დასაყრდენი პოლიტიკურ მოწინააღმდეგეებთან ბრძოლაში პარტიული აპარატი იყო. ეს იყო „პარტია პარტიაში“, როგორც აცხადებდა ტროცკი.

რაც შეეხება პარტიის რიგით წევრებს და ადგილობრივ ორგანიზაციებს, აქ თავიდან სტალინის პოზიციები მტკიცე არ იყო. მაგალითად, ტროცკის წინააღმდეგ ბრძოლის დროს „მოსკოვის პროლეტარულ უჯრედებში“ სტალინმა მიიღო 9843 ხმა, ხოლო ტროცკიმ 2223 ხმა. პარტიის წევრების უმრავლესობამ კი უარი თქვა დისკუსიაში მონაწილეობაზე.

სტალინის პოზიციები კატასტროფული იყო მოსკოვის უმაღლესი სასწავლებლების პარტიულ ორგანიზაციებში. უმაღლესი სასწავლებლების 72 პარტიული უჯრედიდან ცენტრალურ კომიტეტს დაუჭირა მხარი 32-მა (2790 კაცი), ოპოზიციას – 40-მა უჯრედმა (6594 ადამიანმა).

კიდევ უფრო რთული იყო სტალინის პოზიციები პროვინციულ ორგანიზაციებში, სადაც გადაჭრით მოითხოვდნენ სტალინის „ახალი კურსის“ შეწყვეტას. სტალინის პოზიციები პარტიაში განამტკიცა ახალი წევრების მასობრივმა მიღებამ.

1920-იან წლებში შიდაპარტიული დისკუსია მიმდინარეობდა პარტიაში მუშების მასობრივი გაწვევის თანხლებით. ეს იყო ე. წ, „ლენინური გაწვევა“, რომელსაც სათავე დაუდო XIII პარტიულმა კონფერენციამ: პარტიაში იღებდნენ „ნამდვილ“ პროლეტარებს – „დაზგის მუშებს“, რომელთა განათლების დონე დაბალი იყო და კარი უნდა ჩაეკეტათ „წვრილბურჟუაზიული“ ელემენტებისათვის – ეს იყო პროვინცია (გლეხები) და უმაღლესი სასწავლებლები (სტუდენტები).

ლენინური გაწვევა: 1924 წლის თებერვალი – 130 ათასი განცხადება; 1924 წლის 10 მარტისთვის – 204 ათასი 1924 წლის 23 მაისისთვის – 350 ათასზე მეტი	

„ლენინური გაწვევით“, პარტიაში მიიღეს 250 ათასი მუშა წარმოებიდან, რომლებიც თანაუგრძნობდნენ სტალინის კურსს. 1924 წლის მაისისთვის პარტია 730 ათას წევრამდე გაიზარდა. ამავე დროს, მიმდინარეობდა პარტიის წმენდა „წვრილბურჟუაზიული ელემენტებისაგან“, ანუ, პირველ რიგში, იმ ადამიანებისაგან, რომელთაც 1923 წლის დისკუსიის დროს მხარი დაუჭირეს ტროცკის.

პარტიული წმენდის შემდეგ, 1925 წლის ბოლოსთვის, პარტიაში იყო მხოლოდ 640 ათასი ადამიანი. პარტიიდან გაირიცხა დაახლოებით 100 ათასი ადამიანი – სტუდენტები, პროფესორები და სხვა „წვრილბურჟუაზიული ელემენტები“.

პარტიის რიგითი წევრების უმრავლესობას არ ესმოდა და არც აინტერესებდა ის პარტიული დისკუსიები, რომლებიც არცთუ იშვიათად სქოლასტიკურ ხასიათს ატარებდა და სადაც პარტიის ლიდერები ერთმანეთის დისკრედიტაციას ცდილობდნენ. იმდროინდელი დოკუმენტების შესწავლა აჩვენებს, რომ ქვედა რგოლის პარტიული უჯრედები არ ინტერესდებოდნენ დისკუსიებით და ამჯობინებდნენ, ხმა მიეცათ სტალინისთვის, რომელიც პოსტებსა და პრივილეგიებს ანაწილებდა.

1930-იანი წლების დასაწყისისთვის რიგითი კომუნისტების აბსოლუტურ უმრავლესობას, თითქმის 75%-ს, მხოლოდ დაწყებითი განათლება ჰქონდა, ბევრმა წერა-კითხვაც არ იცოდა. უმაღლესი განათლების მქონე ადამიანები ბოლშევიკებში ყოველთვის ცოტანი იყვნენ, ამ დროისათვის მათი რიცხვი პარტიაში 1%-ამდე შემცირდა. აგრარული ჭარბმოსახლეობისა და უმუშევრობის პირობებში (1920-იან წლებში 15%-ს აღწევდა), ადამიანებს არა დისკუსიები, არამედ საარსებო პირობები აინტერესებდათ.

დანართი

1920-იანი წლები. ოპოზიციური დაჯგუფებები

ოპოზიციის სახელწოდება	არსებობის დრო	შემადგენლობა	რას იცავდნენ	როდის და როგორ შეწყვიტა არსებობა
„მემარცხენე ოპოზიცია“	1923–1925	ტროცკი, პიატაკოვი, პრეობრაჟენსკი	მოითხოვდნენ პარტიის დემოკრატიზაციას და კონტროლის	ტროცკი გაათავისუფლეს ოფიციალური სამთავრობო პოსტებიდან.

			დამყარებას პარტიულ აპ-არატზე. ფრაქციების თავისუფლე-ბის აღდგენას.	
„ახალი ოპოზიცია“	1925	ზინოვიევი, კამენევი, სოკოლნიკო-ვი, კრუპსკაია	თვლიდნენ, რომ ნეპმა თა-ვისი ამოცანე-ბი შეასრულა და შეიძლება ეკონომიკის საბაზრო ელ-ემენტებზე შე-ტევის დაწყე-ბა.	ზინოვიევი და კამენევი თა-ნამდებობებიდან მოხსნეს.
„გაერთიანებული ოპოზიცია“	1926-1927	ტროცკი, ზინოვიევი, კამენევი, საპრონოვი	არ ეთანხმები-ან თეზისს, რომ შეიძლება ერთ ქვეყანა-ში სოციალიზ-მმა გაიმარ-ჯვოს.	1927 წელს გარიცხეს პარ-ტიიდან, ტროცკი საზღვარ-გარეთ გააძევეს.
„მემარჯვენე ოპ-ოზიცია“	1928-1929	ბუხარინი, ტომსკი, რიკოვი	მხარს უჭერ-და ნეპის გაგრძელებას, წინააღმდეგი იყო სოფლად საგანგებო ზომების გატარებისა.	1929 წლის ნოემბერში სა-ჯაროდ უარი თქვეს თავის შეხედულებებზე.

1920-იანი წლების შიდაპარტიული ბრძოლის ქრონიკა

თარიღი	ფაქტი
1922 წლის 3 აპრილი	რკპ(ბ)-ის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმზე სტალინი აირჩიეს ცენ-ტრალური კომიტეტის გენერალურ მდივნად.
1922 წლის 26 მაისი	ლენინს ავადმყოფობის პირველი შეტევა დაემართა და ოქტომბრამდე ჩამოსცილდა პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობას.
1922 წლის 16 დეკემბერი	ლენინს ავადმყოფობის მეორე შეტევა დაემართა.
1922 წლის 23–26 დეკემ-ბერი	ლენინმა უკარნახა „წერილი ყრილობას“, რომელშიც დაახასიათა თა-ვისი თანამებრძოლები და შესაძლო პოლიტიკური მემკვიდრეები.

1923 წლის 4 იანვარი	ლენინი ყრილობისადმი წერილს უკეთებს პოსტსკრიპტუმს, რომელშიც რეკომენდაციას იძლევა, შეიცვალოს სტალინი გენერალური მდივნის თანამდებობაზე.
1923 წლის 9 მარტი	ლენინს დაემართა ავადმყოფობის მესამე შეტევა და საბოლოოდ ჩამოსცილდა პოლიტიკურ სცენას.
1923 წლის 11 დეკემბერი	ლ. ტროცკიმ გამოაქვეყნა სტატია „ახალი კურსი“. პარტიაში დაიწყო დისკუსია.
1923 წლის 15 დეკემბერი	სტალინმა გამოაქვეყნა სტატია „პრავდაში“ და დაიწყო ბრძოლა „ტროცკიზმის“ წინააღმდეგ.
1924 წლის 21 იანვარი	ლენინის გარდაცვალება.
1924 წლის იანვარი	XIII პარტიული კონფერენცია. სტალინი, კამენევი და ზინოვიევი ტროცკის წინააღმდეგ; კონფერენციამ დაგმო ტროცკი და მისი „ახალი კურსი“.
1924 წლის მაისი	რკპ (ბ)-ის XIII ყრილობა − სტალინმა შეინარჩუნა პოსტი ზინოვიევისა და კამენევის მხარდაჭერის შედეგად.
1924 წლის ოქტომბერი	ტროცკიმ გამოაქვეყნა სტატია „ოქტომბრის გაკვეთილები“, რომელშიც წარმოაჩინა თავისი როლი ოქტომბრის რევოლუციაში; ამტკიცებდა, რომ რევოლუციას უღალატეს „მემარჯვენეებმა“; აკრიტიკებდა ზინოვიევსა და კამენევს. ტროცკის წინააღმდეგ გამოვიდნენ: სტალინი, კამენევი, ზინოვიევი, ბუხარინი, რიკოვი, ტომსკი, კუიბიშევი. მათ ტროცკი დაადანაშაულეს „პარტიის ისტორიის შეგნებულ დამახინჯებაში“.
1925 წლის იანვარი	რკპ (ბ)-ის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმი. დაგმეს ტროცკი და ტროცკიზმი. ტროცკი მოხსნეს რევოლუციური სამხედრო საბჭოს, ასევე სამხედრო და საზღვაო სახალხო კომისრის პოსტიდან, მაგრამ დატოვეს პოლიტბიუროს წევრად.
1925-1926 წლები	„ახალი ოპოზიცია“ − კამენევი, ზინოვიევი (მხარი დაუჭირა კრუპსკაიამ) − აკრიტიკებდნენ ნეპ-ს, როგორც რევოლუციის საქმიდან უკანდახევას. მათ დაუპირისპირდნენ სტალინი, ბუხარინი, ტომსკი და რიკოვი − მხარს უჭერდნენ ნეპ-ის შენარჩუნებას, ასევე ასაბუთებდნენ სოციალიზმის გამარჯვების შესაძლებლობას ერთ ცალკე აღებულ ქვეყანაში. ზინოვიევი XIV პარტიულ კონფერენციაზე გამოვიდა ბუხარინის წინააღმდეგ. ბუხარინი მოითხოვდა სამრეწველო საქონელზე ფასების შემცირებას, მიწაზე გადასახადის შემცირებას და შეღავათების შემოღებას მიწის იჯარაზე.
1925 წლის დეკემბერი	რკპ (ბ)-ის XIV ყრილობაზე ზინოვიევი გადააყენეს ლენინგრადის პარტიული ორგანიზაციის ხელმძღვანელის პოსტიდან. პარტიას ეწოდა საკავშირო კპ (ბ).
1926 წელი	შეიქმნა „გაერთიანებული ოპოზიცია“ (ზინოვიევი, კამენევი, ტროცკი, პიატაკოვი, რადეკი, ანტონოვ-ოვსეენკო და სხვები). მათ უპირისპირდებოდნენ სტალინი, ბუხარინი, რიკოვი.

	ოპოზიციამ ცადა მოსკოვისა და ლენინგრადის პარტიული ორგანიზაციების გათიშვა, მაგრამ უშედეგოდ.
1926 წლის ოქტომბერი	ტროცკის, ზინოვიევის, კამენევის, სოკოლნიკოვის, პიატაკოვის, ევდოკიმოვის მონანიებითი წერილი.
1926 წლის ოქტომბერ-ნოემბერი	საკ კპ (ბ)-ის XV პარტიულმა კონფერენციამ დაგმო ოპოზიციონერები და მათგან მოითხოვა შეცდომების საჯაროდ აღიარება.
1927 წლის 7 ნოემბერი	არასანქცირებული მიტინგები მოსკოვში. დემონსტრანტების გარეკვა და ცემა-ტყეპა.
1927 წლის დეკემბერი	პარტიიდან გარიცხეს კამენევი, ზინოვიევი, ტროცკი. კამენევი და ზინოვიევი დააპატიმრეს (1936 წელს დახვრიტეს).
1928 წელი	ტროცკი გადაასახლეს ალმა-ატაში, ერთი წლის შემდეგ საბჭოთა კავშირიდან გააძევეს.
1928 წელი	ჩამოყალიბდა „მემარჯვენე ოპოზიცია“: ბუხარინი, რიკოვი, ტომსკი არ ეთანხმებოდნენ ზეინდუსტრიალიზაციის მეთოდებს და ნეპ-ის შეზღუდვას.
1929 წლის აპრილი	საკ კპ (ბ)-ის XVI პარტიული კონფერენცია – ოპოზიცია დამარცხდა: ბუხარინი მოხსნეს გაზეთ „პრავდის“ რედაქტორობიდან და გაათავისუფლეს კომინტერნის ხელმძღვანელობიდან; ტომსკი გაათავისუფლეს პროფკავშირების ხელმძღვანელობიდან; რიკოვი გადადგა სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარის თანამდებობიდან; ცენტრალურმა საკონტროლო კომისიამ ჩაატარა წმენდა პარტიაში.
1929 წლის ნოემბერი	ბუხარინი გარიცხეს პოლიტბიუროს შემადგენლობიდან.

VIII თავი

სოციალიზმის მშენებლობის სტალინური გეგმა: ინდუსტრიალიზაცია, კოლექტივიზაცია, კულტურული რევოლუცია

შესავალი

მას შემდეგ, რაც მსოფლიო რევოლუციის მოლოდინმა არ გაამართლა და საბჭოთა კავშირი მარტო დარჩა კაპიტალისტურ გარემოცვაში, მთავარ ამოცანად დაისახა ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენება და ეს „ლენინურ მითითებად“ გამოცხადდა. 1925 წელს XIV პარტიულმა კონფერენციამ დაადგინა: პარტიამ „მთელი ძალ-ღონე უნდა იხმაროს, რათა, აშენოს სოციალისტური საზოგადოება იმ რწმენით, რომ ეს მშენებლობა შეიძლება იყოს და უსათუოდ იქნება ძლევამოსილი, თუ მოხერხდა ქვეყნის დაცვა რესტავრაციის ყოველი ცდისაგან“.

„რესტავრაციის საფრთხეში“ განასხვავებდნენ შიდა და გარე საფრთხეებს. შიდა საფრთხის გასანეიტრალებლად საბოლოოდ უნდა მოესპოთ კაპიტალიზმი ქვეყნის შიგნით. საგარეო საფრთხეში კი იგულისხმებოდა ინტერვენციის საფრთხე. მსოფლიო რევოლუციის დაგვიანების პირობებში საბჭოთა რეჟიმს თავის შინაგან რესურსებზე დაყრდნობით უნდა შეექმნა ინდუსტრიული ბაზა და განეხორციელებინა სახალხო მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქცია.

სტალინმა ჩამოაყალიბა სოციალიზმის აშენების, ანუ საზოგადოების ძირეული გარდაქმნის სამერთიანი ამოცანა:

- ინდუსტრიალიზაცია
- კოლექტივიზაცია
- კულტურული რევოლუცია

ამასთან, ეს ყველაფერი მოკლე პერიოდში უნდა განეხორციელებინათ. 1931 წლის თებერვალში სტალინმა განაცხადა: „ჩვენ 50–100 წლით ჩამოვრჩით მოწინავე ქვეყნებს. ჩვენ ეს მანძილი ათი წლის განმავლობაში უნდა გავირბინოთ. ან შევასრულებთ ამას, ან გაგვსრესენ“.[1]

ინტერვენციისა და რესტავრაციის საფრთხეზე მითითება მთავარი არგუმენტი იყო ინდუსტრიალიზაციისა და კოლექტივიზაციის მაღალიო ტემპის და ძალადობრივი მეთოდების გამოსაყენებლად. ინდუსტრიალიზაცია და კოლექტივიზაცია განხორციელდა პირველ (1928−1932) და მეორე (1933−1937) ხუთწლედებში.

1928 წელს საბჭოთა კავშირში სამრეწველო წარმოების მაჩვენებლები დაახლოებით 1913 წლის დონეზე იდგა. სტალინის მოთხოვნა, 10 წელიწადში დაეძლიათ დასავლეთისგან ჩამორჩენა, ვერ შესრულდებოდა, საქმე ეხებოდა მხოლოდ იმ ჩამორჩენის დაძლევას, რაც ოქტომბრის რევოლუციამ და მისმა შედეგებმა გამოიწვია, მაგრამ ესეც კი მოითხოვდა რესურსების უკიდურეს მობილიზაციას.[2]

1. სოციალისტური ინდუსტრიალიზაცია

1.1. ინდუსტრიალიზაციის თავისებურებანი საბჭოთა კავშირში

საბჭოთა კავშირში ინდუსტრიალიზაციის კურსის აღება განპირობებული იყო რამდენიმე მიზეზით:

- ნეპის წინააღმდეგობათა პერიოდული გამწვავებები ეკონომიკის, სოციალურ და პოლიტიკის სფეროებში;
- საზოგადოებაში დომინირებდა ბოლშევიკური თვალსაზრისი ნეპის დროებითი/გარდამავალი ხასიათისა და არასაბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის თაობაზე;
- უარი ნეპის პრინციპებზე სოფლად იმის გამო, რომ პარტიამ გადაწყვეტილება მიიღო, ეკონომიკის მოდერნიზება განეხორციელებინა სოფლიდან სახსრების იძულებითი ამოქაჩვით და ამ სახსრების ინდუსტრიალიზაციისათვის გამოსაყენებლად;
- საბჭოთა ეკონომიკის თვითიზოლაცია და ფართო კავშირების არარსებობა დანარჩენ მსოფლიოსთან.

საბჭოთა ეკონომიკის განვითარების პირველხარისხოვან ამოცანად ინდუსტრიალიზაცია გამოცხადდა 1925 წლის ბოლოს, პარტიის XIV ყრილობაზე. მაშინვე განისაზღვრა ინდუსტრიალიზაციის ძირითადი მიზნები:

- ქვეყნის ტექნიკურ-ეკონომიკური ჩამორჩენის დაძლევა;
- ეკონომიკური დამოუკიდებლობის მიღწევა;
- მძლავრი თავდაცვითი მრეწველობის შექმნა;
- მრეწველობის საბაზო დარგების (სათბობი, მეტალურგიული, ქიმიური, მანქანათმშენებლობის) შექმნა.

[1] ი. სტალინი, ლენინიზმის საკითხები, მე-11 გამოც., 1949, 412.
[2] История России XX век, Том II, Под ред., А.Б. Зубова, М., 2016, 199.

ნეპის წინააღმდეგობები	წინააღმდეგობათა არსი
ეკონომიკის სფეროში	• წინააღმდეგობა ეკონომიკის საზოგადოებრივ-სახელმწიფო და ინდივიდუალურ-გლეხურ და კერძო სექტორებს შორის; • წინააღმდეგობა ეკონომიკაში დირექტიულ-მბრძანებლურ და საბაზრო საწყისებს შორის.
სოციალურ სფეროში	• ქონებრივი უთანასწორობის ზრდასთან ერთად წინააღმდეგობის ზრდა სოციალურ ჯგუფებს შორის; • ბოლშევიკების მხრიდან ნეგატიური დამოკიდებულება „ნეპმანებისადმი“, როგორ „კლასობრივად უცხო“ ექსპლოატატორული ელემენტებისადმი.
პოლიტიკისა და იდეოლოგიის სფეროში	• წინააღმდეგობა გაბატონებულ კომუნისტურ იდეალებსა და ნეპის („ბურჟუაზიულ“) რეალურ პრაქტიკას შორის; • წინააღმდეგობა ავტორიტარულ პოლიტიკურ სისტემასა და პლურალისტურ ეკონომიკურ ურთიერთობებს შორის.

1927 წელს სტალინმა კურსი აიღო „სოციალისტურ ინდუსტრიალიზაციაზე“. ამ დროისათვის ნეპის წარმატებების შედეგად სამრეწველო წარმოებამ მიაღწია ომამდელ (1913) დონეს. მაგრამ ამ დროისათვის სხვა ქვეყნები თავის განვითარებაში უფრო წინ წავიდნენ. „მსოფლიო რევოლუციის“ დაგვიანების პირობებში, სტალინმა ამოცანად დასახა, მოკლე დროში შექმნილიყო მძლავრი ინდუსტრიული ბაზა, რომელზე დაყრდნობითაც საბჭოთა კავშირი გაუძლებდა საერთაშორისო იზოლაციას და მოიგერიებდა შესაძლო აგრესიას.

ამ გეგმების რეალიზებისთვის საჭირო იყო უზარმაზარი თანხები. საიდან უნდა მოეტანათ საჭირო სახსრები? სხვა ქვეყნების გამოცდილება აჩვენებდა, რომ დაგროვების წილი უნდა გაზრდილიყო ეროვნული შემოსავლის 5-10%-იდან 20-30%-ამდე (ძირითადად, ინვესტიციების გაზრდით და მოხმარების წილის შემცირებით).

ნეპ-ს ასეთი სახსრების მოცემა არ შეეძლო. 1926 წელს გაიშალა დისკუსია ინდუსტრიალიზაციის მეთოდებსა და მისთვის საჭირო სახსრების დაგროვების წყაროებზე. თანაც ინდუსტრიალიზაციის მთავარ მიმართულებად გამოცხადდა მძიმე მრეწველობის განვითარება.

ყველა ქვეყანა ინდუსტრიალიზაციას იწყებდა მსუბუქი მრეწველობიდან. ეს საშუალებას იძლეოდა, სახსრები დაეგროვებინათ მძიმე მრეწველობის განვითარებისათვის. საბჭოთა კავშირმა, თავდაცვის ინტერესებიდან გამომდინარე, ინდუსტრიალიზაცია დაიწყო მძიმე მრეწველობიდან.

დასავლეთის ქვეყნები ინდუსტრიალიზაციის თანხებს შოულობდნენ გარედან: ეს იყო კოლონიების ძარცვა, უთანასწორო სავაჭრო გაცვლა სხვა ქვეყნებთან, სამხედრო კონტრიბუციები, უცხოური სესხები.

დასავლეთის ქვეყნების ინდუს-ტრიალიზაციის	**სტალინური ინდუსტრიალიზაციის**
თავისებურებანი:	**თავისებურებანი:**
1.იწყებდნენ მსუბუქი მრეწველობით; 2. ხორციელდებოდა ხანგრძლივი დროის განმავლობაში; 3. გამოიყენებოდა გარე წყაროები.	1. მოკლე ვადები; 2. მაღალი ტემპი; 3. მძიმე მრეწველობის განვითარება მსუბუქის საზიანოდ; 4. ინდუსტრიალიზაციის განხორციელება შიდა წყაროების ხარჯზე.

საბჭოთა კავშირში ინდუსტრიალიზაციის განხორციელება შესაძლებელი იყო მხოლოდ შიდა რეზერვების მეშვეობით. ქვეყნიდან ინტენსიურად გაჰქონდათ ნედლეული, სურსათი, რომლის მოხმარებაც მოსახლეობას მკვეთრად შეეზღუდა. გაჰქონდათ ნავთობი, ოქრო, ხე-ტყე, ყიდიდნენ მუზეუმებისა და ეკლესია-მონასტრების განძეულს.

გადამწყვეტ როლს ასრულებდა რესურსების ცენტრალიზებული განაწილება. ეს გამომდინარეობდა არა მხოლოდ სამოქალაქო ომის გამოცდილებიდან, არამედ მარქსიზმის დებულებიდან გეგმური სოციალისტური ეკონომიკის უპირატესობის თაობაზე.

ინდუსტრიალიზაციის განხორციელების წყაროები:

- ნეპმანებისთვის დაკისრებული გადასახადი;
- სახელმწიფოს მიერ მოსახლეობისგან აღებული სესხები;
- სოფლის მეურნეობიდან მიღებული შემოსავალი (ძირითადი წყარო);
- საგარეო ვაჭრობაზე სახელმწიფო მონოპოლიიდან მიღებული მოგება;
- მსუბუქი მრეწველობის შემოსავალი;
- მოსახლეობის იდეური განწყობა.

1927 წლისათვის ჩამოყალიბდა ორი თვალსაზრისი ინდუსტრიალიზაციის განხორციელების თაობაზე:

პირველი მიდგომა ნიშნავდა ინდუსტრიალიზაციის განხორციელებას ნეპისა და ბაზრის შენარჩუნების პირობებში (მეცნიერ-ეკონომისტები): კაპიტალს ინდუსტრიალიზაციის დაფინანსებისათვის მოგვცემს კერძო მეწარმეობის განვითარება, უცხოური სესხების მოზიდვა, სავაჭრო ბრუნვის გაფართოება; ინდუსტრიალიზაციის ტემპი მაღალი უნდა იყოს, მაგრამ გამომდინარეობდეს რეალური შესაძლებლობებიდან და არა პოლიტიკური საჭიროებებიდან; ინდუსტრიალიზაციას არ უნდა მოჰყვეს მოსახლეობის და, პირველ რიგში, გლეხობის ცხოვრების დონის მკვეთრი შემცირება.

მეორე მიდგომა ნიშნავდა ნეპზე უარის თქმას, გადასვლას მბრძანებლურ და უაღრესად ცენტრალიზებულ ეკონომიკაზე. თავდაპირველად ჩამოაყალიბეს მემარცხენე ოპოზიციის ლიდერებმა: ინდუსტრიალიზაციის დაფინანსება გარე რესურსების ხარჯზე შეუძლებელია; საჭიროა თანხების მოძებნა ქვეყნის შიგნით მსუბუქ მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობაში, შემდეგ კი მათი გადაქაჩვა მძიმე მრეწველობაში; აუცილებელია სამრეწველო ზრდის ფორსირება, ინდუსტრიალიზაციის განხორციელება 5 – 10 წელიწადში; ინდუსტრიალიზაციის ფასზე ფიქრი დანაშაულია; გლეხობა „შიდა კოლონიაა“, რომელიც ყველა სიძნელისთვის გადაიხდის.

სტალინი: საგანგებო ზომების გატარება	ბუხარინი: ეკონომიკური ბერკეტების ამოქმედება
➢ დაჩქარებული ტემპი; ➢ მძიმე მრეწველობის განვითარება; ➢ გლეხური მეურნეობების კოლექტივიზაცია; ➢ კულაკობის, როგორც კლასის ლიკვიდაცია; ➢ ცენტრალიზებული დაგეგმვა.	➢ თანდათანობითი ტემპი; ➢ მსუბუქი მრეწველობის განვითარება; ➢ კოოპერაციული მოძრაობის განვითარება სოფლად; ➢ კულაკებისთვის გადასახადების გაზრდა; ➢ საბაზრო ელემენტები.

1.2. პირველი ხუთწლედი

1929 წლის მაისში საბჭოების V საკავშირო ყრილობამ დაამტკიცა საბჭოთა კავშირის ეკონომიკური და სოციალური განვითარების პირველი ხუთწლიანი გეგმა.[1] უკვე 1929 წლის დეკემბერში სტალინმა წამოაყენა ლოზუნგი: „ხუთწლედი ოთხ წელიწადში“. გადაისინჯა და მნიშვნელოვნად გაიზარდა ხუთწლედის ყველა საგეგმო მაჩვენებელი.

მილიონობით ადამიანი დიდი ენთუზიაზმით, თითქმის უფასოდ მუშაობდა ხუთწლედის მშენებლობებზე. მთელ ქვეყანაში გაიშალა მოძრაობა ლოზუნგით: „წავართვათ წელი ხუთწლედს, შევასრულოთ ხუთწლედი ოთხ წელიწადში“.

ხუთწლედის ვერცერთი მაჩვენებელი ვერ შესრულდა. 1932 წლისათვის მრეწველობის მოცულობა 8,5%-ით გაიზარდა, ნაცვლად გეგმით გათვალისწინებული 36%-ისა, 1933 წლისათვის გამოუშვეს 53 ათასი ტრაქტორი, ნაცვლად 170 ათასისა; 24 ათასი ავტომობილი, ნაცვლად გეგმით გათვალისწინებული 200 ათასისა. გაიყვანეს 5500 კმ რკინიგზა, ნაცვლად 16 ათასისა. მიუხედავად ამისა, 1932 წლის დეკემბერში ხუთწლედი შესრულებულად გამოცხადდა. სინამდვილეში 1933 წელი კრიზისული იყო და მეორე ხუთწლიანი გეგმის შედგენა მხოლოდ ერთი წლის შემდეგ მოხერხდა, პარტიის XVII ყრილობისათვის.

პირველი ხუთწლედის გეგმების შესრულება ვერ მოხერხდა, მაგრამ მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადაიდგა წინ. აშენდა 1500 მსხვილი სამრეწველო საწარმო. მძიმე მრეწველობის პროდუქციის წარმოება 2,8-ჯერ გაიზარდა, მანქანათმშენებლობა – 4-ჯერ. მწყობრში ჩადგა დნეპრჰესი,[2] მაგნიტოგორსკისა და კუზნეცკის მეტალურგიული კომბინატები, მსხვილი ქვანახშირის შახტები დონბასსა და კუზბასში, სტალინგრადის და ხარკოვის სატრაქტორო ქარხნები, მოსკოვისა და გორკის საავტომობილო ქარხნები, გაიხსნა თურქესტან-ციმბირის რკინიგზა. ქვეყანაში გაჩნდა მრეწველობის ახალი დარგები: საავიაციო, სატრაქტორო, ელექტროენერგეტიკული, ქიმიური და ა. შ.

მანქანათმშენებლობის წარმატებებმა საბჭოთა კავშირი გადააქცია სამრეწველო დანადგარების შემომტანი ქვეყნიდან მათ მწარმოებელ ქვეყნად.

---

[1] ხუთწლიანი გეგმა შეიმუშავა სახკომსაბჭოს თავმჯდომარემ, ა. რიკოვმა, „გოსპლანის“ თავმჯდომარემ, გ. კრჟიჟანოვსკიმ და სახალხო მეურნეობის საკავშირო საბჭოს თავმჯდომარემ, ვ. კუიბიშევმა.

[2] დნეპრჰესს ევროპაში უდიდესი კაშხალი ჰქონდა. დნეპრჰესის მშენებლობა ხორციელდებოდა ამერიკელი ინჟინრის, ჰიუ ლ. კუპერის ხელმძღვანელობით. კაშხალმა მხოლოდ 10 წელს იარსება, ის 1941 წელს ააფეთქეს, წითელი არმიის უკანდახევის დროს.

პირველი ხუთწლედი (1929–1932):

- შემუშავება დაიწყო 1927 წელს, დაამტკიცა 1928 წლის მაისში საკავშირო საბჭოების V ყრილობამ;
- როდესაც ხუთწლედის გეგმა შედგა, სტალინმა საკუთარი ხელით შეიტანა შესწორებები და მნიშვნელოვნად გაზარდა ყველა საგეგმო მაჩვენებელი;
- ხუთწლედის განმავლობაში სამრეწველო წარმოება 180%-ით, ხოლო სოფლის მეურნეობა 55%-ით უნდა გაზრდილიყო;
- მძიმე მრეწველობა უპირატესი ტემპით უნდა გაზრდილიყო – 230%-ით 5 წლის განმავლობაში;
- 1929 წლის დეკემბერში შრომის დამკვრელთა ყრილობაზე წამოყენებულ იქნა ლოზუნგი: „ხუთწლედი ოთხ წელიწადში“.
- 1929 წელს სტალინმა წამოაყენა „დიდი ნახტომის“ იდეა – 10 წელიწადში დასწეოდნენ დასავლეთს.

პირველი ხუთწლიანი გეგმა

პროდუქციის სახე	1928 წელი (ფაქტობრივი)	ზრდის ოპტი-მისტური გეგმა	ზრდის კო-რექტი-რებული გეგმა	ფაქტობრივი შესრულება (1932)
თუჯი (მლნ. ტ.)	3	10	17	6
ქვანახშირი (მლნ. ტ.)	36	75	105	64
ნავთობი (მლნ. ტ.)	12	22	55	21
ელექტროენერგია (მლრდ. კვ/სთ)	5	22	40	13,5
ტრაქტორები (ცალი)	2000	55000	170000	49000
ავტომობილები	800	100000	200000	24000

ხუთწლედის თავდაპირველი გეგმა სავსებით რეალისტური იყო. მაჩვენებლები გაიზარდა სამრეწველო განვითარების ობიექტური შესაძლებლობების გათვალისწინების გარეშე. შედეგად პირველი ხუთწლედი (ისევე, როგორც ყველა მომდევნო ხუთწლედი) ვერ შესრულდა.

1.3. პირველი ხუთწლედის სოციალური შედეგები

გეგმების შესასრულებლად საჭირო იყო სამუშაო ძალის უდიდესი რაოდენობა. მოკლე ვადაში ლიკვიდირებულ იქნა უმუშევრობა. 1930 წელს საბჭოთა კავშირში დაიხურა უკანასკნელი შრომის ბირჟა. მაგრამ ხუთწლედის მშენებლობებზე, ძირითადად, გამოიყენებოდა არაკვალიფიციური შრომა, იგრძნობოდა საინჟინრო-ტექნიკური კადრების მწვავე ნაკლებობა. ხშირად კოლექტივს დიდი ხნის განმავლობაში არ შეეძლო ახალ საწარმოებში დადგმული მანქანა-მოწყობილობების ათვისება და პროდუქციის გამოშვების დაწყება. გაიზარდა უმაღლესი და საშუალო ტექნიკური დაწესებულებების რაოდენობა. ინსტიტუტებთან იქმნებოდა საღამოს განყოფილებები, სამრეწველო აკადემიები. საუკეთესო ახალგაზრდა მუშები სასწავლებლად იგზავნებოდა პარტიული და კომკავშირული ორგანიზაციების საგზურებით. კამპანია მიმდინარეობდა ლოზუნგებით: „ბოლშევიკები უნდა დაეუფლონ ტექნიკას!“, „ტექნიკა რეკონსტრუქციის პერიოდში ყველაფერს წყვეტს!“.

პირველი ხუთწლედის განმავლობაში მომზადდა 128,5 ათასი უმაღლესი და საშუალო განათლების მქონე სპეციალისტი, მათგან თითქმის ნახევარი ყოფილი მუშები იყვნენ.

პირველ ხუთწლედში შთამბეჭდავ მიღწევებთან ერთად იყო სერიოზული ხარვეზებიც, პირველ რიგში, სოციალურ სფეროში.

1930 წელს საბჭოთა კავშირის სახელმწიფო საგეგმო კომისიამ გამოსცა განკარგულება გეგმურ ეკონომიკაში პატიმართა შრომის გამოყენების შესახებ. ამ მიზნით შინაგან საქმეთა კომისარიატის ქვეგანყოფილების სახით შეიქმნა ბანაკების მთავარი სამმართველო („გულაგი“ ГУЛАГ). 1938 წლის დასაწყისის მონაცემებით ბანაკებსა და შრომით-გამოსასწორებელ კოლონიებში იყო 1 851 570 პატიმარი, გარდა ამისა, გამოიყენებოდა ე.წ. სპეცდასახლებულთა შრომა, რომელთა რაოდენობაც 880 007 ადამიანს შეადგენდა.

პირველი ხუთწლედების მნიშვნელოვანი ობიექტების უმრავლესობა პატიმართა ხელით იყო აშენებული. მათ შორის „ბელომორკანალი“, რომელიც თეთრ და ბალტიის ზღვებს აერთებდა. აქ 100 ათასი პატიმარი უზარმაზარ ქვაბულს თხრიდა, რაიმე ტექნიკის გამოყენების გარეშე. არხის მშენებლობა 4-ჯერ იაფი დაჯდა, ვიდრე მშენებლები ვარაუდობდნენ.

პატიმართა შრომა გამოიყენებოდა ხე-ტყის დამზადებაზე, მშენებლობებზე, წიაღისეულის მოპოვებაზე. ჩამოყალიბდა ე. წ. „შარაშკები“, სადაც დაპატიმრებული ინჟინრები და მეცნიერები მუშაობდნენ.

1929 წლის მაისში ინდუსტრიალიზაციის შედეგები

პლიუსები	მინუსები
მძიმე მრეწველობის ზრდის მაღალი ტემპი;	მსუბუქი მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის ჩამორჩენა;
მეორე ადგილი მსოფლიოში სამრეწველო წარმოების მოცულობის მხრივ;	ეკონომიკის ზეცენტრალიზაცია;
შეიქმნა თანამედროვე წარმოების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა;	ბაზრის შეზღუდვა;
ქვეყანა აგრარულიდან ინდუსტრიულად გადაიქცა.	მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული მეთოდების დანერგვა;

1.4. მეორე ხუთწლიანი გეგმა (1933−1937)

საბჭოთა ხელისუფლებამ დიდის ამბით განაცხადა პირველი ხუთწლიანი გეგმის ვადამდე შესრულების შესახებ (თუმცა სინამდვილეში ხუთწლედი ვერ შესრულდა. იხ. ზემოთ ცხრილი); ამასთან, სტალინმა განაცხადა, რომ აღარაა აუცილებლობა ზემაღალი ტემპისა და შეიძლება რამდენადმე შემცირდეს სამრეწველო მშენებლობის ტემპი. საკ. კპ (ბ)-ის XVII ყრილობამ დაამტკიცა სახალხო მეურნეობის განვითარების მეორე ხუთწლიანი გეგმა. ის ითვალისწინებდა სამრეწველო პროდუქციის წარმოების ზრდის ყოველწლიური ტემპის შემცირებას 30%-იდან 16,5%-ამდე. მსუბუქი მრეწველობის განვითარებას ცოტათი უნდა გაესწრო მძიმე მრეწველობის განვითარებისთვის.

მეორე ხუთწლიანი გეგმა (1933−1937)

- უფრო დაბალანსებული იყო;
- წარმოიშვა სტახანოვური მოძრაობა;
- მასობრივი ენთუზიაზმის გაძლიერებას უხამდებოდა ადმინისტრაციული ზომების გამკაცრება: ა) იძულებითი სახელმწიფო სესხები; ბ) საპასპორტო სისტემის შემოღება 1932 წელს; გ) შრომის წიგნაკების შემოღება 1938 წელს; დ) მკაცრი სასჯელი გაცდენა-დაგვიანებისათვის;
- საბჭოთა კავშირი გადაიქცა მძლავრ ინდუსტრიულ სახელმწიფოდ.

მეორემ ხუთწლედმა საბჭოთა კავშირი გადააქცია ინდუსტრიულ, ეკონომიკურად დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ. აშენდა 4500-ზე მეტი მსხვილი სამრეწველო საწარმო. მთელი მრეწველობის პროდუქციის წარმოება 1937 წლის ბოლოს 1932 წელთან შედარებით 2,2-ჯერ გაიზარდა, ხოლო 1928 წელთან შედარებით 4,5-ჯერ. წარმოებული პროდუქციის 80%-ზე მეტი გამოუშვეს ახალმა ან რეკონსტრუირებულმა საწარმოებმა. 10 წლის განმავლობაში, უდიდესი დაძაბულობისა და მსხვერპლის ფასად; საბჭოთა კავშირმა ინდუსტრიული სიძლიერის თვალსაზრისით გაასწრო ევროპის წამყვან სახელმწიფოებს. 1940 წლისათვის საბჭოთა კავშირში გამოადნეს 18,3 მლნ. ტონა ფოლადი, გერმანიაში − 20 მლნ. ტონა.

ორივე ხუთწლედის შესახებ ოფიციალურად ითქვა, რომ შესრულდა 4 წელიწადსა და 3 თვეში (მეორე ხუთწლედი შესრულებულად გამოცხადდა 1937 წლის 1 აპრილისთვის). თუმცა ეს ციფრებით მანიპულირება იყო. ხუთწლედით დასახელებული ციფრები მიუღწეველი დარჩა, იმის გამო, რომ ეკონომიკურად დაუსაბუთებელი და არარეალისტური იყო.

პირველი და მეორე ხუთწლედებით დასახულ მაჩვენებლებს მეტალურგიასა და ტრაქტორმშენებლობაში საბჭოთა კავშირმა მიაღწია მხოლოდ 1949 წელს.

სერიოზული ჩავარდნები ჰქონდა მესამე ხუთწლედსაც (1938–1941 წლის ივნისი), რომელიც გერმანიის თავდასხმის გამო შეწყდა.

1.5. სერგო ორჯონიკიძის ბედი

მძიმე ინდუსტრიის მშენებლობას ხელმძღვანელობდა სერგო ორჯონიკიძე (1886–1937). მას იმდროინდელი პროპაგანდა „მძიმე მრეწველობის არმიის სარდალს“ უწოდებდა. 1932 წელს სერგო ორჯინიკიძე დაინიშნა მძიმე მრეწველობის სახალხო კომისრად. სტალინის დროინდელი საბჭოთა კავშირის ისტორიის სახელმძღვანელო მას შემდეგნაირად ახასიათებდა: „სოციალისტური მშენებლობის წლებში იგი გახდა სოციალისტური მშენებლობის ფრონტზე გამარჯვებათა უდიდესი ორგანიზატორი. ორჯონიკიძის შეურიგებლობამ სოციალიზმის ყველა მტრისადმი, მისმა მაღალმა პრინციპულობამ და იდეურობამ, მისმა პირდაპირობამ და კრისტალურმა სისპეტაკემ, მისმა გულითადმა, უბრალო და მზრუნველმა დამოკიდებულებამ ადამიანებისადმი მას ყველა მშრომელის უდიდესი სიყვარული და საყოველთაო პატივისცემა მოუპოვა. პირველი ხუთწლედი და მისი შესრულება დაკავშირებულია სერგო ორჯონიკიძის უდიდეს მუშაობასთან“.[1]

ორჯონიკიძე მოულოდნელად გარდაიცვალა. ოფიციალური ვერსიით სიკვდილის მიზეზი ინფარქტი იყო, თუმცა მაშინვე გავრცელდა ხმები, რომ თავი მოიკლა. სიკვდილიდან 25 წლის შემდეგ ხრუშჩოვმა სკკპ-ის XX ყრილობაზე განაცხადა, რომ ორჯონიკიძემ თავი მოიკლა, XXII ყრილობაზე კი განაცხადა, რომ სერგო ორჯონიკიძეს არ სურდა, პასუხისმგებლობა გაეზიარებინა „ხელისუფლების ბოროტად გამოყენებაზე“.

ორჟონიკიძის სიცოცხლის ბოლო თვეებში მის უწყებაში „ჩეკისტები“ დათარეშობდნენ – ადრე ყოფილ ოპოზიციონერებს პოლიტიკური თანამდებობებიდან ათავისუფლებდნენ და სამეურნეო საქმიანობაზე გადაჰყავდათ, ახლა კი ისინი რეპრესიების ქვეშ ხვდებოდნენ, როგორც ტროცკისტ-ზინოვიეველები. სერგო ორჯონიკიძე ვერ ახერხებდა თავისი კადრების დაცვას. 1936 წლის 24 ოქტომბერს, როდესაც სერგო ორჯონიკიძე 50 წლის გახდა, მისი ძმა დააპატიმრეს. ციხეში უკვე იყო მრავალი თანამებრძოლი, ზოგი დაკითხვაზე სერგოსაც ადებდა ხელს. 1937 წლის თებერვალ-მარტის პლენუმზე ორჯონიკიძეს სიტყვა უნდა წარმოეთქვა მძიმე მრეწველობის სახალხო კომისარიატში მყოფ „იაპონია-გერმანიის ტროცკისტ“ აგენტებზე. დოკუმენტების თანახმად, სერგო ცდილობდა, თავიდან აერიდებინა ამაზე საუბარი, მაგრამ სტალინი მკვეთრ პოზიციას მოითხოვდა.

სერგომ თავი მოიკლა პლენუმამდე ხუთი დღით ადრე. ორჯონიკიძე დიდი პატივით დაასაფლავეს და ურნა მისი ფერფლით კრემლის კედელში დამარხეს. მაგრამ პლენუმზე გარდაცვლილი გააკრიტიკეს სიფხიზლის ნაკლებობის გამო. მალე დააპატიმრეს მისი ქვრივი, კიდევ ორი ძმა. ჩრდილოეთ ოსეთის დედაქალაქს, რომელსაც ორჯონიკიძე ერქვა, 1944 წელს

[1] სსრკ ისტორია, ნაწილი III, თბ., 1950, 374-375.

ძაუ-ჯიკაუ დაარქვეს, სტალინის სიკვდილის შემდეგ, 1954 წელს – კვლავ ორჯონიკიძე, 1990-იან წლებში კი რევოლუციამდელი სახელი – ვლადიკავკაზი დაერქვა.[1]

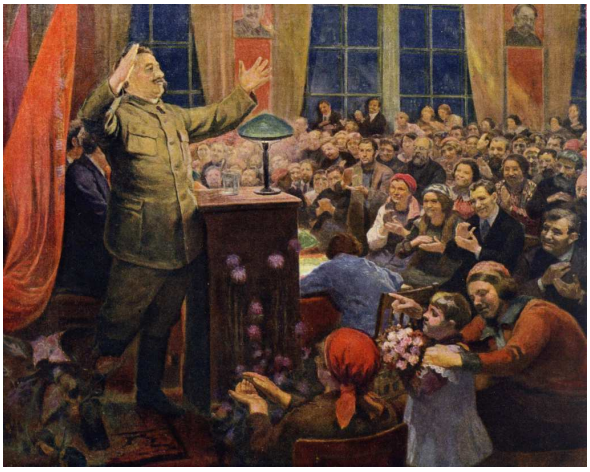

სერგო ორჯონიკიძის გამოსვლა მუშების წინაშე

საბჭოთა კავშირის ინდუსტრიალიზაციის პერიოდიზაცია

როდის იქნა მიღებული გადაწყვეტილება	დროის პერიოდი	დამახასიათებელი ნიშნები
საკ. კპ(ბ)-ის XIV ყრილობა (1925 წლის დეკემბერი)	1926-1928	ძველი საწარმოების რეკონსტრუქცია და გადაიარაღება
საკ კპ(ბ)-ის პლენუმი 1928 წლის 29 ნოემბერი	1929-1937	„ა“ ჯგუფის (მძიმე მრეწველობის) სამრეწველო საწარმოების ინდუსტრიული მშენებლობის ფორსირებული ტემპი

მეორე ხუთწლედის შედეგები: საბჭოთა კავშირის მსხვილი მრეწველობის წილის ზრდა მსოფლიო მრეწველობაში (პროცენტობით)

ქვეყანა	1913	1929	1937
შეერთებული შტატები	38,2%	46,6%	41,9%
რუსეთი/ სსრკ	2,6%	3,7%	13,7%
გერმანია	15,3%	11,1%	11,6%
ინგლისი	12,1%	8,6%	9,3%
საფრანგეთი	6,6%	6,5%	5,7%
დანარჩენი ქვეყნები	25,2%	23,5%	17,5%

[1] https://namednibook.ru/smert-ordzhonikidze.html

1.6. მუშათა მდგომარეობა

მეორე ხუთწლედი გამოცხადდა „ადამიანისაკენ შემობრუნების“ პერიოდად – “ადამიანი ყველაზე ძვირფასი კაპიტალია“, „კადრები წყვეტენ ყველაფერს“ – გამოაცხადა სტალინმა. 1935 წლის 1 იანვრიდან გაუქმდა საბარათო სისტემა სურსათზე, ხოლო მეორე ხუთწლედის შთამბეჭდავი შედეგები ცხოვრების გაუმჯობესების იმედებს აღძრავდა.

მაგრამ საბარათო სისტემის გაუქმებამ ვერ გააუმჯობესა მუშათა მდგომარეობა. ლიკვიდირებულ იქნა კომერციული ფასები და შემოიღეს ერთიანი ფასები, რაც გაცილებით მაღალი იყო ძველ, „ნორმირებულ“ ფასებთან შედარებით, რომლითაც მუშები ყიდულობდნენ პროდუქტებს ბარათებით.

მუშებს იძულებითი წესით ხელი უნდა მოეწერათ სახელმწიფო სესხზე ორი-ოთხი კვირის ხელფასის მოცულობით (ამ ფულს სახელმწიფო მათგან სესხად იღებდა). ეს ფული ხმარდებოდა ინდუსტრიალიზაციას. ბინის ქირა დაბალი იყო, მაგრამ ცხოვრების პირობები არ უმჯობესდებოდა. ქალაქების მოსახლეობა მუდმივად იზრდებოდა. მუშები, როგორც წესი, კომუნალურ ბინებში ან ბარაკებში ცხოვრობდნენ, ყოველგვარი კომფორტის გარეშე.

1936 და 1939 წლების მოუსავლიანობამ გამოიწვია კვების პროდუქტების – პურის, შაქრის, ხორცის მწვავე ნაკლებობა. 1932 წელს მათი მოხმარება ქალაქებში შემცირდა სამჯერ. 2 კილოგრამი ქერის პურის მისაღებად ყველაზე დამკვრელური მშენებლობების მუშებსაც უხდებოდათ 10–12 საათი რიგში დგომა. გაქრა საპონი, ასანთი, ნავთი...

1926–1933 წლებში ქალაქების მოსახლეობა 15 მლნ. ადამიანით გაიზარდა, ხოლო 1939 წლისათვის – კიდევ 16 მლნ. ადამიანით (ე.ი. გაიზარდა 60%-ით). შედეგად საცხოვრებელი ფართის საშუალო ნორმა მოსკოვში 10 წლის განმავლობაში (1930–1940) ერთ ადამიანზე 5,5 კვადრატული მეტრიდან 4 მეტრამდე შემცირდა. ჩვეულებრივი მოვლენა გახდა კომუნალური ბინები, მაგრამ ესეც ფუფუნება იყო მათთვის, ვინც ბარაკებსა და ვაგონებში ცხოვრობდა. პირველი ხუთწლედის უმნიშვნელოვანეს მშენებლობებზე მუშების 95%-ამდე ცხოვრობდა ბარაკებსა და მიწურებში.

ყოველდღიური მოხმარების საქონლის ნაკლებობამ მძიმე დარტყმა მიაყენა ბიუჯეტის საშემოსავლო ნაწილსაც. შექმნილი მდგომარეობიდან გამოსავალი ხელისუფლებამ ნახა არყის წარმოების გაზრდაში, საიდანაც მეორე მსოფლიო ომის წინ ბიუჯეტში შედიოდა შემოსავლის 20%.

კუსტარული წარმოების აკრძალვამ განაპირობა არა მარტო სამრეწველო ნაწარმის ნაკლებობა, არამედ მათი ხარისხის მკვეთრი შემცირება. იყო შემთხვევები, რომ სახელმწიფო მაღაზიებში იყიდებოდა პალტოები და კოსტუმები, სახელოების გარეშე. ასევე, მოსკოვსა და ლენინგრადში ფეხსაცმლის მაღაზიების გახსნის წინ 6 ათას კაცამდე გროვდებოდა რიგში.

საქონლის დეფიციტი წარმოშობდა სპეკულაციას. ხორცი საცალო ვაჭრობაში ოფიციალურად ღირდა 2 რუბლი, მაგრამ ბაზარზე მისი არარსებობის გამო, ფასი 11 რუბლამდე ადიოდა, კარტოფილის სახელმწიფო ფასი იყო 18 კაპიკი, სპეკულაციური კი 1 რუბლი.

სახელმწიფომ 1930–1936 წლებში დაუშვა მაღაზიების ქსელის გახსნა უცხოელებთან ვაჭრობისათვის, სადაც საქონელი იყიდებოდა უცხოურ ვალუტაზე და ოქრო-ვერცხლზე, პლატინაზე, რომლის მიტანაც ნებისმიერ მოქალაქეს შეეძლო. ამით ხელისუფლებამ მოსახლეობისაგან ამოიღო რევოლუციის შემდეგ დარჩენილი უკანასკნელი ძვიფასეულობები.

სწრაფად მკვიდრდებოდა „ნაცნობობა-ნათესაობის“ სისტემა, რომლის საშუალებითაც შეიძლებოდა საქონლისა და მომსახურეობის მიღება.

ყოველდღიური ცხოვრებისთვის დამახასიათებელი იყო ახალი სახელების გაჩენა: ვილორიკი (ვ. ი. ლენინი – რევოლუციის და კომინტერნის მამა), დაზდრაპერმა (გაუმარჯოს 1 მაისს), მარსელიეზა, რემირი (რევოლუცია და მსოფლიო).

სვერდლოვსკის პირველი მშენებლები,
რომლებიც მიწურებში ცხოვრობდნენ

1.7. სტახანოვური მოძრაობა

მუშებს უკეთესად ცხოვრება სურდათ, პირველ რიგში, შრომის დროს უკეთესი მაჩვენებლების მიღწევით. ამ მისწრაფების გამოხატულებად, გარკვეულწილად, სტახანოვური მოძრაობა უნდა მივიჩნიოთ.

1935 წლის აგვისტოში უპარტიო მეშახტემ ალექსეი სტახანოვმა ერთ სამუშაო დღეში მოანგრია 102 ტონა ქვანახშირი, ნაცვლად ნორმით გათვალისწინებული 7 ტონისა. სტახანოვმა დღიური ნორმა 40 წუთში შეასრულა, მთლიანად კი ერთ დღეში 12 ნორმა შეასრულა.

სტახანოვს ანდრეი ერქვა. გაზეთ „პრავდაში“ გაგზავნილ ინფორმაციაში სახელის ნაცვლად ინიციალი ეწერა ა. სტახანოვი. გაზეთის თანამშრომელმა ჩათვალა, რომ ეს „ალექსეი“იყო და ასე დაწერა. სტალინმა რომ წაიკითხა საგაზეთო ინფორმაცია, სახელიც მოიწონა – ლამაზი რუსული სახელიაო. რაღა უნდა ექნათ – სტახანოვს სასწრაფოდ პასპორტი შეუცვალეს და სახელად ალექსეი ჩაუწერეს. სტახანოვის რეკორდის ინიციატორი მაღაროს პარტორგი პეტროვი იყო, მაღაროს დირექტორი კი წინააღმდეგი. დირექტორი შემდეგ გადაყენეს და დახვრიტეს, მის ადგილზე კი პეტროვი დანიშნეს. რეკორდის დამყარების შემდეგ სტახანოვი მაღაროში თითქმის აღარ ჩადიოდა – მიტინგებზე და კრებებზე გამოდიოდა.[1] სტახანოვის ინიციატივა სხვებმაც აიტაცეს და მრეწველობის მრავალ დარგზე გავრცელდა. 1935 წლის დეკემბერში საკ. კპ (ბ)-ის ცენტრალურმა კომიტეტმა მოიწონა „მშრომელთა ინიციატივა“. მრეწველობაში გამომუშავების ნორმები გაიზარდა 15–20%-ით.

[1] https://www.gazeta.ru/science/2015/08/30_a_7719569.shtml

სტახანოველის ხელფასი 1935 წელს შეადგენდა 700-იდან 2000 მანეთამდე თვეში. სტახანოველები მნიშვნელოვანი პრივილეგიებით სარგებლობდნენ, მათ ორდენებით აჯილდოებდნენ და საბჭოთა ელიტის ნაწილი გახდნენ. მიმდინარეობდა მუშათა კლასის სოციალური დიფერენცირება.

ყველა მუშა როდი იწონებდა სტახანოველთა საქმიანობას, ბევრი უარყოფითად უყურებდა ექსპერიმენტებს, რასაც მოსდევდა გამომუშავების ნორმისა და სამუშაო დროის ზრდა, მნიშვნელოვანი სხვაობის წარმოქმნა ხელფასში. თავიანთ უკმაყოფილებას მუშები გამოხატავდნენ სამუშაო ადგილის ხშირი ცვლით, შრომითი და საწარმოო დისციპლინის დაბალი დონით, იშვიათი არ იყო ხულიგნობა და ლოთობა.

მთავრობამ საპასუხოდ რეპრესიული ღონისძიებები გააძლიერა. 1938 წლის დეკემბერში შემოიღეს შრომითი წიგნაკები, რომლის წარდგენაც აუცილებელი იყო სამუშაოზე მისაღებად. ჯერ კიდევ 1932–1933 წლებში ქალაქებსა და მუშათა დასახლებებში შემოიღეს საპასპორტო სისტემა. 1931 წლის კანონის თანახმად, სოციალური მხარდაჭერის მოცულობა პირდაპირ იყო დამოკიდებული საწარმოში სტაჟის უწყვეტობაზე. სამუშაოზე გამოუცხადებლობა მკაცრად ისჯებოდა: დამნაშავეებს დაუყოვნებლივ ათავისუფლებდნენ, ართმევდნენ სასურსათო ბარათებს და საცხოვრებელ ფართს. შემდგომში ეს ზომები კიდევ უფრო გამკაცრდა.

ტროცკი სტახანოვური მოძრაობის შესახებ

„სტახანოვური მოძრაობის თაობაზე დასკვნების გამოტანა ჯერ კიდევ ადრეა, მაგრამ უკვე შეიძლება გამოვყოთ ის ნიშნები, რაც ახასიათებს ამ მოძრაობას და რეჟიმს მთლიანად. ცალკეული მუშების ზოგიერთი მოძრაობა უაღრესად საინტერესოა როგორც მაჩვენებელი იმისა, თუ რა შესაძლებლობები გააჩნია სოციალიზმს. მაგრამ ამ შესაძლებლობებიდან მის მთელი მეურნეობის მასშტაბით განხორციელებამდე გრძელი გზაა... საშუალო მწარმოებლურობის გაზრდა მიუღწეველია წარმოების რეორგანიზაციის გარეშე, როგორც ცალკე ქარხანაში, ისე საწარმოებს შორის. ამავე დროს, მილიონობით მშრომელის აყვანა ტექნიკური კვალიფიკაციის რამდენიმე საფეხურით მაღლა გაცილებით ძნელია, ვიდრე ათასობით მოწინავის წახალისება.“

წიგნიდან „რევოლუცია, რომელსაც უღალატეს“.

სტახანოველებისთვის, ნოვატორებისთვის, დამკვრელებისთვის, მოწინავეებისთვის, რომელთაც დიდ წარმატებებს მიაღწიეს შრომაში, 1938 წლის 27 დეკემბერს დაწესდა სოციალისტური შრომის გმირის წოდება.

1.8. ინდუსტრიალიზაციის პოლიტიკის შედეგები შედეგები

პირველი ხუთწლედების დროს მძიმე მრეწველობის ზრდის ტემპი 2–3-ჯერ მეტი იყო, ვიდრე პირველი მსოფლიო ომის წინანდელ რუსეთში. 1930-იანი წლების ბოლოს სამრეწველო წარმოების აბსოლუტური მოცულობის მხრივ საბჭოთა კავშირი მეორე ადგილზე გავიდა მსოფლიოში

აშშ-ის შემდეგ. შემცირდა განვითარებულ კაპიტალისტურ ქვეყნებთან შედარებით ჩამორჩენა ერთ სულ მოსახლეზე წარმოებული პროდუქციის ოდენობის მიხედვით. სამრეწველო წარმოების ზრდის ტემპი 10-იდან 17%-ამდე წელიწადში იყო ყველაზე მაღალი მსოფლიოში.

ინდუსტრიალიზაციის შედეგები:

- საბჭოთა კავშირი გავიდა მსოფლიოში მეორე ადგილზე სამრეწველო წარმოების მხრივ (საერთო ზრდა – 4,5-ჯერ);
- შემცირდა სხვაობა საბჭოთა კავშირსა და დასავლეთის ქვეყნებს შორის ერთ სულ მოსახლეზე სამრეწველო წარმოების მოცულობის მაჩვენებლებით;
- აშენდა ათობით მსხვილი საწარმო;
- გაქრა უმუშევრობა;
- საბჭოთა კავშირს შეეძლო ყველა სახის სამრეწველო პროდუქციის წარმოება;
- ამასთან ერთად, ზრდის დასახულ ტემპს ვერ მიაღწიეს და ჩამოყალიბდა ზრდის ტემპის მუდმივად შემცირების ტენდენცია.

საბჭოთა კავშირი გადაიქცა ქვეყნად, რომელსაც შეეძლო ნებისმიერი სახის სამრეწველო პროდუქციის წარმოება და არ საჭიროებდა საჭირო საქონლის იმპორტს. 1930-იან წლებში შექმნილმა ეკონომიკურმა პოტენციალმა შესაძლებელი გახადა მრავალდარგიანი სამხედრო-სამრეწველო კომპლექსის შექმნა, რომელიც მსოფლიო საუკეთესო სტანდარტების პროდუქციას უშვებდა.

მძიმე მრეწველობის განვითარებაში ნახტომის ფასი იყო ჩამორჩენა ეკონომიკის სხვა დარგებში, პირველ რიგში, მსუბუქ მრეწველობასა და აგრარულ სექტორში, ეკონომიკური ცხოვრების ზეცენტრალიზაცია, საბაზრო მექანიზმების მოქმედების სფეროს უკიდურესად შეზღუდვა, საბოლოოდ დაიმსხვრა ეკონომიკის თვითრეგულაციის მექანიზმები, წარმოება მთლიანად დაექვემდებარა სახელმწიფოს, სულ უფრო ფართოდ გამოიყენებოდა არაეკონომიკური იძულების მეთოდები.

საბჭოთა კავშირმა პირველი ორი ხუთწლედის დროს განახორციელა გიგანტური ნახტომი თავის განვითარებაში. უკვე პირველ ხუთწლედში საბჭოთა კავშირმა სამრეწველო პროდუქციის მოცულობის მხრივ გაუსწრო საფრანგეთს, მეორე ხუთწლედში კი ინგლისსა და გერმანიას; სამრეწველო წარმოების აბსოლუტური მაჩვენებლების მიხედვით, 1930-იანი წლების ბოლოს საბჭოთა კავშირი გავიდა მსოფლიოში მეორე ადგილზე (აშშ-ის შემდეგ), მაგრამ მოსახლეობის ცხოვრების დონე ერთ-ერთი ყველაზე დაბალი იყო მსოფლიოში.

რა ფასად იქნა მიღწეული ინდუსტრიალიზაციის წარმატებები?

- დაუძლურებული სოფლის მეურნეობა;
- მსუბუქი მრეწველობის ჩამორჩენა;
- მოსახლეობის ცხოვრების დონის მნიშვნელოვანი შემცირება;
- პატიმართა უფასო შრომის სულ უფრო ფართო გამოყენება, პატიმართა რაოდენობა კი განუხრელად იზრდებოდა.

მთავარი, სადაც მივიდა ქვეყანა ფორსირებული ინდუსტრიალიზაციის კურსის შედეგად – ესაა ზეცენტრალიზებული, მბრძანებლური ეკონომიკის ფორმირება, რომელიც ემორჩილებოდა დირექტიულ დაგეგმვას. ეკონომიკა იყო მთლიანად სახელმწიფოს ხელში მოქცეული. სისტემატიურად მიმართავდა იძულების არაეკონომიკურ ზომებს და ამიტომ იყო რეპრესიული. ამით შეიქმნა ტოტალიტარული საზოგადოების ეკონომიკური საფუძველი.

შეკითხვები

- რატომ გამოცხადდა ინდუსტრიალიზაცია საბჭოთა კავშირის ეკონომიკური განვითარების უპირველეს ამოცანად?
- რაში მდგომარეობდა „სოციალისტური ინდუსტრიალიზაციის“ თავისებურებანი?
- რა იყო სტახანოვური მოძრაობა?
- შეიძლება თუ არა მივიჩნიოთ, რომ სტახანოვური მოძრაობა ეწინააღმდეგება გეგმურ ეკონომიკას?
- როგორი იყო ინდუსტრიალიზაციის შედეგები?

2. სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაცია

2.1. კოლექტივიზაციის მიზეზები

დაჩქარებული ინდუსტრიალიზაცია გიგანტურ რესურსებს მოითხოვდა. ჯერ კიდევ 1920-იანი წლების შუა ხანებში ზოგიერთი პარტიული ლიდერი ამტკიცებდა: თუკი კაპიტალისტური ქვეყნები თავიანთ მრეწველობას ქმნიდნენ კოლონიებიდან მიღებული თანხების გამოყენებით, სოციალისტური ინდუსტრიალიზაცია შეიძლება განხორციელებულიყო „შიდა კოლონიის“ – გლეხობის ექსპლუატაციის გზით. სოფელი განიხილებოდა არა მხოლოდ სურსათის წყაროდ, არამედ ფორსირებული ინდუსტრიალიზაციისთვის აუცილებელი სახსრების მოპოვების მნიშვნელოვან წყაროდაც. ამასთან, გაცილებით ადვილი იყო ამ თანხების ამოღება რამდენიმე ათასი მსხვილი მეურნეობიდან, ვიდრე მილიონობით წვრილი მესაკუთრისაგან.

ინდუსტრიალიზაციის დაწყებასთან ერთად, კურსი აიღეს სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციაზე, რომლის ამოცანაც, ოფიციალური დოკუმენტების მიხედვით, იყო „სოფლად სოციალისტური გარდაქმნების განხორციელება“.

ინდუსტრიალიზაციის ამოცანა საჭიროებდა მასშტაბური გარდაქმნების განხორციელებას აგრარულ სექტორში. საჭირო იყო ეფექტური მსხვილი აგრარული მეურნეობების შექმნა, რომელიც გაზრდიდა სოფლის მეურნეობის პროდუქციის წარმოებას და შეამცირებდა სოფლად დასაქმებულთა რაოდენობას. აქ შესაძლებელი იყო მინიმუმ ორი ვარიანტი:

პირველი გულისხმობდა იმედის დამყარებას სასაქონლო მარცვლეულის მთავარ მომწოდებელზე – ე. წ. კულაკებზე, რომლებიც, მიუხედავად მათი „შეზღუდვისა და განდევნის“ პოლიტიკისა, კვლავ იძლეოდნენ სოფლის მეურნეობის პროდუქციის ძირითად ნაწილს. მათზე დაყრდნობით, თუკი გადასცემდნენ დამატებით მიწას და ინვენტარს, კულაკებს შეეძლოთ წარმოების მდგრადი ზრდის უზრუნველყოფა. ამ თვალსაზრისს იზიარებდა ბუხარინი.

მეორე გზა გულისხმობდა სოფლად იმედის დამყარებას ღარიბ გლეხობაზე, რომელთა გაერთიანება კოლმეურნეობებად იგეგმებოდა. კოლმეურნეობებზე იმედს ლენინიც ამყარებდა. განსხვავება ის იყო, რომ ლენინს კოლმეურნეობებზე გადასვლა ნებაყოფლობით და თანდათანობით ესახებოდა, სტალინი კი მიიჩნევდა, რომ ეს პრობლემა მოკლე დროში უნდა გადაჭრილიყო.

პურის დამზადების კრიზისმა 1926–1929 წლებში დააჩქარა ხელისუფლების მხრიდან გადაწყვეტილების მიღება. კრიზისის არსი შემდეგი იყო: გლეხები ამცირებდნენ სახელმწიფოსთვის ხორბლის მიწოდებას და შლიდნენ დაგეგმილი მაჩვენებლების შესრულებას. ამის მიზეზი კი დაბალი შესასყიდი ფასები იყო, გარდა ამისა, არ ჰქონდათ სტიმული სათესი ფართობის გასაზრდელად.

1920-იანი წლების ბოლოს კვლავ წარმოიქმნა „ფასების მაკრატელი“ და პურის დამზადების კრიზისი. მრეწველობა სახელმწიფოს ხელში წაგებიანი იყო და სუბსიდიებს საჭიროებდა, ეს სუბსიდიები კი გლეხებისგან მოჰქონდათ. სამრეწველო საქონელზე ფასები მაღალი იყო, ხორბალზე საბაზრო ფასები იზრდებოდა, სახელმწიფო კი „მტკიცე“ ფასებით ყიდულობდა ხორბალს და, ამასთან, შესასყიდ ფასს ყოველწლიურად ამცირებდა.[1]

არსობრივად ეკონომიკურ პრობლემას კომუნისტური ხელისუფლება პოლიტიკურად მიიჩნევდა და შესაბამის გადაწყვეტის გზებს სახავდა:

1. პურით თავისუფალი ვაჭრობის აკრძალვა;
2. მარცვლეულის მარაგის კონფისკაცია;
3. ღარიბი გლეხების წაქეზება შეძლებულთა წინააღმდეგ.

შედეგები პარტიას არწმუნებდა ძალადობრივი ზომების ეფექტურობაში.

საბჭოთა კავშირის სოფელი 1929 წლისთვის შემდეგ სურათს წარმოადგენდა:

სსრკ-ის მოსახლეობა – დაახლოებით 160 მლნ. ადამიანი

- აქედან 80% – გლეხობა, 26 მლნ. მეურნეობა

მათ შორის:

-8,5 მლნ. – ღარიბი გლეხის მეურნეობა

-15 მლნ. – საშუალო გლეხური მეურნეობა

-1 მლნ.-ზე მეტი – კულაკური მეურნეობა

1929 წლის 7 ნოემბერს „პრავდაში“ დაიბეჭდა სტალინის სტატია „დიადი გარდატეხის წელი“, რომელშიც ლაპარაკი იყო „ძირეულ გარდატეხაზე“ ქვეყნის მიწათმოქმედების განვითარებაში – თითქოსდა ხდებოდა გადასვლა წვრილი და ჩამორჩენილი ინდივიდუალური მეურნეობებიდან „მსხვილ და მოწინავე კოლექტიურ მიწათმოქმედებაზე“. ეს იყო მთლიანი კოლექტივიზაციის კურსის დასაწყისი.

ფორსირებული საკოლმეურნეო მშენებლობა უმთავრეს ამოცანად იქნა მიჩნეული. საბჭოთა ხელისუფლებამ კურსი აიღო ერთპიროვნული მეურნეობების ლიკვიდაციაზე, ხორბლის ბაზრის განადგურებაზე, სოფლის მეურნეობის ფაქტობრივ გასახელმწიფოებრიობაზე. კოლექტივიზაციის პოლიტიკა ტარდებოდა ორი ძირითადი მიმართულებით: კოლმეურნეობებად ერთპიროვნული გლეხური მეურნეობების გაერთიანება და განკულაკება.

[1] 1928 წელს ცენტნერი ხორბალი ბაზარზე ღირდა 11 რუბლი, სახელმწიფო კი გლეხებს შესყიდვისას მხოლოდ 6 რუბლს აძლევდა.

გლეხური კოოპერაციის ძირითად ფორმად არჩეულ იქნა **სასოფლო-სამეურნეო არტელი.** ის განსხვავდებოდა **კომუნისაგან** (იქ განსაზოგადოებული იყო არა მარტო შრომა, არამედ შრომის შედეგებიც, ინვენტარი, საქონელი და ა.შ.) და მიწის ერთობლივი დამუშავების **ამხანაგობისაგან** (იქ კოლექტიური იყო მხოლოდ შრომა). არტელში კოლექტიურ შრომასთან, მიწის, საქონლის და ინვენტარის განსაზოგადოებასთან ერთად რჩებოდა პირადი დამხმარე მეურნეობა.

1929 წლის დასაწყისისთვის ქალაქებში ნეპი პრაქტიკულად შეწყდა. წვრილ მოვაჭრეებს და მეწარმეებს – დალაქებს, მკერავებს, მეწაღეებს – გაზრდილი გადასახადებით ახრჩობდნენ. ჯერი გლეხობაზე მიდგა.

1929 წლის დეკემბრის ბოლოს სტალინმა გამოაცხადა ნეპ-ის დამთავრებისა და „კულაკობის როგორც კლასის ლიკვიდაციის“ პოლიტიკაზე გადასვლის შესახებ.

1930 წლის 5 იანვარს გამოვიდა საკ. კპ(ბ)-ის ცენტრალური კომიტეტის დადგენილება „კოლექტივიზაციის ტემპებისა და საკოლმეურნეო მშენებლობისადმი სახელმწიფოს დახმარების ზომების შესახებ“. დადგენილება აუქმებდა კოლექტივიზაციის თავდაპირველ გეგმას (პირველი ხუთწლედის განმავლობაში, – 1928 წლის ოქტომბრიდან 1933 წლის ჩათვლით კოლმეურნეობებში მოექციათ გლეხობის 20%) და ადგენდა კოლექტივიზაციის დამთავრების მკაცრ ვადებს: ქვემო და შუა ვოლგისპირეთი – 1930 წლის შემოდგომა, უკიდურეს შემთხვევაში 1931 წლის გაზაფხული, დანარჩენი მარცვლეულის მწარმოებელი რაიონებისთვის – 1931 წლის შემოდგომა, ან არა უგვიანეს 1932 წლის გაზაფხულისა. საბჭოთა კავშირის დანარჩენი რაიონებისთვის კოლექტივიზაციის ამოცანები უნდა გადაწყვეტილიყო ხუთი წლის განმავლობაში.[1]

გეგმის თანახმად:

1/ კულაკებისთვის უნდა ჩამოერთმიათ მთელი ქონება და გადაესახლებინათ ისინი;

2/ კულაკების ქონება გადაეცათ კოლმეურნეობებისთვის, როგორც სოფლის ღარიბების წილი. სწორედ ღარიბებზე დაყრდნობას აპირებდნენ ბოლშევიკები;

3/ ეიძულებინათ საშუალო გლეხი, შესულიყო კოლმეურნეობაში და შეეტანა მთელი თავისი ქონება.

ბოლშევიკების შეფასებით, საბჭოთა კავშირში იყო 2 მლნ. კულაკური მეურნეობა; 15 მლნ. საშუალო გლეხი; 8 მლნ. ღარიბი გლეხი. თავის მხრივ, კულაკებს სამ ჯგუფად ყოფდნენ: პირველ ჯგუფში შევიდნენ „აქტიური კონტრრევოლუციონერები“, რომლებიც ან უნდა დაეხვრიტათ, ან ბანაკებში ჩაესვათ; მეორე ჯგუფში შედიოდნენ ისინი, ვინც უნდა გადაესახლებინათ შორეულ ადგილებში (სპეცდასახლებები); მესამეში ისინი, რომელთაც სოფლიდან გაასახლებდნენ, ოღონდ თავისი ოლქის ფარგლებში.[2]

1930 წლის 30 იანვარს პოლიტბიურომ მიიღო საიდუმლო დადგენილება, რომლის მიხედვითაც უკვე დასაწყისშივე უნდა განეკულაკებინათ 200 ათასზე მეტი ადამიანი, აქედან 60 ათასი დაეხვრიტათ, ანდა გაეგზავნათ საპატიმრო ბანაკებში, ხოლო 150 ათასი გადაესახლებინათ შორეულ ადგილებში.

1930 წლის 5-6 თებერვალს ღამით განკულაკება დაიწყო ჩრდილოეთ კავკასიის მხარეში და შემდეგ მთელი ქვეყანა მოიცვა. კოლექტივიზაციასა და განკულაკებაში დასახმარებლად სო-

---

[1] დოკუმენტი ღიად ტოვებდა ძირითად საკითხებს: რა მეთოდებით უნდა განხორციელებულიყო კოლექტივიზაცია; როგორ უნდა გატარებულიყო განკულაკება; როგორ უნდა მოქცეოდნენ განკულაკებულებს? პასუხები იგულისხმებოდა. სოფლად ჯერ კიდევ არ იყო დავიწყებული პურის დამამზადებელი კამპანიების ძალადობა და ხელისუფლება სოფელთან ურთიერთობაში ძალადობას კვლავ აქცევდა მთავარ იარაღად.

[2] История России XX век, Том II, Под ред. А.Б.Зубова, М., 2016, 169.

ფლად გაიგზავნა 25 ათასი მუშა ქალაქებიდან (შემდეგ მათ დაემატა 35 ათასი ადამიანი). ისინი ისეთი ტემპით მოქმედებდნენ, რომ ერთ თვეში გლეხების 58% ჩაეწერა კოლმეურნეობებში.

კოლექტივიზაციის ტემპები საბჭოთა კავშირში

რეგიონები	დამთავრების ვადები
ჩრდილოეთ კავკასია, შუა და ქვედა ვოლგისპირეთი	1930 წლის შემოდგომა – 1931 წლის გაზაფხული
უკრაინა, ცენტრალური შავმიწა რაიონი, ციმბირი, ურალი, ყაზახეთი	1931 წლის შემოდგომა – 1932 წლის გაზაფხული
დანარჩენი რეგიონები	1933 წლისათვის

კოლექტივიზაციის მიზნები:

- „კულაკობის, როგორც კლასის, ლიკვიდაცია“;
- წარმოების საშუალებათა განსაზოგადოება;
- სოფლის მეურნეობის ცენტრალიზებული მართვა;
- შრომის ეფექტურობის ამაღლება;
- ინდუსტრიალიზაციისთვის სახსრების მიღება.

2.2. განკულაკება

კულაკები, ანუ მდიდარი გლეხები, მიჩნეული იყვნენ საბჭოთა კავშირში არსებულ უკანასკნელ კაპიტალისტურ კლასად, რომელთანაც, სოციალისტური ინდუსტრიალიზაციის წარმატებებთან ერთად, გარდაუვალად მიიჩნეოდა მისი, როგორც კლასის, ლიკვიდაცია.

1928 წლიდან დაიწყო შეტევა კულაკობის წინააღმდეგ, რომელიც შეიცვალა კულაკობის, როგორც კლასის, ლიკვიდაციის პოლიტიკით. კოლექტივიზაციის პოლიტიკა გულისხმობდა კულაკობის ლიკვიდაციის პოლიტიკასაც.

სოფლად მიმდინარეობდა ორი ურთიერთდაკავშირებული ძალადობრივი პროცესი: კოლმეურნეობების შექმნა და განკულაკება. კულაკური მეურნეობების ლიკვიდაცია, პირველ რიგში, იმიტომ ხდებოდა, რომ უზრუნველეყოთ კოლექტიური მეურნეობები მატერიალური ბაზით. 1929 წლის ბოლოდან 1930 წლის შუა ხანებამდე განაკულაკეს 350 ათასზე მეტი გლეხური მეურნეობა, მათი ქონება კი კოლმეურნეობებს გადაეცათ.

ხელისუფლებას ზუსტად არ განუსაზღვრავს, ვინ უნდა ჩაეთვალათ კულაკებად. ტრადიციულად კულაკად ითვლებოდა ის, ვინც იყენებდა დაქირავებულ შრომას, მაგრამ პრაქტიკაში კულაკად შეიძლება ჩაეთვალათ საშუალო გლეხიც, რომელსაც ჰყავდა ორი ძროხა, ან ორი ცხენი, ან ჰქონდა კარგი სახლი. თითოეულმა რაიონმა მიიღო განკულაკების ნორმა, რაც უდრიდა გლეხთა მთლიანი კომლების 3 – 5%-ს. ადგილობრივი ხელისუფალნი ცდილობდნენ, „თავი გამოეჩინათ“ და ცდილობდნენ, განკულაკებისას ამ მაჩვენებლისთვის გადაეჭარბებინათ.[1] ხშირად კულა-

[1] თუ ვინ ჩაეთვალათ კულაკად და გაესახლებინათ, ამას წყვეტდა ადგილობრივი აქტივი, ღარიბი გლეხებისგან შემდგარი. განკულაკებულებს 2 საათი ეძლეოდათ მოსამზადებლად და უახლოეს რკინიგზის სადგურზე მიჰყავდათ. სატვირთო ვაგონებში შეჰყავდათ და ასახლებდნენ ციმბირში, ჩრდილოეთში ან ყაზახეთში.

კების რიცხვში შეჰყავდათ არა მხოლოდ საშუალო, არამედ ღარიბი გლეხებიც კი, რომლებიც რაიმე მიზეზით არ მოსწონდათ. ამ მოქმედების გასამართლებლად მოიგონეს სიტყვა „პოდკულაჩნიკი“[1]. ცალკეულ რაიონებში განკულაკებულთა რიცხვი 15–20%-ს აღწევდა. განკულაკების პოლიტიკით, ზოგიერთი მონაცემებით, დაზარალდა 15 მლნ. ადამიანი.

განკულაკება სოფელს ართმევდა აქტიურ, ინიციატივის და მეწარმეობის უნარის მქონე დამოუკიდებელ გლეხებს. მათ ბედს უნდა შეეშინებინა ისინი, ვისაც არ სურდა კოლმეურნეობაში ნებაყოფლობით შესვლა. კულაკებს ოჯახებიანად ასახლებდნენ, ბავშვებითა და მოხუცებით, ცივ ვაგონებში, მინიმალური ბარგით ათასობით კილომეტრზე მიჰყავდათ ურალის, ციმბირის, ყაზახეთის შორეულ რაიონებში. ამასთან, ხშირ შემთხვევაში პირდაპირ ტრიალ მინდორზე ჩამოსხამდნენ ხოლმე. მათ, ვისაც ჩათვლიდნენ აქტიურ „ანტისაბჭოურ“ ელემენტებად, საკონცენტრაციო ბანაკებში აგზავნიდნენ.

1929–1931 წლებში ლიკვიდირებული „კულაკური მეურნეობების“ საერთო რაოდენობა შეადგენდა 381 ათასს (1,8 მლნ. ადამიანი), ხოლო სულ კოლექტივიზაციის წლებში ამ რიცხვმა მიაღწია 1,1 მლნ. გლეხურ მეურნეობას. 1932 წლის იანვრისათვის ურალში, ციმბირში, ევროპულ ჩრდილოეთსა და ყაზახეთში გადაასახლეს 1,4 მლნ. გლეხი.

სულ კოლექტევიზაციის პერიოდში შორეულ რაიონებში გადაასახლეს 2,1 მლნ. ადამიანი, დაახლოებით ამდენივე გაასახლეს იმავე მხარისა და ოლქის ფარგლებში. 4 მილიონი დეპორტირებულიდან 1,8 მილიონი დაიღუპა.[2]

2.3. „თავბრუდახვევა წარმატებებისაგან“

მრავალ რაიონში, განსაკუთრებით უკრაინაში, კავკასიასა და შუა აზიაში გლეხობა წინააღმდეგობას უწევდა მასობრივ განკულაკებას. 1930 წლის იანვარ-აპრილში მოხდა გლეხთა 6117 საპროტესტო გამოსვლა, რომლებშიც 1.755.000 ადამიანი მონაწილეობდა. გლეხთა მღელვარებების ჩასახშობად გამოიყენეს წითელი არმიის ნაწილები.

მაგრამ უფრო მეტად გლეხები მიმართავდნენ პროტესტის პასიურ ფორმებს: უარს ამბობდნენ კოლმეურნეობებში შესვლაზე, ანადგურებდნენ საქონელს და ინვენტარს. აწყობდნენ ტერორისტულ აქტებსაც ქალაქებიდან გაგზავნილი კომუნისტებისა და კოლმეურნეობების ადგილობრივი აქტივისტების წინააღმდეგ.

1930 წლის გაზაფხულზე სტალინისთვის ცხადი გახდა, რომ კოლექტიური მეურნეობების დაჩქარებული შექმნა, რაც მისი ბრძანებით დაიწყო, კატასტროფის სერიოზულ საფრთხეს შეიცავდა. უკმაყოფილება არმიაშიც ჩნდებოდა. ასეთ პირობებში სტალინმა გადადგა კარგად გათვლილი ტაქტიკური ნაბიჯი. 2 მარტს „პრავდაში“ დიბეჭდა მისი სტატია „თავბრუდახვევა წარმატებებისაგან“. შექმნილ მდგომარეობაზე მთელ პასუხისმგებლობას აკისრებდა ადგილობრივ მუშაკებს, შემსრულებლებს. სტალინი აცხადებდა, რომ „არ შეიძლება კოლმეურნეობების ძალით დანერგვა“. ამ სტატიის გამოჩენის შემდეგ გლეხობის უმრავლესობა სტალინს მიიჩნევდა თავისი

[1] კულაკის მხარდამჭერი, კულაკის გავლენის ქვეშ მყოფი ადამიანი – „კულაკის კუდის ამწევი“.
[2] История России XX век, Том II, Под ред. А.Б.Зубова, М., 2016, 170.

ინტერესების დამცველად. დაიწყო გლეხობის მასობრივი გამოსვლა კოლმეურნეობებიდან. მილიონობით გლეხმა დატოვა კოლმეურნეობები.[1] თუმცა 1930 წლის შემოდგომიდან ზეწოლა გლეხებზე, კოლმეურნეობებში შესასვლელად, კვლავ გაძლიერდა.

მაგრამ ნაბიჯი უკან მხოლოდ იმიტომ გადაიდგა, რომ იქვე გაკეთებულიყო ახალი ნახტომი. 1930 წლის სექტემბერში საკ. კპ (ბ)-ის ცენტრალურმა კომიტეტმა ადგილობრივ პარტიულ ორგანიზაციებს წერილი გაუგზავნა, რომელშიც დაგმო მათი პასიური ქცევა, „გადახრების" წინაშე შიში და მოითხოვა „საკოლმეურნეო მოძრაობის ახალი აღმავლობის" უზრუნველყოფა. 1931 წლის სექტემბერში კოლექტიური გლეხური მეურნეობები უკვე აერთიანებდა გლეხური კომლების 60%-ს, 1933 წლისათვის – 60%-ს, 1934 წელს – 75%-ს, 1937 წლისათვის კი დაახლოებით 93%-ს.

2.4. კოლექტივიზაციის შედეგები

მასობრივი კოლექტივიზაციის პოლიტიკამ კატასტროფული შედეგები გამოიღო: 1929–1934 წლებში მარცვლეულის მთლიანი წარმოება 10%-ით შემცირდა, მსხვილი რქოსანი პირუტყვისა და ცხენების რაოდენობა 1929-1932 წლებში შემცირდა ერთი მესამედით, ღორების – ორჯერ, ცხვრების – 2,5-ჯერ.

კოლექტივიზაციის შედეგად გლეხური მეურნეობების რაოდენობა 1928 წელს არსებული 24,5 მილიონიდან 1937 წლისათვის 19,9 მილიონამდე შემცირდა. ეს იყო განკულაკებისა და გლეხების ქალაქებში ნებაყოფლობით წასვლის შედეგი. 1930-იან წლებში სოფლიდან წავიდა 15 მლნ. ადამიანზე მეტი, მუშათა კლასის რიცხვი კი 9 მილიონიდან 24 მლნ. ადამიანამდე გაიზარდა.

1929 წელს ქალაქად ცხოვრობდა საბჭოთა კავშირის მოსახლეობის 18%, დაახლოებით იმდენი, რაც პირველი მსოფლიო ომის წინ რუსეთის იმპერიაში. 1934 წელს უკვე 24% ცხოვრობდა ქალაქად. 4 წლის განმავლობაში ქვეყნის მოსახლეობის 6% (10 მლნ. ადამიანზე მეტი) წავიდა ქალაქად. 1940 წელს ქალაქებში 34% ცხოვრობდა.[2]

1934 წლის ბოლოსთვის გლეხთა მეურნეობების ¾ კოლექტივში იყო შესული, შეიქმნა 200 ათასი კოლმეურნეობა, საშუალოდ 75 გლეხური კომლი თითოეულში და 9,5 ათასი საბჭოთა მეურნეობა.

საქონლის განადგურებას, განკულაკების პოლიტიკით სოფლის გაღატაკებას, კოლმეურნეობების მუშაობის დეზორგანიზაციას შედეგად მოჰყვა 1932–1933 წლებში არნახული შიმშილობა, რამაც დაახლოებით 25–30 მლნ. ადამიანი მოიცვა. მნიშვნელოვანწილად ის ხელისუფლების პოლიტიკით იყო გამოწვეული.

ხელისუფლება ცდილობდა ტრაგედიის დამალვას და აკრძალა შიმშილობის შესახებ რაიმეს დაწერა მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებში. მიუხედავად მასშტაბური შიმშილობისა, საზღვარგარეთ გაიტანეს 18 მლნ. ცენტნერი მარცვლეული ვალუტის მისაღებად ინდუსტრიალიზაციის საჭიროებებისათვის.

ამ პერიოდის მასობრივმა შიმშილობამ უკრაინაში (1932–1933) მიიღო „გოლოდომორის" სახელი. 2006 წელს უკრაინის უმაღლესმა რადამ გოლოდომორი გამოაცხადა უკრაინელი ხალხის გენოციდის აქტად. უკრაინაში შიმშილობით დაღუპულთა სხვადასხვა რაოდენობა სახელდება. ერთ-ერთი შეფასებით 3 მლნ. 917,8 ადამიანი (იმავე შეფასებით, რუსეთში 3 მლნ. 264,6 ათასი,

[1] კოლმეურნეობები დატოვა მასში შეყვანილი გლეხების ორმა მესამედმა.
[2] История России XX век, Том II, Под ред. А.Б.Зубова, М., 2016, 175.

ყაზახეთში − 1 მლნ. 258,2 მლნ ადამიანი. სულ საბჭოთა კავშირში − 8 მლნ. 731,9 ათასი ადამიანი).

მიუხედავად მარცვლეულის წარმოების შემცირებისა, მისი სახელმწიფოსთვის მიწოდება 2-ჯერ გაიზარდა. კოლექტივიზაციამ ქალაქის განკარგულებაში მოაქცია სამუშაო ძალის დიდი ოდენობა, მრეწველობა უზრუნველყო აუცილებელი ნედლეულით, შექმნა პირობები სახსრების მისაზიდად ინდუსტრიალიზაციის საჭიროებებისათვის. კოლექტივიზაციამ მოსპო საბაზრო ეკონომიკის უკანასკნელი კუნძული − კერძომესაკუთრული გლეხური მეურნეობა.

კოლექტივიზაციის შედეგად სოფლის მეურნეობის პროდუქციის წარმოება, ფაქტობრივად, არ შეცვლილა. მხოლოდ მარცვლეულის საშუალოწლიური წარმოება გაიზარდა 6–7 მლნ ტონით. ამ მაჩვენებელს ახლა უზრუნველყოფდა არა 55 მლნ. გლეხი კერძო მეურნე, არამედ 35 მლნ. კოლმეურნე, რომლებიც მთლიანად სახელმწიფოზე იყვნენ დამოკიდებული.

განკულაკების შემდეგ სოფლის მეურნეობის პროდუქციის სახელმწიფო შესასყიდი ფასები კიდევ უფრო მძარცველური გახდა. მაგალითად, სახელმწიფო კილოგრამ კარაქს ყიდულობდა 4 მანეთად, მაღაზიაში კი 28 მანეთად ყიდდა, ანუ 7-ჯერ ძვირად. ანალოგიური მდგომარეობა იყო სხვა პროდუქტებზეც.

კოლექტივიზაციას არ გაუზრდია მარცვლეული კულტურების მოსავლიანობა. პირიქით, შემცირდა კიდეც. მეცხოველეობის პროდუქტები კი ერთ სულ მოსახლეზე 1940 წლისათვის 35%-ით ნაკლები იყო, ვიდრე კოლექტივიზაციის დაწყებამდე.

პერიოდი	წარმოება	
	მარცვლეული ცენტნერი ჰა-ზე	ხორცი, მლნ ტონა
ნეპ-ის 7 წლის განმავლობა-ში, 1923−1929 წლები	7,56	4,17
კოლექტივიზაციის 4 წელი, 1930−1933 წლები	7,22	3,33
საკოლმეურნეო წყობის 7 წელი, 1934−1940 წლები	7,37	3,61

კოლექტივიზაციის შედეგები:

- კოლექტივიზაციამ აუნაზღაურებელი ზიანი მიაყენა აგრარულ მეურნეობას (შემცირდა მარცვლეულის წარმოება, საქონლის ოდენობა, მოსავლიანობა, ნათესი ფართობი და ა.შ.);
- კოლმეურნეობები ფორმალურად იყო ნებაყოფლობითი კოოპერაციული გაერთიანებები, მაგრამ სინამდვილეში გადაიქცნენ სახელმწიფო საწარმოების სახეობად, რომელთაც მკაცრი საგეგმო დავალებები ჰქონდათ და დირექტიულ მართვას ექვემდებარებოდნენ;
- მოისპო გლეხ-მესაკუთრეთა მთელი სოციალური ფენა მათი ცხოვრების წესით, ზნეობრივი ფასეულობებით. თავისი ადგილი დაიკავა კოლმეურნე გლეხობამ.

2.5. კოლმეურნე გლეხობა

1930-იანი წლების დასაწყისში საბჭოთა სოფლის ცხოვრება მიმდინარეობდა იმ საშინელებათა ფონზე, რაც უკავშირდებოდა განკულაკებას და კოლმეურნეობების შექმნას. გაქრნენ კულაკები, საშუალო გლეხები და ღარიბებიც. გაჩნდა ახალი ტერმინები: კოლმეურნე გლეხობა, კოლმეურნე.

მდგომარეობა სოფელში უფრო რთული იყო, ვიდრე ქალაქში. სოფელს უყურებდნენ როგორც იაფი მარცვლეულისა და იაფი სამუშაო ძალის წყაროს. სახელმწიფო განუწყვეტლივ ზრდიდა პურის დამზადების ნორმას, გლეხებს ართმევდნენ მოსავლის თითქმის ნახევარს. მიწოდებული მარცვლეულის სანაცვლოდ სახელმწიფო გლეხობას უხდიდა თანხას მყარი ფასების მიხედვით, რომელიც არ შეცვლილა 1930-იანი წლების განმავლობაში. ამავე პერიოდში სამრეწველო საქონელზე ფასები 10-ჯერ გაიზარდა. კოლმეურნეთა შრომის ანაზღაურება ხდებოდა შრომადღეების სისტემით. მისი სიდიდე განისაზღვრებოდა კოლმეურნეობის შემოსავლის მიხედვით, ე. ი. მოსავლის იმ ნაწილით, რომელიც კოლმეურნეობას რჩებოდა სახელმწიფოსთან და მანქანა-სატრაქტორო სადგურებთან ანგარიშის გასწორების შემდეგ. როგორც წესი, კოლმეურნეობების შემოსავალი დაბალი იყო და ვერ აკმაყოფილებდა საარსებო მინიმუმს. შრომადღეების სანაცვლოდ გლეხები იღებდნენ მარცვალს ან სხვა პროდუქციას. კოლმეურნის შრომა ფულით, ფაქტობრივად, არ ნაზღაურდებოდა.

ინდუსტრიალიზაციის წარმატებებთან ერთად, სოფელი სულ უფრო მეტ ტრაქტორსა და სხვა ტექნიკას იღებდა, რომელიც თავს იყრიდა მანქანა-ტრაქტორების სადგურებში. ამან, გარკვეულწილად, გაანეიტრალა მუშა საქონლის − ხარებისა და ცხენების შემცირება. სოფლად გამოჩნდნენ ახალგაზრდა სპეციალისტები − აგრონომები, მექანიზატორები, რომლებიც ქვეყნის სასწავლებლებმა მოამზადეს.

1930-იანი წლების შუა ხანებში მდგომარეობა სოფლის მეურნეობაში, გარკვეულწილად, სტაბილიზდა. 1935 წლის თებერვალში გლეხებს ნება დართეს, ჰქონოდათ: მცირე პირადი ნაკვეთი, ერთი ძროხა, ორი ხბო, ღორი გოჭებით და 10 ცხვარი. ინდივიდუალურმა მეურნეობებმა დაიწყეს ბაზრისთვის პროდუქციის მიწოდება. გაუქმდა საბარათო სისტემა. სოფელში ცხოვრება გაუმჯობესების გზას დაადგა.

კოლმეურნე გლეხებს თავის პირად ნაკვეთებზე, რასაც სახნავი მიწის მხოლოდ 4% ეკავა, 1938 წელს მოჰყავდათ სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის 40%-ზე მეტი და გლეხობის ფულადი შემოსავლის ძირითადი წყარო იყო.

საბჭოთა სოფელი შეურიგდა საკოლმეურნეო წყობას, თუმცა გლეხობა მოსახლეობის ყველაზე უუფლებო ფენა იყო. 1932 წელს საბჭოთა კავშირში შიდა პასპორტები შემოიღეს[1], რომელთა გარეშეც ვერც საცხოვრებელ ადგილს შეიცვლიდა ადამიანი და ვერც მუშაობას დაიწყებდა. გლეხებს პასპორტები არ მისცეს, შესაბამისად, ისინი ნებართვის გარეშე ვერსად წავიდოდნენ და, ყმა-გლეხების მსგავსად, მიწაზე მიმაგრებული აღმოჩნდნენ. მაშინ კომპარტიის რუსული სახელწოდების აბრევიატურა ВКП(б) შემდეგნაირად გაშიფრეს − „მეორე ბატონყმობა (ბოლშევიკებისა)“ – „Второе Крепостное Право (большевиков)“.

[1] მანამდე პასპორტებს ოფიციალური პროპაგანდა გმობდა, როგორც კაპიტალისტურ ქვეყნებში არსებულ პოლიციურ სისტემას.

კოლექტივიზაციამ მოიტანა ის, რომ კოლმეურნეებს არ აინტერესებდათ განსაზოგადოებული ქონება და თავისი შრომის შედეგი.

კოლექტივიზაციის პოლიტიკის მთავარი მიზანი იყო პირობების შექმნა თანხების ამოსაღებად ინდუსტრიალიზაციისათვის. კოლექტივიზაცია იძულებითი მეთოდებით ტარდებოდა, თან ახლდა მასობრივი რეპრესიები არა მხოლოდ კულაკების, არამედ საშუალო გლეხების მიმართაც.

კოლმეურნე არც ხელფასს იღებდა, მას მხოლოდ „შრომადღეებს" უნაზღაურებდნენ (ჩვეულებრივ, ნატურით) მოსავლის იმ ნაწილიდან, რაც სახელმწიფო დამზადების გეგმის შესრულების შემდეგ რჩებოდა. თუკი მოსავალი დაბალი იყო, სახელმწიფოს თავისი წილი მაინც მიჰქონდა, გლეხს კი არაფერი რჩებოდა.

როდესაც სოფელმა დაიწყო ტექნიკის მიღება, ის მთლიანად თავმოყრილი იყო მანქანა-ტრაქტორების სადგურებში (მტს − МТС), რომელთა მომსახურებაც კოლმეურნეობებს თავისი მოსავლის ნაწილი უჯდებოდა. მტს-ები შემდეგ არა მარტო ემსახურებოდნენ, არამედ აკონტროლებდნენ მათზე მიმაგრებულ კოლმეურნეობებს: მტს-ებთან შეიქმნა პოლიტ-განყოფილებები, რომლებიც თვალს ადევნებდნენ კოლმეურნეთა კეთილსაიმედოობას. მტს-ები იღებდნენ კოლმეურნეობებიდან თავიანთ წილს და სახელმწიფოს კუთვნილ გადასახადებსაც.

1932 წლის 7 აგვისტოს გამოვიდა უმკაცრესი კანონი „სახელმწიფო საწარმოების, კოლმეურნეობებისა და კოოპერაციის ქონების დაცვის შესახებ". სოციალისტური საკუთრების დატაცებისთვის ეს კანონი ითვალისწინებდა დახვრეტას ქონების კონფისკაციით და შემამსუბუქებელი გარემოებების პირობებში − პატიმრობას არანაკლებ 10 წლით. „დატაცების" მასშტაბებს მნიშვნელობა არ ჰქონდა და ხალხში ამ კანონმა მიიღო „სამი თავთავის შესახებ კანონის" სახელი − ბევრი კოლმეურნე დააპატიმრეს და ბანაკში აღმოჩნდა იმის გამო, რომ საკოლმეურნეო მინდორზე მოსავლის აღების შემდეგ დარჩენილ თავთავებს აგროვებდა. ამ კანონით დასაჯეს მრავალშვილიანი დედებიც, რომელთაც არ იცოდნენ, როგორ გამოეკვებათ თავიანთი მშიერი ბავშვები. გაჩნდა ახალი სიტყვა „стригуны" − ეს მშიერი გლეხები იყვნენ, რომლებიც ყანაში თავთავებს მაკრატლით ჭრიდნენ

2.6. მითი კოლექტივიზაციის აუცილებლობის თაობაზე

საბჭოთა დროიდან არსებობს ლეგენდა, რომ კოლექტივიზაცია აუცილებელი იყო იმისათვის, რათა რესურსები გადაესროლათ სოფლის მეურნეობიდან მრეწველობაში. ეს ლეგენდა 1920-იან წლებში შექმნა ე. პრეობრაჟენსკის თეორიამ „თავდაპირველი სოციალისტური დაგროვების" შესახებ. მისი აზრით, სახელმწიფოს გლეხებისგან პროდუქტები შემცირებული ფასებით უნდა ეყიდა, ხოლო მისი რეალიზება გაზრდილი ფასებით მოეხდინა, მოგება კი მრეწველობაში ჩაედოთ. მაგრამ პრეობრაჟენსკის არ უფიქრია იმაზე, რომ გლეხები შემცირებული ფასებით პროდუქტების ჩაბარებას ნებით არ მოინდომებდნენ, ისინი გაზრდიდნენ საკუთარ მოხმარებას და შეამცირებდნენ წარმოებას.

კოლმეურნეობების სახით სტალინმა შექმნა მექანიზმი, რომელიც გულისხმობდა სოფლის მეურნეობის პროდუქტების რეგულარულ ჩაბარებას დაბალი ფასებით, მაგრამ „ნამეტი" პროდუქტი მრეწველობისთვის მაინც არ გამოდიოდა. დასავლეთელი მკვლევრების აზრით, მართალია, სახელმწიფოს მიერ კოლმეურნეობებიდან მიღებული პროდუქციის მოცულობა იზრდებოდა, მაგრამ, იმავდროულად, იზრდებოდა ის პროდუქციაც, რასაც მრეწველობა სოფელს აწვდიდა

– ტრაქტორები, კომბაინები, სატვირთო ავტომობილები, ქიმიური სასუქები. მაგალითად, 1932–1936 წლებში მრეწველობამ სოფლის მეურნეობას მიაწოდა ნახევარი მილიონი ტრაქტორი. კოლექტივიზაციის გამო ცხენების მასობრივი განადგურება რომ არა, შესაძლებელი იქნებოდა ტექნიკის ასეთი მასშტაბური მიწოდების გადადება.[1]

სინამდვილეში კოლექტივიზაციამ ინდუსტრიის განვითარება მხოლოდ დააზარალა. ეკონომიკური განვითარების ვარიანტების მათემატიკური მოდელირება აჩვენებს, რომ კოლექტივიზაციის გარეშე 1941 წლისათვის ძირითადი საწარმოო ფონდები ქვეყანაში 1/3-ით მეტი იქნებოდა, ხოლო მძიმე და სამშენებლო მრეწველობის წარმოება – თითქმის ორჯერ მეტი. სამუშაო ძალა სოფელში ჭარბად იქნებოდა და ქალაქად წავიდოდა ნებისმიერ შემთხვევაში. 9 მილიონი ადამიანის დაღუპვა, ამასთან შრომისმოყვარე და წარმატებული გლეხობისა, – არა მხოლოდ უზნეობა იყო, არამედ უდიდესი ეკონომიკური დანაკარგიც. კოლექტივიზაციამ დაასუსტა ქვეყანა პოლიტიკურადაც. 1941 წელს მასობრივად ტყვედ ჩაბარება გლეხი წითელარმიელებისა მნიშვნელოვანწილად განპირობებული იყო საკოლმეურნეო წყობის სიძულვილით.[2]

2.7. მითი პავლიკ მოროზოვზე

კოლექტივიზაციის პერიოდს და კულაკების წინააღმდეგ ბრძოლის ხანას ეკუთვნის საბჭოთა პროპაგანდისტული მითის გაჩენა **პავლიკ მოროზოვის** (1918–1932) შესახებ. კომუნისტური ლეგენდის თანახმად, 12 წლის მოსწავლე-პიონერი ციმბირის სოფელ გერასიმოვკიდან იყო საბჭოთა ხელისუფლებისა და საკოლმეურნეო მშენებლობის აქტიური მომხრე. მან სასამართლოში ამხილა თავისი მექრთამე მამა, რომელიც კულაკებთან თანამშრომლობდა (როცა სოფლსაბჭოს თავმჯდომარე იყო, სოფელში გადმოსახლებულ განკულაკებულებს ცნობას აძლევდა, რომ არიან სოფლის მკვიდრები და ამით საშუალებას აძლევდა, ქალაქში სამუშაოდ წასულიყვნენ) და ასევე მიუთითა, თუ სად მალავდა მამამისი პურს.

1932 წლის 2 სექტემბერს პავლიკი და მისი 9 წლის ძმა ფედია ტყეში წავიდნენ კენკრის საკრეფად და შემდეგ დახოცილები იპოვეს. მკვლელობა დაბრალდათ ბებია-ბაბუას (მამის მშობლებს) და სხვა ახლო ნათესავებს. სიკვდილით დასაჯეს 19 წლის ბიძაშვილი დანილა მოროზოვი და ბიძა არსენი კულიკანოვი. 81 წლის ბაბუა სერგეი მოროზოვი და ბებია ქსენია ციხეში გარდაიცვალნენ.

პავლიკ მოროზოვის გმირობის ამბავი თავიდან ფართოდ გამოიყენებოდა – კულაკების წინააღმდეგ ბრძოლის პერიოდში, 1930-იანი წლების მეორე ნახევრიდან სამაგალითოდ სახავდნენ პიონერებისათვის, რომლებიც საჯაროდ ემიჯნებოდნენ თავიანთ „ხალხის მტერ“ მშობლებს.[3]

შემდგომ მამის დამბეზღებელი პიონერი დიდად მიმზიდველ გმირად აღარ გამოიყურებოდა. ამიტომ 1950 წელს გამოცემულ საბჭოთა კავშირის ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოში მოკლედ იყო ნათქვამი: „1932 წელს ურალში 12 წლის მოსწავლე პიონერი პავლიკ მოროზოვი ამხილებდა კულაკებსა და მათ დამქაშებს, რომლებიც ძირგამომთხრელ მუშაობას ეწეოდნენ კოლმეურნეობათა წინააღმდეგ. კულაკები პავლიკს ტყეში ჩაუსაფრდნენ და მოკლეს“.[4]

---

[1] История России XX век, Том II, Под ред. А.Б.Зубова, М., 2016, 174-175.
[2] იქვე, 175.
[3] Елена Широкова, Павлик Морозов – http://ptiburdukov.ru
[4] სსრკ ისტორია, ნაწილი III, თბ., 1950, 381.

პოსტსაბჭოთა პერიოდში ეს მითი არამხოლოდ ზნეობრივი თვალსაზრისით დადგა ეჭვქვეშ: პავლიკი პიონერი ვერ იქნებოდა, რადგანაც სოფელში პიონერული ორგანიზაცია არ არსებობდა; სკოლაში, ფაქტობრივად, ვერ დადიოდა, რადგანაც მუშაობა უხდებოდა; მამამ ცოლ-შვილი მიატოვა და, მთვრალი, ცემდა ხოლმე კიდეც. ამიტომ პავლიკმა თუ დააბეზღა, ალბათ, გაბრაზებულმა, ცუდი მოპყრობის გამო: ძმები ტყეში შეიძლება დახოცა რომელიმე გადასახლებულმა, თუნდაც პურის ნატეხისთვის, ბაბუას და სხვა ნათესავებს კი მომხდართან არავითარ კავშირი არ ჰქონდათ. აღსანიშნავია, რომ ბაბუა ყოფილი ჟანდარმი იყო.

კოლექტივიზაციის ძირითადი თარიღები:

1928 – კოლმეურნეობათა ფორსირებული შექმნის დასაწყისი;
1929 – გაზეთ „პრავდაში“ დაიბეჭდა სტალინის სტატია „დიადი გარდატეხის წელი“;
1930 – გამოცხადდა „კულაკობის, როგორც კლასის, ლიკვიდაციის“ პოლიტიკა;
1932–1933 – შიმშილობა;
1940-იანი წლები – დამამთავრებელი ეტაპი.

შეკითხვები

- რა იყო მასობრივი კოლექტივიზაციის პოლიტიკაზე გადასვლის მიზეზები?
- კოლექტივიზაცია რატომ ხორციელდებოდა განკულაკების თანხლებით?
- რატომ დაწერა სტალინმა სტატია „თავბრუდახვევა წარმატებებისაგან“?
- რა შედეგები მოიტანა კოლექტივიზაციის პოლიტიკამ?
- კოლექტივიზაციის როგორი შეფასებებია თქვენთვის ცნობილი და რომელს იზიარებთ?

3. კულტურული რევოლუცია

3.1. კულტურული რევოლუციის არსი

ტერმინი „კულტურული რევოლუცია“ საბჭოურ პოლიტიკურ ლექსიკონში ლენინმა შემოიტანა ნაშრომში „კოოპერაციის შესახებ“. მისი დახასიათებით, ეს იყო მთელი გადატრიალება, ეტაპი ხალხის მასების კულტურულ განვითარებაში. კულტურული რევოლუცია ეწოდება ბოლშევიკური ხელისუფლების მიერ განხორციელებულ ღონისძიებებს საზოგადოების კულტურული და იდეოლოგიური ცხოვრების ძირეულად გარდასაქმნელად. მიზანი იყო კულტურის ახალი ტიპის ფორმირება, რაც განიხილებოდა სოციალისტური საზოგადოების მშენებლობის ნაწილად. მისი ერთ-ერთი უმთავრესი ამოცანა იყო პროლეტარული კლასებიდან გამოსულთა წილის გაზრდა ინტელიგენციის სოციალურ შემადგენლობაში.

კულტურული რევოლუციის ამოცანების გადაწყვეტაზე საბჭოთა ხელისუფლება თავიდანვე ზრუნავდა, მაგრამ მასირებულად რეალიზებულ იქნა პირველი ხუთწლედების დროს. 1930-იან წლებში კულტურული რევოლუცია ესმოდათ როგორც საზოგადოების დიდი გარდაქმნის ნაწილი – ინდუსტრიალიზაციასა და კოლექტივიზაციასთან ერთად. ასევე კულტურული რევოლუციის ფარგლებში შეიცვალა სამეცნიერო საქმიანობის ორგანიზაცია საბჭოთა კავშირში.

3.2. კულტურული რევოლუცია როგორც საზოგადოების იდეოლოგიური გარდაქმნა

კულტურული რევოლუცია, პირველ რიგში, საზოგადოების იდეოლოგიურ გარდაქმნას ისახავდა მიზნად. კულტურული რევოლუციის მთავარი ამოცანა იყო საბჭოთა ადამიანების მსოფლმხედველობაში მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგიის პრინციპების დანერგვა. ამ თვალსაზრისით, პირველი ნაბიჯები ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგვე გატარდა. 1918 წლის 23 იანვარს გამოიცა დეკრეტი ეკლესიის სახელმწიფოსგან და სკოლის ეკლესიისგან გამოყოფის შესახებ. გაუქმებულ იქნა საგნები, რომლებიც რელიგიურ განათლებას უკავშირდებოდა: ღვთისმეტყველება, ძველი ბერძნული ენა და სხვ.

საზოგადოების იდეოლოგიური გარდაქმნისათვის საბჭოთა ხელისუფლების პირველსავე თვეებში საზოგადოების კულტურული ცხოვრების სამართავად შეიქმნა პარტიულ-სახელმწიფო ორგანოების ფართო ქსელი: **აგიტპროპი** (ბოლშევიკური პარტიის აგიტაცია-პროპაგანდის განყოფილება), **„გლავპოლიტპროსვეტი“** (შეიქმნა 1920 წლის კომუნისტური პარტიის იდეოლოგიის შესაბამისად, პოლიტიკური, საგანმანათლებლო და სააგიტაციო-პროპაგანდისტული მუშაობის სახელმძღვანელოდ, ჰქონდა: სამკითხველოები, კლუბები, პარტიული სკოლები, კომუნისტური უნივერსიტეტები და სხვ.), **„ნარკომპროსი“** (განათლების სახალხო კომისარიატი), **მთავლიტი** (საბჭოური ცენზურა − აკონტროლებდა პრესას, ჟურნალებს და ლიტერატურას) და სხვ. გაუქმდა სიტყვის თავისუფლება, შემოღებულ იქნა მკაცრი ცენზურა, განხორციელდა კულტურული დაწესებულებების (გამომცემლობების, მუზეუმების, კინოფაბრიკების) ნაციონალიზაცია.

იდეოლოგიის სფეროში ფართოდ გაიშალა ათეისტური პროპაგანდა, დაიწყო რელიგიური დევნა, ტაძრები გადააკეთეს კლუბებად, საწყობებად.

3.3. ბრძოლა წერა-კითხვის უცოდინრობის დასაძლევად

კულტურული რევოლუციის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ამოცანად მიიჩნეოდა წერა-კითხვის უცოდინარობის დაძლევა. 1920 წლის აღწერის მონაცემებით, წერა-კითხვა იცოდა მხოლოდ რუსეთის ფედერაციის 8 წელზე უფროსი ადამიანების 41,7%-მა. წერა-კითხვის უცოდინრობის დაძლევის გარეშე შეუძლებელი იყო სამეცნიერო-ტექნიკური განვითარება და კომუნისტური იდეოლოგიის დანერგვა.

წერა-კითხვის უცოდინრობის დაძლევა რთულ ამოცანად იქცა. 1917–1927 წლებში წერა-კითხვა 10 მილიონამდე უფროსი ასაკის ადამიანს ასწავლეს. მათ შორის რუსეთის ფედერაციის ტერიტორიაზე 5,5 მლნ. ადამიანს. ნეპ-ის წლებში უწიგნურობის დაძლევა სასურველი ტემპით ვერ მიმდინარეობდა. 1926 წლისათვის, წიგნიერების თვალსაზრისით, ევროპის ქვეყნებს შორის მე-19 ადგილი ეკავა და ჩამორჩებოდა ისეთ ქვეყნებს, როგორებიცაა თურქეთი და პორტუგალია.

1928 წელს კომკავშირის ინიციატივით დაიწყო ე.წ. „კულტურული ლაშქრობა“, რომლის ძალითაც უწიგნურობის დაძლევის ამოცანას თავის თავზე საზოგადოება იღებდა. 1930 წლისთვის კულტარმიელების რიცხვი 1 მილიონს აღწევდა, წერა-კითხვის სკოლებში კი დაკავებული იყო 10 მლნ. ადამიანი.

1930 წელს შემოიღეს საყოველთაო დაწყებითი განათლება, რაც ახალგაზრდობაში უწიგნურობის აღმოფხვრის გარანტიას იძლეოდა. 1930–1933 წლებში მოხდა გადასვლა საყოველთაო 4-წლიან განათლებაზე, 1933–1937 წლებში აშენდა 20 ათასზე მეტი სკოლა, 1937 წლიდან სავალდებულო გახდა 7-წლიანი განათლება.

1939 წლის აღწერის მონაცემებით, წერა-კითხვის ცოდნის დონემ 16-50 წლის მოსახლეობაში 90%-ს მიაღწია. წერა-კითხვის უცოდინარობა კი, საბოლოოდ, დაიძლია მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ.

წერა-კითხვის უცოდინარობის პოლიტიკის ფარგლებში შეიქმნა ეროვნული ალფავიტები საბჭოთა კავშირში შემავალი ხალხებისთვის. ალფავიტები ჯერ შეიქმნა ლათინური ანბანის საფუძველზე, შემდეგ კი გადაიყვანეს რუსულ ალფავიტზე – კირილიცაზე.

3.4. ბრძოლა „ძველი“ ინტელიგენციის წინააღმდეგ

საბჭოთა რეჟიმი თავიდანვე ახორციელებდა რეპრესიულ ზომებს ინტელექტუალი პოლიტიკური მოწინააღმდეგეების წინააღმდეგ. ეს განიხილებოდა კულტურული რევოლუციის ნაწილად. 1922 წლის მაისში ლენინმა წამოაყენა წინადადება, სიკვდილით დასჯა პოლიტიკური მოწინააღმდეგეების ნაწილისთვის შეეცვალათ უცხოეთში გაძევებით. ლ. ტროცკიმ ასეთი კომენტარი გაუკეთა ამ აქციას: „ჩვენ ეს ადამიანები გავასახლეთ იმიტომ, რომ მათი დახვრეტის საბაბი არ არსებობდა, ხოლო მათი ატანა შეუძლებელი იყო“.

განსხვავებულ აზრთან ბრძოლის ფარგლებში აღსანიშნავია **„ფილოსოფიური გემი“.** ამ სახელწოდებით ცნობილია ორი გერმანული სამგზავრო გემის რეისი 1922 წლის სექტემბერსა და ნოემბერში, რომლითაც პეტროგრადიდან შტეტინში (გერმანია) ჩაიყვანეს 160 საბჭოთა რუსეთიდან გაძევებული ინტელიგენციის წარმომადგენელი.

გაძევების ოპერაცია 1922–1923 წლებში მიმდინარეობდა. ინტელიგენციის წარმომადგენლები გააძევეს გემებით ოდესიდან და სევასტოპოლიდან, მატარებლებით მოსკოვიდან ლატვიასა და გერმანიაში. თითოეულ გასახლებულს ნება ეძლეოდა, თან წაეღო ორი ტრუსი, ორი წყვილი წინდა, პიჯაკი, შარვალი, პალტო, შლიაპა და ორი წყვილი ფეხსაცმელი. დანარჩენი ქონება კონფისკაციას ექვემდებარებოდა.

1922 წლის ზაფხულსა და შემოდგომაზე გასახლებულთა შორის ჭარბობდა უმაღლესი სასწავლებლების პროფესურა და ჰუმანიტარული პროფესიების წარმომადგენლები. გასახლებული 225 ადამიანიდან ექიმი იყო 45, პროფესორი და პედაგოგი – 41, ეკონომისტი, აგრონომი, კოოპერატორი – 30, ლიტერატორი – 22, იურისტი – 16, ინჟინერი – 12, პოლიტიკური მოღვაწე – 9, რელიგიური მოღვაწე – 2, სტუდენტი – 34.

1920-იანი წლების ბოლოდან დაიწყო ბურჟუაზიული სპეციალისტების გამოდევნის პოლიტიკა – გახმაურდა საჩვენებლად წარმართული „აკადემიური საქმე“, „შახტინის საქმე“, „პრომპარტიის საქმე“ და სხვ.

„შახტინის საქმე“ – 1928 წლის მაის-ივნისში უშიშროებამ შეთითხნა სასამართლო-პოლიტიკური პროცესი. დააპატიმრეს საბჭოთა კავშირის ქვანახშირის მრეწველობის 53 ხელმძღვანელი და სპეციალისტი. მათ ბრალი ედებოდათ დონბასში მავნებლობასა და საბოტაჟში. ესენი იყვნენ რევოლუციამდელი, „ძველი“ ინტელიგენციის წარმომადგენლები, მათ ბრალი ედებოდათ ასევე კონტრრევოლუციური ორგანიზაციის შექმნის მცდელობაში. ამის დამადასტურებელი არანაირი საბუთი კომუნისტებს არ გააჩნდათ, გარდა „თვითაღიარებებისა“. შახტინის საქმე ასევე მიიჩნევა იმ მიჯნად, საიდანაც დაიწყო ეკონომიკაში ნეპ-იდან „სოციალისტურ შეტევაზე“ გადასვლა.

„აკადემიური საქმე“ დაიწყო 1929 წლის იანვარში, იმის გამო, რომ 42 ახალ არჩეულ აკადემიკოსს შორის არ აღმოჩნდა 3 კომუნისტი-კანდიდატი. კომუნისტურ გაზეთებში (სხვა არც არსებობდა) გამოჩნდა მოთხოვნები აკადემიის რეორგანიზაციის თაობაზე, ასევე ზოგიერთ აკადემიკოსს ბრალი დასდეს „კონტრრევოლუციურ წარსულში“. კამპანია შეწყდა, როდესაც სამი კომუნისტი კანდიდატი – ა. დებორინი, ნ. ლუკინი, ვ. ფრიჩე აირჩიეს აკადემიკოსებად.

მაგრამ ბოლშევიკები მეცნიერებათა აკადემიას მტრულ ორგანიზაციად მიაჩნდა. 1929 წლის აგვისტოში ლენინგრადში მეცნიერებათა აკადემიაში „წმენდის“ ჩასატარებლად გაიგზავნა სპეციალური სამთავრობო კომისია.[1] გაათავისუფლეს 128 შტატის (960-იდან) და 520 ზეშტატიანი (830-იდან) თანამშრომელი. 1929 წლის დეკემბრიდან 1930 წლის დეკემბრამდე „აკადემიური საქმის“ ფარგლებში დააპატიმრეს 100-ზე მეტი ადამიანი, ძირითადად ისტორიკოსები და სხვა ჰუმანიტარული სპეციალობის წარმომადგენლები. „აკადემიური საქმე“ გადაეხლართა უშიშროების მიერ პარალელურად შეთითხნილ სხვა საქმეებს. ამ საქმის ფარგლებში რეპრესირებულთა რეაბილიტაცია 1967 წლამდე გაჭიანურდა.

1929 წლიდან დაიწყო მკაცრი კონტროლის დამყარება მეცნიერთა საქმიანობაზე. ძველ სპეციალისტებს ოპოზიციური განწყობით აპატიმრებდნენ. სამეცნიერო მუშაობა უნდა დაქვემდებარებოდა სახელმწიფო დაგეგმვის ინტერესებს.

„პრომპარტიის საქმე“ – 1930 წლის გაზაფხულზე მაღაროებში მომხდარი რამდენიმე გაფიცვის შემდეგ დააპატიმრეს ინჟინრებისა და სამეცნიერო-ტექნიკური ინტელიგენციის დიდი

[1] 1934 წლამდე მეცნიერებათა აკადემია ლენინგრადში იყო განთავსებული.

ჯგუფი, მათ ბრალად ედებოდათ იატაქვეშა პოლიტიკური ორგანიზაციის „სამრეწველო პარტიის“ შექმნა. ბოლშევიკური ბრალდების თანახმად, ამ ორგანიზაციამ 1925–1930 წლებში მრავალი ძირგამომთხრელი აქტი მოაწყო მრეწველობასა და ტრანსპორტზე. გამართეს რამდენიმე საჩვენებელი პროცესი. სულ დააპატიმრეს 2 ათასზე მეტი ადამიანი. 1989 წელს ყველა ბრალდებული რეაბილიტირებული იქნა.

„პრომპარტიის საქმით“ ბოლშევიკები ცდილობდნენ დისციპლინის განმტკიცებას, საგაფიცვო მოძრაობის შეწყვეტას, შრომისნაყოფიერების ამაღლებას.

3.5. „საბჭოთა ინტელიგენციის“ შექმნა

„ძველი ინტელიგენციის“ მიმართ უნდობლობასა და რეპრესიებთან ერთად საბჭოთა რეჟიმს სჭირდებოდა საბჭოთა რეჟიმის ერთგული ინტელიგენციის აღზრდა. კულტურის მოღვაწეების წინაშე პირდაპირ დააყენეს ხელისუფლების მომსახურების ამოცანა. მწერლებსა და მხატვრებს საზოგადოებისთვის უნდა მოეწოდებინათ „კომუნიზმის მწვერვალებისკენ“, განედიდებინათ საბჭოთა ხელისუფლება.

1932 წელს, კომუნისტური პარტიის გადაწყვეტილებით, დაშლილად გამოცხადდა მწერალთა სხვადასხვა გაერთიანება, 1934 წელს კი შეიქმნა საბჭოთა კავშირის მწერალთა კავშირი. ანალოგიურად შეიქმნა კომპოზიტორთა, არქიტექტორთა, მხატვართა კავშირები. რეპრესირებულ იქნა „იდეოლოგიურად უცხო“ დაახლოებით ათასი მწერალი.

ახალი შემოქმედებითი კავშირების სავალდებულო მხატვრულ მეთოდად გამოცხადდა სოციალისტური რეალიზმის მეთოდი, რომლის საფუძვლებიც შეიმუშავა მწერალთა კავშირის ხელმძღვანელმა მაქსიმ გორკიმ. 1930-იან წლებში კულტურის მოღვაწეების წინაშე დასახული ერთ-ერთი უმთავრესი ამოცანა იყო სინამდვილის შელამაზება და სტალინის პიროვნების კულტის შექმნა.

„ახალი ინტელიგენციის“ ფორმირება ხდებოდა მშრომელი კლასებიდან (მუშები და გლეხები) გამოსული ახალგაზრდებიდან. 1928 წელს საბჭოთა კავშირში იყო 170 ათასი სტუდენტი, 1940 წელს კი უკვე 810 ათასი, მათგან 200 ათასზე მეტი სწავლობდა ტექნიკურ უმაღლეს სასწავლებლებში. 170 ათასი სტუდენტიდან, რომელთაც განათლება 1-ლ ხუთწლედში მიიღეს, 1940 წლისათვის ხელმძღვანელ პოსტებზე 152 ათასი იყო, ხოლო მეორე ხუთწლედში უმაღლესდამთავრებული საინჟინრო-ტექნიკური სპეციალობის 370 ათასი სტუდენტიდან 1940 წელს ხელმძღვანელი პოსტები ეკავათ 266 ათას ადამიანს.

3.6. ისტორიის სტალინური ვერსიის დამკვიდრება

სკოლებსა და უმაღლეს სასწავლებლებში შემოიღეს მრავალი საგანი, რომელთა მიზანიც იყო მარქსიზმის კომუნისტური ვერსიის სწავლება. ისტორიის სწავლება სკოლებსა და უმაღლეს სასწავლებლებში შეიცვალა ე.წ. „საზოგადოებათმცოდნეობის“ შესწავლით. უმაღლესებში სავალდებულო გახდა ისეთი დისციპლინების სწავლება, როგორებიც იყო: ისტორიული მატერიალიზმი, პროლეტარული რევოლუციების ისტორია, პარტიის ისტორია და ლენინიზმის საფუძვლები. 1921 წელს იურიდიული, ისტორიული და ეკონომიკური ფაკულტეტების ნაცვლად შეიქმნა საზოგადოებრივ მეცნიერებათა ფაკულტეტი.

1930-იანი წლების შუა ხანებიდან აღადგინეს ჰუმანიტარული ფაკულტეტები უნივერსიტეტებში და მიხვდნენ ისტორიის სწავლების მნიშვნელობასაც. სერიოზული ყურადღება მიექცა ისტორიის სტალინური ვერსიის დამკვიდრებას. 1935 წელს სტალინის უშუალო მონაწილეობით შეიქმნა ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელო. ამ საგანს დაეკისრა ძირითადი ფუნქცია მოსწავლეთა იდეოლოგიურ აღზრდაში. პარტიული სწავლებისათვის 1938 წელს მომზადდა „სკპ (ბ) ისტორიის მოკლე კურსი“. ამ წიგნში გადმოცემული იყო პარტიისა და საბჭოთა სახელმწიფოს ისტორიის სტალინური ვერსია, წიგნში მხილებული და დაგმობილი იყვნენ სტალინის მოწინააღმდეგეები.

1929 წლიდან, სტალინის დაბადების 50 წლისთავთან დაკავშირებით, აქტიურად დაიწყო სტალინის პიროვნების კულტის ფორმირება. სტალინს უწოდებდნენ „დიდ ბელადს“, „დიდ ბელადსა და მასწავლებელს“, „ხალხთა მამას“, „დიდ სარდალს“, გაჩნდა ფრაზა „ლენინურ-სტალინური პარტია“, „სტალინი – ესაა ლენინი დღეს“, სტალინის სახელი ეწოდა ცარიცინს, ტაჯიკეთის დედაქალაქ დუშანბეს და სხვა მრავალ ქალაქსა და დასახლებულ პუნქტს. სტალინის პორტრეტს კიდებდნენ მარქსის, ენგელსის და ლენინის პორტრეტების გვერდით.

IX თავი

საბჭოთა კავშირის საერთაშორისო მდგომარეობა 1928–1939

შესავალი

1920-იან წლებში ორი წინააღმდეგობრივი ფაქტორი განაპირობებდა საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკას:

ერთი მხრივ, სახელმწიფოებრივი ინტერესები მოითხოვდა სხვა ქვეყნებთან მშვიდობიან თანაარსებობას, რომლის გარეშეც შეუძლებელი იყო ეკონომიკის აღდგენა და განვითარება;

მეორე მხრივ, საბჭოთა ქვეყნის ხელმძღვანელობა წარმართავდა კომუნისტური ინტერნაციონალის საქმიანობას და კურსი აღებული ჰქონდა მსოფლიო რევოლუციაზე. ეს ართულებდა ურთიერთობებს სხვა ქვეყნებთან და უნდობლობას იწვევდა მათში.

1920-იან წლებში საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკის პრიორიტეტული მიმართულებები იყო:

- ქვეყნის დიპლომატიური და ეკონომიკური ბლოკადის გარღვევა;
- პოლიტიკური და ეკონომიკური პარტნიორების მოძიება;
- საგარეო პირობების უზრუნველყოფა საბჭოთა კავშირში სოციალიზმის მშენებლობისთვის;
- ბრძოლის გაგრძელება „მსოფლიო რევოლუციის“ გასამარჯვებლად.

1922–1933 წლებში საბჭოთა საგარეო პოლიტიკას პროგერმანული ორიენტაცია ჰქონდა. გერმანია ბოლშევიკ ლიდერებს წარმოუდგებოდათ მომავალი პროლეტარული რევოლუციის ქვეყნად, ხოლო საფრანგეთი და დიდი ბრიტანეთი პოტენციურ მტრებად.

გერმანიაში ნაცისტების ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ ხდება საბჭოთა საგარეო პოლიტიკის ორიენტირება დასავლეთის დემოკრატიულ ქვეყნებზე, ცდილობდნენ ერთიანი ანტიფაშისტური ფრონტის შექმნას ევროპაში.

კონსტიტუციის თანახმად, საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკა უმაღლესი საბჭოს პრეროგატივა იყო, სინამდვილეში კი მას წარმართავდა პარტიის პოლიტბიურო და სტალინი. ყოველდღიურ საგარეო-პოლიტიკურ საქმიანობას ახორციელებდა საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატი, რომელსაც სათავეში ედგნენ:

- გ. ჩიჩერინი (1918–1930)
- მ. ლიტვინოვი (1930–1939)
- ვ. მოლოტოვი (1939–1949)

1939–1940 წლებში კი ხდება საბჭოთა კავშირის ხელახალი დაახლოება გერმანიასთან.

1920-იან – 1930-იან წლებში საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკაში გამოიყოფა სამი ეტაპი:

ეტაპი	წლები	შინაარსი
1-ლი ეტაპი: საერთაშორისო ურთი-	1922–1933 წლები	დიპლომატიური და ეკონომიკური ურთიერთობების დამყარება. „აღიარებათა ტალღა“. საბჭოთა საგარეო

ერთობების ჩამოყალიბება		პოლიტიკის პროგერმანული ორიენტაცია, რათა დაპირისპირებოდნენ „მთავარ პოტენციურ მოწინააღმდეგეებს“ – ინგლისსა და საფრანგეთს.
მე-2 ეტაპი: „პაციფიზმის ერა“	1933–1939 წლები	ანტიგერმანული მიმართულება. საბჭოთა საგარეო პოლიტიკა ორიენტაციას იღებს დასავლურ დემოკრატიებზე. კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემის შექმნის მცდელობა (მ. ლიტვინოვი). ერთა ლიგაში მიღება.
მე-3 ეტაპი: საერთაშორისო ურთიერთობების კრიზისი	1939–1940 წლები	გერმანიასთან ახალი დაახლოების დაწყება. 1939 წლის 23 აგვისტო – „რიბენტროპ-მოლოტოვის“ თავდაუსხმელობის პაქტი.

1. საბჭოთა კავშირის საერთაშორისო მდგომარეობის განმტკიცება

1.1. საბჭოთა კავშირის ადგილი მსოფლიო რევოლუციურ პროცესში

საბჭოთა კავშირში 1920-იანი წლების შუა ხანებში სტალინის პოზიციამ გაიმარჯვა და მსოფლიო რევოლუციის სტიმულირების პოლიტიკიდან ბოლშევიკები გადავიდნენ ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის მშენებლობის პოლიტიკაზე. მსოფლიო რევოლუციის აჩრდილი პირველი ხუთწლედის ხმაურიან მშენებლობებში ჩაიძირა.

მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის იდეას ახალი, ასევე არანაკლებ ილუზიური იდეა ჩაენაცვლა – საბჭოთა კავშირის მსოფლიოზე გაბატონება. მსოფლიო რევოლუციაც დავიწყებას არ მისცემია. საბჭოთა კავშირში სოციალიზმის მშენებლობა განიხილებოდა მსოფლიო სოციალისტური რევოლუციის პლაცდარმის შექმნად და მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში პროლეტარული რევოლუციების განხორციელება – როგორც საშუალება საბჭოთა ქვეყნის როლის გასაძლიერებლად მსოფლიო პოლიტიკაში.

საბჭოთა კავშირში სოციალიზმის აშენების სტალინური თეორია ამტკიცებდა რუსეთის „სოციალისტური“ სახელმწიფოს პრიორიტეტს საერთაშორისო კომუნისტური მოძრაობის ყველა სხვა პრობლემასთან შედარებით. 1927 წლის ბოლოს სტალინმა პირდაპირ განაცხადა, რომ რევოლუციონერი და ინტერნაციონალისტი მხოლოდ ისაა, ვინც მზადაა, უპირობოდ დაიცვას საბჭოთა კავშირი – პირველი სოციალისტური სახელმწიფო. რევოლუციური მოძრაობის წინსვლა შეუძლებელია საბჭოთა კავშირის დაცვის გარეშე.

1930-იანი წლების დასაწყისში სტალინის პოზიციის ნაციონალ-კომუნისტური ხასიათი კიდევ უფრო მკაფიოდ გამოიკვეთა. მოსახლეობის შეგნებაში გაძლიერებით ინერგებოდა საბჭოთა პატრიოტიზმის იდეები, რომლებიც გადადიოდა „წითელ“ დიდმპყრობელურ შოვინიზმში. ქვეყანაში მკვიდრდებოდა მტრებით გარშემორტყმული ბანაკის იდეა, სადაც გარედან განუწყვეტლივ აგზავნიდნენ დივერსანტებსა და მავნებლებს.

ამავე დროს, რუსი კომუნისტები და მათ კვალდაკვალ მესამე კომუნისტურ ინტერნაციონალში შემავალი პარტიები არასწორად აფასებდნენ რეალობას. მსოფლიო რევოლუციის „ტემპის

შენელების“, „გაჭიანურების“ მთავარ მიზეზად მიიჩნევდნენ კაპიტალიზმის დროებით სტაბილიზაციას (ანუ კაპიტალიზმის ნაწილობრივ განმტკიცებას). ისინი თვლიდნენ, რომ მთლიანობაში კაპიტალიზმმა ამოწურა თავისი შინაგანი ძალები და აღარ შეეძლო განვითარება. ამიტომ კომუნისტები სულ მცირე გართულებას, ეკონომიკურ თუ პოლიტიკურ სიძნელეებს, კლასობრივი ბრძოლის გამწვავებას აღიქვამდნენ როგორც კაპიტალისტური სისტემის „უკანასკნელ საათს“, „დასასრულის დადგომას“. ასეთი თვალსაზრისი ახალისებდა „მემარცხენე ტენდენციებს“.

ამავე დროს, სტალინი ცდილობდა, კომინტერნი გადაექცია თავისებურ ზეცენტრალიზებულ მსოფლიო პარტიად, რომელიც მასთან ათანხმებდა თავის პოლიტიკას. ეს მნიშვნელოვნად ასუსტებდა კომუნისტური პარტიების პოზიციებს.

1920-იანი წლების ბოლოდან მსოფლიოში არსებულ ვითარებასა და საგარეო პოლიტიკაზე დიდ გავლენას ახდენდა მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისი, რომელმაც განსაკუთრებით გამოკვეთილი ხასიათი 1929–1933 წლებში მიიღო. მას მოჰყვა სამრეწველო წარმოების მკვეთრი შემცირება კაპიტალისტურ ქვეყნებში: აშშ-ში – 46%-ით, გერმანიაში – 40%-ით, საფრანგეთში – 31%-ით, ინგლისში – 16%-ით.

კრიზისის დაწყება საბჭოთა კავშირში და კომინტერნში შეაფასეს როგორც მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის მოახლოების მაუწყებელი. მაგრამ კაპიტალიზმმა კიდევ ერთხელ აჩვენა თავისი სიმტკიცე. კრიზისი დაიძლია და ეს მოხდა მნიშვნელოვანწილად სახელმწიფოს ჩარევით ეკონომიკის სფეროში. კრიზისის დაძლევა განსხვავებულ ხასიათს ატარებდა: ლიბერალურ-რეფორმისტულს (აშშ, ინგლისი), სოციალ-რეფორმისტულს (სკანდინავიის ქვეყნები, თავიდან საფრანგეთი) და ტოტალიტარულს (გერმანია, იტალია, იაპონია).

1.2. ბოლშევიზმის გაკვეთილი მსოფლიოსათვის. ფაშიზმისა და ნაციზმის ჩამოყალიბება

ბოლშევიკების მიერ ხელისუფლების დაპყრობამ და სამოქალაქო ომში გამარჯვებამ მთელი მსოფლიოს ყურადღება მიიქცია. ბევრი შეზარა რევოლუციის საშინელებებმა და ცდილობდა, თავიდან აეცილებინა მისი გამეორება თავის ქვეყანაში. ნაწილს პირიქით, მოსწონდა კომუნისტური რევოლუცია და მის გამეორებას ცდილობდნენ თავიანთ ქვეყნებში. ეს ადამიანები კომუნისტურ ინტერნაციონალში შედიოდნენ. კიდევ ერთ ნაწილს მოეწონა ბოლშევიკური მეთოდები, მაგრამ არა მათი კომუნისტური იდეები. ამ ადამიანების ბაზაზე ფაშისტური და ნაცისტური მოძრაობები ჩამოყალიბდა.

დასავლეთის მდიდარმა ქვეყნებმა – დიდმა ბრიტანეთმა, საფრანგეთმა, ბელგიამ, სკანდინავიის ქვეყნებმა, აშშ-მა რეფორმებს მიმართეს. დაიწყო ეროვნული შემოსავლის გადანაწილება ღარიბი ფენების სასარგებლოდ, გაიზარდა სამოქალაქო უფლებები, გაუქმდა ცენზები არჩევნების დროს, შემოიღეს მშრომელებისთვის ხელსაყრელი შრომითი კანონმდებლობა, შემოიღეს პროგრესული პირდაპირი გადასახადი და შეამცირეს ირიბი გადასახადები. მთავრობებმა დაიწყეს განათლების, სამედიცინო მომსახურების, იაფი საცხოვრებელი ბინების მშენებლობის სუბსიდირება, შემოიღეს სიცოცხლისა და სიბერის დაზღვევა. ბევრ ქვეყანაში ასეთ რეფორმებს ხელისუფლებაში მოსული სოციალისტური პარტიები ატარებდნენ.

ამ გზით სვლა შეუძლებელი აღმოჩნდა დამარცხებულ ქვეყნებში – გერმანიასა და ავსტრიაში, ასევე იტალიაში. ამ ქვეყნებშიც სოციალისტები ცდილობდნენ ეროვნული

შემოსავლის გადანაწილებას, მაგრამ გადასანაწილებელი ცოტა იყო. ამ ქვეყნებში წარმატებული აღმოჩნდა ბოლშევიკების მიბაძვით იტალიაში მოქმედი ფაშისტური (მუსოლინის ხელმძღვანელობით) და გერმანიაში ნაცისტური (ჰიტლერის ხელმძღვანელობით) პარტიები. ორივემ ლენინისგან გადაიღო პარტიის იდეა, რომელიც, სახელმწიფოს ნაცვლად, თავისი წევრების მეშვეობით მართავს ქვეყანას. ჰებელსის თქმით, ნაციზმი ყველაფერში ჰგავს კომუნიზმს, გარდა ინტერნაციონალიზმისა. მუსოლინი და ჰიტლერი აქცენტს არა კლასობრივ ბრძოლაზე, არამედ ნაციონალიზმზე აკეთებდნენ და თავის გარშემო ერის დარაზმვას ცდილობდნენ.

ბოლშევიკების გამოცდილების კოპირებით 1920–1930-იან წლებში ჩამოყალიბდა ტოტალიტარული აგრესიული რეჟიმები იტალიასა და გერმანიაში. სამივე რეჟიმი მოსახლეობას მტრის სიძულვილს უნერგავდა – კლასობრივის, რასის ანდა სახელმწიფოსი. თუმცა სამივე შემთხვევაში მტერი გამოგონილი იყო. სამივე რეჟიმი ომისათვის გამალებით ემზადებოდა.

ნაციონალ-სოციალიზმმა და იტალიურმა ფაშიზმმა კომუნისტებისგან ისესხეს რევოლუციის იდეა, რომელიც უფლებას იძლეოდა, გადაელახათ მორალური აკრძალვები, ხოლო სოციალიზმის იდეა საერთო იყო იმ დროის ტოტალიტარული იდეოლოგიებისათვის. მუსოლინისაც და ჰიტლერსაც მოსწონდათ ლენინის მაგალითი – ერთიანი იდეოლოგია, ერთი პარტია და ერთი ბელადი. მათ უნდა დამორჩილებოდა ყველა ძალოვანი უწყება და საინფორმაციო საშუალება. ამასთან, რეჟიმები დეტალებში განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისგან. ჰიტლერი ებრაელების განადგურებას ისახავდა მიზნად, მუსოლინი თავიდან ებრაელებს არ ერჩოდა და ცდილობდა, ტერორისთვისაც არ მიემართა. მუსოლინი და ჰიტლერი ღიად გამოდიოდნენ დემოკრატიის წინააღმდეგ, სტალინს კი მოსწონდა დემოკრატიის დეკორაცია, რაც ადამიანებს სიცრუესა და ორპირობას აჩვევდა. ჰიტლერი და მუსოლინი მოწინააღმდეგეებს, თუკი ისინი ჩუმად იყვნენ, არ ერჩოდნენ, სტალინი კი ამას არ ეგუებოდა და ყველასგან მოითხოვდა აქტიურ აღტაცებას.

1.3. დაძაბულობის ზრდა დასავლეთის ქვეყნებსა და საბჭოთა კავშირს შორის

მრავალი ქვეყნის მიერ საბჭოთა კავშირის დიპლომატიურ აღიარებას მოჰყვა დაძაბულობის ზრდის პერიოდი 1920-იანი წლების მეორე ნახევარში.

1925 წელს ლოკარნოში (შვეიცარია) ჩატარდა კონფერენცია. მისი ინიციატორები გერმანია და დიდი ბრიტანეთი იყო. მასში მონაწილეობდა გერმანიის მოსაზღვრე სახელმწიფოები: ბელგია, საფრანგეთი, იტალია, ჩეხოსლოვაკია, პოლონეთი. კონფერენციაზე დაიდო ხელშეკრულებები, რომლებითაც პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ დასავლეთით დადგენილი გერმანიის საზღვრები ხელშეუხებლად გამოცხადდა. აღმოსავლეთის საზღვრებთან დაკავშირებით კი ასეთი ხელშეკრულებები არ დადებულა. ეს საფრთხეს უქმნიდა ჩეხოსლოვაკიასა და პოლონეთს, მაგრამ ემუქრებოდა საბჭოთა კავშირსაც. სწორედ ასე აფასებდა საბჭოთა ხელმძღვანელობა ლოკარნოს კონფერენციის შედეგებს.

ჩიჩერინის ძალისხმევით სერიოზული მუშაობა ჩატარდა ბევრ ქვეყანასთან ნეიტრალიტეტის შესახებ ორმხრივი ხელშეკრულებების გასაფორმებლად. მოსკოვში ფიქრობდნენ, რომ ამით შეამცირებდნენ ლოკარნოს ნეგატიურ შედეგებს. ამ სახის პირველი ხელშეკრულება დაიდო თურქეთთან, შემდეგ – გერმანიასთან, ავღანეთთან, ლიტვასა და ირანთან.

1920-იანი წლების მეორე ნახევარში ჩიჩერინი თანდათანობით ჩამოსცილდა საგარეო პოლიტიკის უშუალო ხელმძღვანელობას. ამის მიზეზი იყო ნაწილობრივ ავადმყოფობა და ნაწილობ-

რივ დაპირისპირება სტალინთან. 1926 წელს ჩიჩერინმა თავისი მოვალეობების შესრულება გადასცა მ. ლიტვინოვს და დიდი ხნით გაემგზავრა საზღვარგარეთ სამკურნალოდ. 1930 წელს კი ლიტვინოვი დაინიშნა საგარეო საქმეთა სახალხო კომისრის თანამდებობაზე.

ამ პერიოდში საბჭოთა კავშირსა და დიდ ბრიტანეთს შორის დაძაბულობა მკვეთრად გაიზარდა. ამ დროს გარდაიცვალა საბჭოთა ელჩი ლონდონში ლ. კრასინი. კვლავ დღის წესრიგში დადგა რუსეთის რევოლუციამდელი ვალების საკითხი. საბჭოთა მთავრობას ბრალად სდებდნენ ანტიბრიტანულ პროპაგანდას ინდოეთში, რევოლუციის მხარდაჭერას ჩინეთში. ჩერჩილი მოითხოვდა დიპლომატიური ურთიერთობების გაწყვეტას საბჭოთა კავშირთან. პეკინსა და ლონდონში საბჭოთა წარმომადგენლობების შენობებს თავს დაესხა პოლიცია. შედეგად დიდმა ბრიტანეთმა გაწყვიტა დიპლომატიური ურთიერთობები საბჭოთა კავშირთან (ის აღდგა მხოლოდ ორი წლის შემდეგ). ვარშავის რკინიგზის სადგურში თეთრგვარდიელმა მოკლა საბჭოთა წარმომადგენელი პოლონეთში პ. ვოიკოვი, როდესაც ის ხვდებოდა ინგლისიდან დაბრუნებულ საბჭოთა დიპლომატებს.

1929 წელს წარმოიქმნა ახალი კონფლიქტი ჩინეთთან, რასაც მოჰყვა დიპლომატიური ურთიერთობების გაწყვეტა საბჭოთა კავშირსა და ჩინეთს შორის.

1.4. საბჭოთა კავშირი შეიარაღების ზრდის წინააღმდეგ

საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკის მნიშვნელოვანი მიმართულება იყო მსოფლიოში შეიარაღების ზრდის შეზღუდვის მცდელობა. 1927 წლის ბოლოს ერთა ლიგის სპეციალურ კომისიაში საბჭოთა კავშირმა შეიტანა წინადადება სრული და საყოველთაო განიარაღების შესახებ. იმავე წელს საბჭოთა კავშირი შეუერთდა ოქმს ქიმიური და ბაქტერიული იარაღის სამხედრო გამოყენების აკრძალვის შესახებ. საბჭოთა წარმომადგენლები აქტიურად მონაწილეობდნენ განიარაღების საერთაშორისო კონფერენციებში, მაგრამ ეს უშედეგო იყო და პირიქით, შეიარაღების ზრდა უფრო გამალებულ ხასიათს იღებდა.

1928 წლის ზაფხულში პარიზში ზოგიერთი ქვეყნის წარმომადგენლებმა ხელი მოაწერეს ბრიან-კელოგის პაქტს, რომელსაც სახელი ეწოდა მისი ინიციატორების, საფრანგეთისა და აშშ-ის საგარეო უწყებების ხელმძღვანელთა გვარების მიხედვით. პაქტი მოითხოვდა უარის თქმას ომზე, როგორც სახელმწიფო პოლიტიკის იარაღზე. საბჭოთა კავშირი შეუერთდა ამ პაქტს.

საბჭოთა კავშირმა მაშინვე პირველმა მოახდინა ამ პაქტის რატიფიცირება, ხოლო 1929 წლის დასაწყისში საბჭოთა კავშირის ინიციატივით მისმა მოსაზღვრე სახელმწიფოებმა (ესტონეთი, ლატვია, პოლონეთი, რუმინეთი) ხელი მოაწერეს მოსკოვში პროტოკოლს პაქტის ვადამდელი ამოქმედების თაობაზე. მოგვიანებით მოსკოვის პროტოკოლს შეუერთდნენ თურქეთი, ირანი და ლიტვა.

1931 წელს საბჭოთა კავშირმა გააგრძელა გერმანიასთან გაფორმებული ხელშეკრულება ნეიტრალიტეტის შესახებ.

1932–1933 წლებში საბჭოთა კავშირმა თავდაუსხმელობისა და კონფლიქტების მშვიდობიანად მოგვარების თაობაზე ხელშეკრულებები გააფორმა ფინეთთან, ლატვიასთან, ესტონეთთან, პოლონეთთან, საფრანგეთსა და იტალიასთან.

1.5. მდგომარეობა შორეულ აღმოსავლეთში (1929-1936)

საბჭოთა კავშირის დასავლეთ საზღვრებზე მდგომარეობა შედარებით მშვიდი იყო. შორეულ აღმოსავლეთში ვითარება კი პირდაპირ სამხედრო შეტაკებებამდე მიდიოდა.

პირველი სამხედრო კონფლიქტი მოხდა 1929 წლის ზაფხულსა და შემოდგომაზე ჩრდილოეთ მანჯურიაში. ამის მიზეზი გახდა ჩრდილოეთ მანჯურიაზე გამავალი რკინიგზის ხაზი, რომელიც ვლადივოსტოკს უკავშირდებოდა (КВЖД). ჩინეთსა და საბჭოთა კავშირს შორის 1924 წლის შეთანხმების თანახმად, რკინიგზა ერთობლივი მმართველობის ქვეშ იყო. მაგრამ 1920-იანი წლების ბოლოს ჩინური ადმინისტრაცია, ფაქტობრივად, განდევნილი იყო რკინიგზის მართვიდან, თავად რკინიგზა კი საბჭოთა კავშირის საკუთრებად იყო გადაქცეული. ამის მიზეზი ჩინეთში არსებული უკიდურესად არასტაბილური ვითარება იყო. 1928 წელს ჩინეთში ხელისუფლებაში მოვიდა ჩან კაიშის მთავრობა, რომელიც ჩინეთის მიწების გაერთიანების გზას დაადგა და შეეცადა, ძალით დაებრუნებინა რკინიგზაზე დაკარგული პოზიციები.

დაიწყო სამხედრო კონფლიქტი. შეიქმნა განსაკუთრებული შორეული აღმოსავლეთის არმია (18,5 ათასი მებრძოლი), რომელსაც ბლიუხერი ედგა სათავეში. საბჭოთა ჯარებმა დაამარცხეს ჩინეთის ტერიტორიაზე ჩინეთის სასაზღვრო რაზმები, რომელთაც წინააღმდეგობა გაუწიეს. 1929 წლის 22 დეკემბერს ხელი მოეწერა საბჭოთა კავშირ-ჩინეთის შეთანხმებას, რომლითაც რკინიგზაზე აღდგა ძველი მდგომარეობა. მაგრამ დიპლომატიური ურთიერთობების სრულმასშტაბიანი აღდგენა მხოლოდ 1932 წელს მოხდა. იაპონიის საფრთხემ საბჭოთა კავშირი და ჩინეთი აიძულა, აღედგინათ დიპლომატიური ურთიერთობები.

შორეულ აღმოსავლეთში იაპონიის სახით წარმოიშვა ომის გაჩაღების მძლავრი კერა. 1931 წელს იაპონიამ დაიპყრო მანჯურია და ოკუპირებულ მანჯურიაში 1932 წლის 18 თებერვალს გამოაცხადა „დამოუკიდებელი“ სახელმწიფოს, მანჯოუ-გოს („სახელმწიფო მანჯურია“) შექმნა (1932−1945). მას სათავეში ჩაუყენეს ცინების დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენელი პუ ი.

იაპონიამ უარი თქვა, საბჭოთა კავშირთან გაეფორმებინა თავდაუსხმელობის ხელშეკრულება. მანჯურიის დაპყრობით იაპონია პირდაპირ გამოვიდა საბჭოთა კავშირის საზღვარზე, ამავე დროს, რკინიგზა აღმოჩნდა იაპონელთა კონტროლის ქვეშ მოქცეულ ტერიტორიაზე. 1935 წელს საბჭოთა კავშირი იძულებული გახდა, მანჯურიაზე გამავალი რკინიგზა მიეყიდა მანჯოუ-გოსთვის.

1930-იან წლებში საბჭოთა კავშირი ცდილობდა, რაც შეიძლება მჭიდროდ მოექცია მონღოლეთი თავის გავლენის ქვეშ. 1931 წელს მონღოლეთში საბჭოთა ნიმუშის მიხედვით ჩატარდა კოლექტივიზაცია. ამას 1932 წლის გაზაფხულზე მონღოლთა აჯანყება მოჰყვა. ის საბჭოთა არმიამ ჩაახშო ტანკებისა და ავიაციის გამოყენებით. მაგრამ 1930-იანი წლების შუა ხანებამდე მოსკოვის კონტროლი მონღოლეთზე სრული არ იყო. 1937−1939 წლებში საბჭოთა მრჩევლები უშუალოდ მონაწილეობდნენ მონღოლეთში მიმდინარე მასობრივ რეპრესიებში. მაგალითად, მთლიანად გაანადგურეს მონღოლეთის ბუდისტური თემი.

1936 წლის მარტში საბჭოთა კავშირმა მონღოლეთთან ხელი მოაწერა ურთიერთდახმარების ხელშეკრულებას, რაც შემაჩერებელი ფაქტორი უნდა ყოფილიყო იაპონელებისთვის.

1.6. საგარეო ვაჭრობა: ზრდიდან შემცირებისკენ

ხალხებს შორის პოლიტიკური ურთიერთობების ბარომეტრია ვაჭრობა, მას შეუძლია ქვეყნებს შორის ურთიერთობის გაუმჯობესებაც. 1920-იანი წლები საბჭოთა კავშირის საგარეო-სავაჭრო ურთიერთობების სწრაფი განვითარების პერიოდია, 1930-იან წლებში კი მისი მოცულობა მნიშვნელოვნად შემცირდა.

განვითარებულ ქვეყნებს შორის საბჭოთა კავშირის ძირითადი პარტნიორები იყვნენ გერმანია, დიდი ბრიტანეთი და აშშ. ჰიტლერის ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ გერმანიასთან სავაჭრო კავშირები მკვეთრად შემცირდა, მაგრამ 1940 წელს გერმანია კვლავ საბჭოთა კავშირის პირველი სავაჭრო პარტნიორი გახდა. 1940 წელს გერმანიისთვის მიყიდული ძირითადი საქონელი იყო მარცვლეული, ნავთობი, ბამბა და მისი ნარჩენები (დენთის დასამზადებლად გამოიყენება), ასევე ხე-ტყის მასალა. გერმანიაში ყიდულობდნენ მანქანა-მოწყობილობებს, აგრეთვე მაღალი ხარისხის ლითონს.

დიდმა ბრიტანეთმა და სხვა ქვეყნების უმრავლესობამ 1930-იანი წლების ბოლოს მკვეთრად შეამცირა ეკონომიური ურთიერთობები საბჭოთა კავშირთან. განვითარებული კაპიტალისტური ქვეყნებიდან საბჭოთა კავშირთან ინტენსიურად ვაჭრობდა აშშ, თუმცა საქონელბრუნვა მასთანაც მცირდებოდა.

დასავლეთთან ვაჭრობის შემცირების მიზეზი გახდა 1930 წელს ვაშინგტონისა და ლონდონის მიერ წამოყენებული ბრალდებები, რომ საბჭოთა კავშირს საქონელი გაჰქონდა დომპინგურ ფასებში და აკრძალა იმპორტი საბჭოთა კავშირიდან. თუმცა ეკონომიკური კრიზისის გამო დასავლეთის ქვეყნები დაინტერესებულნი იყვნენ საბჭოთა კავშირთან ვაჭრობით.

აზიის ქვეყნებიდან საბჭოთა კავშირის მსხვილი სავაჭრო პარტნიორები იყვნენ ჩინეთი და მონღოლეთი. მონღოლეთში მიდიოდა საბჭოთა წარმოების მანქანებისა და მოწყობილობების დიდი წილი.

საგარეო ვაჭრობა არა მარტო ქვეყნებს შორის რეალური ურთიერთობების ბარომეტრია, არამედ პარტნიორი ქვეყნების ეკონომიკის სარკეც. საბჭოთა კავშირის ეკონომიკური განვითარების დაბალი დონე განაპირობებდა იმ საქონლის ჩამონათვალს, რასაც ყიდიდა და ყიდულობდა ეს ქვეყანა. საბჭოთა ექსპორტში მანქანებსა და მოწყობილობებს უმნიშვნელო ადგილი ეკავა (1940 წელს 2%), ძირითადი საექსპორტო საქონელი იყო მარცვლეული, ტყე და ხის მასალა, ბეწვეული და ნავთობპროდუქტები.

ნედლეულის გაყიდვით მიღებული ვალუტა, ძირითადად, გამოიყენებოდა მანქანა-მოწყობილობებისა და ლითონის ნაკეთობების შესაძენად. ამრიგად, საგარეო ვაჭრობა მნიშვნელოვანი საშუალება იყო ქვეყნის ინდუსტრიალიზაციისთვის. მაგრამ იმის გამო, რომ 1930-იანი წლებში ევროპის ქვეყნებთან ურთიერთობის გაუარესებას მოჰყვა ვაჭრობის შემცირებაც, შემცირდა საბჭოთა კავშირის როლი შრომის საერთაშორისო დანაწილებაში. საბჭოთა ეკონომიკა გადაიქცა დახურულ სისტემად, რომელიც დანარჩენი მსოფლიოსგან იყო მოწყვეტილი. ეს უარყოფითად აისახა ქვეყნის სამეურნეო განვითარებაზე.

პოლონეთი – „კერზონის ხაზი“

2. ნაცისტების მოსვლა ხელისუფლების სათავეში და საერთაშორისო უსაფრთხოების პრობლემები

2.1. ნაცისტების მოსვლა ხელისუფლებაში და საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკის შეცვლა

1933 წელს შეიცვალა პოლიტიკური სიტუაცია ევროპაში. გერმანიაში ნაცისტები მოვიდნენ ხელისუფლების სათავეში, რომლებიც არ მალავდნენ თავიანთ გეგმებს, დაეწყოთ ბრძოლა დედამიწის ხელახალი გადანაწილებისათვის. „დიდი გერმანიის“ შექმნის იდეა გულისხმობდა ზოგიერთი ქვეყნის დაპყრობას, მათ შორის საბჭოთა კავშირის ტერიტორიისაც.

საბჭოთა კავშირი იძულებული გახდა, შეეცვალა თავისი საგარეოპოლიტიკური კურსი. პირველ რიგში, გადაისინჯა საბჭოთა საგარეო პოლიტიკის ძირითადი დებულება, რომლის თანახმადაც, ყველა „იმპერიალისტური“ ქვეყანა ერთნაირად აღიქმებოდა მტრად, რომლებიც ნებისმიერ მომენტში მზად იყვნენ, თავს დასხმოდნენ საბჭოთა კავშირს. 1933 წლის ბოლოს საკ. კპ (ბ)-ის ცენტრალური კომიტეტის დავალებით, საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატმა შეიმუშავა ევროპაში კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემის შექმნის გეგმა. ამ დროიდან 1939 წლამდე საბჭოთა საგარეო პოლიტიკამ ანტიგერმანული ხასიათი შეიძინა. მისი მთავარი მიზანი გახდა, კავშირი შეეკრა დემოკრატიულ ქვეყნებთან გერმანიისა და იაპონიის იზოლაციის მიზნით. ეს კურსი უკავშირდებოდა საგარეო საქმეთა სახალხო კომისრის, მაქსიმ ლიტვინოვის (1876-1951) საქმიანობას,[1] რომელიც 1930–1939 წლებში საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარი იყო.

[1] დაიბადა ებრაელი ვაჭრის ოჯახში. ნამდვილი გვარია მეერ-გენოხ მოისეის ძე ვალახი.

საბჭოთა კავშირი აქტიურად აკრიტიკებდა ფაშიზმს სახელმწიფო დონეზე და მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებით. ფაშიზმის მოწინააღმდეგენი დიდ იმედს ამყარებდნენ საბჭოთა კავშირისა და ინგლის-საფრანგეთის შეთანხმებაზე ნაცისტური გერმანიის წინააღმდეგ.

ახალი საგარეოპოლიტიკური კურსის პირველი წარმატება იყო 1933 წლის ნოემბერში დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება აშშ-თან და 1934 წელს, რამდენიმე ქვეყნის მიწვევით, ერთა ლიგაში შესვლა,[1] სადაც ის მაშინვე გახდა მისი საბჭოს მუდმივი წევრი. ეს ნიშნავდა, რომ საბჭოთა კავშირი საერთაშორისო არენაზე დაბრუნდა დიდი სახელმწიფოს სტატუსით. საბჭოთა კავშირისთვის ისიც მნიშვნელოვანი იყო, რომ ერთა ლიგაში მიიღეს მოსკოვის პირობების გათვალისწინებით: ყველა დავა, მათ შორის მეფის რუსეთის დროინდელი ვალების, მის სასარგებლოდ გადაწყდა.

საერთაშორისო დაძაბულობის ზრდამ დღის წესრიგში დააყენა კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემის შექმნისა და აგრესიის თავიდან აცილების საკითხი. 1933 წლის დასაწყისში საბჭოთა კავშირი გამოვიდა **თავდამსხმელი მხარის (აგრესორის) განსაზღვრის კონვენციით.** მასში აღნიშნული იყო, რომ აგრესია არის სხვა ქვეყნის ტერიტორიაზე შეჭრა ომის გამოცხადებით ან მის გარეშე, აგრეთვე სხვა ქვეყნების ტერიტორიის დაბომბვა, თავდასხმა საზღვაო გემებზე, ნავსადგურების ბლოკადა. მსოფლიოს წამყვანი ქვეყნები ცივად შეხვდნენ საბჭოთა პროექტს, მაგრამ რუმინეთმა, იუგოსლავიამ, ჩეხოსლოვაკიამ, პოლონეთმა, ესტონეთმა, ლატვიამ, ლიტვამ, თურქეთმა, ირანმა, ავღანეთმა, მოგვიანებით კი ფინეთმა ხელი მოაწერეს საბჭოთა კავშირთან ამ დოკუმენტს.

1934 წელს საბჭოთა კავშირმა წინადადება წამოაყენა, შეექმნათ „აღმოსავლეთის პაქტი“, რომელშიც შევიდოდნენ საბჭოთა კავშირი, პოლონეთი, გერმანია, ჩეხოსლოვაკია, ფინეთი, ლიტვა, ლატვია და ესტონეთი. პაქტს მისი მონაწილე ქვეყანა აგრესორისგან უნდა დაეცვა. 1934 წლის სექტემბერში პაქტში მონაწილეობაზე უარი თქვა გერმანიამ, შემდეგ კი პოლონეთმა.

1935 წლის მაისში საბჭოთა კავშირსა და საფრანგეთს შორის დაიდო შეთანხმება ურთიერთდახმარების შესახებ აგრესორის თავდასხმის შემთხვევაში. სინამდვილეში აღებული ორმხრივი ვალდებულებანი ნაკლებად ეფექტური იყო, რადგანაც ხელშეკრულებას არ ერთვოდა რაიმე სამხედრო შეთანხმება.

საფრანგეთის შემდეგ საბჭოთა კავშირმა ურთიერთდახმარების ხელშეკრულება ჩეხოსლოვაკიასთანაც გააფორმა, მაგრამ საფრანგეთის მოთხოვნით ჩეხოსლოვაკიასთან ხელშეკრულებაში შეტანილ იქნა პირობა: საბჭოთა კავშირი იმ შემთხვევაში აღმოუჩენს ჩეხოსლოვაკიას დახმარებას, თუკი ასეთსავე დახმარებას აღმოუჩენს საფრანგეთი. ამ პუნქტმა და ჩეხოსლოვაკიის მთავრობის გაუბედაობამ გააადვილა ჰიტლერის აგრესია.

1935 წელს საბჭოთა კავშირმა დაგმო გერმანიაში საყოველთაო სამხედრო ვალდებულების შემოღება და იტალიის თავდასხმა ეთიოპიაზე. 1936 წელს რომში გამოცხადდა იტალიის იმპერიის შექმნა.

1936 წლის 7 მარტს გერმანია გამოვიდა 1925 წლის ლოკარნოს შეთანხმებიდან, რომელიც მას აიძულებდა, დაეცვა ვერსალის ზავის პირობები რეინის ოლქის დემილიტარიზაციის შესახებ და იქ ჯარი შეიყვანა. დემილიტირიზებულ რეინის ზონაში გერმანიის ჯარების შეყვანის შემდეგ

[1] საბჭოთა კავშირმა თავი დაანება ამ ორგანიზაციის ადრინდელ კრიტიკას.

საბჭოთა კავშირმა ერთა ლიგას შესთავაზა, კოლექტიური ზომები მიეღოთ საერთაშორისო ვალდებულებათა დარღვევის აღსაკვეთად. მაგრამ ეს მოწოდება უშედეგოდ დარჩა.

1936 წლის სექტემბერში ნიურნბერგში შედგა ნაცისტური პარტიის ყრილობა, რომელმაც წამოაყენა ომისთვის მომზადების 4-წლიანი გეგმა და გერმანიის მზაობა, ებრძოლა „სასიცოცხლო სივრცისთვის“. 1937 წლის 30 იანვარს ჰიტლერმა განაცხადა, რომ გერმანია გამოდიოდა ვერსალის ხელშეკრულებიდან.

2.2. შემობრუნება პოლიტიკური რეალობისკენ. კომინტერნის VII კონგრესი

1933 წლამდე სტალინი თვლიდა, რომ კომინტერნმა, პირველ რიგში, უნდა უზრუნველყოს მისი შიდაპოლიტიკური კურსის საერთაშორისო მხარდაჭერა. სტალინის მეთოდებს ყველაზე მწვავედ ევროპელი სოციალ-დემოკრატები აკრიტიკებდნენ. ისინი კომუნისტების მთავარ მტრებად და ფაშიზმის ხელშემწყობებად იყვნენ გამოცხადებული. ასეთმა პოზიციამ გამოიწვია ანტიფაშისტური ძალების გათიშვა და გაუადვილა ნაცისტებს გერმანიაში ხელისუფლების სათავეში მოსვლა.

1933 წელს, საბჭოთა კავშირის საგარეო-პოლიტიკური კურსის შეცვლასთან ერთად, შეიცვალა კომინტერნის პოზიციაც. გადასინჯეს წინა წლებში დამკვიდრებული რიგი არასწორი დებულებებისა. ახალი სტრატეგიული ხაზის შემუშავებას სათავეში ჩაუდგა გ. დიმიტროვი.[1] ახალი ტაქტიკა დაამტკიცა კომინტერნის VII კონგრესმა, რომელიც 1935 წლის ზაფხულში მოსკოვში ჩატარდა.[2] საბჭოთა კავშირში მკვეთრად შემცირდა რიტორიკა მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის შესახებ.

კომუნისტების მთავარ ამოცანად გამოცხადდა ერთიანი ანტიფაშისტური ფრონტის შექმნა მსოფლიო ომის თავიდან ასაცილებლად. კომუნისტები უნდა გამოსულიყვნენ თანამშრომლობის ორგანიზატორებად ყველა ძალასთან – სოციალ-დემოკრატებიდან დაწყებული ლიბერალებით დამთავრებული. ანტიფაშისტური ფრონტის შექმნა და ფართო ანტისაომარი აქციები მჭიდროდ უკავშირდებოდა საბჭოთა კავშირის უსაფრთხოებას. კონგრესმა აღნიშნა, რომ საბჭოთა კავშირზე თავდასხმის შემთხვევაში კომუნისტები მოუწოდებენ მშრომელებს „ყველა საშუალებით და ნებისმიერ ფასად ხელი შეუწყონ წითელი არმიის გამარჯვებას იმპერიალისტების არმიებზე“.

კომინტერნის მეშვიდე კონგრესის გადაწყვეტილებებმა მუშათა ერთიანი ფრონტისა და ფართო სახალხო ფრონტის შექმნის თაობაზე შესაძლებელი გახადა ფაშიზმის შეჩერება საფრანგეთში. პირველ რიგში იქნა წამოწეული საერთოდემოკრატიული, ჰუმანიტარული, მშვიდობის შენარჩუნების ამოცანები.

კონგრესმა მეტი დამოუკიდებლობა მიანიჭა კომპარტიებს, მაგრამ მისი რეალიზება ვერ მოხერხდა. კომინტერნის ახალი ტაქტიკის პრაქტიკაში გამოყენების პირველი მცდელობა 1936 წელს ესპანეთში იყო, სადაც გენერალი ფრანკო ფაშისტურ ამბოხებას ჩაუდგა სათავეში რესპუბლიკური მთავრობის წინააღმდეგ.

---

[1] ცნობილი ბულგარელი კომუნისტი გიორგი დიმიტროვი ნაცისტებმა დააპატიმრეს და ბრალად დასდეს რაიხსტაგის დაწვა. საბჭოთა კავშირმა დიმიტროვს მოქალაქეობა მისცა. ნაცისტები იძულებული გახდნენ, დიმიტროვი გაეთავისუფლებინათ. 1935 წელს დიმიტროვი აირჩიეს კომინტერნის აღმასრულებელი კომიტეტის გენერალურ მდივნად.

[2] ეს აღმოჩნდა კომინტერნის უკანასკნელი კონგრესი.

2.3 ომი ესპანეთში და საბჭოთა კავშირი

1936 წლის თებერვალში ესპანეთში არჩევნებში მცირე უპირატესობით გაიმარჯვა სოციალისტების, ანარქისტებისა და კომუნისტების ბლოკმა. ქვეყანაში გაიზარდა დაპირისპირება პოლიტიკური და რელიგიური მოტივებით.[1] 1936 წლის 17 ივლისს „წესრიგის აღსადგენად“ აჯანყება დაიწყო ოფიცერთა ჯგუფმა ახალგაზრდა გენერლის, ფრანცისკო ფრანკოს ხელმძღვანელობით.[2] ფრანკოს გარშემო გაერთიანდნენ მემარჯვენე ლიბერალები, კათოლიკეები, მონარქისტები და სამხედრო დიქტატურის მომხრეები – ფალანგისტები, რომელთა ხელმძღვანელიც ხოსე ანტონიო პრიმო დე რივერა რესპუბლიკელებმა (ასე იწოდებოდნენ სახალხო ფრონტის მთავრობის მომხრეები) დახვრიტეს. ფრანკოს მხარეზე აღმოჩნდა არმიის დიდი ნაწილი. დაიწყო სამოქალაქო ომი.

იტალია, გერმანია და პორტუგალია მეამბოხეთა მხარეზე აღმოჩნდნენ. მეამბოხეებს განსაკუთრებით მნიშვნელოვან დახმარებას გერმანია და იტალია უწევდნენ. მათ 1937 წლის 18 ნოემბერს ცნეს ფრანკოს მთავრობა. გარდა სამხედრო-ტექნიკური დახმარებისა, ესპანეთში იბრძოდა 50-ათასიანი გერმანული კორპუსი და დაახლოებით 200 ათასიანი იტალიური არმია. ინგლისმა და საფრანგეთმა გამოაცხადეს „ჩაურევლობის“ პოლიტიკა, რაც მეამბოხეებს აძლევდა ხელს. ამ პოზიციამ მემარცხენე ძალების აღშფოთება გამოიწვია. ესპანეთში ათასობით მოხალისე გაემგზავრა სხვადასხვა ქვეყნიდან.

საბჭოთა დიპლომატია რთულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ერთი მხრივ, ესპანეთის რესპუბლიკელების ღია მატერიალური და სამხედრო მხარდაჭერა გახდებოდა რევოლუციის ექსპორტის შესახებ ახალი ბრალდებების წამოსაყენებლად; მეორე მხრივ მხარდაჭერის გარეშე თუკი დატოვებდა ესპანელ რესპუბლიკელებს და მათ მხარდასაჭერად ჩასულ მოხალისეებს, ეს საბჭოთა კავშირის გავლენისა და ავტორიტეტის შემცირებას გამოიწვევდა. 1936 წლის 4 ოქტომბერს საბჭოთა კავშირმა ღიად განაცხადა, რომ მხარს უჭერს ესპანეთის რესპუბლიკელებს. ესპანეთში გაიგზავნა საბჭოთა სამხედრო ტექნიკა, დაახლოებით 3,5 ათასი „მოხალისე“, მათ შორის 700-ზე მეტი სამხედრო მრჩეველი (მათგან 230 დაიღუპა), ასევე იარაღი და საბრძოლო მასალა.

კომინტერნმა კომუნისტური პარტიების მეშვეობით მრავალ ქვეყანაში გაშალა კამპანია და მოხალისეებს მოუწოდა, ჩაბმულიყვნენ „ფაშიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში“. ესპანეთში რესპუბლიკელების მხარეზე იბრძოდნენ ინტერნაციონალური ბრიგადები – 50 ათასზე მეტი მოხალისე მსოფლიოს 64 ქვეყნიდან. აღსანიშნავია, რომ დაახლოებით 1,5 ათასი მოხალისე ფრანკისტების მხარეზეც იბრძოდა, ძირითადად კათოლიკეები, რომლებიც რესპუბლიკელთა მიერ ეკლესიაზე ძალადობამ აღაშფოთა.

რესპუბლიკელთა პოლიტიკური სპექტრი ძალზე ჭრელი იყო, მაგრამ სტალინი მთელი ომის განმავლობაში ცდილობდა, უზრუნველეყო კომუნისტების ჰეგემონია მემარცხენეების ჭრელ კოალიციაში. იყენებდნენ შანტაჟს და მკვლელობებსაც. მაგალითად, „გაქრა“ ინტერბრიგადების ხელმძღვანელი, მადრიდის დაცვის გმირი გენერალი კლებერი, რომელიც უდიდესი პოპულარობით სარგებლობდა რესპუბლიკელთა შორის. საბჭოთა უშიშროება წმენდას ატარებდა ესპანეთშიც – როდესაც 1937 წელს საბჭოთა არმიის ზედა ეშელონებში რეპრესიები განხორ-

[1] დახვრიტეს მრავალი მღვდელი და ბერი.
[2] აჯანყების პირობითი ნიშანი იყო რადიოთი გაჟღერებული ფრაზა: „მთელ ესპანეთზე უღრუბლო ცაა“.

ციელდა, ესპანეთშიც გაანადგურეს ის სამხედროები, რომლებთანაც რეპრესირებულები მეგობრობდნენ.

როდესაც კატალონიელ მუშებში გაძლიერდა ანტისტალინური განწყობა, საბჭოთა უშიშროებამ სტალინის მითითებით დაიწყო სხვადასხვა პოლიტიკური ფრაქციების ერთმანეთთან დაპირისპირება. კომუნისტების ლიდერმა დიასმა მოითხოვა ყველა სტალინის მოწინააღმდეგე დაჯგუფების ჩახშობა, პრესასა და რადიოსადგურებზე კონტროლის დამყარება. მოსკოვი ცდილობდა, სტალინური მეთოდებით ესპანეთშიც აეშენებინა ტოტალიტარული სახელმწიფო, ეს კი მხოლოდ ართულებდა რესპუბლიკელების მდგომარეობას: კომუნისტებმა ჰეგემონიას ვერ მიაღწიეს, სახალხო ფრონტი კი დაიშალა.

ესპანეთში 1936 წლის მეორე ნახევრიდან უპირატესობა ფრანკისტების მხარეზე გადავიდა. ფრანკო 10 წლის განმავლობაში მაროკოში ებრძოდა რიფების ტომს, ორივე მხარე სისასტიკით გამოირჩეოდა და აფრიკული ომის წესები ესპანეთში გადმოიტანა, უმოწყალოდ ხოცავდა კომუნისტებს.[1] 1938 წლის მარტში მეამბოხეებმა გაარღვიეს არაგონის ფრონტი და გავიდნენ ხმელთაშუა ზღვაზე, ამით ორად გახლიჩეს რესპუბლიკელთა ხელთ არსებული ტერიტორია. 1939 წლის 28 მარტს დაეცა მადრიდი. ესპანეთში დამთავრდა სამოქალაქო ომი, რომელშიც დაახლოებით 1 მილიონი ადამიანი დაიღუპა.

ესპანეთში ფაშისტური დიქტატურა დამყარდა. სახელმწიფოს მეთაური ფრანკო გახდა, რომელიც 1939 წლის 27 მარტს შეუერთდა „ანტიკომინტერნულ პაქტს“, მაგრამ ფრანკო არ აპირებდა ჰიტლერის მორჩილ სატელიტად გადაქცევას და საიდუმლო კონტაქტებს ეძებდა ამერიკელებსა და ინგლისელებთან.[2] 1940 წლის შემოდგომაზე ფრანკო პირენეებში ჰიტლერს შეხვდა, რომლის შემდეგაც თავის ახლობელ პირებს უთხრა – „ამ ადამიანთან ლაპარაკი იგივეა, რაც ჯანსაღი კბილის ამოგლეჯა“.

1939 წლის იანვარში, როდესაც ცხადი გახდა რესპუბლიკელების დამარცხება, სტალინმა შეწყვიტა დახმარების გაწევა. ესპანეთის ოქროს მარაგი (600 ტონა ოქრო) საბჭოთა კავშირმა წაიღო დახმარების გაწევის სანაცვლოდ. საბჭოთა კავშირმა შეინარჩუნა ასევე აგენტურის ქსელი ევროპისა და ამერიკის ქვეყნებში, რომლებიც შექმნეს რესპუბლიკელთა მხარეზე მოხალისეთა მისაზიდად.

ესპანეთის ამბებმა თვალსაჩინოდ აჩვენა, რომ აუცილებელი იყო ფაშიზმის წინააღმდეგ საბრძოლველად ძალთა გაერთიანება, მაგრამ დემოკრატიული სახელმწიფოები ჯერ კიდევ ფიქრობდნენ, რომელი რეჟიმი უფრო სახიფათო იყო დემოკრატიისათვის – ფაშისტური თუ კომუნისტური.

2.4. მდგომარეობა შორეულ აღმოსავლეთში (1937–1939)

1936 წლის ნოემბერში გერმანიამ და იაპონიამ ხელი მოაწერეს ანტიკომინტერნულ პაქტს, რომელსაც შემდეგ იტალია და ესპანეთი შეუერთდა.

[1] ამ მხრივ საგულისხმოა იტალიელი პრიმო ჯიბელის ბედი. 1921 წელს ახალგაზრდა იტალიელი საბჭოთა კავშირში გაექცა მუსოლინის რეჟიმს, გახდა მფრინავი-გამომცდელი, 1936 წელს იტალიელი კომუნისტების ლიდერის, პალმირო ტოლიატის, რეკომენდაციით, ჩავიდა ესპანეთში რესპუბლიკელთა მხარეზე საომრად. ის პირველი უცხოელი იყო, რომელიც საბჭოთა კავშირის გმირი გახდა (ორდენი N16). მადრიდისთვის ბრძოლაში მისი ბომბდამშენი ჩამოაგდეს, ორი კვირის შემდეგ კი ფრანკისტებმა მადრიდში პარაშუტით ჩააგდეს ყუთი, რომელშიც ჯიბელის დანაწევრებული სხეული იყო მოთავსებული.

[2] 1939 წლის 27 თებერვალს დიდმა ბრიტანეთმა და საფრანგეთმა დე-იურე ცნეს ფრანკოს რეჟიმი.

1937 წლის ივლისში იაპონიამ დაიწყო ფართომასშტაბიანი აგრესია ჩინეთის წინააღმდეგ. ასეთ პირობებში ჩან კაიში და ჩინელი კომუნისტები, მაო ძე დუნის ხელმძღვანელობით, საერთო მოქმედებაზე შეთანხმდნენ. მათი კავშირი 1945 წლამდე გაგრძელდა. იაპონიის აგრესიის პირობებში ჩინეთი და საბჭოთა კავშირი ერთმანეთს დაუახლოვდნენ. 1937 წლის 21 აგვისტოს გააფორმეს ხელშეკრულება თავდაუსხმელობის შესახებ. ხელშეკრულების გაფორმების შემდეგ საბჭოთა კავშირი ჩინეთს ტექნიკურ და მატერიალურ დახმარებას უწევდა. ბრძოლებში ჩინელთა მხარეს მონაწილეობდნენ საბჭოთა ინსტრუქტორები და მოხალისე მფრინავები.

1939 წლის თებერვალში ჩინეთში იმყოფებოდა 3665 საბჭოთა სამხედრო სპეციალისტი. სულ 1937 წლის შემოდგომიდან 1942 წლის დასაწყისამდე (როდესაც ისინი, ძირითადად, წამოვიდნენ ჩინეთიდან) ჩინეთში იბრძოდა 5 ათასზე მეტი საბჭოთა მოქალაქე. ამ წლების განმავლობაში საბჭოთა კავშირმა ჩინეთს გადასცა 1285 თვითმფრინავი, 1600 ქვემეხი, 82 ტანკი, 1850 ტრაქტორი, ტყვიამფრქვევების, შაშხანებისა და საბრძოლო მასალის დიდი რაოდენობა. სტალინი ცდილობდა, ჩინელების ხელით მოეხდინა იაპონელების „ნეიტრალიზება“ და, იმავდროულად, თანდათანობით „გაეკომუნისტებინა“ თავად ჩინეთი. იაპონიასთან ურთიერთობაში დაძაბულობის შესანელებლად სტალინმა 1935 წელს მანჯოუ-გოს მიჰყიდა რუსეთის წილი ჩინეთ-აღმოსავლეთის რკინიგზაში.

სტალინი იაპონიასთან სამხედრო კონფლიქტისთვის ემზადებოდა და ამიტომ, მისი ბრძანებით, ლიკვიდირებულ იქნა ჩინელებისა და კორეელებისთვის შექმნილი ავტონომიები შორეულ აღმოსავლეთში. უფრო მეტიც, 1937–1938 წლებში პრიმორიესა და ხაბაროვსკის მხარეში მცხოვრები ჩინელები და კორეელები ყაზახეთსა და ყირგიზეთში გადაასახლა, რადგანაც ეშინოდა, რომ ომის შემთხვევაში ისინი იაპონელების მხარეზე გადავიდოდნენ.

1938 წლის ზაფხულში დაიწყო შეიარაღებული შეტაკებები იაპონიასა და საბჭოთა ჯარებს შორის საბჭოთა კავშირ-მანჯურიის საზღვარზე. 1938 წლის აგვისტოში გააფთრებული შეტაკებები მოხდა ხასანის ტბასთან (ვლადივოსტოკის ჩრდილოეთით). იაპონელთა მხრიდან ეს იყო ე.წ. დაზვერვა ბრძოლით, რაც მათთვის წარუმატებელი აღმოჩნდა.

2.5. იაპონელების დამარცხება ხალხინ-გოლთან

ინგლისი ცდილობდა საბჭოთა კავშირ-იაპონიის წინააღმდეგობის გაღრმავებას და ვალდებულება აიღო, წინააღმდეგობა არ გაეწია იაპონიის მოქმედებისათვის ჩინეთში.

1939 წლის მაისში იაპონელები მონღოლეთის ტერიტორიაზე შეიჭრნენ მდინარე ხალხინ-გოლის რაიონში. საბჭოთა კავშირსა და მონღოლეთს შორის დადებული იყო ხელშეკრულება ურთიერთდახმარების შესახებ. საბჭოთა კავშირმა ჯარები შეიყვანა მონღოლეთში. საბჭოთა ნაწილებმა (80 ათასზე მეტი ჯარისკაცი და 880 ერთეული ჯავშანტექნიკა) სასტიკად დაამარცხეს იაპონელები. ოპერაცია დაგეგმა მე-2 რანგის კომანდარმმა გ. შტერნმა, რომელსაც ჯერ საბჭოთა კავშირის გმირობა მიანიჭეს, შემდეგ კი დახვრიტეს. ხალხინ-გოლთან გამარჯვების დიდება მთლიანად გ. ჟუკოვს ერგო, რომელიც მონღოლეთში მყოფ საბჭოთა ჯარებს სარდლობდა.

იაპონიის მთავრობა იძულებული გახდა, მოსკოვში ხელი მოეწერა შეთანხმებისთვის, რომლის თანახმადაც, 1939 წლის 16 სექტემბრიდან წყდებოდა ყოველგვარი საომარი მოქმედებები. შორეულ აღმოსავლეთში საომარი მოქმედებების ესკალაციის საფრთხე განეიტრალდა.

საბჭოთა კავშირ – გერმანიის დაახლოებამ გარკვეული უთანხმოება წარმოშვა გერმანია-იაპონიის ურთიერთობებში და საბჭოთა კავშირისთვის მოხსნა ორ ფრონტზე ომის საფრთხე. იაპონიამ თავი შეიკავა „ანტიკომინტერნულ პაქტში“ მონაწილეობის გაღრმავებაზე, 1939 წლის 28 აგვისტოს კი გადადგა კ. ხირანუმის სამთავრობო კაბინეტი, რომელიც მხარს უჭერდა გერმანიასთან ერთად საბჭოთა კავშირთან ომს.

2.6. მიუნხენის შეთანხმება

1938 წლის მაისის შუა რიცხვებიდან გერმანიამ ჯარების თავმოყრა დაიწყო ჩეხოსლოვაკიის საზღვარზე. საბჭოთა ხელმძღვანელობა მზად იყო, დახმარება გაეწია ჩეხოსლოვაკიისთვის, იმ პირობით, რომ მას თავად უნდა ეთხოვა ამის თაობაზე. მაგრამ ჩეხოსლოვაკიაში ჯერ კიდევ დასავლეთელი მოკავშირეების დახმარების იმედი ჰქონდა.

სექტემბერში, როდესაც სიტუაცია უკიდურესად დაიძაბა, ინგლისისა და საფრანგეთის ხელმძღვანელები მიუნხენში ჩავიდნენ გერმანიასა და იტალიასთან მოსალაპარაკებლად, იქ არ მიიწვიეს არც ჩეხოსლოვაკია და არც საბჭოთა კავშირი. მიუხედავად ამისა, საბჭოთა კავშირი მზად იყო, დახმარება გაეწია ჩეხოსლოვაკიისთვის, თუკი ამას ჩეხოსლოვაკიის მთავრობა ოფიციალურად მოითხოვდა, თუმცა ასე არ მოხდა.

მიუნხენის შეთანხმებამ 1938 წლის 28 სექტემბერს, რომელსაც ხელი მოაწერეს დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის (ჩემბერლენი და დალადიე) წარმომადგენლებმა შეთანხმებას ფაშისტ დიქტატორებთან (ჰიტლერთან და მუსოლინისთან), ჩეხოსლოვაკიას ჩამოაცილა სუდეტის ოლქი, რომელიც, ძირითადად, გერმანელებით იყო დასახლებული – ჩეხოსლოვაკიის ტერიტორიის დაახლოებით 20%, სადაც ცხოვრობდა ქვეყნის მოსახლეობის მეოთხედი და მდებარეობდა მძიმე მრეწველობის დაახლოებით ნახევარი.[1] 1939 წლის მარტში ჩეხოსლოვაკიის იმდროინდელი პრეზიდენტის, ე. გახის, „თანხმობით“ კი, გერმანიამ მთლიანად დაიკავა ჩეხოსლოვაკია. ეს ქვეყანა დაშალეს – ბოჰემია და მორავია გახდა გერმანიის პროტექტორატი და შევიდა „მესამე რაიხის“ შემადგენლობაში, სლოვაკეთი „დამოუკიდებელი“ სახელმწიფო და გერმანიის ვასალი გახდა.

კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემის შექმნა ვერ მოხერხდა. 1938 წლის სექტემბერში გაფორმდა ინგლის-გერმანიისა და 1938 წლის დეკემბერში საფრანგეთ-გერმანიის დეკლარაციები. დეკლარაციებში ნათქვამი იყო, რომ მხარეები ესწრაფვიან, „არასოდეს მეტი აღარ იომონ ერთმანეთის წინააღმდეგ“ და ყველა საკითხი გადაჭრან მოლაპარაკებების გზით.

[1] ჩეხოსლოვაკიის მოსახლეობა იყო 7,5 მლნ. ჩეხი, 2,5 მლნ. სლოვაკი და 3,5 მლნ. გერმანელი.

2.7. საბჭოთა კავშირის მზადება „უკანასკნელი ომისთვის“

კოლექტივიზაციის მთავარი მიზეზი ის იყო, რომ კომუნისტურ ნომენკლატურას არ შეეძლო თანაარსებობა თავისუფალ გლეხ-მწარმოებელთან; მეორე მიზეზი კი ინდუსტრიალიზაციისა და სამხედრო წარმოების სწრაფი განვითარების სურვილი იყო, მომავალი „რევოლუციის ექსპორტის“ განსახორციელებლად.

პირველი ხუთწლედის დროს მკვეთრად გაიზარდა საბჭოთა სამხედრო ბიუჯეტი. 1928–1929 წლებში საბჭოთა კავშირის სამხედრო ხარჯები შეადგენდა 93 მლნ. გირვანქა სტერლინგს. 1932 წელს კი დაახლოებით 140 მილიონს. ჰიტლერმა ევროპაში შეზღუდული ომისათვის მზადება დიდი სიფრთხილით დაიწყო 1935 წელს, სტალინმა კი 1929 წლის აპრილში, პირველი ხუთწლიანი გეგმის მიღების შემდეგ. არნახული ტემპით იზრდებოდა ტანკმშენებლობა.

1932 წლის 1 იანვრისათვის წითელ არმიას 1446 ტანკი და 213 ჯავშნიანი მანქანა ჰყავდა. 1934 წლის 1 იანვარს კი წითელ არმიას ჰყავდა 7574 ტანკი და 326 ჯავშნიანი ავტომობილი. ეს მეტი იყო, ვიდრე დიდი ბრიტანეთის, გერმანიისა და საფრანგეთის არმიებში ერთად აღებული.[1] საბჭოთა რეჟიმის ხელმძღვანელები სულ უფრო აქტიურად ფიქრობდნენ მსოფლიო რევოლუციის დამაჩქარებლის როლის შესრულებაზე.

1935 წელს ვერმახტის შემადგენლობაში მხოლოდ იგეგმებოდა 36 დივიზიის ფორმირება და არმიის გაშლა 550 ათას მებრძოლამდე. ხოლო წითელ არმიაში იყო 87 მსროლელი და 32 კავალერიის დივიზია, პირადი შემადგენლობა კი 960 ათასს აღწევდა.

1937 წელს გერმანიას ომის შემთხვევაში შეეძლო 61 ქვეითი დივიზიისა და 2 ათასამდე ტანკისა და ჯავშნიანი მანქანის გამოყვანა. პოლონეთს შეეძლო 36 დივიზიისა და დაახლოებით 340 ტანკისა და ჯავშნიანი მანქანის გამოყვანა, საბჭოთა კავშირს კი 1937 წელს შეეძლო, ომის შემთხვევაში, მხოლოდ დასავლეთში გამოეყვანა 140 დივიზია და 10 ათასი ტანკი.

საბჭოთა კავშირი მოსახლეობის სიღატაკეში ცხოვრებისა და სასტიკი ექსპლოატაციის შედეგად გამალებით იარაღდებოდა.

საბჭოთა კავშირის მობილიზაციური გეგმები ომის შემთხვევაში (1928–1934 წლები)[2]

	1928	1930	1932	1934	% ზრდა 1928–1934
პირადი შემადგენლობა (მლნ. ადამიანი)	2,9 მლნ.	3,1 მლნ.	3,5 მლნ.	4,8 მლნ.	65%
მსროლელი დივიზიები	103	105,5	144	149	44%
არტილერია	7900	8595	12995	29650	275%

[1] История России XX век, Том II, Под ред, А.Б.Зубова, М., 2016, 319.
[2] იქვე, 320.

თვითმფრინავები	1300	1420	1923	3500	170%
ტანკები	90	429	1444	9000	9900%

საბჭოთა კავშირში შეიარაღების წარმოების ზრდა[1]

	1930	1932	1934	1936	1939	% ზრდა (1930-1939)
საარტილერიო სისტემები	952	2574	4123	5235	16459	1629%
საარტილერიო ჭურვები (ათასი)	790	1224	1504	5200	18099	2191%
ავიაბომბები (ათასი)	14	147	369	600-ზე მეტი	2834	20142%
ტყვიამფრქვევები	9600	45.000	29.200	31.100	96.433	904%
ტანკები	170	3038	3565	4804	29860	1656%
თვითმფრინავები	899	1734	3109	2688	10758	1096%

საბჭოთა პროპაგანდა გამუდმებით ხაზს უსვამდა წითელი არმიის მრავალრიცხოვნებას და ძალას, მაგრამ ბრძოლებმა ხასანის ტბასთან (1938) და ფინეთთან ომმა (1939-1940) აჩვენა, რომ წითელი არმიის საბრძოლო მომზადება დაბალი იყო. არმიის ხარისხი ჩამოუვარდებოდა მის შეიარაღებას. ტაქტიკური თვალსაზრისით წითელარმიელები, გუშინდელი გლეხები, ცუდად იყვნენ გაწვრთნილნი, დაბალი იყო დისციპლინა; მეთაურებს კი დაბალი ზოგადი კულტურა ჰქონდათ და ეშინოდათ მიეღოთ დამოუკიდებელი გადაწყვეტილებები. ჯარში ბატონობდა ლოთობა, ფიზიკური ანგარიშსწორება. არმია სავსე იყო უშიშროების ჯაშუშებით და 1928–1929 წლებიდან განუწყვეტლივ მიმდინარეობდა რეპრესიები. პასიური მებრძოლი და ინიციატივის არმქონე მეთაური მხოლოდ იარაღი იყო სარდლობისათვის. მიზნად ისახავდნენ, მტერი დიდი რიცხობრივი უპირატესობით დიდი მსხვერპლის ფასად დაემარცხებინათ. არმიის ასეთ მდგომარეობას ხელს უწყობდა 1925–1940 წლებში თავდაცვის სახალხო კომისრის, მარშალ ვოროშილოვის, პიროვნებაც, რომელიც დაბალი განათლების ადამიანი იყო.

საბჭოთა პროპაგანდა საქმეს ისე წარმოადგენდა, რომ მხოლოდ პარტიის ხელმძღვანელობით მოხერხდა ასეთი უდიდესი წარმატებების მიღწევა და საბჭოთა კავშირში შეიქმნა შეიარაღების საუკეთესო ნიმუშები. თუმცა დასავლეთში სამხედრო სფეროში მიღწევები არანაკლები იყო, თანაც ყოველგვარი იდეოლოგიური ისტერიისა და კოლოსალური მსხვერპლის გარეშე.

[1] იქვე, 321.

2.8. მსოფლიო საზოგადოების დამოკიდებულება სტალინის რეჟიმისადმი

დიდმა ტერორმა მნიშვნელოვნად შეცვალა მსოფლიო საზოგადოების დამოკიდებულება საბჭოთა კავშირისადმი. დასავლეთში მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისის დროს დასავლეთის მემარცხენე და ლიბერალურ წრეებში დიდი იყო ინტერესი საბჭოთა ექსპერიმენტისადმი, რომელმაც თითქოსდა ბოლო მოუღო მასობრივ უმუშევრობას და წარმოების ვარდნას. კოლექტივიზაციის საშინელებებსა და გოლოდომორზე დასავლეთში ცოტამ თუ იცოდა, მით უმეტეს, ვერავინ წარმოიდგენდა, რომ შიმშილობა სახელმწიფოს მიერ იყო ორგანიზებული.

1936 წელს მიღებულმა გარეგნულად დემოკრატიულმა კონსტიტუციამ დასავლეთში გააჩინა საბჭოთა რეჟიმის ლიბერალიზაციის იმედი, რომელიც „ნორმალური სახელმწიფო“ გახდებოდა, მაგრამ 1936 წლის შემოდგომიდან დაწყებულმა მასობრივმა ტერორმა ეს იმედები გააქრო. ტერორი საჯარო იყო, მთელი მსოფლიოს თვალწინ. დასავლეთში ბევრისთვის ცხადი გახდა, რომ საბჭოთა კავშირში არსებობდა ერთი პიროვნების დაუნდობელი დიქტატურა. 1939 წელს სტალინის რეჟიმი ისევე აღიქმებოდა ტოტალიტარულად, როგორც ნაცისტური რეჟიმი.

დასავლეთში იმასაც ხედავდნენ, რომ რეპრესიები სახელმწიფო აპარატსა და არმიაში ასუსტებდა საბჭოთა სახელმწიფოს. ჰიტლერი საბჭოთა რეჟიმს „თიხის ფეხებზე მდგარ გოლიათს“ უწოდებდა, რომელიც დაეცემოდა პირველი სერიოზული დარტყმის შემდეგ. დასავლეთელი პოლიტიკოსები მიიჩნევდნენ, რომ რეპრესიები რეჟიმისადმი სიძულვილს გამოიწვევდა ხალხში და მას ომის შემთხვევაში არ დაიცავდნენ. სტალინის რეჟიმი აღიქმებოდა არა მხოლოდ უცხო სხეულად, არამედ სუსტ ძალადაც.

3. საბჭოთა კავშირისა და ნაცისტური გერმანიის დაახლოება

3.1. ფაშისტური ქვეყნების აგრესიის გაფართოება

1938 წლის ნოემბერში იაპონიამ პირველად გამოაცხადა აშკარად თავისი მიზანი – „აღმოსავლეთ აზიაში ახალი წესრიგის შექმნა“. ეს უნდა ყოფილიყო თანააყვავების აღმოსავლეთ-აზიური სფერო. იაპონელი იმპერიალისტები მასში მოიაზრებდნენ საბჭოთა კავშირის შორეულ აღმოსავლეთს, ჩინეთს, სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიას, ინდონეზიას, ფილიპინებს, ახალ გვინეას და ოკეანიის კუნძულებს.

არანაკლებ საშიშ ხასიათს იღებდა მოვლენათა განვითარება ევროპაში.

მიუნხენის შეთანხმების დადების შემდეგ ინგლისისა და საფრანგეთის ლიდერებმა გამოაცხადეს, რომ ევროპაში დადგა „მშვიდობის ერა“. სხვანაირად ფიქრობდა და მოქმედებდა ჰიტლერი. 1939 წლის 15 მარტს ჰიტლერმა ჯარი შეიყვანა პრაღაში და საბოლოოდ მოსპო ჩეხოსლოვაკია, როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფო.

1939 წლის 23 მარტს ჰიტლერმა დაიკავა მემელის (კლაიპედის) ოლქი, რომელიც ლიტვის შემადგენლობაში შედიოდა. ეს მოხდა ლიტვასთან „შეთანხმებით“, რომელმაც გერმანიას „დაუთმო“ ეს პორტი.

1939 წლის მარტში გერმანიამ პოლონეთს მოთხოვნა წაუყენა დანციგის შეერთების თაობაზე, რომელიც თავისუფალი ქალაქი იყო ასევე პოლონეთის ტერიტორიის ნაწილზე. პოლონეთმა

უარყო ეს მოთხოვნები. საპასუხოდ გერმანიამ გაწყვიტა ხელშეკრულება პოლონეთთან თავდაუსხმელობის შესახებ, მომზადდა პოლონეთზე თავდასხმის გეგმა („ვაისის გეგმა“), რომელიც 1939 წლის აპრილის დასაწყისში დამტკიცდა. გეგმის მიხედვით, პოლონეთის წინააღმდეგ ომი უნდა დაწყებულიყო არა უგვიანეს 1939 წლის 1 სექტემბრისა.

გერმანიის აგრესიული გეგმებით შეშფოთებულმა ბრიტანეთმა და საფრანგეთმა 22 მარტს განაცხადეს, რომ სამხედრო გარანტიას აძლევენ გერმანიის თავდასხმის შემთხვევაში გერმანიის დასავლეთელ მეზობლებს – ბელგიას, ჰოლანდიასა და შვეიცარიას. მალე იგივე გარანტია მისცეს პოლონეთს, შემდეგ კი საბერძნეთს, რუმინეთსა და თურქეთს.

1939 წლის აპრილში იტალიამ მოახდინა ალბანეთის ოკუპაცია.

1939 წლის აპრილში „ანტიკომინტერნულ პაქტს“, რომელშიც გერმანია, იაპონია და იტალია შედიოდნენ, შეუერთდა უნგრეთი და მანჯოუ-გო. 1939 წლის მაისში – ესპანეთი.

გერმანიისა და იტალიის ასეთმა მოქმედებამ საგონებელში ჩააგდო ინგლის-საფრანგეთის მმართველი წრეები და ისინი დასთანხმდნენ საბჭოთა კავშირის წინადადებას, დაეწყოთ მოლაპარაკებები შეთანხმების დასადებად გერმანიის აგრესიის შეჩერების მიზნით, თუმცა ეს მოლაპარაკებები უშედეგო აღმოჩნდა.

ფაშისტური კოალიციის ფორმირება შემდეგშიც გრძელდებოდა.

1940 წლის 27 სექტემბერს პაქტი გადაიქცა ღია სამხედრო კავშირად („ბერლინის პაქტი“).

1941 წლის ნოემბერში პაქტის მოქმედება 5 წლით გაგრძელდა. ამავე დროს, მას შეუერთდნენ: ბულგარეთი, ფინეთი, რუმინეთი, დანია, სლოვაკეთი, ხორვატია და ნანკინი (ჩინეთის დედაქალაქი, რომელიც 1937–1945 წლებში იაპონიის ოკუპაციის ზონაში იყო). ამით დამთავრდა ფაშისტური სახელმწიფოებისა და მათი სატელიტების აგრესიული ბლოკი.

3.2. ევროპა ომსა და მშვიდობას შორის

1939 წლისათვის ევროპა დიდი ომის ზღურბლზე იდგა. ამ დროისათვის, სამხედრო თვალსაზრისით, ინგლისი და საფრანგეთი მნიშვნელოვნად აღემატებოდნენ გერმანიის სახმელეთო ძალებს და სრულად ბატონობდნენ ზღვაზე. მაგრამ ყველაზე მრავალრიცხოვანი და კარგად შეიარაღებული არმია საბჭოთა კავშირს ჰყავდა. საბჭოთა არმია დივიზიების რაოდენობით იტალიის სახმელეთო ძალებს 2-ჯერ აღემატებოდა, გერმანიისას – 2,5-ჯერ, იაპონიისას – 3-ჯერ, საფრანგეთისას 4-ჯერ, დიდი ბრიტანეთისას – 5-ჯერ, აშშ-ისას კი 11-ჯერ.[1]

საბჭოთა კავშირის პოზიციაზე ბევრი რამ იყო დამოკიდებული. იმის მიხედვით, თუ რომელ სახელმწიფოებს დაუკავშირდებოდა სტალინი, დამოკიდებული იყო მშვიდობის შენარჩუნება ან ომის დაწყება ევროპაში.

საბჭოთა ქვეყნის დაკავშირება ინგლის-საფრანგეთთან გერმანიას ორ ფრონტზე ომის საფრთხის წინაშე აყენებდა და ჰიტლერი ვერ გაბედავდა პოლონეთზე თავდასხმას. ამით ევროპაში მშვიდობა შენარჩუნდებოდა.

სტალინის დაკავშირება გერმანიასა და მის სატელიტებთან ნიშნავდა ევროპაში ომის დაუყოვნებლივ გაჩაღებას. სამი აგრესიული რეჟიმის – ბოლშევიკურის, ფაშისტურისა და ნაცისტურის – კავშირი ზრდიდა მათ ძალებს საძულველი „დემოკრატიის“ წინააღმდეგ ბრძოლაში.

[1] История России XX век, Том II, Под ред. А.Б.Зубова, М., 2016, 362.

თავად სტალინიც ომისკენ იხრებოდა. მშვიდობა 1920 წლის საზღვრებში ტოვებდა და ხელს უშლიდა „რევოლუციის ექსპორტს“. ბოლშევიკებსაც სურდათ მსოფლიოზე ბატონობა. ამავე დროს, სტალინს ეშინოდა, კაპიტალისტური ქვეყნები არ გაერთიანებულიყვნენ მის წინააღმდეგ.

ინგლისი და საფრანგეთი წინააღმდეგი არ იყვნენ, რონ გერმანია და საბჭოთა კავშირი ერთმანეთს შეტაკებოდნენ, სტალინს კი სურდა გერმანიის აგრესიის დასავლეთისკენ წარმართვა, რაც მათ დაასუსტებდა. სტალინი მოლაპარაკებებს აწარმოებდა ინგლის-საფრანგეთთან და გერმანიასთანაც.

3.3. საბჭოთა კავშირის მოლაპარაკებები ინგლის-საფრანგეთთან

1939 წლის 17 აპრილს, გერმანიის მიერ ჩეხოსლოვაკიის ოკუპაციის შემდეგ, საბჭოთა კავშირმა წინადადება წამოაყენა, რომ საბჭოთა კავშირს, ინგლისსა და საფრანგეთს გაეფორმებინათ სამმხრივი შეთანხმება ურთიერთდახმარების შესახებ და ასევე სამხედრო კონვენცია. თავისი ვალდებულებების შესასრულებლად საბჭოთა კავშირი მოითხოვდა, რომ წითელ არმიას გაევლო „ბუფერულ ზონაზე“ – პოლონეთი, რუმინეთი, ბალტიის ქვეყნები და ფინეთი, რაც ამ ქვეყნების ოკუპაციას ნიშნავდა. ამ მოთხოვნას დიდხანს არ თანხმდებოდნენ არც ინგლის-საფრანგეთი და არც „ბუფერული ზონის“ ქვეყნები.

ჰიტლერმა, თავის მხრივ, დასავლეთის ქვეყნებს შესთავაზა, დაედოთ „ოთხთა პაქტი“ (გერმანია, იტალია, ინგლისი, საფრანგეთი).

მიუნხენის ხელშეკრულების ხელმოწერის შემდეგ გერმანიის აგრესიის გაძლიერებამ ომის საფრთხე კიდევ უფრო რეალური გახადა. ინგლისსა და საფრანგეთში იზრდებოდა განწყობა საბჭოთა კავშირთან მოლაპარაკებების გამართვის სასარგებლოდ. პირველად მიუნხენის შეთანხმების ხელმოწერის შემდეგ ინგლისისა და საფრანგეთის მთავრობები დათანხმდნენ საბჭოთა კავშირთან მოლაპარაკებას და მოსკოვში დაიწყო სამი ქვეყნის (სსრკ, ინგლისი, საფრანგეთი) სამხედრო მისიების მოლაპარაკებები.

მაისის ბოლოს ბრიტანეთისა და საფრანგეთის მთავრობებმა არჩევანი გააკეთეს საბჭოთა კავშირთან მოლაპარაკებების დაწყების სასარგებლოდ. 1939 წლის ივნის-ივლისში მოსკოვში გამართულმა მოლაპარაკებებმა მოლოტოვსა და ინგლის-საფრანგეთის წარმომადგენლებს შორის შედეგი არ გამოიღო, თუმცა დასთანხმდნენ, მოლაპარაკებები დაეწყოთ სამხედრო შეთანხმების დასადებად.

მოსკოვის მოლაპარაკებების პარალელურად ივნის-ივლისში ლონდონი ცდილობდა გერმანიასთან გარიგებას. ბრიტანეთი მზად იყო, ეცნო გერმანიის დომინირება აღმოსავლეთ ევროპაში, მათ შორის პოლონეთის მიმართ მოთხოვნებიც, მაგრამ გარიგება არ შედგა. გერმანია არ აპირებდა თავისი აგრესიის მხოლოდ აღმოსავლეთისკენ წარმართვას და ასევე ითხოვდა პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ დაკარგული ტერიტორიების დაბრუნებას.

1939 წლის 12 აგვისტოს მოსკოვში ჩამოვიდნენ ინგლისისა და საფრანგეთის წარმომადგენლები. აქ მოულოდნელად გამოირკვა, რომ ინგლისელებს არ ჰქონდათ უფლებამოსილება, ეწარმოებინათ მოლაპარაკებები და დაედოთ შეთანხმება. ორივე მისიას მეორეხარისხოვანი მოღვაწეები ხელმძღვანელობდნენ, საბჭოთა დელეგაციას კი სათავეში ედგა თავდაცვის სახალხო კომისარი, მარშალი კლიმ ვოროშილოვი.

საბჭოთა მხარემ წარადგინა საბჭოთა კავშირის, ინგლისისა და საფრანგეთის ერთობლივი სამხედრო მოქმედებების დეტალური გეგმა. ამ გეგმის თანახმად, წითელ არმიას ევროპაში გამოჰყავდა 136 დივიზია, 5 ათასი მძიმე ქვემეხი, 9 – 10 ათასი ტანკი და 5 – 5,5 ათასი თვითმფრინავი. ინგლისის დელეგაციამ განაცხადა, რომ საომარი მოქმედებების დაწყების შემთხვევაში ინგლისი თავიდან კონტინენტზე გააგზავნიდა მხოლოდ 6 დივიზიას. სამაგიეროდ საფრანგეთი აცხადებდა, რომ გერმანიის წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოიყვანდა 110 დივიზიას, 4 ათას თანამედროვე ტანკს და 3 ათას მსხვილკალიბრიან ქვემეხს (150-იდან 420 მილიმეტრამდე), დივიზიების არტილერიის გარდა; ასევე საფრანგეთის არმიაში შევიდოდნენ 200 ათასი ესპანელი რესპუბლიკელი, რომლებიც საფრანგეთში გადავიდნენ ფრანკისტების გამარჯვების შემდეგ.

საბჭოთა კავშირს არ ჰქონდა საერთო საზღვარი გერმანიასთან, მაშასადამე, საომარ მოქმედებებში მონაწილეობას მიიღებდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუკი ინგლისისა და საფრანგეთის მოკავშირეები – პოლონეთი და რუმინეთი – საბჭოთა ჯარებს თავიანთ ტერიტორიაზე გაატარებდნენ, მაგრამ ორივე ქვეყანა ამის წინააღმდეგი იყო და საფრთხედ მიიჩნევდნენ დამოუკიდებლობისა და სუვერენიტეტისათვის. ინგლისსა და საფრანგეთს არაფერი გაუკეთებიათ თავიანთი მოკავშირეების დასარწმუნებლად, რათა საბჭოთა ჯარი გაეტარებინათ. პირიქით, დასავლეთის სახელმწიფოების დელეგაციის წევრები გაფრთხილებული იყვნენ, რომ ეს საკითხი არც უნდა განეხილათ მოსკოვში. მოლაპარაკებები შეგნებულად ჭიანურდებოდა.

3.4. საბჭოთა კავშირის გერმანიასთან დაახლოება

მოსკოვში 1939 წლის მარტიდან გაჩნდა პირველი სიმპტომები საგარეო პოლიტიკაში მიმდინარე ცვლილებებისა. 1939 წლის 10 მარტს პარტიის XVIII ყრილობაზე სტალინმა მიანიშნა გერმანიასთან ურთიერთობის გაუმჯობესების სასურველობაზე. კიდევ უფრო ადრე, ბერლინში გამართულ დიპლომატიურ მიღებაზე, ჰიტლერი პირველად სპეციალურად შეჩერდა საბჭოთა ელჩთან და მას გამოელაპარაკა, რაც მთელმა დიპლომატიურმა კორპუსმა შეამჩნია.

1939 წლის 5 მაისს მოსკოვში გამოაცხადეს საგარეო საქმეთა სახალხო კომისრის პოსტიდან მ. ლიტვინოვის გადადგომის შესახებ, რომელიც ინგლისსა და საფრანგეთთან დაახლოების მომხრე და თანაც ებრაელი იყო. საგარეო საქმეთა მინისტრის პოსტი შეითავსა სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარემ ვ. მოლოტოვმა (სტალინთან დაახლოებული ადამიანი), რაც მსოფლიომ შეაფასა როგორც მოსკოვის საგარეო პოლიტიკაში ცვლილებების მაუწყებელი.

მალე, დიდი ხნის შესვენების შემდეგ, დაიწყო სავაჭრო-ეკონომიკური მოლაპარაკებები ბერლინსა და მოსკოვს შორის. აგვისტოში ხელი მოეწერა შეთანხმებას ვაჭრობისა და კრედიტების თაობაზე. პარალელურად 1939 წლის ზაფხულში გაძლიერდა პოლიტიკური კონტაქტებიც ორ ქვეყანას შორის.

ამრიგად, 1939 წლის ზაფხულში საბჭოთა კავშირი მოლაპარაკებებს აწარმოებდა ორივე დაპირისპირებულ ბანაკთან. ეს მეთოდი არ ყოფილა რაიმე მოულოდნელი საერთაშორისო პრაქტიკაში, ინგლისსა და საფრანგეთსაც ჰქონდათ აქტიური დიპლომატიური კონტაქტები გერმანიასთან.

მოსკოვის მოლაპარაკებები წარმატებით რომ დამთავრებულიყო, მნიშვნელოვანი ბარიერი შეიქმნებოდა გერმანიის აგრესიული გეგმების წინაშე. მაგრამ ეს შანსი გამოუყენებელი დარჩა.

3.5. მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტი

ჰიტლერმა, რომელიც „პოლონეთის საკითხის“ ძალით გადაჭრისთვის ემზადებოდა, ასევე შესთავაზა საბჭოთა კავშირს დაეწყოთ მოლაპარაკებები თავდაუსხმელობის ხელშეკრულების დადებისა და აღმოსავლეთ ევროპაში გავლენის სფეროების გამიჯვნის თაობაზე.

სტალინი რთული არჩევანის წინაშე აღმოჩნდა: ან უნდა უარი ეთქვა გერმანიის წინადადებისთვის და შერიგებოდა გერმანიის ჯარების გასვლას საბჭოთა კავშირის საზღვრებთან პოლონეთის განადგურების შემდეგ, ან დაედო შეთანხმება გერმანიასთან და გადაეწია საბჭოთა კავშირის საზღვრები დასავლეთისკენ, თან გარკვეული დროით თავიდან აეცილებინა ომი გერმანიასთან.

საბჭოთა ხელმძღვანელობამ ისიც იცოდა, რომ დასავლეთის ქვეყნები გერმანიას საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ომისკენ უბიძგებდნენ, ისევე, როგორც იცოდნენ გერმანიის მისწრაფებაზე, „სასიცოცხლო სივრცე“ გაეფართოებინა აღმოსავლეთით დაპყრობების ხარჯზე. მოსკოვში ისიც იცოდნენ, რომ გერმანიის ჯარები მზად იყვნენ პოლონეთზე თავდასასხმელად და ბევრად ძლიერები იყვნენ პოლონეთის არმიაზე.

რაც უფრო ძნელად მიმდინარეობდა მოლაპარაკებები ინგლის-საფრანგეთის დელეგაციასთან, სტალინი მით უფრო იხრებოდა გერმანიასთან შეთანხმების ხელმოწერისკენ. უნდა გაეთვალისწინებინა ისიც, რომ 1939 წლის მაისიდან მონღოლეთის ტერიტორიაზე მიმდინარეობდა საომარი მოქმედებები იაპონელთა წინააღმდეგ.

1939 წლის 19 აგვისტო გადამწყვეტი აღმოჩნდა. ამ დღეს მოხდა სამი მნიშვნელოვანი მოვლენა:

- საბჭოთა მთავრობა დასთანხმდა მოსკოვში რიბენტროპის ჩასვლას. იმავე დღეს ბერლინში ხელი მოეწერა სავაჭრო-საკრედიტო შეთანხმებას, რაც ითვალისწინებდა საბჭოთა კავშირისთვის 200-მილიონიანი კრედიტის მიცემას 5 წლით, წლიური 4,5%-ით. ეს შეთანხმება შემობრუნების პუნქტი აღმოჩნდა საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ურთიერთობაში;

- პოლონეთმა ბრიტანელებს აცნობა, რომ უარს ამბობს მშვიდობიან დროს თავის ტერიტორიაზე ნებისმიერი უცხო ქვეყნის შეიარაღებული ძალების დაშვებაზე. პოლონეთის საგარეო საქმეთა მინისტრ ბეკის განცხადებით, „მარშალი ვოროშილოვი მშვიდობიანი გზით ცდილობდა იმის მიღწევას, რასაც ვერ მიაღწია იარაღის ძალით 1920 წელს“. თუმცა უკანასკნელ მომენტში – 23 აგვისტოს პოლონელებმა თანხმობა არ გამორიცხეს;

- შულენბერგმა ბერლინში გადაგზავნა მოლოტოვის მიერ მიწოდებული თავდაუსხმელობის პაქტის პროექტი და ხაზი გაუსვა, რომ ხელშეკრულება ძალაში შევიდოდა მხოლოდ „საგარეოპოლიტიკურ საკითხებზე სპეციალური პროტოკოლის ხელმოწერის შემდეგ“, რომელსაც მოსკოვი „პაქტის შემადგენელ ნაწილად მიიჩნევდა“.

მოსკოვსა და ბერლინს შორის მიღწეულ იქნა შეთანხმება და 1939 წლის 23 აგვისტოს მოსკოვში ჩაფრინდა გერმანიის საგარეო საქმეთა მინისტრი მ. რიბენტროპი.[1] იმავე დღეს ხელი მოეწე-

[1] საზღვრის გადაკვეთისას რიბენტროპის თვითმფრინავს მინსკის რაიონში ცეცხლი გაუხსნა საბჭოთა საზენიტო არტილერიამ. მათ დაგვიანებით მიიღეს გაფრთხილება თვითმფრინავისთვის დერეფნის მიცემის თაობაზე. თუმცა ჰიტლერი, სტალინი და რიბენტროპი იმდენად დაინტერესებულნი იყვნენ შეთანხმების მიღწევით, რომ ინციდენტისთვის ყურადღება არ მიუქცევიათ.

რა გერმანია-საბჭოთა კავშირის თავდაუსხმელობის ხელშეკრულებას, რომელიც ისტორიაში შევიდა „მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტის“ სახელით. მისმა ხელმოწერამ შოკში ჩააგდო მსოფლიო.

1939 წლის 23 აგვისტოს საბჭოთა კავშირ-გერმანიას შორის დაიდო თავდაუსხმელობის ხელშეკრულება 10 წლის ვადით. ეს ხელშეკრულება სრულიად მოულოდნელი იყო მსოფლიოსთვისაც და საბჭოთა კავშირში მცხოვრებთათვისაც, მაგრამ არავინ იცოდა მთავარი – ხელშეკრულებას ერთვოდა საიდუმლო პროტოკოლები, რომლებშიც აღმოსავლეთ ევროპა ინტერესთა სფეროებად იყო გაყოფილი საბჭოთა კავშირისა და გერმანიის მიერ. ამ პროტოკოლების თანახმად, დგინდებოდა გამმიჯნავი ხაზი გერმანიისა და საბჭოთა ჯარებს შორის პოლონეთში; ესტონეთი, ლატვია, ფინეთი და ბესარაბია მიეკუთვნებოდა საბჭოთა გავლენის სფეროს, ლიტვა – გერმანიის ინტერესების სფეროს. პოლონეთი იყოფოდა ორ ნაწილად – აღმოსავლეთ პოლონეთი საბჭოთა კავშირის ხელში გადადიოდა. დედაქალაქი ვარშავა შუაზე იყოფოდა. საბჭოთა კავშირს ერგებოდა მისი გარეუბანი – პრაღა.

პაქტის ხელმოწერის შემდეგ გაიმართა ვახშამი, რომელსაც ესწრებოდნენ მხოლოდ სტალინი, მოლოტოვი, რიბენტროპი და შულენბურგი. სტალინმა დალია ჰიტლერის სადღეგრძელო: „მე ვიცი, თუ როგორ ძლიერ უყვარს გერმანელ ერს თავისი ბელადი და ამიტომ მე მინდა შევსვა მისი დღეგრძელობისთვის“. სტალინმა დალია ჰენრიხ ჰიმლერის სადღეგრძელოც, „ადამიანისა, რომელიც უზრუნველყოფს გერმანიის სახელმწიფოს უსაფრთხოებას“. ბერია მან რიბენტროპს წარუდგინა როგორც „ჩვენი ჰიმლერი“. რიბენტროპი კი მოგვიანებით იტალიელ კოლეგას გრაფ ჩიანოს უყვებოდა: „მე კრემლში თავს ისე ვგრძნობდი, თითქოს ძველ პარტიულ ამხანაგებს შორის ვიყავი“.

უდავოა, რომ ხელშეკრულება მაშინ ორივე მხარისთვის სასარგებლო იყო. ჰიტლერს საშუალება ეძლეოდა, დამატებითი გართულებების გარეშე დაეწყო პოლონეთის დაპყრობა და დაერწმუნებინა თავისი გენერლები, რომ ორ ფრონტზე ომი არ მოუხდებოდა. ჩვეულებრივ, აღინიშნება, რომ სტალინმა დრო მოიგო ომისთვის მოსამზადებლად, ასევე, მიეცა შესაძლებლობა, გადაეწია დასავლეთისკენ საზღვრები, რითაც, ფაქტობრივად, აღადგენდა ყოფილი რუსეთის იმპერიის დასავლეთის საზღვრებს. გერმანიასთან შეთანხმებამ ბოლო მოუღო დასავლეთის ქვეყნების მცდელობას, გერმანიის აგრესია აღმოსავლეთისკენ წარემართათ და ეს აგრესია დასავლეთისკენ იქნა მიმართული.

მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტის ფასი ევროპაში ომის დაწყება იყო. 1939 წლის 24 აგვისტოს გაზეთმა „პრავდამ“ საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ხელშეკრულებას „მშვიდობის ინსტრუმენტი“ უწოდა, ჰიტლერმა კი 22 აგვისტოს თავის გენერლებს განუცხადა: „ახლა, როდესაც მე გავატარე აუცილებელი დიპლომატიური მოსამზადებელი სამუშაო, ჯარისკაცებს გზა გაეხსნათ“.

საბჭოთა კავშირ-გერმანიის პაქტმა თავდაუსხმელობის შესახებ:
• გადაავადა მხარეთა სამხედრო შეტაკება; • აღმოსავლეთ ევროპაში გამიჯნა ამ ორი ქვეყნის გავლენის სფეროები; • ხელი შეუწყო მეორე მსოფლიო ომის დაწყებას.

კარიკატურა „მიუნხენის შეთანხმება“	კარიკატურა „ჰიტლერისა და სტალინის ქორწილი“

3.6. მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტის შეფასება

მრავალი წლის განმავლობაში პოლიტიკოსები და ისტორიკოსები, დიპლომატები და ჟურნალისტები მწვავედ კამათობდნენ ამ ხელშეკრულების თაობაზე. ზოგი იცავდა პაქტს, ამართლებდა მის დადებას საბჭოთა კავშირის მხრიდან, რადგანაც მოიგო დრო ომისათვის მოსამზადებლად, სხვები ბრალს სდებდნენ საბჭოთა ხელმძღვანელებს ფაშისტურ რეჟიმთან შეთანხმებაში და მისი აგრესიული პოლიტიკის ხელშეწყობაში.

პაქტის დადება მოულოდნელი ნაბიჯი იყო – მრავალი წლის განმავლობაში საბჭოთა კავშირი გმობდა ფაშიზმს და იბრძოდა მის წინააღმდეგ, ასევე მოქმედებდნენ კომუნისტური პარტიები. პაქტის დადებამ კი დეზორგანიზება და დაბნეულობა გამოიწვია.

შექმნილ ვითარებაში საბჭოთა კავშირს შეეძლო თავდაუსხმელობის პაქტის გაფორმება, მაგრამ საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობა არ შემოფარგლულა უბრალოდ პაქტის გაფორმებით, არამედ წავიდა აგრესორთან ფართო თანამშრომლობაზე და 1939–1941 წლებში მნიშვნელოვნად გააფართოვა თავისი საზღვრები.

ნაცისტურ გერმანიასთან შეთანხმების გაფორმებით, სტალინის მოგება გერმანიასთან ომის თავიდან აცილებაში ან გადავადებაში არ ყოფილა. ჰიტლერი მაშინ არ გეგმავდა საბჭოთა კავშირზე თავდასხმას. 1939 წელს გერმანიას ჰყავდა 52,5 დივიზია, ჰქონდა 30,6 ათასი ქვემეხი და ნაღმსატყორცნი, 3,4 ათასი ტანკი და 4,3 ათასი თვითმფრინავი. ის ვერაფერს დააკლებდა საბჭოთა კავშირს, რომელსაც ჰყავდა 147 დივიზია, 55,8 ათასი ქვემეხი და ნაღმსატყორცნი, 21 ათასი ტანკი და 11 ათასი თვითმფრინავი ჰქონდა.

სტალინმა მოიგო არა დრო, არამედ სივრცე. სტალინს შეეძლო, მონაწილეობა მიეღო გერმანიასა და მის მოკავშირეებთან ერთად ტერიტორიების განაწილებაში; ასევე სტალინმა მიაღწია თავის ერთ-ერთ მთავარ მიზანს – მიაღწია იმას, რომ კაპიტალისტური ქვეყნები ერთმანეთს დაუპირისპირა, თვითონ განზე დარჩა და შეძლო, ეყურებინა გერმანიასა და ინგლის-საფრანგეთის ომისთვის და შემდეგ ომით დასუსტებული ქვეყნებისთვის თავისი პირობები ეკარნახა.

რიბენტროპ-მოლოტოვის პაქტის შედეგად მკვეთრად გამწვავდა საბჭოთა კავშირის ურთიერთობა დასავლეთის დემოკრატიებთან, – თავის მომავალ მოკავშირეებთან. ისე, პაქტით ჰიტლერმა უფრო იხეირა, ვიდრე სტალინმა. 1941 წლის შუა ხანისთვის გერმანია ორ-სამჯერ

უფრო ძლიერი იყო, ვიდრე 1939 წლის აგვისტოში. 1941 წლის ივნისში კი პაქტის დადებით დაწყებული ომი საბჭოთა კავშირსაც დაატყდა თავს.

დიდი ხნის განმავლობაში რიბენტროპ-მოლოტოვის პაქტი გასაიდუმლოებული იყო და საზოგადოებისთვის უცნობი იყო, თუმცა ხმები მისი არსებობის შესახებ მაშინვე ვრცელდებოდა. 1947 წელს აშშ-ში გამოქვეყნდა დოკუმენტების კრებული, რომელშიც ეს პროტოკოლიც იყო გამოქვეყნებული, მაგრამ საბჭოთა ხელმძღვანელობა არ აღიარებდა ამ პროტოკოლის არსებობას 1989 წლამდე, როდესაც ის საბჭოთა კავშირშიც გამოქვეყნდა.

ეს პროტოკოლი იყო სამართლებრივი და მორალური პრინციპების დარღვევა – სხვა ქვეყნებისა და ხალხების ზურგს უკან წყვეტდა მათ ბედს. 1989 წელს საბჭოთა კავშირის უმაღლესმა საბჭომ მიიღო სპეციალური დადგენილება, რომელშიც დაგმო საიდუმლო პროტოკოლი და აღიარა, რომ ის ეწინააღმდეგება საერთაშორისო სამართლისა და მორალის ნორმებს.

დანართი

გერმანიისა და საბჭოთა კავშირის მოქმედება. 1936–1940

წლები	მესამე რაიხი	საბჭოთა კავშირი
1936	სამხედრო დახმარებას უწევს თავის მომხრეებს ესპანეთში.	სამხედრო დახმარებას უწევს თავის მომხრეებს ესპანეთში.
1938	შეიერთა ავსტრია და ჩეხოსლოვაკიის ნაწილი – სუდეტის ოლქი.	იწყებს მრავალწლიან სამხედრო დახმარებას ჩინეთისთვის.
1939	იერთებს მთლიანად ჩეხოსლოვაკიას, იპყრობს პოლონეთის ნახევარს.	იერთებს აღმოსავლეთ პოლონეთს, თავს ესხმის ფინეთს და იკავებს ამ ქვეყნის ნაწილს.
1940	ახდენს დანიის, ნორვეგიის, საფრანგეთის, ბელგიის, ჰოლანდიისა და ლუქსემბურგის ოკუპაციას.	ახდენს ესტონეთის, ლატვიის, ლიტვის, ბესარაბიისა და ჩრდილოეთ ბუკოვინის ოკუპაციას.

1930-იანი წლების მნიშვნელოვანი თარიღები

- 1932 – სსრკ ხელშეკრულებები თავდაუსხმელობის შესახებ ფინეთთან, ლიტვასთან, პოლონეთთან, საფრანგეთთან.
- 1934 – სსრკ-ის შესვლა ერთა ლიგაში.
- 1935 – სსრკ-ის ურთიერთდახმარების ხელშეკრულებები საფრანგეთსა და ჩეხოსლოვაკიასთან.
- 1935 – კომინტერნის VII კონგრესი მოსკოვში – ფაშიზმი აღიარა მთავარ საფრთხედ მუშათა კლასისთვის და მოუწოდა ერთიანი ანტიფაშისტური ფრონტის შექმნისკენ.
- 1936-1937 – სსრკ-ის სამხედრო და პოლიტიკური დახმარება ესპანეთის რესპუბლიკური მთავრობისადმი.
- 1938 წლის მარტი – ჰიტლერმა ავსტრიის ოკუპაცია მოახდინა და შეუერთა გერმანიას.
- 1938 წლის ივლისი-აგვისტო – იაპონელთა დამარცხება ხასანის ტბასთან.

- 1938 წლის სექტემბერი – მიუნხენის კონფერენცია და სუდეტების გერმანიისთვის გადაცემა.
- 1939 წლის ზაფხული – მოლაპარაკებები ინგლისსა და საფრანგეთთან ევროპაში კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემის შესაქმნელად.
- 1939 წლის 23 აგვისტო – სსრკ-გერმანიის თავდაუსხმელობის ხელშეკრულების დადება.

გერმანიასა და საბჭოთა კავშირს შორის „ტერიტორიული გამიჯვნა“ აღმოსავლეთ ევროპაში – პირველი გაფორმებულია 1939 წლის 23 აგვისტოს, მეორე – 1939 წლის 28 სექტემბერს, როდესაც საბჭოთა გავლენის სფეროში ლიტვა გადავიდა, პოლონეთში ტერიტორიული დათმობის სანაცვლოდ.

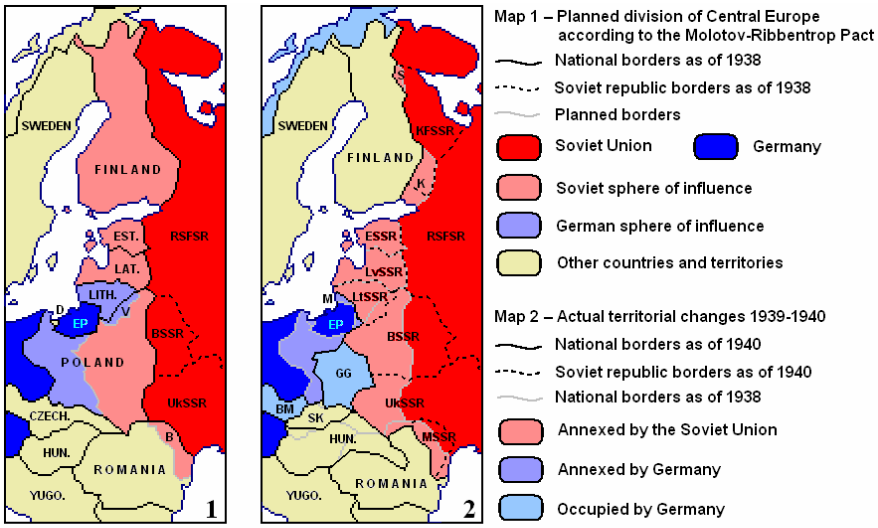

Abbreviations:
B – Bessarabia, BM – Protectorate of Bohemia and Moravia, BSSR – Byelorussian SSR, Czech. – Czechoslovakia, D – Free City of Danzig, EP – East Prussia, ESSR – Estonian SSR, Est. – Estonia, GG – General Government, Hun. – Hungary, K – Karelia, KFSSR – Karelo-Finnish SSR, Lat. – Latvia, Lith. – Lithuania, LtSSR – Lithuanian SSR, LvSSR – Latvian SSR, M – Memelland (Klaipéda Region), MSSR – Moldavian SSR, RSFSR – Russian SFSR, S – Salla, SK – Slovakia, UkSSR – Ukrainian SSR, V – Vilnius Region, Yugo. – Yugoslavia

დავალება

- გამოარკვიეთ საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკური კურსის ცვლის მიზეზები;
- შეადარეთ საბჭოთა კავშირისა და გერმანიის სტრატეგიული ჩანაფიქრები 1939 წელს;
- შეაფასეთ 1939 წლის საბჭოთა კავშირ-გერმანიის თავდაუსხმელობის პაქტისა და საიდუმლო პროტოკოლების შედეგები.

X თავი

საბჭოთა კავშირის პოლიტიკური სისტემა 1930-იან წლებში

შესავალი

1920-იანი წლების ბოლოსთვის საბჭოთა კავშირის უმაღლესი ხელისუფლების პოლიტიკურმა წარმოდგენებმა მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადა. მასზე გავლენა მოახდინა ორმა უმნიშვნელოვანესმა იდეოლოგიურმა დებულებამ, რომელიც საბჭოთა კავშირის მოდერნიზებული ოფიციალური იდეოლოგიის საფუძველს შეადგენდა.

პირველი იყო დასკვნა სოციალიზმისა და კომუნიზმის აშენების შესაძლებლობის შესახებ ერთ ცალკე აღებულ ქვეყანაში. „მსოფლიო რევოლუციის“ ადრინდელი იდეისგან განსხვავებით, ეს ახალი დასკვნა გულისხმობდა, რომ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ახალი საზოგადოების მშენებლობა განხორციელდებოდა მტრულ იმპერიალისტურ გარემოცვაში;

მეორე დასკვნა გამომდინარეობდა პირველიდან და აცხადებდა, რომ სოციალიზმის იდეალებისაკენ წინსვლასთან ერთად კლასობრივი ბრძოლა ქვეყნის შიგნით სულ უფრო გაიზრდებოდა და გამწვავდებოდა.

ეს ორივე დებულება გულისხმობდა პრაქტიკულ პოლიტიკურ ნაბიჯებს:

- სამხედრო-ეკონომიკური პოტენციალის ზრდასა და მძლავრი არმიის შექმნას;
- ცენტრალიზმის და ბელადის – სტალინის ერთპიროვნული ხელისუფლების განმტკიცებას;
- იდეოლოგიური აპარატის ფორმირებას მასობრივი ცნობიერების დასამუშავებლად;
- მძლავრი რეპრესიული მანქანის შექმნას „ხალხის მტრების“ გამოსავლენად და მოსასპობად.

ამ ყველაფერმა განსაზღვრა საბჭოთა კავშირის პოლიტიკური სისტემის განვითარების ძირითადი მიმართულებები.

საქმე მარტო იდეოლოგიურ სქემებში როდი იყო. პოლიტიკურ ზედაფენას მიაჩნდა, მოკლე ვადაში ინდუსტრიული საზოგადოების ეკონომიკური საფუძვლების შექმნა შესაძლებელი იყო საზოგადოების ყველა ძალის მაქსიმალური დაძაბვით და ქვეყნის ყველა რესურსის მობილიზებით. ამისათვის კი საჭიროდ მიაჩნდათ მკაცრი პოლიტიკური სისტემის ფორმირება.

1930-იან წლებში საბჭოთა საზოგადოების ძირითადი დამახასიათებელი ნიშნები იყო:

- სახელმწიფო საკუთრების მონოპოლია;
- დირექტიული ცენტრალიზებული დაგეგმვა;
- ცხოვრების ყველა სფეროს გასახელმწიფოებრიობა;
- ხელისუფლების მკაცრი ვერტიკალი ქარიზმატული ლიდერით. პარტიულ-სახელმწიფოებრივი ელიტის დიქტატურა;
- რეპრესიები და არაეკონომიკური იძულება;
- საზოგადოებრივი აზრის მითოლოგიზება და დასავლეთის გამოცდილების უარყოფა;
- დახურული ქვეყანა. ავტარკიის მიღწევის ტენდენცია;
- მოქალაქეთა უფლებებისა და კანონიერების მასობრივი დარღვევა.

საბჭოთა კავშირში „მობილიზაციური ტიპის“ პოლიტიკური სისტემის ფორმირების წინააღმდეგობრივი შედეგები ჰქონდა. ერთი მხრივ, მოხერხდა იმ ინდუსტრიული ბაზის შექმნა, რომლის გარეშეც ვერ შეძლებდნენ გერმანიის სამხედრო მანქანის გამკლავებას; მეორე მხრივ, პოლიტიკური სისტემის ამ მოდელის ფასი საზოგადოებისთვის საშინელი იყო: მასობრივი პოლიტიკური რეპრესიები, განსხვავებული აზრის დევნა, ადამიანის უფლებების მასობრივი დარღვევა.

1. კომუნისტური პარტია, იდეოლოგია და პიროვნების კულტი

1.1. პარტიის როლი სახელმწიფოს ცხოვრებაში

საბჭოთა კავშირში სახელმწიფო ხელისუფლებას, ფაქტობრივად, ახორციელებდა კომუნისტური პარტია. პარტიული ორგანოები ნიშნავდნენ და ხსნიდნენ თანამდებობის პირებს ქვეყანაში, ასახელებდნენ საბჭოების დეპუტატთა კანდიდატებს. მხოლოდ საკ კპ(ბ)-ის წევრებს ეკავათ ყველა საპასუხისმგებლო სახელმწიფო პოსტი, სათავეში ედგნენ არმიას, სამართალდამცავ და სასამართლო ორგანოებს, ხელმძღვანელობდნენ სახალხო მეურნეობას. ვერცერთ კანონს ვერ მიიღებდნენ პოლიტბიუროს მოწონების გარეშე. პოლიტბიურო განსაზღვრავდა საბჭოთა სახელმწიფოს საშინაო და საგარეო პოლიტიკას. პარტიულმა სიმბოლიკამაც კი ოფიციალური სტატუსი შეიძინა – წითელი დროშა და პარტიული ჰიმნი „ინტერნაციონალი“ გახდა სახელმწიფოს სიმბოლიკა.

საბჭოებს, რომლებიც ლენინმა ხელისუფლების ორგანოებად გამოაცხადა, არასოდეს ჰქონიათ რეალური ხელისუფლება. საბჭოები ყოველთვის მხოლოდ ბოლშევიკური პარტიის მითითებებს ასრულებდნენ.

მკაცრად იერარქიული იყო თავად კომუნისტური პარტიის სტრუქტურა. ამის თაობაზე თავად სტალინი აღნიშნავდა: პარტიის შემადგენლობაში არის დაახლოებით 3–4 ათასი უმაღლესი ხელმძღვანელი. ესაა ჩვენი პარტიის გენერალიტეტი. შემდეგ მოდის 30–40 ათასი საშუალო რგოლის ხელმძღვანელი, ესაა ჩვენი პარტიის ოფიცრობა. შემდეგ მოდის დაახლოებით 100–150 ათასი პარტიის უმცროსი სამეთაურო შემადგენლობა.

რეალური ხელისუფლება ამ გასამხედროებულ პარტიულ მექანიზმში ეკუთვნოდა „მარშლებს“ – პოლიტბიუროს წევრების პატარა ჯგუფს. მაგრამ ისინიც არ წყვეტდნენ ყველაფერს. საბოლოო გადაწყვეტილების უფლება მხოლოდ ერთ ადამიანს ეკუთვნოდა – სტალინს.

1930-იანი წლების ბოლოს საკ. კპ(ბ)-მ საბოლოოდ დაკარგა დემოკრატიზმის ყოველგვარი ნაშთი. პარტიის რიგითი წევრები და ცენტრალური კომიტეტის წევრების უმრავლესობაც კი ჩამოცილებული იყო პარტიული პოლიტიკის შემუშავებას, რაც პოლიტბიუროს და პარტიული აპარატის საქმე გახდა.

ერთპარტიული პოლიტიკური სისტემის მოდელი გამომდინარეობდა ლენინიზმის იდეოლოგიიდან. რადგანაც თვლიდნენ, რომ მხოლოდ ბოლშევიკები გამოხატავენ მუშათა კლასის ინტერესებს და იციან, თუ რა საზოგადოება და როგორ უნდა აშენდეს, იგულისხმებოდა, რომ სხვა პარტიები შეიძლება გამოვიდნენ მხოლოდ დროებითი პოლიტიკური თანამგზავრების როლში. სოციალისტური საზოგადოება კი, რადგანაც სოციალურად ერთგვაროვანად წარმოდგებოდა, გამოდიოდა, რომ სახელმწიფოს „კვდომამდე“, რაც კომუნიზმის დროს მოხდებოდა, დარჩებოდა მხოლოდ ერთი პარტია – ბოლშევიკების.

1.2. მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგიის როლი

1930-იანი წლების შუა ხანებისთვის მარქსიზმ-ლენინიზმი იყო უკვე ოფიციალური სახელმწიფო იდეოლოგია. ბიბლიოთეკებიდან ამოიღეს და გაანადგურეს ბოლშევიკების პოლიტიკური და იდეოლოგიური მოწინააღმდეგეების ნაშრომები. შეიცვალა განათლების სისტემა. შეიცვალა სასწავლო გეგმები და სასწავლო კურსების შინაარსი. მათ საფუძვლად ედო მარქსისტულ-ლენინური ინტერპრეტაცია არა მარტო საზოგადოებათმცოდნეობითი კურსებისა, არამედ საბუნებისმეტყველო საგნებისაც.

 Марксизм непримирим с национализмом, будь он самый "справедливый", "чистенький", тонкий и цивилизованный. Марксизм выдвигает на место всякого национализма — интернационализм. В.И. Ленин	განსაკუთრებულ როლს ასრულებდა მასობრივი ინფორმაციის საშუალებების კონტროლი, რომელთა საშუალებითაც ხორციელდებოდა ოფიციალური შეხედულებების გავრცელება და მათი განმარტება. განსხვავებული იდეური შეხედულებების არსებობა ქვეყნის შიგნით ან ქვეყნის გარედან შემოტანა შეუძლებელი გახდა.

არანაირი უცხოური გაზეთები და ჟურნალები 1930-იან წლებში საბჭოთა კავშირში არ შემოდიოდა, მხოლოდ მაღალი რანგის პარტიულ ფუნქციონერებს ეგზავნებოდათ „უცხოური

ინფორმაციის ბიულეტენი“, რომელშიც უცხოურ პრესაში გამოქვეყნებული სტატიების თარგმანები შედიოდა. ბიულეტენი გასაიდუმლოებული იყო. ბიულეტენი სპეციალურ კურიერს მიჰქონდა და ახალი ბიულეტენის მიღებისას კურიერს ძველს უბრუნებდნენ. ბიულეტენის დაკარგვის შემთხვევაში მაღალი თანამდებობის პირსაც კი აპატიმრებდნენ. საბჭოთა პროპაგანდა უბრალო ადამიანებს არწმუნებდა, რომ დასავლეთში ადამიანები მათთან შედარებით ძალიან ცუდად ცხოვრობდნენ.[1]

იდეოლოგიურ კონტროლს ინტელიგენციის საქმიანობაზე პარტიულ ორგანოებთან ერთად ახორციელებდნენ შემოქმედებითი კავშირები. 1932 წელს საკ კპ(ბ)-ის ცემტრალურმა კომიტეტმა მიიღო დადგენილება „ლიტერატურულ-მხატვრული ორგანიზაციების გარდაქმნის შესახებ“. გადაწყდა, რომ „ყველა მწერალი, რომელიც მხარს უჭერდა საბჭოთა ხელისუფლების პლატფორმას“, უნდა გაერთიანებულიყო საბჭოთა მწერალთა ერთიან კავშირში და ასეთივე კავშირები შექმნილიყო ხელოვნების სხვა სახეებისთვისაც.

1934 წლის აგვისტოში ჩატარდა საბჭოთა მწერალთა პირველი საკავშირო ყრილობა. აირჩიეს გამგეობა მაქსიმ გორკით სათავეში. ასევე შეიქმნა მხატვრების, კომპოზიტორების, კინემატოგრაფისტების, არქიტექტორების შემოქმედებითი კავშირები. მხარდაჭერის სანაცვლოდ ხელისუფლება გარკვეულ მატერიალურ კეთილდღეობას და პრივილეგიებს (შემოქმედებითი სახლები, სახელოსნოები, საცხოვრებელი და ა. შ.) აძლევდა. პარტიული ხაზიდან „გადახრილებს“ რიცხავდნენ კავშირებიდან, ართმევდნენ მატერიალურ სარგებელს, გამოქვეყნების, გამოფენების მოწყობის შესაძლებლობას და ა.შ. მათ ან პირდაპირ სდევნიდნენ, ან საინფორმაციო ბლოკადაში აქცევდნენ. ბევრი მათგანი დააპატიმრეს და რეპრესიების მსხვერპლი გახდა.

1.3. ოფიციალური მასობრივი ორგანიზაციები

შემოქმედებითი კავშირების გარდა, სხვა ოფიციალურ მასობრივ ორგანიზაციებში გაერთიანებული იყო მოსახლეობის ყველა სხვა კატეგორია. მასობრივი ორგანიზაციების როლი მდგომარეობდა პარტიული მითითებების ადაპტირებაში მოსახლეობის იმ კატეგორიისთვის, რომლებიც ამ ორგანიზაციებში იყო გაერთიანებული.

საწარმოთა თანამშრომლები გაერთიანებული იყვნენ პროფკავშირებში, რომლებიც პარტიული კონტროლის ქვეშ იყო მოქცეული.

ახალგაზრდები 14 წლის ასაკიდან გაერთიანებული იყვნენ ერთიან ორგანიზაციაში – ახალგაზრდობის საკავშირო ლენინურ კომუნისტურ კავშირში (ВЛКСМ), რომელიც პარტიის რეზერვად და თანაშემწედ ითვლებოდა. უმცროსი ასაკის მოსწავლეები თავიდან შედიოდნენ ოქტომბრელების, შემდეგ კი პიონერთა ორგანიზაციაში.

მასობრივი გაერთიანებები შეიქმნა რაციონალიზატორებისთვის, გამომგონებლებისთვის, ქალებისთვის, ფიზკულტურელებისთვის და ა.შ.

[1] История России. XX век, Под редакцией А.Б.Зубова, том II, М., 2016, 235.

1.4. სტალინის პიროვნების კულტის ფორმირება

საბჭოთა კავშირის პოლიტიკური რეჟიმის ერთ-ერთი ელემენტი გახდა სტალინის პიროვნების კულტი. 1929 წლის 21 დეკემბერს სტალინს შეუსრულდა 50 წელი. მანამდე მიღებული არ იყო, საჯაროდ აღენიშნათ პარტიისა და მთავრობის ხელმძღვანელთა იუბილეები. ლენინის იუბილე ერთადერთი გამონაკლისი იყო, მაგრამ სტალინს გაზეთმა „პრავდამ“ მიუძღვნა სტატიები, მისალმებები, წერილები, დეპეშები, მლიქვნელური მასალების ნაკადი. ეს ინიციატივა აიტაცეს სხვა გაზეთებმა, დაწყებული საკავშიროდან და დამთავრებული რაიონული და საქარხნო გაზეთებით. სტალინის იუბილეს აღნიშნავდა რადიო და კინო.

სტალინს უწოდებდნენ დიდს, ბრძენს, ოქტომბრის გენიალურ ორგანიზატორს, წითელი არმიის შემქმნელს, გამოჩენილ სარდალს, ლენინური „გენერალური ხაზის“ დამცველს, მსოფლიო პროლეტარიატის ბელადს, ხუთწლედის დიდ სტრატეგს, „საბჭოთა ბავშვების საუკეთესო მეგობარს“. ყველას გადააჭარბა ყაზახმა სახალხო პოეტმა ჯამბულმა, რომელიც იმავე „პრავდაში“ ამბობდა: „სტალინი ოკეანეზე ღრმაა, ჰიმალაიზე მაღალია, მზეზე კაშკაშაა. ის სამყაროს მასწავლებელია“.

პიროვნების კულტი – ერთი ადამიანის ისტორიული როლის განდიდება
სტალინს უწოდებდნენ: - ოქტომბრის გენერალურ ორგანიზატორს; - წითელი არმიის შემქმნელს; - გამოჩენილ მხედართმთავარს; - მსოფლიო პროლეტარიატის ბელადს; - „ხალხების მამას“; - ხუთწლედის დიდ სტრატეგს: - „საბჭოთა ბავშვების საუკეთესო მეგობარს“

პიროვნების კულტის ფორმირების მიზეზები:

- ტოტალიტარული სისტემის ფუნქციონირების იდეოლოგიური უზრუნველყოფის მოთხოვნილება;
- მასების კულტურის დაბალი დონე, რომელთაც დააჯერეს ბელადის სიდიადე და უშეცდომობა;
- სტალინის პირადი თვისებები.

სტალინის სახელი ეწოდა ქალაქებს, ქუჩებს, თეატრებს, ქარხნებს, კოლმეურნეობებს; 1933 წელს ავიდნენ პამირში საბჭოთა კავშირის უმაღლეს მწვერვალზე, 7495 მეტრ სიმაღლეზე და მას სტალინის პიკი უწოდეს; 7134 მეტრი სიმაღლის მწვერვალს ლენინის პიკი ეწოდა, რომელზეც საბჭოთა ალპინისტები 1934 წელს ავიდნენ; მარქსის სახელობის მწვერვალი 6726 მეტრი სიმაღლის იყო.[1]

[1] История России. XX век, Под ред. А.Б.Зубова, том II, М., 2016, 235-236.

1930 წელს აშენდა ქვის მავზოლეუმი ცნობილი საბჭოთა არქიტექტორ შჩუსევის პროექტით. საფუძველი ეყრება „ლენინიანას“ მხატვრობაში, სკულპტურასა და კინემატოგრაფში. ლენინისა და სტალინის ქანდაკებები და ბიუსტები სავალდებულო იყო ნებისმიერ ქალაქში, დასახლებაში, სამხედრო ნაწილში, ქარხანასა და კოლმეურნეობაში. ჩვეულებრივ ძეგლებსა და ბიუსტებს შაბლონით აკეთებდნენ, თუმცა იყო „თვითშემოქმედებაც“ (მაგალითად, ულან-უდეში მაღალ ბოძზე აღმართული იყო ლენინის დიდი შავი თავი ბურიატებისთვის დამახასიათებელი სახის ნიშნებით). მოგვიანებით ბელადების გამოსახვა შეიძლებოდა მხოლოდ „ზემოდან“ დამტკიცებული ნიმუშების მიხედვით.

მლიქვნელობა და განდიდება სტალინთან ერთად მალე გავრცელდა სხვა თანამდებობის პირებზე. მაგალითად, განადიდებდნენ ლავრენტი ბერიას, რომელიც ამიერკავკასიის ფედერაციის ხელმძღვანელი იყო 1930-იანი წლების პირველ ნახევარში. თუმცა ეს „რეგიონული ბელადი“ შეიძლება რეპრესიის მსხვერპლი გამხდარიყო და მაშინ მისი სახელი დავიწყებას ეძლეოდა.

2. მასობრივი რეპრესიები

სტალინი თეორიულად „ასაბუთებდა“ რეპრესიებს. მისი განცხადებით, სოციალიზმის მშენებლობასთან ერთად კლასების გაქრობას თან სდევდა არა კლასობრივი ბრძოლის შესუსტება, არამედ პირიქით, გაძლიერება. სახელმწიფო მოკვდება არა მისი ხელისუფლების თანდათანობითი შემცირებით, არამედ მაქსიმალური გაძლიერებით. გამწვავებული კლასობრივი ბრძოლის დროს რეპრესიები და საკონცენტრაციო ბანაკი იყო „სოციალური დაცვის ზომა“, დახვრეტა კი „უმაღლესი ზომა“ იყო.

2.1.რეპრესიები 1920-იანი წლების ბოლოს და 1930-იანი წლების დასაწყისში

	1930-იანი წლების დასაწყისში ჩატარდა უკანასკნელი პოლიტიკური პროცესები ბოლშევიკების ძველი ოპონენტების წინააღმდეგ – ყოფილი მენშევიკებსა და ესერების წინააღმდეგ. თითქმის ყველა ისინი დახვრიტეს ან გააგზავნეს ციხეებსა და ბანაკებში.

1920-იანი წლების ბოლოს შახტინის საქმე ნიშანი აღმოჩნდა „მავნებლების“ წინააღმდეგ ბრძოლის გასაშლელად სამეცნიერო-ტექნიკური ინტელიგენციის წინააღმდეგ სახალხო მეურნეობის ყველა დარგში. საარქივო მონაცემებით, „მავნებელთა“ სასამართლო პროცესების სცენარებს სტალინი ადგენდა. „ცუდად იმიტომ ვცხოვრობთ, გარშემო მავნებლები არიან“ – ასეთი იყო ამ პროცესების პროპაგანდისტული დანიშნულება. შემდეგ „მავნებელს“ ჩაენაცვლა გარეშე მტრის სახე – „ჯაშუში, დივერსანტი, უცხოეთის დაზვერვის აგენტი“.[1]

1930-იანი წლების დასაწყისში გაიშალა მასობრივი რეპრესიული კამპანია კულაკებისა და საშუალო გლეხების წინააღმდეგ.

1932 წლის 7 აგვისტოს მიიღეს სტალინის მიერ დაწერილი კანონი „საწარმოების, კოლმეურნეობებისა და კოოპერაციის საკუთრების დაცვისა და საზოგადოებრივი (სოციალისტური) საკუთრების დაცვის შესახებ“, რომელიც ისტორიაში შევიდა „**ხუთი თავთავის შესახებ“** კანონის სახელით, რომლის მიხედვითაც სულ უმნიშვნელო დატაცებაზეც კი დახვრეტა იყო გათვალისწინებული.

1934 წლის ნოემბრიდან შინაგან საქმეთა სახალხო კომისართან შეიქმნა განსაკუთრებული სათათბირო. მას უფლება მიეცა, ადმინისტრაციული წესით, მოწმეთა, პროკურორებისა და ადვოკატების მონაწილეობის გარეშე, „ხალხის მტრები“ გაეგზავნათ გადასახლებაში ან შრომით გამოსასწორებელ ბანაკებში ხუთ წლამდე ვადით.

1930-იანი წლების საჩვენებელი პროცესები:
• 1928 წელი – შახტინსკის საქმე – დონბასის ინჟინერთა წინააღმდეგ. აქ პირველად გამოჩნდა პროკურორის სტატუსით ა. ვიშინსკი. • 1930 წელი – „პრომპარტიის“ საქმე, ჩაიანოვ-კონდრატიევის ჯგუფი, უკრაინის გამოხსნის კავშირის, „აკადემიკოსების“. • 1931 წელი – „მენშევიკების საკავშირო ბიუროს“. • 1935 წელი – მოსკოვის კონტრრევოლუციური ორგანიზაციის.

2.2. გულაგის სისტემის შექმნა

1929 წლის 11 ივლისს საბჭოთა კავშირის სახალხო კომისართა საბჭოს დადგენილებით შეიქმნა შრომით გამოსასწორებელი ბანაკების ქსელი შორეული რაიონების „კოლონიზაციის მიზნით“ და „მათი ბუნებრივი სიმდიდრეების ექსპლოატაციისთვის“. ამ ბანაკებში ჩვეულებრივი ციხეებიდან უნდა გადაეყვანათ ყველა, რომელთა პატიმრობის ვადა 3 წელს აღემატებოდა. ერთ სისტემაში მოექცნენ სისხლის სამართლის დამნაშავეები და პოლიტპატიმრები. ბანაკების სამართავად 1930 წელს შეიქმნა ბანაკების მთავარი სამმართველო (რუსული აბრევიატურით „გულაგი“). 1930 წლის ზამთარში საბჭოთა კავშირში იყო 400 ათასზე მეტი პატიმარი, მათ შორის 155 ათასი ჩეკისტების სისტემაში (ОГПУ).[2] 1929 წლიდან 1939 წლამდე საბჭოთა კავშირის ბანაკებსა და ციხეებში პატიმართა რაოდენობა 12-ჯერ გაიზარდა და 2 მილიონს მიაღწია.[3] საქმე

[1] История России. XX век, Под ред. А.Б.Зубова, том II, М. 2016, 197.

[2] История России XX век, Под ред. А.Б.Зубова, том II, М., 2016, 197.

[3] 1939 წლის აღწერით, 1.682 ათასი ადამიანი იყო გულაგის ბანაკებში, 350,5 ათასი – ციხეებში. გარდა ამისა, კიდევ 990,5 ათასი „სპეცდასახლებული“ იყო. ანუ თავისუფლებამოკლებული ადამიანების რაოდენობა 3 მილიონს აღწევდა (История России, XX век, Под ред. А.Б.Зубова, том II, М. 2016, 196).

იქამდე მივიდა, რომ, ბანაკების ინტერესებიდან გამომდინარე, უშიშროების ორგანოებს უკვეთდნენ „დასაპატიმრებელი პროფესიების წარმომადგენლებს“.

ყველაზე დიდი ბანაკები იყო შორეული აღმოსავლეთის („დალლაგი“), ბაიკალ-ამურის („ბამლაგ“), ბელომორ-ბალტიის („ბელბალტლაგ“). დიდი ბანაკები არსებობდა ვორკუტაში, კალიმაში, ნორილსკში, ყარაგანდაში, ურალში და სხვაგან. ბანაკებში ადამიანები უმძიმეს პირობებში იყვნენ. 1930−1940 წლებში „გულაგში“ დაიღუპა არანაკლებ 500 ათასი პატიმარი.[1] პატიმრები მოიპოვებდნენ წიაღისეულს, აშენებდნენ რკინიგზებსა და გზებს. ჩრდილოეთში პატიმრებს ხეების ჭრაზე ამუშავებდნენ. ხეების ექსპორტი სავალუტო შემოსავლების მნიშვნელოვანი წყარო იყო.

„გულაგის“ სისტემის საჩვენებელი მშენებლობა იყო თეთრი ზღვა − ბალტიის არხი, რომელსაც 1931 წლის შემოდგომიდან 170 ათასი პატიმარი აშენებდა. მუშაობდნენ ხელით და 20 თვეში ამოიღეს 21 მლნ. კუბ.მეტრი გრუნტი. გათხარეს 227 კმ სიგრძის არხი. 1933 წლის აგვისტოში გაიხსნა არხი, რომელსაც სტალინის სახელი მიანიჭეს,. არხს ეკონომიკური მნიშვნელობა არ ჰქონდა. სამხედრო საჭიროებისათვის კი 1964 წელს 1 მეტრით გააღრმავეს და ხის ნაგებობები უფრო მყარით შეცვალეს. მშენებლობის დროს არანაკლებ 25 ათასი პატიმარი დაიღუპა.[2]

გულაგის სისტემა

	1930 წლის 1 მაისისთვის	1940 წლის 1 მარტისთვის
ბანაკების რაოდენობა	279	536
პატიმრების რაოდენობა	171251	1668200

2.3. კომუნისტური პარტიის XVII ყრილობა და სტალინის გადაყენების მცდელობა

პარტიის XVII ყრილობა (1934 წლის 26 იანვარი − 10 თებერვალი) ცნობილია „გამარჯვებულთა ყრილობის“ სახელით, სადაც სოციალიზმის მშენებლობაში მოპოვებულ წარმატებებზე იყო საუბარი. საჯაროდ ყველამ აქო სტალინი, მაგრამ როგორც შემდეგ გაირკვა, ამ ყრილობაზე დელეგატების ნაწილმა დააყენა პარტიის გენერალური მდივნის პოსტიდან სტალინის გადაყენების საკითხი.

გადაყენების მცდელობის ორგანიზატორები იყვნენ: ნ. კრუპსკაია, პოსტიშევი, ს. ორჯონიკიძე და სხვები. ამ ჯგუფს არ ჰქონდა რაიმე განსხვავებული პლატფორმა სტალინის „დიდი გარდატეხის“ კურსისაგან. კიროვი ლენინგრადში იმასვე აკეთებდა, რასაც სხვაგან სხვები აკეთებდნენ. ისინი უკმაყოფილონი იყვნენ სტალინის „მუშაობის სტილით“, „გადახრებით“ და ა. შ. რეალურად, სტალინის გადაყენებისათვის ეს ჯგუფი მზად არ იყო.

ყრილობის წინ ლენინის ქვრივმა ნადეჟდა კრუპსკაიამ შემოიარა ზოგიერთი საოლქო ცენტრი, პარტიის ადგილობრივ ხელმძღვანელებს წაუკითხა ლენინის მიერ სტალინის დახასიათება („წერილი ყრილობას“) და მოუწოდებდა, გენერალური მდივნის პოსტზე სტალინი

[1] История России XX век, Под ред. А.Б.Зубова, том II, М., 2016, 195.
[2] იქვე.

კიროვით შეეცვალათ. საქმის კურსში კიროვიც ჩააყენეს, მაგრამ კიროვმა კატეგორიული უარი თქვა გენერალურ მდივნობაზე და მასთან მისულ ჯგუფს აღუთქვა – სტალინს დაველაპარაკები, „შეცდომები“ რომ გაითვალისწინოსო. თითქოსდა ასეთი საუბარი ყრილობის დროს შედგა და რამდენიმე საათს გაგრძელდა.[1]

ყრილობაზე სტალინის ოფიციალურ ქებასთან ერთად, მისი გადაყენების საკითხი განიხილებოდა არაფორმალურად, მის შემცვლელ სავარაუდო კანდიდატად კი ყველაზე ხშირად ს. კიროვი სახელდებოდა. ცნობილია, მაგალითად, რომ 8 დეპუტატმა ის თავიანთ შეხვედრაზე მიიწვია და შესთავაზა, საკუთარი კანდიდატურა ოფიციალურად წამოეყენებინა გენერალური მდივნის პოსტზე. კიროვმა არა მარტო უარი თქვა ამ შეთავაზებაზე, არამედ ამის შესახებ სტალინსაც უთხრა. ახალი გენერალური მდივნის ძიებას კი ტრაგიკული შედეგები მოჰყვა.

ყრილობაზე, როდესაც ცენტრალური კომიტეტის წევრების არჩევაზე მიდგა საქმე, აღმოჩნდა, რომ 1218 ხმიდან ყველაზე მეტი, 292, სტალინის წინააღმდეგ იყო მიცემული, კიროვის წინააღმდეგ მხოლოდ 3. კაგანოვიჩმა, რომელიც ყრილობის საორგანიზაციო საკითხებს აგვარებდა, მითითება მისცა, რომ სტალინის წინააღმდეგ მიცემული ხმების რაოდენობა დაემალათ და წინააღმდეგ მხოლოდ 3 ხმა დატოვეს.[2]

კენჭისყრა ფარული იყო და სტალინმა არ იცოდა, თუ ვინ მისცა მის წინააღმდეგ ხმა. ამიტომ მთელი ყრილობა შერისხული აღმოჩნდა. პარტიის XVII ყრილობის 1966 დელეგატიდან შემდეგ 1108 დახვრიტეს. ყრილობაზე არჩეული ცენტრალური კომიტეტის 139 წევრიდან 110 დააპატიმრეს, მათგან 98 დახვრიტეს.[3]

2.4. კიროვის მკვლელობა

სერგეი კიროვის მკვლელობა იმდროინდელი საბჭოთა რეჟიმისათვის ის მოვლენა აღმოჩნდა, რასაც საშინელი რეპრესიების ტალღა მოჰყვა. კიროვის მკვლელობის ის ვერსია, რაც სტალინის დროს შეიქმნა, რასაკვირველია, გამოგონილია. კიროვის მკვლელობა გამოყენებულ იქნა უამრავ ადამიანთან ანგარიშსწორებისთვის.

სკკპ-ის XX ყრილობის შემდეგ, სადაც სტალინის პიროვნების კულტი დაგმეს, ხრუშჩოვმა წამოაყენა ვერსია, რომ კიროვი სტალინმა მოაკვლევინა. ამ ვერსიის დამადასტურებელი დოკუმენტები ვერ მოინახა, მაგრამ ბევრი მეცნიერისთვის, ვინც 1930-იან წლებზე წერს, აღნიშნული ვერსია დამაჯერებელია. თუმცა რიგი მკვლევრებისა მიუთითებენ სტალინის მიერ კიროვის მკვლელობის ვერსიის ხარვეზებზე და არადამაჯერებლად მიაჩნიათ.

კიროვის მკვლელობაში სტალინის მონაწილეობის ვერსიის თანახმად, პარტიის XVII ყრილობის შემდეგ სტალინს მოახსენეს, რომ ვინმე ლეონიდ ნიკოლაევი, ფსიქიკურად გაუწონასწორებელი, კიროვის ერთ-ერთი საყვარლის, მილდა დრაულეს ქმარი, მზად იყო, კიროვი მოეკლა, ეჭვიანობისა თუ პოლიტიკური მოტივებით. შინსახკომმა მითითება მიიღო, მისთვის ხელი არ შეეშალათ. კიროვის მკვლელობის პირველი მცდელობა ნიკოლაევს 1934 წლის 15 ოქტომბერს ჰქონდა. ამ დღეს ის დააკავეს კიროვის სახლის ახლოს, მაგრამ დაცვას წარუდგინა პარტიული ბილეთი და იარაღის ტარების ნებართვა, რის შემდეგაც გაათავისუფლეს.

---

[1] М. Попович, Кровавый век, Харьков, Фолио, 2017, 439.
[2] იქვე, 440.
[3] იქვე, 438.

1934 წლის 1 დეკემბერს მესამე მცდელობაზე მან კიროვი სამსახურში, სმოლნის დერეფანში, რევოლვერიდან გასროლით მოკლა.

	კიროვი 1926 წლის იანვრიდან სიკვდილამდე ლენინგრადის პარტიული ორგანიზაციის ხელმძღვანელი იყო და სტალინის ერთ-ერთი ყველაზე თანმიმდევრული მომხრე. 1930 წელს გახდა პოლიტბიუროს წევრი. პარტიის XVII ყრილობის წინ კიროვი ლენინგრადში გამოვიდა მოხსენებით „სტალინი – მუშათა კლასის გამარჯვებების დიდი ორგანიზატორი“.

კიროვის მკვლელობის ნამდვილი მიზეზი პოლიტიკასთან არ იყო დაკავშირებული და თავიდანვე იყო ცნობილი გამოძიებისა და პარტიის ხელმძღვანელობისათვის. კიროვს ინტიმური კავშირი ჰქონდა გათხოვილ ქალთან, კერძოდ, მკვლელის ცოლთან – მილდა დრაულესთან. მკვლელი ლ. ნიკოლაევი ყოფილი პარტიული მუშაკი იყო, თან ფსიქიკასთან ყველაფერი წესრიგში არ ჰქონდა.

	მილდა დრაულე (1901–1935) და ლეონიდ ნიკოლაევი (1904-1934). 1934 წლის 29 დეკემბერს ნიკოლაევი დახვრიტეს, დრაულე თავიდან პარტიიდან გარიცხეს, შემდეგ კი მაინც დააპატიმრეს და 1935 წლის 10 მარტს დახვრიტეს. რეპრესირებულები იყვნენ მილდასა და ლეონიდის ნათესავებიც.

ამის თქმა ხალხისთვის უხერხული იყო და არც სტალინის ინტერესებში შედიოდა. გაცილებით მოგებიანი იყო კიროვის მკვლელობის გამოყენება პოლიტიკური მიზნებით და არსებულ თუ პოტენციურ მოწინააღმდეგეებთან ანგარიშსწორებისთვის.

2.5. რეპრესიების გაძლიერება კიროვის მკვლელობის შემდეგ

კიროვის მკვლელობა საბაბი გახდა სტალინის ყველა მოქმედი და სავარაუდო მოწინააღმდეგის გასანადგურებლად, რომელთაც შეიძლებოდა, მტრისთვის „მეხუთე კოლონის“ როლი შეესრულებინათ.[1]

კიროვის მკვლელობიდან რამდენიმე საათის შემდეგ მიიღეს კანონი, რომლითაც შემოიღეს ტერორისტული აქტებისა და ორგანიზაციების საქმეების განხილვის „გამარტივებული წესი“. ამიერიდან გამოძიება დაჩქარებული წესით უნდა წარმართულიყო და მუშაობა დამთავრებულიყო ათი დღის განმავლობაში. საბრალდებო დასკვნა ბრალდებულს წარედგინებოდა სასამართლოში

[1] გამოთქმა „მეხუთე კოლონა“ დამკვიდრდა 1936 წელს ფრანკოს გენერლის, ე. მოლოს რადიოთი გამოსვლის შემდეგ, რომელმაც განაცხადა, რომ მადრიდს ოთხ კოლონად შეუტევდნენ, მაგრამ ყველაზე მთავარი იყო მეხუთე კოლონა, თავად მადრიდში შექმნილი, რომელიც მზად იყო, ზურგში დაერტყა რესპუბლიკელებისთვის.

განხილვამდე ერთი დღით ადრე. საქმეს განიხილავდნენ პროკურორისა და დამცველის მონაწილეობის გარეშე. შეწყალების თხოვნა აკრძალული იყო. დახვრეტის განაჩენი სისრულეში მოჰყავდათ გამოცხადებისთანავე.

3,5 მილიონიან კომუნისტურ პარტიაში ჩაატარეს „კიროვის წმენდა“ და 1,1 მილიონზე მეტი ადამიანი გარიცხეს.[1]

მალევე კიროვის მკვლელობიდან მოსკოვსა და ლენინგრადში დახვრიტეს 70 „თეთრგვარდიელი“, დააპატიმრეს კიროვის შესაძლო 6500 მომხრე. მათ ბრალი დასდეს კიროვის მკვლელობაში (!) და „ზინოვიეველებად“ გამოაცხადეს, თავად ზინოვიევი კი, რომელიც კიროვის წინამორბედი იყო და ლენინგრადის პარტიულ ორგანიზაციას ხელმძღვანელობდა, გამოცხადდა მკვლელობის „სულისჩამდგმელად“.

თავად მკვლელი ნიკოლაევი და კომკავშირელთა ჯგუფი, რომელთაც ბრალი დაედოთ მკვლელობაში, 29 დეკემბერს დახვრიტეს.

საბჭოთა კავშირში ოფიციალური გახდა თეზისი, რომ „ხალხის მტრებმა“ შეაღწიეს ყველგან – ყველა პარტიულ, საბჭოთა, სამეურნეო ორგანოებში, წითელი არმიის ხელმძღვანელობაში. საბჭოთა კავშირი ალყაშემორტყმული ციხესიმაგრე იყო.

მთავრობის 1935 წლის 7 აპრილის დადგენილებით არასრულწლოვნები 12 წლიდან სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობას ექვემდებარებოდნენ და შეიძლება დაეხვრიტათ კიდეც, თუკი ბრალი ედებოდა ქურდობაში, სხეულის დაზიანებაში, მკვლელობასა და მკვლელობის მცდელობაში. შემდეგ ამ კანონს იყენებდნენ ცრუ ჩვენებების მისაღებად – დაკავებულებს ემუქრებოდნენ, რომ ანგარიშს გაუსწორებდნენ მათ შვილებსაც.

ოფიციალური მონაცემებით, 1930–1953 წლებში კონტრრევოლუციური, ანტისახელმწიფოებრივი საქმიანობის ბრალდებით რეპრესირებული იყო 3,8 მლნ ადამიანი, მათგან 786 ათასი დახვრიტეს.

რეპრესიების მიზეზები:

- მოსახლეობის არაეკონომიკური იძულების აუცილებლობა;
- პირადი ხელისუფლების რეჟიმის შენარჩუნება;
- ტოტალიტარული საზოგადოების დარაზმვისა და განმტკიცების აუცილებლობა.

2.6. მოსკოვის საჩვენებელი სასამართლო პროცესები

სტალინმა იპოვა საბაბი და შექმნა „სამართლებრივი საფუძველი“, რის შემდეგაც შეუდგა რეჟიმით უკმაყოფილოთა ფიზიკურ განადგურებას. 1936–1938 წლებში მოსკოვში შედგა სამი ღია სასამართლო პროცესი კომუნისტური პარტიის ყოფილი მაღალი ფუნქციონერების წინააღმდეგ, რომლებიც 1920-იან წლებში დაკავშირებული იყვნენ ტროცკისტულ ან მემარჯვენე ოპოზიციასთან. სახელწოდება „მოსკოვის პროცესები“ (ინგლ. *«Moscow Trials»*) მაშინ ჯერ საზღვარგარეთ გავრცელდა, თუმცა დღეს საყოველთაოდაა დამკვიდრებული.

[1] История России. XX век, Под ред. А.Б.Зубова, том II, М., 2016, 252.

საბჭოთა კავშირის პროკურორი ა. ვიშინსკი (ცენტრში) გამოდიოდა სახელმწიფო ბრალმდებლის როლში მოსკოვის საჩვენებელ პროცესებზე. ბრალდებულებს ასამართლებდა საბჭოთა კავშირის უმაღლესი სასამართლოს სამხედრო კოლეგია. მათ ბრალად ედებოდათ თანამშრომლობა დასავლეთის დაზვერვასთან სტალინისა და მისი გარემოცვის მკვლელობის მცდელობის, საბჭოთა კავშირის დაშლისა და კაპიტალიზმის რესტავრაციის მიზნით. ასევე მავნებლობის ორგანიზება ეკონომიკის სხვადასხვა დარგში.

1936 წლის აგვისტოში შედგა **პირველი პროცესი მოსკოვის დიდი პროცესებიდან,** სადაც ასამართლებდნენ შიდაპარტიული ოპოზიციის ლიდერებს. განსასჯელის სკამზე აღმოჩნდნენ ლენინის უახლოესი თანამებრძოლები – ზინოვიევი, კამენევი და სხვები, სულ 16 ადამიანი. მათ დაარქვეს „ტროცკისტულ-ზინოვიევური ტერორისტული ცენტრი“ და ბრალი ედებოდათ კიროვის მკვლელობაში, სტალინისა და მისი უახლოესი გარემოცვის მკვლელობის მცდელობასა და საბჭოთა ხელისუფლების დამხობის მცდელობაში. პროკურორმა ა. ვიშინსკიმ განაცხადა: „მოვითხოვ გაცოფებული ძაღლების დახვრეტას – ყველას ერთად!“. სასამართლომ დააკმაყოფილა ეს მოთხოვნა.

მოსკოვის მეორე პროცესი 1937 წლის იანვარში გაიმართა (ამას უწოდეს „პარალელური ანტისაბჭოური ტროცკისტული ცენტრი“). გაასამართლეს 17 დიდი პარტიული ფუნქციონერი, ისეთები როგორებიც იყვნენ: კარლ რადეკი, იური პიატაკოვი და გრიგორი სოკოლნიკოვი. 13 განსასჯელი დახვრიტეს, დანარჩენ 4-ს ხანგრძლივი პატიმრობა მიესაჯათ.

მოსკოვის მესამე პროცესი 1938 წლის მარტში შედგა. გაასამართლეს ე. წ. „მემარჯვენე-ტროცკისტული ბლოკის“ 21 წევრი. მთავარი ბრალდებული იყო ნიკოლაი ბუხარინი, „პარტიის საყვარელი ადამიანი“ (ლენინის დახასიათება), კომინტერნის ყოფილი ხელმძღვანელი, ასევე სახალხო კომისართა საბჭოს ყოფილი თავმჯდომარე ალექსეი რიკოვი, ხრისტიან რაკოვსკი, ნიკოლაი კრესტინსკი და ჰენრიხ იაგოდა – მოსკოვის პირველი პროცესის ორგანიზატორი. ყველა ბრალდებული, სამის გარდა, დახვრიტეს.

ყოველ ასეთ პროცესს მოსდევდა რეპრესიების ტალღა, რომლის მსხვერპლიც ათობით ათასი ადამიანი ხდებოდა – მსჯავრდებულთა ნათესავები და ნაცნობები, მათი მეზობლები და თანამშრომლები.

მოსკოვის პროცესების შემდეგ პატიმრობამისჯილი ბრალდებულები დახვრიტეს 1941 წლის სექტემბერში, ანდა მოკლეს ციხეში (რადეკი და სოკოლნიკოვი).

მოსკოვის პროცესების დროს ზოგი უცხოელი პროსაბჭოთა მიმომხილველი თვლიდა, რომ ბრალდებულთა დანაშაული დასაბუთებული იყო. ყველა ბრალდებული გამოვიდა აღიარებითი ჩვენებით, არ ჩანდა წამების ან ნარკოტიკების გამოყენების კვალი. მოგვიანებით გავრცელდა თვალსაზრისი, რომ ბრალდებულები მოქცეული იყვნენ ფსიქოლოგიური ზეწოლის ქვეშ და აღიარება ძალით აიძულეს. მაგალითად, მოსკოვის მესამე პროცესზე კრესტინსკი შეეკამათა ვიშინსკის, მეორე დღეს კი სიტყვა ითხოვა და აღიარა დანაშაული.

1937 წლის მაისში ტროცკის მომხრეებმა აშშ-ში მიაღწიეს კომისიის შექმნას, რომელსაც ცნობილი ამერიკელი ფილოსოფოსი დიუი ჩაუდგა სათავეში. ამ კომისიამ შეადგინა 422-გვერდიანი წიგნი „უდანაშაულონი“, სადაც ამტკიცებდნენ, რომ განსასჯელები უდანაშაულონი იყვნენ, ტროცკი კი არასოდეს წასულა უცხოეთის სახელმწიფოებთან თანამშრომლობაზე, არასოდეს უცდია და არ დაუგეგმავს კაპიტალიზმის აღდგენა საბჭოთა კავშირში.

მოსკოვის პროცესების ორგანიზატორებმა დაუშვეს შეცდომებიც, რაც პროცესების ინსცენირებას ადასტურებდა. მაგალითად გიორგი პიატაკოვი აცხადებდა, რომ 1935 წლის დეკემბერში ის ოსლოში გაფრინდა ტროცკისგან „ტერორისტული ინსტრუქციების მისაღებად“. დიუის კომისიამ კი დაადგინა, რომ პიატაკოვის მიერ დასახელებულ დღეს ოსლოს აეროპორტში უცხოური თვითმფრინავი არ დაშვებულა. სხვა ბრალდებული, ივან სმირნოვი, აღიარებდა, რომ 1934 წლის დეკემბერში მონაწილეობა მიიღო სერგეი კიროვის მკვლელობაში, მაშინ, როდესაც ამ დროს უკვე ერთი წლის განმავლობაში ციხეში იჯდა.

2.7. რეპრესიები სამხედროების წინააღმდეგ

1937 წელს რეპრესიები თავს დაატყდათ მაღალი რანგის ოფიცრებს, მარშალ ტუხაჩევსკით სათავეში. ტუხაჩევსკისა და მის მომხრეებს არმიის განვითარების საკითხებზე კონფლიქტი ჰქონდათ თავდაცვის სახალხო კომისართან, კლიმ ვოროშილოვთან. 1936 წლის მაისში ტუხა-ჩევსკის ჯგუფმა სტალინის წინაშე დააყენა ვოროშილოვის გადაყენების საკითხი. სტალინისა-თვის ვოროშილოვი და ბუდიონი, „სამოქალაქო ომის გმირები“, უფრო ახლობელი და სანდო იყვნენ, ტუხაჩევსკის კი უნდობლად უყურებდა – მას ხომ შეიძლებოდა სამხედრო გადატრიალება მოეწყო.

ტუხაჩევსკის დაპატიმრების საბაბი გახდა ნაცისტური გერმანიიდან წამოსული ფალსიფიცირებული დოკუმენტები ტუხაჩევსკის კავშირის თაობაზე გერმანიის გენერალურ შტაბთან. ეს ფალსიფიკაცია სტალინის ხელში ჩეხოსლოვაკიის პრეზიდენტ ბენეშის გავლით აღ-მოჩნდა.

1937 წლის ივლისში შედგა დახურული სასამართლო პროცესი სამხედროების ჯგუფზე, რომელთა შორის იყვნენ მარშალი ტუხაჩევსკი, 1-ლი რანგის არმიის სარდლები უბორევიჩი და იაკირი, და სხვა მაღალი რანგის სამხედროები. მათ ბრალი ედებოდათ სამშობლოს ღალატში, შპიონაჟში, ტერორისტული აქტების მომზადებაში. ისინი მაშინვე დახვრიტეს.

ეს იყო დასაწყისი – სხვადასხვა სახის რეპრესიები შეეხო წითელი არმიის 40 ათას ოფიცერს

რეპრესიები წითელი არმიის ოფიცერთა შემადგენლობაში

წოდება	საერთო რაოდენობა	რეპრესირებული იყო
საბჭოთა კავშირის მარშლები	5	3
I რანგის კომანდარმები	5	3

II რანგის კომანდარმები	10	10
კორპუსების მეთაურები	57	50
დივიზიის მეთაურები	186	154
საარმიო კომისრები	16	1ь6
კორპუსის კომისრები	26	25
დივიზიის კომისრები	64	58
პოლკების მეთაურები	451	401

2.8. ტროცკის მკვლელობა

რეპრესიები მიმდინარეობდა არამხოლოდ ქვეყნის შიგნით. მაშინ შეიქმნა შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის საიდუმლო განყოფილება, რომლის ამოცანაც იყო საზღვარგარეთ მყოფი ხელისუფლების პოლიტიკური მოწინააღმდეგეების ფიზიკურად განადგურება. სტალინის რეჟიმის მსხვერპლი გახდნენ თეთრი მოძრაობის, მონარქისტული ემიგრაციის წარმომადგენლები.

სტალინის ბრძანებით მექსიკაში მოკლეს ლევ ტროცკიც. 1928 წელს საბჭოთა კავშირიდან გაძევების შემდეგ ტროცკი ცხოვრობდა ჯერ თურქეთში, შემდეგ საფრანგეთსა და ნორვეგიაში. 1936 წელს ტროცკის მიღებას დასთანხმდა მექსიკის ხელისუფლება. ტროცკი მექსიკაში დამკვიდრდა და სიცოცხლის ბოლომდე იქ ცხოვრობდა. ტროცკის ყველაზე მეტი მომხრე აშშ-ში ჰყავდა, მაგრამ აშშ-ის ხელისუფლებამ ტროცკის ქვეყანაში შესვლის უფლება არ მისცა.

ემიგრაციაში ტროცკიმ 1938 წელს დააარსა IV ინტერნაციონალი. ეს იყო ტროცკის მომხრე კომუნისტების გაერთიანება, რომელიც უპირისპირდებოდა სტალინის მითითებებით მოქმედ III ინტერნაციონალს.

ტროცკის მკვლელობის ოპერაციას ხელმძღვანელობდნენ შინსახკომის თანამშრომლები: პაველ სუდოპლატოვი და ნაუმ ეიგინტონი. მათ მოახერხეს ტროცკის გარემოცვაში თავიანთი აგენტის, რამონ მერკადერის ჩანერგვა, რომელმაც 1940 წლის 20 აგვისტოს მოკლა ტროცკი თავში ჩაქუჩის ჩარტყმით. მერკადერი დააპატიმრეს და 20 წელი მიუსაჯეს. 1961 წელს, პატიმრობის ვადის გასვლის შემდეგ, გაათავისუფლეს. მერკადერი კუბაში წავიდა, იქიდან კი საბჭოთა კავშირში. მოსკოვში ის დიდი პატივით მიიღეს და საბჭოთა კავშირის გმირის წოდებაც მიანიჭეს.

3. „გამარჯვებული სოციალიზმის“ კონსტიტუცია

„დიდი ტერორის“ მეშვეობით სტალინი ცდილობდა ქვეყანაში სოციალური დაძაბულობის ლიკვიდაციას, რაც გამოწვეული იყო მისი ეკონომიკური და პოლიტიკური შეცდომებით. ამ შეცდომების აღიარება არ შეეძლო. საჭირო იყო, ყველა საშუალებით ეიძულებინა ადამიანები, არ ეფიქრათ და არ შეეტანათ ეჭვი არსებულ ხელისუფლებაში, მათ უნდა დაენახათ ის, რაც სინამდვილეში არ იყო. ამ პოლიტიკის ლოგიკური გაგრძელება იყო საბჭოთა კავშირის ახალი კონსტიტუციის მიღება. კონსტიტუცია იყო შირმა, რომელიც რეპრესიულ რეჟიმს დემოკრატიული და სოციალისტური საფარველის ქვეშ აქცევდა.

	1936 წლის კონსტიტუციას, მისი ავტორების ჩანაფიქრის მიხედვით, უნდა აესახა მნიშვნელოვანი ეტაპი საბჭოთა სახელმწიფოს ისტორიაში – სოციალიზმის აშენება. კონსტიტუციას „სტალინური კონსტიტუცია“ უწოდეს, მაგრამ კონსტიტუციის ტექსტის ძირითადი ავტორი იყო ნ. ბუხარინი. უკვე შემდეგ შემუშავებული ტექსტის „სრულყოფაზე“ უშუალოდ იმუშავა სტალინმა.

3.1.კონსტიტუციის მიღება

1935 წლის 1 თებერვალს საკ კპ (ბ)-ის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმი წინადადებით გამოვიდა, „ზოგიერთი ცვლილება“ შეეტანათ არსებულ კონსტიტუციაში. 1935 წლის 6 თებერვალს საბჭოების საკავშირო VII ყრილობის გადაწყვეტილებით, შეიქმნა საკონსტიტუციო კომისია, რომელშიც 12 ქვეკომისია შედიოდა. კომისიის თავმჯდომარე იყო ი. სტალინი.

მუშაობის დაწყების შემდეგ მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ საჭირო იყო ახალი კონსტიტუციის მიღება. საბჭოთა კავშირის 1924 წლის კონსტიტუცია, იურიდიული თვალსაზრისით, ორი ნაწილისგან შედგებოდა: დეკლარაციის და საბჭოთა კავშირის შექმნის ხელშეკრულებისაგან. ახალი კონსტიტუციის პროექტში უარი იყო ნათქვამი კონსტიტუციის ხელშეკრულებით ხასიათზე. შეიქმნა ერთიანი საერთოსახელმწიფოებრივი კონსტიტუცია, რომელიც მოიცავდა სახელმწიფო ცხოვრების ყველა მხარეს.

1936 წლის მაისისთვის მომზადდა ახალი კონსტიტუციის პროექტი. 1936 წლის ივნისის დასაწყისში პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა მოიწონა კონსტიტუციის პროექტი და 12 ივნისს გამოაქვეყნეს „საყოველთაო-სახალხო განხილვისთვის“. ეს განხილვა თითქმის ნახევარი წლის განმავლობაში გრძელდებოდა. დარეგისტრირდა დაახლოებით 170 ათასი წინადადება კონსტიტუციის პროექტში ცვლილებებისა და დამატებების შეტანის თაობაზე. კონსტიტუციის განხილვაში „მონაწილეობა მიიღო“ 75 მლნ. ადამიანმა.

კონსტიტუცია მიიღეს 1936 წლის 5 დეკემბერს საბჭოების VIII საკავშირო საგანგებო ყრილობაზე. სტალინის განცხადებით, საბჭოთა საზოგადოებამ „განახორციელა ის, რასაც მარქსისტებთან ეწოდება კომუნიზმის პირველი ფაზა – სოციალიზმი“.

სოციალიზმის აშენების ეკონომიკურ კრიტერიუმად „სტალინური“ კონსტიტუცია აცხადებდა კერძო საკუთრების ლიკვიდაციას და ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლუატაციის მოსპობას, სახელმწიფო და საკოლმეურნეო-კოოპერაციული საკუთრების გამარჯვებას.

სახელმწიფოს ეკონომიკურ საფუძვლად გამოცხადდა სოციალისტური საკუთრება, რომელიც ორი ფორმით არსებობდა – სახელმწიფო და კოოპერაციულ-საკოლმეურნეო. დაშვებული იყო პირად შრომაზე დაფუძნებული წვრილი ინდივიდუალური მეურნეობა.

3.2. საბჭოთა პოლიტიკური სისტემის კონსტიტუციური საფუძვლები

საბჭოთა კავშირის პოლიტიკურ საფუძვლად გამოცხადდა მშრომელთა დეპუტატთა საბჭოები. ქვეყნის უმაღლეს ხელმძღვანელ ორგანოდ გამოცხადდა საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭო, რომელსაც საყოველთაო კენჭისყრით ირჩევდნენ.

უმაღლესი საბჭო ორი პალატისაგან შედგებოდა – კავშირების საბჭოსა და ეროვნებათა საბჭოსაგან. კავშირების საბჭოს ირჩევდნენ ოლქებში – ერთი დეპუტატი 300 ათას მცხოვრებზე; ეროვნებათა საბჭოს კი ირჩევდნენ შემდეგი პრინციპით: 25 დეპუტატი თითოეული მოკავშირე რესპუბლიკიდან, 11 დეპუტატი ყოველი ავტონომიური რესპუბლიკიდან, 5 დეპუტატი თითოეული ავტონომიური ოლქიდან, 1 დეპუტატი ყოველი ნაციონალური ოკრუგიდან.

სესიებს შორის პერიოდებში აღმასრულებელ და საკანონმდებლო ხელისუფლებას ახორციელებდა საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმი.

პირველად კონსტიტუციაში განისაზღვრა კომუნისტური პარტიის როლი პოლიტიკურ სისტემაში. საკ. კპ(ბ)-ისა „მშრომელთა მოწინავე რაზმად“, რომელიც მშრომელთა ყველა საზოგადოებრივი ორგანიზაციის „ხელმძღვანელ ბირთვად“ გამოცხადდა. კონსტიტუციის 126-ე მუხლი, რომელიც ამ სტატუსს აფიქსირებდა, სინამდვილეში იყო პოლიტიკურ ხელისუფლებაზე პარტიის მონოპოლიის დაფიქსირება. დაწესებულებების, საწარმოების, კოლმეურნეობების პარტიულ ორგანიზაციებს კონსტიტუციის ძალით მიეცათ ადმინისტრაციის კონტროლის უფლება.

1936 წლის 5 დეკემბერს მიღებულმა კონსტიტუციამ:

- გამოაცხადა სოციალიზმის აშენება;
- საბჭოები გამოაცხადა ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოებად;
- გამოაცხადა უმთავრესი დემოკრატიული უფლებები, ოღონდ რეალურად უზრუნველყოფის გარეშე;
- სახელმწიფო იდეოლოგიად გამოაცხადა მარქსიზმ-ლენინიზმი;
- აღნიშნავდა, რომ მოისპო ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლუატაცია;
- ოპოზიციური პარტიების შექმნისკენ მიმართული საქმიანობა ანტიკონსტიტუციურად და დანაშაულებრივ საქმიანობად გამოაცხადა.

3.3. მოკავშირე რესპუბლიკების უფლებათა კიდევ უფრო შემცირება

1936 წლის კონსტიტუციით გაუქმდა ამიერკავკასიის ფედერაცია და საბჭოთა კავშირში უკვე შედიოდა 11 მოკავშირე საბჭოთა რესპუბლიკა: რუსეთი, უკრაინა, ბელორუსი, აზერბაიჯანი, საქართველო, სომხეთი, თურქმენეთი, უზბეკეთი, ტაჯიკეთი, ყაზახეთი, ყირგიზეთი.

ახალ კონსტიტუციაში, წინანდელთან შედარებით, გაიზარდა ეკონომიკური და პოლიტიკური ცხოვრების ცენტრალიზაცია, კიდევ უფრო შემცირდა მოკავშირე რესპუბლიკების ისედაც მცირე უფლებები.

მოკავშირე რესპუბლიკების კონსტიტუციურსამართლებრივი მდგომარეობა

ძირითადი კონსტიტუციური დებულებები	სსრკ-ის 1924 წლის კონსტიტუცია	სსრკ-ის 1936 წლის კონსტიტუცია
1. სუბიექტი, ვისაც ეკუთვნის საკუთრება – მიწა, წიაღისეული, ტყე და წყალი	1. მკაფიოდ არ არის განსაზღვრული მიწის, წიაღისეულისა და ა.შ. განკარგვის უფლება მოკავშირე რესპუბლიკებს ეკუთვნოდათ.	1. საკუთრების უფლების სუბიექტი იყო საბჭოთა კავშირი.
2. საბჭოთა კავშირის სახალხო კომისართა საბჭოს შემადგენლობა	2. 10 სახალხო კომისარიატი (5 საკავშირო, 5 საკავშირო-რესპუბლიკური).	2. 18 სახალხო კომისარიატი (8 საკავშირო, 10 საკავშირო-რესპუბლიკური).
3. კანონშემოქმედება	3. კოდექსები იცვლებოდა რესპუბლიკებში მათი სპეციფიკის მიხედვით.	3. კოდექსების გამოცემა მიეკუთვნა სსრკ-ის კომპეტენციას.
4. კავშირისა და რესპუბლიკების უფლებამოსილების გამიჯვნა	4. საკითხების მკაფიო წრე, რომლებიც მიეკუთვნებოდა საკავშირო ორგანოების კომპეტენციას და რესპუბლიკების კომპეტენციაში დარჩენილი საკითხები მწყობრი სისტემა, რომელიც რესპუბლიკებს მათ კომპეტენციაში ცენტრის ჩარევისაგან იცავდა.	4. ფორმალურად გამიჯნული იყო ცენტრისა და რესპუბლიკების კომპეტენცია, მაგრამ არ არსებობდა მექანიზმი, რომელიც რესპუბლიკებს ცენტრის ჩარევისგან დაიცავდა.
5. მოკავშირე რესპუბლიკების უფლება, თავიანთ ტერიტორიაზე გაეუქმებინათ ცენტრის	5. რესპუბლიკებს შეეძლოთ, თავიანთ ტერიტორიაზე შეეჩერებინათ საკავშირო უწყებების მიერ მიღებული დადგენილებები, თუკი ის ეწინა-	5. გაძლიერდა საკავშირო ორგანოების უფლება, გაეუქმებინათ რესპუბლიკების აქტები, რომლებიც საკავშირო კანონმდებლობას ეწინააღმდეგებოდა. რესპუბლიკ-

მიერ მიღებული აქ-ტები	აღმდეგებოდა რესპუბლიკის კონსტიტუციასა და ინტერე-სებს. შეეძლოთ, გაესაჩივრე-ბინათ უკანონო მოქმედება სა-კავშირო ცაკ-ში. სსრკ-ის უმაღლეს სასამართლოს ჰქონ-და კონსტიტუციური კონტრო-ლის ფუნქცია.	ებს ჩამოერთვათ საკავშირო ორგა-ნოების რესპუბლიკის ტერიტორი-აზე მოქმედების გასაჩივრების უფლება. უმაღლეს სასამართლოს ჩამოერთვა კონსტიტუციური კონ-ტროლის ფუნქცია.

3.4. კონსტიტუციის „სტალინური“ ნორმები

საბჭოთა კონსტიტუციაში დაფიქსირებული იყო მოქალაქეთა ფართო უფლებები, მაგრამ კონსტიტუციური ნორმების უმეტესობა ცარიელი დეკლარაცია იყო. „სტალინური“ სოციალიზმის მიზანი იყო არა საზოგადოების თითოეული წევრის თავისუფალი განვითარების ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული წანამძღვრების შექმნა, არამედ სახელმწიფოს ძლიერების ზრდა.

საკუთრება და პოლიტიკური ხელისუფლება თავმოყრილი იყო სტალინისა და პარტიულ-სახელმწიფოებრივი აპარატის ხელში. ისინი ხალხისგან გაუცხოებულნი იყვნენ.

საბჭოთა კონსტიტუციაში პირველად იყო ნათქვამი პიროვნების, საცხოვრებლის ხელშეუხებლობის, მიმოწერის საიდუმლოების დაცვის შესახებ. თუმცა ეს გარანტიები სასაცილოდ ჟღერდა მასობრივი რეპრესიების პირობებში.

კონსტიტუციაში გამკაცრდა დამოკიდებულება ეკლესიისადმი. მორწმუნეებს ეკრძალებოდათ რელიგიური პროპაგანდა და მხოლოდ კულტის აღსრულების უფლება ჰქონდათ. არამორწმუნეებს კი შეეძლოთ ანტირელიგიური პროპაგანდა.

1936 წლის კონსტიტუციამ გამოაცხადა ყველა დონის საბჭოების საყოველთაო, პირდაპირი (მრავალსაფეხურიანის ნაცვლად), თანასწორი (პროპორციულის ნაცვლად), ფარული (ღიას ნაცვლად) არჩევნები. გაუქმდა პოლიტიკური ცხოვრებიდან რაიმე კატეგორიის ადამიანების ჩამოცილება, გარდა სასჯელმისჯილთა და გიჟად ცნობილებისა. მანამდე ძალზე ბევრს ჰქონდა წართმეული ხმის უფლება – კულაკებს, ნეპმანებს და „ყოფილებს“ (მეფისდროინდელი პოლიციელები, ადმინისტრაცია და ა.შ.). 1932 წელს ხმისუფლებაწართმეულთა რაოდენობა, ოჯახის წევრებთან ერთად, შეადგენდა 7 მილიონ ადამიანს.

1930-იანი წლების საბჭოთა საზოგადოების დამახასიათებელი ნიშნები

სფერო	დამახასიათებელი ნიშანი
ეკონომიკის სფერო	- მწარმოებელი სრულად ემორჩილება სახელმწიფოს; - შრომის თავისუფლების არარსებობა და მისი შეცვლა არაეკონომიკური იძულებით; - სახელმწიფოს მონოპოლია წარმოების საშუალებებზე; - ეკონომიკის მილიტარიზაცია; - ქონებრივი ურთიერთობების სახელმწიფოებრივი რეგულირება.
პოლიტიკის სფერო	- ერთპარტიული სისტემა; - პარტიული და სახელმწიფო აპარატების შეზრდა; - მთელი საზოგადოებრივი ცხოვრების უნიფიკაცია; - საზოგადოებაში რეალური თავისუფლებების არარსებობა; - მძლავრი რეპრესიული აპარატის არსებობა.
სულიერი სფერო	- პარტიული იდეოლოგიის ბატონობა; - სრული სახელმწიფო კონტროლი განათლების სფეროსა და მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებზე; - სულიერი ცხოვრების უნიფიცირება; - ათეიზმის დიქტატი.
ეროვნულ ურთიერ-თობათა სფერო	- ფორმით ფედერაციული, არსით უნიტარული სახელმწიფო; - საბჭოთა კავშირის ხალხების რუსიფიკაციის ტენდენცია; - მოკავშირე და ავტონომიური რესპუბლიკების პოლიტიკური და ეკონომიკური უფლებების შეზღუდვა.

XI თავი

საბჭოთა კავშირი მეორე მსოფლიო ომში. 1939–1945

შესავალი

საბჭოთა პერიოდის და პოსტსაბჭოთა რუსულ ისტორიულ ლიტერატურაში მიღებულია, რომ საბჭოთა კავშირი მეორე მსოფლიო ომში ჩაება 1941 წლის 22 ივნისს, როდესაც გერმანია და მისი მოკავშირეები თავს დაესხნენ საბჭოთა კავშირს, სინამდვილეში საბჭოთა კავშირი ომში ჩაერთო გაცილებით უფრო ადრე – 1939 წლის 17 სექტემბერს, როდესაც წითელი არმია, გერმანიასთან ადრე გაფორმებული შეთანხმების საფუძველზე, შეიჭრა პოლონეთში.

1941 წლის 22 ივნისს გერმანიის თავდასხმის შემდეგ დაწყებულ ომს საბჭოთა კავშირის ხელისუფლებამ „სამამულო ომი“ უწოდა და ეს შეფასება ქვეყნის მოსახლეობამაც მიიღო. საბჭოთა კავშირში არ დარჩენილა ოჯახი, რომელსაც ომი არ შეხებია, ვინმე არ დაღუპვია. გერმანელებმა დაიკავეს უზარმაზარი ტერიტორია, დაინგრა მრავალი ქალაქი და სოფელი. ეს იყო რუსეთისთვის „დიდი სამამულო ომი“, რიგით მეორე, რადგანაც სამამულო ომი ეწოდებოდა ნაპოლეონის თავდასხმას რუსეთზე.

საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ომთან დაკავშირებით კვლავ პასუხგაუცემელია მრავალი კითხვა: როგორ მოხდა, რომ ომის პირველ პერიოდში წითელმა არმიამ ვერ შეძლო სათანადო წინააღმდეგობის გაწევა, როგორ შეძლეს გერმანელებმა უმოკლეს დროში უდიდესი ტერიტორიის ოკუპაცია, ვინ იყო ამაზე პასუხისმგებელი?

თანამედროვე ისტორიკოსები განსხვავებულ პასუხებს იძლევიან ამ კითხვებზე. ზოგი ამის მიზეზად სტალინისა და მისი გარემოცვის შეცდომებს მიიჩნევს, ნაწილი ამის მიზეზს 1930-იან წლებში ჩამოყალიბებულ ტოტალიტარულ სისტემაში ხედავს, მესამენი ამართლებენ იმდროინდელ მოღვაწეებს და მიუთითებენ ობიექტურ პროცესებზე, რაზეც მათ გავლენის მოხდენა არ შეეძლოთ.

ამ მოვლენების ისტორიოგრაფიულ შეფასებებში არსებობს „სუვოროვის ვერსია“. ეს არის ყოფილი საბჭოთა მზვერავის ფსევდონიმი, რომელიც 1970-იან წლებში დასავლეთის მხარეზე გადავიდა და მრავალი წიგნი გამოაქვეყნა, რომლებშიც ამტკიცებდა, რომ სტალინი ამზადებდა პრევენციულ დარტყმას გერმანიაზე. ეს ვერსია იმეორებს ჰიტლერისა და მისი გარემოცვის გან-

ცხადებებს, რომლებიც ამტკიცებდნენ, რომ ცდილობდნენ, სტალინისთვის თავდასხმა დაესწროთ. უნდა ითქვას, არქივებში არაა არანაირი საბუთი იმისა, რომ სტალინი აპირებდა გერმანიაზე თავდასხმას და დაადასტურებდა სუვოროვის ვერსიას.

საბჭოთა კავშირ-ნაცისტური გერმანიის ომი, ანუ საბჭოთა და რუსული სახელწოდებით დიდი სამამულო ომი დარჩება უდიდესი ტრაგედიის და, იმავდროულად, ხალხის უდიდესი გმირობის სიმბოლოდ.

საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ომის (1941–1945) ეტაპები

პირველი – დასაწყისი	მეორე – ძირეული გარდატეხა	მესამე – დამამთავრებელი, გამარჯვების
1941 წლის 22 ივნისი - 1942 წლის ნოემბერი	1941 წლის 19 ნოემბერი – 1943 წლის დეკემბერი	1944 წლის იანვარი – 1945 წლის 9 მაისი
ცენტრალური მოვლენა: • ბრძოლა მოსკოვისთვის – 1941 წლის 30 სექტემბერი – 1941 წლის 5 დეკემბერი. ჩაიშალა ელვისებური ომის ნაცისტური გეგმა.	ცენტრალური მოვლენები: • სტალინგრადის ბრძოლა (1942 წლის 25 აგვისტოდან) 19 ნოემბერი – წითელი არმიის კონტრშეტევა; 23 ნოემბერი – 22 დივიზიის ალყაშემორტყმა; 1943 წლის 2 თებერვალი – ალყაშემორტყმულთა კაპიტულაცია. **ომში ძირეული გარდატეხის დასაწყისი** • კურსკის ბრძოლა (1943 წლის ივლისი-აგვისტო); • ბრძოლა დნეპრზე და კიევის განთავისუფლება 1943 წლის 6 ნოემბერი. **ძირეული გარდატეხის დამთავრება**	ცენტრალური მოვლენები: • ლენინგრადის ბლოკადის ლიკვიდაცია (1944 წლის 14–27 იანვარი); • საბჭოთა ტერიტორიის სრული განთავისუფლება (1944 წლის იანვარი – სექტემბერი); • ბერლინის ოპერაცია (1945 წლის 6 აპრილი – 8 მაისი. 1 მაისი – ბერლინის აღება); • გერმანიის უსიტყვო კაპიტულაციის აქტის ხელმოწერა – 1945 წლის 8 მაისი; • პრაღის ოპერაცია; • **გამარჯვების დღე –** 1945 წლის 9 მაისი.

1. საბჭოთა კავშირი მეორე მსოფლიო ომის პირველ ეტაპზე (1939–1941)

1.1. მეორე მსოფლიო ომის დასაწყისი. წითელი არმიის პოლონეთში შეჭრა

1939 წლის 1 სექტემბერს, საბჭოთა კავშირთან შეთანხმების ხელმოწერიდან ერთი კვირის შემდეგ, გერმანიამ დაიწყო ომი პოლონეთის წინააღმდეგ. ეს დღე ითვლება მეორე მსოფლიო ომის დასაწყისად. ინგლისმა და საფრანგეთმა ომი გამოუცხადეს გერმანიას, მაგრამ საომარი მოქმედებები არ დაუწყიათ, დასავლეთის ფრონტზე „უცნაური ომის“ დრო დადგა. ასე დაიწყო მეორე მსოფლიო ომი. მარტოდ დარჩენილი პოლონეთის არმია ადვილად დაამარცხეს გერმანელებმა და სწრაფად მიიწევდნენ წინ. უკვე 16 სექტემბერს გერმანიის ჯარები ვარშავის მისადგომებთან იდგნენ. 17 სექტემბერს პოლონეთის მთავრობამ ქვეყანა დატოვა, 28 სექტემბერს ვარშავა დაეცა.

1939 წლის 17 სექტემბერს საბჭოთა ჯარები, გერმანიასთან 1939 წლის 23 აგვისტოს გაფორმებული შეთანხმების საფუძველზე, აღმოსავლეთიდან შეიჭრნენ პოლონეთში და დაიწყეს დასავლეთ უკრაინისა და დასავლეთ ბელორუსიის ტერიტორიების დაკავება. გამოაცხადეს, რომ ამ ლაშქრობის მიზანი „მოძმე ხალხების“ განთავისუფლება იყო. ქალაქ ვილნოს (ვილნიუსის) რაიონი, რომელიც ადრე პოლონეთმა წაართვა ლიტვას, საბჭოთა კავშირმა ლიტვას გადასცა.

ი. სტალინის გაზეთ „პრავდისათვის“ 1939 წლის 30 ნოემბერს მიცემული ინტერვიუდან:

გერმანია კი არ დაესხა თავს საფრანგეთსა და ინგლისს, არამედ საფრანგეთი და ინგლისი დაესხნენ თავს გერმანიას, რითაც პასუხისმგებლობა აიღეს ახლანდელ ომზე.

ვ. მოლოტოვის გამოსვლიდან საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს სესიაზე 1939 წლის 31 ოქტომბერს:

აღმოჩნდა, საკმარისი იყო პატარა დარტყმა პოლონეთზე ჯერ გერმანიის არმიის, შემდეგ კი წითელი არმიის მხრიდან, რომ არაფერი დარჩენილიყო ვერსალის ხელშეკრულების ამ მახინჯი ნაყოფისაგან.

1939 წლის 28 სექტემბერს, მალევე სამხედრო მოქმედებების დამთავრებიდან, რიბენტროპ-მა და მოლოტოვმა მოსკოვში ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას მეგობრობისა და საზღვრის შესახებ, ასევე ახალ საიდუმლო პროტოკოლებს, რომლებშიც დაზუსტდა ორი ქვეყნის ინტერესების სფეროები. კერძოდ, აღმოსავლეთ პოლონეთის ზოგიერთი რაიონის დათმობის სანაცვლოდ, გერმანიამ საბჭოთა კავშირს ლიტვა „დაუთმო“.

ახალი „მეგობრობის შესახებ“ ხელშეკრულების გაფორმება იყო სტალინის შეცდომა და აჩვენებდა, რომ საბჭოთა კავშირმა ფაშისტურ გერმანიასთან ურთიერთობაში ვერ შეძლო დარჩენილიყო ჩვეულებრივი დიპლომატიური ურთიერთობების ფარგლებში და მის მოკავშირედ იქცა. საბჭოთა კავშირში საერთოდ შეწყდა ფაშიზმისა და მისი იდეოლოგიის კრიტიკა.

1939 წლის ოქტომბერში გაანადგურეს პოლონეთის არმიის წინააღმდეგობის უკანასკნელი კერები. საბჭოთა ჯარებთან ტყვედ ჩავარდნილი პოლონელი ოფიცრების დიდი ნაწილი შინსახკომის ბრძანებით დახვრიტეს კატინის რაიონში და ზოგიერთ სხვა ადგილას. ამ დანაშაულს დიდი ხნის განმავლობაში უარყოფდა საბჭოთა კავშირი. მხოლოდ 1989 წელს, „გარდაქმნის“ პერიოდში, საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობამ აღიარა, რომ 1940 წლის მარტში მოსკოვიდან მიღებული ბრძანების საფუძველზე დახვრიტეს ათასობით პოლონელი ოფიცერი. ამ მოვლენამ „კატინის ტრაგედიის“ სახელი მიიღო. დღემდე უცნობია მიზეზები, თუ რატომ გააკეთა ეს სტალინმა და მისმა გარემოცვამ.

პოლონეთის განადგურების შემდეგ ჰიტლერმა ჯარები დასავლეთის ფრონტზე გადაისროლა. 1940 წლის ივნისში გერმანელთა დაწყებულ შეტევას საფრანგეთის, ბელგიისა და ჰოლანდიის დაკავება მოჰყვა.

1.2. საბჭოთა კავშირ-ფინეთის ომი (1939 წლის ნოემბერი – 1940 წლის მარტი)

მოიპოვა რა „მოქმედების თავისუფლება“ მეზობელი ქვეყნების მიმართ, საბჭოთა კავშირმა, პირველ რიგში, ფინეთს დაადგა თვალი. საბჭოთა კავშირის საზღვარი ფინეთთან ლენინგრადიდან სულ 32 კილომეტრის დაშორებით გადიოდა, რაც, მოსკოვის აზრით, ომის შემთხვევაში, ქალაქის სწრაფად დაპყრობის საფრთხეს ქმნიდა. საბჭოთა კავშირმა ფინეთს მოსთხოვა, გადაეცათ კარელიის ყელის ნაწილი და რამდენიმე კუნძული ფინეთის ყურეში. სანაცვლოდ ფინეთს სთავაზობდნენ უფრო მეტ მცირედდასახლებულ ტერიტორიას კარელიაში, ქალაქ პეტროზავოდსკის ჩათვლით. ამაზე ფინეთმა უარი თქვა, თუნდაც იმიტომ, რომ საბჭოთა კავშირთან საზღვარზე სიმაგრეები იყო აშენებული.

ფინეთმა უარი თქვა, აგრეთვე, ხელი მოეწერა საბჭოთა კავშირთან ურთიერთდახმარების ხელშეკრულებაზე. ამ ხელშეკრულების თანახმად, ფინეთის ტერიტორიაზე საბჭოთა სამხედრო ბაზები უნდა შექმნილიყო. მოსკოვმა ეს უარი მიიჩნია აქტად, რომელიც მეტყველებდა ფინეთის ხელმძღვანელობის მტრულ ზრახვებზე. უარის საპასუხოდ საბ-

ჭოთა კავშირმა გამოაცხადა ფინეთთან გაფორმებული თავდაუსხმელობის ხელშეკრულების დენონსაციის შესახებ.

1939 წლის 30 ნოემბერს წითელმა არმიამ დაიწყო საომარი მოქმედებები ფინეთის წინააღმდეგ. თავდასხმის მიზეზი გახდა ბრალდება, თითქოს ფინეთის არტილერიამ ცეცხლი გაუხსნა საბჭოთა ტერიტორიას. ფინეთი ამ ბრალდებას უარყოფდა და ობიექტურ გამოძიებას მოითხოვდა, მაგრამ ამაოდ.

ფინელებმა მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს და საბჭოთა ჯარების შეტევა დიდი ხნით შეაჩერეს კარელიის ყელზე აშენებულ სიმაგრეების ხაზზე, რომელსაც ფინეთის მაშინდელი ლიდერის სახელს – **მანენჰაიმის ხაზს** უწოდებდნენ.

ომის დაწყებიდან რამდენიმე დღეში საბჭოთა ჯარების მიერ დაკავებულ პატარა ფინურ ქალაქ ტერიიოკიში შეიქმნა „ფინეთის სახალხო მთავრობა". ცხადი გახდა, რომ საბჭოთა კავშირი ფინეთის ნამდვილ მთავრობის პროკომუნისტური მარიონეტული მთავრობით შეცვლას გეგმავდა.

საბჭოთა კავშირის მიერ ფინეთის წინააღმდეგ ომის დაწყება მსოფლიოში აღქმულ იქნა აგრესიის აქტად, 1939 წლის დეკემბერში ერთა ლიგამ საბჭოთა კავშირი აგრესორ სახელმწიფოდ ცნო და ერთა ლიგიდან გარიცხა. დასავლეთის სახელმწიფოებმა ეკონომიკური და სამხედრო დახმარება აღმოუჩინეს ფინეთს. იგეგმებოდა ჯარების გადასხმაც ფინეთის ტერიტორიაზე საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ საომრად.

1940 წლის თებერვალში წითელმა არმიამ, წინა წარუმატებელი შეტევის გამოცდილების გათვალისწინებით, დაიწყო ახალი შეტევა და გაარღვია მანენჰაიმის ხაზი. ფინეთმა ზავი ითხოვა. 1940 წლის მარტში სამშვიდობო ხელშეკრულებას ხელი მოეწერა მოსკოვში. საბჭოთა კავშირის ტერიტორიული პრეტენზიები ფინეთმა დააკმაყოფილა. სამაგიეროდ შეინარჩუნა დამოუკიდებლობა.

ფინეთთან ომი ძვირი დაუჯდა წითელ არმიას. დაიღუპა დაახლოებით 75 ათასი ადამიანი, კიდევ 175 ათასი დაიჭრა ან გაიყინა.

ფინეთთან ომს არა მარტო საბჭოთა კავშირის იზოლაცია მოჰყვა, არამედ სერიოზულად შეარყია წითელი არმიის პრესტიჟი. ჰიტლერმა ჩათვალა, რომ წითელ არმიას არ შეუძლია თანამედროვე ომის დროს საომარი მოქმედებების ეფექტური წარმოება. სწორედ ამ მომენტში გერმანელი გენერლები საბჭოთა კავშირთან ომის გეგმას ამზადებდნენ და წითელი არმიის მიერ გამოვლენილმა სისუსტემ მათ გეგმებზე გავლენა მოახდინა.

თუმცა დასკვნები მოსკოვშიც გააკეთეს. კ. ვოროშილოვი გაათავისუფლეს თავდაცვის სახალხო კომისრის თანამდებობიდან, მისი ადგილი კი ს. ტიმოშენკომ დაიკავა. გადაიდგა ნაბიჯები საბჭოთა კავშირის თავდაცვისუნარიანობის გასაზრდელად.

საბჭოთა კავშირ-ფინეთის ომი: ძალთა თანაფარდობა

	საბჭოთა კავშირი	ფინეთი
პირადი შემადგენლობა	1200000 (45 დივიზია)	200000 (9 დივიზია)
ტანკები	15000	-
თვითმფრინავები	3000	270
დანაკარგები	72500 მოკლული 186000 დაჭრილი	25000 მოკლული 45000 დაჭრილი

1.3. საბჭოთა კავშირის მიერ ბალტიის რესპუბლიკებისა და ბესარაბიის ოკუპაცია და საბჭოთა კავშირში შეყვანა

პოლონეთის დამარცხებისთანავე საბჭოთა კავშირმა აიძულა ბალტიის სამი სახელმწიფო, გაეფორმებინათ ურთიერთდახმარების ხელშეკრულებები ჯერ ესტონეთთან (1939 წლის 28 სექტემბერს), ლატვიასთან (1939 წლის 5 ოქტომბერს) და ლიტვასთან (10 ოქტომბერს). ხელშეკრულებები ითვალისწინებდა ამ ქვეყნების ტერიტორიაზე საბჭოთა სახმელეთო და სამხედრო-საზღვაო ბაზების შექმნას და იქ წითელი არმიის მნიშვნელოვანი ნაწილების განლაგებას. ჯარების შეყვანა გამოყენებულ იქნა ამ სახელმწიფოების დასამორჩილებლად.

საფრანგეთის სწრაფი და მოულოდნელი დამარცხების შემდეგ სტალინმა გადაწყვიტა ბალტიის სახელმწიფოების წინააღმდეგ გააქტიურება. 1940 წლის ივნისის შუა რიცხვებში საბჭოთა მთავრობამ ულტიმატუმური ფორმით მოითხოვა ბალტიის ქვეყნებში ახალი მთავრობების ფორმირება კომუნისტების მონაწილეობით და წითელი არმიის დამატებითი კონტინგენტების შეყვანა.

საბჭოთა არმიის მხრიდან სრული სამხედრო კონტროლის დამყარების საფრთხის გამო ბალტიის ქვეყნების მთავრობები დასთანხმდნენ საბჭოთა კავშირის ამ მოთხოვნასაც. ესტონეთში, ლატვიასა და ლიტვაში შექმნილმა „სახალხო მთავრობებმა“ მალევე მიმართეს საბჭოთა კავშირს თხოვნით მოკავშირე რესპუბლიკის სტატუსით შესვლის თაობაზე. 1940 წლის ივნისში ბალტიის სამი ქვეყანა საბჭოთა კავშირში შეიყვანეს.

1940 წლის ივნისის ბოლოს საბჭოთა კავშირმა ულტიმატუმი წაუყენა რუმინეთსაც – მოსთხოვა ბესარაბიისა და ჩრდილოეთ ბუკოვინის გადაცემა, რომლებიც რუმინეთს 1918 წლიდან ჰქონდა დაკავებული. რუმინეთი, გერმანიასთან კონსულტაციის შემდეგ, იძულებული გახდა, დამორჩილებოდა. ბესარაბიაში შეიქმნა მოლდავეთის საბჭოთა რესპუბლიკა საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში.

შედეგად ერთი არასრული წლის განმავლობაში საბჭოთა კავშირის საზღვარმა დასავლეთით 200-600 კილომეტრით გადაინაცვლა.

1.4. „გასაბჭოების“ პროცესი დაპყრობილ ტერიტორიებზე

ბალტიის ქვეყნების, დასავლეთ უკრაინისა და დასავლეთ ბელორუსიის, მოლდოვის ტერიტორიებზე დაიწყო „გასაბჭოების“ პროცესი სოციალიზმზე სწრაფად გადასასვლელად. გლეხებს აიძულებდნენ კოლმეურნეობებში შესვლას, აპატიმრებდნენ და შორეულ ბანაკებში ასახლებდნენ „ბურჟუაზიისა“ და „ბურჟუაზიული ინტელიგენციის“ ათასობით წარმომადგენელს. ეს ყველაფერი სტალინიზმის სისტემის გამოვლინება იყო.

1.5. საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ურთიერთობა ომისწინა პერიოდში

1940 წლის შემოდგომისათვის საბჭოთა კავშირ-გერმანიის შეთანხმებები ინტერესთა სფეროების გამიჯვნის თაობაზე უკვე რეალიზებული იყო. ჰიტლერმა ამ პერიოდში დაიპყრო საფრანგეთი, ბელგია, ჰოლანდია, ლუქსემბურგი, დანია, ნორვეგია.

სტალინსაც და ჰიტლერსაც ეჭვი არ ეპარებოდათ, რომ საბჭოთა კავშირსა და გერმანიას შორის შეტაკება გარდაუვალი იყო. 1940 წლის ზაფხულში ჰიტლერის დავალებით შემუშავებულ იქნა საბჭოთა კავშირზე თავდასხმის გეგმა („ბარბაროსას“ გეგმა). ამავე დროს, ორივე მხარე ესწრაფოდა ომის დაწყების გაჭიანურებას, სანამ ბოლომდე არ მოემზადებოდნენ ომისათვის.

1940 წლის ნოემბერში ბერლინში ჰიტლერთან მოსალაპარაკებლად ჩავიდა საბჭოთა დელეგაცია მოლოტოვის ხელმძღვანელობით. მას სტალინისგან მიღებული ჰქონდა ინსტრუქცია, გაეგრძელებინა საბჭოთა კავშირ-გერმანიის თანამშრომლობა იმ პირობით, თუკი საბჭოთა კავშირის ინტერესების სფეროდ აღიარებული იქნებოდა ბულგარეთი და შავი ზღვის სრუტეები. ჰიტლერმა კი საბჭოთა კავშირს შესთავაზა, შეერთებოდა სამთა პაქტს (გერმანია, იტალია, იაპონია) და დაჰპირდა საბჭოთა ინტერესების სფეროს გაფართოებას სამხრეთისაკენ ირანის ხარჯზე. შეთანხმება არ შედგა.

1940 წლის დეკემბერში ჰიტლერმა ხელი მოაწერა „ბარბაროსას“ გეგმას და საბჭოთა კავშირზე თავდასხმის ვადად დაინიშნა 1941 წლის მაისი, მაგრამ 1941 წლის გაზაფხულზე გერმანიის ჯარებს მოუხდათ საომარი მოქმედებები ბალკანეთში (დაიპყრეს იუგოსლავია, რომელმაც უარი თქვა გერმანიის მოკავშირეობაზე; ასევე საბერძნეთი დაიპყრეს, რომელსაც მანამდე იტალია დაესხა თავს, თუმცა წარუმატებლად და ბერძნები შეტევაზე იყვნენ გადასულნი – ისინი ალბანეთის ტერიტორიაზეც შეიჭრნენ, რომელიც იტალიას ჰქონდა ოკუპირებული). ამიტომ საბჭოთა კავშირზე თავდასხმის ვადამ 22 ივნისამდე გადაიწია.

საბჭოთა კავშირის საზღვრებთან თავი მოუყარეს გერმანიისა და მისი სატელიტების შეიარაღებული ძალების 70%-ზე მეტს. ამავე დროს, ჰიტლერის პროპაგანდისტული მანქანა ამტკიცებდა, რომ მთავარი მიზანი დიდ ბრიტანეთში შეჭრა იყო. სტალინი ცდილობდა, ეს დაეჯერებინა. მისი აზრით, გერმანია მზად არ იყო საბჭოთა კავშირთან ხანგრძლივი ომისათვის, „ელვისებური ომით“ კი საბჭოთა კავშირის დამარცხება შეუძლებლად მიაჩნდათ.

1.6. ღონისძიებები საბჭოთა კავშირის თავდაცვისუნარიანობის გასაზრდელად

საბჭოთა ლიტერატურაში მიჩნეული იყო, რომ სტალინმა შეძლო, თითქმის ორი წლით გადაევადებინა გერმანიის საბჭოთა კავშირზე თავდასხმა, მაგრამ ეს დრო სრულად ვერ იქნა გამოყენებული ომისათვის მოსამზადებლად.

ომის წინა წლებში სწრაფად იზრდებოდა სამხედრო წარმოება. შეიარაღებაში მიიღეს ახალი სახის ტექნიკა. ეს იყო ტანკები: КВ და Т-34 , ასევე თვითმფრინავები: Ил, ЛаГГ, МиГ, Як და სხვ. მაგრამ ახალი შეიარაღების რაოდენობა სასაზღვრო ოლქებში ნაკლები იყო.

წითელი არმიის სამეთაურო შემადგენლობა 1930-იანი წლების რეპრესიების შედეგად დასუსტებული იყო და ახალ ხელმძღვანელებს სათანადო ცოდნა და გამოცდილება არ ჰქონდათ. საბჭოთა სამხედრო დოქტრინა ემყარებოდა შეტევითი ომის იდეას, მიიჩნეოდა, საბჭოთა არმია იმდენად ძლიერი იყო ნებისმიერ აგრესორზე, რომ დაუყოვნებლივ გადავიდოდა შეტევაზე და

მტერს მისსავე ტერიტორიაზე გაანადგურებდა. ამიტომ საბჭოთა ჯარები ზედ საზღვართან იყვნენ განლაგებულნი, რაც მათ მტრის მოულოდნელი თავდასხმისთვის ადვილად მისაწვდომს ხდიდა.

სტალინი ცდილობდა, მაქსიმალურად გამოეყენებინა ომამდე დარჩენილი დრო მოსამზადებლად. 1941 წლის 5 მაისს ის თავად გახდა საბჭოთა კავშირის სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარე. არ გამორიცხავდა გერმანიაზე პრევენციული თავდასხმის განხორციელებასაც. მიმდინარეობდა ჯარის თავმოყრა გერმანიის საზღვრებთან.

საბჭოთა ხელმძღვანელობას კარგად ესმოდა, რომ წითელი არმია მზად არ იყო შეტევითი ომისათვის:

- ტანკების ¾ ჩამოსაწერი იყო;
- სატანკო პარკის 90% მსუბუქი ტანკები იყო;
- ტანკების საერთო რაოდენობის 50% გამოშვებული იყო 1935 წლამდე;
- ახალი კონსტრუქციის ტანკები იყო არა უმეტეს 1,5 ათასისა, ხოლო მათთვის მხოლოდ 208 ეკიპაჟი იყო მომზადებული;
- არ არსებობდა ჰაერსაწინააღმდეგო თავდაცვის სისტემა.

2. საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ომის დასაწყისი

2.1. ომის წინ

1941 წლის გაზაფხულზე ომის მოახლოებას ყველა გრძნობდა. საბჭოთა დაზვერვა თითქმის ყოველდღე აწვდიდა სტალინს ინფორმაციას ჰიტლერის გეგმების შესახებ. იაპონიაში მყოფმა საბჭოთა მზვერავმა რიჰარდ ზორგემ (ის იაპონიაში გერმანიის საელჩოსთან იყო დაახლოებული) არა მხოლოდ მოსალოდნელი თავდასხმა, არამედ თავდასხმის კონკრეტული თარიღიც აცნობა. 22 ივნისის თავდასხმის წინ სხვადასხვა ადგილას სამი გერმანელი ჯარისკაცი გადავიდა საბჭოთა მხარეს და მოსალოდნელი თავდასხმის შესახებ აცნობა. ამის თაობაზე სტალინს ჩერჩილმაც აცნობა, თუმცა სტალინი ასეთ ინფორმაციას პროვოკაციად მიიჩნევდა.

სტალინი იღებდა დეზინფორმაციასაც. ის დარწმუნებული იყო, რომ ჰიტლერი საბჭოთა კავშირს მანამდე არ დაესხმოდა თავს, სანამ წინააღმდეგობას უწევდა ინგლისი. სტალინს მიაჩნდა, რომ გერმანიასთან ომი დაიწყებოდა არა უადრეს 1942 წლის ზაფხულისა.

ამავე დროს, სტალინი თვლიდა, რომ გერმანიისთვის საბაბი არ უნდა მიეცათ თავდაუსხმელობის პაქტის დარღვევის ბრალდების წამოსაყენებლად. ომის დაწყებამდე ერთი კვირით ადრე, 1941 წლის 14 ივნისს საბჭოთა კავშირის სატელეგრაფო სააგენტომ გაავრცელა განცხადება, რომ არანაირი გერმანიის თავდასხმა მოსალოდნელი არ იყო. შედეგად საბჭოთა კავშირი, პოლიტიკური, სამხედრო და მორალური თვალსაზრისით, მოუმზადებელი აღმოჩნდა ომისთვის.

ამიტომ, მიუხედავად იმისა, რომ უამრავი ფაქტი არსებობდა გერმანიის ჯარების საბჭოთა კავშირის საზღვართან თავმოყრის თაობაზე, სტალინმა მხოლოდ 1941 წლის 22 ივნისს ღამით გასცა ბრძანება სასაზღვრო სამხედრო ოლქების საბრძოლო მზადყოფნაში მოყვანის თაობაზე. საბჭოთა ჯარებმა ეს დირექტივა მაშინ მიიღეს, როდესაც გერმანიის ჯარები ბომბავდნენ საბჭოთა ქალაქებს.

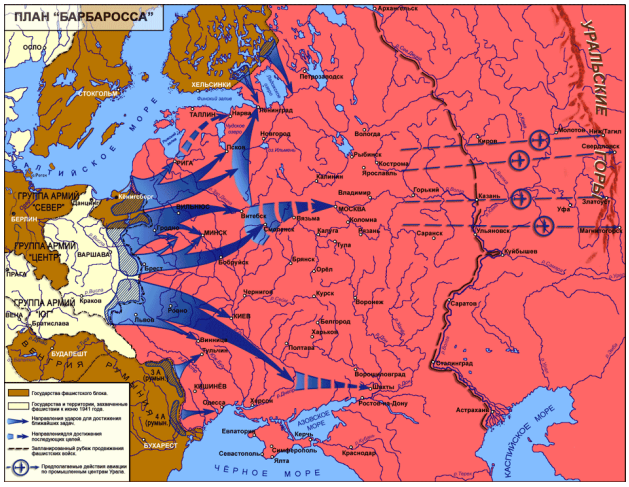

2.2. ომის დასაწყისი

1941 წლის 22 ივნისს, გამთენიისას, დილის 4 საათზე, ომის გამოცხადების გარეშე, გერმანია თავს დაესხა საბჭოთა კავშირს. ავიაციამ დაბომბა სამხედრო აეროდრომები, ჯარის განლაგების ადგილები, უკრაინის, ბელორუსიისა და ბალტიის სამრეწველო პუნქტები. დაიწყო ომი, რომელსაც „დიდი სამამულო ომი“ უწოდეს და ეს ომი გაგრძელდა 1418 დღეს (რუსულ ისტორიოგრაფიაში „სამამულო ომი“ ეწოდება 1812 წელს ნაპოლეონის წინააღმდეგ მიმდინარე ომს).

საბჭოთა ხელმძღვანელობამ თავიდან სწორად ვერც გაიგო, თუ რა მოხდა. კვლავ ეშინოდათ გერმანიის პროვოკაციისა. სტალინმა ომის დაწყების შემდეგაც გასცა დირექტივა: „გაანადგურეთ მტერი“, მაგრამ „არ გადახვიდეთ გერმანიის სახელმწიფო საზღვარზე“.

1941 წლის 22 ივნისს, შუადღისას დაწყებული ომის შესახებ ხალხს აუწყა სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარის პირველმა მოადგილემ, საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარმა ვიაჩესლავ მოლოტოვმა.

1941 წლის 22 ივნისს გამოცხადდა სამხედრო ვალდებულთა საყოველთაო მობილიზაცია, შემოიღეს სამხედრო მდგომარეობა ქვეყნის დასავლეთ ოლქებში. შეიქმნა ჩრდილოეთის, ჩრდილო-დასავლეთის, დასავლეთის და სამხრეთ-დასავლეთის ფრონტები. ფრონტების სახელმძღვანელოდ 23 ივნისს შეიქმნა მთავარსარდლობის ბანაკი (მოგვიანებით მას ეწოდა უმაღლესი მთავარსარდლობის ბანაკი), რომლის შემადგენლობაშიც შევიდნენ: ი. სტალინი, ვ. მოლოტოვი, ს. ტიმოშენკო, ს. ბუდიონი, კ. ვოროშილოვი, ბ. შაპოშნიკოვი და გ. ჟუკოვი. უმაღლეს მთავარსარდლად სტალინი დაინიშნა.

1941 წლის 30 ივნისს მთელი ხელისუფლება გადაეცა თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტს, რომლის თავმჯდომარეც სტალინი იყო.

2.3. მხარეთა ძალები და გეგმები

1941 წლის 22 ივნისს, დილის 5.30 საათზე გერმანიის ელჩმა მოსკოვში, გრაფმა ვერნერ ფონ შულენბურგმა მოლოტოვს გადასცა ნოტა, სადაც თავდასხმის მოტივად საბჭოთა ჯარების გერმანიის საზღვართან კონცენტრაცია გამოაცხადა, „რათა ზურგიდან თავს დასხმოდნენ გერმანიას“.

დღის 12 საათზე მოლოტოვი გამოვიდა რადიოთი. მან გერმანიის თავდასხმას „ცივილიზებული ხალხების ისტორიაში უმაგალითო ვერაგობა“ უწოდა, სიტყვა კი პათეტიკურად დაასრულა: „ჩვენი საქმე სამართლიანია. მტერი დამარცხებული იქნება! ჩვენ გავიმარჯვებთ!“

ხალხი ომის მოლოდინში იყო, მაგრამ პირველად ბოლშევიკური სახელმწიფოს ისტორიაში ის არ იყო საომარი მოქმედების დაწყების ინიციატორი.

1941 წლის 22 ივნისს სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში ჩაება იმ დროისათვის ორი უდიდესი სამხედრო ძალა. გერმანიას, თავის მოკავშირეებთან (იტალია, ფინეთი[1], უნგრეთი, რუმინეთი, სლოვაკეთი) ერთად, საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ გამოყვანილი ჰყავდა 190 დივიზია, მათ უპირისპირდებოდა 170 საბჭოთა დივიზია. თუმცა იმის თაობაზე, თუ რა სამხედრო ძალები იდგნენ ერთმანეთის პირისპირ, განსხვავებული მონაცემებია. საბჭოთა პერიოდის ისტორიულ ლიტერატურაში საგულდაგულოდ მალავდნენ იმ დიდ უპირატესობას, რაც საბჭოთა კავშირს ტანკებისა და თვითმფრინავების რაოდენობაში ჰქონდა (იხ. ცხრილი).

ევროპაში მიღებული გამოცდილებით, „ბარბაროსას“ გეგმა ითვალისწინებდა „ელვისებური ომის“ წარმოებას სამი ძირითადი მიმართულებით – ლენინგრადის (არმიათა ჯგუფი „ჩრდილოეთი“), მოსკოვის (არმიათა ჯგუფი „ცენტრი“) და კიევის (არმიათა ჯგუფი „სამხრეთი“). მოკლე ვადაში ფლანგებიდან სატანკო დარტყმების გზით უნდა გაენადგურებინათ წითელი არმიის ძირითადი ძალები და გასულიყვნენ არხანგელსკი-ვოლგა-ასტრახანის ხაზზე.

ომამდე წითელი არმიის ტაქტიკას საფუძვლად ედო კონცეფცია „მცირე სისხლით, სხვის ტერიტორიაზე“. მაგრამ გერმანიის თავდასხმამ საჭირო გახადა ამ გეგმის გადასინჯვა.

ძალთა თანაფარდობა საბჭოთა კავშირის დასავლეთ საზღვარზე 1941 წლის 22 ივნისისათვის.[2]

	წითელი არმია	გერმანია და მისი მოკავშირეები.	ძალთა თანაფარდობა
დივიზიები	190	160	1,1: 1
პირადი შემადგენლობა	3289851	4327500	1: 1,3
ქვემეხები და ნაღმსატყორცნები	59787	42601	1,4: 1
ტანკები და მოიერიშე ქვემეხები	15687	4171	3,8: 1
თვითმფრინავები	10743	4846	2,2: 1
დივიზიები სტრატეგიულ რეზერვში	51	28	1,8: 1
მ.შ. სატანკო და მოტორიზებული	16	2	8: 1

[1] ფინეთმა ნეიტრალიტეტზე უარი თქვა 1939–1940 წლებში საბჭოთა კავშირის თავდასხმის შედეგად.
[2] История России XX век, (1923-1953), Том II, Под ред. А.Б. Зубова, М., 2016, 415.

2.4. წითელი არმიის წარუმატებლობები 1941 წლის ზაფხულსა და შემოდგომაზე

თავდასხმის მოულოდნელობა, დარტყმის ძალა და რიცხობრივი უპირატესობა შეტევის არეალებში იმდენად დიდი იყო, რომ გერმანელებმა სამ კვირაში დაიკავეს ლიტვა, ლატვია, ბელორუსია, ასევე უკრაინის, მოლდოვისა და ესტონეთის მნიშვნელოვანი ნაწილი. უკვე 1941 წლის ივნისში გერმანელებმა მინსკი აიღეს. გერმანელებმა წინ წაიწიეს 350–600 კილომეტრით. განსაკუთრებით მძიმე ვითარება შეიქმნა ბელორუსიაში, სადაც დასავლეთის ფრონტს გენერალი დ. პავლოვი ხელმძღვანელობდა.

საბჭოთა არმიის მოუმზადებლობა ომისთვის და გერმანიის არმიის უკეთესი მომზადება საფუძველი იყო გერმანიის არმიის სწრაფი წინსვლისა ომის პირველ თვეებში.

მოკლე დროში წითელმა არმიამ დაკარგა 100 დივიზიაზე მეტი (დასავლეთის ოლქებში თავმოყრილი სამხედრო ნაწილების 3/5). გერმანელებმა გაანადგურეს ან ხელთ იგდეს 20 ათასზე მეტი ქვემეხი და ნაღმსატყორცნი, 3,5 ათასი თვითმფრინავი (აქედან 1,2 ათასი პირდაპირ აეროდრომებზე ააფეთქეს ომის პირველ დღეს), 6 ათასი ტანკი, მატერიალურ-ტექნიკური უზრუნველყოფის საწყობების ნახევარზე მეტი. დასავლეთის ფრონტის ძირითადი ძალები ალყაშემორტყმული აღმოჩნდა. ფაქტობრივად, ომის პირველი კვირების განმავლობაში განადგურდა წითელი არმიის პირველი ეშელონის მთელი ძალები. სამხედრო კატასტროფა გარდაუვალი ჩანდა.

მაგრამ ომი „ადვილი გასეირნება“ არც გერმანელებისთვის აღმოჩნდა. ომის პირველ კვირებში გერმანელებმა მოკლულთა სახით დაკარგეს 100 ათასამდე კაცი (ეს აღემატებოდა გერმანიის ყველა დანაკარგს ომის წინა პერიოდის განმავლობაში), ტანკების 40%, თითქმის 1 ათასი თვითმფრინავი. მიუხედავად ამისა, გერმანიის არმია გადამწყვეტ უპირატესობას ინარჩუნებდა.

გერმანელთა დარტყმა, რომელმაც გაანადგურა საბჭოთა ჯარების მთელი პირველი ეშელონი, თავზარდამცემი აღმოჩნდა სტალინისთვის. ისტორიულ ლიტერატურაში არსებობს ვერსია, რომ ომის პირველ დღეებში სტალინი დაბნეული იყო. ზოგიერთი მკვლევარი ამტკიცებს, რომ სტალინი კრემლში არ ყოფილა ერთი კვირის განმავლობაში. ამჟამად ცნობილია, რომ არ ყოფილა 27–29 ივნისს, მას შემდეგ, რაც ცნობა მიიღო მინსკის დაცემის შესახებ. მაგრამ რამდენიმე დღეში დაბნეულობამ გაუარა და 1941 წლის 3 ივლისს რადიოთი მიმართა ხალხს. მოგონებების თანახმად, სტალინის სიტყვამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ხალხზე და ხელი შეუწყო საბრძოლო სულისკვეთების განმტკიცებას.

თუმცა 1941 წლის ზაფხულ-შემოდგომაზე, 5 თვის ბრძოლების შედეგად, წითელმა არმიამ კატასტროფული დამარცხება განიცადა. წითელი არმიის ცალკეული ნაწილები გმირულად იბრძოდა, მაგრამ დიდი დანაკარგები მოწმობდა საბჭოთა რეჟიმის ზნეობრივ-პოლიტიკურ მანკიერებას. წითელმა არმიამ დაკარგა დაახლოებით 18 ათასი თვითმფრინავი, 25 ათასი ტანკი, 100 ათასზე მეტი ქვემეხი და ნაღმსატყორცნი. წითელი არმიის მიერ გამოყვანილი 11,3 მლნ. ჯარისკაციდან და ოფიცრიდან დაიღუპა 2,2 მილიონი, ტყვედ ჩავარდა 3,8 მლნ. მებრძოლი, 1,2 მლნ. კი დეზერტირი გახდა და ოკუპირებულ ტერიტორიაზე დარჩა.[1]

გერმანიის ხელში აღმოჩნდა უზარმაზარი ტერიტორია, აიღეს კიევი, მინსკი, რიგა, მოახდინეს ლენინგრადის ბლოკირება და მიადგნენ მოსკოვს.

რამ გამოიწვია წითელი არმიის ასეთი სასტიკი მარცხი? გერმანელებმა დაასწრეს მობილიზაცია და მოულოდნელად დაესხნენ თავს, მაგრამ ეს იყო მხოლოდ ტაქტიკური უპირატესობა. ვერმახტის მთავარი უპირატესობა პროფესიონალი სამხედროები და მოქნილი მართვა იყო. მათი ჯარისკაცები არა მარტო გაწვრთნილი, არამედ უკეთესი განათლების მქონენიც იყვნენ. წითელ არმიას კი ხელმძღვანელობდნენ გამოუცდელი გენერლები და ოფიცრები, ამასთან, ისინი პარტიისა და უშიშროების კონტროლის ქვეშ იყვნენ და ეშინოდათ ინიციატივის გამოჩენის. საბჭოთა არმიის ჯარისკაცების მასას ქმნიდა კოლმეურნე გლეხობა, დაბალი განათლების მქონე, თანაც უმრავლეს შემთხვევაში სძულდათ საბჭოთა ხელისუფლება და კომუნისტები.

მხარეთა დანაკარგები 1941 წლის ივლისის შუა რიცხვებისათვის

	საბჭოთა კავშირი	გერმანია და მისი მოკავშირეები
დაიღუპა და დაიჭრა	850000	100000
ქვემეხი	9500	-
ტანკი	6000-ზე მეტი	1500-ზე მეტი
თვითმფრინავი	დაახლოებით 3500	950
ტყვედ ჩავარდა	დაახლოებით 1 მლნ.	-

2.5. ბრძოლა მოსკოვისთვის

წითელი არმიის წინააღმდეგობამ გერმანელებს საშუალება არ მისცა, მოსკოვი დაეპყროთ შემოდგომის დასაწყისში, როგორც დაგეგმილი ჰქონდათ. სმოლენსკის ბრძოლის დროს გერმანელებს პირველად მოუხდათ თავდაცვაზე გადასვლა. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც სამხრეთ-დასავლეთის ფრონტის ძირითად ძალებს ალყა შემოარტყეს (665 ათასი კაცი) და კიევი აიღეს, გერმანელებმა დაიწყეს მოსკოვზე შეტევისთვის მზადება. უკრაინაში ამ ოპერაციამ „ტაიფუნის“ სახელი მიიღო. გერმანელებმა დარტყმის მთავარ მიმართულებებზე უზრუნველყვეს უპირატესობა ცოცხალ ძალასა (3 – 3,5-ჯერ) და შეიარაღებაში: ტანკებში 5-6-ჯერ, არტილერიაში 4-5-ჯერ. ჰაერში გერმანიის ავიაცია ბატონობდა.[2]

[1] История России XX век. (1923-1953), Том II, Под ред. А.Б. Зубова, М., 2016, 417.

[2] 1941 წლის ნოემბრის ბოლოსათვის ვერმახტმა გაანადგურა 16 საბჭოთა არმია და არანაკლებ 248 დივიზია. საბჭოთა კავშირის დანაკარგებმა 6 მილიონს გადააჭარბა (მათ შორის 3,8 მლნ. ტყვე იყო). ვერმახტის დანაკარგებმა ამ პერიოდში ყველა ფრონტზე (მ. შ. აფრიკაში) შეადგინა 263 ათასი კაცი (აქედან 5 ათასი ტყვე).

1941 წლის 30 სექტემბერს დაიწყო გერმანელების შეტევა მოსკოვზე. მათ არა მხოლოდ გაარღვიეს საბჭოთა ჯარების ფრონტი, არამედ ალყა შემოარტყეს ვიაზმის დასავლეთით 4 არმიას, ხოლო ბრიანსკის სამხრეთით 2 არმიას. ალყაშემორტყმული აღმოჩნდა და ტყვედ ჩავარდა 663 ათასი კაცი, მაგრამ ალყაშემორტყმულები მაინც აკავებდნენ 20-ამდე გერმანელთა დივიზიას.

მოსკოვი კრიტიკულ სიტუაციაში აღმოჩნდა. ბრძოლები მისგან 80–100 კილომეტრის დაშორებით მიმდინარეობდა. სასწრაფოდ ქმნიდნენ თავდაცვის მოჟაისკის ხაზს, გადმოჰყავდათ სარეზერვო ძალები. ლენინგრადიდან გამოიწვიეს და დასავლეთის ფრონტის სარდლად დანიშნეს გ. ჟუკოვი.

მიუხედავად მიღებული ზომებისა, გერმანელები შეტევას აგრძელებდნენ და ოქტომბრის შუა რიცხვებში მოსკოვს მიადგნენ. გერმანელები ბინოკლით კრემლის კოშკებს ხედავდნენ. მოსკოვიდან ევაკუირებულ იქნა სამთავრობო დაწესებულებები, უცხოური დიპლომატიური მისიები, მსხვილი სამრეწველო საწარმოები, მოსახლეობა. ასაფეთქებლად მოამზადეს ქალაქის მნიშვნელოვანი ობიექტები, თუკი გერმანელები მოსკოვში შეიჭრებოდნენ. 20 ოქტომბერს მოსკოვში საალყო მდგომარეობა გამოცხადდა.

ნოემბრის პირველ რიცხვებში წითელმა არმიამ გერმანელების შეტევა მოსკოვზე შეაჩერა. 7 ნოემბერს წითელ მოედანზე, წინა წლების მსგავსად, სამხედრო აღლუმი ჩატარდა.

ნოემბრის შუა რიცხვებში გერმანელთა შეტევა ახალი ძალით განახლდა. წითელმა არმიამ ამ შეტევის შეჩერებაც მოახერხა. განსაკუთრებით გამოიჩინა თავი 316-ე მსროლელმა დივიზიამ გენერალ პანფილოვის ხელმძღვანელობით. ლეგენდარული აღმოჩნდა პოლიტხელ ვ. კლოჩკოვის სიტყვები: „რუსეთი დიდია, მაგრამ უკანდასახევი აღარაა: ჩვენ უკან მოსკოვია!“.

ნოემბრის ბოლოს დასავლეთის ფრონტის ჯარებმა მნიშვნელოვანი შევსება მიიღეს ქვეყნის აღმოსავლეთ რაიონებიდან.[1] 1941 წლის 5-6 დეკემბერს საბჭოთა ჯარები კონტრშეტევაზე გადავიდნენ მოსკოვთან. ზამთრის შეტევის დროს გერმანელებს უკან დაახევინეს 100-250 კილომეტრით და გაანადგურეს 38 დივიზია. ეს იყო გერმანელთა პირველი დიდი დამარცხება მეორე მსოფლიო ომის დროს. ოკუპაციის უშუალო საფრთხე მოეხსნა მოსკოვსა და მოსკოვის სამრეწველო ოლქს.

წითელი არმიის მოსკოვთან გამარჯვებას ჰქონდა დიდი სამხედრო და პოლიტიკური მნიშვნელობა. ეს ნიშნავდა „ელვისებური ომის“ გეგმის კრახს, იაპონიამ და თურქეთმა უარი თქვეს საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ომის დაწყების გეგმებზე. დაჩქარდა ერთიანი ანტიჰიტლერული კოალიციის შექმნა.

მოსკოვისათვის ბრძოლა 203 დღის განმავლობაში მიმდინარეობდა – 1941 წლის 30 სექტემბრიდან 1942 წლის 20 აპრილამდე. მასში ორივე მხრიდან მონაწილეობდა 3 მილიონზე მეტი მებრძოლი, 22 ათასამდე ქვემეხი და ნაღმსატყორცნი, 3 ათასამდე ტანკი, 2 ათასზე მეტი თვითმფრინავი.

მოსკოვთან ბრძოლაში მოპოვებული გამარჯვების მნიშვნელობა:

- ჩაიშალა ბლიცკრიგის გერმანული გეგმა;
- ეს იყო გერმანელების პირველი დიდი დამარცხება მეორე მსოფლიო ომში;
- წითელი არმიის პირველი გამარჯვება, რომელმაც განამტკიცა საბჭოთა ადამიანების მორალურ-ფსიქოლოგიური განწყობა.

[1] კრემლში იაპონიის თავდასხმის აღარ ეშინოდათ, რადგანაც იცოდნენ, რომ იაპონელები სამხრეთისკენ აპირებდნენ შეტევას.

2.6. ლენინგრადის დაცვა

ომის ერთ-ერთი ყველაზე გმირული და ტრაგიკული ფურცელი იყო ლენინგრადის დაცვა. ჰიტლერი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ლენინგრადის, როგორც ოქტომბრის რევოლუციის სიმბოლოს, აღებას. ჰიტლერის გეგმით, ეს ქალაქი მთლიანად უნდა დაენგრიათ და მას არსებობა უნდა შეეწყვიტა.

ომამდე ლენინგრადში 3 მილიონზე მეტი ადამიანი ცხოვრობდა. ომის დაწყებიდან ბლოკადის დამთავრებამდე ევაკუირებულ იქნა 636 ათასი ადამიანი. პოლონეთის საზღვრიდან ბალტიის ქვეყნებისა და ბელორუსიის გავლით გერმანელებმა სწრაფად მიაღწიეს ლენინგრადს და 1941 წლის 8 სექტემბერს შეძლეს ქალაქის სრული ბლოკირება, იმავე დღეს გერმანელთა ავიაციამ გაანადგურა ბადაევის საწყობები, სადაც თავმოყრილი იყო ქალაქის სურსათის მარაგი.

ზამთარი ადრე დადგა, 1941/42 წლების ზამთარი უმძიმესი აღმოჩნდა ქალაქის მოსახლეობისთვის. სიცივეს მცირე სასურსათო ულუფა ემატებოდა. ლადოგის გაყინულ ტბაზე მოეწყო „სიცოცხლის გზა“, რომლითაც სურსათი შემოჰქონდათ და გაჰყავდათ მოსახლეობა. 1941 წლის 20 ნოემბრიდან 1942 წლის აპრილის ბოლომდე ლენინგრადში შეიტანეს 262 ათასი ტონა სურსათი. ბლოკადის დროს დაიღუპა დაახლოებით 1 მლნ. ლენინგრადელი. მხოლოდ 1943 წლის იანვარში გაარღვიეს ბლოკადა – ლადოგის ტბის სანაპიროზე გაჩნდა ხმელეთის 8–11 კილომეტრიანი ზოლი, რომლითაც ლენინგრადში შეჰქონდათ სურსათი და შეიარაღება.

ლენინგრადის ბლოკადა 900 დღეს გაგრძელდა. ლენინგრადის მოსახლეობა ომამდე 2,8 მლნ. ადამიანი იყო, აქედან ევაკუირებული იყო 1,4 მლნ ადამიანი, დაიღუპა 800 ათასზე მეტი. ბლოკირებულ ქალაქში გადარჩა 560 ათასი ადამიანი.

1941 წელს, მიუხედავად მოულოდნელი თავდასხმისა, საბჭოთა კავშირმა გაუძლო გერმანელთა შეტევას და მოსკოვთან წარმატებული კონტრშეტევაც განახორციელა.

3. გერმანელთა შეტევა 1942 წელს

3.1. ფრონტზე არსებული სიტუაცია 1942 წლის გაზაფხულზე და მხარეთა გეგმები

მოსკოვთან გამარჯვებამ საბჭოთა ხელმძღვანელობას იმედი გაუჩინა, რომ შესაძლებელი იყო სწრაფი გამარჯვების მოპოვება და გერმანელების საბოლოო დამარცხება. 1942 წლის იანვარში სტალინმა წითელ არმიას ამოცანად დაუსახა საერთო შეტევაზე გადასვლა. ეს ამოცანა სხვა დოკუმენტებშიც გამეორდა. ერთადერთი გ. ჟუკოვი იყო, რომელიც ეწინააღმდეგებოდა ერთდროული შეტევის დაწყებას სამივე სტრატეგიული მიმართულებით. ის სწორად მიიჩნევდა, რომ შესაბამისი ძალები წითელ არმიას არ გააჩნდა (ამ დროისათვის წითელ არმიას მოკლულ, დაჭრილ და ტყვედ ჩავარდნილთა სახით დაკარგული ჰყავდა 6 მილიონამდე ჯარისკაცი და ოფიცერი).

სტალინი ვარაუდობდა, რომ 1942 წლის გაზაფხულსა და ზაფხულში გერმანელები კვლავ მოსკოვს შეუტევდნენ და ძირითად ძალებს თავი მოუყარეს მოსკოვის მიმართულებით. ჰიტლერმა კი პირიქით, გადაწყვიტა სამხრეთისაკენ შეტევა ვოლგის ქვემო წელისა და კავკასიის დასაპყრობად. იმისათვის, რომ დაემალათ თავიანთი ნამდვილი გეგმები, გერმანელებმა შეიმუშავეს საბჭოთა სარდლობის დეზინფორმირების სპეციალური გეგმა სახელწოდებით „კრემლი“.

3.2. გერმანელთა შეტევა 1942 წლის ზაფხულში. სტალინგრადის ბრძოლის დასაწყისი

1942 წლის გაზაფხულზე ძალთა უპირატესობა კვლავ გერმანელთა ხელში იყო. სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით შეტევის დაწყებამდე გერმანელებმა გადაწყვიტეს, მთლიანად ხელთ ეგდოთ ყირიმი, სადაც საბჭოთა ჯარები იცავდნენ სევასტოპოლს და ქერჩის ნახევარკუნძულს. 1942 წლის მაისში გერმანელთა შეტევა წარმატებული აღმოჩნდა: ათ დღეში გაანადგურეს ყირიმის ფრონტის ჯარები ქერჩის ნახევარკუნძულზე. წითელი არმიის დანაკარგებმა შეადგინა 176 ათასი კაცი, 347 ტანკი, 3476 ქვემეხი და ნაღმსატყორცნი, 400 თვითმფრინავი.

4 ივლისს საბჭოთა ჯარებმა სევასტოპოლიც დატოვეს.

1942 წლის მაისში საბჭოთა ჯარები შეტევაზე გადავიდნენ ხარკოვის რაიონში, მაგრამ სასტიკად დამარცხდნენ: ორ საბჭოთა არმიას ალყა შემოარტყეს და გაანადგურეს. დანაკარგებმა შეადგინა 230 ათასი ადამიანი, 5 ათასზე მეტი ქვემეხი და ნაღმსატყორცნი, 755 ტანკი. სტრატეგიული ინიციატივა კვლავ გერმანელთა ხელში გადავიდა.

1942 წლის ივნისის ბოლოს გერმანელები სწრაფად მიიწევდნენ წინ სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით: დაიკავეს დონბასი, გავიდნენ დონზე, საფრთხე შეექმნა სტალინგრადს, 24 ივლისს გერმანელებმა დაიკავეს დონის როსტოვი – კავკასიის გასაღები. სტალინისთვის ნათელი გახდა გერმანელთა ზაფხულის შეტევის ნამდვილი მიზანი, მაგრამ უკვე გვიანი იყო. 1942 წლის 28 ივლისს სტალინმა გამოსცა ბრძანება N227, რომელიც ცნობილია სახელით „არცერთი ნაბიჯი უკან!“ ბრძანება ყურადღებას მიაქცევდა შექმნილ მძიმე ვითარებას და ბრძანების გარეშე უკანდახევას კრძალავდა. საჯარისო ნაწილების უკან უნდა ჩაეყენებინათ გადამღობი რაზმები, რომელთაც პანიკით მოცული უკან გაქცეული ჯარისკაცები ადგილზე უნდა დაეხოცათ.

სექტემბრის დასაწყისში უკვე დანგრეულ სტალინგრადში ქუჩის ბრძოლები გაიშალა. ნოემბრის შუა რიცხვებში გერმანელთა შემტევი ძალა გამოიფიტა. ამ დროისათვის სტალინგრადის ბრძოლაში გერმანელთა დანაკარგებმა შეადგინა თითქმის 700 ათასი მოკლული და დაჭრილი, ათასზე მეტი ტანკი და 1,4 ათასზე მეტი თვითმფრინავი.

3.3. გერმანელთა საოკუპაციო რეჟიმი

1942 წლის შემოდგომისთვის გერმანიის ჯარებმა შეძლეს საბჭოთა კავშირის უზარმაზარი ტერიტორიის ოკუპაცია, სადაც მკაცრი რეჟიმი დაამყარეს. ოკუპირებული ტერიტორიებიდან აღმოსავლეთ რაიონებში მიჰქონდათ ქარხნების მოწყობილობა, ტექნიკა და მუშახელი. რისი გატანაც ვერ ხერხდებოდა, უნდა მოსპობილიყო. უკანდახევისას ხვრეტდნენ ციხეებსა და ბანაკებში მყოფ ათასობით ადამიანს. 1941 წელს აღმოსავლეთ რეგიონებში ევაკუირებულ იქნა 12 მლნ. ადამიანი. ოკუპაციის ქვეშ აღმოჩნდა არანაკლებ 65 მლნ. საბჭოთა მოქალაქე.

ომში გერმანიის მთავარი მიზანი იყო საბჭოთა სახელმწიფოს მოსპობა და მისი გადაქცევა „მესამე რაიხის“ აგრარულ-სანედლეულო დანამატად და იაფი სამუშაო ძალის წყაროდ.

ოკუპირებულ ტერიტორიებზე ლიკვიდირებულ იქნა მანამდე არსებული ხელისუფლების ორგანოები, მათ ჩაენაცვლა გერმანიის არმიის სარდლობა. იქმნებოდა სიკვდილის ბანაკები სამხედრო ტყვეებისა და საბჭოთა მოქალაქეებისთვის, რომლებიც არ აპირებდნენ დამორჩილებას. დაპატიმრებები, დახვრეტები ჩვეულებრივი მოვლენა გახდა.

შრომითმა მობილიზაციამ მოიცვა ოკუპირებულ ტერიტორიაზე მცხოვრები ყველა ადამიანი 18 წლიდან 45 წლამდე. მათ უნდა ემუშავათ 14–16 საათი დღე-ღამეში. ასეულათასობით წაიყვანეს გერმანიაში იძულებით სამუშაოზე.

სპეციალური გენერალური გეგმა „ოსტი“, რომელიც ჯერ კიდევ ომამდე იყო შემუშავებული, ითვალისწინებდა დაპყრობილი ტერიტორიის კოლონიზაციას და გერმანიზაციას. ამ გეგმით, კერძოდ, უნდა მოესპოთ 30 მლნ. რუსი, დანარჩენები ან მონად უნდა ექციათ, ანდა ციმბირში გადაესახლებინათ.

ამ გეგმის შესაბამისად, ომის წლებში ოკუპირებულ ტერიტორიებზე გერმანელებმა გაანადგურეს დაახლოებით 11 მლნ. ადამიანი (მათ შორის დაახლოებით 7 მლნ. მშვიდობიანი მცხოვრები და დაახლოებით 4 მლნ. სამხედრო ტყვე).

გერმანიის საოკუპაციო პოლიტიკა ერთ-ერთი ის ფაქტორი იყო, რამაც მოსახლეობას საბჭოთა ხელისუფლების მხარდაჭერისკენ უბიძგა. ოკუპირებულ ტერიტორიაზე მწარედ ხუმრობდნენ (კრივოი-როგი, 1943 წლის): „საბჭოთა ხელისუფლებამ 20 წლის განმავლობაში ვერ შეძლო ჩვენი ბოლშევიკებად გადაქცევა, გერმანელებმა კი ამის მიღწევა 2 წლის განმავლობაში შეძლეს“.

ოკუპირებულ ტერიტორიაზე თანდათან გაიგეს, რომ მოვიდნენ არა განმათავისუფლებლები, არამედ დამპყრობლები, რომლებიც აბუჩად იგდებდნენ და ამცირებდნენ. განსაკუთრებით მძიმე შთაბეჭდილება მოახდინა ებრაული მოსახლეობის განადგურებამ და სამხედრო ტყვეების მასობრივმა დაღუპვამ. მოსახლეობას ეკრძალებოდა ტყვეთა ბანაკებთან მიახლოება და რაიმეთი დახმარება.

გერმანელებმა, გარდა ფრონტისპირა ტერიტორიებისა, შეინარჩუნეს კოლმეურნეობები, რითაც დიდი იმედგაცრუება გამოიწვიეს მოსახლეობაში.

ოკუპირებულ ტერიტორიებზე გამოდიოდა რიგი გაზეთებისა და ჟურნალებისა, რომლებშიც აღარ იყო ბოლშევიკური პროპაგანდა – მიუხედავად გერმანული ოფიციოზის წარმოჩენის ვალდებულებისა, განსხვავებულად შუქდებოდა საბჭოთა წარსული; მუშაობდნენ თეატრები; წითელი დროშის ნაცვლად, გამოიყენებოდა ძველი რუსული თეთრ-ცისფერ-წითელი რუსული დროშა.

სტალინგრადთან ბრძოლის შემდეგ, როდესაც წითელმა არმიამ დაიწყო ოკუპირებული ტერიტორიების განთავისუფლება, დაიწყო რუსული პოლიტიკური ემიგრაციის მეორე ტალღა. საბჭოთა ინტელიგენციის მრავალმა წარმომადგენელმა, გერმანული ოკუპაციის პირობებში მყოფმა, აღარ მოინდომა კვლავ საბჭოთა ხელისუფლების პირობებში ცხოვრება. 1942–1944 წლებში დასავლეთში ოკუპირებული ტერიტორიებიდან წავიდა დაახლოებით 800 ათასი ადამიანი.

3.4. ჰოლოკოსტი ოკუპირებულ ტერიტორიებზე

აღმოსავლეთში, „სასიცოცხლო სივრცის“ ათვისების გერმანული გეგმის თანახმად, დაუყოვნებლივ უნდა მოესპოთ ებრაელები, ბოშები, ჰომოსექსუალები და სულით ავადმყოფები. მასობრივი რეპრესიის მსხვერპლი ხდებოდნენ საბჭოთა აქტივისტები, პარტიზანები, ასევე სადამსჯელო ოპერაციების მსხვერპლნი.

ოკუპირებულ საბჭოთა ტერიტორიაზე მცხოვრები ებრაელებიდან მხოლოდ პარტიულმა და სამეურნეო ზედაფენამ მოახერხა ევაკუაცია, რიგითმა ებრაელებმა კარგად არც იცოდნენ, თუ რა საფრთხე ელოდათ. ოკუპირებულ ტერიტორიაზე დარჩა 2,73 მლნ. ებრაელი (საბჭოთა კავშირში მცხოვრები ებრაელების დაახლოებით 55%).

ებრაელთა მასობრივი მკვლელობების პირველი ტალღა (განსაკუთრებით ბალტიის ქვეყნებსა და დასავლეთ უკრაინაში) ადგილობრივი მოსახლეობის ხელით განხორციელდა. ისინი ებრაელებს ადანაშაულებდნენ 1939–1941 წლებში საბჭოთა ოკუპაციის ხელშეწყობაში.

პოლიციელები, მათი ოჯახის წევრები, გერმანელი ჯარისკაცების საყვარლები აქტიურად მონაწილეობდნენ ებრაელთა ძარცვაში, იჭრებოდნენ მათ სახლებში, ანდა ტანსაცმელს ართმევდნენ სასიკვდილოდ წაყვანილ ებრაელებს.

ჰოლოკოსტის სიმბოლოდ იქცა ბაბი-იარი, სადაც 1941 წლის 29–30 სექტემბერს, ქალაქის აღებიდან 10 დღის შემდეგ, მოკლეს 33771 ებრაელი.

სულ ოკუპაციის პერიოდში ნაცისტებმა და მათმა მხარდამჭერებმა 2 მილიონზე მეტი ებრაელი მოკლეს, თუმცა სხვა შეფასებებით, 800 ათასიდან 1 მილიონამდე. ოკუპირებულ ტერიტორიაზე ებრაელთა ჰოლოკოსტი საბჭოთა პერიოდში ტაბუირებული იყო 1960 წლამდე, ისტორიის სახელმძღვანელოებში კი შემდგომშიც ბევრს არაფერს წერდნენ.

ებრაელთა ჰოლოკოსტმა საბჭოთა კავშირის დასავლეთი რაიონების ეთნიკური და კულტურული სურათი შეცვალა. სამუდამოდ გაქრა ებრაული დასახლებები.

3.5. ოსტარბაიტერები

1942 წლის გაზაფხულიდან ოკუპირებული ტერიტორიებიდან გერმანელებმა დაიწყეს ახალგაზრდების გერმანიაში სამუშაოდ წაყვანა. ესენი იყვნენ „აღმოსავლეთელი მუშები“, „ოსტები“ (ანუ Ostarbeiter-ები). თავიდან ხალისით მიდიოდნენ, მოტყუებულნი, კარგი ცხოვრების იმედით, მაგრამ უმძიმეს პირობებში მოხვდნენ.

ყოფილი სსრკ-ის ტერიტორიიდან (1939 წლის საზღვრებში) გერმანიაში სამუშაოდ წაიყვანეს 3,2 მლნ. ადამიანი, 1939–1940 წლებში ოკუპირებული ტერიტორიებიდან – დაახლოებით 800 ათასი. მუშაობდნენ მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობაში. პირობები მძიმე იყო, მაგრამ მათ დაინახეს კოლმეურნეობებთან შედარებით კარგად აწყობილი ფერმერული მეურნეობები და, ზოგადად, ცხოვრების ევროპული სტანდარტები.

ომის შემდეგ ბევრ ოსტარბაიტერს არ სურდა სამშობლოში დაბრუნება, მაგრამ იძულებით რეპატრიაციას ექვემდებარებოდნენ და მხოლოდ ცოტამ თუ მოახერხა დარჩენა. სამშობლოში დაბრუნებულებს (3 მლნ.-ზე მეტ ადამიანს) ელოდა სპეცშემოწმება, დამცირება, ყოფითი სიძნელეები, ბრალდება მტერთან თანამშრომლობაში.

3.6. პარტიზანული და იატაკქვეშა მოძრაობა

საბჭოთა იატაკქვეშა მოძრაობა უკვე ომის პირველ კვირებში წარმოიშვა. ოკუპირებულ ტერიტორიებზე შეიქმნა იატაკქვეშა პარტიული ორგანიზაციები, რომლებიც მთელი იატაკქვეშა საქმიანობის კოორდინაციას ახდენდნენ. ომის სხვადასხვა პერიოდში მოქმედებდა უკრაინისა და ბელორუსიის კომპარტიის არალეგალური ცენტრალური კომიტეტები, 90 იატაკქვეშა საოლქო კომიტეტი და რაიონთაშორისი პარტიული ცენტრი.

1941 წელს პარტიზანთა აქტივობა დაბალი იყო, მხარდაჭერასთან ერთად, მოსახლეობა ან ნეიტრალურად იყო განწყობილი, ან მტრულადაც კი უყურებდა პარტიზანებს, მაგრამ, გერმანელთა პოლიტიკის გამო, 1942 წლიდან დაიწყო პარტიზანული მოძრაობის ზრდა. პარტიზანული

მოძრაობა ყველაზე ძლიერი იყო ბელორუსიაში, ასევე რსფსრ-ის სმოლენსკისა და ლენინგრადის ოლქებში.

ოფიციალური საბჭოთა მონაცემებით, ომის წლებში ოკუპირებულ ტერიტორიებზე მოქმედებდა 6 ათასი პარტიზანული რაზმი, რომლებშიც 1 მლნ.-ზე მეტი ადამიანი იბრძოდა. მათ შორის იყვნენ როგორც საბჭოთა კავშირში მცხოვრები ერების წარმომადგენლები, ისე უცხოელებიც. უფრო თანამედროვე შეფასებებით, 1943 წლის აპრილში პარტიზანულ რაზმებში იყო 110–115 ათასი ადამიანი, მათი დიდი ნაწილი ბელორუსიაში, რუსეთის ფედერაციის სმოლენსკისა და ორიოლის ოლქებში მოქმედებდა. იატაკქვეშა მოძრაობაში ჩართული იყო 250–280 ათასი ადამიანი, მათი დიდი ნაწილი ბელორუსიაში იყო.

დაიღუპა 100 ათასამდე პარტიზანი, მოსახლეობის დანაკარგი კი პარტიზანთა მოქმედებით და მათ საწინააღმდეგო სადამსჯელო ოპერაციების დროს გაცილებით მეტი იყო.

საბჭოთა პარტიზანებმა ომის წლებში მოკლეს, დაჭრეს ან ტყვედ აიყვანეს მტრის (გერმანელების და მათ სამსახურში ჩამდგარი საბჭოთა მოქალაქეების) 1 მილიონზე მეტი ჯარისკაცი და ოფიცერი, საოკუპაციო ადმინისტრაციის წარმომადგენელი.[1] მწყობრიდან გამოიყვანეს 4 ათასზე მეტი ტანკი და ჯავშანმანქანა, 65 ათასი ავტომანქანა და 1100 თვითმფრინავი. დაანგრიეს ან დააზიანეს 1600 სარკინიგზო ხიდი, რელსებიდან გადააგდეს 20 ათასზე მეტი სარკინიგზო ეშელონი.

პარტიზანული შენაერთების კოორდინაციისათვის 1942 წელს შეიქმნა პარტიზანული მოძრაობის ცენტრალური შტაბი, რომელსაც სათავეში ედგა პ. პონომარენკო. პარტიზანული მოძრაობის მთავარსარდლად დაინიშნა კ. ვოროშილოვი.

პარტიზანთა ანგარიშზეა მრავალი გახმაურებული აქცია. მზვერავმა ნიკოლაი კუზნეცოვმა მოკლა უკრაინაში მოსამართლედ დანიშნული ფუნკი, გალიციის ვიცე-გუბერნატორი ბაუერი, მოიტაცა უკრაინაში სადამსჯელო ჯარების სარდალი გენერალი ილგენი. ელენა მაზანიკმა ააფეთქა ბელორუსიის გენერალური კომისარი კუბე თავისსავე რეზიდენციაში, საწოლში.

ომის წლებში ორდენებითა და მედლებით დაჯილდოვდა 184 ათასზე მეტი პარტიზანი და იატაკქვეშა მოძრაობის წარმომადგენელი. 249-ს მიენიჭა საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება.

3.7. ტყვეობაში მყოფი წითელარმიელების ტრაგედია

1914–1917 წლებში ტყვედ ჩავარდა რუსეთის არმიის 2,4 მლნ. მეომარი, მათგან არაუმეტეს 5%-ისა დაიღუპა. ტყვეებს იცავდა 1907 წლის ჰააგის კონვენცია, რომლის მიღების ერთ-ერთი ინიციატორი რუსეთიც იყო.

საბჭოთა ხელისუფლება არ ცნობდა ამ კონვენციას. პოლონეთთან 1920 წლის ომის დროს ტყვედ ჩავარდნილი 16–18 ათასი წითელარმიელი პოლონურ ბანაკებში გარდაიცვალა. სტალინი ჰააგის კონფერენციის მუშაობას „ბურჟუაზიული დიპლომატიის უპრეცედენტო ფარისევლობად“ მიიჩნევდა.

1941 წლის 16 აგვისტოს ბრძანებით, სტალინი, ჟუკოვი და სარდლობის სხვა წევრები წინადადებას აყენებდნენ, დაეხოცათ ტყვედ ჩავარდნილი წითელარმიელები, მათი ოჯახის წევრებისთვის კი სახელმწიფო დახმარება მოეხსნათ. 1941 წელს დაფიქსირებულია ფაქტები, როდესაც ტყვეთა

[1] 1990-იანი წლების ბოლოს გერმანელმა ისტორიკოსებმა სხვა მონაცემები გამოაქვეყნეს. მათი ინფორმაციით, პარტიზანებმა გაანადგურეს 25–45 ათასი გერმანელი ჯარისკაცი. ამასთან, პარტიზანულ ოპერაციებს და საბოტაჟს გავლენა არ მოუხდენია გერმანელთა საომარი ოპერაციების მსვლელობაზე.

ბანაკებს ცეცხლს უშენდნენ შორსმსროლელი არტილერიით, ანდა ავიაციით ბომბავდნენ. 1941 წლის 28 სექტემბრის დირექტივით, ლენინგრადის ფრონტის მიმართ ჟუკოვმა მოითხოვა, დაეხვრიტათ საბჭოთა ტყვეების ოჯახის წევრები. ეს დირექტივა ცხოვრებაში არ გატარებულა.

1941–1942 წლის ზამთარში შიმშილისა და ავადმყოფობისაგან გარდაიცვალა დაახლოებით 2,2 მლნ. ადამიანი. ტყვეების მდგომარეობა 1942 წლის შემოდგომიდან შედარებით გაუმჯობესდა. გერმანელებმა ტყვეებში სამუშაო ძალა დაინახეს, 1943 წლიდან კი გაიშალა ვლასოვის მოძრაობა (გერმანელების მხარეზე გადასულები).

5,8 მლნ. ტყვედ ჩავარდნილიდან დაიღუპა დაახლოებით 3,3 მლნ. ადამიანი (60%), მაშინ როდესაც მოკავშირეთა არმიებში ტყვეთა სიკვდილიანობა 0,3-იდან 1,6%-ს შეადგენდა. სიკვდილს გადარჩენილი 2,4 მლნ. ადამიანიდან დაახლოებით 950 ათასი ვერმახტის სამსახურში ჩადგა, დაახლოებით 500 ათასი ტყვეობიდან გაიქცა, დაახლოებით 94 ათასი კი 1945 წლის გაზაფხულზე გაათავისუფლეს. მათი უმრავლესობა ახლა საბჭოთა ბანაკებში მოხვდა. ტყვეობაში ნამყოფთა უფლებების აღდგენა ათწლეულებით გაჭიანურდა.

3.8. ანტიჰიტლერული კოალიციის შექმნა

გერმანიის თავდასხმის შემდეგ მალევე საბჭოთა კავშირს მხარდაჭერა გამოუცხადეს დიდმა ბრიტანეთმა და აშშ-მა. 1941 წლის ივლისში ხელი მოეწერა შეთანხმებას საბჭოთა კავშირსა და დიდ ბრიტანეთს შორის ჰიტლერული გერმანიის წინააღმდეგ ერთობლივი მოქმედების შესახებ, ხოლო აგვისტოს დასაწყისში აშშ-ის მთავრობამ განაცხადა, რომ ეკონომიკურ და სამხედრო-ტექნიკურ დახმარებას გაუწევდა საბჭოთა კავშირს „შეიარაღებული აგრესიის წინააღმდეგ ბრძოლაში“.

1941 წლის სექტემბერში მოსკოვში შედგა სამი სახელმწიფოს წარმომადგენელთა პირველი კონფერენცია, სადაც განიხილეს საბჭოთა კავშირისათვის ინგლის-ამერიკის დახმარების გაფართოების საკითხი. 1941 წლის დეკემბერში აშშ-ის ომში ჩაბმის შემდეგ თანამშრომლობა კიდევ უფრო გაფართოვდა.

1942 წლის 1 იანვარს ვაშინგტონში 26 სახელმწიფოს წარმომადგენლებმა ხელი მოაწერეს დეკლარაციას („გაერთიანებული ერების დეკლარაცია“), რომელშიც ვალდებულება აიღეს, ყველა თავისი რესურსი გამოეყენებინათ საერთო მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად. 1942 წლის მაისში ხელი მოეწერა საბჭოთა კავშირისა და დიდი ბრიტანეთის ხელშეკრულებას მოკავშირეობის შესახებ, 1942 წლის ივნისში კი საბჭოთა კავშირ–აშშ-ის შეთანხმებას ურთიერთდახმარების შესახებ. ამით საბოლოოდ გაფორმდა სამი ქვეყნის სამხედრო კავშირი.

3.9. დასავლეთის დახმარება საბჭოთა კავშირს

სსრკ-ზე გერმანიის თავდასხმის შემდეგ დასავლეთს შეეძლო შორიდან მეთვალყურის როლში დარჩენა, მაგრამ ინგლის-ამერიკამ დიდი დახმარება გაუწიეს საბჭოთა კავშირს.

1941 წლის 7 ნოემბრიდან სსრკ-ზე გავრცელდა ამერიკული კანონი „ლენდ-ლიზის“ შესახებ, რის საფუძველზეც საბჭოთა კავშირს მოეწოდებოდა სამხედრო ტექნიკა და მოწყობილობები, ასევე საბრძოლო მასალა და სურსათი. ტვირთი მოდიოდა სამი გზით: ა/ შორეული აღმოსავლეთიდან, ალასკიდან, ბ/ სპარსეთის ყურიდან, ირანის გავლით, გ/ ჩრდილოეთიდან საზღვაო გზით ტვირთები მოდიოდა მურმანსკსა და არხანგელსკში. ეს უკანასკნელი იყო ყველაზე მოკლე,

მაგრამ უაღრესად სახიფათო გზა. ომის განმავლობაში გამოიგზავნა 41 ქარავანი 811 ტრანსპორტით. აქედან გერმანელებმა 115 ჩაძირეს წყალქვეშა ნავებით და ავიაციის მეშვეობით.

სულ „ლენდ-ლიზით“ მოწოდებულ იქნა 17 მლნ. ტონა საქონელი და მოწყობილობა. მათ საბჭოთა კავშირისთვის ხშირ შემთხვევაში ჰქონდა სტრატეგიული და გადამწყვეტი მნიშვნელობა. საბჭოთა კავშირმა მიიღო 12,7 ათასი ტანკი, 22,1 ათასი საბრძოლო და სატრანსპორტო თვითმფრინავი, 13 ათასი ტანკსაწინააღმდეგო და საზენიტო ქვემეხი, 376 ათასი სატვირთო მანქანა, 51 ათასი ჯიპი, 35 ათასი მოტოციკლი, 11 ათასი სარკინიგზო ვაგონი, 2 ათასი ლოკომოტივი. მოკავშირეთა მიერ მოწოდებული ტექნიკით რადიოსადგურებით აღიჭურვა 150 დივიზია და 9 ათასი თვითმფრინავი, საველე ტელეფონებით კი 350 დივიზია.

საბჭოთა კავშირი ომის შემდეგ ცდილობდა დასავლეთის მიერ გაწეული დახმარების მნიშვნელობის დაკნინებას.

3.10. ომის პირველი ეტაპის შედეგები

საბჭოთა კავშირ–გერმანიის ომის პირველი პერიოდი გრძელდებოდა 1941 წლის 22 ივნისიდან 1942 წლის 18 ნოემბრამდე (სტალინგრადთან საბჭოთა ჯარების კონტრშეტევის დაწყებამდე. მიუხედავად პირველი თვეების დიდი მარცხისა, საბჭოთა კავშირმა გაუძლო უდიდეს დარტყმას, ჩაიშალა გერმანელ ფაშისტთა „ელვისებური ომის“ გეგმა. განხორციელდა საწარმოების ევაკუაცია ოკუპირებული ტერიტორიებიდან და ახალ ადგილებზე მათ დაიწყეს სამხედრო პროდუქციის გამოშვება. ეს ყოველივე ქმნიდა საომარ მოქმედებებში გარდატეხის საფუძველს.

ომის პირველ ეტაპზე ჩამოყალიბდა ანტიჰიტლერული კოალიცია, რომელსაც უდიდესი სამხედრო, ეკონომიკური და ადამიანური რესურსები ჰქონდა. ეს ყოველივე ფაშიზმზე გამარჯვებას მხოლოდ დროის საკითხად აქცევდა.

4. ძირეული გარდატეხა საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ომში

4.1. ბრძოლა კავკასიისთვის

1942 წლის ზაფხულში წითელი არმიისთვის კატასტროფული სიტუაცია შეიქმნა ჩრდილოეთ კავკასიაში. დონის როსტოვის აღების შემდეგ გერმანელებს გზა გაეხსნათ კავკასიისკენ – არანაირი სიმაგრეები აქ წითელ არმიას აღარ ჰქონდა. შედეგად გერმანელები რამდენიმე დღეში მიადგნენ კავკასიონის ქედს. მათი მიზანი იყო ნავთობის საბადოები მაიკოპში, გროზნოსა და ბაქოში, ასევე სამხრეთ კავკასიის ხელში ჩაგდება. ჰიტლერმა განაცხადა, რომ კავკასიის ნავთობის გარეშე ის ომს ვერ გააგრძელებს.

რესურსების მობილიზაციის შედეგად წითელმა არმიამ მოახერხა გერმანელ ფაშისტთა შეტევის შეჩერება. გერმანელებმა ვერ შეძლეს კასპიის ზღვის სანაპიროზე გასვლა, ბაქოს ნავთობის ხელში ჩაგდება და ირანის გავლით სსრკ-ში მომავალი დახმარების გზის გადაკეტვა.

სტალინგრადთან განცდილი მარცხის შემდეგ გერმანელებს ჩრდილოეთ კავკასიაში ალყაში მოქცევის საფრთხის შეეშინდათ და 1943 წლის იანვარში სწრაფად დაიხიეს უკან, ტამანის ნახევარკუნძულისკენ.

4.2. გერმანელთა ჯარების განადგურება სტალინგრადთან

1942 წლის შემოდგომისთვის ძალთა თანაფარდობა საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ფრონტზე თანდათანობით იცვლება წითელი არმიის სასარგებლოდ. გერმანელები, დიდი დანაკარგების შედეგად, იძულებული გახდნენ, თავდაცვაზე გადასულიყვნენ. საბჭოთა სარდლობა შეეცადა თავის სასარგებლოდ საბოლოო გარდატეხის მიღწევას. მთავარი დარტყმის მიმართულებად სტალინგრადის ფრონტი აირჩიეს.

გერმანელები სტალინგრადის დაპყრობის მცდელობისას ძირითად ძალებს ცენტრში უყრიდნენ თავს და ფლანგები დაასუსტეს – იქ იტალიური და რუმინული არმიები იდგნენ, გერმანელებთან შედარებით ცუდად შეიარაღებული, ცუდად გაწვრთნილი და ბრძოლისთვის ნაკლებად მოტივირებულნი. საბჭოთა გეგმას კოდური სახელწოდება „ურანი“ ეწოდა. ის ითვალისწინებდა გერმანელთა ფლანგებზე შეტევას და სტალინგრადთან თავმოყრილი გერმანული არმიის ალყაში მოქცევას. ამ გეგმის შესასრულებლად შეტევის მიმართულებებზე წითელ არმიას ორმაგი უპირატესობა ჰქონდა.

1942 წლის 19 ნოემბერს საბჭოთა არტილერიამ მძლავრი დარტყმა მიაყენა მოწინააღმდეგეს და სატანკო ნაწილები შეტევაზე გადავიდნენ. შეტევის მეხუთე დღეს წითელი არმიის ნაწილები ერთმანეთს შეხვდნენ კალაჩის რაიონში და ალყაში მოაქციეს გერმანელთა მე-6 არმია და მე-4 სატანკო არმია. ალყაშემორტყმულთა საერთო რაოდენობა 330 ათასი ჯარისკაცი და ოფიცერი იყო. გერმანელების მცდელობა, გამოსულიყვნენ ალყიდან, წარუმატებელი აღმოჩნდა. ჰიტლერმა ალყაში მოქცეულ თავის ჯარს უკანდახევა აუკრძალა – ჰაერიდან მომარაგებას და ალყის გარედან გარღვევას დაჰპირდა, მაგრამ ეს ვერ მოახერხეს. 1943 წლის 2 თებერვალს ალყაშემორტყმულმა დაჯგუფებამ კაპიტულაცია გამოაცხადა. ტყვედ ჩაბარდა მე-6 არმიის სარდალი გენერალ-ფელდმარშალი პაულიუსი.[1]

სტალინგრადთან ბრძოლაში გერმანელებმა დაკარგეს 800 ათასი მებრძოლი, 2 ათასი ტანკი და თვითმავალი ქვემეხი, 3 ათასი თვითმფრინავი. სტალინგრადთან წითელი არმიის გამარჯვებამ საფუძველი ჩაუყარა ძირეულ გარდატეხას ომის მსვლელობაში. სტრატეგიული ინიციატივა წითელი არმიის ხელში გადავიდა.

4.3. წითელი არმიის კონტრშეტევა 1943 წლის ზამთარში

სტალინგრადთან გამარჯვების შემდეგ წითელი არმია შეტევაზე გადავიდა და მნიშვნელოვან წარმატებებს მიაღწია. გერმანელებს შეეშინდათ, ალყაში არ მოქცეულიყვნენ და სასწრაფოდ გაიყვანეს თავისი ჯარები ჩრდილოეთ კავკასიიდან.

1943 წლის 18 იანვარს მოხერხდა, ნაწილობრივ გაერღვიათ ლენინგრადის ბლოკადა. გაიხსნა სულ 8-11 კმ სიგანის დერეფანი, რამაც შესაძლებელი გახადა ალყაშემორტყმული ქალაქის მომარაგების გაუმჯობესება.

1943 წლის თებერვალში დაიწყო აღმოსავლეთ დონბასის განთავისუფლება. ვორონეჟის ფრონტის ჯარების შეტევის შედეგად დონის ზემო წელზე გერმანელთა სამი არმია დაამარცხეს

[1] სტალინგრადთან ტყვედ ჩაბარდა 91 ათასი ჯარისკაცი და ოფიცერი. მათი დიდი ნაწილი ფიზიკურად დაუძლურებული იყო და ტყვეობას ვერ გაუძლო. ომის შემდეგ მათგან გერმანიაში მხოლოდ 6 ათასი დაბრუნდა.

და წარმოიქმნა კურსკის რკალი, რომელიც ღრმად იყო შეჭრილი გერმანელთა პოზიციებში. სწორედ აქ ორივე მხარე გეგმავდა ზაფხულში საომარი ოპერაციების განხორციელებას.

სულ ზამთრის შეტევის დროს წითელმა არმიამ გაანადგურა მოწინააღმდეგის 100-ზე მეტი დივიზია.

4.4. ბრძოლა კურსკის რკალზე

დამარცხებათა სერიამ დიდი ზარალი მიაყენა გერმანიის არმიას. ჰიტლერმა გამოაცხადა ტოტალური (საყოველთაო) მობილიზაცია, რომლის შედეგადაც არმიაში გაიწვიეს კიდევ 2 მლნ. ჯარისკაცი და ოფიცერი. საბჭოთა ფრონტზე გადმოისროლეს ნაწილები დასავლეთ ევროპიდანაც. სულ კურსკის რკალზე თავი მოუყარეს 50-ამდე დივიზიას. ჰიტლერი დიდ იმედს ამყარებდა ახალი ტიპის შეიარაღებაზე – ტანკები „ტიგერ“ და „პანტერა“, მოიერიშე ქვემეხი „ფერდინანდი“. ჩანაფიქრის მიხედვით, მათ ადვილად უნდა გაერღვიათ წითელი არმიის პოზიციები.

ოპერაციის გერმანული გეგმა „ციტადელი“ ითვალისწინებდა კურსკის რკალზე განლაგებული საბჭოთა ჯარების ალყაში მოქცევას და განადგურებას. წითელი არმიის ხელმძღვანელობამ დასკვნები გამოიტანა ადრინდელი გამოცდილებიდან, ზაფხულში შეტევაზე არ გადასულა და უცდიდა გერმანელთა მოქმედებას – დრო ფაშისტთა სასარგებლოდ აღარ მუშაობდა. საბჭოთა სარდლობა გეგმავდა გერმანელთა შეტევის დალოდებას, მათ გამოფიტვას და შემდეგ შეტევაზე გადასვლას.

გერმანელები რომ კურსკის რკალზე აპირებდნენ შეტევაზე გადასვლას, ეს საბჭოთა სარდლობამ სადაზვერვო მონაცემებით იცოდა. გერმანელები შეეცადნენ მოულოდნელობის ფაქტორის გამოყენებას, შეტევა უნდა დაეწყოთ 5 ივლისს, დილის 3 საათზე, ძლიერი საარტილერიო მომზადებით. საბჭოთა დაზვერვამ ესეც იცოდა და გერმანელთა შეტევის დაწყებამდე ერთი საათით ადრე წითელი არმიის თითქმის 19 ათასმა ქვემეხმა ცეცხლი გაუხსნა გერმანელთა სავარაუდო თავმოყრის ადგილებს. გერმანელებმა დიდი ზარალი განიცადეს და მხოლოდ რამდენიმე საათის დაგვიანებით დაიწყეს კონტრშეტევა. გერმანელებმა ვერ შეძლეს ფრონტის გარღვევა და სულ 30–35 კილომეტრით წაიწიეს წინ.

12 ივნისს სოფელ პროხოროვკასთან სამხრეთიდან შეტევაზე გადასული გერმანელთა სატანკო ნაწილები ოპერატიულ სივრცეზე გადიოდნენ, სადაც უკვე აღარ იყო წითელი არმიის წინასწარ გამაგრებული პოზიციები. მათ შესაჩერებლად წითელმა არმიამ დაძრა თავისი სატანკო რეზერვები. მოხდა შემხვედრი სატანკო ბრძოლა, რომელშიც ორივე მხრიდან 1200 ტანკი და თვითმავალი ქვემეხი მონაწილეობდა. გერმანელები დამარცხდნენ და იძულებული გახდნენ, თავდაცვაზე გადასულიყვნენ. [1]

წითელი არმია შეტევაზე გადავიდა და 5 აგვისტოს. გაათავისუფლა ქალაქები: ორიოლი და ბელგოროდი. სტალინის ბრძანებით, მოსკოვში პირველად შედგა გამარჯვების სალუტი.

კურსკის ბრძოლაში გერმანელებმა დაკარგეს 500 ათასი ჯარისკაცი და ოფიცერი, 1500 ტანკი, 3700 თვითმფრინავი. საბჭოთა გამარჯვების ფასი ძალიან მაღალი იყო. წითელმა არმიამ ვერმახტზე 4,5-ჯერ მეტი ჯარისკაცი დაკარგა, ტანკი – 6-ჯერ მეტი.

საბჭოთა ჯარების შეტევა იმდენად ძლიერი იყო, რომ მოკლე დროში გერმანელები განდევნეს და დაიკავეს ხარკოვი, დონბასი, ტამანის ნახევარკუნძული, ბრიანსკი, სმოლენსკი.

კურსკის ბრძოლის დროს ინგლის-ამერიკის ჯარები სიცილიაში გადასხდნენ. 17 ივლისს ჰიტლერმა ბრძანება გასცა, რომ კურსკიდან იტალიაში გადაესროლათ სს-ის 3 დივიზია.

4.5. ბრძოლა დნეპრისთვის

სექტემბრის შუა რიცხვებიდან დაიწყო ბრძოლა დნეპრისთვის. მის მაღალ მარჯვენა ნაპირზე გერმანელებმა სიმაგრეები ააგეს, რაც, მათი აზრით, მიუდგომელი იყო. თუმცა წითელმა არმიამ გაარღვია ეს ხაზი და 6 ნოემბერს კიევი გაათავისუფლა. მათ მითითება ჰქონდათ, რომ უკრაინის დედაქალაქი ოქტომბრის რევოლუციის დღესასწაულისთვის გაეთავისუფლებინათ და ამიტომ უზარმაზარი მსხვერპლი გაიღეს.

იმავდროულად, ყირიმში ჩაკეტილი აღმოჩნდა გერმანელთა სამხედრო ნაწილები.

ომის მსვლელობაში ძირეული გარდატეხა შეუქცევადი გახდა.

4.6. თეირანის კონფერენცია

1943 წლის ივლისის ბოლოს იტალიაში გადასხდნენ ინგლის-ამერიკის ჯარები. მაგრამ საბჭოთა ხელმძღვანელობა ელოდა მოკავშირეთა მთავარი დაპირების – მეორე ფრონტის გახსნას საფრანგეთში ჯარების გადასხმის შედეგად.

1943 წლის ნოემბერ-დეკემბერში შედგა საბჭოთა კავშირის, აშშ-ისა და ინგლისის ლიდერთა შეხვედრა („დიდი სამეულის“) თეირანში. სტალინმა, ჩერჩილმა და რუზველტმა მოილაპარაკეს, რომ მეორე ფრონტი გაიხსნებოდა 1944 წლის მაის-ივნისში, ასევე ისაუბრეს ომის შემდეგ გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის შექმნაზე, გერმანიის ბედზე მისი დამარცხების შემდეგ და ა. შ. საბჭოთა კავშირი მოკავშირეებს შეჰპირდა, რომ ევროპაში ომის დამთავრებიდან სამი თვის შემდეგ ჩაებმებოდა იაპონიის წინააღმდეგ ომში.

[1] პროხოროვკასთან ბრძოლაში საბჭოთა მხარემ 670 ტანკი გამოიყვანა, გერმანიამ 420 ტანკი. ბრძოლის შემდეგ საბჭოთა დანაკარგებმა 500, გერმანელებისამ კი 200 ტანკი შეადგინა. საბჭოთა დანაკარგების დიდი ნაწილი სარდლობის არაკომპეტენტურობამ გამოიწვია.

თეირანის კონფერენცია

თარიღი	1943 წლის 28 ნოემბერი – 1 დეკემბერი
მონაწილე სახელმწიფოთა ლიდერები	უინსტონ ჩერჩილი (დიდი ბრიტანეთი), იოსებ სტალინი (სსრკ), ფრანკლინ რუზველტი (აშშ).
ძირითადი საკითხები	
მეორე ფრონტის პრობლემა	რუზველტი და ჩერჩილი შეჰპირდნენ სტალინს, რომ საფრანგეთში დესანტს 1944 წლის მაისში გადასხამდნენ.
პოლონეთის საკითხი	სტალინი მოითხოვდა, რომ პოლონეთის აღმოსავლეთ საზღვარი კერზონის ხაზზე გავლებულიყო, დასავლეთით კი პოლონეთს გადასცემოდა გერმანიის ტერიტორია და საზღვარი მდინარეებზე – ოდერსა და ნეისზე გავლებულიყო.
გერმანიის საკითხი	დიდი აზრთა სხვადასხვაობა: რუზველტი მხარს უჭერდა გერმანიის დანაწევრებას, ჩერჩილი – დუნაის ფედერაციის შექმნას, რომელშიც გერმანიის ტერიტორიის ნაწილიც უნდა შესულიყო, სტალინი – ერთიანი გერმანიის შენარჩუნებას.
ირანის საკითხი	გადაწყდა ირანისთვის დახმარების გაწევა და ასევე ირანიდან მოკავშირეთა ჯარების გაყვანა ომის დამთავრების შემდეგ.
იაპონიის საკითხი	გადაწყდა იაპონიისთვის ჩამოერთმიათ კოლონიები, მანჯურია და ტაივანი ჩინეთს უნდა გადასცემოდა. კორეა დამოუკიდებელი გახდებოდა.

4.6. ომის პირველი პერიოდის შედეგები

სტალინგრადთან წითელი არმიის კონტრშეტევაზე გადასვლიდან 1943 წლის ბოლომდე გერმანიამ დაკარგა 2,2 მილიონზე მეტი მებრძოლი, 3,5 ათასი ტანკი, დაახლოებით 7 ათასი თვითმფრინავი.

მუსოლინის დამხობამ იტალიაში გერმანიას ჩამოაცილა ერთ-ერთი ყველაზე საიმედო მოკავშირე.

1943 წლის ბოლოსთვის წითელმა არმიამ გაათავისუფლა გერმანელთა მიერ ოკუპირებული ტერიტორიის ნახევარი.

ფაშისტური გერმანია კვლავ ძლიერი იყო, მაგრამ მისი დამარცხების გარდაუვლობა უკვე მკაფიოდ ჩანდა.

სტალინგრადის ბრძოლით დაიწყო, ხოლო კურსკის ბრძოლით დამთავრდა ძირეული გარდატეხა საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ომის მსვლელობაში.

5. საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ომის დამამთავრებელი ეტაპი

5.1. სამხედრო-სტრატეგიული ვითარება 1944 წლის დასაწყისისთვის

1944 წლის დასაწყისისთვის გერმანიამ მნიშვნელოვანი დანაკარგები განიცადა, მაგრამ კვლავ ძლიერ ძალად რჩებოდა. თავისი დივიზიების თითქმის 2/3 (5 მლნ. მებრძოლი) თავმოყრილი ჰყავდა საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ფრონტზე. მათ შეიარაღებაში იყო 5,4 ათასი ტანკი და თვითმავალი ქვემეხი, 54,6 ათასი ქვემეხი და ნაღმსატყორცნი, 3 ათასზე მეტი თვითმფრინავი. მიუხედავად ამისა, 1943 წელს განცდილი მძიმე მარცხის შემდეგ გერმანიის არმია სტრატეგიულ თავდაცვაზე გადავიდა.

ამ დროისათვის უზრუნველყოფილი იყო წითელი არმიის უპირატესობა არა მხოლოდ რიცხობრივად (6,3 მლნ. მებრძოლი), არამედ ავიაციაშიც (10,2 ათასი თვითმფრინავი) და არტილერიაშიც (96 ათასამდე ქვემეხი და ნაღმსატყორცნი), ასევე დაახლოებით თანაბარი იყო ტანკების რაოდენობა (დაახლოებით 5, 3 ათასი).

საბჭოთა ხელმძღვანელობა მიზნად ისახავდა 1944 წელს გერმანიის არმიის შემდგომ დამარცხებას და საბჭოთა კავშირის ტერიტორიის განთავისუფლებას.

5.2. „ათი სტალინური დარტყმა“

1944 წელს წითელმა არმიამ განახორციელა შეტევითი ოპერაციები, რასაც მაშინ „ათი სტალინური დარტყმა“ ეწოდა. ხრუშჩოვის მმართველობის პერიოდში ეს სახელწოდება გაქრა.

1944 წლის იანვარში წითელმა არმიამ ლენინგრადთან განახორციელა შეტევა და ქალაქს საბოლოოდ მოეხსნა ბლოკადა.

თებერვალ-მარტში განთავისუფლებულ იქნა თითქმის მთელი მარცხენა ნაპირის უკრაინა და წითელი არმია რუმინეთის საზღვარზე გავიდა.

აპრილ-მაისში დაამთავრეს გერმანელთა ჯარების განადგურება ყირიმში.

6 ივნისს მოკავშირეებმა დესანტი გადასხეს ნორმანდიაში (საფრანგეთი). მათ მხარდასაჭერად 10 ივნისს წითელმა არმიამ შეტევა დაიწყო კარელიის ყელზე, გაარღვიეს „მანენჰაიმის ხაზი“, დაიკავეს ვიბორგი და პეტროზავოდსკი. ფინეთის მთავრობა ომიდან გამოვიდა და დაიწყო სამშვიდობო მოლაპარაკებები.

ყველაზე ძლიერი იყო 23 ივნისს დაწყებული შეტევა ბელორუსიაში (ოპერაცია „ბაგრატიონი“). ალყა შემოარტყეს გერმანელთა 30 დივიზიას. წითელმა არმიამ დაიკავა მთელი ბელორუსია, ლიტვისა და პოლონეთის ნაწილი.

ივლისში შეტევა დაიწყო უკრაინაში და დაიკავეს ლვოვი.

აგვისტოში წითელმა არმიამ დაამარცხა გერმანულ-რუმინული ჯარები კიშინიოვთან და ალყა შემოარტყეს 22 დივიზიას. საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ომიდან გამოვიდა რუმინეთი. მისი დედაქალაქი ბუქარესტი 31 აგვისტოს წითელმა არმიამ დაიკავა.

8 სექტემბერს წითელმა არმიამ გადალახა ბულგარეთის საზღვარი, რუმინეთი და ბულგარეთი გერმანიის წინააღმდეგ ომში ჩაებნენ.

სექტემბერ-ოქტომბერში წითელმა არმიამ დაიკავა ესტონეთისა და ლატვიის ძირითადი ნაწილი, რიგის სამხრეთით ალყა შემოარტყეს და გაანადგურეს 38 დივიზია.

შემოდგომისთვის საბჭოთა ჯარები იდგნენ უნგრეთისა და ჩეხოსლოვაკიის საზღვრებთან. ჰიტლერს შეეშინდა, რომ უნგრეთიც გამოვიდოდა ომიდან და თავისი ჯარი შეიყვანა ბუდაპეშტში. ამან ვერ უშველა და წითელმა არმიამ ბუდაპეშტს ალყა შემოარტყა.

ამავე პერიოდში შეუტიეს ფინეთის ჩრდილოეთში გამაგრებულ გერმანიის ჯარებს და შევიდნენ ნორვეგიის ტერიტორიაზეც.

1944 წელს წითელმა არმიამ, ოფიციალური მონაცემებით, მწყობრიდან გამოიყვანა მტრის 120 დივიზია.

5.3. ყირიმის (იალტის) კონფერენცია

1945 წლის იანვარში საბჭოთა ჯარებმა ჩერჩილის თხოვნით ვადაზე ადრე დაიწყეს შეტევა საბჭოთა კავშირ-გერმანიის მთელ ფრონტზე. ეს გაკეთდა მოკავშირეთა დასახმარებლად, რომელთაც გერმანელებმა არდენის რაიონში მძიმე დარტყმა მიაყენეს.

წითელი არმიის სწრაფი წინსვლის პერიოდში, 1945 წლის 4–11 თებერვალს შედგა იალტის კონფერენცია, სადაც მეორედ შეხვდნენ ერთმანეთს სტალინი, რუზველტი და ჩერჩილი. მთავარი საკითხი იყო არა იმდენად გერმანიის სამხედრო განადგურება, რამდენადაც მსოფლიო ომის შემდგომი მოწყობა.

იალტის კონფერენცია (4–11 თებერვალი, 1945 წელი)

ძირითადი საკითხები:

გერმანიის საკითხი	გერმანია უნდა დასთანხმებოდა უსიტყვო კაპიტულაციას; განისაზღვრა გერმანიის სამომავლო ოკუპაციის ძირითადი ზონები სსრკ-ის, აშშ-ის, ინგლისისა და საფრანგეთის მიერ; გერმანიის მართვას განახორციელებდა მოკავშირეთა საკონტროლო საბჭო, რომელშიც შევიდოდნენ საოკუპაციო ჯარების სარდლები; გერმანიას უნდა გადაეხადა 20 მილიარდი დოლარის რეპარაციები; დემილიტარიზაცია – გერმანია უნდა განიარაღებულიყო და დამყარებულიყო კონტროლი მის მრეწველობაზე; ნაცისტური პარტიის აკრძალვა და სამხედრო დამნაშავეების დასჯა.
პოლონეთის საკითხი	პოლონეთის დასავლეთის საზღვარი განისაზღვრა მდინარეების – ოდერისა და ნეისეს გაყოლებით; დასავლეთ უკრაინა და დასავლეთ ბელორუსია სსრკ-ის შემადგენლობაში რჩებოდა; საბჭოთა კავშირი დათანხმდა და ცნო პოლონეთის ეროვნული ერთობის დროებითი მთავრობა, რომელსაც პოლონეთში თავისუფალი არჩევნები უნდა ჩაეტარებინა.
იაპონიის საკითხი	საბჭოთა კავშირმა კვლავ დაადასტურა ვალდებულება, იაპონიის წინააღმდეგ ომში ჩართულიყო გერმანიის განადგურებიდან არა უგვიანეს სამი თვისა;

	საბჭოთა კავშირის ხელში გადადიოდა სამხრეთ სახალინი და კურილიის კუნძულები; საბჭოთა კავშირს იჯარით გადაეცემოდა ჩინეთში პორტ-არ-ტური, ასევე ჩინეთთან ერთად ერთობლივ ექსპლოატაციას გაუწევდნენ მანჯურიაზე გამავალ რკინიგზას.
ევროპის განთავისუფ-ლების საკითხი	მიღებულ იქნა დეკლარაცია განთავისუფლებული ევროპის შესახებ, რომელიც აცხადებდა, რომ ომის შემდეგ ევროპის განვითარების ყველა საკითხის გადაწყვეტისას აშშ-მა, სსრკ-მა და დიდმა ბრიტანეთმა თავიანთი მოქმედება ერთმანეთ-თან უნდა შეათანხმონ.
გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის შესახებ	გადაწყდა, მოეწვიათ გაერთიანებული ერების ორგანიზაცი-ის დამფუძნებელი კონფერენცია, რომლის მთავარი ამოცანა უნდა ყოფილიყო მომავალში ომების თავიდან აცილება.

ПЛАН
БИТВЫ ЗА БЕРЛИН
16 апреля - 2 мая 1945 г.

5.4. ევროპის ქვეყნების განთავისუფლება ფაშიზმისაგან

ორ ფრონტს შორის მოქცეული ფაშისტური გერმანია სწრაფად კარგავდა ძალას. მისი ძირითადი ძალები კვლავ საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ იყო თავმოყრილი. გერმანიის წინააღმდეგ იბრძოდა 10 საბჭოთა ფრონტი, რომელთა შემადგენლობაშიც იყო 6,7 მილიონი მებრძოლი, 107,3 ათასი ქვემეხი და ნაღმსატყორცნი, 12,1 ათასი ტანკი და თვითმავალი ქვემეხი, 14,7 ათასი თვითმფრინავი.

1945 წლის აპრილის დასაწყისისთვის წითელმა არმიამ დაიკავა უნგრეთი, პოლონეთი და აღმოსავლეთ პრუსია. გაიშალა ბრძოლა ბერლინისათვის. სტალინის ბრძანებით, ეს ქალაქი

ნებისმიერ ფასად უნდა აეღოთ დასავლეთელი მოკავშირეების დახმარების გარეშე. ბერლინს უტევდა წითელი არმიის სამი ფრონტი 2,5 მლნ. მებრძოლით. 24 აპრილს წითელმა არმიამ ბერლინს ალყა შემოარტყა. ჰიტლერმა დასავლეთის ფრონტზე ჯარები მოხსნა და ბერლინისკენ გადმოისროლა. 25 აპრილს მდინარე ელბაზე, ტორგაუს რაიონში საბჭოთა და ამერიკელი ჯარისკაცები ერთმანეთს შეხვდნენ.

1945 წლის 30 აპრილს 150-ე მსროლელი დივიზიის მებრძოლებმა, ეგოროვმა და ქანთარიამ, რაიხსტაგზე გამარჯვების დროშა აღმართეს. იმავე დღეს თავი მოიკლა ჰიტლერმა. ბერლინის გარნიზონმა კაპიტულაცია გამოაცხადა.

1945 წლის 8 მაისს კარლსხორსტში, ბერლინის ახლოს, ხელი მოეწერა გერმანიის კაპიტულაციას. საბჭოთა კავშირის მხრიდან ხელი მოაწერა მარშალმა ჟუკოვმა. საბჭოთა კავშირისთვის ომი 9 მაისს დამთავრდა, როდესაც ჩეხეთში კაპიტულაცია გამოაცხადეს გერმანულმა ნაწილებმა. ეს დღე გამარჯვების დღედ გამოცხადდა.

24 ივნისს მოსკოვში, წითელ მოედანზე, გაიმართა გამარჯვების აღლუმი.

5.5. პოტსდამის კონფერენცია

1945 წლის 17 ივლის – 2 აგვისტოს ბერლინის გარეუბანში, პოტსდამში, შედგა გამარჯვებული ქვეყნების ლიდერების კონფერენცია. საბჭოთა დელეგაციას ხელმძღვანელობდა სტალინი, აშშ-ისას – ტრუმენი, ინგლისისას – ჩერჩილი (28 ივლისიდან მისი მემკვიდრე პრემიერმინისტრის პოსტზე კ. ეტლი).

პოტსდამის კონფერენციაზე განხილული ძირითადი საკითხები:

გერმანიის საკითხი	გადაწყდა, რომ გერმანია დარჩებოდა ერთიან სახელმწიფოდ. შეათანხმეს საოკუპაციო პოლიტიკის ძირითადი პრინციპები: დენაციფიკაცია, დემილიტარიზაცია, დემოკრატიზაცია, დეკარტელიზაცია; საერთაშორისო ტრიბუნალის შექმნა ნაცისტ სამხედრო დამნაშავეთა გასასამართლებლად; საბჭოთა კავშირს შეუერთდა აღმოსავლეთ პრუსიის ტერიტორია, ქალაქ კენიგსბერგით.
პოლონეთის საკითხი	პოლონეთის საზღვრები დადგინდა ყირიმის კონფერენციის დროს მიღწეული შეთანხმებით.
იაპონიის საკითხი	დადასტურდა საბჭოთა კავშირის იაპონიასთან ომში ჩაბმის პირობები.
გერმანიის მოკავშირეებთან სამშვიდობო ხელშეკრულებების საკითხი	შეიქმნა მუდმივი ორგანო – საგარეო საქმეთა მინისტრთა საბჭო (აშშ, სსრკ, დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი და ჩინეთი) საერთო ინტერესების მქონე საკითხების გადასაწყვეტად, პირველ რიგში, სამშვიდობო ხელშეკრულებების გასაფორმებლად იტალიასთან, ბულგარეთთან, რუმინეთთან, უნგრეთსა და ფინეთთან.

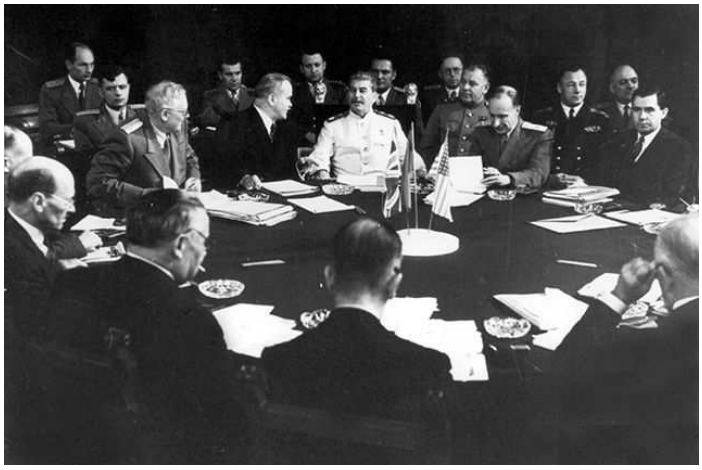

5.6. საბჭოთა კავშირის ჩაბმა იაპონიის წინააღმდეგ ომში

ევროპაში ომის დამთავრების შემდეგ რჩებოდა ომის კერა შორეულ აღმოსავლეთში, სადაც აშშ, დიდი ბრიტანეთი და ჩინეთი ებრძოდნენ იაპონიას. საბჭოთა კავშირმა აღებული ვალდებულება შეასრულა და 8 აგვისტოს ომი გამოუცხადა იაპონიას.

საბჭოთა არმიამ შეუტია მანჯურიაში განლაგებულ მილიონიან კვანტუნის არმიას და სწრაფად დაამარცხა ის. გამარჯვება იმანაც დააჩქარა, რომ იაპონიაში ატომური ბომბების ჩამოგდების შემდეგ ამ ქვეყანამ კაპიტულაცია გამოაცხადა.

1945 წლის 2 სექტემბერს ამერიკული სახაზო გემ „მისურის“ ბორტზე იაპონიის დელეგაციამ ხელი მოაწერა უსიტყვო კაპიტულაციის აქტს.

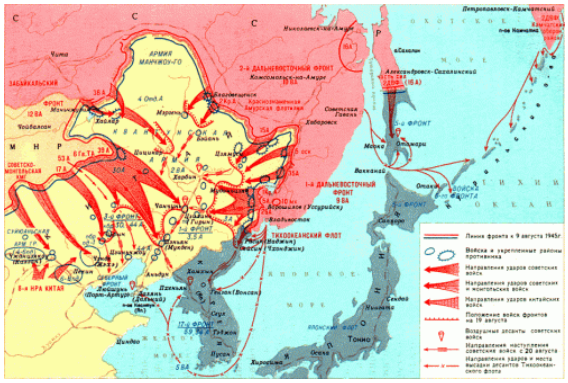

5.7. ომში საბჭოთა კავშირის გამარჯვების მიზეზები

საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ფრონტზე განადგურებულ იქნა გერმანიისა და მის მოკავშირეთა 607 დივიზია. საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ომში გერმანიამ დაკარგა 10 მილიონზე მეტი ადამიანი (თავისი ყველა დანაკარგის 80%), 167 ათასი საარტილერიო ქვემეხი, 48 ათასი ტანკი, 77 ათასი თვითმფრინავი (თავისი სამხედრო ტექნიკის 75%).

გერმანიაზე საბჭოთა კავშირის გამარჯვების მიზეზები:

სსრკ-ის უპირატესობა რესურსებში	საწარმოების ქონა ურალსა და ციმბირში, სადაც ვერ აღწევდა გერმანიის ავიაცია; უპირატესობა სამხედრო პოტენციალში (უფრო მეტი სამხედრო პროდუქციის წარმოების შესაძლებლობა); უპირატესობა არმიის რიცხობრიობაში.
მოკავშირეთა დახმარება	საბრძოლო ტექნიკისა და საბრძოლო მასალის მოწოდება „ლენდ-ლიზის“ შეთანხმებით; 1944 წლის 6 ივნისს მეორე ფრონტის გახსნა.
პარტიზანული მოძრაობა მტრის ზურგში	ფაშისტების სისასტიკისა და საბჭოთა პროპაგანდის ძალით პარტიზანთა რაოდენობა შეადგენდა დაახლოებით 1 მლნ. ადამიანს; დივერსიების ორგანიზება, რაც გერმანიის ჯარების მოქმედებას აფერხებდა.
ომის წარმოების მკაცრი მეთოდები	რეპრესიები რიგითი და სამეთაურო შემადგენლობის მიმართ წარუმატებლობის შემთხვევაში; სამხედრო კონტრდაზვერვის მოქმედება; მოსახლეობის ინტერესების უგულებელყოფა.
საბჭოთა მებრძოლების გმირობა და პატრიოტიზმი	წითელ არმიას და პარტიზანებს ჰყავდათ მრავალი გმირი, რომლებიც თავს სწირავდნენ სამშობლოს; საბჭოთა ჯარისკაცების ნაკლები მომთხოვნელობა და სიძნელეების გადატანის უნარი.
ფრონტისა და ზურგის კავშირი	„ყველაფერი ფრონტისთვის, ყველაფერი გამარჯვებისთვის“, ზურგში მუშაობის ძირითადი პრინციპი; ომის პირობებში ეკონომიკის მართვის ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური სისტემის მამობილიზებელი შესაძლებლობები.

6. საქართველო მეორე მსოფლიო ომში

მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში (1939–1945) საბჭოთა კავშირმა საქართველოს ბუნებრივი და ადამიანური რესურსები მაქსიმალურად და დაუნდობლად გამოიყენა თავისი მიზნების მისაღწევად. საქართველოდან წითელ არმიაში გაწვეულები იბრძოდნენ ფაშიზმის წინააღმდეგ, ობიექტურად, მათი ბრძოლა მიმართული იყო მსოფლიოში დემოკრატიისა და თავისუფლების დასაცავად, თუმცა თავად მოკლებულნი იყვნენ ერთსაც და მეორესაც. ამ ბრძოლაში საქართველომ უდიდესი მსხვერპლი გაიღო და ამ მსხვერპლის დიდი ნაწილი გამოწვეული იყო საბჭოთა სამოქალაქო და სამხედრო ხელმძღვანელობის მიერ დაშვებული შეცდომების, ადამიანის ბედისადმი უსულგულო დამოკიდებულებით.[1]

დიდი დანაკარგები საქართველოს მოსახლეობის შემცირებაშიც გამოიხატა. დაღუპულთა და უგზო-უკვლოდ დაკარგულთა გარდა, საქართველოდან დეპორტირებულ იქნა ზოგიერთი ეთ-

[1] შეიძლება ითქვას, რომ ამ მხრივ ერთნაირად დაზარალდა საბჭოთა კავშირის მთელი მოსახლეობა, მაგრამ ეს არანაირი შეღავათი არაა საბჭოთა რუსეთის მიერ ოკუპირებული საქართველოსათვის.

ნიკური ჯგუფი. საქართველოში 1939 წელს ცხოვრობდა 3.540 ათასი ადამიანი, ხოლო 1946 წლის 1 იანვრისათვის 3.232 ათასი, ე.ი. 308 ათასი კაცით ნაკლები.[1] ეს იმის მიუხედავად, რომ ომის წლებში საქართველოში შემოვიდა და დასახლდა ადამიანთა გარკვეული ნაწილი საბჭოთა კავშირის სხვა რეგიონებიდან.

ომის დაწყებისას საბჭოთა არმიაში სამხედრო-სავალდებულო სამსახურს გადიოდა 126 039 ქართველი ჯარისკაცი და ოფიცერი.[2] ომის საწყის პერიოდში, როდესაც წითელ არმიას დიდი დანაკარგები ჰქონდა და უკან იხევდა, მდგომარეობის გამოსასწორებლად ფრონტზე იგზავნებოდა ახალ-ახალი ნაწილები, რომელთა მობილიზების ერთ-ერთი არეალი საქართველო იყო. 1943 წლის ბოლოსთვის წითელ არმიაში სამხრეთ კავკასიიდან მობილიზებულ იქნა 1 290 658 ადამიანი, აქედან საქართველოდან – 538 025.[3] წითელ არმიაში გაწვეულებმა ცუდად იცოდნენ რუსული ენა, არ ჰქონდათ სათანადო სამხედრო მომზადება, მათ ბრძოლაში რთავდნენ, ძირითადად, ცუდად გაწვრთნილი სამარშო ასეულების სახით. ამას ემატებოდა სამხედრო ნაწილებისა და საომარი მოქმედებების დაგეგმვაში არსებული პრობლემები, უსულგულო დამოკიდებულება ჯარისკაცთა სიცოცხლისადმი. შედეგად, დანაკარგებიც ძალიან დიდი იყო. ამის თვალსაჩინო მაგალითს წარმოადგენდა ქერჩის სამხედრო ოპერაცია, რომელსაც საქართველოდან გაწვეული 70 ათასზე მეტი ჯარისკაცი და ოფიცერი შეეწირა.[4]

სამხრეთ კავკასია, ფაქტობრივად, დაიცალა არმიისათვის გამოსადეგი ადამიანური რესურსისაგან, ფრონტისთვის საჭირო სახალხო მეურნეობის დარგებიც მუშახელის დეფიციტს განიცდიდნენ. აღნიშნული მიზეზებით, 1944 და 1945 წლებში, საბჭოთა ხელისუფლების გადაწყვეტილებით, მკვეთრად შეიზღუდა სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკებიდან, მათ შორის, საქართველოდან მოქმედ არმიაში წვევამდელთა გაწვევა.[5]

მეორე მსოფლიო ომის წლებში საქართველოდან ფრონტზე გაწვეული იყო დაახლოებით 700 ათასი ადამიანი, ანუ რესპუბლიკის მოსახლეობის 19%. საქართველოდან გაწვეულთაგან დაიღუპა და უგზო-უკვლოდ დაიკარგა 163 311 ადამიანი, ანუ გაწვეულთა საერთო რაოდენობის 23,3%, მათგან ქართველი იყო 117.031 კაცი.[6]

მეორე მსოფლიო ომის წლებში საქართველოში განხორციელდა დეპორტაციის ახალი ტალღა. 1941 წელს განხორციელდა საქართველოში მცხოვრები გერმანელების დეპორტაცია. 1944 წლის 15 ნოემბერს სამცხე-ჯავახეთიდან და აჭარიდან გადაასახლეს 15568 ოჯახი (69869 ადამიანი) – თურქი-მესხები, ქურთები და ხემშილები.[7] „უცებ გაავლეს განსხვავებულობის მკვეთრი ზღვარი იმ ხალხს შორის, რომელსაც საერთო ფესვები ქონდა... ჩვენთვის არც ის აუხსნიათ, რა დავაშავეთ და არც სამუდამო სასჯელის მოხდის ვადა დაუსახელებიათ.“ – აღნიშნავს მესხეთიდან დეპორტირებული ქალი ნაზირა ვაჩნაძე.[8]

---

[1] საქართველოს ისტორია. XX საუკუნე. თბ., თსუ გამომც., 2003,166.

[2] მ. ნათმელაძე, ა. დაუშვილი, საქართველოს უახლესი ისტორია (1921–2000 წწ.). თბ., 2004, 225; საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ.14, აღწ.15, ს.174, ფურც. 33-35.

[3] А.Ю.Безугольный, Народы Кавказа и Красная армия. 1918-1945 годы, М., 2007, 186.

[4] მ. სამსონაძე, საქართველო 1921–1991 წლებში (პროექტი). თემა დისპუტისათვის, თბ., 2001,11.

[5] А.Ю.Безугольный, Народы Кавказа и Красная армия. 1918-1945 годы. М.,, 2007, 189-192.

[6] მ. ნათმელაძე, მეორე მსოფლიო ომში საქართველოდან დაღუპული და უგზო-უკვლოდ დაკარგულ მეომართა რიცხვის დადგენის შესახებ იხ. „ანალები“, 2001, №2,48-49.

[7] საქართველოს შსს-ს არქივი, აღწ. 23, ს.557,7-9; დ. ალავერდაშვილი, ვინ არიან ე.წ. „თურქი მესხები“? „საარქივო მოამბე“, 2008, №3,124-128.

[8] ნ. ვაჩნაძე, დეპორტირებული მესხი ქალის ნაზირას წიგნი, თბ., „კავკასიური სახლი“, 2005, 16-17.

XII თავი

საბჭოთა კავშირი „გვიანი სტალინიზმის“ პერიოდში – საშინაო და საგარეო პოლიტიკა

1945–1953

შესავალი

„გვიანი სტალინიზმი“, „ომისშემდგომი სტალინიზმი“ – ცნებებია, რომელთაც ისტორიკოსები იყენებენ საბჭოთა კავშირის ისტორიის იმ პერიოდის აღსანიშნავად, რომელიც მოქცეულია მეორე მსოფლიო ომის დამთავრებასა (1945 წლის 2 სექტემბერი) და სტალინის სიკვდილს შორის (1953 წლის 5 მარტი). ეს პერიოდი ხასიათდება:

- სახალხო მეურნეობის აღდგენით;
- ტოტალიტარული ხელისუფლების გამკაცრებით;
- განსხვავებულ მოაზროვნეებთან ბრძოლის გამკაცრებით;
- „ცივი ომის“ დაწყებით.

მეორე მსოფლიო ომში გამარჯვებამ საბჭოთა კავშირის მოსახლეობაში უკეთესი ცხოვრების იმედი გააჩინა, პოლიტიკურ რეჟიმში, ეკონომიკასა და კულტურის სფეროში ცვლილებების იმედი; ომმა თავისებური „დემოკრატიული იმპულსი“ წარმოშვა საზოგადოებაში, მაგრამ მას უპირისპირდებოდა სტალინის მიერ შექმნილი მძლავრი სისტემა. მისი პოზიციები არათუ არ დასუსტდა ომის წლებში, არამედ კიდევ უფრო განმტკიცდა ომის შემდგომ პერიოდში.

სტალინის პიროვნების კულტმა მიაღწია წარმოუდგენელ მასშტაბებს. 1949 წლის დეკემბერში აღინიშნა სტალინის 70 წლის იუბილე. დასავლური ხელოვნების მუზეუმი მოსკოვში გადაკეთდა სტალინის საჩუქრების გამოფენად. ქვეყანაში იდგმებოდა ბელადის გრანდიოზული ქანდაკებები.

ომისშემდგომი წლები შეიძლება მივიჩნიოთ ყველაზე „საბჭოთა“ პერიოდად საბჭოთა კავშირის ისტორიაში. ამ დროისათვის თაობები, რომელთაც ახსოვდათ 1917-წლამდელი პერიოდი,

უკვე 80 წელს იყო მიღწეული, დანარჩენებისათვის ერთადერთ ნაცნობ ცხოვრების წესად საბჭოური ითვლებოდა, 1941–1945 წლებში მოპოვებული გამარჯვება კი ბევრისთვის ადასტურებდა, რომ საბჭოთა ცხოვრების წესი ერთადერთი სწორი გზა იყო.

ანგარიშგასაწევი იყო ფრონტიდან დაბრუნებული მილიონობით ადამიანი (1910–1925 წლებში დაბადებულები), რომელთაც ომის წლებში განსხვავებული ცხოვრებისეული გამოცდილება მიიღეს.

გამარჯვების მთავარ ორგანიზატორად სტალინი წარმოდგებოდა, თავისი გენერალისიმუსის ფორმაში და ამ ცოცხალმა ბელადმა აშკარად დაჩრდილა მავზოლეუმში მოთავსებული ჰალსტუხიანი ლენინი. სტალინმა საბჭოთა კავშირი აქცია უძლიერეს სახელმწიფოდ, რომელმაც ლამის რუსეთის იმპერიის საზღვრებამდე გააფართოვა და თან სატელიტი ქვეყნების სარტყელი შექმნა.

1946 წელს დაშვებულმა რკინის ფარდამ საბჭოთა ადამიანს მოუსპო ინფორმაციის მიღების შესაძლებლობა უცხოეთიდან. ამას ემატებოდა ხელისუფლების მიერ მხარდაჭერილი რუსული პატრიოტიზმის ტალღა, რომლის ნაწილიც დასავლეთისადმი ქედმაღალი დამოკიდებულება იყო.

ბევრს უჩნდებოდა რწმენა, რომ საბჭოთა რეჟიმი ურყევი და ყოვლისშემძლე იყო, მათ შორის, შეეძლო ატომური ბომბის შექმნაც.

1. ეკონომიკის აღდგენა

1.1. საბჭოთა კავშირის ეკონომიკა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ

მეორე მსოფლიო ომში საბჭოთა კავშირმა დაკარგა უდიდესი ადამიანური და მატერიალური რესურსები. დაინგრა 1710 ქალაქი და ქალაქის ტიპის დასახლება, განადგურდა 70 ათასი სოფელი, ააფეთქეს და მწყობრიდან გამოიყვანეს 31850 ქარხანა და ფაბრიკა, 1135 მაღარო, 65 ათასი კილომეტრი სარკინიგზო გზა. სათესი ფართობი შემცირდა 36,8 მილიონი ჰექტარით. საბჭოთა კავშირმა ომის შედეგად დაკარგა თავისი ეროვნული სიმდიდრის დაახლოებით მესამედი.[1]

ომმა შეიწირა თითქმის 27 მლნ. ადამიანის სიცოცხლე, 2,6 მლნ. ადამიანი დაინვალიდდა. ქვეყნის მოსახლეობა 34,4 მილიონით შემცირდა და 1945 წლის ბოლოსთვის 162,4 მილიონი ადამიანი შეადგინა. სამუშაო ძალის შემცირება, სრულფასოვანი კვებისა და საცხოვრებლის არქონა განაპირობებდა შრომისნაყოფიერების შემცირებას ომამდელ პერიოდთან შედარებით.

მეურნეობის აღდგენას საბჭოთა კავშირი ჯერ კიდევ ომის წლებში შეუდგა. 1943 წელს მიიღეს დადგენილება გერმანული ოკუპაციისგან განთავისუფლებულ ტერიტორიაზე მეურნეობის აღდგენის შესახებ. დიდი ძალისხმევის შედეგად ომის ბოლოსთვის მიღწეულ იქნა მრეწველობის 1940 წლის დონის მესამედი.

1944 წელს განთავისუფლებულმა რაიონებმა აწარმოეს საერთოსახელმწიფოებრივი დამზადების მარცვლეულის ნახევარზე მეტი, საქონლის მეოთხედი, რძის პროდუქტების დაახლოებით მესამედი.

თუმცა ეკონომიკის აღდგენა ცენტრალური ამოცანის სახით მხოლოდ ომის დამთავრების შემდეგ დადგა.

[1] ეროვნული სიმდიდრე – მატერიალური დოვლათის ერთობლიობა, რომლითაც სარგებლობს საზოგადოება.

სტალინისათვის კვლავ პრიორიტეტული იყო მძიმე მრეწველობის ზრდა და შეიარაღების ზრდის ახალი პროგრამები (მათ შორის ატომური პროექტი). 1946 წლის პირველ ნახევარში, მიუხედავად ომის დამთავრებისა, საბჭოთა კავშირის ბიუჯეტში სამხედრო ხარჯები თითქმის უტოლდებოდა „სახალხო მეურნეობაზე“ გაწეულ დანარჩენ ხარჯებს.

1946 წლის 9 თებერვალს სტალინი საპროგრამო სიტყვით გამოვიდა. მან ბოლშევიკური რიტორიკა გაიხსენა და მსმენელებს შეახსენა, რომ, სანამ არსებობს „მსოფლიო მეურნეობის კაპიტალისტური სისტემა“, გარდაუვალია მესამე მსოფლიო ომი და საბჭოთა კავშირი უნდა ემზადოს ამ ომისათვის. სტალინმა ამოცანად დასახა სამრეწველო წარმოების ომამდელი დონის გასამმაგება. პრაქტიკაში ეს ნიშნავდა სამრწველო წარმოების სამხედროდან სამოქალაქო რელსებზე გადაყვანის შენელებას და ახალი სამხედრო პროგრამების შექმნას.

1.2. ეკონომიკის საკითხებზე მიმდინარე დისკუსიები 1945–1946 წლებში

1945 წლის აგვისტოში სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტს (თავმჯდომარე ნ. ვოზნესენსკი) დაევალა მე-4 ხუთწლიანი გეგმის პროექტის მომზადება. გამოითქვა მოსაზრებები, რომ, გარკვეულწილად, შეემცირებინათ ზეწოლა ეკონომიკის მართვაზე, მოეხდინათ კოლმეურნეობების რეორგანიზაცია.

1946 წელს მომზადდა საბჭოთა კავშირის ახალი კონსტიტუციის პროექტი. კონსტიტუციის პროექტი დასაშვებად მიიჩნევდა გლეხებისა და კუსტარების წვრილი კერძო საკუთრების არსებობას, რომელიც მათ პირად შრომას დაემყარებოდა და გამორიცხული იქნებოდა სხვისი შრომის ექსპლუატაცია. ამ პროექტის განხილვის დროს გამოითქვა მოსაზრებები, რომ მეტი თავისუფლება მიეცათ რეგიონებისა და სახალხო კომისარიატებისთვის.

„ქვემოდან“ სულ უფრო ხშირად გაისმოდა მოწოდებები კოლმეურნეობათა გაუქმების შესახებ. ლაპარაკობდნენ მათ არაეფექტურობაზე, აღნიშნავდნენ, რომ ომის წლებში დადებითი შედეგი გამოიღო მწარმოებლებზე სახელმწიფოს ზეწოლის გარკვეულწილად შემცირებამ. პირდაპირ პარალელს ავლებდნენ ახალ ეკონომიკურ პოლიტიკასთან, რომელიც სამოქალაქო ომის შემდეგ ტარდებოდა. ნეპ-ის დროს ეკონომიკის აღდგენა დაიწყო კერძო სექტორის გამოცოცხლებით, მართვის დეცენტრალიზაციით და მსუბუქი მრეწველობის განვითარებით.

საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობაში წარმოქმნილი უთანხმოება ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებასთან დაკავშირებით განპირობებული იყო ომისშემდგომი მსოფლიოს განსხვავებული ხედვით. ა. ჟდანოვი, ნ. ვოზნესენსკი და რიგი სხვა მოღვაწეებისა თვლიდნენ, რომ მშვიდობიანი ცხოვრების დაბრუნების შემდეგ კაპიტალისტურ ქვეყნებში დაიწყებოდა ეკონომიკური კრიზისი, გაძლიერდებოდა იმპერიალისტურ ქვეყნებს შორის წინააღმდეგობები და კონფლიქტები. ეს შეამცირებდა საფრთხეს დასავლეთის ქვეყნების მხრიდან და საბჭოთა კავშირს შესაძლებლობა მიეცემოდა, უარი ეთქვა მძიმე მრეწველობის ფორსირებული განვითარების ტრადიციულ პოლიტიკაზე, დიდი ყურადღება დაეთმოთ ეკონომიკური ბერკეტებისთვის (ფასები, ღირებულება, კრედიტი, მოგება) და ეკონომიკის სხვა დარგების განვითარებისთვის.

მალენკოვი, ბერია და სხვები უფრო მართებულად მიიჩნევდნენ აკადემიკოს ე. ვარგას ეკონომიკურ შეფასებებსა და პროგნოზებს. ვარგა არ გამორიცხავდა კაპიტალიზმის უნარს, გამკლავებოდა შიდა წინააღმდეგობებს. ამიტომ ომისშემდგომი საერთაშორისო ვითარება უაღრე-

სად სახიფათოდ მიაჩნდათ, მით უმეტეს, რომ დასავლეთის ხელში იყო ატომური ბომბი. ეს გამორიცხავდა უარის თქმას ინდუსტრიული და თავდაცვითი დარგების ფორსირებულ განვითარებაზე. კვლავ რჩებოდა ეკონომიკის ხელმძღვანელობის მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული მეთოდები.

ამ დისკუსიაში გადამწყვეტი აღმოჩნდა სტალინის თვალსაზრისი, რომელმაც 1946 წლის დასაწყისში განაცხადა ომის წინ აღებული კურსის გაგრძელების შესახებ. ეს იყო სოციალიზმის მშენებლობის დამთავრება და კომუნიზმის აშენება. საქმე ეხებოდა დაგეგმვასა და მართვაში ზეცენტრალიზებული მოდელზე დაბრუნებას და, იმავდროულად, ბრუნდებოდა ეკონომიკის დარგებს შორის ის წინააღმდეგობაც, რაც 1930-იან წლებში ჩამოყალიბდა.

ეკონომიკის განვითარების გზები

ჟდანოვისა და ვოზნესენსკის პოზიცია	სტალინის, მალენკოვისა და ბერიას პოზიცია
• ეკონომიკის აღდგენა ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის გამოცდილებაზე დაყრდნობით; • საბაზრო ეკონომიკის ელემენტების შემოღება; • სოფლის მეურნეობის განვითარება.	• ეკონომიკის აღდგენა გეგმურ ეკონომიკაზე დაბრუნების გზით; • სახელმწიფო კონტროლი; • ხუთწლიანი გეგმები; • მე-4 ხუთწლედი (1946−1950).

1.3. მრეწველობის განვითარება

დასავლეთელი სპეციალისტები მიიჩნევდნენ, რომ დანგრეული ეკონომიკური ბაზის აღდგენას საბჭოთა კავშირში არანაკლებ 25 წელი დასჭირდებოდა, მაგრამ სინამდვილეში ეკონომიკის აღდგენით პერიოდს 5 წელზე ნაკლები დასჭირდა.

მრეწველობის აღდგენა უაღრესად მძიმე ვითარებაში ხდებოდა. ომის შემდგომ პირველ წლებში საბჭოთა ადამიანების შრომის პირობები ცოტა რამით თუ განსხვავდებოდა სამხედრო დროს არსებული პირობებისგან. პროდუქტების მუდმივ უკმარისობას, შრომისა და ყოფის უმძიმეს პირობებს, ავადმყოფობისა და სიკვდილიანობის მაღალ დონეს მოსახლეობას იმით უხსნიდნენ, რომ მშვიდობა ახალი დამყარებული იყო და ცხოვრების წესიერ კალაპოტში მოქცევა მხოლოდ ახლა იწყებოდა.

მოიხსნა ომის პერიოდის ზოგიერთი შეზღუდვა. კვლავ შემოიღეს 8-საათიანი სამუშაო დღე და ყოველწლიური შვებულებები, გაუქმდა იძულებითი ზეგანაკვეთური სამუშაოები.

1947 წელს გატარდა ფულადი რეფორმა და გაუქმდა საბარათო სისტემა, დადგინდა ერთიანი ფასები კვების პროდუქტებსა და სამრეწველო საქონელზე. ფასები ომამდელზე მაღალი იყო.

ისევე როგორც ომამდე, წელიწადში ერთი თვის ან თვე-ნახევრის ხელფასი მიდიოდა აუცილებელი სახელმწიფო სესხის ობლიგაციების შეძენაზე. მუშათა ბევრი ოჯახი კვლავ მიწურებსა და ბარაკებში ცხოვრობდა, შრომობდნენ ღია ცის ქვეშ ან გაუთბობელ შენობებში, ძველ დაზგებსა და მოწყობილობებზე.

ეკონომიკის აღდგენა ხდებოდა მოსახლეობის მკვეთრად გაზრდილი გადაადგილების პირობებში. ეს გამოწვეული იყო არმიის დემობილიზაციით (არმია 1945 წელს შეადგენდა 11,4 მილიონ ადამიანს, 1948 წლის დასაწყისში კი 2,9 მილიონს), საბჭოთა მოქალაქეების რეპატრიაციით,[1] აღმოსავლეთ რეგიონებიდან ოკუპაციას გარიდებული მოსახლეობის დაბრუნებით. მნიშვნელოვანი თანხები სჭირდებოდა მოკავშირე სახელმწიფოების დახმარებასაც.

1945 წლის ივნისში მიიღეს კანონი 13 ასაკობრივი ჯგუფის დემობილიზაციის შესახებ. 1947 წლისათვის დემობილიზაცია, ძირითადად, დამთავრდა. მშვიდობიან ცხოვრებას დაუბრუნდა 8,5 მლნ. ადამიანი.

დიდმა დანაკარგებმა გამოიწვია სამუშაო ძალის ნაკლებობა. გაიზარდა კადრების დენადობა: ადამიანები შრომის უფრო ხელსაყრელ პირობებს ეძებდნენ.

როგორც ადრე, ისე ომის შემდეგაც მწვავე პრობლემების გადაწყვეტას ცდილობდნენ სოფლიდან ქალაქში ფულის გადაქაჩვითა და მუშათა შრომითი აქტიურობის გაზრდით. ომისშემდგომი წლების ერთ-ერთი ცნობილი თაოსნობა იყო „ჩქაროსანთა“ მოძრაობა, რომლის ინიციატორიც ლენინგრადელი ხარატი გ. ბორტკევიჩი იყო, რომელმაც 1948 წლის თებერვალში თავის დაზგაზე ერთ ცვლაში გამომუშავების 13-დღის ნორმა შეასრულა. მოძრაობა მასობრივი გახდა. ზოგიერთ საწარმოში სცადეს სამეურნეო ანგარიშის შემოღება, მაგრამ ამ ახალი ტენდენციების განსამტკიცებლად არ უცდიათ მატერიალური ხასიათის ზომების მიღება. პირიქით, შრომისნაყოფიერების ზრდის პირობებში ამცირებდნენ ერთეულის შრომის ანაზღაურების ფასს.

გაჩნდა ტენდენცია, წარმოებაში უფრო ფართოდ გამოეყენებინათ სამეცნიერო-ტექნიკური მიღწევები, მაგრამ ეს ხდებოდა, ძირითადად, სამხედრო-სამრეწველო კომპლექსის საწარმოებში, სადაც მუშაობდნენ ბირთვული და თერმობირთვული იარაღის, სარაკეტო სისტემების, ახალი ნიმუშის სატანკო და საავიაციო ტექნიკის შექმნაზე.

საბჭოთა ბალისტიკური რაკეტის შექმნაზე მუშაობდა ს. კოროლევი. რაკეტას საფუძვლად დაედო გერმანული ფაუ-2. 1950 წელს გამოსცადეს ბალისტიკური რაკეტა, რომელსაც 3 ათასი კილომეტრის რადიუსში შეეძლო მოქმედება.

ინტენსიურად მიმდინარეობდა მუშაობა ატომურ იარაღზეც, რასაც ი. კურჩატოვი ხელმძღვანელობდა. 1949 წლის 29 აგვისტოს სემიპალატინსკიდან 170 კმ-ზე მდებარე პოლიგონზე წარმატებით გამოსცადეს პირველი საბჭოთა ატომური ბომბი. ეს ბომბი ამერიკული სქემის საფუძველზე შეიქმნა. საბჭოური კონსტრუქციის ბომბი კი 1951 წლის 24 სექტემბერს გამოსცადეს. ის ორჯერ უფრო მსუბუქი და ორჯერ უფრო მძლავრი იყო ამერიკული ტიპის ბომბთან შედარებით.

სამხედრო-სამრეწველო კომპლექსის გარდა, პრიორიტეტი ენიჭებოდა მანქანათმშენებლობას, მეტალურგიას, სათბობ-ენერგეტიკულ მრეწველობას, რომელთა განვითარებაზეც მოდიოდა მრეწველობაში კაპიტალდაბანდებების 88%. მსუბუქი და კვების მრეწველობა, ადრინდელის მსგავსად, კვლავ ვერ აკმაყოფილებდა მოსახლეობის მინიმალურ მოთხოვნილებებსაც კი.

თუმცა დაიწყო ზოგიერთი რთული სამომხმარებლო საქონლის გამოშვება – მსუბუქი ავტომობილების („პობედა“ და „მოსკვიჩი“), მოტოციკლების, რადიომიმღებების, ტელევიზორების, რამაც მნიშვნელოვნად შეცვალა მოსახლეობის ყოფა.

[1] რეპატრიაცია – სამშობლოში სამხედრო ტყვეების, ლტოლვილების, ემიგრანტების, გადაადგილებული პირების დაბრუნება.

სულ მე-4 ხუთწლედის პერიოდში (1946−1950) აღადგინეს და ხელახლა ააშენეს 6200 დიდი საწარმო. 1950 წელს, ოფიციალური მონაცემებით, სამრეწველო წარმოებამ ომამდელ დონეს 73%-ით გადააჭარბა („ახალ“ მოკავშირე რესპუბლიკებში − ლიტვაში, ლატვიაში, ესტონეთსა და მოლდოვაში კი 2-3-ჯერ). თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ამაში შედიოდა ერთობლივი საბჭოთა − აღმოსავლეთგერმანული საწარმოებიდან მიღებული − რეპარაციები.

ამ წარმატების მთავარი შემოქმედი ხალხის თავდადებული შრომა იყო. თავისი როლი შეასრულა ზეცენტრალიზებული ეკონომიკის მოდელის შესაძლებლობებმა, ტრადიციულმა პოლიტიკამ, რომლის მიხედვითაც მძიმე მრეწველობის სასარგებლოდ ხდებოდა თანხების გადანაწილება მსუბუქი და კვების მრეწველობიდან, სოფლის მეურნეობიდან და სოციალური სფეროდან. მნიშვნელოვანი დახმარება იყო გერმანიიდან მიღებული რეპარაციები[1] (4,3 მილიარდი დოლარი), რომელმაც უზრუნველყო ამ პერიოდში დადგმული სამრეწველო დანადგარების დაახლოებით ნახევარი. რეპარაციების ხარჯზე გამოჰქონდათ სამრეწველო დანადგარები და მთელი საქარხნო კომპლექსები. რეპარაციების ამოღება შეწყდა 1954 წლის 1 იანვარს.

ომისშემდგომი ეკონომიკის აღდგენაში თავისი წვლილი შეიტანა 9 მილიონმა საბჭოთა პატიმარმა და დაახლოებით 1,5 მილიონმა გერმანელმა და 0,5 მილიონმა იაპონელმა ტყვემ. თუმცა მათი შრომისნაყოფიერება 50-60%-ით ნაკლები იყო თავისუფალი ადამიანების შრომისნაყოფიერებაზე.

სახალხო მეურნეობის აღდგენის მთავარი რესურსი იყო მოსახლეობის ზეექსპლოატაცია და ცხოვრების უაღრესად დაბალი დონე. კვლავ მოქმედებდა ომის წინ შემოღებული რეპრესიული კანონები, რომელთა ძალითაც მუშები თავიანთ სამუშაო ადგილებზე იყვნენ მიმაგრებული, სასტიკად ისჯებოდნენ გაცდენისა და სამუშაო ადგილზე ქურდობისათვის. მუშაობდნენ კვირაში 6 დღეს, სამუშაო დღე კი 10 საათი და მეტი იყო ხანგრძლივობით.

მუშათა დიდი ნაწილი კომუნალურ ბინებში, ბარაკებსა და მიწურებში ცხოვრობდა. ომის შემდეგ არანაირი საბინაო მშენებლობა არ მიმდინარეობდა. ისედაც მცირე ხელფასიდან არა მხოლოდ გადასახადებს იხდიდნენ, არამედ ექვითებოდათ „სახელმწიფო სესხიც“, მთავრობას აძლევდნენ წელიწადში დაახლოებით ერთი თვის ხელფასს.

მე-4 ხუთწლედი 4 წელსა და 3 თვეში შესრულდა.

351. Иванов В.
5-летку в 4 года — выполним! 1948

[1] რეპარაცია − დამარცხებული ქვეყნის მიერ გამარჯვებულისთვის ზარალის ანაზღაურება.

1.4. სოფლის მეურნეობა

სოფლის მეურნეობა ომმა დიდად დააზარალა. სოფლად შრომისუნარიანი მოსახლეობა მესამედით შემცირდა. 1945 წელს სოფლის მეურნეობის პროდუქცია ომამდელი დონის 60%-ს არ აღემატებოდა. რამდენიმე წლის განმავლობაში სოფელს არ მიეწოდებოდა ახალი ტექნიკა. ცხენების ოდენობაც კოლმეურნეობებში განახევრდა. მდგომარეობა კიდევ უფრო გააუარესა 1946 წლის გვალვამ, რამაც დიდი შიმშილობა გამოიწვია და 770,7 ათასი ადამიანი შიმშილით დაიღუპა.

1946 წლის მოუსავლიანობამ ხელისუფლება აიძულა, მეტი ყურადღება დაეთმო სოფლისათვის და გაეზარდა ტექნიკით მომარაგება. 1950 წლისათვის კოლმეურნეობებსა და საბჭოთა მეურნეობებში ომამდელთან შედარებით 40-50%-ით მეტი ტრაქტორი და კომბაინი იყო.

სახელმწიფო მყარი ფასებით ყიდულობდა სოფლის მეურნეობის პროდუქციას, კოლმეურნეობას უნაზღაურებდა მხოლოდ ხარჯების ნაწილს: რძის წარმოების დანახარჯების მეხუთედს, მარცვლეულის ხარჯების მეათედ ნაწილს, ხორცის მეოცედ ნაწილს. კოლმეურნეები პრაქტიკულად არაფერს იღებდნენ. მათ შველოდათ დამხმარე მეურნეობა (1946–1951 წლებში კოლმეურნეთა შემოსავლების 42–65% მოდიოდა დამხმარე მეურნეობაზე, მაშინ, როდესაც კოლმეურნეობაში გამომუშავებულ შრომადღეებზე მოდიოდა მისი მთელი შემოსავლის 15–20%). მაგრამ სახელმწიფომ მასაც მიაყენა დარტყმა. 1946–1949 წლებში კოლმეურნეობების სასარგებლოდ ჩამოჭრეს 10,6 მლნ. ჰექტარი მიწა გლეხების პირად სარგებლობაში არსებული ნაკვეთებიდან. მნიშვნელოვნად გაიზარდა გადასახადები ბაზარზე გაყიდულ პროდუქციაზე. ბაზარში ვაჭრობის ნებართვა მხოლოდ იმ გლეხებს ეძლეოდათ, რომელთა კოლმეურნეობებსაც შესრულებული ჰქონდათ სახელმწიფოსთვის პროდუქციის მიწოდების გეგმა. ყოველი გლეხური მეურნეობა პირად სარგებლობაში არსებული მიწის ნაკვეთის სანაცვლოდ ვალდებული იყო, სახელმწიფოსთვის ჩაებარებინა ხორცი, რძე, კვერცხი, მატყლი. 1948 წელს კოლმეურნეებს „რეკომენდაცია მიეცათ“, სახელმწიფოსთვის მიეყიდათ წვრილფეხა საქონელი (რომელთა ყოლის ნებასაც აძლევდათ კოლმეურნეობის წესდება), რასაც მოჰყვა მთელ ქვეყანაში ღორების, ცხვრების, თხების მასობრივი დაკვლა (2 მილიონ სულამდე).

1947 წლის დეკემბერში ჩატარდა ფინანსური რეფორმა. ძველი ფულის ნიშნები გაიცვალა ახალზე კურსით 10:1-ზე. ამ რეფორმამ გააძლიერა სახელმწიფო ფინანსები. 1947 წლის ფულადმა რეფორმამ ყველაზე მტკივნეული დარტყმა მიაყენა გლეხობას, რომელიც თავის დანაზოგს სახლში ინახავდა.[1]

შენარჩუნდა ომამდელი პერიოდის ნორმები, რომლებითაც იზღუდებოდა კოლმეურნეთა გადაადგილების თავისუფლება: მათ, ფაქტობრივად, არ გააჩნდათ პასპორტი, არ უნაზღაურდებოდათ ავადმყოფობის გამო გაცდენილი დღეები, არ იღებდნენ ასაკობრივ პენსიას.

მე-4 ხუთწლედის ბოლოს კოლმეურნეობათა სავალალო ეკონომიკურმა მდგომარეობამ მათი რეფორმირება მოითხოვა, მაგრამ ხელისუფლებას მდგომარეობის გამოსწორების გზად არა მატერიალური სტიმულირება, არამედ მორიგი სტრუქტურული გარდაქმნა მიაჩნდა. რგოლის ნაცვლად (მცირე სასოფლო-სამეურნეო ერთეული, რომელიც, როგორც წესი, ოჯახის წევრების-

[1] შემნახველ სალაროებში 3 ათას მანეთამდე თანხა სრულად უნაზღაურდებოდათ, 1 ძველ მანეთზე მეანაბრე 1 ახალს იღებდა; 3-იდან 10 ათას მანეთამდე იცვლებოდა თანაფარდობით 3:2; 10 ათასზე მეტი კი 2:1-თან. მოსახლეობის ხელთ არსებული ფული კი იცვლებოდა კურსით 10:1-თან. ამრიგად, ვინც სახლში ინახავდა ფულს, წაგებული აღმოჩნდა.

გან შედგებოდა, ამიტომაც უფრო ეფექტური იყო) რეკომენდებული იყო მუშაობის ბრიგადული ფორმა. ამან გამოიწვია გლეხობის უკმაყოფილება და სასოფლო-სამეურნეო მუშაობის დეზორგანიზება. გაამსხვილეს კოლმეურნეობები, რასაც მოჰყვა გლეხთა ნაკვეთების შემდგომი შემცირება. 1950–1953 წლებში კოლმეურნეობათა რაოდენობა 255 ათასიდან 94 ათასამდე შემცირდა.

1945–1949 წლებში ჩატარდა კოლექტივიზაცია საბჭოთა კავშირის დასავლეთის რეგიონებში, რომლებიც მის შემადგენლობაში 1940 წელს და შემდეგ 1945 წელს აღმოჩნდნენ. კოლექტივიზაცია ტარდებოდა 1930-იანი წლების „ნიმუშის“ მიხედვით. მხოლოდ ბალტიის რესპუბლიკებიდან 1945–1949 წლებში გაასახლეს 142,5 ათასი „კულაკი, ბანდიტი და ნაციონალისტი“.

მიუხედავად ამისა, იძულებითი ზომებისა და გლეხობის უდიდესი ძალისხმევის შედეგად 1950-იანი წლების დასაწყისში მოხერხდა ქვეყნის სოფლის მეურნეობის გაყვანა წარმოების ომამდელ დონემდე. მაგრამ იმის გამო, რომ გლეხებს ჩამოერთვათ შრომის უკანასკნელი სტიმულებიც, სოფლის მეურნეობა კრიზისში შევიდა და მთავრობა აიძულა, საგანგებო ზომები გაეტარებინა ქალაქებისა და არმიის სურსათით მოსამარაგებლად.

1947 წელს გაუქმდა საბარათო სისტემა სურსათზე ქალაქებში. ამასთან, ფასები პროდუქტებზე ომამდელ დონესთან შედარებით გაცილებით მაღალი დადგინდა, უახლოვდებოდა ბაზარზე არსებულ კომერციულ ფასებს.

1948 წლიდან სახელმწიფომ დაიწყო სურსათზე საცალო ფასების რეგულარული შემცირება, რაც 1954 წლამდე გრძელდებოდა. ფასი, პირველ რიგში, პურზე მცირდებოდა. შედეგად ერთი კილოგრამი პურის ფასი 4,4 მანეთიდან 1,55 მანეთამდე შემცირდა. ეს შემცირება მიიღწეოდა გლეხობის სასტიკი ექსპლოატაციის ხარჯზე. კოლმეურნეობები სახელმწიფოს ხორბალს აბარებდნენ იმ ფასად, რაც მისი ტრანსპორტირების ხარჯსაც არ ფარავდა.

თუმცა შემცირებული პურის ფასიც ორჯერ მაღალი იყო ომამდელ ფასზე და რამდენჯერმე აღემატებოდა 1916 წლის ფასს.

ფასების შემცირების პოლიტიკას ის მოჰყვა, რომ მოსახლეობა შეეჩვია იაფ სურსათს, როგორც კომპენსაციას თავის დაბალ ხელფასზე, მაგრამ ასეთი ფასების პირობებში სურსათის წარმოება არამოგებიანი იყო და ფასების შემცირებიდან რამდენიმე წელიწადში სახელმწიფო დახლებიდან კვლავ ქრებოდა პროდუქტები.

მკვეთრად გაიზარდა გლეხების გადასახადები. თუ 1940 წელს საშუალო გლეხი რუსეთში იხდიდა 100 მანეთს, 1952 წელს – 1100 მანეთს.

1.5. ომისშემდგომი შიმშილობა

1946 წელს საბჭოთა კავშირის ძირითადი სასოფლო-სამეურნეო რეგიონები ძლიერმა გვალვამ მოიცვა. 1946 წელს მარცვლეულის მოსავალმა სულ 39,6 მლნ. ტონა შეადგინა, მაშინ, როდესაც მოსავალი 1940 წელს 95,5 მლნ ტონას შეადგენდა. შიმშილის პირას აღმოჩნდა უკრაინა, ვოლგისპირეთი, ყუბანი და ურალი.

საბჭოთა კავშირის პურის მარაგი ამ დროისათვის 5 მლნ. ტონა მარცვლეულს შეადგენდა, ასევე ჰქონდა უდიდესი ოქროს მარაგი, მაგრამ უცხოეთში მარცვლეულის ყიდვა საბჭოთა ქვეყნის პრესტიჟისთვის დამამცირებლად მიიჩნეოდა.

კოლმეურნეობათა თავმჯდომარეები, რომლებიც ცდილობდნენ გლეხთა მდგომარეობის შემსუბუქებას, დასაჯეს. 1947–1948 წლებში 22 ათასი კოლმეურნეობის თავმჯდომარე (საერთო რიცხვის 12%) შრომით გამოსასწორებელ ბანაკებში გაგზავნეს. ძირითადი მიზეზი იყო ის, რომ მათ დამშეულ გლეხებს საკოლმეურნეო ხორბალი მისცეს მანამდე, სანამ სახელმწიფო ვალდებულებებს შეასრულებდნენ მარცვლეულის ჩაბარებაზე.

1946–1947 წლებში საბჭოთა კავშირში შიმშილისაგან დაიღუპა დაახლოებით 2 მლნ. ადამიანი, აქედან 0,5 მილიონი რუსეთის ფედერაციაში. საბჭოთა ოფიციალურ დოკუმენტებში ამის თაობაზე არაფერი იყო ნათქვამი.

მსხვერპლი კიდევ უფრო დიდი იქნებოდა, დასავლეთიდან მიღებული ჰუმანიტარული დახმარება რომ არა. 1946–1947 წლებში სტალინი დათანხმდა, დახმარება მიეღო გაეროს ხაზით უკრაინისა და ბელორუსიისათვის. უკრაინამ მიიღო 189 მლნ. დოლარის საქონელი, ბელორუსიამ – დაახლოებით 60 მლნ. დოლარი. ამერიკული საქველმოქმედო ორგანიზაციიდან – „Russian Relief“ – მიღებულ იქნა 31 მლნ. დოლარის ღირებულების დახმარება.

კომუნისტურ ხელისუფლებას ეშინოდა, რომ საბჭოთა მოქალაქეებში გაიზრდებოდა დასავლეთისადმი სიმპათიები, ამიტომ ხელოვნურად ზღუდავდა დასავლეთიდან წამოსულ დახმარებას, მაგალითად, აიკრძალა დახმარების მიღება კერძო პირებისაგან.

ასეთი შიდა გაჭირვების პირობებში სტალინმა თავის აღმოსავლეთევროპულ სატელიტებს – ბულგარეთს, რუმინეთს, პოლონეთს, ჩეხოსლოვაკიას – გადასცა 2,5 მლნ. ტონა მარცვლეული სასურსათო დახმარების სახით.

1.6. კურსი „ქანჩების მოჭერისაკენ“

შრომითი დისციპლინის განმტკიცების მიზნით, 1948 წლის ივნისში გამოიცა სპეციალური ბრძანებულება შორეულ რაიონებში იმ პირთა გადასახლების შესახებ, რომლებიც თავს არიდებდნენ შრომით საქმიანობას.

ომის შემდეგ ბევრს სოფლად იმედი ჰქონდა, რომ სტალინი კოლმეურნეობებს გააუქმებდა, მაგრამ პირიქით მოხდა – კოლმეურნეებს გადასახადი დაუწესეს საკუთარ ნაკვეთებზე, გაზარდეს პურის ჩაბარების ნორმები, გაამსხვილეს კოლმეურნეობები, უფრო ადვილად სამართავი რომ გამხდარიყვნენ.

ეკონომიკაში „ქანჩების შემდგომი მოჭერისკენ“ აღებულმა კურსმა თეორიული დასაბუთება მიიღო 1952 წელს გამოსულ სტალინის ნაშრომში – „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები საბჭოთა კავშირში“. ამ ნაშრომში სტალინი კვლავ იცავდა მძიმე მრეწველობის უპირატეს განვი-

თარებას, სოფლის მეურნეობის სფეროში საკუთრებისა და შრომის ორგანიზაციის ფორმების სრულ გასახელმწიფოებრიობას, გამოდიოდა საბაზრო ურთიერთობების გამოცოცხლების წინააღმდეგ.

სტალინის სტატიაში ნათქვამი იყო ისიც, რომ სოციალიზმის დროს მოსახლეობის მზარდი მოთხოვნა-საჭიროებანი ყოველთვის წინ გაუსწრებს წარმოების შესაძლებლობებს. ეს დებულება მოსახლეობას უხსნიდა დეფიციტური ეკონომიკის ბატონობას და ამართლებდა მის არსებობას.

მრეწველობის, მეცნიერებისა და ტექნიკის თვალსაჩინო მიღწევები შედეგი იყო მილიონობით ადამიანის თავდაუზოგავი შრომისა, მაგრამ ომის შემდგომ პერიოდში საბჭოთა კავშირის დაბრუნებამ ეკონომიკური განვითარების ომამდელ მოდელზე გამოიწვია გაუარესება რიგი სამეურნეო მაჩვენებლებისა.

შეკითხვები

1. როგორი იყო საბჭოთა ეკონომიკის მდგომარეობა ომის შემდეგ?
2. რა ალტერნატივები არსებობდა ომის შემდგომ პერიოდში საბჭოთა ეკონომიკის განვითარებაში?
3. რაში ხედავთ იმის მიზეზებს, რომ სტალინი დაუბრუნდა ეკონომიკური განვითარების ომამდელ მოდელს?

2. პოლიტიკური განვითარება

2.1. ომის დემოკრატიული იმპულსი

ომმა შეცვალა ის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ატმოსფერო, რომელიც საბჭოთა კავშირში იყო ჩამოყალიბებული 1930-იან წლებში. ომის განსაკუთრებულმა პირობებმა იძულებული გახადა ადამიანები, შემოქმედებითად ეაზროვნათ, დამოუკიდებლად ემოქმედათ, საკუთარ თავზე აეღოთ პასუხისმგებლობა.

ომმა დროებით დაანგრია „რკინის ფარდა“, რომლითაც ქვეყანა იზოლირებული იყო დანარჩენი, „მტრული“, მსოფლიოსაგან. წითელი არმიის ევროპული ლაშქრობის მონაწილეებმა (ასეთი იყო თითქმის 10 მილიონი), მრავალრიცხოვანმა რეპატრიანტებმა (5,5 მილიონამდე) თავისი თვალით ნახეს სამყარო, რომელსაც მანამდე მხოლოდ პროპაგანდისტული მასალებით იცნობდნენ და მხოლოდ ნეგატიური სახით იყო წარმოდგენილი. განსხვავება იმდენად დიდი იყო, რომ ბევრ ადამიანში შეუძლებელია არ გამოეწვია დაეჭვება ჩვეულ შეფასებებში.

ომში გამარჯვებამ გლეხობას იმედი გაუჩინა, რომ დაშლიდნენ კოლმეურნეობებს, ინტელიგენცია იმედოვნებდა, რომ შესუსტდებოდა პოლიტიკური დიქტატი, მოკავშირე რესპუბლიკების (განსაკუთრებით ბალტიის რესპუბლიკების, დასავლეთ

უკრაინისა და ბელორუსიის) მოსახლეობა კი იმედოვნებდა, რომ შეიცვლებოდა ეროვნული პოლიტიკა.

ომის დროს განახლებულ პარტიულ-სახელმწიფო ნომენკლატურაშიც[1] კი ჩნდებოდა ცვლილებების აუცილებლობის გაგება. 1946–1947 წლებში დახურული წესით (მხოლოდ პარტიულ-სახელმწიფო მუშაკებს შორის) მიმდინარეობდა საბჭოთა კავშირის ახალი კონსტიტუციის და საკ. კპ (ბ)-ის ახალი პროგრამისა და წესდების განხილვა. გამოითქვა წინადადებები რეჟიმის შედარებით დემოკრატიზაციასთან დაკავშირებით: კერძოდ, სამხედრო დროის სპეციალური სასამართლოების გაუქმების შესახებ, სამეურნეო მართვის ფუნქციებიდან პარტიის განთავისუფლების შესახებ, ხელმძღვანელ პარტიულ და საბჭოთა თანამდებობებზე ყოფნის ვადების შეზღუდვის შესახებ, ალტერნატიული არჩევნების ჩატარების შესახებ და ა. შ. უკმაყოფილებას გამოთქვამდნენ ის გენერლები და ოფიცრები, რომელთაც შედარებითი დამოუკიდებლობა იგრძნეს ომის პირობებში გადაწყვეტილებების მიღების დროს, მაგრამ ომის დამთავრების შემდეგ ისევ აღმოჩნდნენ უბრალო „ჭანჭიკები“ სტალინურ სისტემაში.

ხელისუფლებას აშფოთებდა ასეთი განწყობა, მაგრამ მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა ომში გამარჯვებას აღიქვამდა როგორც სტალინისა და მისი სისტემის გამარჯვებას. წარმოქმნილი სოციალური დაძაბულობის ჩახშობა ხელისუფლებამ გადაწყვიტა, ერთი მხრივ, გარეგნული დემოკრატიზაციით, მეორე მხრივ კი, ბრძოლის გაძლიერებით „თავისუფლად მოაზროვნეებთან“ და რეჟიმის განმტკიცებით.

2.2. ცვლილებები ხელისუფლების სტრუქტურებში

1945 წლის სექტემბერში გაუქმდა საგანგებო მდგომარეობა და თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტი. 1946 წლის მარტში საბჭოთა კავშირის სახალხო კომისართა საბჭო გადაკეთდა მინისტრთა საბჭოდ. სტალინის განცხადებით, ომში გამარჯვება არსებითად ნიშნავდა გარდამავალი მდგომარეობის დამთავრებას და ამიტომ უარი უნდა ეთქვათ ცნებებზე: „სახალხო კომისარი“ და „კომისარიატი“. ცვლილებები მიმდინარეობდა ტრადიციული რუსული სიმბოლიკის აღდგენის ტენდენციის ფარგლებში.

1945–1952 წლებში მნიშვნელოვნად შემცირდა პოლიტბიუროს, როგორც პოლიტიკური კურსის, გენერატორის როლი. ამ წლების განმავლობაში შედგა მხოლოდ ორი სხდომა თავისი ოქმით, დანარჩენ შემთხვევებში კი გადაწყვეტილებები მიიღებოდა გამოკითხვის გზით.

სტალინი ხელმძღვანელობდა მინისტრთა საბჭოს და ოფიციალურ შემთხვევებში იწოდებოდა „საბჭოთა სახელმწიფოს მეთაურად“.

პოლიტბიუროს შიგნით ჩამოყალიბდა სტალინთან დაახლოებული პირების ვიწრო წრე (სხვადასხვა დროს მათ ეწოდებოდა ხუთეული, ექვსეული, შვიდეული, მოგვიანებით რვა და ცხრა ხელმძღვანელი შედიოდა).

1946 წლის მარტიდან „შვიდეულის“ შემადგენლობაში შედიოდნენ სტალინი, მოლოტოვი, ბერია, მიქოიანი, მალენკოვი, ჟდანოვი, ვოზნესენსკი. „ახლო წრეში“ წყდებოდა საგარეო და საშინაო პოლიტიკის მნიშვნელოვანი საკითხები.

[1] ნომენკლატურა – ხელმძღვანელი მუშაკების ჩამონათვალი საბჭოთა პერიოდში.

სტალინის გარემოცვა, რომელთაც ხელისუფლებაში საკვანძო პოსტები ეკავათ, გარედან ჩანდა ერთიანი და მონოლითური. სინამდვილეში მათ შორის საკმაოდ დაძაბული ურთიერთობები იყო; ბრძოლა გავლენისათვის კულისებში მიმდინარეობდა, იმის მიხედვით, თუ ვინ მიაღწია წარმატებას. ომისშემდგომი სტალინის რვაწლიან მმართველობაში შეიძლება გამოიყოს სამი პერიოდი. მათ შორის მიჯნებია 1949 წლის მარტი და 1951 წლის ივლისი.

იმავდროულად, ხდებოდა სამინისტროებისა და უწყებების, ასევე მათი თანამშრომლების რაოდენობრივი ზრდა. 1947 წლის თებერვლიდან მინისტრთა საბჭო დაიყო 8 ბიუროდ, რომლებიც ახდენდნენ ერთმანეთთან ახლოს მდგომი სამინისტროებისა და უწყებების საქმიანობის კოორდინირებას. ბიუროების თავმჯდომარეები გახდნენ მალენკოვი, ვოზნესენსკი, საბუროვი, ბერია, მიქოიანი, კაგანოვიჩი, კოსიგინი, ვოროშილოვი.

საბჭოთა კავშირში, საბარათო სისტემის გაუქმებასთან ერთად, პარტიულ-სამეურნეო ზედაფენა კიდევ უფრო განცალკევდა ხალხის მასისგან. 1948 წლის იანვრიდან მინისტრთა საბჭოს დადგენილებით ხელმძღვანელ მუშაკებს, გარდა ხელფასისა, ეძლეოდათ დროებითი ფულადი ანაზღაურება. ეს შეადგენდა (თანამდებობის მიხედვით) დამატებით სამი, ორ-ნახევარი, ერთ-ნახევარი თვის ხელფასს, რომელიც მასთან მიჰქონდათ დალუქული კონვერტით, აქედან ის არ იხდიდა გადასახადებს, პარტიულ საწევროს. ნომენკლატურის ფულადი უზრუნველყოფის ეს წესი 1956 წლამდე შენარჩუნდა. 1955 წლის დეკემბერში დროებით ფულად ანაზღაურებას პარტიული ორგანოების 9136 მუშაკი იღებდა და საერთო ჯამში ეს წელიწადში 169 მლნ. მანეთს შეადგენდა.

1946 წელს ჩატარდა ადგილობრივი საბჭოების, რესპუბლიკების უმაღლესი საბჭოების და საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს არჩევნები, რის შემდეგაც განახლდა დეპუტატთა კორპუსი, რომლის შემადგენლობაც ომის წლებში არ შეცვლილა. თუმცა, როგორც ომამდე, ომის შემდეგაც არჩევნები უალტერნატივო იყო (ერთი ადგილი – ერთი კანდიდატი) და ბიულეტენში შეჰქონდათ ყველა ინსტანციაში შეთანხმებული კანდიდატის გვარი.

1946 წელს გაიხსნა ახალი მოწვევის საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს პირველი სესია. პრეზიდიუმის თავმჯდომარის პოსტზე აირჩიეს ნ. შვერნიკი, ხოლო მ. კალინინი დიდი პატივით გააცილეს პენსიაზე.

1950-იანი წლების დასაწყისისთვის ხშირად იწვევდნენ საბჭოების სესიებს, გაიზარდა მუდმივმოქმედი კომისიების რაოდენობა. კონსტიტუციის შესაბამისად, პირველად ჩატარდა სახალხო მოსამართლეებისა და მსაჯულების პირდაპირი და ფარული არჩევნები.

15-წლიანი ინტერვალის შემდეგ, 1952 წლის ოქტომბერში ჩატარდა საკ. კპ (ბ)-ის XIX ყრილობა, რომელმაც გადაწყვიტა პარტიისთვის სახელის შეცვლა და ეწოდა საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია. ამ სახელწოდებით პარტია 1991 წლამდე, გაუქმებამდე არსებობდა. შეიცვალა პოლიტბიუროს სახელწოდებაც, რაც 1918 წლიდან არსებობდა. მის ნაცვლად შეიქმნა ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმი, რომელშიც 25 წევრი შეიყვანეს, მათ შორის იყო ბევრი შედარებით ახალგაზრდა. სტალინს სურდა ძველი გვარდიის (მოლოტოვი, ვოროშილოვი, კაგანოვიჩი, მიქოიანი, მალენკოვი, ბერია) შევიწროება. მანამდე თავის მემკვიდრედ განიხილავდა მალენკოვს, მაგრამ, როგორც ჩანს, გადაიფიქრა. სწრაფად დაწინაურდა ნიკიტა ხრუშჩოვი, რომელიც მანამდე, 1938 წლიდან, უკრაინის კომპარტიას ხელმძღვანელობდა, 1949 წლის დეკემბრიდან კი მოსკოვის საოლქო პარტიულ ორგანიზაციას.

ამავე დროს, პოლიტიკური რეჟიმი მკაცრდებოდა, იზრდებოდა რეპრესიების ახალი ტალღა.

2.3. რეპრესიების ახალი ტალღა

„გულაგის“ სისტემამ მწვერვალს მიაღწია სწორედ ომის შემდგომ წლებში. 1930-იანი წლების შუა ხანების პატიმრებს დაემატა მილიონობით ახალი „ხალხის მტერი“. ერთ-ერთი პირველი დარტყმა გერმანელთა ტყვეობაში მყოფმა საბჭოთა მეომრებმა მიიღეს, ბევრი მათგანი გერმანული ბანაკებიდან განთავისუფლების შემდეგ საბჭოთა ბანაკებში აღმოჩნდნენ. იქვე გააგზავნეს „უცხო ელემენტები“ ბალტიის რესპუბლიკებიდან, დასავლეთ უკრაინიდან და დასავლეთ ბელორუსიიდან.

1948 წელს შეიქმნა სპეციალური რეჟიმის ბანაკები მათთვის, ვინც გასამართლებული იყო „ანტისაბჭოთა საქმიანობისა“ და „კონტრრევოლუციური აქტებისთვის“. ამ ბანაკებში გამოიყენებოდა პატიმრებზე ზემოქმედების განსაკუთრებით დახვეწილი მეთოდები. პოლიტიკურ პატიმრებს არ სურდათ თავიანთ მდგომარეობასთან შეგუება და აჯანყებებს აწყობდნენ, ზოგჯერ პოლიტიკური ლოზუნგებითაც. ამ აჯანყებებიდან ყველაზე ცნობილია გამოსვლები პეჩორაში (1948), სალეხარდში (1950), კინგირში (1952), ეკიბასტუზში (1952), ვორკუტასა (1953) და ნორილსკში (1953).

პოლიტპატიმრებთან ერთად ომის შემდეგ ბანაკებში აღმოჩნდა ბევრი სხვა ადამიანიც. მაგალითად, საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1948 წლის 2 ივნისის დადგენილებით, ადგილობრივ ხელისუფლებას უფლება მიეცა, შორეულ რეგიონებში გადაესახლებინა პირები, რომლებიც „ბოროტად თავს არიდებენ შრომით საქმიანობას სოფლის მეურნეობაში“.

სტალინს ეშინოდა ომის დროს სამხედროების გაზრდილი პოპულარობის. ომის ბოლოს შეიარაღებულ ძალებში იყო 12 საბჭოთა კავშირის მარშალი, 3 მთავარი მარშალი და 12 ჯარის სახეობის მარშალი, 2 ფლოტის ადმირალი და 5597 გენერალი და ადმირალი. ომის შემდეგ უშიშროების მკაცრი მეთვალყურეობის ქვეშ აღმოჩნდა გ. ჟუკოვი. 1945 წლის 27 ივნისს მან მოსკოვის ახლოს, თავის აგარაკზე მიიწვია სტუმრები, მათ შორის სამხედროები: ს. ბოგდანოვი, ვ. სოკოლოვსკი, ვ. ჩუიკოვი. ისინი გამარჯვებას ზეიმობდნენ და განადიდებდნენ ჟუკოვს, მას გერმანიაზე გამარჯვების მომპოვებლად მიიჩნევდნენ. მეორე დღეს მათი საუბრების ჩანაწერს სტალინი გაეცნო და ეს გახდა ჟუკოვით უკმაყოფილების ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი. დასავლეთის პროპაგანდა ცეცხლზე ნავთს ასხამდა და აცხადებდა, რომ სამხედროები ხელისუფლებაში მოსვლას ეცდებოდნენ.

ჟუკოვის კომპრომეტირებისთვის გამოიყენეს ე.წ. ავიატორთა საქმე. 1946 წლის დასაწყისში დაპატიმრებულმა ავიაციის მარშალმა ა. ხუდიაკოვმა სამხედრო-საჰაერო ძალების სარდალ ა. ნოვიკოვს, საავიაციო მრეწველობის სახალხო კომისარს, ა. შახურინს ბრალი დასდო იმაში, რომ შეიარაღებაში იღებდნენ დეფექტების მქონე თვითმფრინავებს, რასაც კატასტროფები მოსდევდა. ნოვიკოვი, შახურინი და მათი 5 თანამშრომელი გაასამართლეს და სხვადასხვა ვადით პატიმრობა მიუსაჯეს. ჩრდილი მიადგათ მალენკოვსა და ბერიას, რომლებიც პასუხისმგებელნი იყვნენ საავიაციო მრეწველობაზე. გამოძიების დროს „ჩვენებები მიიღეს“ ჟუკოვის წინააღმდეგაც, რომ ის „ამცირებდა ომში უმაღლესი მთავარსარდლის ხელმძღვანელ როლს“.

1946 წლის გაზაფხულზე დააპატიმრეს გერმანიაში მყოფი საბჭოთა ჯარების ჯგუფში 74 გენერალი და ოფიცერი. მათ ბრალად ედებოდათ გერმანიიდან და ავსტრიიდან სხვადასხვა ქონების, ავეჯის, სურათების, ძვირფასეულობის გამოტანა. მაგრამ მალე ბრალი დასდეს იმაში, რომ ჟუკოვის ხელმძღვანელობით სამხედროები აწყობდნენ მთავრობის საწინააღმდეგო შეთქმულებას.

ჟუკოვი გაიწვიეს გერმანიიდან და 1946 წლის მარტში დანიშნეს სახმელეთო ჯარების მთავარსარდლად. 1946 წლის 1 ივნისს უმაღლეს სამხედრო საბჭოს სხდომაზე შედგა ჟუკოვის საქმის გარჩევა. მის წინააღმდეგ ბრალდებებს მხარი დაუჭირეს მალენკოვმა და მოლოტოვმა. მაგრამ მარშლებმა: კონევმა, ვასილევსკიმ, როკოსოვსკიმ და რიბალკომ გამორიცხეს, რომ ჟუკოვს რაიმე შეთქმულებაში მიეღო მონაწილეობა. განხილვა დამთავრდა სტალინის დასკვნით: „ამხანაგო ჟუკოვ, გარკვეული დროით მოგიწევთ მოსკოვის დატოვება“.

1946 წლის 3 ივნისს ჟუკოვი დაინიშნა ოდესის სამხედრო ოლქის სარდლად, მაგრამ საქმე ამით არ დამთავრებულა. მის წინააღმდეგ ახალი ბრალდებები წამოაყენეს – გერმანიიდან პირადი საჭიროებისათვის დიდი ოდენობით სხვადასხვა ფასეულობის გამოტანის თაობაზე. 1947 წლის თებერვალში ჟუკოვი გამოიყვანეს ცენტრალური კომიტეტის წევრობის კანდიდატთა რიცხვიდან, 1948 წლის იანვარში კი დანიშნეს ნაკლებად პრესტიჟულ ურალის სამხედრო ოლქის სარდლად.

ომის შემდეგ ინტრიგის მსხვერპლი გახდნენ გენერალიტეტის სხვა წარმომადგენლებიც. გ. კულიკი და ვ. გორდონი ამხილეს როგორც „საბჭოთა კავშირში კაპიტალიზმის რესტავრაციის მომხრეები“; ადმირალი კუზნეცოვი და მისი თანამშრომლები ბრალდებულები აღმოჩნდნენ იმაში, რომ ომის დროს სამხედრო-ტექნიკური ინფორმაციის გაცვლის ფარგლებში, მათ მოკავშირეებს გადასცეს პარაშუტიანი ტორპედოს ნახაზები.

რეპრესიები შეეხო პარტიულ ფუნქციონერთა ნაწილსაც, განსაკუთრებით მათ, ვინც ეს-წრაფოდა მეტ დამოუკიდებლობას ცენტრალური ხელისუფლებისაგან. დააპატიმრეს მრავალი პარტიულ-სახელმწიფო მოღვაწე, რომლებიც ლენინგრადის პარტიულ ორგანიზაციაში შედიოდ-ნენ და მიიჩნეოდნენ საკ. კპ(ბ)-ის პოლიტბიუროს წევრის და ცენტრალური კომიტეტის მდივნის, ა. ჟდანოვის გუნდში. 1948 წლის 31 აგვისტოს ჟდანოვის მოულოდნელი გარდაცვალების შემდეგ „ლენინგრადის საქმეზე“ დაახლოებით 2 ათასი ადამიანი დააპატიმრეს. მათგან 200 გაასამარ-თლეს და დახვრიტეს, მათ შორის: რუსეთის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე მ. როდიონოვი, პოლიტბიუროს წევრი და საბჭოთა კავშირის სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტის თავმჯდომარე ნ. ვოზნესენსკი, საკ. კპ (ბ)-ს ცენტრალური კომიტეტის მდივანი ა. კუზნეცოვი.

ჟდანოვი და სტალინი

ვოზნესენსკი და კალინინი

„ლენინგრადელთა“ წინააღმდეგ მრავალი ბრალდება წამოაყენეს. მაგალითად, ვოზნეესენსკის ბრალი დასდეს სახელმწიფო გეგმების შეგნებულად შემცირებაში, სტატისტიკური მონაცემების ფალსიფიცირებასა და საიდუმლო დოკუმენტების დაკარგვაში.

მთავარი ბრალდება „ლენინგრადელთა“ წინააღმდეგ მაინც შემდეგი იყო: თითქოს კუზნეცოვის ჯგუფში ხშირად განიხილებოდა ცალკე რუსეთის კომუნისტური პარტიისა და რუსეთის კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის შექმნის საკითხი.[1] მათ ასევე „უნდოდათ“ რუსეთის დედაქალაქად ლენინგრადის გამოცხადება. თურმე „ლენინგრადელები“ ბრალს სდებდნენ საბჭოთა კავშირის ხელისუფლებას ანტირუსული პოლიტიკის გატარებაში. რუსეთის კომპარტიის შექმნის შემთხვევაში კი მას სათავეში ჟდანოვი უნდა ჩასდგომოდა. ეს ბრალდებები მალენკოვმა და ბერიამ „ჩამოაყალიბეს“. სტალინმა ნება არ დართო, რომ ეს ბრალდებები გაეხმაურებინათ, მაგრამ რეპრესიები „ლენინგრადელთა“ წინააღმდეგ არ შეუჩერებია.

ასეთი მაღალი რანგის თანამდებობის პირების დაპატიმრების შემდეგ, 1950 წლის იანვარში, აღადგინეს სიკვდილით დასჯა, რომელიც გაუქმდა 1947 წლის 26 მაისს.

„ლენინგრადის საქმე“ ასახავდა პარტიის უმაღლეს ეშელონში მიმდინარე ბრძოლას, ეს ანგარიშსწორება მკაცრი გაფრთხილება უნდა ყოფილიყო ყველასთვის, ვინც კი თუნდაც რაიმეს გაიფიქრებდა „ხალხთა ბელადისგან“ განსხვავებით.

მომზადებული პროცესებიდან უკანასკნელი აღმოჩნდა **„ექიმთა საქმე“** (1953). ექიმებს ბრალი ედებოდათ უმაღლესი ხელმძღვანელობის არასწორ მკურნალობაში, რასაც შედეგად მოჰყვა ზოგიერთი გამოჩენილი მოღვაწის სიკვდილი. „ექიმთა საქმე“ ემყარებოდა ექიმ ი. ეტინგერის ჩვენებას. პოლიტბიურომ სასწრაფოდ შექმნა კომისია მალენკოვის, ბერიას, უშიშროების ახალი მინისტრის, ს. იგნატიევის შემადგენლობით. გამოძიებამ „დაადგინა“, რომ „ექიმმა მავნებლებმა“ არასწორი მკურნალობით მოკლეს ა. შჩერბაკოვი, ა. ჟდანოვი და იმავეს უპირებდნენ სხვა უმაღლესი თანამდებობის პირებს და ხელისუფლების სათავეში უნდა მოეყვანათ უშიშროების მინისტრი აბაკუმოვი.

„ექიმთა საქმე“ საბაბი აღმოჩნდა სტალინის პირადი დაცვის სათავეში მყოფ ნ. ვლასიკისა და ა. პოსკრებიშევის დისკრედიტაციისათვის. ვლასიკი სტალინის დაცვას მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში ედგა სათავეში, პოსკრებიშევი კი 1935 წლის აგვისტოდან ხელმძღვანელობდა სტალინის კანცელარიას.

სტალინისთვის ვერსია უშიშროების სამინისტროში არსებული შეთქმულების თაობაზე კარგი საბაბი აღმოჩნდა იმისათვის, რომ ხელისუფლებისგან საბოლოოდ ჩამოეცილებინა მოლოტოვი, ვოროშილოვი, მიქოიანი, კაგანოვიჩი, ანდრეევი და მრავალი სხვა მოღვაწე, რომელთაც ებრაელი ნათესავები ჰყავდათ.

1952 წლის 16 ოქტომბერს პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმზე სტალინმა მკაცრად გააკრიტიკა მოლოტოვი და მიქოიანი, მათ ბრალი დასდო ამერიკული იმპერიალიზმის წინაშე ლაჩრობასა და კაპიტულანტობაში. მოლოტოვს უხეშ შეცდომად ჩაეთვალა „ებრაელთა უკანონო პრეტენზიების ადვოკატობა ჩვენს საბჭოთა ყირიმზე“. საჯაროდ გამოუცხადა პოლიტიკური უნდობლობა ვოროშილოვს. მიქოიანს კი ბრალი დაედო ტროცკისტულ შეცდომებში.

მწერალმა კონსტანტინე სიმონოვმა, პლენუმის მონაწილემ, თავის დღიურში ჩაწერა: „ყველასთვის გასაგები იყო, რომ სტალინს არ სურდა, მის შემდეგ პირველ პირად მოლოტოვი

[1] საკავშირო კომუნისტურ პარტიაში არსებობდა მოკავშირე რესპუბლიკების კომპარტიები, მაგრამ არ იყო რუსეთის კომპარტია და მისი ხელმძღვანელი ორგანოები.

დარჩენილიყო“. მოგვიანებით კი თავად მოლოტოვი იგონებდა: „სტალინს კიდევ ერთი-ორი წელი რომ ეცოცხლა, მე ვერ გადავრჩებოდი“.

პლენუმზე შეიქმნა ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის ბიურო, რომელშიც სტალინის გარდა შევიდნენ მხოლოდ ბერია, ბულგანინი, კაგანოვიჩი, მალენკოვი, საბუროვი და ხრუშჩოვი.

სულ 1948–1953 წლებში რეპრესიების მსხვერპლი გახდა 6,5 მილიონი ადამიანი.

„გულაგი“ ეს იყო:
• 56 ბანაკი ათასობით განყოფილებითა და პუნქტით • 425 კოლონია • 2000-ზე მეტი სპეცკომენდატურა • სულ პატიმრობის 30 ათასზე მეტი ადგილი

2.4. ნაციონალური პოლიტიკა

სხვა ცვლილებებთან ერთად ომმა გამოიწვია ხელისუფლების მხრიდან უკონტროლო იდეური და პოლიტიკური მოძრაობების გაზრდა, მათ შორის ეროვნულისაც. ამ მოძრაობებმა განსაკუთრებული აქტიურობა შეიძინა 1939–1940 წლებში საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში შესულ ტერიტორიებზე, სადაც მიმდინარეობდა ბრძოლა კოლექტივიზაციისა და სოვეტიზაციის წინააღმდეგ. მოძრაობების საწინააღმდეგოდ ტარდებოდა რეპრესიები. 1950 წლისათვის დასავლეთ უკრაინაში დააპატიმრეს და გადაასახლეს დაახლოებით 300 ათასი ადამიანი, 400 ათასი ლიტველი, 150 ათასი ლატვიელი, 50 ათასი ესტონელი. პარალელურად ტარდებოდა საყოველთაო კოლექტივიზაცია, რომელიც ომმა შეწყვიტა.

ომის წლებში გადაასახლეს ვოლგისპირეთის გერმანელები, ყირიმელი თათრები, ჩეჩნები, ინგუშები, ყალმუხები, ყარაჩაელები, ბალყარელები. ომის შემდგომ წლებში ძალადობრივი დეპორტაციები შეეხო სხვა ეთნოსებსაც (მაგალითად, მოლდოველებს).

1944–1952 წლებში დასავლეთ უკრაინასა და ბალტიის ქვეყნებში გრძელდებოდა ბრძოლა ეროვნული მოძრაობის წინააღმდეგ. ათასობით ადამიანი, რომლებიც გერმანელების მხარეზე იბრძოდნენ, ტყეებში წავიდა და ბრძოლას აგრძელებდა ოკუპანტების წინააღმდეგ. 1944–1952 წლებში დასავლეთ უკრაინიდან გაასახლეს 203662 ადამიანი.

„ხალხთა მეგობრობის“ სტალინური ეროვნული დოქტრინა დამთავრდა 1945 წლის 24 მაისს, როდესაც სტალინმა წარმოთქვა ცნობილი სადღეგრძელო რუსი ხალხის სადიდებლად. სტალინმა რუს ხალხს ომის საწყის პერიოდში მოთმინებისთვის მადლობა გადაუხადა და რუსები „ხელმძღვანელ ხალხად“ გამოაცხადა საბჭოთა კავშირის ყველა სხვა ხალხისთვის. ეს იყო რუსული დიდმპყრობელური შოვინიზმის აღორძინება, რასაც მოწონება მოჰყვა რუსული საზოგადოების არცთუ მცირე ნაწილში.

გაძლიერდა ზეწოლა ეროვნულ ინტელიგენციაზე, პატარა ხალხების ტრადიციებსა და კულტურაზე. მაგალითად 1951 წელს დაიწყო მუსლიმი ხალხების ეროვნული ეპოსის კრიტიკა, როგორც „კლერიკალურის და ანტიხალხურისა“.

განსაკუთრებით მასშტაბური ხასიათი მიიღო ებრაული ეროვნების წარმომადგენელთა მიმართ ნეგატიურმა დამოკიდებულებამ. ომის წლებში შეიქმნა **ებრაული ანტიფაშისტური კომიტეტი** (მას სათავეში ედგა ცნობილი მსახიობი სოლომონ მიხოელსი). ომის შემდეგ კომიტეტის

წარმომადგენლები წინადადებას აყენებდნენ, შექმნილიყო ებრაელთა ავტონომია ყირიმში ან ვოლგისპირეთში. ეს ხელისუფლებამ წარმოადგინა როგორც შეთქმულების დამადასტურებელი საბუთი. 1948 წელს მიხოელსი მოკლეს, როგორც ვარაუდობენ, უშიშროების აგენტებმა.

მიხოელსის სიკვდილის შემდეგ აქტიურად დაიწყო ებრაელთა კომიტეტის დევნა. თავად მიხოელსს სიკვდილის შემდეგ ბრალი დასდეს, რომ ცდილობდა, ებრაელთა ინტერესებში გამოეყენებინა სტალინის ქალიშვილი სვეტლანა და მისი ქმარი გ. მოროზოვი.

1948–1949 წლებში სახელმწიფო ანტისემიტიზმი გამოიხატა „კოსმოპოლიტიზმთან ბრძოლის" კამპანიაში, „რუსული კულტურისა და მეცნიერების დაცვაში", რომელიც თითქოსდა ებრაელების მიერ იყო ოკუპირებული. სტუდენტები და ასპირანტები „ამხელდნენ" თავიანთ მასწავლებლებს.

ებრაელთა ანტიფაშისტური კომიტეტის საქმიანობისთვის ბოლოს მოღება მას შემდეგ გადაწყვიტეს, რაც შეიქმნა ისრაელის სახელმწიფო (1948 წლის 14 მაისი) და როცა 1948 წლის სექტემბერში მოსკოვში ჩამოვიდა ისრაელის ელჩი გოლდა მეერსონი (მეირი 1956 წლიდან). სტალინს არ მოეწონა, რომ მეერსონმა მეგობრული ურთიერთობები დაამყარა მოლოტოვის ცოლთან პ. ჟემჩუჟინასთან. აღმოჩნდა, რომ საბჭოთა კავშირში მცხოვრები მრავალი ებრაელი მზად იყო, ისტორიულ სამშობლოში გადასახლებულიყო ან მოხალისედ წასულიყო არაბების წინააღმდეგ ომში. ეს ყველაფერი შეფასდა სოციალისტური სამშობლოს ღალატად.

საბჭოთა ხელმძღვანელობა ცდილობდა, ისრაელი თავისი გავლენის ქვეშ მოექცია, ეხმარებოდა იარაღით. ასევე შესთავაზა პალესტინელი დევნილი არაბები (500 ათასზე მეტი) გადაესახლებინათ შუა აზიაში და იქ შეექმნათ არაბთა მოკავშირე რესპუბლიკა ან ავტონომიური ოლქი. ასეთი წინადადება 1948 წლის ივნისში გაეროს უშიშროების საბჭოს სხდომაზე წამოაყენა საბჭოთა წარმომადგენელმა დ. მანუილსკიმ, მაგრამ ამას ენთუზიაზმით არ შეხვედრიან.

1948 წლის ნოემბრიდან დაიწყო ანტიფაშისტური კომიტეტის წევრებისა და ებრაელი ინტელიგენციის სხვა წარმომადგენლების დაპატიმრება, როგორც „უეროვნებო" ადამიანებისა. მათ ბრალი ედებოდათ „კოსმოპოლიტიზმში"[1]. 1952 წლის მაის-ივლისში ჩატარდა დახურული სასამართლო პროცესი, რომელზეც კომიტეტის ლიდერებს დახვრეტა მიესაჯათ.

ებრაელთა საქმეს მოჰყვა ებრაელთა შემცირება პარტიულ და სახელმწიფო აპარატში. მაგალითად, 1945–1952 წლებში საკავშირო სამინისტროებსა და უწყებებში ებრაელთა რიცხვი შემცირდა 516-იდან 190-ამდე (თანამდებობაზე მყოფ პირთა საერთო მასაში 12,9%-იდან 3,9%-ამდე). საწარმოებისა და მშენებლობების ხელმძღვანელებში ებრაელთა წილი იმავე პერიოდში 12,3%-იდან 4,6%-ამდე შემცირდა. ებრაელთა წილი საოლქო, სამხარეო და მოკავშირე რესპუბლიკების კომპარტიის ცენტრალურ კომიტეტებში იმავე პერიოდში შემცირდა 1,3%-იდან 0,1%-ამდე. მეცნიერებათა აკადემიის ინსტიტუტებში 1946–1948 წლებში ჩატარდა ატესტაცია, ებრაელები მოხსნეს განყოფილებების, ლაბორატორიების, სექციების ხელმძღვანელობიდან. შედეგად, რუსების წილი 73,6%-იდან 80%-ამდე გაიზარდა. ეს კამპანია ბევრი უნიჭო კარიერისტის დაწინაურების მიზეზი გახდა.

„ებრაელთა საქმეს" შეეწირა სახელმწიფო უშიშროების მინისტრი ვ. აბაკუმოვი, რომელიც 1951 წლის ივნისში დააპატიმრეს. მის წინააღმდეგ მალენკოვი მოქმედებდა. აბაკუმოვს ბრალი დასდეს, რომ ის შეგნებულად აფერხებდა „ებრაელი ნაციონალისტების" საქმის გამოძიებას, რის შემდეგაც მას მრავალი სხვა ბრალდებაც წაუყენეს.

[1] კოსმოპოლიტიზმი – 1940-იანი წლების ბოლოდან გამოიყენებოდა პოლიტიკური ბრალდების სახით და ნიშნავდა არაპატრიოტულ ქცევასა და აზროვნებას.

შეკითხვები

1. რა იყო ომის დემოკრატიული იმპულსი?

2. ომის შემდგომ პერიოდში დემოკრატიული და ტოტალური ტენდენციების ბრძოლა რატომ დამთავრდა რეპრესიების ახალი ტალღით?

3. დაასახელეთ ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური სისტემის გაძლიერების დამადასტურებელი კონკრეტული ფაქტები.

3. იდეოლოგია და კულტურა

3.1.„რკინის ფარდის“ აღდგენა

ომმა გააღვიძა იმედები პარტიულ-იდეოლოგიური წნეხის შესუსტების თაობაზე. კულტურის მოღვაწეები იმედოვნებდნენ, რომ ომის წლებში გამოკვეთილი ტენდენცია საზოგადოების სულიერი ცხოვრების კონტროლის შემცირებისა კვლავაც გაგრძელდებოდა. მოკავშირეობამ დასავლეთის დემოკრატიებთან, ისევე როგორც წითელი არმიის საზღვარგარეთულმა ლაშქრობამ შესაძლებელი გახადა კულტურული კონტაქტების დამყარება მათთან.

მაგრამ ამ იმედებს ასრულება არ ეწერათ. ურთიერთობა საბჭოთა კავშირსა და მის სამხედრო მოკავშირეებს შორის სწრაფად გაფუჭდა. 1946 წლის ზაფხულიდან ქვეყანაში გაიშალა ფართო შეტევა სამამულო კულტურაზე „დასავლური გავლენის“ წინააღმდეგ. არსებითად იგულისხმებოდა სრული პარტიულ-პოლიტიკური კონტროლის დამყარება ინტელიგენციაზე. „მედასავლეთეობის“ წინააღმდეგ ლაშქრობას სათავეში ჩაუდგა საკ. კპ(ბ)-ის ცენტრალურ კომიტეტში იდეოლოგიაზე პასუხისმგებელი ანდრეი ჟდანოვი.

ჟდანოვი მოქმედებდა სტალინის პირადი მითითებების შესაბამისად, მაგრამ ამ პოლიტიკამ „ჟდანოვშჩინის“ სახელი მიიღო და ეს ტერმინი შევიდა ევროპულ ენებში. ამით აღინიშნება კომუნისტური პოლიტიკა კულტურის სფეროში, რომელიც ემყარება ცენზურას, რეპრესიებს, აკრძალვებსა და დიქტატს.

„რკინის ფარდა“ საბოლოოდ აღდგა 1948 წლის ბოლოდან გაშლილი „კოსმოპოლიტიზმის“ წინააღმდეგ ბრძოლის დროს. საბჭოთა კავშირი კვლავ აღმოჩნდა დასავლეთისგან არა მარტო იდეოლოგიურ, არამედ კულტურულ იზოლაციაში.

საბჭოთა მოქალაქეების უცხოელებისაგან იზოლაციის კურიოზულ ზომას წარმოადგენდა 1947 წლის 15 თებერვალს მიღებული ბრძანებულება, რომელიც საბჭოთა მოქალაქეების უცხოელებთან ქორწინების რეგისტრაციას კრძალავდა. ეს დადგენილება მხოლოდ სტალინის სიკვდილის შემდეგ, 1953 წლის სექტემბერში გაუქმდა.

3.2. ლიტერატურა

ომის შემდგომ მოსკოვსა და ლენინგრადში ხშირად იმართებოდა პოეტური და ლიტერატურული საღამოები. 1946 წლის აპრილში მოსკოვში შედგა პოეტ ანა ახმატოვას

პოეზიის საღამო, რომლის დროსაც დარბაზი ფეხზე წამოდგა და დიდხანს უკრავდა ტაშს. როდესაც ამის შესახებ სტალინს მოახსენეს, მას უკითხავს: „ვინ იყო დარბაზის ფეხზე წამოდგომის ორგანიზატორი?“

ერთ-ერთი პირველი დარტყმა ლიტერატურას მიაყენეს. 1946 წლის 9 აგვისტოს კრემლში შედგა ცენტრალური კომიტეტის ორგბიუროს სხდომა, სადაც სტალინმა სასტიკად გააკრიტიკა ანა ახმატოვა და მიხაილ ზოშჩენკო, რომლის ირონიულმა მოთხრობებმა სტალინი გააცოფა. ცხადი გახდა, რომ საბჭოთა ლიტერატურას რეპრესიების ახალი ტალღა ატყდებოდა თავს.

1946 წლის 14 აგვისტოს საკ. კპ (ბ)-ის ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღო დადგენილება ჟურნალების: „ზვეზდისა“ და „ლენინგრადის“ შესახებ. ამ გამოცემებს ბრალი ედებოდათ „პარტიის სულისთვის უცხო“ იდეების პროპაგანდაში, სალიტერატურო ტრიბუნის დათმობაში „უიდეო, იდეოლოგიურად მტრული ნაწარმოებებისთვის“. დადგენილებაში განსაკუთრებით აკრიტიკებდნენ მ. ზოშჩენკოს და ა. ახმატოვას. ამ საკითხზე მოხსენებით გამოვიდა ა. ჟდანოვი. ყველას უნდა გაეგო, რომ „სოციალისტური რეალიზმის“ პრინციპები – იდეურობა, კლასობრივი მიდგომა და პარტიულობა – კვლავაც ხელშეუხებელი იყო.

ჟურნალი „ლენინგრადი“ დახურეს, ხოლო ჟურნალ „ზვეზდაში“ ხელმძღვანელობა შეცვალეს.

მკაცრად გააკრიტიკეს ის მწერლებიც კი, რომელთა შემოქმედებაც სავსებით პასუხობდა პარტიის მოთხოვნებს. მაგალითად, მწერალთა კავშირის თავმჯდომარე ა. ფადეევი გააკრიტიკეს რომან „ახალგაზრდა გვარდიის“ თავდაპირველი ვარიანტისთვის, რომელშიც არასაკმარისად იყო ნაჩვენები ახალგაზრდა იატაკქვეშელებისათვის პარტიული ხელმძღვანელობა. პოეტი მ. ისაკოვსკი გააკრიტიკეს პესიმიზმისათვის, რომელიც ჩანდა ლექსებში: „მტრებმა დაწვეს მშობლიური ხატა...“

გააკრიტიკეს დრამატურგი ა. შტეინი, მწერლები: ი. გერმანი, ე.კაზაკევიჩი, მ. სლონიმსკი. ლიტერატურული კრიტიკა გადაიზარდა რეპრესიებში. „კოსმოპოლიტებთან“ ბრძოლის დროს დახვრიტეს პ. მარკიში და ლ. კვისტო; „საქმეები“ იყო აღძრული და მიდიოდა გამოძიება ი. ერენბურგის, ვ. გროსმანის, ს. მარშაკის წინააღმდეგ.

3.3. თეატრი და კინო

ლიტერატურის კვალდაკვალ „პარტიული ხელმძღვანელობა გაძლიერდა“ თეატრსა და კინოზე. 1946 წლის 26 აგვისტოს საკ. კპ(ბ)-ის ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღო დადგენილება „დრამატული თეატრების რეპერტუარისა და მისი გაუმჯობესების ღონისძიებათა შესახებ“. მასში დაგმობილი იყო ქვეყნის თეატრებში კლასიკური რეპერტუარის სიჭარბე, რაც ხდებოდა იმ პიესების ხარჯზე, რომლებიც ეძღვნებოდა „კომუნიზმისთვის ბრძოლის პათოსს“. ხოლო ის არცთუ ბევრი პიესა, რომლებიც თანამედროვეობას ეძღვნებოდა, გაკრიტიკებული იყო როგორც სუსტი და უიდეო, რომლებშიც საბჭოთა ადამიანები წარმოდგენილი იყვნენ „პრიმიტივებად და დაბალკულტურულებად, ობივატელური გემოვნებითა და ჩვევებით“, მოვლენები გადმოცემული იყო „გამოგონილად და ყალბად“. გაკრიტიკებული იყო ხელოვნების საქმეთა კომიტეტი რეპერტუარში ისეთი პიესების ჩართვის გამო, რომლებიც ახდენდნენ „მეფეების, ხანების,

დიდებულების ცხოვრების იდეალიზებას“, ასევე „ბურჟუაზიული დასავლეთელი დრამატურგების პიესების“ დადგმის გამო, სადაც „ღიად ქადაგებენ ბურჟუაზიულ შეხედულებებსა და მორალს“.

1946 წლის 4 სექტემბერს გამოვიდა ცენტრალური კომიტეტის ახალი დადგენილება, რომელიც ეძღვნებოდა რამდენიმე კინოფილმის კრიტიკას, მათ შორის იყო:

- ლ. ლუკოვის „დიდი ცხოვრება“ (მე-2 სერია), რომელიც ეძღვნებოდა ომის შემდეგ დონბასის აღდგენას. ფილმი გააკრიტიკეს „პარტიული მუშაკების ყალბად წარმოდგენის“ გამო, ასევე არ იყო ნაჩვენები „თანამედროვე დონბასი მისი მოწინავე ტექნიკითა და კულტურით, რაც სტალინური ხუთწლედების განმავლობაში შეიქმნა“;

- ვ. პუდოვკინის „ადმირალი ნახიმოვი“;

- ს. ეიზენშტეინის „ივანე მრისხანე“ (მე-2 სერია) – სტალინის აზრით, ამ ფილმში შეიქმნა მეფის ყალბი სახე – გაუბედავისა და სუსტი ხასიათისა. არასწორი, ნეგატიური ფორმით იყო წარმოდგენილი ოპრიჩნინა. ზოგის აზრით, ამ ფილმში სტალინმა საკუთარ მმართველობასთან პარალელები დაინახა;

გააკრიტიკეს კინორეჟისორები: გ. კოზინცევი, ლ. ტრაუბერგი და სხვები.

სტალინმა განაცხადა, რომ საბჭოთა კინემატოგრაფი მხოლოდ „შედევრებს“ უნდა ქმნიდეს. შედეგად, ყოველწლიურად გამოსული ფილმების რაოდენობა წელიწადში მხოლოდ 7–9-ს შეადგენდა.

პარტიული ხაზის დასაცავად სპეციალურად შეიქმნა ყოველკვირეული „კულტურა და ცხოვრება“, რომელმაც 1946 წლის ბოლოს მოითხოვა თეატრების რეპერტუარებიდან ყველა უცხოელი ავტორის პიესის ამოღება.

3.4. მუსიკა

1947 წლის ბოლოს მკაცრი იდეოლოგიური პრესი თავს დაატყდა საბჭოთა მუსიკოსებს. საბაბი გახდა სამი ნაწარმოების შესრულება, რომლებიც ხელისუფლების შეკვეთით ოქტომბრის რევოლუციის 30-ე წლისთავისთვის შეიქმნა: ს. პროკოფიევის მე-6 სიმფონია, ა. ხაჩატურიანის „პოემები“ და ვ. მურადელის ოპერა „დიდი მეგობრობა“. მურადელი გააკრიტიკეს იმიტომ, რომ 1918–1920 წლების წარმოჩენისას ქართველი და ოსი წარმოადგინა რუსების მტრად, „მაშინ, როდესაც ხალხთა მეგობრობას ჩრდილოეთ კავკასიაში ხელს უშლიდნენ ინგუშები და ჩეჩნები“.

1948 წლის თებერვალში საკ კპ(ბ)-ის ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღო დადგენილება „საბჭოთა მუსიკაში დეკადენტური ტენდენციების შესახებ“. მასში მურადელი გააკრიტიკეს იმის გამო, რომ უგულებელყოფილი იყო კლასიკური ოპერისა და, განსაკუთრებით, რუსული კლასიკური ოპერის საუკეთესო ტრადიციები და გამოცდილება. გაკრიტიკებული იყო სხვა კომპოზიტორებიც, იმის გამო, რომ იდგნენ „ფორმალურ, ანტიხალხურ მიმართულებაზე“ – ს. პროკოფიევი, დ. შოსტაკოვიჩი, ა. ხაჩატურიანი, ნ. მიასკოვსკი.

ეს ყოველივე არა მარტო აღარიბებდა ქვეყნის კულტურულ ცხოვრებას, არამედ მის იზოლირებასაც ახდენდა მსოფლიო კულტურის მიღწევებისგან. მიუხედავად დიქტატისა და იდეოლოგიური წნეხისა, იყო მიღწევებიც, პირველ რიგში, კლასიკური მემკვიდრეობის ათვისების საქმეში.

3.5. განათლება

ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ამოცანა იყო ომის მიერ დანგრეული საგანმანათლებლო სისტემის აღორძინება. ის იწყებოდა სკოლების მშენებლობით. 1946–1950 წლებში აშენდა 18,5 ათასი სკოლის შენობა. განუხრელად იზრდებოდა მეცნიერებისა და განათლებისთვის გამოყოფილი ხარჯები. ეს ხარჯები უკვე 1946 წელს წინა წელთან შედარებით 2,5-ჯერ გაიზარდა. დაიწყო ომის მიერ შეწყვეტილი სავალდებულო 7-წლიანი განათლების პროგრამის რეალიზება. 1952 წელს სავალდებულო გახდა 7-წლიანი განათლება.

ეკონომიკის აღდგენის ამოცანა მოითხოვდა მაღალი კვალიფიკაციის სპეციალისტების დიდ ოდენობას. 1946–1948 წლებში უმაღლესი სასწავლებლების რაოდენობამ გადააჭარბა ომამდელ დონეს, ხოლო სტუდენტთა რაოდენობის თვალსაზრისით, ეს მაჩვენებელი 1947 წელს იქნა მიღწეული. ადამიანთა დიდი ოდენობა სწავლობდა შეთავსებით, წარმოებაში მუშაობასთან ერთად. 1948 წელს სტუდენტების ოდენობამ გადააჭარბა ომამდელ მაჩვენებელს.

მე-4 ხუთწლედის ბოლოს უმაღლეს სასწავლებლებში მომზადდა 652 ათასი ინჟინერი, მასწავლებელი, ექიმები, აგრონომები და სხვა სპეციალისტები, ხოლო საშუალო სპეციალური განათლება მიიღო 1 მილიონ 278 ათასმა ადამიანმა. 1953 წელს საბჭოთა კავშირში იყო 4,5 მილიონი ადამიანი უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლებით.

გაიზარდა მოსახლეობის განათლებისა და ინფორმირების შესაძლებლობები რადიო და ტელემაუწყებლობით. 1945 წელს საბჭოთა კავშირში იყო რამდენიმე ასეული ტელევიზორი, 1953 წელს კი რამდენიმე ათეული ათასი.

3.6. სამეცნიერო დისკუსიები

ომის წლებში მეცნიერთა ცოდნა ხელისუფლებას დასჭირდა და მრავალი მათგანი პატიმრობიდან გაათავისუფლა. თანდათანობით, გარკვეულ ფარგლებში, ხდებოდა მეცნიერებაში თავისუფალი აზროვნების აღდგენა, რომლის გარეშეც იგი ვერ განვითარდებოდა. შემოქმედებითი ატმოსფერო არ გამქრალა ომის შემდეგაც, როდესაც გაიშალა დისკუსიები ისტორიკოსებს, ფილოსოფოსებს, ბიოლოგებს, ფიზიკოსებს, კიბერნეტიკოსებს,[1] ეკონომისტებს შორის.

განსაკუთრებით ტიპური აღმოჩნდა დისკუსია ბიოლოგიის პრობლემების შესახებ. მისი ინიციატორი იყო სოფლის მეურნეობის მეცნიერებათა საკავშირო აკადემიის პრეზიდენტი ტ. ლი-

[1] კიბერნეტიკა – მეცნიერება მართვის პროცესებისა და ინფორმაციის გადაცემის ზოგადი კანონზომიერებების შესახებ.

სენკო. პრესაში დაიწყო კრიტიკის კამპანია ფორმალური გენეტიკისა და მისი წარმომადგენლების წინააღმდეგ, რომლებიც ცდებს ატარებდნენ „ბუზ-დროზოფილებზე“. „ბუზების მოყვარულ – ადამიანის მოძულეთა“ კრიტიკა იმით დამთავრდა, რომ 1948 წელს აკადემიის სესიაზე გააკრიტიკეს აკადემიკოსები: ა. ჟებრაკი, პ. ჟუკოვსკი, ლ. ორბელი, ა. სპერანსკი, ი. შმალგაუზენი და მათი მიმდევრები (რამდენიმე ასეული ადამიანი). მასთან ერთად ხანგრძლივი დროით დავიწყებას მიეცა გენეტიკა.

1950 წელს სტალინმა პირადად მიიღო მონაწილეობა ენათმეცნიერების შესახებ მიმდინარე დისკუსიაში. დისკუსიის დროს მან „მეცნიერულად დაასაბუთა“ საბჭოთა კავშირში ურყევი და ძლიერი სახელმწიფოს არსებობის აუცილებლობა. ამით უარყო მარქსის თეზისი იმის თაობაზე, რომ კომუნიზმისკენ წინსვლასთან ერთად კვდომას იწყებს სახელმწიფო.

დისკუსია ისტორიულ მეცნიერებაში არსებითად დაყვანილ იქნა არსებული მდგომარეობის გამართლებაზე. ამ დისკუსიების დროს პროგრესულ მოღვაწეებად იქნნენ მიჩნეული ივანე მრისხანე და მისი ოპრიჩნიკები. ეროვნული მოძრაობის ლიდერები (მაგალითად შამილი) გამოცხადდნენ უცხოეთის მოსყიდულ აგენტებად. სრულად გამართლებულად და გარდაუვლად გამოცხადდა იაკობინელთა ტერორი საფრანგეთის დიდი რევოლუციის დროს. მრავალი სახელი და მოვლენა დიდი ხმით დაივიწყეს.

სასტიკად გააკრიტიკეს **გ. ალექსანდროვის** წიგნი „დასავლეთევროპული ფილოსოფიის ისტორია“ (1946). ის იყო საკ. კპ(ბ)-ის ცენტრალური კომიტეტის აგიტაციისა და პროპაგანდის განყოფილების უფროსი და წიგნის გაკრიტიკების შემდეგ ამ თანამდებობიდან გაათავისუფლეს. მას ბრალად დასდეს, რომ მოთმინებით ეკიდებოდა იდეალისტურ, ბურჟუაზიულ და დეკადენტურ ფილოსოფიას და სათანადოდ არ აკრიტიკებდა მას.

დისკუსია პოლიტიკური ეკონომიის საკითხებზე დაიწყო 1951 წლის ნოემბერში პოლიტიკური ეკონომიის სახელმძღვანელოს მომზადებასთან ერთად. ამ წიგნზე მუშაობა ჯერ კიდევ ომამდე დაიწყო. სტალინის დავალებით, მას წერდა ცნობილი ეკონომისტი ლ. ლეონტიევი. ომის შემდეგ მუშაობა გაგრძელდა, მაგრამ მომზადებული სახელმძღვანელოს არცერთი ვარიანტი სტალინს არ მოეწონა. 1950 წლის მაისში, პოლიტბიუროს გადაწყვეტილებით, სახელმძღვანელოს მომზადება დაევალა მეცნიერ-ეკონომისტთა ჯგუფს. ერთი წლის შემდეგ მომზადდა სახელმძღვანელოს მაკეტი, რომელიც დაეგზავნა პარტიულ და სამეურნეო მუშაკებს, სპეციალისტებს. 1951 წლის 10 ნოემბრიდან 8 დეკემბრამდე მიმდინარეობდა საკავშირო დისკუსია, რომელშიც მონაწილეობა მიიღო დაახლოებით 240-მა მეცნიერმა. დისკუსიის საფუძველზე მომზადდა წინადადებები სახელმძღვანელოს გაუმჯობესებასთან დაკავშირებით.

ამ დისკუსიას სტალინი გამოეხმაურა და 1952 წელს გამოვიდა სტალინის ნაშრომი „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები საბჭოთა კავშირში“. ეს აღმოჩნდა სტალინის უკანასკნელი თეორიული ნაშრომი. სტალინი უარყოფდა საბაზრო ეკონომიკის ნებისმიერ გამოვლინებას და ასაბუთებდა საბჭოთა კავშირის ეკონომიკური ცხოვრების კიდევ უფრო მეტად გასახელმწიფოებრიობას. მასში ჩამოყალიბებული იყო მნიშვნელოვანი პოლიტიკური დებულებაც: „ომების გარდაუვლობის აღმოსაფხვრელად საჭიროა იმპერიალიზმის განადგურება“.

სტალინმა უარყო მარქსიზმის კლასიკოსების ზოგიერთი დებულება. მაგალითად, არასწორად გამოაცხადა ენგელსის დებულება, რომლის თანახმადაც, სასაქონლო წარმოების ლიკვიდაცია სოციალისტური რევოლუციის პირველი პირობა უნდა გახდეს. სტალინი ამტკიცებდა, რომ

სასაქონლო წარმოების კანონები მოქმედებენ სოციალიზმის დროსაც, მაგრამ ეს შეზღუდულ ხასიათს ატარებს.

სტალინმა უარყო ენგელსის დებულება, რომ ქალაქსა და სოფელს შორის განსხვავების წაშლა დიდი ქალაქების დაღუპვას გამოიწვევს.

წამყვანი კაპიტალისტური ქვეყნების განვითარების პერსპექტივებთან დაკავშირებით სტალინი აცხადებდა, რომ „წარმოების მოცულობა ამ ქვეყნებში შემცირდებოდა“.

პოლიტბიუროს ზოგიერთი წევრი (მოლოტოვი, მიქოიანი) არ იყვნენ დარწმუნებულნი სტალინის ზოგიერთი დებულების სისწორეში. ეს გახდა მათთან სტალინის ურთიერთობების შემდგომი გაციების მიზეზი.

იმდროინდელი ხელისუფლებისთვის ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო დებულება საბჭოთა კავშირში კომუნიზმის აშენების შესაძლებლობის შესახებ კაპიტალისტური გარემოცვის არსებობის პირობებშიც კი. მოლოტოვის ინფორმაციით, სტალინი მუშაობდა ამ ნაშრომის მეორე ნაწილზე, მაგრამ ეს არ დაუმთავრებია.

პოლიტიკური ეკონომიის სახელმძღვანელო (1954) გადამუშავდა სტალინის დებულებების გათვალისწინებით. ეს იყო სოციალიზმის ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური სისტემის აპოლოგია და მისი თეორიული საფუძვლების სისტემატიური გადმოცემა. ამ სახელმძღვანელომ თითქმის უცვლელად 1985 წლამდე იარსება.

ომის შემდგომ წლებში კულტურის არსი და მისი ამოცანები არსებითად დაიყვანეს საზოგადოების აზროვნების დამუშავებაზე პარტიული იდეოლოგიის დასამკვიდრებლად. მეცნიერების ამოცანა იყო თავდაცვითი ამოცანების გადაწყვეტა და ასევე „პარტიული მიმართულების“ შენარჩუნება არა მხოლოდ ჰუმანიტარულ, არამედ საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებშიც.

ფაქტობრივად, გამოირიცხა სამეცნიერო კონტაქტები დასავლეთის მეცნიერებთან. 1947 წლის მაისში „ღირსების სასამართლო“ მოუწყეს მეცნიერებს ნ. კლიუევას და როსკინს, რომელთაც თითქოსდა ამერიკელებს გადასცეს კიბოს საწინააღმდეგო წამლის დამზადების საიდუმლო. სინამდვილეში მათ ამერიკულ ჟურნალში გამოაქვეყნეს სტატია საკუთარი გამოკვლევის თაობაზე, რასაც შემდგომში პრაქტიკული შედეგები არ მოუტანია. შემდეგ მოეწყო სხვა „ღირსების სასამართლოები“. შედეგად, საბჭოთა მეცნიერებს ეშინოდათ არა მარტო რაიმეს დაბეჭდვისა დასავლეთში, არამედ დასავლეთელ კოლეგებთან შეხვედრისაც კი.

შეკითხვები

1. რით აიხსნება იდეოლოგიური პრესის გაძლიერება მსოფლიო ომის შემდეგ?
2. რა იყო „კოსმოპოლიტიზმთან“ ბრძოლის გაძლიერების მიზეზები?
3. რატომ ცდილობდა ხელისუფლება ახალი სამეცნიერო მიმართულებების − გენეტიკის, კიბერნეტიკის და ა.შ. განადგურებას?

4. „ცივი ომის“ სათავეებთან

4.1. რა იყო „ცივი ომი“

მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ მალევე იჩინა თავი წინააღმდეგობამ გამარჯვებულ ქვეყნებს შორის. ამ პერიოდს „ცივი ომი“ ეწოდა. ეს ტერმინი პირველად გამოიყენა ცნობილმა ამერიკელმა ჟურნალისტმა უ. ლიპმანმა, რომელიც მასში გულისხმობდა მწვავე ბრძოლასა და კონფრონტაციას, „ცხელი“ საშუალებების გამოყენების, ანუ უშუალო საომარი მოქმედებების გარეშე.

„ცივი ომი“ – ეს იყო დაძაბული კონფრონტაციის მდგომარეობა კაპიტალისტურ და სოციალისტურ ქვეყნებს შორის აშშ-ითა და საბჭოთა კავშირით სათავეში.

დაპირისპირებამ, რომელიც 1945 წლის ბოლოს დაიწყო, თანდათან მოიცვა საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფერო. იდეოლოგიური თვალსაზრისით, საბჭოთა კავშირი მუდმივად გმობდა „ამერიკულ იმპერიალიზმს“, როგორც ყველა პროგრესული ძალის მთავარ მტერს.

თავის მხრივ, აშშ-ის ლიდერები და იდეოლოგები, ისევე როგორც მისი მოკავშირეები, საბჭოთა კავშირს უწოდებდნენ ტოტალიტარულ სისტემას და ბრალს სდებდნენ იმპერიულ და ექსპანსიონისტურ ზრახვებში და აქტიურად ნერგავდნენ ანტიკომუნისტურ განწყობას.

გაიარა ორმა-სამმა წელმა მეორე მსოფლიო ომის დამთავრებიდან და მსოფლიო გაიყო ორ მტრულ ბანაკად. აშშ-სა და საბჭოთა კავშირს შორის გაჩაღდა შეჯიბრი გამალებულ შეიარაღებაში.

„ცივი ომის“ მიზეზები იყო:

- ანტიჰიტლერული კოალიციის ქვეყნებს აღარ ჰყავდათ საერთო მტერი;
- წინააღმდეგობა კაპიტალისტურ და სოციალისტურ სისტემებს შორის;
- წინააღმდეგობა ტოტალიტარულ და დემოკრატიულ ქვეყნებს შორის;
- საბჭოთა კავშირისა და აშშ-ის სწრაფვა, დომინირებისთვის მიეღწიათ ომისშემდგომ მსოფლიოში;
- დასავლეთის ქვეყნების მიერ კომუნისტური იდეოლოგიის მიუღებლობა. შიში „წითელი საფრთხის“ წინაშე;
- მსოფლიო სოციალისტური სისტემის ჩამოყალიბება;
- საბჭოთა კავშირისა და აშშ-ის ხელმძღვანელების (სტალინი და ტრუმენი) პოლიტიკური ამბიციები.

საგარეო პოლიტიკური კონფრონტაციის პოლიტიკას საბჭოთა კავშირში თან სდევდა რეპრესიების გაძლიერება ქვეყნის შიგნით და ყოველივე განსხვავებული აზრის ჩახშობა. ინერგებოდა ანტიდასავლური განწყობა, გმობდნენ დასავლურ ცხოვრების წესს, მწვავედ აკრიტიკებდნენ ხელოვნებისა და ლიტერატურის იმ მოღვაწეებს, რომელთაც ბრალი ედებოდათ უცხოელების წინაშე „ქედის მოხრაში“.

მსგავსი პროცესი ვითარდებოდა დასავლეთში, საბჭოთა კავშირსა და კომუნისტებს აკრიტიკებდნენ აშშ-სა და დასავლეთ ევროპაში.

„ცივი ომის“ გაჩაღებაში საბჭოთა კავშირი და დასავლეთი ერთმანეთს ადანაშაულებდნენ. უკანასკნელ წლებში კი ისტორიკოსთა უმრავლესობა „ცივი ომის“ მიზეზებს ეძებს გეოპოლიტიკური და სამხედრო-სტრატეგიული ინტერესების შეჯახებაში, იდეოლოგიურ დაპირისპირებაში. ძნელია გამოყო კონკრეტული ლიდერებისა და ქვეყნების პასუხისმგებლობა ისეთ ხანგრძლივ და ღრმა დაპირისპირებაში, როგორიც „ცივი ომი“ იყო. ძალზე განსხვავებული იყო ორივე მხარის ბუნება და საზოგადოებრივი მოწყობა, ღირებულებითი ორიენტირები, ასევე ამბიციები და გეოპოლიტიკური მისწრაფებები.

„ცივ ომს“ თან ახლდა:
• შეიარაღებაში შეჯიბრი და გაძლიერებული მზადება „ცხელი ომისთვის“; • მეტოქეობა საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში; • მწვავე იდეოლოგიური ბრძოლა და გარეშე მტრის ხატის შექმნა; • მსოფლიოში გავლენის სფეროებისთვის ბრძოლა; • ლოკალური სამხედრო კონფლიქტები.

სტალინური ხელმძღვანელობის საგარეოპოლიტიკური კურსი (1945–1953)

აღმოსავლეთ ევროპაში სახალხო-დემოკრატიული რეჟიმების დამყარება	აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში სოციალიზმის სტალინური მოდელის დანერგვა
1948 წელი – საბჭოთა კავშირის ხელშეკრულება ფინეთთან	მშვიდობიანი თანაარსებობის შესაძლებლობა
1949 წლის – საბჭოთა კავშირის მიერ ბირთვული იარაღის შექმნა	პირველი ნაბიჯი აშშ-თან სამხედრო-სტრატეგიული პარიტეტისკენ. გამალებული შეიარაღების დაწყება
1950–1953 წლები – ომი კორეაში	„ცივი ომის“ „ცხელ“ ომად გადაზრდის რეალური შესაძლებლობა

4.2. როგორ აფასებდა ომისშემდგომ მსოფლიოს პერსპექტივებს მოსკოვი

მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში საბჭოთა კავშირის მცხოვრებლებს იმედი ჰქონდათ, რომ დადგებოდა მშვიდობიანი დრო და უკეთესი ცხოვრება, გაგრძელდებოდა და გაფართოვდებოდა დასავლეთელ მოკავშირეებთან კარგი ურთიერთობები. ამავე დროს, გრძნობდნენ სიამაყეს მოპოვებული გამარჯვებით და უძლეველად მიაჩნდათ საბჭოთა ქვეყანა. ასევე იმედოვნებდნენ, რომ ევროპაში მაინც დამყარდებოდა კომუნისტური წყობილება. მოსახლეობას სწამდა ასევე სტალინის სიბრძნის და სწორი სახელისუფლო კურსის.

სტალინი რეალურად აფასებდა საბჭოთა კავშირისა და კაპიტალისტური სამყაროს ძალთა თანაფარდობას და არ ჰქონდა ილუზიები საერთაშორისო არენაზე სწრაფი გამარჯვების თაობაზე. სტალინის აზრით (1945 წლის აპრილში კერძო საუბარში ჯილასის თანდასწრებით გამოთქმული მოსაზრება), 10-15 წლის შემდეგ გარდაუვალი იყო ომის განახლება საბჭოთა კავშირსა და კაპიტალისტურ ქვეყნებს შორის. ამავე დროს, ხრუშჩოვის მოწმობით, სტალინის გარემოცვაში იმედოვნებდნენ, რომ ევროპა „მეორე მსოფლიო ომის კატასტროფის შემდეგ საბჭოთა გახდებოდა“. კერძოდ, მიაჩნდათ, რომ „ომისშემდგომ გერმანიაში მოხდებოდა რევოლუცია და შეიქმნებოდა პროლეტარული სახელმწიფო... ასეე იმედს ამყარებდნენ საფრანგეთსა და იტალიაზე“.

ასეთ ვარაუდებს გარკვეული საფუძველი ჰქონდა. კომპარტიების წევრთა რაოდენობა დასავლეთში მეორე მსოფლიო ომის წლებში თითქმის 3-ჯერ გაიზარდა. 1945–1947 წლებში კომუნისტები შედიოდნენ 13 ბურჟუაზიული მთავრობის შემადგენლობაში. იტალიასა და საფრანგეთში კი საერთოდ ახლოს იდგნენ ხელისუფლებაში მოსვლასთან.

4.3. უთანხმოება მოკავშირეებს შორის

მეორე მსოფლიო ომის დამამთავრებელ ეტაპზე, როდესაც გერმანული ფაშიზმის განადგურება მხოლოდ დროის საკითხი იყო, თავი იჩინა უთანხმოებამ – ერთი მხრივ, საბჭოთა კავშირსა და, მეორე მხრივ, მის დასავლეთელ მოკავშირეებს შორის. ომის დროს საბჭოთა კავშირის წარმომადგენლები უკმაყოფილებას გამოთქვამდნენ, პირველ რიგში, მეორე ფრონტის გახსნის დაგვიანების გამო. უკმაყოფილებას იწვევდა სხვა საკითხებიც, მაგრამ საერთო მიზანი – ფაშიზმის დამარცხება – აერთიანებდა კოალიციის მონაწილეებს.

მაგრამ, როდესაც მოკავშირეები შეუდგნენ ომისშემდგომი მსოფლიოს მოწყობის საკითხების განხილვას, სულ უფრო მკაფიოდ ვლინდებოდა განსხვავებული მიდგომები, რამაც ომის დროს უკანა რიგში გადაიწია.

საბჭოთა კავშირს აწუხებდა აშშ-ის ბირთვული მონოპოლია. იაპონიის წინააღმდეგ ატომური იარაღის გამოყენებით აშშ-მა მთელ მსოფლიოს და, პირველ რიგში, საბჭოთა კავშირს აჩვენა თავისი სამხედრო-სტრატეგიული ძლიერება.

ამერიკელებსა და ინგლისელებს კი სერიოზულად აფიქრებდათ საბჭოთა არმიის სიძლიერე, რომელიც ყველაზე დიდი იყო მსოფლიოში. მათ შეშფოთებას ისიც იწვევდა, რომ მსოფლიო საზოგადოებრიობის თვალში საბჭოთა კავშირი აღარ აღიქმებოდა მტრად, ფაშიზმზე გამარჯვებაში შეტანილმა წვლილმა გაზარდა სიმპათია საბჭოთა ქვეყნის მიმართ. ეს გამოიხატა კომუნისტური პარტიების წევრების რაოდენობის ზრდაში.

ამავე დროს, ამერიკელები დარწმუნებული იყვნენ თავიანთ უპირატესობაში. ომის წლებში სამრეწველო პროდუქციის წარმოება აშშ-ში 2,5-ჯერ გაიზარდა და 5-ჯერ მეტი იყო საბჭოთა კავშირის ანალოგიურ მაჩვენებელთან შედარებით.

მიუხედავად წინააღმდეგობათა გაღრმავებისა, მოკავშირეებმა მოახერხეს ზოგიერთ საკითხში თანამშრომლობა. მაგალითად, 1945 წლის ივნისში სან-ფრანცისკოში გამართულ კონფერენციაზე გადაწყდა გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის ჩამოყალიბება.

მოკავშირენი ერთიანი იყვნენ ნიურნბერგის პროცესის ჩატარების დროს, სადაც გაასამართლეს ნაცისტი დამნაშავეები.

საერთო პოზიცია ჰქონდათ ნაცისტური გერმანიის მოკავშირეებთან – იტალიასთან, ფინეთთან, ბულგარეთთან, უნგრეთთან, რუმინეთთან სამშვიდობო ხელშეკრულებების გაფორმების დროს. ხელშეკრულებებს ხელი მოეწერა 1947 წლის 10 თებერვალს და ძალაში შევიდა 1947 წლის 15 სექტემბერს, მას შემდეგ, რაც ხელშეკრულებების რატიფიცირება მოახდინეს საბჭოთა კავშირის, აშშ-ის, დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის მთავრობებმა.

4.4. სტალინის სწრაფვა პოზიციების კიდევ უფრო განმტკიცებისკენ

საბჭოთა კავშირის ახალმა მდგომარეობამ, მისი საზღვრების გაფართოებამ, მძლავრი არმიის ქონამ მსოფლიოში საბჭოთა კავშირის გავლენის ზრდამ სტალინს გაუჩინა მისწრაფება, კიდევ უფრო განემტკიცებინა საბჭოთა კავშირის პოზიციები მსოფლიოში.

საბჭოთა კავშირის საგარეო-პოლიტიკური კონცეფცია ითვალისწინებდა:

1. „უსაფრთხოების სარტყელის“ ფორმირებას საბჭოთა კავშირის საზღვრების გარშემო; კომუნისტური რეჟიმების შექმნას ევროპაში;
2. საბჭოთა გავლენის გავრცელებას მსოფლიოს ყველა რეგიონში.

პოტსდამის კონფერენციაზე (1945 წლის 17 ივლისი – 2 აგვისტო) სტალინმა მიაღწია პოლონეთ-გერმანიის საზღვრის დაფიქსირებას ოდერ-ნეისეზე და დიდი რეპარაციების დაკისრებას გერმანიაზე.

მაშინვე საბჭოთა წარმომადგენლებმა წინადადება შეიტანეს, საბჭოთა კავშირის ინტერესების შესაბამისად შეცვლილიყო შავი ზღვის სრუტეების რეჟიმი (მათ შორის იქ საბჭოთა სამხედრო-საზღვაო ბაზების შექმნაც). 1945 წლის 7 ივნისს მოლოტოვმა ულტიმატუმი წარუდგინა თურქეთის ელჩს, შექმნილიყო ერთობლივი თურქეთ-საბჭოთა კავშირის სამხედრო ბაზა ბოსფორისა და დარდანელის დასაცავად.

მოსკოვმა თურქეთისგან მოითხოვა 1921 წელს დათმობილი ყარსისა და არდაგანის დაბრუნება, თუმცა მოთხოვნებმა უფრო მასშტაბური ხასიათი მიიღო – მოითხოვეს სომხეთისა და საქართველოს ისტორიული მიწების დაბრუნება. 1945 წლის დეკემბერში ქართულ პრესაში და მოსკოვშიც დაიბეჭდა ბერძენიშვილისა და ჯანაშიას წერილი თურქეთისადმი ტერიტორიული პრეტენზიების შესახებ.

განაცხადეს, რომ დაინტერესებულნი არიან, შეიცვალოს მართვის რეჟიმი სირიასა და ლიბანში, ასევე იტალიის ყოფილ აფრიკულ კოლონიებში.

1945 წლის სექტემბერში სტალინმა მოითხოვა საბჭოთა კავშირის, როგორც დიდი სახელმწიფოს, სტატუსი განმტკიცებულიყო მისთვის ტრიპოლიტანიაზე (ლიბია) პროტექტორატის გადაცემით.

1946 წლის თებერვალში მოლოტოვმა განაცხადა, რომ ამიერიდან საერთაშორისო ცხოვრების არცერთი საკითხი არ უნდა გადაწყვეტილიყო საბჭოთა კავშირის მონაწილეობის გარეშე.

საბჭოთა ჯარები რჩებოდა თავრიზის მხარეში და იქ ავტონომიური ირანის აზერბაიჯანის შექმნა იგეგმებოდა. მხოლოდ დასავლეთის სერიოზული ზეწოლის შედეგად 1946 წლის მარტში საბჭოთა ჯარებმა დატოვეს ირანი.

ირანსა და თურქეთზე ზეწოლამ მოსკოვისთვის სასურველი შედეგი ვერ გამოიღო. პირიქით, ეს ორი ქვეყანა აშშ-ის მოკავშირეებად აქცია.

4.5.საბჭოთა ექსპანსიის შეკავების პოლიტიკა

საბჭოთა ექსპანსიონიზმის პარალელურად აშშ და დიდი ბრიტანეთი აძლიერებდნენ „საბჭოთა ექსპანსიის“ შეკავების პოლიტიკას. 1945 წლიდან მუშავდებოდა საბჭოთა კავშირის დიდ ქალაქებზე ბირთვული დარტყმების მიყენების გეგმები. 1945 წლის სექტემბერში ამერიკელი სამხედროები მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ საჭირო იყო, მიეღოთ პირველი, პრევენციული დარტყმის მიყენების სტრატეგია. თავდაპირველად საჭიროდ მიიჩნიეს საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე 20 მნიშვნელოვანი მიზნის შერჩევა ატომური ბომბარდირებისათვის.

1945 წლის დეკემბრისათვის აშშ-ში უკვე შემუშავებული იყო საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ომის გეგმა, რომელიც სამრეწველო ცენტრების ბომბარდირებას ითვალისწინებდა.

1946–1949 წლებში შემუშავდა საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ომის ახალი, მოდიფიცირებული გეგმები: „პინჩერი“ (1946), „ბროილერი“ (1947), „გრაბერი“, „ფლიტვუდი“, „დროპშოტი“, „ოფტეკლი“ და სხვ.

„ფლიტვუდის“ თანახმად (1948 წლის სექტემბერი), გათვალისწინებული იყო საბჭოთა კავშირის 70 ქალაქში 133 ატომური ბომბის ჩამოგდება (8 – მოსკოვში, 7 – ლენინგრადში), ომის გაჭიანურების შემთხვევაში კი ჩამოგდებული ატომური ბომბების რაოდენობა 200-ამდე უნდა გაზრდილიყო. ამას მოჰყვებოდა საბჭოთა კავშირის მრეწველობის 40%-ის დანგრევა და 7 მლნ. ადამიანის დაღუპვა.

1949 წლის დასაწყისში შედგენილი „დროპშოტის“ გეგმა ითვალისწინებდა ომის დაწყებას 1957 წლისათვის. ომის მოგება იგეგმებოდა 2–4 კვირიანი ინტენსიური ატომური დაბომბვის შედეგად. ამას უნდა მოჰყოლოდა საბჭოთა კავშირის ტერიტორიის ოკუპაცია და 5 ზონად გაყოფა. საბჭოთა კავშირში შესაძლო მსხვერპლი 65 მლნ. ადამიანს მიაღწევდა.

ატომურ ომამდე საქმე საბედნიეროდ არ მისულა. ამერიკელებს არ გააჩნდათ ის უპირატესობა, რომელიც სურდათ, რომ ჰქონოდათ ომის დაწყების შემთხვევაში, გარდა ამისა, 1949 წლიდან საბჭოთა კავშირი ატომური იარაღისა მფლობელი გახდა. დემოკრატიასა და ტოტალიტარიზმს შორის დამყარებული სამხედრო ბალანსი მშვიდობის შენარჩუნების მთავარი გარანტი გახდა.

1952 წლის 4 სექტემბერს ფილადელიაში, თავისი პრეზიდენტობის პირველ წელს, პრეზიდენტმა ეიზენჰაუერმა განაცხადა: „თანამედროვე ომში განცდილი მარცხი უფრო საშინელი არ შეიძლება იყოს, ვიდრე მასში მიღწეული გამარჯვება. მესამე მსოფლიო ომში გამარჯვების ერთადერთი გზა მისი თავიდან აცილებაა“.

4.6. ჩერჩილის სიტყვა ფულტონში

1946 წლის 5 მარტს დიდი ბრიტანეთის ყოფილმა პრემიერმინისტრმა ჩერჩილმა ფულტონში (აშშ) პრეზიდენტ ტრუმენის თანდასწრებით წარმოთქვა სიტყვა, რომელიც მოწმობდა ღრმა კრიზისზე საბჭოთა კავშირსა და მის დასავლეთელ მოკავშირეებს შორის ურთიერთობაში.[1]

ჩერჩილმა თავისი სიტყვა 1500 მსმენელის წინაშე წარმოთქვა. სიტყვა 15 წუთსა და 33 წამს გრძელდებოდა, მაგრამ ამ სიტყვამ მსოფლიო გაყო როგორც სივრცეში ორ ბანაკად, ისე დროში – უკან დარჩა ფაშიზმის წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლა, წინ იყო სამხედრო შეჯიბრი ბირთვული ომის ზღვარში.

სიტყვის პირველ ნაწილში ჩერჩილმა აღიარა აშშ-ის ლიდერობა „თავისუფალი ქვეყნების სამყაროში“. ჩერჩილს ატომური იარაღის ფლობაზე მონოპოლია მიაჩნდა მშვიდობის გარანტიად. სიტყვის მეორე ნაწილში ჩერჩილმა საბჭოთა კავშირს უწოდა „საერთაშორისო სიძნელეთა მიზეზი“, ბრალი დასდო ექსპანსიონიზმში.

ჩერჩილმა თავის სიტყვაში გამოიყენა ტერმინი „რკინის ფარდა“ (ტერმინი „რკინის ფარდა“ აღებულია ჰებელსის სტატიიდან, რომელიც გაზეთ „რაიხ“-ში გამოქვეყნდა 1945 წლის 24 თებერვალს), რომელმაც ევროპა და მსოფლიო გაყო „კომუნიზმსა“ და „თავისუფალ სამყაროს“ შორის. ჩერჩილის გამოსვლას ფულტონში ბევრი მიიჩნევს „ცივი ომის“ დასაწყისად.

საბჭოთა კარიკატურა ფულ-ტონში ჩერჩილის სიტყვაზე

[1] 1945–1946 წლების ზამთარი ჩერჩილმა ექიმების რჩევით აშშ-ში გაატარა და მჭიდრო კონტაქტები ჰქონდა ტრუ-მენთან. 1945 წლის დეკემბერში კი ვესტმინსტერის კოლეჯმა ფულტონში ჩერჩილი მიიწვია ლექციის წასაკითხად საერთაშორისო ურთიერთობებთან დაკავშირებით. ჩერჩილი იმ პირობით დათანხმდა, თუკი მის ლექციას ტრუმენი დაესწრებოდა. ფულტონში ისინი მატარებლით წავიდნენ და გზაში ჩერჩილმა გააცნო თავისი გამოსვლის ტექსტი. ტრუმენის შეფასებით, სიტყვა დიდ აურზაურს გამოიწვევდა, მაგრამ დადებით შედეგებს მოიტანდა. ტრუმენს ისიც აწყობდა, რომ საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ საბრძოლო მოწოდებით გამოვიდოდა ჩერჩილი, რომელიც ამ დროი-სათვის კერძო პირი იყო და არავის წარმოადგენდა.

ჩერჩილის სიტყვის საპასუხოდ საბჭოთა კავშირის კომპარტიის ცენტრალურმა ორგანომ, გაზეთმა „პრავდამ“ 11 მარტს გამოაქვეყნა სარედაქციო სტატია „ჩერჩილი იარაღს აჟღარუნებს“, შემდეგ კი 14 მარტს იმავე გაზეთში გამოქვეყნდა ინტერვიუ სტალინთან (იხ. დანართი). ჩერჩილის სიტყვაზე საბჭოთა პრესაში უკვე იყო კომენტარები გაკეთებული და ბელადს შეეძლო, არაფერი ეთქვა, მით უმეტეს, რომ თავისი მმართველობის ბოლო პერიოდში სტალინი იშვიათად გამოდიოდა ხოლმე. ჩერჩილისადმი გაცემულ პასუხში კი სტალინი კიდევ უფრო მკაცრი იყო. ყოფილი მოკავშირე შეადარა ჰიტლერს, მისი სიტყვა შეაფასა როგორც საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ომის დაწყებისაკენ მოწოდება და ბრალი დასდო „ანგლოსაქსური რასის“ ბატონობისკენ მისწრაფებაში. სტალინის პასუხმა ყველასთვის ცხადი გახადა – საბჭოთა კავშირმა მიიღო გამოწვევა და ძალისმიერ ზეწოლას ანალოგიურ პასუხს გასცემდა.

სტალინის გამოსვლა საბჭოთა მოქალაქეების უმრავლესობამ შეშფოთებით აღიქვა – ჯარი დემობილიზაციას ელოდა, მოქალაქეები მშვიდობას.

ამავე დროს, ვრცელდებოდა ხმები სტალინის ავადმყოფობის შესახებ. 1945 წლის ოქტომბერში სტალინი შვებულებაში გავიდა, რაც დეკემბრის შუა რიცხვებამდე გაგრძელდა.

1946 წლის თებერვლის დასაწყისში სტალინი გამოვიდა ვრცელი სიტყვით, რომელშიც ერთი კეთილი სიტყვაც არ უთქვამს დასავლეთელ მოკავშირეებზე, საბჭოთა მშრომელებს კი მრეწველობის გასამმაგებისკენ მოუწოდა.

4.7. ჯორჯ კენანის დეპეშა

ჩერჩილის სიტყვასთან ერთად, ვითარების საფუძვლიანი ანალიზი მოცემული იყო მოსკოვში აშშ-ის ელჩის, ჯორჯ კენანის წერილში. 1946 წლის 22 თებერვალს მან თეთრ სახლში გაგზავნა 8 ათასი სიტყვისგან შემდგარი დეპეშა. კენანის შეფასებით, საბჭოთა კავშირი, რომელიც ემყარებოდა რუსულ ნაციონალიზმს, ესწრაფვოდა, დაენგრია ამერიკული საზოგადოების ჰარმონია, მოუწოდებდა, ეჩვენებინათ ტოტალიტარიზმის ნამდვილი სახე და მასთან ურთიერთობები მინიმუმამდე დაეყვანათ. შემდეგ ჟურნალ „ფორინ აფერსში“ გამოაქვეყნა სტატია ფსევდონიმით და იქ გადმოსცა „ცივი ომის“ სტრატეგია.

4.8. „ტრუმენის დოქტრინა“

1947 წლის მარტში აშშ-ის პრეზიდენტმა ტრუმენმა ჩამოაყალიბა კონკრეტული პროგრამა „საბჭოთა ექსპანსიისგან ევროპის გადასარჩენად“ („ტრუმენის დოქტრინა“). პროგრამა ითვალისწინებდა:

- ფართომასშტაბიანი ეკონომიკური დახმარების გაწევას ევროპის ქვეყნებისათვის;

- აშშ-ის ხელმძღვანელობით დასავლეთის ქვეყნების სამხედრო-პოლიტიკური კავშირის შექმნას (ეს გახდა 1949 წელს შექმნილი ნატო);

- საბჭოთა საზღვრების ახლოს ამერიკული ბაზების ქსელის შექმნას (პირველ რიგში, თურქეთსა და საბერძნეთში);

- აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში შიდა ოპოზიციის მხარდაჭერას;

-აუცილებლობის შემთხვევაში შეიარაღებული ძალების გამოყენებას საბჭოთა კავშირისა და მისი მოკავშირეების წინააღმდეგ.

ტრუმენის დოქტრინის მიზნებად დასახელდა:

- არ დაეშვათ საბჭოთა კავშირის გავლენის სფეროსა და კომუნისტური იდეოლოგიის შემდგომი გავრცელება (სოციალიზმის შეკავების დოქტრინა);
- საბჭოთა კავშირის იძულება, დაბრუნებოდა თავის ძველ საზღვრებს (სოციალიზმის უკუგდების დოქტრინა).

დასავლეთის ეს ზომები და საჯაროდ გამოთქმული გეგმები საბჭოთა ხელმძღვანელობამ გამოაცხადა საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ომისკენ მოწოდებად.

4.9. „მარშალის გეგმა“ და საბჭოთა კავშირი

აშშ-ის ახალი კურსის ერთ-ერთი გამოვლინება გახდა 1947 წელს გამოცხადებული „მარშალის გეგმა“, რომელიც ითვალისწინებდა აშშ-ის მიერ ფართომასშტაბიანი დახმარების გაწევას ომით დაზარალებული ევროპის ქვეყნებისათვის.

ჯ. კ. მარშალი აშშ-ის სახელმწიფო მდივანი იყო. გეგმა წამოყენებულ იქნა 1947 წლის ივნისში, ძალაში შევიდა 1948 წლის აპრილში. ის ფორმალურად საბჭოთა კავშირს და მის მოკავშირეებსაც შესთავაზეს, მაგრამ მოელოდნენ, რომ უარს იტყოდნენ და ასეც მოხდა.

საბჭოთა ხელმძღვანელობამ არა მარტო არ მიიღო ეს დახმარება, არამედ ზეწოლაც მოახდინა თავის მოკავშირეებზე, რომელთაც (პოლონეთი, ჩეხოსლოვაკია) ინტერესი გამოავლინეს ამ პროგრამისადმი. ამ ყველაფერს ევროპა გათიშვისაკენ მიჰყავდა. სტალინმა ჩათვალა, რომ ამერიკელებს უნდოდათ ევროპის ქვეყნების ეკონომიკაში ჩართვა და მათი ვაჭრობის თავისი ინტერესებისთვის დაქვემდებარება.

„მარშალის გეგმა“ არ მიიღეს საბჭოთა კავშირმა, „სახალხო დემოკრატიის“ ქვეყნებმა და ფინეთმა.

16 ქვეყანამ, რომელთაც მიიღეს „მარშალის გეგმა“, 4 წლის განმავლობაში მიიღეს 12,4 მილიარდი დოლარის ღირებულების მასობრივი მოხმარების საგნები. ამერიკული დახმარების მიღების აუცილებელი პირობა იყო მიმღები ქვეყნის მთავრობიდან კომუნისტების გაძევება, თუკი ისინი შედიოდნენ მთავრობაში.

4.10. რეპარაციების ამოღება გერმანიიდან

პოტსდამში შეთანხმდნენ, რომ საბჭოთა კავშირი რეპარაციებს მიიღებდა აღმოსავლეთ გერმანიიდან და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებიდან გერმანული აქტივების ამოღებით.

სულ რეპარაციის სახით წამოღებულმა ნივთებმა 400 ათასი სარკინიგზო ვაგონი შეადგინა. მათ შორის იყო 2885 ქარხანა, 96 ელექტროსადგური, 340 ათასი დაზგა, 200 ათასი ელექტროსადგური, 1 მლნ. 335 ათასი მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი, 2,3 მლნ. ტონა ფქვილი, 1 მლნ. ტონა კარტოფილი და ბოსტნეული, 20 მლნ. ტონა სპირტი, ბერლინის მეტროს ვაგონები, საკრუიზო საზღვაო ლაინერები და ა. შ.

მოსახლეობისგან კონფისკირებულ იქნა 60 ათასი როიალი, 460 ათასი რადიომიმღები, 190 ათასი ხალიჩა, 940 ათასი ავეჯის საგანი, 265 ათასი კედლისა და მაგიდის საათი, 1,2 მლნ. ქალისა და კაცის პალტო, 1 მლნ. ქუდი, 186 ვაგონი ღვინო, 72 ათასი ვაგონი სამშენებლო მასალა.

რეპარაციების მიღება გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკიდან შეწყდა 1954 წელს. მთლიანობაში გატანილ იქნა 15,8 მილიარდი დოლარის საქონელი.

გარდა რეპარაციებისა, საბჭოთა კავშირში მუშაობდა 3,4 მლნ. გერმანელი სამხედრო ტყვე. 1944–1947 წლებში დამატებით ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპიდან გაიყვანეს 284 ათასი გერმანელი, 60 ათასი რუმინელი და 56 ათასი ფინელი. ყველანი სამოქალაქო პირები იყვნენ და მათ საბჭოთა კავშირში იძულებით ამუშავებდნენ.

საბჭოთა კავშირი მნიშვნელოვან სარგებელს იღებდა თავის სატელიტებთან ვაჭრობის დროსაც. საბჭოთა კავშირი მათ საქონელს მსოფლიო საბაზრო ფასებზე მაღალი ფასით აწვდიდა, მათგან საქონელს კი დაბალი ფასებით იღებდა. ამ გზით 1945–1953 წლებში აღმოსავლეთ ევროპიდან ვაჭრობით საბჭოთა კავშირის მოგებამ 14 მილიარდი დოლარი შეადგინა. შედარებისთვის: „ლენდ-ლიზით“ საბჭოთა კავშირის მიერ მიღებული დახმარება 11 მილიარდ დოლარს შეადგენდა.

5. სოციალიზმის სტალინური მოდელის გავრცელება

5.1. კომუნისტური რეჟიმების დამკვიდრება ევროპისა და აზიის ქვეყნებში

1945 წელს კომუნისტური რეჟიმები დამყარდა იუგოსლავიასა და ჩრდილოეთ ვიეტნამში, 1946 წელს – ალბანეთში. 1947 წელს ახალ ფაზაში შევიდა აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების პროსაბჭოური ბლოკის ფორმირება. 1944–1948 წლებში შექმნილი კოალიციური მთავრობების ნაცვლად ხელისუფლებაში მოვიდნენ კომუნისტები.

თავიდან სტალინი იმედოვნებდა, რომ აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში ფაშისტური ოკუპაციიდან განთავისუფლების შემდეგ ხელისუფლების სათავეში მაშინვე მოვიდოდნენ კომუნისტები, მაგრამ ასე მხოლოდ იუგოსლავიასა და ალბანეთში მოხდა. დანარჩენ ქვეყნებში კი პროცესი ორ ეტაპად წარიმართა.

პირველი ეტაპი გრძელდებოდა 1947 წლის შუა ხანებამდე. სახელმწიფოებრივი მოწყობის ძირითადი მოდელი იყო „სახალხო დემოკრატია“. მას საფუძვლად ედო „სოციალიზმისაკენ ეროვნული გზების“ კონცეფცია. ამ კონცეფციის თანახმად, სოციალიზმისკენ სვლა უნდა მომხდარიყო თანდათანობით, ევოლუციურად, სამოქალაქო მშვიდობისა და კლასთა შორის კავშირის გზით. გამორიცხავდნენ სამოქალაქო ომს და „პროლეტარიატის დიქტატურას“. ეკონომიკაში უარყოფილი იყო ძალადობრივი ექსპროპრიაციის საბჭოური პრაქტიკა.

„ცივმა ომმა“ თავისი კორექტივები შეიტანა ამ გეგმებში. 1947 წლის შუა ხანებიდან კომუნისტებმა პოზიციები დაკარგეს საფრანგეთში, იტალიასა და ფინეთში, კომუნისტური წინააღმდეგობა დამარცხდა საბერძნეთში. სტალინს შეეშინდა, რომ პოზიციებს დაკარგავდა აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებშიც და კურსი აიღო ამ ქვეყნებში სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური გარდაქმნების ფორსირებაზე.

ბულგარეთში 1946 წლის ნოემბერში გიორგი დიმიტროვმა ჩამოაყალიბა კომუნისტური მთავრობა, ხოლო 1947 წლის ზაფხულში მიიღეს კონსტიტუცია, რომელიც თითქმის მთლიანად იმეორებდა საბჭოთა კავშირის 1936 წლის კონსტიტუციას.

1947 წლის იანვარში პოლონეთის პრეზიდენტი გახდა კომუნისტი ბ. ბერუტი. 1947 წლის აგვისტოში კომუნისტებმა გაიმარჯვეს უნგრეთში. 1947 წლის დეკემბერში რუმინეთის მეფე მიხაი რუმინეთში მყოფი საბჭოთა ჯარების სარდლობის ზეწოლით ტახტიდან გადადგა და ხელისუფლება კომუნისტებს გადასცა. 1948 წლის თებერვალში კომუნისტური რეჟიმი დამყარდა ჩეხოსლოვაკიაში. 1948 წელს პროსაბჭოური რეჟიმი დამყარდა ჩრდილოეთ კორეაში, 1949 წელს კომუნისტებმა გაიმარჯვეს ჩინეთში მიმდინარე სამოქალაქო ომში.

ამ ქვეყნების ლიდერებს სტალინი კარნახობდა ქცევის წესებს არა მხოლოდ საერთაშორისო არენაზე, არამედ საშინაო პოლიტიკის სფეროშიც. მათი მორჩილება აიხსნება არა მხოლოდ საბჭოთა კავშირის სიძლიერით და სოციალიზმის მშენებლობის მარქსისტული დოქტრინის ერთიანობით, არამედ საბჭოთა კავშირის მიერ გაწეული უდიდესი მატერიალური დახმარებითაც. 1945–1952 წლებში ამ ქვეყნებისათვის გაწეული მხოლოდ გრძელვადიანი შეღავათიანი კრედიტების ჯამმა შეადგინა 15 მილიარდი რუბლი (3 მილიარდი დოლარი).

სოციალისტური ბანაკისა და ევროპის სხვა ქვეყნების კომუნისტების დარაზმვის საშუალება იყო კომინფორმი („კომუნისტური პარტიების საინფორმაციო ბიურო“), რომელიც 1947 წლის სექტემბერში შეიქმნა. კომინტერნი სტალინმა 1943 წელს დაშალა და ახალ სტრუქტურას,

გარკვეულწილად, მისი ზოგიერთი ფუნქცია უნდა შეესრულებინა, კერძოდ, კონსულტაციების გამართვა და ინფორმირება.

5.2. საბჭოთა ბლოკის ფორმირება

საბჭოთა ბლოკის ეკონომიკური საფუძვლების გაფორმება მოხდა 1949 წელს, როდესაც შეიქმნა ეკონომიკური ურთიერთდახმარების საბჭო, ხოლო სამხედრო-პოლიტიკური ერთობა თავიდან მიღწეულ იქნა საბჭოთა კავშირისა და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების საკოორდინაციო კომიტეტის შექმნით.

სტალინის სიკვდილის შემდეგ, 1955 წელს შეიქმნა ვარშავის ხელშეკრულების ორგანიზაცია.

„სოციალისტური ბანაკი“ – იდეოლოგიური და პოლიტიკური ტერმინი, რომელსაც საბჭოთა კავშირსა და მის სატელიტ ქვეყნებში იყენებდნენ „განვითარების სოციალისტურ გზაზე დამდგარი ქვეყნების აღსანიშნავად.

„სოციალისტური თანამეგობრობის“ ფარგლებში დაუშვებელი იყო რაიმე „თვითმოქმედება“. 1949–1952 წლებში „სოციალისტურ ბანაკში“ სტალინის მიერ გაგზავნილი მრჩევლების ინიციატივითა და პირდაპირი მონაწილეობით ჩატარდა „წმენდის“ ორი ტალღა. ხელისუფლებაში მოვიდა ლიდერთა ახალი თაობა, რომლებიც ულაპარაკოდ ერთგულებდნენ სტალინს. სახალხო დემოკრატიის ქვეყნებში ადრინდელი მმართველები ან ციხეში ჩასვეს, ანდა დახვრიტეს.

სოციალისტური ბანაკის ქვეყნებში სოციალიზმის სტალინური მოდელის დანერგვამ მთელი თავისი მრავალფეროვნებით (რეპრესიების ჩათვლით) კიდევ უფრო დარაზმა მათი ხელმძღვანელობა კრემლის გარშემო. სოციალიზმისაკენ მიმავალი სხვადასხვა გზის შესახებ (რომლის შესახებ თავის დროზე წერდა გიორგი დიმიტროვი) უკვე აღარავინ საუბრობდა.

სოციალიზმის 7 სტალინური პრინციპი
1. პროლეტარიატია დიქტატურა
2. საზოგადოებრივი საკუთრება წარმოების ძირითად საშუალებებზე. ყველა მსხვილი საწარმოს ექსპროპრიაცია
3. ყველა ბანკის ნაციონალიზაცია და ერთ სახელმწიფო ბანკად შერწყმა
4. ერთი ცენტრიდან ეკონომიკის გეგმური წარმართვა
5. მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგიის ბატონობა
6. შეიარაღებული ძალების შექმნა რევოლუციის მონაპოვრების დასაცავად
7. კონტრრევოლუციისა და უცხოეთის აგენტურის დაუნდობელი შეიარაღებული ჩახშობა

5.3. სტალინის კონფლიქტი იუგოსლავიის ხელმძღვანელობასთან

ერთადერთი აღმოსავლეთევროპული ქვეყანა, რომელიც სოციალიზმის მშენებლობის გზას დაადგა და სტალინისგან დამოუკიდებლობა შეინარჩუნა, იუგოსლავია იყო. იუგოსლავიასა და ალბანეთში კომუნისტები ხელისუფლებაში სტალინის დაუხმარებლად მოვიდნენ.

იუგოსლავიის ხელმძღვანელობის „ზედმეტი დამოუკიდებლობის“ გამო 1948 წელს განხეთ-ქილება მოხდა საბჭოთა კავშირ-იუგოსლავიის ურთიერთობაში.

	მარშალი იოსეფ ბროს-ტიტო გამოაცხადეს „ჰიტლერულ-ტროცკისტულ აგენტად“ და საბჭოთა პრესაში მასზე კარიკატურები ქვეყნდებოდა.

იუგოსლავია – საბჭოთა კავშირის ურთიერთობების გაუარესება 1947 წლის ბოლოდან დაიწყო, როდესაც საბჭოთა ელჩმა ბელგრადში მოსკოვში გაგზავნილ ინფორმაციებში იუგოსლავიის ხელმძღვანელობას ბრალი დასდო მარქსიზმ-ლენინიზმის არსის უცოდინრობასა და ბელადიზმში.

დაპირისპირების მიზეზი იყო ტიტოს გეგმა, შეექმნა ბალკანეთ-ადრიატიკის ქვეყნების კონფედერაცია. 1947 წლის ბოლოს ტიტომ გამოაცხადა, რომ აპირებდა ბალკანეთის ფედერა-ციის შექმნას. ჯერ უნდა გაერთიანებულიყო იუგოსლავია და ბულგარეთი, შემდეგ კი შეიძლება მას სხვა ქვეყნებიც შეერთებოდნენ. იგულისხმებოდა, რომ ფედერაციას ტიტო უხელმძღვა-

ნელებდა. 1948 წლის 28 იანვარს „პრავდამ“ გამოაქვეყნა სტატია, რომელიც ამტკიცებდა, რომ ამ ქვეყნებს ფედერაცია არ სჭირდებოდათ.

1948 წლის თებერვალში სტალინმა აუკრძალა იუგოსლავიას სამხედრო ბაზების შექმნა ალბანეთში. 1948 წლის 9 მარტს იუგოსლავიაში საბჭოთა ელჩმა მოსკოვში აცნობა, რომ იუგოსლავია უარს ამბობდა, მიეწოდებინა ინფორმაცია იუგოსლავიის ეკონომიკის მდგომარეობის შესახებ. ელჩი მოსკოვში გამოიძახეს სათათბიროდ და 1948 წლის 18 მარტს ტიტომ მიიღო მოლოტოვის დეპეშა, რომელშიც ნათქვამი იყო, რომ ეკონომიკის შესახებ ინფორმაციის არმიწოდება განიხილება როგორც საბჭოთა კავშირის მიმართ უნდობლობისა და არამეგობრული ურთიერთობის აქტი და ამის გამო იუგოსლავიიდან გაიწვიეს ყველა საბჭოთა სპეციალისტი. 1948 წლის 27 მარტს ტიტოს გაეგზავნა წერილი მოლოტოვისა და სტალინის ხელმოწერით, რომელშიც იუგოსლავიის ხელმძღვანელობას ბრალი ედებოდა ანტისაბჭოური ხაზის გატარებაში, ოპორტუნისტულ შეცდომებსა და მარქსიზმ-ლენინიზმის მნიშვნელოვანი დებულებების რევიზიაში.

1948 წლის თებერვალში საბჭოთა ელჩმა არ მოიწონა იუგოსლავიის მოქმედება, რომ მან მოსკოვთან შეუთანხმებლად გამოხატა თავისი პოზიცია ტრიესტთან დაკავშირებით.

1948 წლის მაისში ტიტომ უარყო საბჭოთა მოთხოვნა, უკრაინაში, კომუნისტური პარტიების თათბირზე, განეხილათ იუგოსლავიის კომპარტიაში არსებული სიტუაცია.

1948 წლის 29 ივნისს გამოცხადდა კომინფორმბიუროს რეზოლუცია, რომელიც იუგოსლავიელ კომუნისტებს მოუწოდებდა, ეიძულებინათ თავიანთი ხელმძღვანელობა, რათა მათ ეღიარებინათ თავიანთი შეცდომები, გამოესწორებინათ ისინი, ანდა, თუკი ისინი ამას არ გააკეთებდნენ, წამოეყენებინათ ახალი, ინტერნაციონალისტურ პოზიციაზე მდგომი ხელმძღვანელობა.

1949 წლის ოქტომბერში სტალინმა დიპლომატიური ურთიერთობები გაწყვიტა იუგოსლავიასთან და მოახდინა მისი იზოლაცია სოციალიზმის ბანაკის ქვეყნებისაგან.

1949 წლის 29 ნოემბერს „პრავდაში“ გამოქვეყნდა კომინფორმის რეზოლუცია სათაურით: „იუგოსლავიის კომპარტია მკვლელებისა და ჯაშუშების ხელშია“.

6. „ცივი ომი“ ცხელი ომის ზღვარზე

სტალინის მმართველობის პერიოდში „ცივი ომის“ კულმინაცია აღმოჩნდა 1949–1950 წლები. 1949 წლის აპრილში შეიქმნა ჩრდილოატლანტიკური ხელშეკრულების ორგანიზაცია. იმავე წელს საბჭოთა კავშირმა მოახდინა ბირთვული იარაღის პირველი გამოცდა და ამით დაარღვია აშშ-ის ბირთვული მონოპოლია. საბჭოთა კავშირი გადავიდა ზესახელმწიფოს რანგში.

აღმოსავლეთ-დასავლეთის 1945–1952 წლების ურთიერთობის მთავარი გაკვეთილი ის იყო, რომ მკაცრი საგარეო პოლიტიკის გატარებით არავინ დარჩებოდა მოგებული და „ცივი ომი“ ადვილად შეიძლება გადაზრდილიყო „ცხელ“ ომში. ამის შეგნებამ წანამძღვრები შექმნა იმისათვის, რომ სტალინის მემკვიდრეებს კორექტივები შეეტანათ საგარეო-პოლიტიკურ დოქტრინაში.

6.1.ბერლინის კრიზისი და გერმანიის ორად გაყოფა

საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკაში ცენტრალური ადგილი კვლავ ევროპის პრობლემებს ეკავა. 1948 წლის ზაფხულში გაჩაღდა ბერლინის პირველი კრიზისი, როდესაც საბჭოთა ჯარებმა მოახდინეს ბერლინის ოკუპაციის დასავლური ზონების სრული ბლოკირება

(გერმანიის ოკუპაციის შემდეგ გამარჯვებულმა ქვეყნებმა გერმანია საოკუპაციო ზონებად დაყვეს. ბერლინი ოკუპაციის საბჭოთა ზონაში მოხვდა. ამიტომ ბერლინი ცალკე დაყვეს ოკუპაციის ზონებად. ასე აღმოჩნდა დასავლეთ ბერლინი (2 მლნ. მცხოვრებით) დასავლეთელი მოკავშირეების ოკუპაციის ზონაში). საბჭოთა კავშირი ამით ვარაუდობდა, დასავლეთ ბერლინი გამოუვალ მდგომარეობაში ჩაეყენებინა და იქ დასავლეთის ქვეყნების პოზიციების გაძლიერებისათვის შეეშალა ხელი.

ბერლინის რუკაზე გამოყოფილია ოკუპაციის ზონები. მარჯვნივ – საბჭოთა ზონაა; მარცხნივ კი – საფრანგეთის, დიდი ბრიტანეთისა და აშშ-ის საოკუპაციო ზონები, რომელთა გაერთიანების შემდეგ შეიქმნა დასავლეთ ბერლინი.

პირველად მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ გერმანიაში მყოფი ყოფილ მოკავშირეთა ძალები საბრძოლო მზადყოფნაში მოიყვანეს. აშშ და მისი მოკავშირეები იძულებული იყვნენ, დასავლეთ ბერლინი მოემარაგებინათ „საჰაერო ხიდის“ მეშვეობით (ავიაციის გამოყენებით) ერთი წლის განმავლობაში. ყოველდღიურად დასავლეთ ბერლინს მიეწოდებოდა საჭირო სურსათი და მოხმარების საგნები; ასევე – 8 ათას ტონამდე ტვირთი, ქვანახშირისა და ბენზინის ჩათვლით. დასავლეთ ბერლინის 3 აეროპორტში ყოველ 3 წუთში ჯდებოდა დიდი ბრიტანეთის ან აშშ-ის თვითმფრინავი და ჩამოჰქონდა ტვირთი. ასე გრძელდებოდა თითქმის 11 თვეს. საბჭოთა ხელისუფალნი იძულებული გახდნენ, უკან დაეხიათ და კრიზისიც ამით ამოიწურა. დასავლეთ ბერლინის ბლოკადა გრძელდებოდა 1948 წლის 24 ივნისიდან 1949 წლის 4 მაისამდე,

1949 წლის 12 მაისს დასავლეთ გერმანიიდან გამოსულმა ყვავილებით შემკულმა სატვირთო მანქანების ქარავანმა გაიარა აღმოსავლეთ გერმანია და ბერლინში შევიდა.

1949 წლის მაისში, ოკუპაციის დასავლური ზონების გაერთიანებით და იქ არჩევნების ჩატარების შემდეგ, შეიქმნა გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკა (პირველი კანცლერი გახდა კ. ადენაუერი), ამის საპასუხოდ 1949 წლის 7 ოქტომბერს ოკუპაციის საბჭოთა ზონაში შეიქმნა გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკა. ასე გაიყო გერმანია ორ ნაწილად.

1951 წლის მარტ-ივნისში პარიზში მიმდინარეობდა მოლაპარაკებები გერმანიასთან სამშვიდობო ხელშეკრულების გასაფორმებლად. მოლაპარაკებები წარუმატებელი აღმოჩნდა და ნატოს ლიდერებმა მიიღეს ევროპის ხელახალი შეიარაღებისა და, პირველ რიგში, გერმანიის შეიარაღების (1952) გეგმა.

„ბერლინის კრიზისმა“ გაამწვავა ცივი ომი და საბოლოოდ გაყო ევროპა აღმოსავლეთ და დასავლეთ ნაწილებად. გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნამ (1949 წლის 7 ოქტომბერი) დაამთავრა საბჭოთა ტიპის რეჟიმების ფორმირება აღმოსავლეთ ევროპაში.

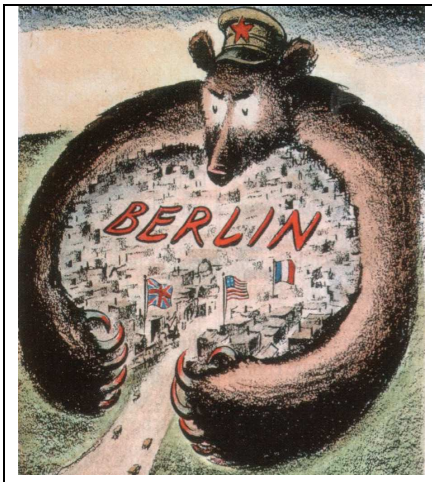

დასავლური კარიკატურა საბჭოურ მცდელობაზე, მიესაკუთრებინა ბერლინი.
ორად გაყოფილი გერმანია:

6.2. ნატოს შექმნა და საბჭოთა კავშირის ომისათვის მზადება

1949 წლის 4 აპრილს შეიქმნა დასავლეთის ქვეყნების სამხედრო ბლოკი, რომელშიც თავდაპირველად აშშ-სა და კანადასთან ერთად, ევროპის 10 ქვეყანა (ინგლისი, საფრანგეთი, იტალია, ბელგია, ნიდერლანდი, ლუქსემბურგი, პორტუგალია, ისლანდია, დანია და ნორვეგია) შევიდა, შემდეგ დაემატა საბერძნეთი და თურქეთი, მოგვიანებით, – ესპანეთი და გერმანია.

საბჭოთა კავშირი ჩაერთო ხანგრძლივ ბრძოლაში მოწინააღმდეგესთან, რომელიც მას რამდენჯერმე აღემატებოდა ეკონომიკური და ფინანსური პოტენციალით.

1940-იანი წლების ბოლოდან, დასავლეთთან ურთიერთობის გამწვავების გამო, საბჭოთა ეკონომიკის მშვიდობიან რელსებზე გადაყვანა შეიცვალა რემილიტარიზაციით. ამას ბიძგი მისცა კორეის ომმა. საავიაციო მრეწველობას დაევალა, 1953 წლისათვის გასულიყო წელიწადში 20 ათასი თვითმფრინავის გამოშვებაზე. სტალინის ბრძანებით, ავიაციას 59400 თვითმფრინავი უნდა ჰქონოდა.

1948 წლის მარტში საიდუმლო ექსპედიცია მოეწყო ჩრდილოეთის ყინულოვან ოკეანეში. აინტერესებდათ, შეიძლებოდა თუ არა მოდრეიფე ყინულზე სამხედრო თვითმფრინავის დასმა და საწვავის შევსება, რათა მათ ატომური ბომბი (რომელიც საბჭოთა კავშირს ჯერ არ ჰქონდა) აშშ-ის ტერიტორიამდე მიეტანათ.

1950 წელს სამხედროებმა მოითხოვეს 1 ათასი მცირე სიშორის (600 კმ) და 2 ათასი საშუალო სიშორის (3000 კმ) რაკეტა. სწრაფად იქმნებოდა პირველი საბჭოთა სტრატეგიული ბომბდამშენი ტუ-16, რომელსაც აშშ-ის ტერიტორიამდე მიღწევა შეეძლო.

1946 წლიდან 1953 წლამდე სამოქალაქო მრეწველობის სექტორი 34%-იდან 30%-ამდე შემცირდა. 1950 წლის დასაწყისისთვის სამხედრო-სამრეწველო ხარჯებმა მთელი კაპიტალდაბანდებების 92% შეადგინა.

მილიტარიზაციაში ჩაერთო აღმოსავლეთ ევროპის სოციალისტური ქვეყნები. საბჭოთა სამხედრო დოქტრინა 1950-იანი წლების დასაწყისში გულისხმობდა მძლავრი სატანკო მუშტით დასავლეთ ევროპის ოკუპაციას და ლა-მანშზე გასვლას. შეტევის წინა რიგში აღმოსავლეთ

ევროპის ქვეყნების არმიები უნდა წასულიყო, მათ შორის გერმანიის დემოკრატიული რესპუ-ბლიკისა, რომელიც 1952 წლიდან ჩართო სტალინმა სამხედრო მზადებაში.

1949 წლის 29 აგვისტოს ყაზახეთში, სემიპალატინსკის რაიონში პირველი საბჭოთა ატო-მური ბომბი ააფეთქეს, რომელიც ნაგასაკში ჩამოგდებული ამერიკული ბომბის კოპიო იყო. სტალინს ამის შესახებ არ განუცხადებია, უნდოდა, ჯერ ბომბები დაეგროვებინა, მაგრამ დასავლეთში ამის შესახებ რადიოაქტიური ნალექით გაიგეს.

6.3. ომი კორეაში (1950–1953)

ორი ძალის ყველაზე მწვავე შეჯახება 1950-იანი წლების დასაწყისში კორეის კონფლიქტი იყო. ეს იყო „ცივი ომის“ პერიოდის პირველი სამხედრო კონფლიქტი და მან აჩვენა, რომ „ცივი ომი“ შეიძლება ადვილად გადაზრდილიყო შეიარაღებულ შეტაკებად. „ცივი ომი“ კორეაში „ცხელ ომად“ გადაიზარდა, მსოფლიო ომად გადაქცევის რეალური საფრთხით.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ კორეა ორად იყო გაყოფილი: ჩრდილოეთ კორეაში კომუნისტები ბატონობდნენ, კიმ ირ სენის ხელმძღვანელობით, სამხრეთ კორეა კი ამერიკელთა გავლენის ქვეშ იყო.[1]

კიმ ირ სენი 1940–1945 წლებში საბჭოთა კავშირში ცხოვრობდა, წითელი არმიის კაპიტანი იყო. 1948 წლიდან მრავალჯერ სთხოვა სტალინს ომის დაწყების ნებართვა „ქვეყნის გასაერთიანებლად“. ჩინეთში კომუნისტების გამარჯვების, პირველი საბჭოთა ატომური ბომბის გამოცდისა და სამხრეთ კორეიდან ამერიკელთა წასვლის შემდეგ[2] სტალინმა გადაწყვიტა, გაერისკა. მაოსთან მოთათბირების შემდეგ, 1950 წლის 9 თებერვალს სტალინმა ნება დართო კიმ ირ სენს ომისთვის მომზადებულიყო. ჩრდილოეთ კორეას დიდი ოდენობით შეიარაღება მიეწოდა. ჩრდილოეთ კორეას სამხრეთზე მნიშვნელოვანი უპირატესობა ჰქონდა – სახმელეთო ჯარით და არტილერიით ორჯერ აღემატებოდა, ტანკებით – 6,5-ჯერ. თვითმფრინავებით კი 6-ჯერ.

1950 წელს კიმ ირ სენმა გადაწყვიტა კორეის გაერთიანება და შეიჭრა სამხრეთ კორეაში. რამდენიმე დღეში თითქმის მთელი სამხრეთ კორეა დაიკავეს, მაგრამ ამერიკელთა ჩაბმამ ომში ძალთა თანაფარდობა შეცვალა, კორეელი კომუნისტების ხელში კორეის მცირე მონაკვეთი დარჩა ჩინეთის საზღვრის გასწვრივ. 1950 წლის ნოემბრიდან ომში „ჩინელი მოხალისეები“ ჩაებნენ, რომელთაც საბჭოთა კავშირი აიარაღებდა. საზღვარი მოულოდნელად 500 ათასმა ჩინელმა მებრძოლმა გადალახა. ამერიკელებსა და მის მოკავშირეებს უკან დაახევინეს.

კონფლიქტში გაეროს თანხმობით მონაწილეობა მიიღო ამერიკის ჯარებმა.[3] ამერიკელი სამხედროები აპირებდნენ ატომური იარაღის გამოყენებასაც,[4] რაც არ გააკეთეს იმის შიშით, რომ საბჭოთა კავშირი იმავეს მოიმოქმედებდა. ტრუმენს არც ჩინეთისთვის გამოუცხადებია ომი.

1950 წლის ნოემბრიდან საომარ მოქმედებებში უშუალოდ მონაწილეობდა საბჭოთა კავშირის 64-ე გამანადგურებელთა კორპუსი, რომელსაც ი. კოჟედუბი ხელმძღვანელობდა. ომის

---

[1] 1948 წლის 16 თებერვალს გამოცხადდა კორეის სახალხო-დემოკრატიული რესპუბლიკა, დედაქალაქით ფხენიანში, 1948 წლის 15 აგვისტოს კი სეულში გამოცხადდა კორეის რესპუბლიკა.

[2] 1950 წელს კორეა საბჭოთა და აშშ-ის ჯარებმა დატოვეს. ორივე კორეის რეჟიმები გაერთიანებით იმუქრებოდნენ.

[3] საბჭოთა კავშირის წარმომადგენელი პროტესტის ნიშნად არ ესწრებოდა უშიშროების საბჭოს სხდომებს და ვეტოს უფლებაც ვერ გამოიყენეს, როდესაც ამერიკელებმა გაეროში ჩრდილოეთ კორეის საწინააღმდეგო რეზოლუცია შეიტანეს. გაეროში ყველამ დაგმო ჩრდილოეთ კორეა და მხოლოდ ერთმა ქვეყანამ – იუგოსლავიამ შეიკავა თავი.

[4] 1950 წლის 30 სექტემბერს პრეზიდენტმა ტრუმენმა განაცხადა, რომ განიხილავს კორეაში ატომური იარაღის გამოყენების შესაძლებლობას.

განმავლობაში მათ ჩამოაგდეს 1309 თვითმფრინავი, კიდევ 212 საზენიტო არტილერიამ გაანადგურა. საბჭოთა კორპუსმა კი 335 თვითმფრინავი დაკარგა.

აშშ-ის მიერ დაწყებულმა ჩრდილოეთ კორეის მასობრივმა დაბომბვებმა (მათ შორის ნაპალმის ბომბებით) ვერ მოუტანა მათ სამხედრო წარმატება, სამაგიეროდ გამოიწვია ანტიამერიკული განწყობის ზრდა აზიაში. ეს კი აქტიურად გამოიყენა საბჭოთა ხელმძღვანელობამ. კორეაში ამერიკელებმა იმაზე მეტი ბომბი ჩამოაგდეს, ვიდრე მეორე მსოფლიო ომის დროს გერმანიასა და იაპონიაში ერთად.

ფრონტის ხაზის 38-ე პარალელზე დაფიქსირების შემდეგ კონფლიქტმა დაკარგა ადრინდელი სიმწვავე და პოზიციური ხასიათი მიიღო. დაიწყო სამშვიდობო მოლაპარაკებები, რაც, მხოლოდ სტალინის სიკვდილის შემდეგ, 1953 წლის 27 ივლისს სამშვიდობო შეთანხმების გაფორმებით დამთავრდა.

კორეის ომში დაიღუპა 57 ათასი ამერიკელი სამხედრო, მისმა მოკავშირე 15-მა ქვეყანამ („გაეროს დროშით" მონაწილეობდნენ) – 3,1 ათასი, სამხრეთ კორეის არმიამ − 1,3 მილიონი, ჩრდილოეთ კორეის არმიამ − 520 ათასი, ჩინეთის არმიამ − 900 ათასი. კორეის მშვიდობიანი მოსახლეობის მსხვერპლმა 3 მილიონი ადამიანი შეადგინა. ომში დაიღუპა 315 საბჭოთა სამხედროც.

კორეის ომს მოჰყვა აშშ-ის სამხედრო ძალის ზრდა. 1952 წლის ნოემბერში ამერიკელებმა გამოსცადეს 10,5 მეგატონი სიმძლავრის თერმობირთვული იარაღი. სამი წლის განმავლობაში აშშ-ის სამხედრო ხარჯები 4-ჯერ გაიზარდა. იაპონიაში და ტაივანზე ამერიკელთა სამხედრო ყოფნა მუდმივი გახდა.

6.4. სტალინი „მშვიდობიანი თანაარსებობის" შესახებ

სტალინი გარდაუვლად მიიჩნევდა იმპერიალიზმის განადგურებას. წიგნში − „სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები საბჭოთა კავშირში" − სტალინი წერდა: „ომის გარდაუვლობის თავიდან ასაცილებლად საჭიროა იმპერიალიზმის განადგურება".

1951 წლის იანვარში სტალინმა განაცხადა, რომ უახლოესი 4 წლის განმავლობაში რეალური შესაძლებლობა არსებობს მთელ ევროპაში სოციალიზმის დასამყარებლად.

საბჭოთა კავშირის მიერ ატომური იარაღის შექმნის შემდეგ ატომური ომის საფრთხე კიდევ უფრო გაიზარდა.

სიცოცხლის ბოლო ხანებში სტალინმა, გარკვეულწილად, შეცვალა საერთაშორისო ვითარების შეფასება. თუკი ადრე მისთვის ამოსავალი იყო სოციალიზმსა და კაპიტალიზმს შორის შეურიგებელი წინააღმდეგობის იდეა, ბოლოს ის აცხადებდა, რომ ზოგჯერ იმპერიალისტურ ქვეყნებს შორის წინააღმდეგობები უფრო ძლიერი შეიძლება აღმოჩნდეს და გამოიწვიოს მწვავე კონფლიქტი კაპიტალისტურ ქვეყნებს შორის.

თავის ერთ-ერთ უკანასკნელ ინტერვიუში სტალინმა განაცხადა, რომ საბჭოთა კავშირს სურს ომის შეწყვეტა კორეაში, თავად კი მზადაა შეხვდეს აშშ-ის ახალ პრეზიდენტს, დ. ეიზენჰაუერს.

7. სტალინის გარდაცვალება და დაკრძალვა

7.1. სტალინის სიცოცხლის ბოლო თვეები

სიცოცხლის ბოლო თვეებში ი. სტალინმა მკაცრად გააკრიტიკა თავისი უახლოესი თანამებრძოლები ვ. მოლოტოვი და ა. მიქოიანი. შერისხულები აღმოჩნდნენ კ. ვოროშილოვი და ლ. ბერია.

1952 წლის ოქტომბერში საკ კპ (ბ)-ის XIX ყრილობაზე, როდესაც პარტიას სახელი შეეცვალა და საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია ეწოდა, პოლიტბიუროს ნაცვლად შეიქმნა ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმი, რომელიც მნიშვნელოვნად გაფართოვდა და მასში ახალგაზრდა პარტიულ-სახელმწიფო მოღვაწეები შეიყვანეს.

7.2. სტალინის ავადმყოფობა და გარდაცვალება

სტალინი კუნცევოში, ე.წ. „ახლო აგარაკზე“, ცხოვრობდა. უკანასკნელად სტალინთან 1953 წლის 28 თებერვალ − 1 მარტის ღამეს გამოძახებულები იყვნენ ნ. ხრუშჩოვი, ლ. ბერია და ნ. ბულგანინი.

1 მარტს საღამოს ქვეყნის ხელმძღვანელები კვლავ გამოიძახეს კუნცევოში, ამჯერად სტალინის დაცვამ, რომელმაც სტალინი უგონო მდგომარეობაში იპოვა.

2 მარტს ექიმთა კონსულიუმმა დაადგინა, რომ სტალინს ტვინში სისხლი ჩაექცა, რამაც ცნობიერების დაკარგვა გამოიწვია.

3 მარტს ცხადი გახდა, რომ სტალინის გარდაცვალება გარდაუვალი იყო.

4 მარტს რადიოთი გადაიცა ინფორმაცია სტალინის ავადმყოფობის შესახებ. პრესაში გამოქვეყნდა სტალინის ჯანმრთელობის მდგომარეობა გასაოცარი წვრილმანებით, − პულსი, წნევა და შარდის ანალიზის მონაცემებით. პოლიტიკური მოსაზრებებით გამოაცხადეს, რომ სტალინს ინსულტი დაემართა არა 1 მარტს, არამედ 2 მარტს და ის მოსკოვში იმყოფებოდა.

1953 წლის 5 მარტს, ისე რომ ლოგინიდან არ წამომდგარა, სტალინი 74 წლის ასაკში გარდაიცვალა.

5 მარტს, ჯერ კიდევ სტალინის გარდაცვალების ცნობის მიღებამდე, კრემლში ჩამოაყალიბეს ქვეყნის ხელმძღვანელობის ახალი შემადგენლობა. ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმი შემცირდა 25-იდან 10 კაცამდე და პრეზიდიუმის ბიუროში კვლავ შეიყვანეს ვ. მოლოტოვი და ა.მიქოიანი. მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე გახდა მალენკოვი. მისი მოადგილეები და, იმავდროულად, მინისტრები გახდნენ მოლოტოვი (საგარეო საქმეთა მინისტრი), ბულგანინი (სამხედრო მინისტრი), ბერია (შინაგან საქმეთა მინისტრი, ეს სამინისტრო გაფართოვდა და მას სახელმწიფო უშიშროების სამინისტროც შეუერთეს).

ასევე გადაწყვიტეს, რომ პარტიის ცენტრალურ კომიტეტში პრეზიდიუმისა და პრეზიდიუმის ბიუროს ნაცვლად ყოფილიყო ერთი ორგანო – პრეზიდიუმი, „როგორც ეს განსაზღვრული არის წესდებით“. მის შემადგენლობაში ადრინდელი 25 წევრის ნაცვლად 11 შეიყვანეს.

ნ. ხრუშჩოვს, თავისი კოლეგებისგან განსხვავებით, არ მიუღია რაიმე სახელმწიფო პოსტი, დარჩა სკკპ ცენტრალური კომიტეტის მდივნად და მისი პრეზიდიუმის წევრად. ამავე დროს, სწორედ ხრუშჩოვი ჩაუდგა სათავეში ი. სტალინის დამკრძალავ კომისიას.

თათბირის შედეგები 7 მარტს გამოაცხადეს. გამოიკვეთა ხელისუფლების ახალი კონფიგურაცია. ხელისუფლების პირამიდის სათავეში აღმოჩნდნენ სტალინის მიერ შევიწროებული „ძველი გვარდიის“ წარმომადგენლები. სტალინის შემდეგ ხელისუფლებაში მოვიდა ე.წ. „კოლექტიური ხელმძღვანელობა“, რომლის შიგნითაც მალე გაიშალა ბრძოლა პირველობისთვის. ამ ბრძოლის ყველა მონაწილეს თავიდან ყველაზე მეტად ბერიასი ეშინოდათ.

7.3.სტალინის დაკრძალვა

6 მარტს სტალინი დაასვენეს კავშირების სახლის სვეტებიან დარბაზში. 16 საათზე მოვიდა პირველი ნაკადი ადამიანებისა, რომელთაც გამოთხოვება სურდათ სტალინთან. სტალინთან გამოთხოვება და ხალხის უწყვეტი ნაკადი მიდიოდა სამი დღისა და სამი ღამის განმავლობაში. საპატიო ყარაულში იდგნენ პარტიისა და მთავრობის ხელმძღვანელები: გ. მალენკოვი, ლ. ბერია, ვ. მოლოტოვი, კ. ვოროშილოვი, ნ. ხრუშჩოვი, ნ. ბულგანინი, ლ. კაგანოვიჩი, ა. მიქოიანი; საპატიო ყარაულში იდგნენ ასევე საერთაშორისო კომუნისტური მოძრაობის ცნობილი წარმომადგენლები, ასევე ფინეთის პრემიერმინისტრი ურხო კეკონენი.

8 მარტს შუა ღამისას გამომშვიდობება შეწყდა და დაიწყო დაკრძალვისთვის მზადება. ღამის 2 საათზე დაიწყეს გვირგვინების გამოტანა. გადაწყვიტეს, რომ სტალინის კუბოს უკან მხოლოდ 100 სამგლოვიარო გვირგვინს ჩაატარებდნენ, დანარჩენი ათასობით გვირგვინი კი მავზოლეუმის ორივე მხარეს დააწყვეს.

სტალინის დაკრძალვა შედგა 1953 წლის 9 მარტს წითელ მოედანზე. მავზოლეუმის თავზე უკვე ამოკვეთილი იყო წარწერა: ლენინი და სტალინი. მავზოლეუმის წინ მოეწყო სამგლოვიარო მიტინგი, სადაც სიტყვებით გამოვიდნენ მალენკოვი, ბერია და მოლოტოვი. სტალინის დაკრძალვა ფილმადაც გამოვიდა, სახელწოდებით „დიდი გამოთხოვება“.

6 მარტს მინისტრთა საბჭომ და პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღეს გადაწყვეტილება, აეშენებინათ პანთეონი, სადაც აპირებდნენ ლენინისა და სტალინის ცხედრების, ასევე კრემლის კედელთან დაკრძალულთა გადასვენებას, თუმცა ეს პროექტი მალე დავიწყებას მიეცა.

დაკრძალვის დროს მოხდა ხალხის საშინელი ჭყლეტა, დაიღუპა ასობით ადამიანი. სხვადასხვა შეფასებით დაიღუპა რამდენიმე ასეულიდან 2-3 ათასამდე ადამიანი. ოფიციალური მონაცემები დღემდე არ არის გამოქვეყნებული.

სტალინი მავზოლეუმში იყო დასვენებული 1961 წლის 31 ოქტომბრის ღამემდე, როდესაც ის ხრუშჩოვის ბრძანებით გამოასვენეს და კრემლის კედელთან დაკრძალეს. ეს იყო მაშინ მიმდინარე „დესტალინიზაციის“ პროცესის ნაწილი.

საბჭოთა ხელმძღვანელობა სტალინის ნეშტთან 1953 წლის 6 მარტს

7.4. გახდა თუ არა სტალინი შეთქმულების მსხვეპლი

სტალინის გარდაცვალების შემდეგ გამოითქვა სხვადასხვა ეჭვი მისი სიკვდილის მიზეზების შესახებ. კერძოდ, ეჭვობენ, რომ სტალინი ბუნებრივი სიკვდილით კი არ მოკვდა, არამედ მისი უახლოესი გარემოცვის შეთქმულების მსხვერპლი გახდა.

ვ. მოლოტოვი 1993 წელს გამოქვეყნებულ თავის მოგონებებში ამტკიცებდა, რომ მასთან საუბარში ბერია ტრაბახობდა, რომ მოწამლა სტალინი.

კუჭიდან სისხლდენას, როგორც წესი, მაღალი წნევა არ იწვევს, მაგრამ როგორც მისი, ისე ინსულტის გამოწვევა შეუძლია ვარფარინის ძლიერ დოზას. ესაა უფერო, გემოს არმქონე პრეპარატი. მკურნალი ექიმების საბოლოო დასკვნაში, რომელიც პარტიის ცენტრალურ კომიტეტს წარუდგინეს 1930 წლის ივლისში, ამოღებული იყო კუჭიდან სისხლდენის ყოველგვარი ხსენება.

2004 წელს ამერიკელმა ისტორიკოსმა ჯონათან ბრენტმა და რუსეთის ფედერაციის პოლიტიკური რეპრესიების მსხვერპლთა რეაბილიტაციის საპრეზიდენტო კომისიის აღმასრულებელმა მდივანმა ვლადიმირ ნაუმოვმა გამოაქვეყნეს ნაშრომი, სადაც გამოთქვამენ ვარაუდს, რომ ბერიამ, ხრუშჩოვის მონაწილეობით, ვარფარინი დაუმატა სტალინის ღვინოს მისი სიკვდილის ღამეს.

2011 წელს გამოქვეყნდა სტალინის გაკვეთის ანგარიში, რომელიც საბჭოთა კავშირის ჯანმრთელობის დაცვის სამინისტრომ ჩაატარა. ამ დასკვნასთან დაკავშირებით ამერიკელმა სპეციალისტმა მიგელ ა. ფარიამ აღნიშნა: სტალინის გაკვეთის ანგარიშში თვალსაჩინოა იმის დასაბუთების მცდელობა, რომ სტალინის გადასარჩენად ექიმებმა გააკეთეს ყველაფერი, მაგრამ საქმე გაართულა ტვინის გარეთ სისხლჩაქცევებმა. მათ ეს სისხლჩაქცევები ჰიპერტონიას მიაწერეს და არა ვარფარინით მოწამვლას.

პირდაპირი დასაბუთება იმისა, რომ სტალინი მოკლეს, არ არის აღმოჩენილი, მაგრამ ცხადია ისიც, რომ 1953 წლის 2–5 მარტს, როდესაც სტალინი სიკვდილს ებრძოდა, მისი თანამებრძოლები და „მემკვიდრეები“ ყურადღებით ადევნებდნენ თვალს სტალინის ჯანმრთელობის გაუარესებას და ერთმანეთს შორის დაიწყეს ბრძოლა ხელისუფლების გასაყოფად.

XII თავი

ხრუშჩოვის მმართველობა 1953–1964

შესავალი

1953 წლის 5 მარტს სტალინის გარდაცვალებასთან ერთად დამთავრდა მთელი ეპოქა საბჭოთა კავშირის ცხოვრებაში. ბელადის სიკვდილმა სათავე დაუდო მნიშვნელოვან ცვლილებებს საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში.

ხელისუფლება ორ ათეულ წელზე მეტხანს თავმოყრილი იყო დიქტატორის ხელში, მისი გარდაცვალების შემდეგ კი, რადგანაც საბჭოთა კავშირში არ არსებობდა ხელისუფლების ლეგიტიმური გადაცემის მექანიზმები, დადგა ხელისუფლების გაჭიანურებული კრიზისის ხანა.

სტალინის სიკვდილს მოჰყვა ბრძოლა პირველობისათვის მის გარემოცვაში და იგი იმავე სცენარით წარიმართა, როგორც 1924 წელს ბრძოლა ლენინის სიკვდილის შემდეგ.

სტალინის გარემოცვაში არ იყო მკაფიოდ გამოკვეთილი ლიდერი. მისი გამოჩენა, ფაქტობრივად, შეუძლებელი იყო. სტალინის სიცოცხლეში სხვა გამოკვეთილ ლიდერს არ დაუშვებდა თავად სტალინი და არც მისი უშუალო გარემოცვა. ნიჭიერ, უნარიან, სხვებისგან გამორჩეულ ლიდერს ემუქრებოდა „ხალხის მტრად“ გამოცხადება, დაპატიმრება ანდა გაურკვეველ ვითარებაში გარდაცვალება. შედეგად, ნებისმიერ პოლიტიკოსს, რომელიც სტალინის სიკვდილის დროს მის „უახლოეს გარემოცვაში“ შედიოდა, ჰქონდა შანსი, გამხდარიყო ლიდერი.

1953 წლის მარტისათვის საბჭოთა კავშირის უმაღლეს ეშელონებში სამი მთავარი ცენტრი ჩამოყალიბდა, რომელსაც სათავეში ედგნენ სტალინის უახლოესი გარემოცვის წევრები: მალენკოვი, ბერია და ხრუშჩოვი. ეს ბრძოლა 1958 წლის გაზაფხულამდე მიმდინარეობდა და რამდენიმე ეტაპი გაიარა. ამ ბრძოლაში გაიმარჯვა ნიკიტა ხრუშჩოვმა, რომელიც, პირველ რიგში, პარტიულ აპარატს ეყრდნობოდა.

ხელისუფლებისთვის ბრძოლის ეტაპები

ეტაპი	წლები	არსი
პირველი ეტაპი	1953 წლის მარტი – ივნისი	მალენკოვ-ხრუშჩოვის ტანდემმა ბერია ჩამოიშორა
მეორე ეტაპი	1953 წლის ივლისი – 1955 წლის თებერვალი	ხრუშჩოვის გაძლიერება, მალენკოვის გადადგომა
მესამე ეტაპი	1955 წლის თებერვალი – 1958 წლის მარტი	ხრუშჩიოვის ერთპიროვნული ლიდერობა. მოლოტოვ-კაგანოვიჩის ოპოზიციური ჯგუფის განადგურება

სტალინის გარდაცვალების შემდეგ, შეიძლება ითქვას, რომ საბჭოთა კავშირის განვითარებაში ოთხი ალტერნატიული გზა გამოკვეთა და თითოეული კონკრეტულ ლიდერთან ასოცირდებოდა: ლ. ბერიას „ალტერნატივა“; ნ. ხრუშჩოვის კურსი; გ. მალენკოვის კურსი; ვ. მოლოტოვ-ლ. კაგანოვიჩის ხაზი. მოკლედ წარმოვადგინოთ თითოეული:

ლ. ბერიას „ალტერნატივა“:	გ. მალენკოვის კურსი
• სტალინის კულტის მსხვრევა • რეაბილიტაციის პირველი ტალღა • უშიშროების ორგანოების გარდა-ქმნა • სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის-გან ხელისუფლებითი ფუნქციების გადაცემა საბჭოთა კავშირის მინი-სტრთა საბჭოსთვის • ეროვნული რესპუბლიკების ხელ-მძღვანელობის „გაეროვნულება“, ეროვნული თვითშეგნების ამაღლება • კოლმეურნეობების კრიტიკა, მისი არაეფექტურობის ჩვენება • „გულაგის“ გადაცემა იუსტიციის სამინისტროსთვის • ქვეყნის ეკონომიკის ექსტენსიური განვითარების კურსზე უარის თქმის დასაწყისი • სამხედრო ხარჯების შემცირება • დემოკრატიულ საფუძველზე გერ-მანიის გაერთიანების წინადადება	• პიროვნების კულტის კრიტიკა • „ბ“ ჯგუფის საწარმოების პრიორიტეტული განვითარება • სახელმწიფო აპარატზე დაყრდნობა • მწარმოებელთა ეკონომიკური სტიმულირების გაძლიერება • ბირთვული იარაღის არსებობის პირობებში მსოფლიო ომის დაუშვებლობის იდეა • წარმოების ინტენსიფიკაციის მცდელობები

ნ. ხრუშჩოვის კურსი	მოლოტოვ-კაგანოვიჩის ხაზი
• დაყრდნობა პარტიულ აპარატზე • სოფლის მეურნეობის და „ა“ ჯგუფის საწარმოების პრიორიტეტული განვითარება • ეკონომიკის ექსტენსიური განვითარების გაგრძელება • პიროვნების კულტის კრიტიკა • მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარებისთვის ყურადღების გაძლიერება, კოსმოსის ათვისება • საერთაშორისო დაძაბულობის განმუხტვისკენ მიმართული კურსი • ყამირის ათვისება • კომუნიზმის გაშლილი მშენებლობის კურსი • პროლეტარიატის დიქტატურის სახელმწიფოს საერთო სახალხო სახელმწიფოდ გადაქცევის იდეა	• უცვლელი სახით სტალინის რეჟიმის შენარჩუნება • უმაღლესი ხელმძღვანელობის წინააღმდეგ რეპრესიების შეწყვეტა • „ცივ ომში“ დროებითი შესვენება

ბრძოლა ხელისუფლებისთვის სტალინის სიკვდილის შემდეგ

ლ. ბერია	გ. მალენკოვი	ნ. ხრუშჩოვი
მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის პირველი მოადგილე; შინაგან საქმეთა სამინისტრის ხელმძღვანელი	საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე	სკკპ ცენტრალური კომიტეტის მდივანი
დააპატიმრეს 1953 წლის 26 ივნისს გაასამართლეს დახვრიტეს	გადააყენეს 1955 წლის 8 თებერვალს	1953 წლის 13 სექტემბრიდან ცკ-ის პირველი მდივანი; 1958 წლის 27 მარტიდან სსრკ-ის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე

1. ხელისუფლებისათვის ბრძოლის პირველი ეტაპი (1953 წლის მარტი – ივნისი)

1.1. მალენკოვისა და ბერიას ლიდერობა

სტალინის სიკვდილის შემდეგ, პირველ ეტაპზე, საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობაში საკვანძო პოზიციები დაიკავეს გ. მალენკოვმა და ლ. ბერიამ. მალენკოვი გახდა მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე, ბერია კი გაერთიანებული შინაგან საქმეთა სამინისტროს ხელმძღვანელი.

დაიწყო პირველი კამპანია პიროვნების კულტის დასაგმობად. სტალინის დასაფლავების შემდეგ გამართულ ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის პირველსავე სხდომაზე 1953 წლის 10 მარტს მალენკოვმა განაცხადა, რომ აუცილებელი იყო „პიროვნების კულტის პოლიტიკის“ შეწყვეტა. თავიდან ეს პროპაგანდის სფეროში ცვლილებებით შემოიფარგლა. სტალინის სახელს იშვიათად ახსენებდნენ პრესაში, შეწყვიტეს მისი თხზულებათა კრებულების გამოშვება.

1953 წლის მარტ-ივნისში ბერია ახალი ხელმძღვანელობის ყველაზე აქტიური წევრი იყო. ბერიაც და მალენკოვიც ემხრობოდნენ სახელისუფლო უფლებამოსილების გადაცემას პარტიულიდან შესაბამისი სახელმწიფოებრივი ორგანოებისათვის. დაიწყო შინაგან საქმეთა სამინისტროს რეორგანიზაცია.

შეწყდა „ექიმთა საქმე“. 16 მარტს ბერიამ დააპატიმრა ექიმთა საქმის მთავარი გამომძიებელი რიუმინი და გაათავისუფლა დაპატიმრებული ექიმები. 3 აპრილს სკკპ ცკ-ის პრეზიდიუმმა აღიარა, რომ ექიმთა საქმე გამოგონილი იყო და ამაზე პასუხისმგებლობა დააკისრა ყოფილ უშიშროების მინისტრ ს. იგნატოვს.

4 აპრილს ბერიას განკარგულებით აიკრძალა დაკითხვის დროს წამების მეთოდების გამოყენება და ასევე მოითხოვა, ციხეებში გაენადგურებინათ წამების იარაღები. ბერია მოხერხებულად იყენებდა იმ ფაქტს, რომ ფორმალურად 1946 წლიდან აღარ იყო დაკავშირებული უშიშროების ორგანოებთან და საქმეს ისე წარმოადგენდა, რომ თავად არაფერ შუაში იყო.

6 აპრილს საბჭოთა ადამიანებმა პრესიდან გაიგეს, რომ „ექიმთა საქმე“ ფაბრიკაცია იყო, ისევე, როგორც ცილი დასწამეს და უკანონოდ იყო დასჯილი სახალხო არტისტი მიხოელსი. ამ ცნობის გამოქვეყნებამ მილიონობით ადამიანზე დიდი ეფექტი მოახდინა, რაც მხოლოდ სტალინის სიკვდილს თუ შეედრებოდა.

ბერიას ინიციატივით გაათავისუფლეს და რეაბილიტირებულ იქნა მრავალი სამხედრო და პოლიტიკური მოღვაწე. 1953 წლის მარტში ციხეებსა და ბანაკებში დაახლოებით 10 მილიონი პატიმარი იყო. 1953 წლის 27 მარტს ბერიას ინიციატივით უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმმა მიიღო ბრძანებულება ამნისტიის შესახებ. დაახლოებით 1,2 მილიონი ადამიანი გაათავისუფლეს. განთავისუფლება შეეხო მათ, ვისი პატიმრობის ვადაც 5 წელს არ აღემატებოდა, ასევე არასრულწლოვნებს, ბავშვიან და ფეხმძიმე ქალებს. ამნისტია არ ვრცელდებოდა პოლიტიკურ პატიმრებზე, რომლებიც გასამართლებული იყვნენ 58-ე მუხლით – „ანტისაბჭოთა საქმიანობა“.

ბერიამ შეაჩერა სტალინის „სტრატეგიული“ მშენებლობები, მათ შორის: რკინიგზები: სალეხარდი–იგარკა, კრასნოიარსკი–ენისეისკი, ბაიკალ–ამურის მაგისტრალი; გვირაბი, რომლითაც კუნძული სახალინი მატერიკს უნდა დაკავშირებოდა; წყნარი ოკეანის სანაპიროზე სამხედრო-საზღვაო ბაზისა და დიდი გემთმშენებელი ქარხნის (სახაზო გემებისა და ავიამზიდებისთვის) მშენებლობა. ეს ყველაფერი იყო „გულაგის“ პროექტები და შენდებოდა პატიმართა ხელით. სხვა, უფრო ნაკლებად ძვირი და საჭირო პროექტები ბერიამ გადასცა სამოქალაქო ეკონომიკას. 1953 წლის შემოდგომისთვის ბერია გეგმავდა 1,7 მილიონი სპეცდასახლებულის განთავისუფლებას, მათ შორის: გერმანელების, ყოფილი კულაკებისა და „ხალხის მტრების“ ოჯახის წევრებისას. დანარჩენი სპეცდასახლებულების განთავისუფლება იგეგმებოდა მომდევნო ერთი-ორი წლის განმავლობაში.

ბერიამ დასახა ზომები ეროვნული პოლიტიკის კორექტირებისთვის, კერძოდ, აპირებდა, დაებრუნებინა ძველი პრაქტიკა, როდესაც ეროვნულ რესპუბლიკებსა და ოლქებში ხელმძღვანელ პოსტებზე ინიშნებოდნენ მკვიდრი ეროვნების წარმომადგენლები.

1953 წლის ივნისში ბერიამ მოამზადა პროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა ლატვიაში, უკრაინაში, ბელორუსიასა და სხვა რესპუბლიკებში რუსი თანამდებობის პირების შეცვლას ადგილობრივი ეროვნების პირებით. ხრუშჩოვისთვის ეს უკანასკნელი წვეთი აღმოჩნდა. უკრაინას ხრუშჩოვი თავის „სამფლობელოდ“ თვლიდა და ბერიას გეგმა პირადად მის წინააღმდეგ მიმართულად ჩათვალა.

1.2. შეთქმულება ბერიას წინააღმდეგ

ბერიამ პირველმა გადადგა ნაბიჯები სტალინის ტერორის მექანიზმის დამსხვრევისა და გულაგის სისტემის დემონტაჟისკენ. როგორ აღმოჩნდა ასეთი სასტიკი და სისხლიანი ადამიანი რეფორმატორის როლში? როგორც ერთ-ერთი რუსი ისტორიკოსი აღნიშნავს, „ბერიას მორალური პრინციპები არც მაღალი იყო და არც დაბალი სხვა პარტიული ხელმძღვანელების ანალოგიურ პრინციპებთან შედარებით“, მაგრამ სტალინის გარემოცვიდან თავისი ხელით მხოლოდ ბერია კლავდა, აწამებდა და ძალადობდა. ბერია ერთპიროვნული ლიდერობისთვის ემზადებოდა და მალენკოვს მხოლოდ დროებით ითმენდა. ამასთან, ცდილობდა თავისი რეპუტაციის შეცვლას, რეაბილიტაციას და სტალინისგან დისტანცირებას.

მაგრამ ბერია ძალზე სძულდათ და ეშინოდათ. ეს განწყობა იყო არა მხოლოდ ხალხში, არამედ პარტიულ აპარატსა და სამხედროებში. ხრუშჩოვი, მალენკოვი და მოლოტოვი ძალზე უფრთხოდნენ ბერიას აქტიურობას, ხედავდნენ, რომ ბერია ყველა სფეროში იჭრებოდა და, ასევე, ცდილობდა ერთმანეთთან მათ დაპირისპირებას.

პარტიული აპარატი ცდილობდა თავისი ხელმძღვანელი როლის შენარჩუნებას. მის ლიდერად კი ხრუშჩოვი გამოვიდა. ქვეყნის ახალ ხელმძღვანელობაში ნ. ხრუშჩოვს ეკავა სკკპ-ის

ცენტრალური კომიტეტის მდივნის პოსტი. მისგან განსხვავებით, სტალინის ყველა სხვა მემკვიდრეს სახელმწიფოებრივი პოსტები ჰქონდათ. სწორედ ხრუშჩოვი ჩაუდგა შეთქმულებას სათავეში ბერიას ხელისუფლებიდან ჩამოცილების მიზნით.

ხრუშჩოვმა პირველად მოლოტოვს მიმართა, შემდეგ მალენკოვს. შეთქმულებაში მონაწილეობაზე დათანხმდა უმაღლეს ხელისუფალთა თითქმის მთელი შემადგენლობა, რომლებიც 1930-იანი წლების ბოლოდან უფრთხოდნენ ბერიას. შეთქმულებაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა მალენკოვის მონაწილეობას, რომელმაც უღალატა თავის საშიშ პარტნიორს.

1953 წლის 26 ივნისს სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის სხდომაზე ბერია დააპატიმრეს. ეს შესაძლებელო გახდა ხრუშჩოვისა და მალენკოვის შეთქმულების შედეგად, რაშიც აქტიური მონაწილეობა მიიღეს მარშალმა გ. ჟუკოვმა და მოსკოვის სამხედრო ოლქის სარდალმა, გენერალმა კ. მოსკალენკომ. იმავე დღეს ბერია გადააყენეს ყველა პოსტიდან და სასამართლოს გადასცეს.

1953 წლის 2–7 ივლისს შედგა სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის საგანგებო პლენუმი „ბერიას დანაშაულებრივი ანტიპარტიული და ანტისახელმწიფოებრივი მოქმედებების შესახებ“. პლენუმზე, სტალინური ეპოქის „ტრადიციების“ შესაბამისად, ბერიას ბრალი დაედო ჯაშუშობასა და სხვა მძიმე დანაშაულებში. ის გამოცხადდა „პარტიისა და საბჭოთა ხალხის მტრად“, ბრალდების მთავარი პუნქტი იყო ბერიას მიერ პარტიის ხელმძღვანელი როლის „დანაშაულებრივი ხელყოფა“. მასვე ბრალდებოდა მთავარი როლის შესრულება უკანონო მასობრივი რეპრესიების განხორციელებაში. ბერიას „ჯაშუშური საქმიანობის“ არავის სჯეროდა, მაგრამ ეს იყო ჩვეული პროპაგანდისტულ-პოლიტიკური შტამპი.

1953 წლის 23 დეკემბერს საბჭოთა კავშირის უმაღლესი სასამართლოს დახურულ სხდომაზე ბერია და მისი უახლოესი გარემოცვა უშიშროების სფეროდან – ვ. მერკულოვი, ვ. დეკანოზოვი, ბ. ქობულოვი, ს. გოგლიძე, პ. მეშიკი, ლ. ვლოძიმირსკი – გაასამართლეს 58-ე მუხლით. მათ ბრალი დაედოთ „სამშობლოს ღალატში, ტერორისტული აქტების მოწყობასა და ანტისაბჭოთა მოღალატური ჯგუფის შექმნაში“.[1]

ყველანი დაუყოვნებლივ დახვრიტეს, გვამები დაწვეს, ფერფლი კი უსახელო საფლავში ჩაფლეს. შემდგომში სპეცსამსახურების მაღალი რანგის თანამშრომლების ნაწილს, რომლებიც ბერიას საქმის გამო იყვნენ დაპატიმრებულები, მიეასაჯათ ხანგრძლივი ვადით პატიმრობა.

1.3. ხრუშჩოვის პოზიციების გაძლიერება

ბერიას თავიდან მოშორებით ყველაზე მეტი ხრუშჩოვმა მოიგო. ბერიას გაქრობამ დაასუსტა მალენკოვის პოზიციები. მაგრამ ამ ეტაპზე რომელიმე „სტალინის მემკვიდრის“ ერთპიროვნულ ლიდერობას სხვები არ დაუშვებდნენ, მხოლოდ „კოლექტიურ“ ხელმძღვანელობაში ხედავდნენ საკუთარი უსაფრთხოების გარანტიებს. ჩამოყალიბდა ტრიუმვირატი – მალენკოვი (მთავრობა), ხრუშჩოვი (პარტია), ბულგანინი (არმია).

1953 წლის ივლისში გამართულმა სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმმა პირდაპირ მიუთითა, რომ აუცილებელი იყო „პარტიული ხელმძღვანელობის განმტკიცება პარტიისა და სახელმწიფო აპარატის ყველა რგოლში“.

ბერიას ჩამოცილება უშიშროების ყოვლისმომცველ სამსახურზე გამარჯვებას ნიშნავდა. უშიშროების სამინისტროს საოლქო განყოფილებებში სასწრაფოდ ანადგურებდნენ არქივებს.

[1] არსებობს ვერსია, რომ ბერია გაცილებით ადრე მოკლეს და სასამართლოზე მისი ორეული იყო.

პარტიული ნომენკლატურის თვალში ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმი გამოვიდა ტერორისაგან მხსნელის როლში. პირველ რიგში, პრეზიდიუმის წევრები საკუთარ თავზე ფიქრობდნენ. მათი შეთანხმებით შეწყდა უშიშროების ორგანოების მიერ პარტიისა და მთავრობის ხელმძღვანელების, ასევე მაღალი რანგის სამხედროების მოსმენისა და თვალყურის დევნების პრაქტიკა. ბერიას სეიფში აღმოჩენილი მაკომპრომეტირებელი დოკუმენტები გაანადგურეს. ბერიას საქმის გამოძიების მრავალტომიანი მასალები ასევე გაასაიდუმლოეს და გამოძიების შედეგები მოკლედ გააცნეს პარტიულ ნომენკლატურას.

ბერიას ხელისუფლებიდან ჩამოცილებამ შეაჩერა მრავალი მისი წამოწყებაც. მაგალითად, დროებით შეჩერდა სპეცდასახლებულთა დაბრუნების საკითხი, ცადეს, ეჭვქვეშ დაეყენებინათ ანტისემიტური კამპანიის შეწყვეტაც.

1954 წლის სექტემბერში კომუნისტურმა რეჟიმმა ჩაიდინა მორიგი საშინელი დანაშაული. ტოცკის პოლიგონზე, ორენბურგის ახლოს მიმდინარე სამხედრო მანევრების დროს ააფეთქეს ნამდვილი ატომური ბომბი და მარშალმა ჟუკოვმა, რომელიც მაშინ თავდაცვის მინისტრის მოადგილე იყო, უბრძანა 40 ათას ჯარისკაცსა და ოფიცერს, „შეტევაზე გადასულიყვნენ“ და გაევლოთ პირდაპირ აფეთქების ეპიცენტრში. ამ ადამიანების სამი მეოთხედი მალევე დაიხოცა რადიაციის სასიკვდილო დოზის მიღების გამო. ჟუკოვი არასოდეს უფრთხილდებოდა ჯარისკაცების სიცოცხლეს, მაგრამ ამჯერად ყველაფერს გადააჭარბა. ამ დანაშაულისთვის ჟუკოვი არავის გაუსამართლებია, პირიქით, დააწინაურეს.

1955 წლის თებერვალში ჟუკოვი დანიშნეს თავდაცვის მინისტრად და აირჩიეს სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის წევრად.

2. ხელისუფლებისთვის ბრძოლის მეორე ეტაპი (1953 წლის ივლისი – 1955 წლის თებერვალი)

2.1. მალენკოვისა და ხრუშჩოვის მმართველობა. მალენკოვის გადაყენება.

1953 წლის ზაფხულიდან დაიწყო ხელისუფლებისთვის ბრძოლის ახალი ეტაპი. ხელისუფლების სათავეში მოექცნენ მალენკოვი და ხრუშჩოვი, მაგრამ ხრუშჩოვი სულ უფრო იმტკიცებდა პოზიციებს, მალენკოვის როლი კი მცირდებოდა.

1953 წლის სექტემბერში ნ. ხრუშჩოვი აირჩიეს სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის პირველ მდივნად, მაგრამ რაიმე სახელმწიფოებრივი პოსტი კვლავაც არ ეკავა.

უშიშროების სახელმწიფო კომიტეტის ხელმძღვანელად ხრუშჩოვმა ივან სეროვი დანიშნა. სეროვი ყოველთვის ეხმარებოდა ხრუშჩოვს მოწინააღმდეგეებთან ბრძოლაში. სეროვმა უშიშროების სამსახურის არქივებში „წესრიგი დაამყარა“ და მოსპო მონაცემები ხრუშჩოვის მონაწილეობის თაობაზე სტალინის პერიოდის რეპრესიებში. ამავე დროს, სეროვი აგროვებდა მაკომპრომეტირებელ მასალებს სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის სხვა წევრებზე, პირველ რიგში კი, მალენკოვზე.

კრემლში ხელისუფლებისთვის ბრძოლას ჩერჩილი ადარებდა „ბულდოგების ბრძოლას ხალიჩის ქვეშ“. ძნელი იყო იმის მიხვედრა, თუ რა ხდებოდა მანამდე, სანამ ხალიჩის ქვემოდან არ გამოყრიდნენ მორიგი მსხვერპლის ძვლებს. 1953 წლის მეორე ნახევარსა და 1954 წელს ხრუშჩოვი და მოლოტოვი ერთად მოქმედებდნენ მალენკოვის წინააღმდეგ, მას ბრალად სდებდნენ „ბერიასთან სიახლოვეს“ და შეცდომებს ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკაში.

რა შეცდომებზე იყო ლაპარაკი?

1953 წლის 8 აგვისტოს მალენკოვი გამოვიდა საპროგრამო სიტყვით სსრკ-ის უმაღლესი საბჭოს წინაშე. მალენკოვმა გამოაცხადა, რომ შეუმცირებდა გადასახადებს გლეხობას, გაზრდიდა სამომხმარებლო საგნების წარმოებას და სხვადასხვა სახის სოციალურ უზრუნველყოფას ჰპირდებოდა ხალხს. მან ასევე ნაადრევად განაცხადა, რომ საბჭოთა კავშირმა შექმნა და გამოსცადა წყალბადის ბომბი.

ხრუშჩოვმა მალენკოვის გამოსვლა დემაგოგიად შეაფასა, რომლის მიზანიც ხალხში ავტორიტეტის მოპოვება იყო ხელმძღვანელობის სხვა წევრების ხარჯზე. ხრუშჩოვს განსაკუთრებით აბრაზებდა მალენკოვის „შეჭრა“ სოფლის მეურნეობის სფეროში, რომელსაც „თავისად“ მიიჩნევდა.

მალენკოვის კიდევ ერთ შეცდომად მიიჩნიეს 1954 წლის თებერვალში უმაღლესი საბჭოს „ამომრჩევლების“ წინაშე გამოსვლის დროს გაკეთებული განცხადება, რომ ომს ბირთვულ სახელმწიფოებს შორის შეიძლება „ცივილიზაციის განადგურება“ მოჰყოლოდა. მალენკოვი ფიზიკოსი იყო განათლებით. მასზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ამერიკელების მიერ ატომური ბომბების გამოცდამ წყნარ ოკეანეში. ასევე პარტიის ხელმძღვანელებისადმი კურჩატოვისა და სხვა საბჭოთა ფიზიკოსების წერილმა, რომელშიც აფრთხილებდნენ, რომ ბირთვულ ომს შეიძლება მოჰყოლოდა სიცოცხლის მოსპობა დედამიწაზე.

მოლოტოვმა ბრალი დასდო მალენკოვს პაციფიზმთან კეკლუცობასა და „პროგრესული ძალების დემობილიზაციაში“ დასავლეთთან ბრძოლის დროს. ბირთვული ომის აღიარება საფრთხედ მთელი კაცობრიობისთვის კომუნისტებისთვის ნიშნავდა უარის თქმას პარტიულ დოგმაზე შეურიგებელი კლასობრივი ბრძოლის თაობაზე. მოლოტოვი და ხრუშჩოვი გამოვიდნენ იდეოლოგიის რევიზიის წინააღმდეგ. მათი ზეწოლის შედეგად მალენკოვმა უკან დაიხია და განაცხადა, რომ, თუკი მსოფლიო ომი მოხდებოდა, მას მოჰყვებოდა მხოლოდ „იმპერიალიზმის დაღუპვა“.

1954 წლის დეკემბერში, ხრუშჩოვის ინიციატივით, შედგა სახელმწიფო უშიშროების სამინისტროს იმ ყოფილ მაღალჩინოსანთა სასამართლო პროცესი, რომლებიც დამნაშავენი იყვნენ „ლენინგრადის საქმის“ ფაბრიკაციაში. 1954 წელს რეაბილიტირებულ იქნნენ „ლენინგრადის საქმის“ მსხვერპლი ადამიანები. „ლენინგრადის საქმის“ საქმის ერთ-ერთი ორგანიზატორი მალენკოვი იყო. ცნობილი გახდა, რომ მალენკოვი მონაწილეობდა სპეციალური ციხის შექმნაში უმაღლესი პარტიული ნომენკლატურისთვის.

1955 წლის 22 იანვარს ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის სხდომაზე მალენკოვი მოხსნეს მთავრობის მეთაურის თანამდებობიდან. ეს გადაწყვეტილება დადასტურდა 1955 წლის თებერვალში ცენტრალური კომიტეტის პლენუმზე და სსრკ უმაღლესი საბჭოს სესიაზე. მალენკოვი დანიშნეს ელექტროსადგურების მინისტრის პოსტზე.

მინისტრთა საბჭოს ახალ თავმჯდომარედ დაინიშნა ნ. ბულგანინი, რომელიც მანამდე თავდაცვის მინისტრი იყო. ის მალენკოვზე უფრო ნაკლებად განათლებული და უინიციატივო იყო. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ეჭვიანმა სტალინმა მას ანდო თავდაცვის მინისტრის პოსტი.

ახალი თავდაცვის მინისტრი გახდა გ. ჟუკოვი. ბულგანინი და ჟუკოვი ხრუშჩოვის „კრეატურა“ იყო. გარდა ამისა, ხრუშჩოვი სათავეში ჩაუდგა თავდაცვის საბჭოს. ეს იყო ახალი ორგანო, რომელიც საშუალებას აძლევდა ხრუშჩოვს, უშუალოდ გაეკონტროლებინა სამხედროები.

ხრუშჩოვის ხელში იყო უკვე პარტიის სამდივნო, ასევე უშიშროება და არმია, მას კონკურენციას ვერ უწევდა უნებისყოფო მთავრობის მეთაური. 1955 წლიდან ხრუშჩოვი პირველი პირი გახდა კომუნისტურ ხელმძღვანელობაში.

2.2. უშიშროების სამინისტროს მაღალჩინოსანთა გასამართლება და უშიშროების სისტემის რეფორმა

კრემლის ახალმა ხელმძღვანელობამ თავის ერთ-ერთ უმთავრეს ამოცანად უშიშროების სამსახურის ორგანოების რეფორმირება დასახა. რეფორმის შედეგად პარტიულ ოლიგარქებს თავი უსაფრთხოდ უნდა ეგრძნოთ და გამორიცხული უნდა ყოფილიყო მასობრივი ტერორის პერიოდის დაბრუნება.

1954 წლის 8 თებერვალს ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმმა მიიღო გადაწყვეტილება სსრკ-ის მინისტრთა საბჭოსთან სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტის (КГБ) შექმნის შესახებ. მის ფუნქციებში შედიოდა დაზვერვა და კონტრდაზვერვა, მათ შორის აგენტურული მუშაობა საზღვარგარეთ, პარტიული და სახელმწიფო ორგანოების, მაღალი რანგის საბჭოთა მოღვაწეების დაცვა. 1957 წელს КГБ-ს გადაეცა სასაზღვრო ჯარები, რომლებიც მანამდე შინაგან საქმეთა სამინისტროს ხელში იყო.

უშიშროება და შინაგან საქმეთა სამინისტრო უკვე აღარ იყო ორი დამსჯელი მონსტრი, რომლებიც ერთმანეთს კონკურენციას უწევდნენ და ამით უსაფრთხო იყვნენ სტალინისთვის. გაუქმდა „განსაკუთრებული თათბირები“, რომელთაც უკანონო ბრძანებები გამოჰქონდათ დაპატიმრებების, წამებისა და დახვრეტების შესახებ. უშიშროების კომიტეტისა და შინაგან საქმეთა სამინისტროს შტატები 20%-ით, ანუ 26 ათასი ადამიანით, შემცირდა.

უშიშროების კომიტეტიდან დაითხოვეს დაახლოებით ათასი ადამიანი, რომლებიც ყველაზე მეტად იყვნენ ტერორში ჩართულნი. 1954 წელს დახვრიტეს აბაკუმოვი და რიუმინი, 1956 წელს დახვრიტეს გამომძიებელი-სადისტი ბ. როდოსი და ბერიას მიერ აზერბაიჯანში დანიშნული მ. ბაგიროვი. ამ უკანასკნელმა სიკვდილით დასჯის წინ თქვა, რომ მართლაც დახვრიტა მრავალი ადამიანი აზერბაიჯანში, მაგრამ არა იმაზე მეტი, „ვიდრე ხრუშჩოვმა უკრაინაში“.

დააპატიმრეს პოლიტიკური თავდასხმების ორგანიზატორები, მათ შორის ტროცკიზე მოწყობილი თავდასხმისაც (პ. სუდოპლატოვი და ნ.ეიტინგონი). დახურეს ლაბორატორია, სადაც სპეციალურ შხამებს ამზადებდნენ ტერორისტული აქციებისთვის. მრავალი ჩეკისტი გადაიყვანეს მილიციაში თანამდებობრივი დაქვეითებით, ან პენსიაზე გაუშვეს შეღავათების გარეშე.

თავიდან უშიშროების კომიტეტს პარტიული კადრებით „აძლიერებდნენ“, შემდეგ კომკავშირიდან მიიყვანეს კადრები უმაღლესი იურიდიული და საინჟინრო განათლებით.

უშიშროების კომიტეტს აეკრძალა თვალყურის დევნება სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის წევრებისთვის, ანდა მათი დაპატიმრება ცენტრალური კომიტეტის სანქციის გარეშე. უშიშროების ადგილობრივი ორგანოები ემორჩილებოდნენ შესაბამის ტერიტორიული პარტიული ორგანიზაციების ხელმძღვანელებს. შეამცირეს როგორც შტატიანი, ისე „ნებაყოფლობითი“ აგენტურა. უშიშროების სამსახურს გამოძიება აღარ ეხებოდა და დაპატიმრებულები სასამართლოსთვის

უნდა გადაეცა, სადაც ფორმალურად მაინც არსებობდა ადვოკატურა „სოციალისტური კანონიერების“ ფარგლებში.

ამავე დროს, სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტი დარჩა გიგანტურ ორგანიზაციად, რომელსაც ფართო აგენტურა ჰყავდა და საბჭოთა საზოგადოების ყველა სფეროს აკონტროლებდა. ფიქცია იყო მისი დაქვემდებარება მინისტრთა საბჭოსადმი. სინამდვილეში სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტის უფროსს ნიშნავდა პარტიის ცკ-ის პირველი მდივანი და უმნიშვნელოვანეს საკითხებზე ანგარიშსაც პირადად მას აბარებდა. ამავე დროს, უშიშროების სამსახურის საქმიანობას არ გააჩნდა მკაფიო კონსტიტუციური საზღვრები. ყველა საწარმოსა და დაწესებულებაში, ყველა შემოქმედებით კავშირში, აკადემიურ და სასწავლო დაწესებულებაში იყო ე. წ. „პირველი განყოფილება“, რომელშიც უშიშროების კომიტეტის წარმომადგენლები მუშაობდნენ და თვალს ადევნებდნენ ყველაფერს.

2.3. სტალინის პიროვნების კულტის კრიტიკა

ხრუშჩოვმა პირველმა დასვა საკითხი ტერორსა და რეპრესიებზე სტალინის პასუხისმგებლობის შესახებ. თუმცა ჯერ კიდევ 1955 წლის ივნისში აცხადებდა, რომ სტალინის სახელის შელახვის უფლებას არავის მისცემდა. თუმცა შემდეგ პოზიცია შეცვალა. აქ, პირველ რიგში, მას თავისი პოლიტიკური გათვლა ჰქონდა. მიქოიანი იგონებდა, რომ მან პირადად გააფრთხილა ხრუშჩოვი: თუკი ჩვენ მომდევნო ყრილობაზე თავად არ ვილაპარაკებთ რეპრესიების შესახებ, მაშინ ამას ვინმე სხვა გააკეთებს ყრილობის შემდეგ და მას სრული უფლება ექნებოდა, ხრუშჩოვი და მისი გარემოცვა დაედანაშაულებინა მომხდარში.

1955 წლის დეკემბერში ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის სხდომაზე ცხარე დისკუსია გაჩაღდა ს. კიროვის მკვლელობის გარემოებებზე და იმის თაობაზე, თუ რატომ გახდა რეპრესიების მსხვერპლი პარტიის XVII ყრილობის მიერ არჩეული ცენტრალური კომიტეტის წევრებისა და კანდიდატების უმრავლესობა. ამ საკითხის გასარკვევად შეიქმნა კომისია სამდივნოს წევრის, პ. პოსპელოვის, ხელმძღვანელობით. კომისიამ უშიშროების კომიტეტის თანამშრომლების დახმარებით შეისწავლა მრავალრიცხოვანი დოკუმენტები და რეგულარულად აწვდიდა ინფორმაციას პრეზიდიუმს.

1956 წლის 1 თებერვალს პრეზიდიუმის სხდომაზე ციხიდან მიიყვანეს უშიშროების სამინისტროს განსაკუთრებულ საქმეთა გამომძიებელი ბ. როდოსი. მან დაადასტურა, რომ ცენტრალური კომიტეტის დაპატიმრებულ წევრებს, კოსიორს და ჩუბარს, აწამებდა სტალინის ბრძანებით, რათა მათ ეღიარებინათ რომ ხალხის მტრები იყვნენ.

არისტოვმა ხრუშჩოვს ჰკითხა: „სიმართლის თქმისთვის გეყოფა ვაჟკაცობა?“. მოლოტოვი, კაგანოვიჩი და ვოროშილოვი სტალინის მხილების წინააღმდეგი იყვნენ. ხრუშჩოვმა განაცხადა: „სტალინი სოციალიზმის საქმის ერთგული იყო, მაგრამ ყველაფერს ბარბაროსული ხერხებით აკეთებდა. მან პარტია გაანადგურა. ის მარქსისტი არ არის. ყველაფერი წმინდა წაშალა, რაც კი ადამიანშია, ყველაფერი თავის კაპრიზებს დაუმორჩილა“.

1956 წლის 8 თებერვალს, პარტიის XX ყრილობის წინ, პოსპელოვის კომისიამ ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმს მოხსენება წარუდგინა. კომისიის მონაცემებით, ორი წლის (1937-1938) განმავლობაში ანტისაბჭოთა საქმიანობაში ბრალი დაედო 1 548 366 ადამიანს, აქედან 681 692 დახვრიტეს. პარტიის XVII ყრილობის ყრილობის 1966 დელეგატიდან დააპატიმრეს 1108 ადამიანი, აქედან 848 დახვრიტეს. ის ადამიანებიც კი, რომელთაც ხელები სისხლში ჰქონდათ გასვრილი, გაოგნებული იყვნენ ჩადენილი დანაშაულის მასშტაბებით.

ხრუშჩოვმა კვლავ დასვა საკითხი – გაეცნოთ ეს ფაქტები ყრილობის დელეგატებისთვის, თუ დაემალათ და როგორ შეეფასებინათ სტალინის როლი. მოლოტოვი კვლავ იმ აზრის იყო, რომ სტალინი დარტყმის ქვეშ არ უნდა დაეყენებინათ. „ოცდაათი წელი პარტია ცხოვრობდა და მუშაობდა სტალინის ხელმძღვანელობით, განახორციელა ქვეყნის ინდუსტრიალიზაცია, მოიპოვა ომში გამარჯვება და მისი დამთავრების შემდეგ უძლიერეს სახელმწიფოდ იქცა“. ლაზარ კაგანოვიჩი, რომლის ძმამაც დაპატიმრების შიშით 1940 წელს თავი მოიკლა, მერყეობდა: „ჩვენც ვართ პასუხისმგებელნი, მაგრამ ვითარება იყო ისეთი, რომ ჩვენ წინააღმდეგობის გაწევა არ შეგვეძლო“.

დავა მიდიოდა იმაზე, თუ როგორ შეეფასებინათ სტალინის მოქმედება 1934 წლის შემდეგ. ყველა იმ აზრის იყო, რომ ამ პერიოდამდე სტალინი „გმირულად იქცეოდა“. საბოლოო ჯამში, მოლოტოვი, კაგანოვიჩი, მალენკოვი და ვოროშილოვი მოხსენების გაკეთების წინააღმდეგ გამოვიდნენ. მიქოიანმა, ბულგანინმა, შვერნიკმა, კირიჩენკომ, პონომარენკომ, პერვუხინმა, შეპილოვმა, საბუროვმა და არისტოვმა მხარი დაუჭირეს ყრილობაზე სტალინის მამხილებელი მოხსენებით გამოსვლას. ხრუშჩოვმა განაცხადა, რომ ყრილობაზე მოხსენებით გამოვიდოდა, მაგრამ წარსულის კრიტიკაში არ „გადაამლაშებდა“. თავისი დაპირება პირველმა მდივანმა არ შეასრულა.

სკკპ-ის XX ყრილობა მოსკოვში გაიხსნა 1956 წლის 14 თებერვალს. ყრილობის რეგლამენტში არ იყო ნახსენები მოხსენება სტალინის შესახებ. ყრილობის დელეგატებსა და ასევე უცხოელ სტუმრებში დიდი ხმაური გამოიწვია მიქოიანის მოხსენებამ, რომელშიც მან პირველად გააკრიტიკა სტალინის „პიროვნების კულტი“. დელეგატების უმრავლესობამ დაგმო ორატორი. ყრილობა როცა დამთავრდა და აირჩიეს პარტიის ხელმძღვანელი ორგანოები, დელეგატებს გამოუცხადეს, რომ 25 თებერვალს დილით შედგებოდა დამატებითი დახურული სხდომა, მოწვეული პირებისა და უცხოელი სტუმრების გარეშე, „პიროვნების კულტის“ შესახებ.

ხრუშჩოვმა ასეთი სცენარი უკანასკნელ მომენტში აირჩია და დაამტკიცებინა ცენტრალური კომიტეტის პლენუმზე ყრილობის გახსნამდე ერთი დღით ადრე. მისი მოხსენება „პიროვნების კულტის“ შესახებ არ განუხილავთ ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის დანარჩენ წევრებს. ხრუშჩოვის მოხსენება იყო პოსპელოვის მოხსენების და თავად პირველი მდივნის ექსპრომტის კომბინაცია. თავის მოხსენებაში ხრუშჩოვი გამოვიდა 1930-იანი წლების დიდი ტერორის ფარგლებიდან და აკეთებდა შეფასებებს, ემოციურს და ხშირად ფაქტობრივი თვალსაზრისით არასწორს, სტალინის როლის შესახებ ომისა და ომის შემდგომ პერიოდში. მოხსენებაში გამოსჭვიოდა სტალინის წინაშე შიში და საბჭოთა ლიდერებს შორის მეტოქეობა სტალინის სიცოცხლის ბოლო წლებში. მოხსენების ემოციურობისა და ბუნდოვანება-დაულაგებლობის მიუხედავად, ხრუშჩოვი

თანმიმდევრული იყო ერთ რამეში – ის წარსულში არსებული ყოველივე ცუდის გამო ბრალს სდებდა სტალინსა და ბერიას, ამით კი ცდილობდა კომუნისტური პარტიის, სოციალიზმისა და კომუნიზმის იდეის რეაბილიტაციას.

ხრუშჩოვის მოხსენების ლოგიკა შემდეგი იყო:

- სოციალისტური წყობილება არ იგივდება პიროვნების კულტთან და სოციალიზმის პრინციპების დამახინჯებასთან;
- პიროვნების კულტზე პასუხისმგებლობა ეკისრება არა კომუნისტურ პარტიას, არამედ სტალინს და ბერიას;
- პიროვნების კულტის კრიტიკა მოწმობს სოციალიზმის სიმტკიცეს და კომუნისტური პარტიის ძალას.

ხრუშჩოვის მოხსენებამ მართლა ისტორიული მასშტაბის შედეგები მოიტანა. სტალინზე ხრუშჩოვის შეტევამ კომუნისტური ნომენკლატურა შოკში ჩააგდო. მან დარტყმა მიაყენა სტალინისადმი რწმენას. ყრილობის შემდეგ მალევე ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმმა დაადგინა, მოხსენება გაეცნოთ ყველა კომუნისტისა და კომკავშირელისთვის, ასევე მუშების, კოლმეურნეთა და მოსამსახურეთა უპარტიო აქტივისათვის.

მოხსენების ტექსტი, რომელსაც ეწერა „დაბეჭდვისთვის არ არის განკუთვნილი“, დაეგზავნათ პარტორგანიზაციებს და დაწესებულებებს. მას გაეცნო დაახლოებით 7 მილიონი სკკპ-ის წევრი, 18 მილიონი კომკავშირელი და მრავალი სხვა ადამიანი, საბჭოთა კავშირის თითქმის მთელი სრულწლოვანი მოსახლეობა. ისევე როგორც პარტიის ყრილობაზე, მოხსენების წაკითხვას არ მოსდევდა განხილვა. კომუნისტური რეჟიმის გიგანტურ პროპაგანდისტულ აპარატს არ მიუღია რაიმე დამატებითი განმარტება და ინსტრუქცია, გარდა მოხსენების ტექსტისა. ამან დიდი დაბნეულობა გამოიწვია.

მოხსენების წაკითხვას უნივერსიტეტებსა და დაწესებულებებში მოჰყვა უამრავი შეკითხვა და მამხილებელი გამოსვლა. ბევრს არ მოეწონა სტალინისა და წარსულის კრიტიკა, ზოგიერთი აცხადებდა, თუ რატომ ესვენა სტალინი მავზოლეუმში, ზოგიერთ სკოლაში მოსწავლეები სტალინის პორტრეტებს ხსნიდნენ, იყვნენ ისეთებიც (როგორც ვეტერანებში, ისე ახალგაზრდებში), რომლებიც აცხადებდნენ, რომ საქმე არა სტალინში, არამედ რეჟიმშია. სტალინის ტერორს ძალზე ბევრი მონაწილე და ხელშემწყობი ჰყავდა.

ტრაგიკული მოვლენები განვითარდა საქართველოში. ხრუშჩოვის მიერ სტალინის პიროვნების კრიტიკამ ზოგ შემთხვევაში ანტიქართული კამპანიის ხასიათი მიიღო. 1956 წლის 4–9 მარტს საქართველოში (თბილისში, გორში, სოხუმში) იყო საპროტესტო გამოსვლები, რომლებშიც ასეულათასობით ადამიანი მონაწილეობდა. გამომსვლელები მოითხოვდნენ სტალინის რეაბილიტაციას, ხრუშჩოვისა და მიქოიანის გადადგომას და ახალი მთავრობის შექმნას, მოლოტოვით სათავეში. აცხადებდნენ, რომ ხრუშჩოვი და მიქოიანი ცდილობენ „მთელი ქართველი ხალხის დადანაშაულებას“. გამომსვლელებმა დასახმარებლად მიმართეს თბილისში ვიზიტით მყოფ ჩინელ მარშალ ჯუ დეს.

მოსკოვმა საქართველოში მიმდინარე მოვლენები აჯანყებად შეაფასა. 1956 წლის 9 მარტს მოსკოვიდან სასწრაფოდ ჩამოფრინდნენ სკკპ ცენტრალური კომიტეტის მდივნები არისტოვი და სუსლოვი. მათ უბრძანეს ამიერკავკასიის სამხედრო ოლქის სარდალს, გენერალ ივან ფიდუინინსკის, ჯარი გამოეყვანა და სისხლში ჩაეხშო ხალხის გამოსვლა. მომიტინგეთა წინააღმდეგ გამოიყენეს ცეცხლსასროლი იარაღი და ტანკები. სტალინის კრიტიკის შემდეგაც კვლავ ლენინურ-სტა-

ლინურად გაუსწორდნენ ხალხს. დაიღუპა ათობით ადამიანი, მთელ საქართველოში განხორციელდა მასობრივი დაპატიმრებები.

ხრუშჩოვი იმედოვნებდა, რომ შეძლებდა სიტუაციის დალაგებას. 1956 წლის აპრილში გამოცხადდა, რომ მზადდებოდა ცენტრალური კომიტეტის პლენუმი „პიროვნების კულტის“ შესახებ. ხრუშჩოვთან შეთანხმებით მარშალი ჟუკოვი ამზადებდა მოხსენებას, რომელშიც დაწვრილებით და კრიტიკულად იქნებოდა განხილული სტალინის საქმიანობა მეორე მსოფლიო ომის წლებში.

ხრუშჩოვისა და მისი მომხრეების აზრით, სტალინის „კულტის“ განადგურებას მოჰყვებოდა „ნამდვილი“ კომუნიზმის რენესანსი. ეს ვარაუდი საფუძვლად დაედო ცენტრალური კომიტეტის სამდივნოს 1956 წლის 27 მარტის დადგენილებას, რომლის თანახმადაც, უნდა მომზადებულიყო „პოპულარული მარქსისტული სახელმძღვანელო“ სკკპ ისტორიაში. „საკ. კპ(ბ) მოკლე კურსი“, რომელსაც წლების განმავლობაში სწავლობდა მილიონობით კომუნისტი და საბჭოთა მოქალაქე, უარყოფილ იქნა, როგორც „უცხო მარქსიზმისათვის“.

რევოლუციისა და მსოფლიო კომუნიზმის ლიდერის კვარცხლბეკზე, რომელიც სტალინისგან გაათავისუფლეს, დააბრუნეს ლენინი. დადგენილებაში ნათქვამი იყო, რომ მარქსიზმ-ლენინიზმი რჩებოდა „თანამედროვეობის ყველაზე პროგრესულ მოვლენად“.

მოკლედ რომ ვთქვათ, ახალი კომუნისტური დოქტრინა შემდეგნაირად გამოიყურებოდა: ლენინი პლუს მსოფლიო რევოლუციური გამოცდილება, მინუს სტალინი და 1934–1953 წლებში გაჩაღებული მისი ტერორი“.

ამერიკელებმა მოიპოვეს ხრუშჩოვის მოხსენების ასლი და გამოაქვეყნეს პრესაში, მას იყენებდნენ აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებზე გათვალისწინებულ რადიოგადაცემებში. უცხოელი კომუნისტები საქმის კურსში ხრუშჩოვს არ ჩაუყენებია და ისინი თავიდან უარყოფდნენ ხრუშჩოვის „საიდუმლო“ მოხსენების არსებობას სტალინის შესახებ. ამან კიდევ უფრო საშინელ მდგომარეობაში ჩააგდო კომუნისტები დასავლეთის ქვეყნებში.

1956 წლის 22–26 ივნისს მოსკოვში გაიმართა აღმოსავლეთ ევროპის კომუნისტური რეჟიმების ლიდერებისა და დასავლეთ ევროპის კომუნისტური პარტიების ხელმძღვანელთა თათბირები. მათ მოითხოვეს „პიროვნების კულტის“ კრიტიკის შეჩერება, ან, უკიდურეს შემთხვევაში, „თეორიული ახსნა-განმარტება“, თუ როგორ მოხდა პიროვნების კულტის ჩამოყალიბება „გამარჯვებული სოციალიზმის პირველ ქვეყანაში“.

მაო ძე დუნი ჩინეთში, კიმ ირ სენი კორეაში და ენვერ ხოჯა ალბანეთში სტალინის კრიტიკის გამო ხრუშჩოვზე ძალზე განაწყენდნენ. გარედან ზეწოლამ და თავად საბჭოთა ქვეყანაში მიმდინარე დუღილმა აიძულა ხრუშჩოვი, გაეუქმებინა პარტიის ცენტრალური კომიტეტის აპრილის პლენუმი, სადაც უნდა გაგრძელებულიყო სტალინის პიროვნების კულტის კრიტიკა. 1956 წლის 30 ივნისს ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღო დადგენილება, რომლითაც დადგინდა სტალინის კრიტიკის ფარგლები. სტალინური რეჟიმის ტერორი და დანაშაულები გამართლებული იყო „ისტორიული პირობებით“, პირველ რიგში, „მტრული გარემოცვით“ და მოახლოებული ომით. ხაზი ესმოდა, რომ სტალინის დამსახურება იყო ბრძოლა ოპოზიციასთან პარტიაში, ასევე კოლექტივიზაცია და ომში გამარჯვება. ხრუშჩოვის მოხსენების რადიკალიზმიდან დადგენილებაში კვალიც არ დარჩენილა.

მოვლენათა შემდგომმა განვითარებამ აჩვენა, რომ ხრუშჩოვმა თავისი „საიდუმლო“ მოხსენებით „ჯინი გამოუშვა ბოთლიდან“. სტალინის კრიტიკით მან ისეთი დარტყმა მიაყენა მსოფლიო კომუნიზმს და საბჭოთა რეჟიმის იდეოლოგიას, რომელიც ღრმა და უკურნებელი აღმოჩნდა.

3. ხელისუფლებისთვის ბრძოლის მესამე ეტაპი (1955 წლის თებერვალი – 1958 წლის მარტი)

3.1. „გაერთიანებული ოპოზიცია“ ხრუშჩოვის წინააღმდეგ

ხელისუფლებისთვის ბრძოლის მესამე ეტაპზე ხრუშჩოვს მოუხდა ბრძოლა უკვე მის წინააღმდეგ მოქმედ „გაერთიანებულ ოპოზიციასთან“, რომელშიც შედიოდნენ: მალენკოვი, მოლოტოვი, კაგანოვიჩი და სხვები.

1956 წლის კრიზისი ძვირი დაუჯდა საბჭოთა კავშირს. კრემლის ხელმძღვანელობა ინტერვენციის გამოყენებასთან ერთად ცდილობდა, ფინანსური დახმარებითაც „დაემშვიდებინა“ პოლონეთი და უნგრეთი – ამ ქვეყნებმა მიიღეს მრავალმილიარდიანი ეკონომიკური დახმარება, სურსათი და კრედიტები.

სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმში მოლოტოვი, კაგანოვიჩი, ვოროშილოვი და მალენკოვი თვლიდნენ, რომ ხრუშჩოვმა, თავისი მოუფიქრებელი გადაწყვეტილებებით და ერთი უკიდურესობიდან მეორეში გადასვლით მსოფლიო კომუნიზმი და ვარშავის ხელშეკრულება დაშლის პირას მიიყვანა. საზოგადოებაში ხრუშჩოვის რეპუტაცია მკვეთრად იყო შერყეული.

1957 წლის ზაფხულში ოპოზიციამ ისარგებლა იმით, რომ ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმში უმრავლესობა ჰყავდა (ოპოზიციის მხარეზე გადავიდნენ ხრუშჩოვის მომხრეები – ბულგანინი, პერვუხინი, შეპილოვი, საბუროვი) და ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის სხდომაზე (1957 წლის 18–21 ივნისი) მიიღეს გადაწყვეტილება ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივნის პოსტის გაუქმების თაობაზე, ხრუშჩოვი კი დანიშნეს სოფლის მეურნეობის მინისტრად.

ხრუშჩოვმა ამ საკითხის განხილვა მოითხოვა სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმზე. რიგგარეშე პლენუმი 1957 წლის 22–26 ივნისს შედგა. ცენტრალურ კომიტეტში უკვე ხრუშჩოვის მომხრეები ჭარბობდნენ. ხრუშჩოვის მხარეზე ასევე იყო არმია და უშიშროება (КГБ). თავდაცვის მინისტრი ჟუკოვი დაემუქრა ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის წევრებს, რომ არმიას ის აკონტროლებდა და მისი ბრძანების გარეშე „ერთი ტანკიც კი არ დაიძვრებოდა ადგილიდან“.

რიგგარეშე პლენუმზე ხრუშჩოვმა და მისმა მომხრეებმა გამოიყენეს საიდუმლო არქივების მასალები და გაასაჯაროეს დოკუმენტები, საიდანაც ჩანდა მოლოტოვის, კაგანოვიჩისა და მალენკოვის მონაწილეობა 1930-იანი წლების რეპრესიებში. იგრძნეს რა, რომ ოპოზიცია მარცხდებოდა, ბულგანინმა, პერვუხინმა და საბუროვმა საჯაროდ მოინანიეს და ხრუშჩოვის მხარეზე დაბრუნდნენ.

კაგანოვიჩი, მალენკოვი, მოლოტოვი და შეპილოვი ბედს არ შეურიგდნენ და ბრძოლა გააგრძელეს. კაგანოვიჩმა პარტიულ აპარატს მიმართა, სადაც დაგმო სტალინის კრიტიკა. პარტიული აპარატი კი, ძირითადად, სტალინური კადრებისგან შედგებოდა. მოლოტოვი აკრიტიკებდა ხრუშჩოვს კოლექტიური მმართველობის პრინციპის დარღვევაში და ქცევის უხეშ მანერებში.

ცენტრალური კომიტეტის წევრების უმრავლესობამ ჩათვალა, რომ მათთვის ხრუშჩოვის მოწინააღმდეგეები უფრო დიდ საფრთხეს ქმნიდნენ, ვიდრე თავად ხრუშჩოვი. შედეგად მოლოტოვი, კაგანოვიჩი, მალენკოვი „და მათთან მიმხრობილი შეპილოვი“ გამოაცხადეს შეთქმულებად და „ანტიპარტიულ ჯგუფად“ და თანამდებობებიდან გადააყენეს.

ხრუშჩოვმა ვერ გაბედა დამარცხებული მოწინააღმდეგეების დაპატიმრება და პარტიიდანაც არ გარიცხა. პირველმა მდივანმა თავი მოიკატუნა და ისე წარმოაჩინა საქმე, რომ „აპატია“

ბულგანინსა და ვოროშილოვს, რათა არ ეღიარებინა ის ფაქტი, რომ მის წინააღმდეგ იყო ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის უმრავლესობა. თუმცა რამდენიმე წლის განმავლობაში თავისი ყოფილი მოწინააღმდეგეები პენსიაზე გაისტუმრა.

ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმში ხრუშჩოვმა შეიყვანა თავისი ერთგული ადამიანები სამდივნოს შემადგენლობიდან, მათ შორის იყვნენ: ლ. ბრეჟნევი, ფ. კოზლოვი, მ. სუსლოვი, ე. ფურცევა და გ. ჟუკოვი.

3.2. ჟუკოვის გადაყენება

1957 წლის ოქტომბერში ყველა თანამდებობიდან გადააყენეს ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის წევრი, თავდაცვის მინისტრი მარშალი გ. ჟუკოვი. ხრუშჩოვს ყველაზე მეტად სწორედ ჟუკოვის ეშინოდა, რომელსაც დიდი ავტორიტეტი ჰქონდა არმიაში და ხალხიც პატივს სცემდა.

ჟუკოვმა ხრუშჩოვს დაუჭირა მხარი გაერთიანებული ოპოზიციის წინააღმდეგ ბრძოლის დროს. ჟუკოვმა მაშინ განაცხადა, რომ, თუ საჭირო იქნებოდა, არმიასაც გამოიყვანდა. ამან ხრუშჩოვი გადაარჩინა, მაგრამ, ამავე დროს, შეაშინა კიდეც. ჟუკოვს იმავეს გაკეთება ხომ მის წინააღმდეგაც შეეძლო.

1957 წლის შემოდგომაზე მიქოიანმა ხრუშჩოვს უთხრა, რომ ჟუკოვმა, პარტიის ცენტრალურ კომიტეტთან შეთანხმების გარეშე, შექმნა სპეცდანიშნულების ნაწილების სკოლა. სპეციალური ნაწილები („სპეცნაზი“) ექვემდებარებოდა სამხედრო დაზვერვას. სპეციალური დანიშნულების ბრიგადების ერთ-ერთი ამოცანა იყო სავარაუდო მოწინააღმდეგის სტრატეგიული დანიშნულების რაკეტების ბაზების განადგურება. სპეც. დანიშნულების ნაწილები ნატოსაც ჰყავდა.

ხრუშჩოვმა გადაწყვიტა ჟუკოვის ჩამოცილება, ოღონდ ამისათვის სპეციალური გეგმა შეიმუშავა. პირველ რიგში, ჟუკოვი გაუშვა საზღვარგარეთ. ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის სხდომაზე ხრუშჩოვმა განაცხადა, რომ სტალინმა ძალზე გაანაწყენა იუგოსლავიის ხელმძღვანელი მარშალი ტიტო. მასთან შესარიგებლად ყველაზე კარგ კანდიდატურად კი ჟუკოვი მიიჩნია – ორივე მარშალია, ორივე მეორე მსოფლიო ომის ვეტერანია და ერთმანეთს კარგად გაუგებენო. ხრუშჩოვის წინადადებას ყველა დაეთანხმა, ჟუკოვსაც არაფერი ჰქონდა საწინააღმდეგო.

იუგოსლავიაში ჟუკოვი შეიძლებოდა თვითმფრინავით ჩაფრენილიყო, ამას რამდენიმე საათი დასჭირდებოდა, მაგრამ ხრუშჩოვის გეგმა მოითხოვდა, რომ ჟუკოვი დიდი ხნით ყოფილიყო უცხოეთში. ამიტომ სევასტოპოლიდან ესკადრა (სამხედრო გემების ჯგუფი) გააგზავნეს იუგოსლავიაში. ჟუკოვი კრეისერ „კუიბიშევზე“ იმყოფებოდა. ესკადრა გზადაგზა ნავსადგურებში შედიოდა და ჟუკოვს დიდი პატივით ხვდებოდნენ. საბჭოთა პრესაში ვრცელი ანგარიშები ქვეყნდებოდა ჟუკოვის ვიზიტთან დაკავშირებით. ესკადრა ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეების გავლით ჩავიდა იუგოსლავიაში. ჟუკოვი ტიტოსთან შესახვედრად წავიდა, ესკადრამ კი მოულოდნელად ბრძანება მიიღო, ჯერ ალბა-

ნეთში წასულიყვნენ, შემდეგ კი სევასტოპოლში დაბრუნებულიყვნენ. ჟუკოვმა ყოველგვარი კავშირი დაკარგა მოსკოვთან (არც იუგოსლავიაში და არც ალბანეთში მაშინ საბჭოთა კავშირს საელჩოები არ ჰქონდა). ხრუშჩოვი კი უკვე ჟუკოვის გადასაყენებლად ნიადაგს ამზადებდა. ჟუკოვს მის წინააღმდეგ განვითარებული მოვლენების შესახებ სამხედრო დაზვერვის უფროსმა შტემენკომ აცნობა. შემდეგ ის ხრუშჩოვმა დასაჯა და თანამდებობრივად დააქვეითა.

ხრუშჩოვის მითითებით, სამხედრო ნაწილებსა და პარტიულ ორგანიზაციებში კრებებს ატარებდნენ, სადაც გმობდნენ ჟუკოვის ხელმძღვანელობის სტილს, მას ბრალს სდებდნენ უხეშობაში (ეს მართლაც ასე იყო), საკუთარი დამსახურების განდიდებასა და საკუთარი პიროვნების კულტის ჩამოყალიბების მცდელობაში, ბონაპარტიზმში, პარტიული ორგანოების ხელმძღვანელი როლის დაკნინებაში. რაც მთავარია, ხრუშჩოვმა გადაიბირა მაღალი რანგის სამხედროები და ისინი ჟუკოვს დაუპირისპირა.

იუგოსლავიიდან ჟუკოვი თვითმფრინავით ჩამოფრინდა. აეროპორტიდან პირდაპირ პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის სხდომაზე მიიყვანეს, სადაც მას ზემოთ აღნიშნული ბრალდებები წაუყენეს. ჟუკოვი ყველაფერს უარყოფდა, მაგრამ პრეზიდიუმი და მასზე დასასწრებად მიყვანილი მარშლები ჟუკოვის წინააღმდეგ ერთსულოვანნი იყვნენ. იგივე მოხდა მეორე დღეს მოწვეულ პარტიის 1957 წლის ოქტომბრის პლენუმზე.

თავდაცვის მინისტრად დაინიშნა მარშალი როდიონ მალინოვსკი (1898–1967), ორი მსოფლიო ომის, სამოქალაქო ომის მონაწილე.

3.3. ბულგანინის გადაყენება და ხრუშჩოვის ერთმმართველობის დამყარება

1958 წლის მარტში, მთავრობის ახალი შემადგენლობის ფორმირების დროს, მთავრობის მეთაურის პოსტიდან გადააყენეს ნ. ბულგანინი, რომელმაც 1957 წლის ზაფხულში ოპოზიციას დაუჭირა მხარი. მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარედ აირჩიეს ხრუშჩოვი, რომელმაც, იმავდროულად, შეინარჩუნა სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივნის პოსტი.

ბულგანინი დროებით დაუბრუნდა საბჭოთა კავშირის სახელმწიფო ბანკის მმართველობის თავმჯდომარის პოსტს (1958 წლის 31 მარტი – 15 აგვისტო), მაგრამ მისი პოლიტიკური ბედი გადაწყვეტილი იყო. 1958 წლის 5 სექტემბერს გამართულმა სკკპ ცკ-ის პლენუმმა ბულგანინი გაათავისუფლა ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის წევრობიდან, ასევე სამხედრო წოდება გენერალ-პოლკოვნიკობამდე შეუმცირეს (1958 წლის 26 ნოემბერი). თანამდებობრივადაც მნიშვნელოვნად დააქვეითეს – გადაიყვანეს სტავროპოლის სახალხო მეურნეობის საბჭოს თავმჯდომარედ, სადაც პენსიაზე გასვლამდე მუშაობდა (1958 წლის აგვისტო – 1960 წლის თებერვალი). გარდაიცვალა 1975 წელს მოსკოვში.

ბულგანინი და ხრუშჩოვი ინდოეთში ვიზიტის დროს.

ხრუშჩოვმა არა მარტო სრული გამარჯვება მოიპოვა ხელისუფლებისთვის ბრძოლაში, არამედ თავის ხელში მოაქცია პარტიული და სახელმწიფო ხელისუფლების ყველა ბერკეტი. საბჭოთა კავშირში კვლავ დამყარდა ერთი პირის ხელისუფლება, რომელსაც არ გააჩნდა რაიმე საპირწონე. პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმმა დაკარგა კოლეგიური ორგანოს ხასიათი, სადაც განიხილავდნენ და აკრიტიკებდნენ პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებს. იშვიათი გამონაკლისების გარდა, პრეზიდიუმის წევრები ეთანხმებოდნენ ყველაფერს, რასაც მათ ხრუშჩოვი სთავაზობდა.

სამაგიეროდ, ხრუშჩოვის გამარჯვების ფასი იყო მისი სრული დამოკიდებულება პარტიულ აპარატზე. პარტიული აპარატი კი მას მხარს იქამდე უჭერდა, სადამდეც ეს მის ინტერესებს შეესაბამებოდა.

4. კრემლის ახალი სტრატეგია საგარეო პოლიტიკაში

4.1. ახალ სტრატეგიაზე გადასვლის მიზეზები

სტალინის გარდაცვალების შემდეგ მისმა მემკვიდრეებმა კურსი აიღეს ახალ საერთაშორისო სტრატეგიაზე, რომელიც დასავლეთთან დაძაბულობის შენელებას ითვალისწინებდა.

ახალი სტრატეგია, პირველ რიგში, იმით იყო განპირობებული, რომ საერთაშორისო არენაზე ძალთა თანაფარდობა კრემლის სასარგებლოდ არ იცვლებოდა. 1954 წლის ოქტომბერში ნატოს კარები გაიღო დასავლეთ გერმანიისათვის, აშშ ზრდიდა თავის სტრატეგიულ უპირატესობას საბჭოთა კავშირთან შედარებით, მის გარშემო ქმნიდა სამხედრო ბაზების სისტემას. ახლო აღმოსავლეთსა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში ჩამოყალიბდა სამხედრო-პოლიტიკური კავშირები, რომელთა დანიშნულება საბჭოთა კავშირისა და ჩინეთის შეკავება იყო.

საბჭოთა კავშირს მძიმე ტვირთად აწვებოდა მრავალმილიონიანი არმიის შენახვა, რომელიც სტალინის სიკვდილის დროისათვის 5,4 მლნ. ადამიანს შეადგენდა. ეს იყო მეორე მსოფლიო ომის ბოლო პერიოდში სსრკ-ის არმიის თითქმის ნახევარი. 1955 წლის აგვისტოში არმიაში იყო დაახლოებით 4,8 მლნ. ადამიანი. ასეთი უდიდესი არმიის შენახვა საბჭოთა ეკონომიკას მძიმე ტვირთად აწვებოდა. ამასთან, საბჭოთა კავშირის ახალი ხელმძღვანელობა მესამე მსოფლიო ომს გარდაუვლად აღარ მიიჩნევდა და მისთვის აღარ ემზადებოდა.

ახალი სტრატეგია სამი ძირითადი ელემენტისგან შედგებოდა:

პირველი – მაქსიმალურად შეეკავშირებინათ საბჭოთა კავშირთან აღმოსავლეთ და ცენტრალური ევროპის ქვეყნები და განემტკიცებინათ სტალინის იმპერია;

მეორე – ორ სამხედრო-პოლიტიკურ ბლოკს შორის „ნეიტრალური“ ქვეყნების სარტყელის შექმნა;

მესამე – ნატოს ქვეყნებთან მშვიდობიანი თანამშრომლობის ეკონომიკური და სხვა „ნორმალური“ ფორმების თანდათანობითი განვითარება.[1]

[1] История России, Том Ш, Под ред. А. Б. Зубова, М., 2017, 27.

4.2. კომუნისტური ქვეყნების დარაზმვის პოლიტიკა

1955 წლის მაისში ვარშავაში შეიქმნა სამხედრო-პოლიტიკური ორგანიზაცია, – ვარშავის ხელშეკრულების ორგანიზაცია, – რომელშიც, საბჭოთა კავშირის გარდა, შევიდნენ: პოლონეთი, გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკა, ჩეხოსლოვაკია, რუმინეთი, უნგრეთი, ბულგარეთი და ალბანეთი. თავისი სტრუქტურით ის, ფაქტობრივად, იყო ნატოს ასლი და პასუხი ნატოში გერმანიის გაწევრიანებაზე.

გარდა ამისა, ასეთი სტრუქტურის შექმნის გარეშე სულ უფრო ძნელდებოდა ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპაში საბჭოთა ჯარების ყოფნის კანონიერების დასაბუთება. შეიქმნა ხელშეკრულებაში შემავალი ქვეყნების გაერთიანებული შეიარაღებული ძალები. მისი მთავარსარდალი გახდა საბჭოთა კავშირის მარშალი ი. კონევი.

1955 წლის მაისში ხრუშჩოვი დიდ პარტიულ დელეგაციასთან ერთად გაემგზავრა იუგოსლავიაში, სადაც შეეცადა ტიტოსთან შერიგებას.[1] იუგოსლავიაში ვიზიტი იყო პირველი შთამბეჭდავი ნაბიჯი, რაც სტალინური კურსიდან გადახვევას ნიშნავდა. ხრუშჩოვი იმედოვნებდა, რომ იუგოსლავიას საბჭოთა ბლოკში დააბრუნებდა, თუმცა უშედეგოდ. შემდგომში ტიტომ არჩია, სათავეში ჩასდგომოდა „მიუმხრობელი ქვეყნების“ მოძრაობას, რომლებიც ცდილობდნენ მესამე ძალის შექმნას საერთაშორისო არენაზე.

4.3. ნეიტრალური ქვეყნების სარტყლის შექმნა

ხრუშჩოვმა მხარი დაუჭირა ავსტრიისა და ფინეთის ნეიტრალიტეტს. ის იმედოვნებდა, რომ ამ ქვეყნებს მიბაძავდნენ დასავლეთის სხვა ქვეყნებიც და ამით, შესაძლოა, ნატოც შეირყეოდა.

1955 წლის მარტში მოსკოვში შედგა საბჭოთა კავშირ-ავსტრიის მოლაპარაკებები. ხრუშჩოვი თანახმა იყო, ავსტრიიდან მთლიანად გამოეყვანა საბჭოთა ჯარები იმ პირობით, რომ ავსტრიიდან გავიდოდნენ სხვა საოკუპაციო ძალები და ავსტრია გახდებოდა ნეიტრალური სახელმწიფო, რომლის ტერიტორიაზეც არ იქნებოდა სხვა ქვეყნების სამხედრო ბაზები. 1955 წლის 15 მაისს ვენაში საბჭოთა კავშირის, აშშ-ის, დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთისა და ავსტრიის საგარეო საქმეთა მინისტრებმა ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას ერთიანი, დამოუკიდებელი და დემოკრატიული ავსტრიის შექმნის შესახებ.

ფინეთთან მიმართებით ხრუშჩოვმა ფსონი დადო ფინეთის პრემიერმინისტრ ურხო კეკონენზე, რომელიც „ნეიტრალური“ კურსის მომხრე იყო. 1956 წლის იანვარში ფინეთს დაუბრუნდა პორკალა-უდის ნახევარკუნძული, რომელიც ჰელსინკიდან 12 კილომეტრზე იყო და იქ 1945 წლიდან საბჭოთა სამხედრო ბაზა იყო განლაგებული. ეს იყო „ფინეთის გულზე მიბჯენილი დანა“. ფინელებმა კეკონენი პრეზიდენტად აირჩიეს, ფინელები იმედოვნებდნენ, რომ საბჭოთა კავშირი ვიბორგსა და კარელიის სამხრეთ ნაწილსაც დაუბრუნებდა. ეს არ მომხდარა, მაგრამ 1956 წლის 11 ივლისს საბჭოთა კავშირმა გააუქმა კარელია-ფინეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა, რომელიც 1940 წელს შეიქმნა. მის ნაცვლად აღდგა კარელიის ავტონომია რუსეთის ფედერაციაში.

ხრუშჩოვი იმედოვნებდა, რომ ფინეთთან ვაჭრობით შეძლებდა დასავლური მოწინავე ტექნოლოგიების მიღებას. გარდა ამისა, ეგონა, რომ სკანდინავიის სხვა ქვეყნები – ნორვეგია და დანია უარს იტყოდნენ ნატოს წევრობაზე და თავის ტერიტორიიდან გაიყვანდნენ ამერიკულ ბაზებს.

---

[1] 1948 წლიდან საბჭოთა კავშირის პრესაში იუგოსლავიის ლიდერს შემდეგნაირად მოიხსენიებდნენ: „სისხლიანი ძაღლი ტიტო და მისი ხროვა“ და „ამერიკის იმპერიალიზმის ლაქია“.

4.4. დასავლეთთან თანამშრომლობის გაფართოება

1955 წლის ივლისში ჟენევაში შედგა, პირველად 1945 წლის შემდეგ, მეორე მსოფლიო ომში გამარჯვებული ქვეყნების წარმომადგენელთა შეხვედრა უმაღლეს დონეზე. საბჭოთა კავშირს წარმოადგენდნენ ხრუშჩოვი, ბულგანინი, მოლოტოვი და ჟუკოვი. საბჭოთა დიპლომატია ცდილობდა, თუმცა წარუმატებლად, ურთიერთობის გაუმჯობესებას საფრანგეთსა და დიდ ბრიტანეთთან.

1955 წლის სექტემბერში მოსკოვში ვიზიტით იმყოფებოდა დასავლეთ გერმანიის კანცლერი კონრად ადენაუერი და ორ ქვეყანას შორის დამყარდა დიპლომატიური ურთიერთობები.

4.5. დაპირისპირება ხრუშჩოვსა და მოლოტოვს შორის ახალ საგარეო-პოლიტიკურ სტრატეგიასთან დაკავშირებით

1955 წელს გაძლიერდა უთანხმოება ხრუშჩოვსა და მოლოტოვს შორის საგარეო პოლიტიკის საკითხებზე. მოლოტოვი წინააღმდეგი იყო ავსტრიიდან საბჭოთა ჯარების გამოყვანისა და არ ეთანხმებოდა ტიტოსთან შერიგებას. 1955 წლის ივლისში ცენტრალური კომიტეტის პლენუმზე ხრუშჩოვმა ბრალი დასდო მოლოტოვს დოგმატიზმში და პასუხისმგებლობა დააკისრა, სტალინთან ერთად, ცივი ომის კრიზისების გაჩაღებაში, მათ შორის კორეის ომში. ხრუშჩოვიც და მოლოტოვიც ერთმანეთს ბრალად სდებდნენ საგარეო პოლიტიკაში „ლენინიზმიდან“ გადახვევას. თუმცა ხრუშჩოვისთვის უფრო იოლი იყო წარსულის შეცდომებში, სტალინთან ერთად, მოლოტოვი დაედანაშაულებინა.

თანდათანობით მოლოტოვი ჩამოაცილეს საგარეო პოლიტიკას და ის დიმიტრი შეპილოვით ჩაანაცვლეს, რომელიც ოფიციალურად საგარეო საქმეთა მინისტრი 1956 წლის ივნისში გახდა, მაგრამ მანამდე, ნახევარი წლით ადრე, ხრუშჩოვს დაეხმარა ახალი საგარეო-პოლიტიკური სტრატეგიის შემუშავებაში.

4.6. ომის გარდაუვალობაზე უარის თქმა და სოციალიზმზე მშვიდობიანი გადასვლის შესაძლებლობის აღიარება

სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმში განხილვის დროს ხრუშჩოვი და მისი მომხრეები აცხადებდნენ, რომ, პროპაგანდისტული მიზნებიდან გამომდინარე, საჭირო იყო, ეღიარებინათ სოციალიზმზე მშვიდობიანი გადასვლის შესაძლებლობა, ომისა და დიქტატურის გარეშე. ამით აპირებდნენ „წვრილი ბურჟუაზიის“ მერყევი ელემენტების მხარდაჭერის მოპოვებას. ვარაუდობდა, რომ შემცირდებოდა დასავლეთში არსებული შიში საბჭოთა საფრთხის თაობაზე.

1956 წლის თებერვალში XX ყრილობამ აღიარა, რომ მსოფლიო ომი არ არის გარდაუვალი, რომ შესაძლებელია პარლამენტის გზით სოციალიზმზე გადასვლა და ხანგრძლივი მშვიდობიანი თანაარსებობა ორ იდეოლოგიურად დაპირისპირებულ ბლოკს შორის.

4.7. ახალი სტრატეგიის წარუმატებლობა

ახალ სტრატეგიას არ მოჰყოლია დასავლეთთან ურთიერთობის გაუმჯობესება, რისი იმედიც ჰქონდა საბჭოთა რეჟიმს. კრემლის მცდელობას, დასავლური ბიზნესი დაეინტერესებინა საბ-

ჭოთა კავშირთან ვაჭრობით, ასევე შეიარაღების შემცირების პროპაგანდით დასავლეთის საზოგადოებრივი აზრის კეთილგანწყობა მოეპოვებინათ, შეზღუდული შედეგები მოჰყვა. მას არ შეუმსუბუქებია აშშ-ის ანტიკომუნისტური კურსი.

განიარაღების საბჭოთა პროპაგანდისტულ ნაბიჯებს აშშ-ის პრეზიდენტმა ეიზენჰაუერმა ასევე პროპაგანდისტული ნაბიჯით უპასუხა – წინადადება წამოაყენა, შეექმნათ „ღია ცა", ე. ი. საბჭოთა კავშირისა და აშშ-ის მზვერავ თვითმფრინავებს დაუბრკოლებლად ეფრინათ ამ ორი ქვეყნის თავზე, ორმხრივი ნდობის დემონსტრირების თვალსაზრისით. ჟუკოვი ამ წინადადებით დაინტერესდა, მაგრამ ხრუშჩოვმა ამაში დაინახა „ღია შპიონაჟის" მცდელობა, რომელიც გამოააშკარავებდა საბჭოთა კავშირის სამხედრო სისუსტეს.

1955 წლის ბოლოსთვის „ჟენევის სულისკვეთება", ფაქტობრივად, ამოიწურა, ცივი ომი გრძელდებოდა. დასავლეთ გერმანიასთან ურთიერთობის ნორმალიზაციას არ მოჰყოლია ადენაუერის მიერ გდრ-ის ცნობა და რემილიტარიზაციაზე უარის თქმა.

კრემლის ახალ სტრატეგიას არ შეუცვლია კომუნისტური დოქტრინის არსი, რომელიც კვლავ აგებული იყო კაპიტალიზმზე სოციალიზმის გარდაუვალი გამარჯვების რწმენაზე. ერთი მხრივ, ტაქტიკური მოსაზრებებით უარი ითქვა აგრესიულ იდეოლოგიურ განცხადებებზე ევროპასთან მიმართებით, მაგრამ, მეორე მხრივ, გამოცოცხლდა ჯერ კიდევ კომინტერნის დროინდელი შეხედულებები, რომ კაპიტალიზმისა და იმპერიალიზმის შერყევა უფრო ადვილია არა ევროპაში, არამედ აზიის, აფრიკისა და ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებში. ამისათვის უნდა გამოეყენებინათ რადიკალური ანტიკოლონიური მოძრაობები, ასევე ამ გზით დაენგრიათ ამერიკული სამხედრო-პოლიტიკური ბლოკები აზიასა და ახლო აღმოსავლეთში.

4.8. საბჭოთა აქტიურობა მესამე სამყაროს ქვეყნებში

საბჭოთა ხელმძღვანელობა დაუმეგობრდა ინდოეთის პრემიერმინისტრ ჯავაჰარლალ ნერუს და მხარი დაუჭირა მის მიერ წამოყენებულ მშვიდობიანი თანაარსებობის ხუთ პრინციპს („პანჩა შილა"). ეს პრინციპები 1955 წლის მაისში ბანდუნგში (ინდონეზია) გამართულ კონფერენციაზე მიიღო კოლონიური უღლისაგან განთავისუფლებულმა აზიის ქვეყნებმა, ასევე ჩინეთმა.

1955 წლის ნოემბერში ხრუშჩოვი და ბულგანინი ეწვივნენ ავღანეთს, ინდოეთსა და ბირმას. ეს იყო აშშ-სა და დიდი ბრიტანეთის აშკარა გამოწვევა.

1955 წლის მეორე ნახევარში, ტიტოს რჩევით, ხრუშჩოვმა მხარი დაუჭირა ეგვიპტის ლიდერ აბდელ ნასერს, შემდეგ კი სხვა რადიკალ არაბ პოლიტიკოსებს ახლო აღმოსავლეთში.

უნდა ითქვას, რომ საბჭოურ გარღვევას სამხრეთში ხელი შეუწყო დასავლეთის პოლიტიკამაც. ამერიკელები არ ენდობოდნენ ნერუს, ნასერს და ანტიკოლონიური მოძრაობის სხვა ლიდერებს. დიდი ბრიტანეთი და საფრანგეთი კი თავიანთი კოლონიური სამფლობელოების შენარჩუნებას ცდილობდნენ, მათ შორის სუეცის არხისა და ალჟირის. სწორედ დასავლეთის პოლიტიკით უკმაყოფილების გამო აზიისა და აფრიკის მრავალი ქვეყანა გახდა მესამე სამყაროს წევრი, სადაც სწრაფად იზრდებოდა სიმპათიები საბჭოთა კავშირისა და ჩინეთისადმი.

თავიდან საბჭოთა ხელმძღვანელობას კარგად ახსოვდა კორეის ომის გაკვეთილები, ფრთხილად იქცეოდა და ცდილობდა, თავიდან აეცილებინა სიტუაცია, როდესაც მესამე სამყაროში ბრძოლას შეიძლებოდა პირდაპირი შეჯახება მოჰყოლოდა დასავლეთის ქვეყნებთან. 1954 წელს საბჭოთა კავშირმა და ჩინეთმა მხარი არ დაუჭირეს ვიეტნამელი კომუნისტების სურვილს,

ხელში ჩაეგდოთ მთელი ვიეტნამი და ამის ნაცვლად ხელი მოაწერეს შეთანხმებას საფრანგეთსა და აშშ-თან არჩევნების შემდეგ ვიეტნამის მშვიდობიანი გაერთიანების შესახებ. თუმცა მალე ცხადი გახდა, რომ ხრუშჩოვსა და საბჭოთა ხელისუფლების უმრავლესობას ხელები ექავებოდათ „იმპერიალისტებისთვის დარტყმის მისაყენებლად.

5. ხრუშჩოვის საგარეო პოლიტიკის შედეგები

5.1. რაკეტულ-ბირთვული შეიარაღების შეჯიბრი და კოსმოსში გასვლა

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ საბჭოთა კავშირს ყველაზე მრავალრიცხოვანი სახმელეთო არმია ჰყავდა, რომელიც ევროპის ცენტრში იდგა. ამერიკელებს სახმელეთო ძალებით მათთვის წინააღმდეგობის გაწევა არ შეეძლოთ, მათ დაიწყეს შეიარაღების იმ სახეობების განვითარება, რაშიც უპირატესობა ჰქონდათ: შორი რადიუსის ბომბდამშენებისა და ატომური იარაღის. საბჭოთა კავშირს არ შეეძლო ავიაციაში შეჯიბრი, ამიტომ კურსი აიღო რაკეტების შექმნაზე, რასაც 1946 წლიდან დაადგნენ.

1953 წელს საბჭოთა არმიის შეიარაღებაში გამოჩნდა რაკეტა, რომელსაც დასავლეთში „სკადი“ უწოდეს. მისი საბრძოლო მუხტი 780 კგ ტროტილს შეადგენდა და სროლის სიშორე 580 კმ იყო. მაგრამ საბჭოთა კავშირს ამ დროისთვის ატომური ბომბები ჰქონდა და მათ უფრო მძლავრი რაკეტები სჭირდებოდათ.

ა. სახაროვისა და ვ. გინზბურგის პროექტით შეიქმნა თერმობირთვული ბომბი, რომელიც 1953 წლის 12 აგვისტოს გამოსცადეს. მისი ძალა 400 ათასი ტონა ტროტილის ეკვივალენტი იყო, ხოლო კონსტრუქცია ამერიკულისგან განსხვავდებოდა, რომელიც 1952 და 1954 წლებში ააფეთქეს წყნარი ოკეანის კუნძულებზე. ამერიკულისგან განსხვავებით, საბჭოთა თერმობირთვული მოწყობილობის დამონტაჟება შეიძლებოდა რაკეტა-მატარებელზე. მაგრამ პირველი თერმობირთვული მოწყობილობები ძალზე დიდი იყო და 3-იდან 5,5 ტონამდე იწონიდა. მათ ჰაერში ასატანად უზარმაზარი რაკეტები იყო საჭირო.

პირველი ბირთვული ქობინის მატარებელი რაკეტა გაუშვეს 1956 წლის 2 თებერვალს კაპუსტინ იარის პოლიგონიდან (ვოლგის იქითა სტეპებში) და ააფეთქეს არალის ზღვის თავზე. შემდეგი ამოცანა იყო, უფრო მძიმე თერმობირთვული მოწყობილობა გადაესროლათ არა 1200 კმ-ზე, არამედ 12 ათას კილომეტრზე − აშშ-ის ტერიტორიამდე მისაღწევად. პირველი კონტინენტთაშორისი რაკეტა იწონიდა 280 ტონას და მისი გამოცდა დაიწყო 1957 წლის მაისში. სწორედ ამ გამოცდების ფარგლებში, რამდენიმე წარუმატებელი სტარტის შემდეგ, საბჭოთა რაკეტა P-7-მა დედამიწის ორბიტაზე გაიყვანა პირველი ხელოვნური თანამგზავრი. ეს იყო სერგეი კოროლიოვის (1907−1966) დამსახურება.

კოსმოსში თანამგზავრის გაყვანით საბჭოთა კავშირმა დიდი პროპაგანდისტული გამარჯვება მოიპოვა ცივ ომში. საბჭოთა კავშირის ავტორიტეტი მესამე სამყაროს ქვეყნებში უაღრესად გაიზარდა. აზიისა და აფრიკის მრავალი ქვეყნისთვის „რუსული სოციალიზმი“ მისაბაძი მაგალითი გახდა.

5.2. საბჭოთა კავშირის აღმოსავლეთევროპული სატელიტების ავტონომიზაცია

1956 წლის ნოემბერში, უნგრეთის რევოლუციის ჩახშობის შემდეგ, საბჭოთა ხელმძღვანელობა იძულებული გახდა, მნიშვნელოვნად შეემცირებინა კონტროლი ვარშავის ხელშეკრულებაში შემავალი თავის სატელიტების საშინაო და საგარეო პოლიტიკაზე. 1956 წელს დაშლილად გამოცხადდა კომინფორმი – ეს იყო აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებზე სტალინის კონტროლის იარაღი.

შეიცვალა ეკონომიკური დამოკიდებულებაც – თუკი სტალინი აღმოსავლეთ გერმანიიდან რეპარაციებს იღებდა, ხოლო აღმოსავლეთ ევროპის სხვა ქვეყნებთან უთანასწორო ეკონომიკური გაცვლით – მნიშვნელოვან სარგებელს, ხრუშჩოვი იძულებული გახდა, საპირისპირო პოლიტიკა გაეტარებინა. უკვე ეშინოდათ ცხოვრების დონის დაცემისა გდრ-სა და აღმოსავლეთ ევროპის სხვა ქვეყნებში, რადგანაც ამას მოჰყვებოდა მღელვარებები და ამ ქვეყნებში ვერ დაინახავდნენ სოციალიზმის „უპირატესობებს“ კაპიტალიზმთან შედარებით. ამიტომ კრემლი „სახალხო დემოკრატიის“ ქვეყნებს სულ უფრო მეტ უსასყიდლო დახმარებას უწევდა – იაფ ნედლეულს, კრედიტებს, ყიდულობდა ამ ქვეყნებში წარმოებულ პროდუქციას.

კრემლის პოლიტიკაზე გავლენას ახდენდა დასავლეთ ევროპაში მიმდინარე ინტეგრაციის პროცესი, სადაც 1957 წელს შეიქმნა ევროპის ეკონომიკური გაერთიანება. მოსკოვიც შეეცადა, ეკონომიკური ურთიერთდახმარების საბჭოშიც ურთიერთობები ანალოგიური პრინციპით მოეწყო, თუმცა წარუმატებლად.

საბჭოთა კავშირის ეკონომიკას სულ უფრო მძიმე ტვირთად აწვებოდა პოლონეთის, უნგრეთის, განსაკუთრებით, აღმოსავლეთ გერმანიის შენახვა და ჩინეთისთვის დახმარების გაწევა.

5.3. ხრუშჩოვის მცდელობა, ეიძულებინა დასავლეთი, წასულიყო „დაძაბულობის შენელებაზე“

1957 წელს საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრი გახდა ანდრეი გრომიკო, რომელიც დასავლეთთან ფრთხილი და მკაცრი მოლაპარაკებების მომხრე იყო, მაგრამ ეშინოდა ფეთქებადი ხასიათის მქონე და უხეში ხრუშჩოვის, რომელიც რეალურად წარმართავდა საგარეო პოლიტიკას.

ხრუშჩოვი რწმენით ბოლშევიკი იყო და სჯეროდა, რომ „მშვიდობიან თანაარსებობას“ და „დაძაბულობის შენელებას“ მხოლოდ იმ შემთხვევაში მიაღწევდა, თუკი კარგად შეაშინებდა „იმპერიალისტებს“. თავისი მოუთმენლობით ხრუშჩოვი ბევრ რამეს უფუჭებდა საბჭოთა დიპლომატიას.

1957 წელს ხრუშჩოვმა ამერიკელებს მიღების დროს განუცხადა: „ჩვენ თქვენ დაგმარხავთ“. მას მხედველობაში ჰქონდა კაპიტალიზმზე კომუნისტური წყობის გამარჯვების გარდაუვლობა, მაგრამ ამ ფრაზით წყალში გადაყარა მრავალწლიანი მუშაობა, რომელსაც ამერიკელებისთვის უნდა შეემცირებინა საბჭოთა კავშირის მტრად აღქმა.

დასავლეთის სახელმწიფოებზე ზეწოლის მთავარი საშუალება ხრუშჩოვისთვის იყო რაკეტულ-ბირთვული იარაღი. 1956 წლის ოქტომბერ-ნოემბერში ეგვიპტეში ომის დროს ხრუშჩოვმა დაიჯერა, რომ ეფექტურია დასავლეთისთვის ატომური ულტიმატუმების წაყენება. საბჭოთა კავშირი მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდა აშშ-ს სტრატეგიულ შეიარაღებაში, მაგრამ ხრუშჩოვს ეს არ

აწუხებდა. მას გათვლა ჰქონდა ატომური მუქარის ფსიქოლოგიურ ეფექტზე. „თანამგზავრის ეფექტის“ გარდა, საბჭოთა კავშირს 1960-იანი წლების დასაწყისში ჰქონდა საშუალო რადიუსის ასამდე რაკეტა, რომელთაც დასავლეთ ევროპისათვის დარტყმის მიყენება შეეძლოთ.

1958 წლის შემოდგომაზე ხრუშჩოვი შეეცადა ბირთვული ბლეფით გერმანიის პრობლემის გადაჭრას საბჭოთა ინტერესების შესაბამისად. გერმანიის გაერთიანება ავსტრიის მსგავსად გდრ-ის გაქრობასაც ნიშნავდა, მაგრამ საბჭოთა კავშირი მიდიოდა ამაზე ერთიანი გერმანიის ნეიტრალიზაციისთვის. 1957-1958 წლებში დასავლეთ გერმანიის ლიდერი კონრად ადენაუერი ქვეყნის ეკონომიკის სწრაფი აღმავლობის პირობებში ატარებდა გდრ-ის იზოლაციის პოლიტიკას, დასავლეთ ბერლინი კი გახდა დასავლეთის გავლენის მძლავრი ბერკეტი აღმოსავლეთ გერმანიის მოსახლეობაზე, – ეკონომიკური თავისუფლების, დემოკრატიისა და ცხოვრების უფრო მაღალი მატერიალური დონის სიმბოლო. დასავლეთ ბერლინში სულ უფრო მეტი აღმოსავლეთ-გერმანელი გარბოდა.

1958 წლის ნოემბერში ხრუშჩოვმა აშშ-ს, დიდ ბრიტანეთსა და საფრანგეთს წარუდგინა ულტიმატუმი. ის მოითხოვდა წლის ბოლომდე სამშვიდობო ხელშეკრულების გაფორმებას გერმანიასთან დაკავშირებით და დასავლეთის სახელმწიფოების მიერ დასავლეთ ბერლინის „თავისუფალ ქალაქად“ აღიარებას. წინააღმდეგ შემთხვევაში ხრუშჩოვი იმუქრებოდა, რომ გდრ-თან ხელს მოაწერდა ხელშეკრულებას და გაუქმდებოდა ყველა შეთანხმება, რომლებითაც დასავლეთის სახელმწიფოები სახმელეთო და საჰაერო გზებით დასავლეთ ბერლინს უკავშირდებოდნენ.

აშშ-ისა და ნატოს ხელმძღვანელობამ უარყო საბჭოთა ულტიმატუმი და რადგანაც საბჭოთა კავშირის მიერ დასავლეთ ბერლინის ბლოკადას მოელოდა, საპასუხო ზომებისთვის დაიწყო მზადება. ისინი არ გამორიცხავდნენ ძალის გამოყენებას დასავლეთ ბერლინთან გდრ-ის ტერიტორიის გავლით კომუნიკაციის უზრუნველსაყოფად. ხრუშჩოვმა ეს იცოდა და განკარგულება გასცა, 1959 წლის დასაწყისში კალინინგრადის ოლქსა და აღმოსავლეთ გერმანიაში განელაგებინათ საშუალო სიშორის რაკეტები. ცენტრალურ ევროპაში 1948 წლის შემდეგ პირველად წარმოიშვა პოლიტიკური კრიზისი, რომელსაც შეიარაღებული კონფლიქტი შეიძლებოდა მოჰყოლოდა. თუმცა ხრუშჩოვი თვლიდა, რომ ყოველთვის შეძლებდა უკანასკნელ მიჯნაზე შეჩერებას და არ მივიდოდა „ცხელ“ ომამდე. ხრუშჩოვის აზრით, აშშ და მისი ნატოელი მოკავშირეები „არ იომებდნენ ადენაუერის გამო“ და წავიდოდნენ დათმობებზე. დასავლურ პრესაში პერიოდულად ქვეყნდებოდა სენსაციური განცხადებები, რომ ომის შემთხვევაში ინგლისი და დასავლეთ ევროპის სხვა ქვეყნები საერთოდ გაქრებოდნენ.

დასავლეთელი პოლიტიკოსები შეშფოთებული იყვნენ ხრუშჩოვის უპასუხისმგებლო განცხადებებით. დიდი ბრიტანეთის პრემიერმინისტრი ჰაროლდ მაკმილანი, საფრანგეთის პრეზიდენტი შარლ დე გოლი, შემდეგ კი აშშ-ის პრეზიდენტი ეიზენჰაუერი სთავაზობდნენ ხრუშჩოვს მოლაპარაკებების მაგიდასთან დაჯდომას. 1959 წლის სექტემბერში ხრუშჩოვი პირველი საბჭოთა ლიდერი გახდა, რომელიც ოფიციალური ვიზიტით აშშ-ში ჩავიდა. ამ ქვეყანაში ხმაურიანი პროპაგანდისტული ტურნეს შემდეგ ხრუშჩოვი შეხვდა ეიზენჰაუერს და საბჭოთა ლიდერი კმაყოფილი დარჩა, როდესაც ეიზენჰაუერმა ბერლინში არსებული სიტუაცია „არანორმალურად“ მიიჩნია. მიღწეულ იქნა შეთანხმება, რომ 1960 წლის დასაწყისში პარიზში შედგებოდა ოთხი სახელმწიფოს ლიდერების შეხვედრა გერმანიის საკითხზე.

ხრუშჩოვის აზრით, ეიზენჰაუერი საბჭოთა კავშირს უკვე თანასწორ პარტნიორად თვლიდა და გერმანიის პრობლემაც საბჭოთა ინტერესების შესაბამისად გადაწყდებოდა. 1959 წლის დე-

კემბერ – 1960 წლის იანვარში ხრუშჩოვი უკვე დაძაბულობის შენელებისთვის ემზადებოდა. ის ვარაუდობდა სამხედრო ხარჯების მკვეთრად შემცირებას და მნიშვნელოვანი სახსრების გადასროლას „კომუნიზმის ეკონომიკის“ ასაშენებლად. ამას მოითხოვდა საბჭოთა კავშირში არსებული მწვავე დემოგრაფიული კრიზისიც. ეკონომიკას არ ყოფნიდა მუშახელი, რადგანაც სრულწლოვანი ხდებოდა ომის პერიოდში დაბადებული მცირერიცხოვანი თაობა. 1960 წლის იანვარში გამოცხადდა არმიის 1,2 მლნ. ადამიანით შემცირება, პირველ რიგში, ოფიცერთა ხარჯზე. ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის სხდომაზე ხრუშჩოვმა განაცხადა, რომ მომავალი რაკეტებს ეკუთვნის და დიდი საკადრო არმია, ასევე საოკეანო სამხედრო-საზღვაო ფლოტი მალე საჭირო აღარ იქნებოდა. შეწყდა სამხედრო-საზღვაო ფლოტის მშენებლობა და მშენებლობის დამამთავრებელ ფაზაში მყოფი დიდი სამხედრო წყალზედა გემები, მათ შორის ავიამზიდები და მძიმე კრეისერები ჯართად ჩამოწერეს. მნიშვნელოვნად შემცირდა ავიაციაც. შემცირება უხეიროდ განხორციელდა და ბევრი ნიჭიერი ოფიცერი და სპეციალისტი გაუშვეს. 1959 წლის 27 ივლისის საპენსიო კანონი სამხედრო მოსამსახურეებს პენსიას მხოლოდ 40 წლის სამსახურის შემდეგ უნიშნავდა. ბევრი განთავისუფლებული ოფიცერი ლუკმა-პურის გარეშე დარჩა. არმია დიდმა უკმაყოფილებამ მოიცვა. გენერალიტეტი ლანძღავდა ხრუშჩოვს და თვლიდნენ, რომ საბჭოთა კავშირი სულ უფრო მეტად ჩამორჩებოდა აშშ-ს სამხედრო სფეროში.

პარიზში ოთხი ქვეყნის ლიდერების შეხვედრა უნდა შემდგარიყო 1960 წლის მაისის შუა რიცხვებში. 1 მაისს საბჭოთა საზენიტო სისტემებმა სვერდლოვსკის რაიონში ჩამოაგდეს ამერიკული მზვერავი თვითმფრინავი უ-2, ამასთან, ერთი რაკეტით საბჭოთა თვითმფრინავიც ჩამოაგდეს, რომლის მფრინავიც დაიღუპა. სამაგიეროდ, ამერიკელი მფრინავი გ. პაუერსი ტყვედ აიყვანეს, რომელიც კონტრაქტით ცენტრალურ სადაზვერვო სამსახურზე მუშაობდა. მან ჩვენებების მიცემაც დაიწყო. ეიზენჰაუერი პაუერსს დაღუპულად მიიჩნევდა და აშშ-ის კავშირი სადაზვერვო თვითმფრინავთან თავიდან უარყო. ხრუშჩოვმა ერთი კვირის შემდეგ საზეიმოდ წარმოადგინა ტყვედ ჩავარდნილი მფრინავი, როგორც „მოლაპარაკე სამხილი“. ხრუშჩოვისთვის მოულოდნელად ეიზენჰაუერმა პასუხისმგებლობა აიღო მომხდარზე, რითაც ხრუშჩოვს დიდი პრობლემა შეუქმნა. ხრუშჩოვი თვლიდა, რომ ამის შემდეგ აშშ-ის პრეზიდენტთან მოლაპარაკებების გამართვა სისუსტის გამოხატულება იქნებოდა.

1960 წლის 12 მაისს ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის დირექტივები ჯერ კიდევ მიმართული იყო დასავლეთის სახელმწიფოებთან კონსტრუქციულ მოლაპარაკებებისკენ. ვარაუდობდნენ, რომ 1960 წლის ზაფხულში ეიზენჰაუერი ჩავიდოდა საბჭოთა კავშირში და კოტეჯებიც კი ააგეს მის მისაღებად. მოულოდნელად, აეროპორტში, პარიზში გაფრენის წინ, ხრუშჩოვმა გამცილებლებს, ანუ ცკ-ის პრეზიდიუმის წევრებს უთხრა, რომ მოლაპარაკებების ნაცვლად საჭიროა შეხვედრის ბოიკოტირება. მათ შეპასუხება ვერ გაბედეს. პარიზში ხრუშჩოვმა უარი თქვა შეხვედროდა ეიზენჰაუერს მანამდე, სანამ ის ბოდიშს არ მოიხდიდა უ-2-ის ინციდენტის გამო. დეგოლი და მაკმილანი ამაოდ სთხოვდნენ ხრუშჩოვს, რომ მოლაპარაკებების მაგიდას მისჯდომოდა. სანაცვლოდ ხრუშჩოვმა პრესკონფერენცია გამართა, სადაც ნამდვილი ისტერიკა მოაწყო, ბრალს სდებდა ეიზენჰაუერს და ადენაუერს, და ყველანაირ მტრებს რაკეტებით ემუქრებოდა. ბოლშევიკური დიპლომატია ასეთი სამარცხვინო სახით უკვე დიდი ხანი იყო, რაც საერთაშორისო არენაზე არ ენახათ.

ხრუშჩოვი გადაეშვა „რევოლუციურ დიპლომატიაში“, რომელიც 1920-იანი წლების პერიოდის ბოლშევიკურ და კომინტერნის აქციებს ჰგავდა. ის მოკავშირეებს ეძებდა აფრიკის მემარცხე-

ნე ნაციონალისტებს შორის, ეხმარებოდა ალჟირს, გვინეას, ეგვიპტეს და მესამე სამყაროს სხვა ქვეყნებს. საბჭოთა კავშირი ჩაერია კონგოში მიმდინარე სამოქალაქო ომში პრეზიდენტ პატრის ლუმუმბას მხარეზე, კატანგის სეპარატისტების წინააღმდეგ, რომელსაც დასავლეთელი დაქირავებულები უჭერდნენ მხარს. როდესაც ლუმუმბა მოკლეს, ხრუშჩოვმა მის სიკვდილში ბრალი დასდო დასავლეთის იმპერიალისტებს და გაეროს გენერალურ მდივან დაგ ჰამარშელდს.

ხრუშჩოვის „რევოლუციური დიპლომატიის“ კულმინაცია იყო მისი ვიზიტი ნიუ-იორკში, გაეროს გენერალურ სესიაში მონაწილეობის მისაღებად. ერთადერთი საბჭოთა სამგზავრო თვითმფრინავი ТУ-104 (რომელიც გადაკეთებული სტრატეგიული ბომბდამშენი ТУ-95 იყო), რომელსაც შეეძლო საბჭოთა ლიდერის აშშ-ში ჩაყვანა, რემონტდებოდა. ამიტომ ხრუშჩოვი ამერიკაში გემით წავიდა და თან აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების ლიდერები წაიყვანა. ის ნიუ-იორკში დაახლოებით ერთ თვეს დარჩა. გაეროში გამოსვლებისას გააფთრებით ამხელდა „იმპერიალისტებს და მათ ხელშემწყობებს“. ერთ-ერთ სხდომაზე გამოსვლის დროს ხრუშჩოვმა ფეხსაცმელი გაიხადა და ტრიბუნაზე აბრახუნებდა. ეს მსოფლიო სენსაციად იქცა, საბჭოთა პრესაში კი მიაჩუმათეს.

პარიზის შეხვედრის ჩაშლამ მსოფლიო და ევროპა დააბრუნა ცივი ომის ყველაზე ცუდ დროში. საბჭოთა არმიის შემცირება შეწყდა, რამაც მაღალი რანგის სამხედროების დიდი კმაყოფილება გამოიწვია. სიტუაცია ყველაზე ცუდი გერმანიაში იყო. ბერლინის კრიზისი კვლავ გრძელდებოდა, აღმოსავლეთ გერმანიის მოსახლეობა კი თვალსა და ხელს შუა მცირდებოდა – 1959–1960 წლებში დასავლეთ გერმანიაში გაქცეულთა რაოდენობამ ნახევარი მილიონი შეადგინა. ეს ხდებოდა საბჭოთა კავშირის მნიშვნელოვანი ფინანსური დახმარების მიუხედავად.

5.4. რუსეთისა და ჩინეთის კომუნისტური რეჟიმების კონფლიქტი. ერთიანი კომუნისტური ბანაკის დაშლა

სკკპ-ის XX ყრილობის შემდეგ მსოფლიო კომუნისტური მოძრაობა ღრმა კრიზისმა მოიცვა. კომუნისტურმა მოძრაობამ თავისი კერპი დაკარგა. სტალინის დროს საყოველთაოდ მიღებული დოგმა იყო, რომ საბჭოთა კავშირისთვის მხარი უნდა დაეჭირათ სხვა და თუნდაც საკუთარი ქვეყნის ინტერესების ხარჯზე. სტალინის კულტის გაკრიტიკების შემდეგ ყველა კომუნისტური რეჟიმი, გადარჩენის მიზნით, მიმართავდა ნაციონალისტურ დემაგოგიას და ცდილობდა მოსკოვისგან დისტანცირების დემონსტრირებას. ამ გზით საკუთარი ხალხის თვალში კანონიერ ნაციონალურ ელიტებად წარმოჩენას ცდილობდნენ.

1960-იანი წლების დასაწყისიდან ფუჭდება საბჭოთა კავშირ-რუმინეთის ურთიერთობები. რუმინეთის კომუნისტური ხელმძღვანელობა აცხადებდა, რომ რუმინეთს უნდა დაბრუნებოდა მოლდოვა (ბესარაბია) და რუმინელებით დასახლებული ჩრდილოეთ ბუკოვინა (გერცის ოკრუგი).

1950-იანი წლების ბოლოდან სწრაფად უარესდებოდა საბჭოთა კავშირის ურთიერთობა ჩინეთთან. მაო ვერ პატიებდა ხრუშჩოვს სტალინის კულტის მხილებას და ასევე იმას, რომ ეს ნაბიჯი მასთან კონსულტაციის გარეშე გადადგა. 1956 წლის ოქტომბერში ჩინეთის კომპარტიის ხელმძღვანელობა შუამავალი იყო პოლონელ კომუნისტებსა და კრემლს შორის და ასევე მონაწილეობა მიიღეს უნგრეთში საბჭოთა ინტერვენციის განხილვაში. ამ მოვლენების დროს მაო, ჯოუ ენ ლაი და სხვა ჩინელი ლიდერები დარწმუნდნენ, რომ სტალინის მემკვიდრეები „მოისუსტებდნენ“ და დადგა დრო მათი ლიდერობისთვის საერთაშორისო კომუნისტურ მოძრაობაში. მაო ჯერ თავის გარემოცვაში ამბობდა, შემდეგ კი პრესასაც განუცხადა, რომ სტა-

ლინის კრიტიკით ხრუშჩოვმა უპატიებელი შეცდომა დაუშვა. მაოს თქმით, სტალინი მახვილი იყო კომუნისტების ხელში, ახლა კი „საბჭოთა ამხანაგებმა“ ეს მახვილი დააგდეს და ის კომუნიზმის მტრებს ჩაუვარდათ ხელში.

ხრუშჩოვი ლავირებდა. გარეგნულად საბჭოთა კავშირ-ჩინეთის ურთიერთობები აღმავლობის გზაზე იყო. საბჭოთა კავშირის დახმარება იზრდებოდა. მოცულობის თვალსაზრისით, ის დასავლეთ ევროპისათვის აშშ-ის მიერ ინიცირებულ მარშალის გეგმას უტოლდებოდა. საბჭოთა კავშირი ჩინეთს თანამედროვე არმიის შექმნაში ეხმარებოდა, ჩინეთში აშენებდნენ სატანკო, საავიაციო, საარტილერიო და გემთმშენებელ ქარხნებს. 1958 წელს პეკინში ჩავიდა ბირთვული იარაღის საბჭოთა კონსტრუქტორების დელეგაცია ჩინელი კოლეგების ინსტრუქტაჟისთვის. არზამას-16-ის ბირთვულ ცენტრში კი გამზადებული იყო სარკინიგზო ეშელონი მზა ბირთვული „ნაკეთობებით“, მხოლოდ ზევიდან ნიშანს ელოდებოდნენ და ჩინეთში გაგზავნიდნენ.

თუმცა ხრუშჩოვი, ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმში პოზიციების განმტკიცებასთან ერთად, უფრო თავდაჯერებული გახდა და რამდენჯერმე განაცხადა, რომ მხოლოდ საბჭოთა კავშირი და აშშ არიან ის დიდი სახელმწიფოები, რომლებზეც დამოკიდებულია მსოფლიოს ბედი. ეს ჩინელებს აშკარად არ აწყობდათ. 1958 წლის ივლისის ბოლოს მაო უკვე მკაცრად დაელაპარაკა მოსკოვს. საბჭოთა სამხედროებმა ჩინეთს შესთავაზეს, ჩინეთის სანაპიროს გასწვრივ აეშენებინათ რადიოლოკაციური სადგურები აშშ-ის ფლოტისთვის თვალყურის სადევნებლად, ჩინეთის პორტებში განეთავსებინათ „ერთობლივი“ საბჭოთა კავშირ-ჩინეთის სტრატეგიული წყალქვეშა ფლოტი. საპასუხოდ მაომ საბჭოთა ელჩთან საუბრის დროს საბჭოთა ხელმძღვანელობას ბრალი დასდო შოვინიზმსა და „ჩინეთის კოლონიზების“ სურვილშიც კი.

ხრუშჩოვი სასწრაფოდ ჩავიდა პეკინში. მოლაპარაკებები რთული აღმოჩნდა. ხრუშჩოვმა მაოს განუცხადა, რომ ჩინეთიდან გაიყვანდა საბჭოთა სამხედრო მრჩევლებს და უარი თქვა „ერთობლივ“ წყალქვეშა ფლოტზე, მაგრამ მაო არ აპირებდა აშშ-სა და საბჭოთა კავშირის უკონკურენტო ზესახელმწიფოებად აღიარებას. 1958 წლის მაისში მაომ ჩინეთში დაიწყო „დიდი ნახტომი“, რასაც, მისი გათვლით, ჩინეთის სწრაფი ეკონომიკური განვითარება უნდა მოჰყოლოდა.

იმავდროულად, ჩინეთის არმიამ, მაოს ბრძანებით, დაიწყო იმ კუნძულების დაბომბვა, რომლებსაც ჩან კაი ში აკონტროლებდა და აშშ ფლოტი იცავდა. მოსკოვი მაოს საქმის კურსში არ ჩაუყენებია. საბჭოთა ხელმძღვანელობა დაბნეული იყო, კონფლიქტში ჩართვას დიდი ომი შეიძლება მოჰყოლოდა აშშ-თან. მაო ახლა საბჭოთა ხელმძღვანელებს ისე ექცეოდა, როგორც ადრე სტალინი ექცეოდა სხვა კომპარტიებს. გაღიზიანებულმა ხრუშჩოვმა აღარ გაგზავნა ატომური მოწყობილობა ჩინეთში.

პეკინსა და მოსკოვს შორის ღია იდეოლოგიური კონფრონტაცია დაიწყო 1959 წლის ოქტომბერში, ხრუშჩოვის ჩინეთში ვიზიტის შემდეგ (ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის მე-10 წლისთავზე). ამ დროს სასაზღვრო კონფლიქტმა იფეთქა ჩინეთსა და ინდოეთს შორის. ინდოეთი უკმაყოფილო იყო 1959 წელს ჩინეთის მიერ ტიბეტის დაკავებით. ტიბეტის სულიერი ლიდერი დალაი ლამა ინდოეთში გაიქცა და ნერუმ შეიფარა. ჩინელი კომუნისტები ხრუშჩოვისგან მხარდაჭერას ითხოვდნენ, მაგრამ მოსკოვი ინდოეთს მნიშვნელოვან პარტნიორად მიიჩნევდა და „ნეიტრალიტეტის“ პოზიცია გამოაცხადა. მაომ ეს ღალატად შეაფასა. ხრუშჩოვი მოსკოვში გაბრაზებული დაბრუნდა.

1960 წლის აპრილის ბოლოს, ლენინის დაბადების 90-ე წლისთავის აღნიშვნისას, ჩინეთმა საბჭოთა კავშირის კომუნისტურ პარტიას ბრალი დასდო ლენინიზმის ღალატში. ჩინელებს არ

მოსწონდათ თეზისი „ორი სისტემის მშვიდობიანი თანაარსებობისა“ და „კაპიტალიზმიდან სოციალიზმზე მშვიდობიანი გადასვლის“ შესაძლებლობის შესახებ.

1960 წლის ივლისის შუა რიცხვებში რუმინეთის კომუნისტური პარტიის ყრილობაზე ხრუშჩოვი მწარედ შეეჯახა ჩინეთის დელეგაციის ხელმძღვანელ პენ ჯენს. მოსკოვში დაბრუნების შემდეგ ხრუშჩოვმა გადაწყვიტა, ჩინეთიდან გამოეწვია ყველა საბჭოთა სპეციალისტი. თვე-ნახევრის განმავლობაში ჩინეთიდან წამოვიდა 1390 საბჭოთა ინჟინერი, მეცნიერი, კონსტრუქტორი და სხვა ექსპერტი. მათ თან წაიღეს მთელი დოკუმენტაცია. მრავალი მშენებლობა ჩინეთში დაკონსერვდა. ჩინელები საბჭოთა კომუნისტებს „სოციალ-დემოკრატიზმში“ სდებდნენ ბრალს, ხოლო საბჭოთა კომუნისტები „ულტრამემარცხენეობაში“ ადანაშაულებდნენ ჩინელ კომუნისტებს.

ჩინელმა კომუნისტებმა ტერიტორიული პრეტენზიებიც წაუყენეს საბჭოთა კავშირს, რომ რუსეთმა მე-19 საუკუნეში ჩინეთს წაართვა შორეული აღმოსავლეთი და სხვა ტერიტორიები. ეს დავა 1969 წელს შეტაკებამდე მივიდა სასაზღვრო მდინარე ამურის კალაპოტში მდებარე კუნძულ დამანსკზე.

საბჭოთა პარტიულ-სამეურნეო ელიტა ჩინეთთან ურთიერთობის გაფუჭებაში ხრუშჩოვს ადანაშაულებდა. ეს ერთ-ერთი მიზეზი იყო მისი გადაყენებისა. ხრუშჩოვი 1964 წლის ოქტომბერში გადააყენეს, 1964 წლის 7 ნოემბერს კი მოსკოვში ჯოუ ენლაი ჩავიდა. ჩინელები ელოდნენ, რომ გაუქმდებოდა სკკპ-ის XX და XXII ყრილობების გადაწყვეტილებები სტალინის კულტის მხილებასთან დაკავშირებით, თუმცა საბჭოთა კომუნისტ ლიდერებს ამაზე წასვლა არ შეეძლოთ, ეს შეცდომისა და ჩინეთის კომპარტიის ლიდერობის აღიარება იქნებოდა. 1966 წელს მაომ დაიწყო „კულტურული რევოლუცია“, რომელშიც საბჭოთა კავშირი ისეთსავე როლს ასრულებდა, როგორსაც ტროცკიზმი სტალინის ტერორის დროს.

5.5. ბირთვული ომის ზღვარზე: ბერლინის კედელი, რევოლუცია კუბაში და კარიბის კრიზისი

1961-1962 წლებში ხრუშჩოვის მოქმედებებმა გამოიწვია ცივი ომის ყველაზე ღრმა კრიზისი, რასაც საბჭოთა კავშირისა და აშშ-ის პირდაპირი შეტაკება შეიძლებოდა მოჰყოლოდა. 1961 წლის იანვარში აშშ-ის პრეზიდენტი გახდა ჯონ კენედი. მას „ერგო“ ბერლინის კრიზისი და რევოლუცია კუბაში, სადაც ფიდელ კასტროს რევოლუციური რეჟიმი მოვიდა სათავეში.

1961 წლის 12-13 აგვისტოს, ღამით, ხრუშჩოვისა და გდრ-ის ლიდერ ულბრიხტის შეთანხმებით, საზღვრები დასავლეთ ბერლინთან დაიკეტა და მის გარშემო სწრაფად აშენდა კედელი. კენედის ადმინისტრაციას და დასავლეთის ქვეყნების ლიდერებს ბერლინში შეტაკებები აშინებდათ და გდრ-ს ეკონომიკური ბლოკადაც კი არ გამოუცხადეს.

26-27 ოქტომბერს ამერიკელ სამხედროებსა და გდრ-ის მესაზღვრეებს შორის მცირე კონფლიქტს მოვლენათა სწრაფი ესკალაცია მოჰყვა. გამშვებ პუნქტთან ამერიკული ტანკები გამოიყვანეს, საბჭოთა მხარემ ჩათვალა, რომ ამერიკელები კედლის დანგრევას აპირებდნენ და საბჭოთა ტანკები გამოიძახეს. კენედი-ხრუშჩოვის მიმოწერის შემდეგ ხრუშჩოვს ეყო ჭკუა და პირველმა გაიყვანა ტანკები, მას ამერიკელებმაც მიბაძეს.

ამ ეპიზოდმა ხრუშჩოვს განუმტკიცა რწმენა, რომ აშშ-ს ომი არ სურდა და კენედი შეიძლება დათმობებზე წასულიყო. 1961 წლის 1 სექტემბერს საბჭოთა კავშირმა ცალმხრივად განაახლა მიწის ზედაპირზე ბირთვული აფეთქებები (რომელიც აშშ-თან შეთანხმებით 1958 წელს აიკრძა-

ლა) და წელიწადში 80 აფეთქებამდე აიყვანა. ხრუშჩოვი მოითხოვდა „სუპერბომბის“ შექმნას, რომლითაც იმპერიალისტებს შეაშინებდა. ასეთი ბომბი ანდრეი სახაროვის ფიზიკოსთა ჯგუფმა შექმნა. ეს იყო ისტორიაში ყველაზე მძლავრი ბომბი 100 მეგატონი (100 მლნ. ტონა ტროტილის) სიმძლავრისა. მისი აფეთქების ძალა აღემატებოდა მეორე მსოფლიო ომის დროს მომხდარი ყველა აფეთქების ძალას. ეს ბომბი ბომბდამშენმა ტუ-95-მა 1961 წლის 30 ოქტომბერს ჩამოაგდო ახალი მიწის არქიპელაგის ჩრდილოეთის კუნძულთან. საბჭოთა ტერიტორიაზე ნგრევის თავიდან ასაცილებლად ააფეთქეს მხოლოდ ნახევარი ძალით – დაახლოებით 58 მეგატონა.[1]

1962 წლის 18 მაისს ხრუშჩოვმა თავდაცვის საბჭოს შესთავაზა, კუბაში გაეგზავნათ საბჭოთა რაკეტები ბირთვული ქობინებით. 21 მაისს პრეზიდიუმმა მხარი დაუჭირა ხრუშჩოვის წინადადებას. ამით საბჭოთა კავშირი კუბასაც იცავდა; მეორეც, ამცირებდა აშშ-ის სტრატეგიულ უპირატესობას (ბირთვული იარაღის მატარებლების თანაფარდობა შეადგენდა 1:17-თან); მესამე, ხრუშჩოვს უნდოდა ეჩვენებინა, რომ საბჭოთა კავშირს შეეძლო აშშ-ის ტერიტორიის უშუალო სიახლოვეს მოქმედება.

1962 წლის 14 ოქტომბერს ამერიკულმა თვითმფრინავმა უ-2-მა გადაიღო კუბაზე საბჭოთა ბაზები. 22 ოქტომბერს კენედიმ კუბას ბლოკადა გამოუცხადა, იმავე დღეს ხრუშჩოვმა მოიწვია ცკ-ის პრეზიდიუმის სასწრაფო ღამის სხდომა და აღნიშნა, რომ ომის ზღურბლზე იყვნენ. 28 ოქტომბერს ხრუშჩოვმა რადიოთი ამერიკელებს აცნობა, რომ კუბიდან რაკეტებს გაიტანდა. თავის მხრივ, ამერიკელებმა პირობა დადეს, რომ კუბას თავს არ დაესხმოდნენ და თურქეთიდან გაიტანდნენ რაკეტებს. მთლიანობაში კუბის კრიზისმა გამანადგურებელი დარტყმა მიაყენა ხრუშჩოვის პრესტიჟს და ომის ზღვარზე ბალანსირების მის პოლიტიკას. აშშ-მა პოლიტიკური და მორალური გამარჯვება მოიპოვა.

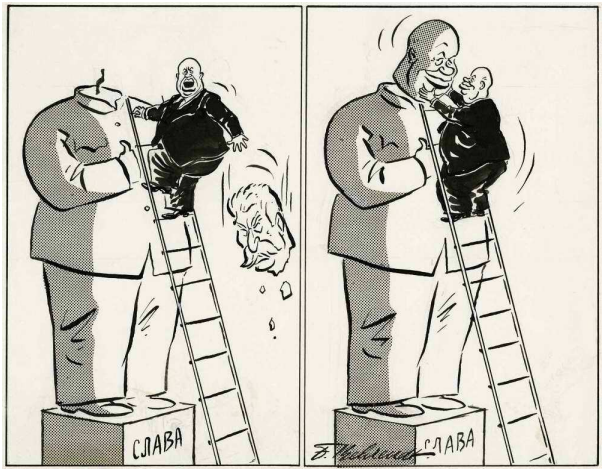

[1] უკანასკნელი საბჭოთა ატომური აფეთქება 1990 წლის ოქტომბერში განხორციელდა. 42 წლის განმავლობაში სულ განახორციელეს 969 მოწყობილობის 715 გამოცდა.

6. ხრუშჩოვის ერთპიროვნული მმართველობა

6.1. ხრუშჩოვი და პარტიული აპარატი

ოპოზიციის დამარცხების შემდეგ ხრუშჩოვი ერთპიროვნული ხელისუფლების მატარებელი გახდა. თუმცა ერთპიროვნული მმართველობა ამწვავებდა ხრუშჩოვის ხასიათის უარყოფით მხარეებს. ის გადაწყვეტილებას სულ უფრო ხშირად ერთპიროვნულად იღებდა, სპეციალისტებთან მოთათბირების გარეშე, ხშირად ემოციების გავლენით. ძალზე უხეშად ექცეოდა მინისტრებს, პარტიული აპარატის მუშაკებს, სამხედროებს, მეცნიერებსა და მწერლებს. მისი ხასიათის უარყოფითმა თვისებებმა თავისი როლი შეასრულა ჩინეთის ლიდერებთან ურთიერთობის გაწყვეტაში.

ამავე დროს, ხრუშჩოვი რჩებოდა ზემოდან „დესტალინიზაციის" მთავარ მამოძრავებელ ძალად.[1] ხრუშჩოვი ერთადერთი არ ყოფილა, ვინც დაიწყო შეტევა სტალინზე. სტალინის გარემოცვის დიდი ნაწილი, ბერიას ჩათვლით, დაინტერესებული იყო, უარი ეთქვა ტერორზე, სტალინურ მობილიზაციური ტიპის ეკონომიკაზე, აგრესიულ საგარეო პოლიტიკაზე, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ხელისუფლებაში მარტო ხრუშჩოვი დარჩა, დესტალინიზაციის პოლიტიკური იმპულსი კი არ გაძლიერდა, არამედ შესუსტდა. პარტიული აპარატის და სამხედროთა უმრავლესობა, მიუხედავად დანაშაულებებში მხილებისა, აღმერთებდა სტალინს. მათთვის სტალინმა ომი მოიგო და მძლავრი იმპერია ააშენა. იმპულსური და ლაპარაკის მოყვარული ხრუშჩოვი სტალინთან დიდ კონტრასტს ქმნიდა და პარტიულ აპარატს „ბრძენი ბელადის" ნოსტალგიას უჩენდა.

ხრუშჩოვს პარტიული აპარატისა და სახელმწიფო უშიშროების გარდა, სხვა სახელისუფლო დასაყრდენი არ გააჩნდა. მას ესმოდა ამ საყრდენების არასაიმედოობა, ამიტომ ცდილობდა ამ სტრუქტურებში ცვლილებების შეტანას და კადრების გაახალგაზრდავებას.

1959 წლის იანვარში КГБ-ს თავმჯდომარე სეროვის ნაცვლად ალექსანდრე შელეპინი (1918–1994) გახდა. მან განაახლა კადრების წმენდა და ამ უწყებიდან 20 ათასამდე ოფიცერი გაუშვა, მათ ნაცვლად კომკავშირელ მუშაკებს ნიშნავდნენ.

1961 წლის ოქტომბერში სკკპ-ის XXII ყრილობაზე მიიღეს პარტიის ახალი წესდება, რომელიც ითვალისწინებდა პარტიული ორგანოების სისტემატიურ განახლებას. პარტიის დაბალი ორგანიზაციები ყოველ არჩევნებზე სანახევროდ უნდა განახლებულიყო, საოლქო კომიტეტები და რესპუბლიკური ორგანოები – მესამედით, ცენტრალური კომიტეტი და მისი პრეზიდიუმი – მეოთხედით. ერთი ადამიანი არ შეიძლებოდა აერჩიათ ერთსა და იმავე ორგანოში რამდენჯერმე. ხრუშჩოვმა მაშინვე გამოიყენა ეს სიახლე და განაახლა სამდივნო. იქიდან გამოიყვანეს ეკატერინა ფურცევა და საქართველოს კომპარტიის ლიდერი ვასილ მჟავანაძე და შეიყვანეს შელეპინი. ფურცევამ ყრილობაზე გაიგო, რომ სამდივნოდან გაიყვანეს და ისეთ შოკში ჩავარდა, რომ თავის მოკვლა ცადა.

6.2. XXII ყრილობა და ახალი შეტევა სტალინზე

სკკპ-ის XXII ყრილობაზე ხრუშჩოვი კვლავ გამოვიდა სტალინის ახალი მხილებით და მასთან ერთად შეუტია მის „თანამზრახველებს" – მოლოტოვს, კაგანოვიჩს და მალენკოვს. მან კვლავ მიმართა XX ყრილობის სცენარს და ჯერ სიტყვა მისცეს „ძველ ბოლშევიკებს", რომლებმაც

[1] „დესტალინიზაცია" – სტალინისა და მისი დანაშაულებების მხილების ოფიციალური პოლიტიკა.

დაგმეს სტალინის დანაშაულები. იქვე, ერთ-ერთი გამომსვლელის წინადადებით, ყრილობამ მიიღო გადაწყვეტილება, გამოეტანათ სტალინის კუბო ლენინის მავზოლეუმიდან.

ყრილობას ჯერ კიდევ არ ჰქონდა დამთავრებული მუშაობა, როდესაც სტალინის გვამი ჩაუშვეს კრემლის კედელთან გათხრილ ორმოში და ზემოდან დაასხეს თვითმცლელით მოტანილი ცემენტის ხსნარი. სიტყვა „სტალინი“ წაშალეს მავზოლეუმის შესასვლელში. მთელ საბჭოთა კავშირში ანადგურებდნენ ბელადის სურათებსა და ძეგლებს. გიგანტურ ქანდაკებებს ტროტილით აფეთქებდნენ, ვერტმფრენებითა და ტრაქტორებით გლეჯდნენ კვარცხლბეკებიდან. სტალინის სახელობის მრავალი ქალაქი, ქუჩა და საწარმო ახალ სახელს იღებდა: სტალინგრადი ვოლგოგრადი გახდა, სტალინაბადი – დუშანბე, სტალინო – დონეცკი, სტალინირი – კვლავ ცხინვალი. პამირში სტალინის პიკს ეწოდა კომუნიზმის პიკი; მასთან ერთად მოლოტოვი გახდა პერმი, ჩკალოვი – ორენბურგი და ა.შ.

სტალინზე მეორე შეტევა ხორციელდებოდა ჩინეთთან განხეთქილების პირობებში, როდესაც ჩინელები „რევიზიონიზმში“ ადანაშაულებდნენ საბჭოთა კომუნისტებს. ამავე დროს, ეს იყო პასუხი ხრუშჩოვის ავტორიტეტის მკვეთრ შემცირებაზე ხალხში და პარტიულ ნომენკლატურაში. ხრუშჩოვმა ყრილობა გამოიყენა თავის მოწინააღმდეგეებთან საბოლოო ანგარიშსწორებისთვის. მოლოტოვი გადააყენეს და შემდეგ პარტიიდან გარიცხეს, მალენკოვი და კაგანოვიჩი ასევე გარიცხეს პარტიიდან და მოსკოვში ცხოვრება აუკრძალეს.

6.3. ხრუშჩოვის ლიბერალიზაციის ფარგლები

სტალინზე ახალი შეტევა მნიშვნელოვანი იყო იმათთვის, რომელთაც სურდათ, მიეღოთ დესტალინიზაციის შეუქცევადობის გარანტია. ამავე დროს, სტალინზე ახალ შეტევას არ მოჰყოლია ისეთი რყევები საზოგადოებაში, რაც 1956 წელს მოხდა.

მმართველ ფენაში დამყარდა არამდგრადი წონასწორობა პარტიულ აპარატში არსებულ კონსერვატიულ, პროსტალინურ უმრავლესობასა და „ლიბერალურ“ უმცირესობას შორის, რომლებიც ემხრობოდნენ „ლენინთან დაბრუნებას“ და „ადამიანური სახის სოციალიზმის“ აშენებას. თუმცა პარტიული აპარატის გაახალგაზრდავებას არ მოჰყოლია სტალინისტების პოზიციების შესუსტება.

1950-იანი წლების ბოლო პერიოდის ენთუზიაზმის შემდეგ მკაფიოდ ჩანდა ხრუშჩოვის „ლიბერალიზაციის“ იდეოლოგიური ჩიხი. „დათბობის“ ილუზიის მიღმა მკაფიოდ ჩანდა პარტიულ-სახელმწიფოებრივი დესპოტიზმის ნიშნები. არ შესუსტებულა ცენზურა. 1960 წელს მიიღეს სისხლის სამართლის ახალი კოდექსი, სადაც აღარ იყო სტალინისეული რეპრესიული მუხლები, მაგრამ ქვეყანაში რჩებოდა ათასობით პოლიტპატიმარი. 1960-1961 წლებში КГБ-მ პოლიტიკური მოტივებით დააპატიმრა დაახლოებით 500 ადამიანი.

ხრუშჩოვის რეჟიმი მკაცრად დევნიდა „მუქთახორებს“ (ვინც არსად მუშაობდა), „ფარცოვშიკებს“ (იატაკქვეშა მოვაჭრეებს) და განსაკუთრებით „ვალუტჩიკებს“ (უცხოური ვალუტით მოვაჭრეებს). 1959 წელს დიდი საერთაშორისო სკანდალი მოჰყვა იან როკოტოვისა და მისი თანამზრახველების პროცესს. უცხოური ვალუტითა და საქონლით ვაჭრობისთვის მათ 10-15 წლით პატიმრობა ემუქრებოდათ, მაგრამ საქმეში ჩაერია ხრუშჩოვი: „ეს რას ნიშნავს? როდესაც განთავისუფლდებიან, ჩვენ უკვე კომუნიზმი გვექნება. არ შეიძლება, ასეთები დიდი კოვზითა და ჩანგლით შევუშვათ“. მიიღეს კანონი სიკვდილით დასჯის შესახებ განსაკუთრებით მსხვილი

მასშტაბით ფინანსური დატაცებების გამო. მას უკუქცევის ძალა მისცეს – როკოტოვი და მისი თანამზრახველები სიკვდილით დასაჯეს. ამან მთელ მსოფლიოში აღშფოთება გამოიწვია, თუმცა ეს ხრუშჩოვისთვის სულერთი იყო.

6.4. „კომუნიზმის მშენებლობაზე“ გადასვლა

1959 წლის იანვარში შედგა სკკპ-ის XXI რიგგარეშე ყრილობა, სადაც გამოაცხადეს საბჭოთა კავშირში სოციალიზმის სრული და საბოლოო გამარჯვების და კომუნიზმის გაშლილ მშენებლობაზე გადასვლის შესახებ.

მიიღეს ეკონომიკის განვითარების 7-წლიანი გეგმა (1959–1965), ეკონომიკის სწრაფი ზრდის შედეგად საბჭოთა კავშირი 1965 წელს მსოფლიოში პირველ ადგილზე უნდა გასულიყო წარმოების აბსოლუტური მოცულობის მიხედვით. გადაწყდა, ასევე დაეჩქარებინათ პარტიის ახალი, მესამე პროგრამის მიღება. პროგრამა განსახილველად გამოაქვეყნეს 1961 წლის ზაფხულში.

პროგრამის მისაღებად 1961 წლის ოქტომბერში მოიწვიეს სკკპ-ის XXII ყრილობა. პროგრამა ითვალისწინებდა საბჭოთა კავშირში კომუნიზმის აშენებას. ეკონომიკური გათვლების მიხედვით, 1961–1970 წლებში საბჭოთა კავშირი გადაასწრებდა აშშ-ს ერთ სულ მოსახლეზე წარმოებული პროდუქციის მაჩვენებლით. 1980 წლისათვის კი საბჭოთა კავშირი შეძლებდა გადასულიყო მოთხოვნილების მიხედვით განაწილების პრინციპზე.

სულ მალე ცხადი გახდა, რომ ეს გათვლები სრულიად არარეალური იყო. 1960-იანი წლების დასაწყისში წარმოიშვა სერიოზული პრობლემები ეკონომიკაში, მათ შორის მოსახლეობის სურსათით მომარაგების სფეროში.

XIV თავი

ლეონიდ ბრეჟნევი. „განვითარებული სოციალიზმის“ ხანა. გერონტოკრატია და საბჭოთა კავშირის კრიზისი

შესავალი

ლეონიდ ბრეჟნევის მმართველობის პერიოდი (1964–1982) მნიშვნელოვანი ეტაპი იყო საბჭოთა კავშირის ისტორიაში. ამ პერიოდს, ზოგადად, „უძრაობის ხანას“ უწოდებენ, რომელიც ბრეჟნევის სიკვდილის შემდეგაც გაგრძელდა და 1987 წლის აპრილში დამთავრდა, როდესაც დაიწყო გორბაჩოვის „გარდაქმნის“ ხანა. ბრეჟნევის დრო რომ „უძრაობის ხანა“ იყო, ამის თაობაზე გორბაჩოვის სიტყვებიდან გახდა ცნობილი სკკპ-ის XXVII ყრილობაზე, თუმცა ზოგიერთი ისტორიკოსის აზრით, საბჭოთა კავშირმა სწორედ ბრეჟნევის მმართველობის ოცი წლის განმავლობაში მიაღწია თავის განვითარების მაქსიმალურ დონეს.

ბრეჟნევის ეპოქისათვის, იდეოლოგიური თვალსაზრისით, დამახასიათებელია „განვითარებული სოციალიზმის“ კონცეფცია, რამაც ჩაანაცვლა „კომუნიზმის გაშლილი მშენებლობის“ ხრუშჩოვისეული გეგმა.

1. ხრუშჩოვის გადაყენება და ბრეჟნევის მმართველობის დასაწყისი

1.1. უკმაყოფილების ზრდა ხრუშჩოვის მმართველობით

ხრუშჩოვის გადაყენებისთვის მიზეზები მრავლად იყო. ხრუშჩოვის წინააღმდეგ იყო განწყობილი ხალხის უმრავლესობა: გლეხები მას ვერ პატიობდნენ პირადი საკარმიდამო ნაკვეთების შეზღუდვას; მუშები ბრალს სდებდნენ ფასების ზრდასა და სურსათით მომარაგების გაუარესებაში; მეცნიერები, კულტურის მოღვაწეები, ინტელიგენციის სხვა ჯგუფები აღშფოთებულნი იყვნენ ხრუშჩოვის უხეშობით და გაუნათლებლობით; სამხედროები უკმაყოფილონი იყვნენ არმიისა და ფლოტის შემცირებით, ასევე თვლიდნენ, რომ ხრუშჩოვი დიდ დათმობებზე წავიდა კარიბის კრიზისის დროს; ბევრი ხრუშჩოვს დამნაშავედ მიიჩნევდა ჩინეთთან ურთიერთობის გაუარესებაში, არასწორად მიაჩნდათ უზომო დახმარებები მესამე სამყაროს ქვეყნებისათვის; ისინიც კი, ვინც მადლობელი იყვნენ ხრუშჩოვისა ახლობლების რეაბილიტაციის გამო, ვერ პატიობდნენ ხრუშჩოვს უხეშობასა და სულელურ ქმედებებს.

ხრუშჩოვის გადაყენება შესაძლებელი გახადა იმ ცვლილებებმაც, რაც მისი მმართველობის პოზიტიურ შედეგად შეიძლება მივიჩნიოთ – ხრუშჩოვმა, ფაქტობრივად, გაანადგურა ტოტალიტარული ბელადობის ფენომენი. ტერორის შეწყვეტა, შიშის დონის შემცირება და მასობრივი მოლოდინების ზრდა ცვლიდა ადამიანების გუნება-განწყობას.[1]

[1] Истори России XX век, Том Ш, М., 2017, 134.

1.2. სახელმწიფო გადატრიალება – ხრუშჩოვის გადაყენება

ხრუშჩოვს დაუპირისპირდა ნომენკლატურა, პარტიულ-სამეურნეო ზედაფენა, ვისაც მფარველობდა და აწინაურებდა. შეთქმულთა შორის იყვნენ ა. შელეპინი, რომელიც 1964 წელს სათავეში ედგა ახალ მძლავრ სტრუქტურას – პარტიულ-სახელმწიფო კონტროლის ინსტიტუტს და ვ. სემიჩასტნი – КГБ-ს ხელმძღვანელი. ხრუშჩოვს უღალატეს მისმა ძველმა მეგობრებმაც – მიქოიანმა და მარშალმა მალინოვსკიმ.

1964 წლის 14 ოქტომბერს სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმმა ხრუშჩოვი გადააყენა ყველა თანამდებობიდან და პენსიაზე გაუშვა.

ხრუშჩოვის ოჯახში ჰყვებოდნენ – სახლში დაბრუნებულ ხრუშჩოვს უთქვამს: „და მაინც ჩემი დამსახურება ისტორიის წინაშე ისაა, რომ შესაძლებელი იყო ჩემი მოხსნა უბრალო ხმის მიცემის გზით“.

გაზეთებმა ხრუშჩოვის ხელისუფლებიდან წასვლის შესახებ 1964 წლის 16 აპრილს აცნობეს საზოგადოებას. მოკლედ აღინიშნა, რომ პლენუმმა დააკმაყოფილა ამხ. ნ. ხრუშჩოვის თხოვნა ასაკში ყოფნის და ჯანმრთელობის მდგომარეობის გაუარესების გამო გაეთავისუფლებინათ ყველა დაკავებული თანამდებობიდან – სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივნის პოსტიდან, სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის წევრობიდან და საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის პოსტიდან.

საზოგადოება ინფორმაციას ხრუშჩოვის გადადგომის შესახებ კმაყოფილებითა და სიფრთხილით შეხვდა. კმაყოფილებას იწვევდა ხრუშჩოვის დაუსრულებელი რეფორმობანას შეწყვეტის მოლოდინი და მდგომარეობის გაუმჯობესების იმედი; სიფრთხილეს კი აშკარა სიცრუე „ჯანმრთელობის გაუარესებასთან“ დაკავშირებით და სტალინურ წესრიგთან დაბრუნების შიში.

ხრუშჩოვის გადაყენების დროისათვის მხოლოდ 6 თვე იყო გასული, რაც საზეიმოდ აღინიშნა „ძვირფასი ნიკიტა სერგეის ძის“ 70 წლისთავი და უცებ პირველი მდივანი მოულოდნელად გაქრა. არ იყო არც „დახურული წერილი“, რომლითაც პარტიის წევრებს აუხსნიდნენ გადაყენების მიზეზებს, არც განხილვა. ხრუშჩოვს, უბრალოდ, აღარავინ ახსენებდა, გადააკეთეს ისტორიის სახელმძღვანელოებიც.

1.3. ახალი ხელმძღვანელობის კონტურები

ხრუშჩოვის დამხობის მთავარი ორგანიზატორი შელეპინი იყო, მაგრამ ქვეყნის ხელმძღვანელობისთვის მას არ ჰქონდა საკმარისი ავტორიტეტი. ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი ლეონიდ ბრეჟნევი (1906–1982) გახდა, საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე – ალექსეი კოსიგინი (1904–1980), ხოლო უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარე ნ. პოდგორნი. სამივე სტალინის დაწინაურებული იყო 1930-იანი წლების ტერორის დროს. პირველ ხანებში, ისევე როგორც სტალინის სიკვდილის შემდეგ მოსული ბელადები, „კოლექტიური ხელმძღვანელობის“ სახით მოქმედებდნენ, თუმცა ხრუშჩოვის მემკვიდრეები მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისგან.

ა. კოსიგინი ცნობილი იყო როგორც რეფორმების მომხრე, რომელიც მხარს უჭერდა ზოგიერთი ეკონომიკური სტიმულის ჩანერგვას ადმინისტრაციულ-მბრძანებლურ სისტემაში; იური ან-

დროპოვი – XX ყრილობის კურსის თანმიმდევრული გაგრძელების და „სოციალისტური ღირებულებების“ დასაცავად გადამწყვეტი ზომების მიღების მომხრე; ა. შელეპინი – სტალინისტი; ლეონიდ ბრეჟნევს ეკავა ცენტრისტული პოზიცია, მიხეილ სუსლოვს – მემარჯვენე ცენტრისტული.

ბრეჟნევი თავიდან დროებით ფიგურად მიიჩნეოდა, მაგრამ ბევრისთვის გასაკვირად სწორედ ის გახდა ლიდერი დიდი ხნით – გარდაცვალებამდე.

ბრეჟნევი ბევრს მოსწონდა, – ხრუშჩოვისგან განსხვავებით კეთილი იყო, არ უხეშობდა, მიიჩნევდნენ, რომ ბრეჟნევი არ იყო ამბიციური, ფრთხილი იყო გადაწყვეტილებების მიღების დროს და ა.შ.

ბრეჟნევს შეეძლო ადამიანების კეთილგანწყობის მოპოვება. ხრუშჩოვის გადაყენების შემდეგ თავის პირველსავე საჯარო გამოსვლაში ბრეჟნევმა გააუქმა ხრუშჩოვის მიერ შემოღებული „დაუსაბუთებელი“ შეზღუდვები პირად დამხმარე მეურნეობაზე, რითაც მაშინვე მოიპოვა გლეხობის კეთილგანწყობა. 1965 წლის მაისში სამხედროებთან შეხვედრის დროს ბრეჟნევმა სტალინი ახსენა ომში გამარჯვების ორგანიზატორად, რითაც ოვაცია გამოიწვია დარბაზში. რაც მთავარია, ბრეჟნევმა მოიპოვა პარტიული ნომენკლატურის ზედა ეშელონის – საოლქო კომიტეტების მდივნებისა და პარტიული აპარატის მხარდაჭერა, მათ მიმართ პატივისცემის დემონსტრირებით და საკადრო სტაბილურობის დაპირებით.

1.4. ბრეჟნევის დამკვიდრება ხელისუფლების სათავეში – კოლექტიური მმართველობიდან პიროვნების განდიდებამდე

ხრუშჩოვის ხელისუფლებიდან ჩამოცილების შემდეგ ახალ თანამდებობებზე დაწინაურდნენ შეთქმულების მონაწილენი. გადატრიალებიდან ერთი თვის შემდეგ, 1964 წლის ნოემბრის პლენუმზე, ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის წევრები გახდნენ ა. შელეპინი (გადატრიალების ერთ-ერთი მთავარი ორგანიზატორი) და ა. შელესტი (უკრაინის კომპარტიის 1-ლი მდივანი). 1965 წლის დეკემბერში გადადგა უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარე ა. მიქოიანი, 1966 წლის აგვისტოში ამ პოსტზე დაინიშნა ხრუშჩოვის წინააღმდეგ შეთქმულების კიდევ ერთი აქტიური წევრი – ნ. პოდგორნი.

1965 წლიდან თავი იჩინა სხვა ტენდენციამაც. ბრეჟნევმა დაიწყო ხრუშჩოვის წინააღმდეგ შეთქმულების მონაწილე თავისი თანამებრძოლების უკანა რიგში გადაწევა. 1965 წლის დეკემბერში ცენტრალურმა კომიტეტმა მოახდინა პარტიულ-სამეურნეო კონტროლის აპარატის რეფორმირება. ამის მიზანი იყო მის სათავეში მყოფი ა. შელეპინის უფლებამოსილების შემცირება. 1967 წელს შელეპინი გაათავისუფლეს ცენტრალური კომიტეტის მდივნის თანამდებობიდან, 1975 წელს გაიყვანეს პოლიტბიუროს შემადგენლობიდან.

ასეთივე ბედი ჰქონდა შელეპინის მეგობარსა და КГБ-ს თავმჯდომარის პოსტზე მის მემკვიდრეს, ვ. სემიჩასტნის. მისი გადაყენების საბაბი იყო საბჭოთა სპეცსამსახურების უუნარობა, ხელი შეეშალათ 1967 წლის მარტში სტალინის ქალიშვილის, სვეტლანა ალილუევას დასავლეთში საცხოვრებლად დარჩენისათვის. 1973 წლის აპრილში პოლიტბიუროში პოსტები დაკარგეს რუსეთის ფედერაციის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარემ გ. ვორონოვმა და უკრაინის კომპარტიის 1-ლმა მდივანმა პ. შელესტმა, 1977 წლის ივნისში კი ნ. პოდგორნმა.

მათ ადგილებს იკავებდნენ ბრეჟნევთან დაახლოებული ადამიანები: ა. კირილენკო (ცენტრალური კომიტეტის მდივანი 1966 წლიდან), კ. ჩერნენკო (ცკ-ის მდივანი 1976 წლიდან), დ. კუნაევი

(ყაზახეთის კომპარტიის 1-ლი მდივანი 1964 წლიდან), ბრეჟნევის ერთგული თანაგუნდელები იყვნენ მიხაილ სუსლოვი (პარტიული იდეოლოგი), ა. გრომიკო (საგარეო საქმეთა მინისტრი), იური ანდროპოვი (КГБ-ს თავმჯდომარე), თავდაცვის მინისტრი ა. გრეჩკო, რომელიც 1976 წელს დ. უსტინოვმა შეცვალა, ნ. შჩელოკოვი (შინაგან საქმეთა მინისტრი), ნ. ტიხონოვი (საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე).

1973 წლიდან კოლექტიური პარტიულ-სახელმწიფო ხელმძღვანელობა აქტიურად შეუდგა თავისი ლიდერის „ავტორიტეტის ამაღლებას“ და ლ. ბრეჟნევის „კულტის“ ფორმირებისკენ მიმავალ გზას დაადგა. ლ. ბრეჟნევს 1961 წელს მინიჭებული ჰქონდა სოციალისტური შრომის გმირის ტიტული, თუმცა პირველ პირად გახდომის შემდეგ მრავალი ჯილდო და წოდება მიიღო – გახდა არმიის გენერალი (1975), მარშალი (1976), საბჭოთა კავშირის ოთხგზის გმირი (1966, 1976, 1978, 1981), გადაეცა „გამარჯვების“ ორდენი (1978), კარლ მარქსის სახელობის ოქროს მედალი (1977), გახდა საერთაშორისო ლენინური პრემიის „ხალხებს შორის მშვიდობის განმტკიცებისათვის“ ლაურეატი (1973).

ბრეჟნევის საჯარო ქება და ჯილდოების ნაკადი ფართოვდებოდა განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც 1976 წელს გადატანილმა ინსულტმა ნაკლებად ქმედუნარიანი გახადა. 1977 წლის 16 ივნისს ბრეჟნევი გახადეს საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარე. ამ დროისათვის საბჭოთა პარტიულ-სახელმწიფო ხელმძღვანელობის კონსერვატიული კურსი სრულად იყო ჩამოყალიბებული, მისი შედეგი გახდა „უძრაობა“ საზოგადოების განვითარებაში, დამახასიათებელი გვიანი „განვითარებული სოციალიზმისათვის“.

2. ბრეჟნევის შიდაპოლიტიკური კურსი

2.1. სტალინის კრიტიკის შეჩერება

ბრეჟნევისა და მისი გარემოცვის მიერ არჩეული კონსერვატიული კურსის გამოხატულება იყო სტალინის კრიტიკის შეჩერება. 1965 წლის მაისში, ომში გამარჯვების მე-20 წლისთავზე, ბრეჟნევის მოხსენებაში, პირველად ხრუშჩოვის მრავალწლიანი ბრალდებების შემდეგ, პოზიტიურად იყო ნახსენები სტალინი, როგორც ფაშისტურ გერმანიაზე გამარჯვების ორგანიზატორი. ბრეჟნევის ამ სიტყვებს მქუხარე აპლოდისმენტები მოჰყვა. სტალინზე შეტევის შეჩერება შეესაბამებოდა სამხედროების და პარტიული ნომენკლატურის განწყობას.

სტალინიზმის საშინელებების შემდგომ მხილებაზე უარის თქმა მკაფიოდ გამოვლინდა სკკპ-ის XXIII ყრილობაზე (1966 წლის მარტი – აპრილი). პროსტალინურ განწყობას პასუხობდა ბრეჟნევის არჩევა სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის არა პირველ (როგორც ხრუშჩოვის დროს იყო), არამედ გენერალურ მდივნად (როგორც სტალინის დროს). ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმს დაუბრუნდა პოლიტბიუროს სახელი. გარდა ამისა, სტალინისტებს შესაძლებლობა მიეცათ, ყრილობის ტრიბუნიდან მკაცრად გაეკრიტიკებინათ დისიდენტი მწერლები. ყრილობა წარსულის იდეოლოგიური ორიენტირებისკენ შემობრუნების მაუწყებელი იყო. მათ შორის მთავარი იყო კონტროლის გაძლიერება საზოგადოების ცხოვრებაზე.

სტალინის მიმართ რეაბილიტაციურმა განწყობებმა პიკს მიაღწია 1969 წელს, როდესაც სკკპ ხელმძღვანელების ნაწილმა (გ. ვორონოვი, კ. მაზუროვი, პ.მაშეროვი, დ. პოლიანსკი, ა. შელეპინი)

ცადა, მნიშვნელოვნად შეეცვალათ სტალინის ისტორიული საქმიანობის ოფიციალური შეფასებები. სტალინის დაბადების 90-ე წლისთავისთვის გამოსაცემად მზადდებოდა მისი თხზულებები. ეს გეგმები, ძირითადად, ჩაშალა დასავლეთში ხრუშჩოვის მოგონებების გამოქვეყნებამ. მთლიანობაში, პარტიულ ნომენკლატურას სტალინის რეაბილიტაციის ეშინოდა, რადგანაც არ უნდოდა იმდროინდელი წესების აღდგენა და საკუთარი მდგომარეობისთვის საფრთხის შექმნა.

2.2. პარტიული ნომენკლატურის პოზიციების განმტკიცება

პარტიული ნომენკლატურის პოზიციების განმტკიცებისკენ იყო მიმართული სკკპ-ის წესდებაში შეტანილი ცვლილებები სკკპ-ის XXIII ყრილობაზე (1966). წესდებიდან ამოიღეს 1961 წელს შეტანილი მკაფიო ნორმები პარტიული ორგანოების შემადგენლობისა და პარტიული ორგანიზაციების მდივნების აუცილებელი შეცვლის თაობაზე. ასეთი როტაციის მოთხოვნას პარტიული ნომენკლატურა უფრთხოდა.

ცვლილებების მკაფიო ვადებისა და ნორმების ნაცვლად წესდებაში ზოგადი სახით ჩაიწერა, რომ აუცილებელია პარტიული ორგანოების სისტემატიური განახლება და ხელმძღვანელობის მემკვიდრეობითობის შენარჩუნება. ამ უკანასკნელზე მითითებით, ფაქტობრივად, უზრუნველყოფილ იქნა პარტიული მდივნების უმრავლესობის უვადო ყოფნა თანამდებობებზე. კადრების სტაბილურობის მოთხოვნა გადაიქცა თანამდებობებზე მათ დაბერებად და დამღუპველ „გერონტოკრატიად“ გადაქცევად.

სკკპ-ის XXIV ყრილობამ (1971 მარტი – აპრილი) კიდევ უფრო განამტკიცა პარტიულ-სახელმწიფო ბიუროკრატიის პოზიციები, მოხდა ხელისუფლების პერსონიზაცია, სრულად გაბატონდა პარტიულობის დოქტრინა. იმავდროულად, პროპაგანდა ეწეოდა „მუშათა კლასის წამყვან როლს“.

2.3. „განვითარებული სოციალიზმის“ კონცეფცია

ბრეჟნევის მიერ აღებული ახალი პოლიტიკური კურსის მნიშვნელოვანი შემადგენელი ნაწილი იყო „განვითარებული სოციალიზმის“ კონცეფცია, რომელმაც შეცვალა კომუნიზმის გაშლილი მშენებლობის კონცეფცია და ლოზუნგი „დავეწიოთ და გავუსწროთ“ აშშ-ს.

1966 წლის 21 დეკემბერს გაზეთმა „პრავდამ“ გამოაქვეყნა ფ. ბურლაცკის სტატია „განვითარებული სოციალისტური საზოგადოების მშენებლობის შესახებ“. 1967 წელს ოქტომბრის რევოლუციის 50 წლისთავთან დაკავშირებით გამოსვლაში ბრეჟნევმა განაცხადა, რომ საბჭოთა კავშირმა ააშენა განვითარებული სოციალისტური საზოგადოება.

ოფიციალურად განვითარებული სოციალიზმის კონცეფცია მიიღო სკკპ-ის XXIV ყრილობამ (1971 მარტი – აპრილი). ყრილობაზე მიზნად დაისახეს საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტურობის ზრდა და სამეცნიერო-ტექნიკური რევოლუციის მიღწევების შეერთება სოციალიზმის უპირატესობებთან; სოციალისტური ერების აყვავება და დაახლოება; საზოგადოების უფრო მეტი სოციალური ერთგვაროვნების მიღწევა „განვითარებული სოციალიზმის“ პირობებში. ამ მიზნების მისაღწევად პირობები არ იყო, მაგრამ ხრუშჩოვის პერიოდთან შედარებით სხვაობა თეორიასა და რეალურ სოციალურ პროცესებს შორის უფრო ნაკლებად შესამჩნევი იყო.

„განვითარებული სოციალიზმის“ კონცეფცია, არსებითად, ძირეული რევიზია იყო ხრუშჩოვის გარემოცვაში არსებული წარმოდგენისა, რომ შესაძლებელია ისტორიულად თვალსაწიერ მო-

მავალში აშენდეს კომუნიზმი ერთ ცალკე აღებულ ქვეყანაში. მაგრამ „განვითარებული სოციალიზმის“ კონცეფცია მეტად მოსახერხებელი იყო – მას კომუნიზმის „მშენებლობა“ პრაქტიკული ამოცანიდან თეორიულში გადაჰქონდა. ახალი კონცეფციის მიხედვით, კომუნიზმისკენ მიმავალ გზაზე იყო განვითარების ხანგრძლივი ეტაპი, რომლის დროსაც სოციალიზმი ყოველმხრივ განვითარდებოდა – საწარმოო, სოციალურ-პოლიტიკური, ზნეობრივ-სამართლებრივი, იდეოლოგიური თვალსაზრისით.

2.4. „მრავალეროვანი საბჭოთა ხალხის“ კონცეფცია

კომუნიზმის გაშლილი მშენებლობის კონცეფციიდან გამომდინარეობდა ერების გაქრობისა თუ „ერთიანი კომუნისტური ერის“ ფორმირების დებულება. ეროვნულ რესპუბლიკებში ეს დებულება უკმაყოფილებას იწვევდა.

სკკპ-ის XXIII ყრილობაზე (1966) მიღებულ რეზოლუციაში უარი ითქვა ამ დებულებაზეც და აღინიშნა, რომ საბჭოთა ხალხი, როგორც „ადამიანთა ახალი ისტორიული ერთობა“, მრავალეროვნულია, თუმცა ხელი არ აუღიათ რუსიფიკაციის პოლიტიკაზე. „ერთაშორისი ურთიერთობების“ ენად რუსული გამოცხადდა.

2.5. „განვითარებული სოციალიზმის“ კონსტიტუციის მიღება (1977)

„განვითარებული სოციალიზმის კონსტიტუცია“ მიიღეს 1977 წლის 7 ოქტომბერს, როდესაც ახლოვდებოდა „დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის“ 50-ე წლისთავი.

საბჭოთა კავშირში კონსტიტუციის შეცვლას დიდი ხნის განმავლობაში გეგმავდნენ. მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ მზადდებოდა განსახილველად კონსტიტუციის ახალი პროექტი, რომელსაც უნდა ჩაენაცვლებინა 1936 წლის კონსტიტუცია. მაგრამ მაშინ ეს არ გაკეთებულა.

1962 წელს სსრკ-ის უმაღლესმა საბჭომ შექმნა საკონსტიტუციო კომისია, რომელსაც ნ. ხრუშჩოვი ედგა სათავეში. მისი გადაყენების შემდეგ, როდესაც უარი ითქვა კომუნიზმის გაშლილი მშენებლობის რიტორიკაზე, შეიცვალა პროექტზე მუშაობაც. კონსტიტუცია უკვე ეყრდნობოდა „განვითარებული სოციალიზმის“ კონცეფციას

1977 წლის მაისში ცენტრალური კომიტეტის პლენუმმა მოიწონა კონსტიტუციის პროექტი და საყოველთაო-სახალხო განხილვისთვის გამოიტანა. 7 ოქტომბერს სსრკ-ის უმაღლესი საბჭოს რიგგარეშე სესიაზე ახალი კონსტიტუცია მიიღეს.

კონსტიტუციის მთავარი სიახლე იყო პრეამბულა, რომელშიც ფიქსირდებოდა, რომ აშენდა „განვითარებული სოციალიზმი“ და „საერთო-სახალხო სახელმწიფო“. ამით „სახელმწიფოს კვდო-

მის“ თეზისი, რაც, მარქსიზმის თანახმად, სოციალიზმის მშენებლობას უნდა მოჰყოლოდა, გაურკვეველი ვადით დღის წესრიგიდან იხსნებოდა, პრიორიტეტულ ამოცანებად კი ცხადდებოდა კანონიერებისა და მართლწესრიგის განმტკიცება.

სახელმწიფოს უმაღლეს მიზნად კონსტიტუცია აცხადებდა „უკლასო კომუნისტური საზოგადოების“ აშენებას, ეკონომიკური სისტემის საფუძვლად ცხადდებოდა წარმოების საშუალებებზე სოციალისტური საკუთრება, პოლიტიკური სისტემის საფუძვლად – საბჭოები, სოციალურ საფუძვლად – მუშათა კლასის, გლეხობისა და ინტელიგენციის კავშირი.

კონსტიტუციაში გაჩნდა ახალი თავი საგარეო პოლიტიკის შესახებ. საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკის მთავარ მიზნად ცხადდებოდა ხელსაყრელი საერთაშორისო პირობების შექმნა „სსრ კავშირში კომუნიზმის ასაშენებლად“. საგარეო პოლიტიკას საფუძვლად ედებოდა „სოციალისტური ინტერნაციონალიზმის“ პრინციპი, რაც სხვა სოციალისტური ქვეყნების საშინაო საქმეებში ჩარევის შესაძლებლობასაც იძლეოდა.

პირველად ჩაიწერა კონსტიტუციაში საბჭოთა კავშირში არსებული ხელისუფლების ნამდვილი მექანიზმი. კონსტიტუციის მე-6 მუხლით კომუნისტური პარტია ცხადდებოდა „საბჭოთა საზოგადოების ხელმძღვანელ და წარმმართველ ძალად“, „მისი პოლიტიკური სისტემის, სახელმწიფო და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების ბირთვად“. პარტიის რეალური როლის მითითებამ განაპირობა კომპარტიის მხრიდან საწარმოებისა და დაწესებულებების კონტროლის სრული მონოპოლიზება. ის სახელისუფლებო ვერტიკალში მკვეთრად ზრდიდა პარტიული აპარატის მნიშვნელობას, პარტიის წევრობა აუცილებელი ხდებოდა ნებისმიერი სამსახურებრივი კარიერისთვის.

ამავე დროს, კონსტიტუციაში ბევრი ლაპარაკი იყო ადამიანის უფლებების დაცვაზე, „უშუალო დემოკრატიის“ ახალი ფორმების – საყოველთაო სახალხო განხილვისა და რეფერენდუმის განვითარებაზე. მოქალაქეს უფლება ჰქონდა, გაეკრიტიკებინა სახელმწიფო და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების საქმიანობა, გაესაჩივრებინა თანამდებობის პირების საქმიანობა, ოღონდ, რა თქმა უნდა, კვლავ დასჯადი იყო „ანტისაბჭოთა საქმიანობა“, რასაც „კომპეტენტური ორგანოები“ განსაზღვრავდნენ.

კონსტიტუციის შემუშავებისა და განხილვის დროს წინადადებები იყო წამოყენებული, „გაეთანაბრებინათ“ საბჭოთა რესპუბლიკები და ავტონომიური რესპუბლიკები მოკავშირე რესპუბლიკებად ექციათ, ანდა საერთოდ გაეუქმებინათ ყველა ეროვნული რესპუბლიკა და გადასულიყვნენ რევოლუციამდელ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის პრინციპზე. ასეთი წინადადებები არ მიიღეს და შენარჩუნდა არსებული ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი მოწყობა. ამავე დროს, საბჭოთა კავშირი განისაზღვრა როგორც „ერთიანი საკავშირო მრავალეროვანი სახელმწიფო“ (69-ე მუხლი), რაც ნიშნავდა ცენტრალიზაციის პოლიტიკის შემდგომ გაძლიერებას. ამ ტენდენციას ფორმალურად ეწინააღმდეგებოდა მუხლები, რომელთა თანახმადაც მოკავშირე რესპუბლიკები იყვნენ სუვერენულები (75-ე, მე-80 მუხლები) და ჰქონდათ „საბჭოთა კავშირიდან თავისუფალი გასვლის უფლება“ (71-ე მუხლი), თუმცა მისი რეალიზების კონსტიტუციური მექანიზმი არ არსებობდა.

საბჭოთა კავშირის 1977 წლის კონსტიტუციამ საბოლოოდ გააფორმა ბრეჟნევის კონსერვატიული საშინაო და საგარეო-პოლიტიკური კურსი, დააკანონა პარტიის მკაცრი იდეოლოგიური კონტროლი საზოგადოებაზე, გააღრმავა ფეთქებადსაშიში წინააღმდეგობები ეროვნულ საკითხში.

3. ბრეჟნევის პერიოდის ეკონომიკური პოლიტიკა

3.1. კოსიგინის რეფორმები

ხრუშჩოვის გადადგომის შემდეგ საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარედ დაინიშნა კოსიგინი. მას კარგად ესმოდა, რომ მხოლოდ ადმინისტრაციული კონტრრეფორმებით შეუძლებელი იყო ეკონომიკური განვითარების ნეგატიური ტენდენციების დაძლევა. მისი გეგმის თანახმად, აუცილებელი იყო, პარტიულ-ადმინისტრაციულ ბერკეტებს დამატებოდა საბაზრო ეკონომიკის ელემენტები. ამის თაობაზე 1950-იანი წლების ბოლოდან წერდა საბჭოთა ეკონომისტების ნაწილი.

ახალი ეკონომიკური კურსი დაისახა 1965 წელს გამართულ ცენტრალური კომიტეტის ორ პლენუმზე – მარტსა (სოფლის მეურნეობაში) და სექტემბერში (მრეწველობის სფეროში). ეს გადაწყვეტილებები ისტორიაში შევიდა კოსიგინის რეფორმების სახელით. ამ რეფორმისათვის ნიმუშ იყო ნეპ-ის დროს არსებული სისტემა, იმ განსხვავებით, რომ არ არსებობდა კერძო საწარმოები.

სოფლის მეურნეობაში რეფორმა მიზნად ისახავდა მწარმოებლის დაინტერესებას შრომის შედეგებით. ხორბლის აუცილებელი შესყიდვის გეგმა შემცირდა და უცვლელად გამოცხადდა მომავალი 10 წლისათვის. შესასყიდი ფასები სოფლის მეურნეობის პროდუქციაზე 1,5–2-ჯერ გაიზარდა. ზეგეგმითი შესყიდვის შემთხვევაში შესასყიდი ფასები 50%-ით იზრდებოდა. შემცირდა ფასები სოფლის მეურნეობის ტექნიკასა და სათადარაგო ნაწილებზე. კოლმეურნეობებსა და საბჭოთა მეურნეობებს ჩამოაწერეს სახელმწიფოს წინაშე ვალები.

მრეწველობის სფეროში საწარმოები განთავისუფლდნენ წვრილმანი კონტროლისაგან. ხელფასი განისაზღვრებოდა წარმოების რენტაბელურობით, მოგებით, გეგმების გადაჭარბებით შესრულებით. ახალი პირობებით მუშაობის სისტემაზე მრეწველობა თანდათანობით გადაყავდათ. 1967 წლისათვის ახალი წესებით მუშაობდა 7 ათასი საწარმო იქ დასაქმებული 10 მილიონზე მეტი ადამიანით.

1966–1975 წლებში შექმნილი ეკონომიკური პოტენციალი იმდენივე იყო, რაც შეიქმნა წინა ნახევარი საუკუნის განმავლობაში. 1922 წელს სსრკ-ის წილი მსოფლიო სამრეწველო წარმოებაში 1% იყო, 1975 წელს კი 12,6%-ს შეადგენდა.

ახალმა სისტემამ დააჩქარა როგორც მრეწველობის, ისე სოფლის მეურნეობის განვითარება, მაგრამ მოიტანა სოციალისტური სისტემისთვის მოულოდნელი შედეგები.

3.2. კოსიგინის რეფორმების მოულოდნელი შედეგები

კოსიგინის რეფორმებმა, წარმატებებთან ერთად, აჩვენა გატარებული ზომების შეზღუდულობა და უფრო ღრმა ცვლილებების საჭიროება, როგორც მრეწველობაში, ისე სოფლის მეურნეობაში. ამ ცვლილებების არსი მბრძანებლურ-გამანაწილებელი სისტემის სრული დემონტაჟი უნდა ყოფილიყო, ეს კი „საბჭოური სოციალიზმისა“ და ნომენკლატურის ბატონობის საფუძვლებს არყევდა.

მრეწველობაში რეფორმების შედეგად გაჩნდა უმუშევრობის საფრთხე. მაგალითად, 1967 წელს ტულის ოლქში შჩეკინის ქიმიურ კომბინატში დაწყებული რეფორმის შედეგად 1969 წლის დასაწყისისათვის მომუშავეთა რაოდენობა 800 ადამიანით შემცირდა, ამის ხარჯზე კი გაიზარდა ხელფასი, პროდუქციის წარმოება გაიზარდა 73,3%-ით, შრომისნაყოფიერება – 87%-ით. კომბინატის მოგების საფუძველზე ქალაქში შენდებოდა საცხოვრებელი ბინები, კულტურულ-საყოფაცხოვრებო ნაგებობები. ამ საწარმოს გამოცდილების ფართოდ დანერგვა მასობრივი უმუშევრობის გაჩენის საფრთხეს შეიცავდა.

„სოციალისტურ“ წარმოდგენებში ვერ თავსდებოდა აკჩის ექსპერიმენტიც – ყაზახეთის ყამირი მიწების რაიონში. ეკონომისტ ი.ხუდენკოს უფლება მიეცა, თავად მოეხდინა სამუშაოების ორგანიზება მცირე მომუშავე ჯგუფების მეშვეობით, რომელთაც სრული სამეურნეო დამოუკიდებლობა ეძლეოდათ, მათი მუშაობა საბოლოო შედეგის მიხედვით (მარცვლეულის რაოდენობა და ხარისხი) ანაზღაურდებოდა და, ამასთან, არ იზღუდებოდა ხელფასის ოდენობა. რამდენიმე წლის განმავლობაში მოგება ერთ მომუშავეზე 7-ჯერ გაიზარდა, მარცვლეულის თვითღირებულება 4-ჯერ შემცირდა, ამდენჯერვე გაიზარდა ხელფასი. ეს სისტემა საშუალებას იძლეოდა, მკვეთრად გაზრდილიყო სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის წარმოება და ასევე მკვეთრად შემცირებულიყო დასაქმებულთა რიცხვი. თუმცა ექსპერიმენტი დამთავრდა ხუდენკოს დაპატიმრებით, მას ბრალად დასდეს „მსხვილი მასშტაბით სახელმწიფო ქონების დატაცება“, მიესაჯა 6 წლით პატიმრობა და 1974 წელს გარდაიცვალა, ორი წლის პატიმრობის შემდეგ.

3.3. დირექტიული ეკონომიკის გამარჯვება

ბრეჟნევის გარემოცვამ ეკონომიკის რეფორმირების კურსზე თანდათან უარი თქვა და საბოლოოდ გაიმარჯვა დირექტიულმა ეკონომიკამ. საბჭოთა ეკონომიკა, მიუხედავად რეფორმებისა და ცვლილებებისა, არსებითად, დარჩა ისეთად, როგორიც იყო სტალინის დროს. საბაზრო ტიპის ეკონომიკისგან განსხვავებით, საბჭოთა ტიპის ეკონომიკას განვითარება შეეძლო მხოლოდ ქვეყნის პოლიტიკური ხელმძღვანელობის გადაწყვეტილებების საფუძველზე. ასეთი ეკონიმიკის გადაყვანის მცდელობები თვითრეგულირებაზე, თვითკონტროლზე, თვითგანვითარებაზე განწირული იყო მარცხისთვის.

საბჭოთა ეკონომიკაში არ არსებობდა სპონტანური დინამიზმის განმაპირობებელი მთავარი ფაქტორი – მწარმოებლებს შორის მოგებისა და კონკურენციის მოტივები სამომხმარებლო ბაზრების მოსაპოვებლად. კოსიგინის რეფორმები არ ცვლიდა გეგმის რაოდენობრივ მაჩვენებლებს თვისებრივით.

საწარმოების უდიდესი უმრავლესობა (მათ შორის სამხედრო დანიშნულების) მუშაობდა ინერციით, აწარმოებდნენ პროდუქციას, რომლის დიდი ნაწილი მოძველებული იყო და მასზე მოთხოვნილება არ არსებობდა. მაგალითად, სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკის მწარმოებელი საწარმოები დიდი რაოდენობით აწარმოებდნენ ტრაქტორებსა და კომბაინებს, მაგრამ მათი დიდი ნაწილი იყო მოძველებული და დაბალი ხარისხის, თუმცა მის მწარმოებელ საწარმოებს ეს არაფრად ადარდებდათ და ისინიც გეგმებს წარმატებით ასრულებდნენ.

საბჭოთა ეკონომიკა, გეგმების გარდა, სულ უფრო მეტად ექვემდებარებოდა საბჭოური „სოციალური სახელმწიფოს“ ლოგიკას – ანუ სოციალური გარანტიებისა და საყოველთაო დასაქმების პოლიტიკას. შრომის უფლება საბჭოთა კავშირში გარანტირებული იყო კონსტიტუციით, ხოლო პროფკავშირები და კანონმდებლობა იცავდა მომუშავეთა უფლებებს. საბჭოთა ზედაფენას ეშინოდა უმუშევრობის წარმოშობის, სოციალური და იდეოლოგიური მოსაზრებებით. 1970-იან და 1980-იანი წლების დასაწყისში ეს გახდა საბჭოთა ეკონომიკის დამუხრუჭების ერთ-ერთი უმთავრესი მიზეზი. საბჭოთა კავშირს, უბრალოდ, არ შეეძლო, პოლიტიკური და იდეოლოგიური მოსაზრებებით, წასულიყო კაპიტალისტური ქვეყნების გზით, სადაც ხდებოდა მომუშავეთა რაოდენობის შემცირება წარმოების ავტომატიზაციისა და რობოტიზაციის შედეგად.

სრული დასაქმების საბჭოურ ეკონომიკას მოსდევდა გათანაბრებითი ანაზღაურება მომუშავეთა უდიდესი უმრავლესობის შრომის სულ უფრო ნაკლები ეფექტურობის პირობებში. სტალინური სისტემა შრომის იძულების გარდა, ითვალისწინებდა მაღალანაზღაურებადი „ელიტის“ არსებობასაც. ხრუშჩოვი მიუღებლად მიიჩნევდა უთანასწორობას შრომის ანაზღაურებაში. ხრუშჩოვის დროს იწყება ხელფასის მინიმალური ზღვრის ზრდა და მეორე მხრივ სპეციალისტებისა და საინჟინრო-ტექნიკური მუშაკების ხელფასის შედარებითი შემცირება. 1970-იან წლებში სხვაობა მაღალკვალიფიციურ მუშაკებსა და გამცდენ, არაკვალიფიციურ მუშაკთა ხელფასებს შორის მინიმუმამდე შემცირდა.

4. საგარეო პოლიტიკა: ბრეჟნევის დოქტრინა

XX საუკუნის 60–80-იანი წლების საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკის დახასიათებისას მის მნიშვნელოვან შემადგენელ ნაწილად მიიჩნევენ ე.წ. „ბრეჟნევის დოქტრინას“, რაც ითვალისწინებდა საბჭოთა კავშირის უფლებას, ჩარეულიყო სხვა სოციალისტური ქვეყნების საშინაო საქმეებში, თუკი საფრთხე შეექმნებოდა სოციალისტურ რეჟიმებს ამ ქვეყნებში. ეს იყო „შეზღუდული სუვერენიტეტის დოქტრინა“, ანუ სოციალიზმის, როგორც მსოფლიო სისტემის, ინტერესები უფრო მნიშვნელოვნად ცხადდებოდა, ვიდრე რომელიმე სოციალისტური ქვეყნის სუვერენიტეტი.

ტერმინი „ბრეჟნევის დოქტრინა“ პოლიტიკურ ლექსიკონში შემოიტანეს დასავლეთელმა პოლიტიკოსებმა და საზოგადო მოღვაწეებმა, როდესაც ახასიათებდნენ საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკას 1960–1980-იან წლებში. ტერმინი „ბრეჟნევის დოქტრინა“ საბჭოთა კავშირის ოფიციალურ დოკუმენტებში არასოდეს გამოუყენებიათ, თუმცა არც როდესმე გაუპროტესტებიათ, როდესაც დასავლეთელი პოლიტიკოსები და ექსპერტები ამ ტერმინს იყენებდნენ საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკის დახასიათებისას.

დოქტრინის არსი ისაა, რომ საბჭოთა კავშირს შეუძლია ჩაეროს სოციალისტური ბლოკის შემადგენლობაში მყოფი ცენტრალურ-აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების საშინაო პოლიტიკაში, იმისათვის, რათა უზრუნველყოს სოციალიზმის ინტერესების დაცვა. ამ პრინციპის შესაბამისად, საბ-

ჭოთა კავშირი ხრუშჩოვის მმართველობის პერიოდშიც მოქმედებდა (მაგალითად, უნგრეთი 1956 წელს), მაგრამ საკითხის „თეორიული გააზრება“ და „დასაბუთება“ საბჭოთა იდეოლოგებმა საჭიროდ ჩათვალეს 1968 წელს ჩეხური „გაზაფხულის“ ჩახშობის შემდეგ.

4.1. პრაღის გაზაფხული

საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობას საშიშად მიაჩნდა „პრაღის გაზაფხული“, რომელიც გულისხმობდა სოციალიზმის მშენებლობას „ადამიანური სახით“. სოციალიზმის ამგვარი ხედვა ანგრევდა მარქსიზმ-ლენინიზმის საბჭოურ მოდელს, უარყოფდა კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელ როლს საზოგადოებაში.

ჩეხოსლოვაკიაში კომუნისტური რეჟიმის ლიბერალიზაცია უკავშირდება ალექსანდრე დუბჩეკის სახელს, რომელიც 1968 წლის 5 იანვარს აირჩიეს ჩეხოსლოვაკიის კომუნისტური პარტიის პირველ მდივნად. მას მრავალი წელი საბჭოთა კავშირში ჰქონდა გატარებული, ბრეჟნევი პირადად იცნობდა და ენდობოდა, თუმცა დუბჩეკი რეფორმების მომხრე აღმოჩნდა. პრესამ და ტელევიზიამ ჩეხოსლოვაკიაში მიიღო შედარებითი თავისუფლება, ძალოვანი სტრუქტურებიდან გაათავისუფლა ის პირები, რომლებიც ადრე რეპრესიებს ახორციელებდნენ. ამ ცვლილებებით დუბჩეკმა მოიპოვა ინტელიგენციისა და სტუდენტების მხარდაჭერა.

მოსალოდნელი იყო, რომ სტალინიზმის კრიტიკას გარდაუვლად მოჰყვებოდა ურთიერთობის გადახედვა საბჭოთა კავშირთან და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებთან, ასევე ჩეხოსლოვაკიის გასვლა ვარშავის ხელშეკრულების ორგანიზაციიდან. ეს საკითხები უკვე განიხილებოდა ჩეხოსლოვაკიის პრესაში. საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობას ეშინოდა, რომ „პრაღის გაზაფხული“ გადაედებოდა აღმოსავლეთ ევროპის სხვა სოციალისტურ ქვეყნებს, ასევე ბალტიის რესპუბლიკებს, უკრაინას და ბელორუსიას.

გდრ-ის, პოლონეთისა და უნგრეთის (ულბრიხტი, გომულკა, კადარი) კომუნისტი ლიდერები გრძნობდნენ საფრთხეს და საჭიროდ მიიჩნევდნენ სამხედრო ინტერვენციას. საბჭოთა კავშირის რიგი მოღვაწეებისა (კოსიგინი, პოდგორნი, შელეპინი, ანდროპოვი, გრომიკო) უკვე 1968 წლის მარტ-აპრილში თვლიდნენ, რომ საჭირო იყო სამხედრო შეჭრის მომზადება. ბრეჟნევი და პოლიტბიუროს უმრავლესობა მერყეობდა. ჩეხოსლოვაკიის ამბებს აღიქვამდნენ, სტალინური იდეოლოგიის შესაბამისად, როგორც „ანტისაბჭოთა მემარჯვენე-რევიზიონისტული ძალების“ გამარჯვებას, მაგრამ სტალინური მეთოდებით მოქმედებას უფრთხოდნენ და დასავლეთის რეაქცია აფიქრებდათ.

მოსკოვიდან აფრთხილებდნენ ჩეხოსლოვაკიის ხელისუფალთ, რომ რეფორმები შეეწყვიტათ. 29 ივნის – 3 აგვისტოს ჩეხოსლოვაკია-საბჭოთა კავშირის საზღვარზე ბრეჟნევი შეხვდა დუბჩეკს და უკანასკნელად მოსთხოვა რეფორმების შეწყვეტა. თითქოს შეთანხმდნენ კიდეც, მაგრამ უკვე 15 აგვისტოს ტელეფონით საუბრის დროს დუბჩეკს ბრალი დასდო, რომ მოატყუა.

უშიშროების (კგბ) უფროსი ანდროპოვი და საბჭოთა კავშირის ელჩი ჩეხოსლოვაკიაში ჩერვონენკო წერილს წერილზე უგზავნიდნენ ბრეჟნევს, რომ „ჩეხოსკოვაკიას“ კარგავდნენ, შედეგად რუმინეთიც გავიდოდა ვარშავის ხელშეკრულებიდან, ორგანიზაცია საერთოდ დაიშლებოდა და ბრეჟნევიც, უმოქმედობის შემთხვევაში, დაკარგავდა პოსტს.

1968 წლის 21 აგვისტოს ჩეხოსლოვაკიის ტერიტორიაზე შევიდნენ ვარშავის ხელშეკრულების ქვეყნების – გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის, პოლონეთის, საბჭოთა კავშირისა და

უნგრეთის 24 დივიზია. ძირითადი სამხედრო კონტინგენტი საბჭოთა კავშირს ეკუთვნოდა (500 ათასამდე ჯარისკაცი და 5 ათასამდე ტანკი და ჯავშნიანი მანქანა). სამხედრო ინტერვენციის მიზანი იყო საბჭოთა კავშირისთვის არასასურველი ხელისუფლების შეცვლა ჩეხოსლოვაკიაში. 1968 წლის 8 სექტემბრისათვის საბჭოთა დანაკარგმა, დახოცილთა სახით, 61 სამხედრო პირი შეადგინა, აქედან 11 ოფიცერი იყო, დაიჭრა 232 ადამიანი. მწყობრიდან გამოვიდა 1 ტანკი, 1 ვერტმფრენი, 1 თვითმფრინავი, 43 მანქანა და ჯავშანტრანსპორტიორი.

4.2. ჩეხოსლოვაკიაში საბჭოთა ინტერვენციის შედეგები

საბჭოთა ინტერვენციის შედეგად ჩეხოსლოვაკიაში გაქრა რუსეთის მიმართ არსებული სიმპათია და გაბატონდა ანტირუსული განწყობა. მსოფლიოს თვალში საბჭოთა კავშირი წარმოდგა აგრესორად. გაქრა კომუნიზმისა და დემოკრატიის შეთავსების იმედები. რთულ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ დასავლეთ ევროპის კომუნისტური პარტიები.

„პრაღის გაზაფხულის“ ჩახშობამ და დასავლეთის აშკარა უძლურებამ, თავიდან აეცილებინა ჩეხოსლოვაკიის ოკუპაცია, ბრეჟნევს არნახული თავდაჯერება შესძინა. მას მოსწონდა, რომ „მოწინააღმდეგე სისხლისღვრის გარეშე შეაშინეს“, არაფრად აგდებდა დასავლეთის საპროტესტო რეაქციას და თვლიდა, რომ „ერთი-ორი თვე გავა და კვლავ მოგვისმენენ“.

უხეში ძალის დემონსტრირებამ საბჭოთა კავშირში გააძლიერა ე. წ, „კონსერვატორები“, რომლებიც სტალინის მეთოდებისკენ იხრებოდნენ. იდეოლოგიურ რეაქციას წარმართავდა მ. სუსლოვი.

4.3. „ბრეჟნევის დოქტრინის“ არსი

ტერმინი „ბრეჟნევის დოქტრინა" დასავლეთის პოლიტიკურ ლექსიკონში გაჩნდა ლეონიდ ბრეჟნევის გამოსვლის შემდეგ პოლონეთის გაერთიანებული მუშათა პარტიის მეხუთე ყრილობაზე 1968 წლის 12 ნოემბერს.

სწორედ ეს მიდგომა იყო იდეოლოგიური დასაბუთება 1968 წლის აგვისტოში ჩეხოსლოვაკიის საშინაო საქმეებში ვარშავის ხელშეკრულების ქვეყნების ჯარების ჩარევისა საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობით. იმდროინდელი საბჭოური იდეოლოგიის თანახმად, ეს იყო „პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის პრინციპის" გამოყენება და საბჭოთა კავშირი, უბრალოდ, ვალდებული იყო, „დახმარებოდა" მოძმე ერს „სოციალიზმის მონაპოვრების დაცვაში".

საბჭოთა ბანაკის ოფიციალური იდეოლოგიის – მარქსიზმ-ლენინიზმის საფუძველზე ჩეხოსლოვაკიაში სამხედრო ინტერვენციის თეორიული დასაბუთების აუცილებლობას მოსკოვის იმდროინდელი მმართველი რეჟიმი საჭიროდ მიიჩნევდა. 1968 წლის 26 სექტემბერს საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის მთავარ ორგანოში, გაზეთ „პრავდაში“ დაიბეჭდა ს. კოვალიოვის სტატია „სუვერენიტეტი და სოციალისტური ქვეყნების ინტერნაციონალური ვალდებულებები“, რომელსაც დასავლეთის სოვეტოლოგები მიიჩნევდნენ „შეზღუდული სუვერენიტეტის დოქტრინის“ განმარტებად.[1]

[1] იუგოსლავიის იმდროინდელმა ხელმძღვანელმა იოსებ ბროზ ტიტომ ახალ საბჭოთა დოქტრინას უწოდა „აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების შეზღუდული სუვერენიტეტის დოქტრინა“, ~http://uchebnik-besplatno.com/uchebnik-mejdunarodnie-otnosheniya/doktrina-brejneva.html` &

აღნიშნული დოქტრინის დასაბუთება კი, რა თქმა უნდა, ყველაზე შთამბეჭდავად კომუნისტური პარტიის ლიდერმა ლეონიდ ბრეჟნევმა განახორციელა. რა თქმა უნდა, მის მიერ პოლონეთის მუშათა პარტიის ყრილობაზე წაკითხული სიტყვა დაწერილი იყო იმდროინდელი საბჭოთა თეორეტიკოსების მიერ, რომელთა შორისაც შეიძლება ს. კოვალიოვიც შედიოდა.

ბრეჟნევმა აღნიშნა, რომ სოციალიზმის მშენებლობის ზოგადი კანონზომიერებებიდან გადახვევა შეიცავს კაპიტალისტური წყობილების რესტავრაციის საფრთხეს და როდესაც სოციალიზმისადმი მტრულად განწყობილი შინაგანი და გარეშე ძალები ცდილობენ, რომელიმე სოციალისტური ქვეყნის განვითარება წარმართონ კაპიტალისტური წყობილების რესტავრაციის გზით, ეს უკვე არა მხოლოდ ამ ქვეყნის, არამედ მთელი სოციალისტური სისტემის პრობლემა ხდება. შესაბამისად, შეიძლება, გამოყენებულ იქნეს სამხედრო დახმარებაც სოციალიზმისათვის შექმნილი საფრთხის აღსაკვეთად.

პოლონეთის გაერთიანებული მუშათა პარტიის V ყრილობაზე სოციალიზმის დასაცავად სამხედრო დახმარების გაწევის აუცილებლობა შემდეგნაირად არის ახსნილი ლ. ბრეჟნევის გამოსვლაში:

„კარგად არის ცნობილი, რომ საბჭოთა კავშირმა ბევრი რამ გააკეთა სოციალისტური ქვეყნების სუვერენიტეტის, დამოუკიდებლობის რეალური განმტკიცებისათვის. საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია ყოველთვის იყო იმის მომხრე, რომ თითოეული სოციალისტური ქვეყანა განსაზღვრავდეს სოციალიზმის გზით თავისი განვითარების კონკრეტულ ფორმებს თავისი ეროვნული პირობების სპეციფიკის სრული გათვალისწინებით. მაგრამ ცნობილია, ამხანაგებო, რომ არსებობს სოციალისტური მშენებლობის საერთო კანონზომიერებანიც და ამ კანონზომიერებებისაგან გადახვევას შეიძლება მოჰყვეს თვით სოციალიზმისაგან გადახვევა. და როცა სოციალიზმისადმი მტრულად განწყობილი შინაგანი და გარეშე ძალები ცდილობენ, რომელიმე სოციალისტური ქვეყნის განვითარება წარმართონ კაპიტალისტური წესწყობილების რესტავრაციის გზით, როცა ამ ქვეყანაში საფრთხე ექმნება სოციალიზმის საქმეს, საფრთხე ექმნება მთელი სოციალისტური თანამეგობრობის უშიშროებას, ეს უკვე ხდება არა მარტო ამ ქვეყნის ხალხის პრობლემა, არამედ ყველა სოციალისტური ქვეყნის საერთო პრობლემაც, საერთო საზრუნავი. (ტაში)

რა თქმა უნდა, ისეთი აქცია, როგორიც არის მოძმე ქვეყნისადმი სამხედრო დახმარება სოციალისტური წყობილებისათვის შექმნილი საფრთხის აღსაკვეთად, საგანგებო, იძულებითი ღონისძიებაა, იგი შეიძლება გამოწვეული იყოს მხოლოდ სოციალიზმის შინაგანი და გარეგანი მტრების პირდაპირი მოქმედებით, მოქმედებით, რომელიც საფრთხეს უქმნის სოციალიზმის ბანაკის საერთო ინტერესებს.

გამოცდილება ცხადყოფს, რომ დღევანდელ პირობებში სოციალისტური წყობილების გამარჯვება ამა თუ იმ ქვეყანაში შეგვიძლია სოციალიზმის საბოლოო გამარჯვებად მივიჩნიოთ, ხოლო კაპიტალიზმის რესტავრაცია შეიძლება გამორიცხულად მივიჩნიოთ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ კომუნისტური პარტია, როგორც საზოგადოების ხელმძღვანელი ძალა, მტკიცედ ახორციელებს მარქსისტულ-ლენინურ პოლიტიკას საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროს განვითარებაში; მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ პარტია დაუცხრომლად განამტკიცებს ქვეყნის თავდაცვას, მისი რევოლუციური მონაპოვრების დაცვას, თუ თვითონაც ფხიზლად არის და ხალხსაც უნერგავს სიფხიზლეს კლასობრივი მტრის მიმართ, შეურიგებლობას ბურჟუაზიული იდეოლოგიისადმი; მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ წმიდად იცავს სოციალისტური ინტერნაციონალიზმის პრინციპს,

განამტკიცებს ერთიანობასა და ძმურ სოლიდარობას სხვა სოციალისტურ ქვეყნებთან. (ხანგრძლივი ტაში.)...

იცოდეს ყველამ, ვინც ივიწყებს ისტორიის გაკვეთილებს და ვისაც უნდა, კვლავ მოჰკიდოს ხელი ევროპის რუკის გადაკეთებას, რომ პოლონეთის, გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის, ჩეხოსლოვაკიის, ისე როგორც ვარშავის ხელშეკრულების მონაწილე ყოველი სხვა ქვეყნის საზღვრები ურყევი და ხელშეუხებელია (მქუხარე, ხანგრძლივი ტაში.). ამ საზღვრებს იცავს სოციალისტური თანამეგობრობის მთელი შეიარაღებული ძალა. ვურჩევთ, კარგად დაიხსომოს ეს ყველამ, ვისაც სხვისი საზღვრების ხელყოფა სჩვევია!"

ლ.ი.ბრეჟნევი, საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკის შესახებ, სიტყვები და სტატიები, „საბჭოთა საქართველო“, თბ., 1974,144-146.

Брежнев Л. И., Ленинским курсом, т. II, М., 1970, 329-330.

4.4. მშვიდობიანი თანაარსებობა და სოციალისტური ინტერნაციონალიზმი

„ბრეჟნევის დოქტრინა“, რომელიც პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის პრინციპს ემყარებოდა, აღიარებდა საბჭოთა კავშირის უფლებას, ჩარეულიყო მოკავშირე სახელმწიფოების საშინაო საქმეებში, მათ შორის სამხედრო ძალის გამოყენებითაც.

1977 წლის 7 ნოემბერს ბრეჟნევის მმართველობის დროს მიღებულ საბჭოთა კავშირის ბოლო კონსტიტუციაში სპეციალური თავი შეიტანეს საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკის საფუძვლების შესახებ. მასში ნათქვამი იყო, რომ საბჭოთა კავშირი სოციალიზმის მსოფლიო სისტემის ნაწილია, ხოლო პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის პრინციპი გარდაქმნილი იყო სოციალისტური ინტერნაციონალიზმის პრინციპად. ეს კიდევ უფრო აადვილებდა ძალის გამოყენებას საერთაშორისო ურთიერთობების სფეროში, რადგანაც მას უკვე კონსტიტუციური საფუძვლები ჰქონდა. 1979 წელს საბჭოთა კავშირმა ჯარები შეიყვანა ავღანეთში, თუმცა ეს უკანასკნელი არ ყოფილა სოციალისტური სახელმწიფო.

საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკას ბრეჟნევის დროს საფუძვლად ედო კიდევ ერთი პრინციპი – მშვიდობიანი თანაარსებობის პრინციპი, რომელიც გულისხმობდა დასავლეთის სამყაროსთან სამხედრო კონფრონტაციის თავიდან აცილებას ატომური იარაღის არსებობის პირობებში. შეიძლება ითქვას, რომ მშვიდობიანი თანაარსებობის პრინციპი პირველ ადგილზე იდგა, რადგანაც მეტ-ნაკლებად უკვე გაცნობიერებული იყო საბჭოთა კავშირის კომუნისტური ხელმძღვანელობის მიერ ბირთვული ომის დამღუპველი შედეგები.

მშვიდობიანი თანაარსებობის პრინციპი გულისხმობდა სხვა ქვეყნების საშინაო საქმეებში ჩაურევლობას, საერთაშორისო დავების მშვიდობიან მოგვარებას; მეორე მხრივ, მშვიდობიანი თანაარსებობის პრინციპი ეწინააღმდეგებოდა პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის პრინციპს, რომელიც გარკვეული პირობების არსებობისას ამართლებდა სხვა ქვეყნების საშინაო საქმეებში ჩარევას. საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკაში ამ ორი პრინციპის შეთავსებით მკვიდრდებოდა თავისებური წინააღმდეგობა კლასობრივ და სახელმწიფოებრივ მიდგომებს შორის.

გ. ზუგანოვი აკრიტიკებს ბრეჟნევის დროინდელ საბჭოთა კავშირის გეოპოლიტიკურ დოქტრინას, რაზეც დამღუპველ ზეგავლენას ახდენდა საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროს იდეოლოგიზება. საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობა დახმარებას

უწევდა „მესამე სამყაროს“ ყველა რეჟიმს, ვინც კი განაცხადებდა „სოციალისტური ორიენტაციის“ აღების თაობაზე. ზუგანოვის თქმით, „ბრეჟნევის დოქტრინა“ მოკლებული იყო ჯანსაღ სახელმწიფოებრივ პრაგმატიზმს და მას გარდაუვლად მოსდევდა კოლოსალური ხარჯები, ამასთან, ხშირად სრულიად უაზრო. რიგი ქვეყნებისა ადვილად გადადიოდნენ „სოციალისტური ორიენტაციიდან“ კაპიტალისტურზე, თუკი აშშ უფრო მეტ ფულს შესთავაზებდა.

4.5. ბრეჟნევის დოქტრინა და დასავლური გეოპოლიტიკური დოქტრინები

ბრეჟნევის დოქტრინას უპირისპირდებოდა დასავლური საგარეო¬პოლიტიკური დოქტრინები, მაგალითად, ტრუმენის, ეიზენჰაუერის, ნიქსონის დოქტრინები. თეორიულად ეს დოქტრინები ემყარებოდა პოლიტიკური რეალიზმის პრინციპებს, რომელთაც ავითარებდნენ ცნობილი ამერიკელი ანალიტიკოსები ჰანს მორგენთაუ და ჯორჯ კენანი.

კენანმა, მაგალითად, შეიმუშავა კომუნიზმის შეკავების დოქტრინა, რომელიც რეალურად იქცა კომუნიზმის უკუგდების დოქტრინად. პოლიტიკური რეალიზმის აქტიური მომხრეები იყვნენ აშშ-ის სახელმწიფო მდივნები – კისინჯერი და კრისტოფერი. ისინი თვლიდნენ, რომ მსოფლიო პოლიტიკაში მიმდინარეობს მუდმივი ბრძოლა გავლენისათვის და სახელმწიფო თავის მიზნებს აღწევს ან შეგუებით, ანდა თავისი ნების სხვებისთვის თავსმოხვევით.

5. მზარდი ეკონომიკური პრობლემები 1980-იან წლებში

„გვიანი ბრეჟნევიზმის“ პერიოდში – 1970-იანი წლების ბოლოდან – საბჭოთა კავშირში სულ უფრო ძლიერდებოდა კრიზისული ნიშნები როგორც ეკონომიკაში, ისე პოლიტიკაში. ხელისუფლებაში მყოფ ადამიანთა მცირე ჯგუფს კი, რეალურად, ქვეყნის მართვის თავი აღარ ჰქონდა. ასაკში შესულებსა და მძიმე ავადმყოფებს პრობლემების რეალური აღქმაც აღარ შეეძლოთ, არათუ ადეკვატური გადაწყვეტილებების მიღება.

5.1. ცვლილებები შრომით ბაზარზე

1970-იანი წლების ბოლოს საბჭოთა შრომით ბაზარზე მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა – ბაზარი გადაივსო კვალიფიციური შრომის და, ასევე, არამწარმოებლური პროფესიების წარმომადგენლებით. საბჭოთა ეკონომიკას უკვე აღარ სჭირდებოდა ამდენი ინჟინერი, ექიმი, მასწავლებელი, „კულტურის მუშაკი“ და მოსამსახურეთა სხვადასხვა ჯგუფის წარმომადგენლები. 1980 წლისთვის „მმართველობითი პერსონალი“ 17 მლნ. ადამიანს აღწევდა. ამავე დროს, ამოიწურა სოფლად ახალგაზრდობის რეზერვი, რომლითაც შეივსებოდა ფიზიკური შრომისა და „არაპრესტიჟული“ პროფესიები ქარხნებში, მშენებლობაში, მსუბუქ მრეწველობასა და ავტოტრანსპორტში.

ასეთ ვითარებაში ქალაქი მოსკოვი პირველი შეუდგა სამუშაო ძალის იმპორტს არარუსული რესპუბლიკებიდან. რამდენიმე წლის მუშაობის შემდეგ „ლიმიტჩიკები“ იღებდნენ ბინას და მოსკოვში ეწერებოდნენ. 1982 წლისათვის მარტო რუსეთის ფედერაციაში სამუშაო ძალის ნაკლებობამ 1,8 მლნ. ადამიანი შეადგინა. საბჭოთა სამეურნეო სტრუქტურებმა იაფი სამუშაო ძალის შემოყვანა ვიეტნამიდან და ჩრდილოეთ კორეიდან დაიწყეს.

5.2. საქონლისა და სურსათის დეფიციტის გამწვავება

1970-იან წლებში გამწვავდა საქონლისა და სურსათის დეფიციტი. დეფიციტი საბჭოური ტიპის მბრძანებლური ეკონომიკის შედეგი იყო, პირველ რიგში, იმიტომ, რომ არ არსებობდა მოქნილი კავშირი მწარმოებელსა და მომხმარებელს შორის. საქონლის გაქრობას განაპირობებდა საზოგადოების მსყიდველუნარიანობის გაზრდა. სრული დასაქმების დროს გარანტირებულმა შემოსავალმა და ინდივიდუალურმა საცხოვრებელმა ბინებმა პირობები შექმნეს „მოხმარების რევოლუციისთვის“. მილიონობით ოჯახს, რომელთაც თავიანთი ბინები მიიღეს, კომფორტში ცხოვრება სურდა. მრავალჯერ გაიზარდა მოთხოვნილება ავეჯზე, მაცივრებზე, ხალიჩებზე, მოდურ ტანსაცმელზე და ა. შ. მოთხოვნა მიწოდებას ბევრად აჭარბებდა.

განსაკუთრებით მწვავე იყო სურსათის დეფიციტი. 1970-იანი წლების ბოლოს მრავალ რეგიონსა და ქალაქში გამეორდა 1960-იანი წლების დასაწყისის ვითარება, როდესაც მაღაზიებიდან გაქრა ხორცი, ძეხვი, კვერცხი, ხილი და ბოსტნეული. ეს ყველაფერი იყო მოსკოვის მაღაზიებში, რადგანაც დედაქალაქი განსაკუთრებით მარაგდებოდა. ამიტომ 150–200 კმ-იან რადიუსში მდებარე ტერიტორიიდან მოსკოვში ჩამოდიოდნენ სურსათის შესაძენად.

საქონლისა და სურსათის დეფიციტი მნიშვნელოვანწილად ხელოვნურ ხასიათს ატარებდა – გამოწვეული იყო სტრუქტურული დისბალანსით ფინანსებსა და ეკონომიკაში, პირველ რიგში ფარული ინფლაციით. სახელმწიფო ინარჩუნებდა დაბალ ფასებს და ამისათვის წარმოების სუბსიდირებას ახდენდა. მაგალითად, 1970-იანი წლების ბოლოს კარაქი და ხორცი ნახევარზე მეტად სუბსიდირებული იყო ბიუჯეტიდან. ჩნდებოდა დიდი ცდუნება, სუბსიდირებული საქონელი იაფად კი არ გაეყიდათ სახელმწიფო მაღაზიებში, არამედ ფარულად, საბაზრო ფასით. სახელმწიფო ვაჭრობაში დასაქმებული მრავალი პირი შეთავსებით „ჩრდილოვან“ ეკონომიკაში აღმოჩნდა, წარმოიშვა მაფიოზური სტრუქტურები, რომლებიც არალეგალურ შემოსავალს ინაწილებდნენ.

1970-იან წლებში საბჭოთა კავშირში ჩრდილოვანმა ბაზარმა, ფაქტობრივად, გამოდევნა სახელმწიფო-განაწილებითი სისტემა. დეფიციტური პროდუქცია (ბრეჟნევის დროს ასეთი თითქმის ყველაფერი იყო) რჩებოდა საწყობებში და იქიდან ფარულად იყიდებოდა.

გამოსავალი იყო პროდუქტებზე საბაზრო ფასების შემოღება (როგორც ეს გააკეთა სტალინმა 1947 წელს, საბარათო სისტემის გაუქმების წინ), მაგრამ საბჭოთა ლიდერებს ეშინოდათ ხალხის უკმაყოფილების აფეთქებისა. სიტუაციიდან გამოსავლის სახით დეფიციტურ პროდუქტებს რაღაცებს ამატებდნენ, რაოდენობის გასაზრდელად, მაგრამ ამით ხარისხს აუარესებდნენ. 1981 წელს ბრეჟნევმა გამოაცხადა „სასურსათო პროგრამა“, რომლის შესრულებაც მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარეს, ნ. ტიხონოვს ჩააბარა. 1982 წლის 14 აპრილს ტიხონოვმა ცენტრალურ კომიტეტს მოახსენა, რომ, კალორიულობის თვალსაზრისით, ხალხი ნორმაზე მეტად იკვებება, ხოლო მოსახლეობის 20% სიმსუქნისაგან იტანჯება. ეს თქვა იმ დროს, როდესაც მოსახლეობის უმრავლესობა სასურსათო მაღაზიების რიგებში იტანჯებოდა.

5.3. ბიუჯეტი კატასტროფის წინაშე

ხელფასები, მზარდი სოციალური ხარჯები პენსიებზე, დახმარება კოლმეურნეობებს ნთქავდა საბჭოთა ბიუჯეტის მესამედს. 1970-იანი წლების დასაწყისიდან ბიუჯეტისთვის დიდ შავ ხვრე-

ლად იქცა სოფლის მეურნეობა, საიდანაც სტალინი თანხებს იღებდა. ახლა გლეხობა საბჭოთა სახელმწიფოსთვის „ძვირი შესანახი“ გახდა. სახელმწიფომ 16 მილიარდი რუბლით გაზარდა შესასყიდი ფასები სურსათზე და დახარჯა 40 მილიარდი რუბლი მეცხოველეობაზე. 1983 წლისათვის კოლმეურნეობებსა და საბჭოთა მეურნეობებს სახელმწიფოს 100 მილიარდი რუბლი ვალი ჰქონდათ, რომლის გადახდაც არ შეეძლოთ.

ბიუჯეტის 16% მიდიოდა სამხედრო ხარჯებსა და სამხედრო-სამრეწველო კომპლექსზე. დიდი თანხა მიდიოდა მოკავშირეების შესანახადაც. ასეთი კი 69 ქვეყანა იყო მთელ მსოფლიოში.

რეზერვი შემოსავლის გასაზრდელად უაღრესად შეზღუდული იყო. საბჭოთა კავშირს იარაღით ექსპორტიდან შეიძლებოდა მიეღო შემოსავალი, მაგრამ ეს მოკავშირეებს მიეწოდებოდათ კრედიტების ხარჯზე.

სახელმწიფომ მკვეთრად გაზარდა ფასები „ფუფუნების საგნებზე“, ასეთად მიიჩნიეს ავტომობილები, ოქრო, ბეწვეული, ხალიჩები, ბროლი. მთავარი რეზერვი ალკოჰოლი იყო, რომლის გაყიდვაზეც სახელმწიფო მონოპოლია არსებობდა და ფასები იზრდებოდა. 1985 წელს ალკოჰოლი, პირველ რიგში არაყი, უზრუნველყოფდა ბიუჯეტის შემოსავლის მესამედს.

საბჭოთა კავშირს მნიშვნელოვანი შეღავათი მოუტანა 1973 წელს ნავთობზე ფასის გაოთხმაგებამ არაბეთ-ისრაელის ომის შემდეგ. ნავთობის გაყიდვით შემოსავალი 22-ჯერ გაიზარდა და 20 მილიარდი დოლარი შეადგინა წელიწადში. 1979 წელს ნავთობზე ფასები კიდევ ერთხელ გაიზარდა ირანის რევოლუციისა და სპარსეთის ყურეში არასტაბილურობის გამო. საბჭოთა კავშირი პირველ ადგილზე გავიდა მსოფლიოში ნავთობის წარმოებით. 1984 წელს საბჭოთა კავშირის სავალუტო შემოსავლებმა 30–40 მილიარდ დოლარს მიაღწიეს წელიწადში. მაგრამ ამ დროისათვის მაქსიმალურად იყო ათვისებული არსებული ნავთობსაბადოები, პირველ რიგში დასავლეთ ციმბირში. გარდა ამისა, ნავთობის წარმოების თვითღირებულება მკვეთრად გაიზარდა. ნავთობსადენების მშენებლობა (1976–1981 წლებში აშენდა 50 ათასი კმ სიგრძის) ასევე დიდ კაპიტალდაბანდებებს მოითხოვდა.

სერიოზული პრობლემა გახდა საბჭოთა კავშირის დამოკიდებულება საერთაშორისო ვაჭრობაზე. საბჭოთა ეკონომიკამ დაკარგა სტალინის დროს არსებული ჩაკეტილი ხასიათი და მსოფლიო ბაზარზე მომხდარ რყევებზე დამოკიდებული გახდა. ასეთი დამოკიდებულების ყველაზე ძლიერი ფაქტორი მარცვლეულისა და მოხმარების საგნების შეძენა იყო. ხორბლის იმპორტის წილი საბჭოთა მოხმარებაში 1973 წელს 13,2% იყო, 1981 წელს კი 41,4%. 1982 წელს საბჭოთა კავშირმა იყიდა თითქმის 30 მლნ. ტონა ხორბალი, 1984 წელს კი უკვე 46 მლნ. ტონა. ამაზე იხარჯებოდა ნავთობიდან მიღებული შემოსავალი და ესეც არ კმაროდა. 1970-იან წლებში ამაზე კიდევ დაიხარჯა 2 ათას ტონაზე მეტი ოქრო. ქვეყნის ოქროს მარაგი, მიუხედავად მუდმივი მოპოვებისა, სამჯერ შემცირდა და 1981 წელს სულ 452 ტონას შეადგენდა. საბჭოთა კავშირი უკვე „შემოსავლების მიხედვით“ აღარ ცხოვრობდა.

6. საერთაშორისო ვითარების გამწვავება

6.1. საბჭოთა კავშირის აფრიკული ავანტიურები

1970-იანი წლების შუა ხანებიდან საბჭოთა კავშირი სულ უფრო მეტად ეფლობოდა მესამე სამყაროში. იდეოლოგიური პოსტულატები („ინტერნაციონალური მოვალეობა“, „ანტიიმპერიალისტური ბრძოლა“) ამკვიდრებდა ვარაუდს, რომ საბჭოთა კავშირს შეეძლო აშშ-ის შევიწროება და გლობალურ ძალად გადაქცევა. საბჭოთა კავშირის ამგვარ მისწრაფებებს ხელს უწყობდა ისიც, რომ აშშ-ში ვიეტნამის ომში დამარცხების შემდეგ გაიზარდა იზოლაციონისტური განწყობილება და აშშ-ის კონგრესმა აკრძალა თანხების გამოყოფა მესამე სამყაროს ქვეყნებში საომარი მოქმედებების საწარმოებლად. კრემლში კი ეს შეაფასეს როგორც ძალთა თანაფარდობის შეცვლა „სოციალიზმის“ სასარგებლოდ.

ბრეჟნევისა და მისი თანაშემწეების ყურადღება კვლავ დასავლეთისკენ იყო მიმართული, მაგრამ КГБ, რუსი სამხედროები სულ უფრო მეტად ითხოვდნენ აფრიკაში საბჭოთა „ყოფნის“ გაძლიერებას. აფრიკაში იზრდებოდა ანტიდასავლური და მემარცხენე-რადიკალური ძალები. 1970 წლიდან КГБ-მ მიიღო აფრიკის სამხრეთში ოპერაციების ჩატარების უფლება. აქ საბჭოთა კავშირის მთავარ მოკავშირედ გამოდიოდა აფრიკული ნაციონალური კონგრესი, რომელიც სამხრეთ აფრიკაში თეთრკანიანთა ბატონობის წინააღმდეგ იბრძოდა.

1974 წელს პორტუგალიაში რევოლუციის შემდეგ მისი აფრიკული კოლონიები – ანგოლა და მოზამბიკი „დამოუკიდებელი განვითარების“ გზას დაადგნენ. საბჭოთა კავშირი მანამდეც უჭერდა მხარს მემარცხენე-მარქსისტულ ორგანიზაციას – „სახალხო მოძრაობა ანგოლის განთავისუფლებისათვის“, რომელსაც სათავეში ედგა აგუსტინიო ნეტო. აშშ აქეზებდა სამხრეთ აფრიკას, რომ მხარი დაეჭირათ ანგოლაში იმ დაჯგუფებებისათვის, რომლებიც ნეტოს ორგანიზაციას შეებრძოლებოდნენ.

ბრეჟნევი და გრომიკო თავიდან წინააღმდეგი იყვნენ ანგოლის საქმეებში აქტიური ჩარევისა – ეშინოდათ, რომ ამას მოჰყვებოდა აშშ-თან დაპირისპირება და „დაძაბულობის შენელების“ შეჩერება. მაგრამ ჩარევას მხარს უჭერდნენ სამხედროები, უსტინოვით სათავეში, КГБ და ცენტრალურ კომიტეტში აფრიკის ექსპერტები. ანგოლაში აქტიური ჩარევის მომხრე, მოსკოვისგან დამოუკიდებლად, იყო ფიდელ კასტრო, რომელსაც დიდი ხნის მეგობრობა აკავშირებდა ნეტოსთან.

საბჭოთა ხელმძღვანელობას ორი კურდღლის დაჭერის ცდუნება გაუჩნდა – ერთი კუბასთან ურთიერთობის განმტკიცებისა და, მეორე, სამხრეთ აფრიკაში პოზიციების გაძლიერებისა. 1976 წლის გაზაფხულზე კუბის ჯარებმა საბჭოთა კავშირის მიერ მიწოდებული იარაღით და მხარდაჭერით გამარჯვება მოიპოვეს სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკის ჯარებზე. პირველად ისტორიაში საბჭოთა სამხედროებმა სხვისი ხელებით შეძლეს აშშ-ის სატელიტების დამარცხება საბჭოთა კავშირიდან ათასობით კილომეტრზე. საბჭოთა და კუბელმა ინსტრუქტორებმა ბანაკები მოაწყეს ანგოლასა და მოზამბიკში სამხრეთაფრიკელი პარტიზანების მოსამზადებლად და აპარტეიდული რეჟიმის წინააღმდეგ საბრძოლველად.

ანგოლაში გამარჯვებამ კრემლს უფრო გაუძლიერა თვალსაზრისი, რომ ვიეტნამში კრახის შემდეგ (1975 წელს კომუნისტურმა ჩრდილოეთ ვიეტნამმა გაანადგურა პროამერიკული სამხრეთ ვიეტნამის რეჟიმი და საიგონიც აიღო) ამერიკელები უკან იხევდნენ მესამე სამყაროში და შესად-

ლებელი იყო იქ კომუნისტების შეტევაზე გადასვლა. გარდა ამისა, აფრიკაში აშშ-ის მთავრობა სახელგატეხილი იყო სამხრეთ აფრიკის აპარტეიდული რეჟიმის მხარდაჭერის გამო.

აფრიკაში წარმატება გარკვეული კომპენსაცია იყო კრემლისთვის ახლო აღმოსავლეთში განცდილი მარცხის შემდეგ. 1974 წელს ეგვიპტის ლიდერმა ანვარ სადათმა პრომოსკოვური კურსი პროამერიკულით შეცვალა. საბჭოთა კავშირმა უშედეგოდ დაკარგა მრავალი ათეული მილიარდი დოლარის დახმარება, რაც ეგვიპტეს გაეწია 1955 წლიდან. ბრეჟნევი, КГБ და სამხედროები მძიმედ განიცდიდნენ ამ მარცხს, მაგრამ მას დროებით წარუმატებლობად მიიჩნევდნენ. ერაყში, სირიასა და იემენში კრემლი აგრძელებდა რადიკალურ-ნაციონალისტური არაბული რეჟიმების მხარდაჭერას, იმის იმედით, რომ ისინი „სოციალიზმისკენ“ მიდიოდნენ და დროთა განმავლობაში იქ მარქსისტულ-ლენინური ძალებიც მოვიდოდნენ ხელისუფლებაში. სომალიში, სადაც დიქტატორი სიად ბარე იყო ხელისუფლების სათავეში, საბჭოთა კავშირს ჰქონდა სამხედრო-საზღვაო ბაზა ქ. ბერბერაში და სამხედრო აეროდრომები.

1977 წელს საბჭოთა სამხედროები, КГБ და კუბელები ჩართულნი აღმოჩნდნენ კიდევ ერთ რეგიონულ კონფლიქტში აფრიკის ტერიტორიაზე. ამჯერად ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ მოსკოვის მოკავშირეები – ეთიოპია და სომალი. ეთიოპიაში ხელისუფლება ხელში ჩაიგდო მაიორმა მენგისტუ ჰაილე მარიამმა, რომელიც ეთიოპიის „მარქსისტულ რევოლუციურ პარტიას“ ედგა სათავეში, მან განაცხადა, რომ იხელმძღვანელებდა „მეცნიერული სოციალიზმის“ პრინციპებით და გაა ჩაღა წითელი ტერორი. ეთიოპია ნაწილებად იშლებოდა. აშშ-მა ეკონომიკური დახმარება შეუწყვიტა, საბჭოთა კავშირი კი „ეთიოპიის რევოლუციის“ მთავარი სპონსორის როლში გამოვიდა.

ეთიოპიას თავს დაესხა მეზობელი სომალი და ცდილობდა ეთიოპიის ტერიტორიის ნაწილის დაპყრობას, იმ მოტივით, რომ იქ სომალელები ცხოვრობდნენ. ბრეჟნევმა ეთიოპიას დაუჭირა მხარი. საჰაერო ხიდით ეთიოპიას მიაწოდეს, დასავლური გათვლით, 600 ტანკი, 400 საარტილერიო ქვემეხი, 40 გამანადგურებელი მიგ-21, 26 ვერტმფრენი და სხვ. გაიგზავნა 1500 საბჭოთა სამხედრო ინსტრუქტორი. ეთიოპიაში საბჭოთა ავიაციის მეშვეობით გადაისროლეს კუბელთა სამხედრო კონტინგენტიც, რომელიც სომალელებთან ბრძოლაში ჩაება. საომარ ოპერაციებს ხელმძღვანელობდა საბჭოთა გენერალი ვ. პეტროვი. საპასუხოდ 1977 წლის ნოემბერში სომალიმ გაწყვიტა ხელშეკრულება საბჭოთა კავშირთან, გაუუქმა სამხედრო ბაზები და მხარდაჭერის ძიება დასავლეთში დაიწყო.

აფრიკული ავანტიურები საბჭოთა კავშირს ძვირი უჯდებოდა. ანგოლას, მიუხედავად იმისა, რომ საკუთარი შემოსავალი ჰქონდა, საბჭოთა კავშირის 2 მილიარდი დოლარი ემართა, ეთიოპიის სამხედრო დახმარება 1 მილიარდი დოლარი დაუჯდა, გარდა ამისა, ეთიოპიას მისცა 2,8 მილიარდი დოლარის კრედიტები.

6.2. ექსპანსია ლათინურ ამერიკაში

საბჭოთა კავშირის თანამშრომლობას კუბასთან მოჰყვა ამ ქვეყნისთვის დახმარების ზრდა, რამაც წელიწადში 5 მილიარდ დოლარს მიაღწია. კარიბის კრიზისის (1962) შემდეგ კრემლის ლიდერებმა უარი თქვეს ლათინურ ამერიკაში მემარცხენე-რადიკალური მოძრაობების მხარდაჭერაზე, რადგანაც აშშ-თან შეტაკების ეშინოდათ, მაგრამ 1970-იანი წლების მეორე ნახევრიდან კუბელები

შუამავლების როლში გამოდიოდნენ საბჭოთა კავშირსა და ლათინურ ამერიკელ რევოლუციონერებს შორის. მათ აძლევდნენ საბჭოთა კავშირიდან მიღებულ იარაღს და ფულს.

1979 წლის ივლისში ნიკარაგუაში ხელისუფლების სათავეში მოვიდა სანდინოს სახელობის ეროვნული განთავისუფლების ფრონტი, რომელსაც სათავეში ედგნენ ქარიზმატული ლიდერები – დანიელ და უმბერტო ორტეგები. თავიდან მოსკოვში ეშინოდათ, რომ აშშ მოაწყობდა იმპერიალისტურ ინტერვენციას, მაგრამ 1981 წელს ხელისუფლებაში მოსულმა რონალდ რეიგანმა ინტერვენციის ნაცვლად დაიწყო საიდუმლო ომი სანდინისტების წინააღმდეგ, მხარს უჭერდა მათ მოწინააღმდეგეებს, რომელთაც ბაზები ჰქონდათ მეზობელ ჰონდურასში. 1981 წლის ნოემბერში ბრეჟნევმა დანიელ ორტეგა კრემლში მიიღო. ნიკარაგუას გაეწია პირდაპირი სამხედრო დახმარება. კრედიტების ოდენობამ კი 1 მილიარდ დოლარს გადააჭარბა. 1982–1984 წლებში საბჭოთა კავშირი სულ უფრო მეტად ეფლობოდა ნიკარაგუაში მიმდინარე ომში. ეს ზრდიდა აშშ-ში ანტისაბჭოთა განწყობას, განსაკუთრებით სამხრეთის შტატებში, სადაც დიდი იყო ლათინური მოსახლეობის რიცხვი.

6.3. ომი ავღანეთში

საბჭოთა ხელმძღვანელობის უდიდესი საგარეო-პოლიტიკური შეცდომა იყო ომი ავღანეთში. მანამდე საბჭოთა კავშირი აფრიკაში, ლათინურ ამერიკასა და აზიაში იბრძოდა „სხვისი ხელებით“, მხოლოდ იარაღის მიწოდებით და სპეციალისტთა გაგზავნით კმაყოფილდებოდა. საბჭოთა არმიის შეჭრა უნგრეთსა და ჩეხოსლოვაკიაში ვარშავის ხელშეკრულების შიდა საქმე იყო. ამიტომ ავღანეთში საბჭოთა არმიის შეჭრა ბევრისთვის მოულოდნელი აღმოჩნდა.

1979 წლის 25 დეკემბერს ავღანეთის ტერიტორიაზე შეიყვანეს საბჭოური „შეზღუდული სამხედრო კონტინგენტი“. გადაწყვეტილება მიიღო ბრეჟნევმა და საბჭოთა ხელმძღვანელობაში რამდენიმე პიროვნებამ. პოლიტბიუროს 12 დეკემბრის სხდომაზე, სადაც მიიღეს ეს გადაწყვეტილება, ბრეჟნევი უაღრესად ცუდად გრძნობდა თავს. ავღანეთში შეჭრის გეგმა უსტინოვსა და ანდროპოვს ეკუთვნოდათ. მთავრობის ზოგიერთმა წევრმაც კი ამის შესახებ გაზეთებიდან გაიგო.

ავღანეთში გაიგზავნა 75-ათასიანი სამხედრო კონტინგენტი. თავდაცვის მინისტრი უსტინოვი პირობას დებდა, რომ სამხედროებს ავღანეთში ორ-სამ თვეს მოუხდებოდათ ყოფნა, სინამდვილეში კი ომი 8 წელს გაგრძელდა. კრემლში ფიქრობდნენ, რომ ავღანეთში მოსკოვზე ორიენტირებულ რეჟიმს განამტკიცებდნენ, სინამდვილეში კი 1980 წლის ზაფხულისათვის მთელი ავღანეთი საბჭოთა ინტერვენციისადმი მტრულად განწყობილი იყო და აჯანყებამ მოიცვა.

აშშ და დასავლეთ ევროპა საბჭოთა აგრესიამ გააოგნა. პრეზიდენტი კარტერი და მისი თანაშემწე ეროვნული უსაფრთხოების დარგში ზბიგნევ ბჟეზინსკი თვლიდნენ, რომ მოსკოვი ცდილობდა სპარსეთის ყურეზე გასვლას, სადაც ნავთობის მნიშვნელოვანი საბადოები იყო. აშშ-ის მთავრობამ ეკონომიკური სანქციები დაუწესა საბჭოთა კავშირს, დასავლეთმა ბოიკოტი გამოუცხადა 1980 წლის მოსკოვის ოლიმპიადას.

ავღანეთში შეჭრას საბჭოთა კავშირში პროტესტი მხოლოდ ცალკეული პირების მხრიდან მოჰყვა. მათ შორის იყო აკადემიკოსი სახაროვი. 1980 წლის 8 იანვარს პოლიტბიურომ დაადგინა, რომ სახაროვს ჩამორთმეოდა აკადემიკოსობა, ყველა ჯილდო და გადაასახლეს ქალაქ გორკიში (ნიჟნი ნოვგოროდში), რომელიც დახურული იყო უცხოელებისთვის.

ოფიციალური მონაცემებით, ავღანეთში მიმდინარე ომის დროს დაიღუპა დაახლოებით 14 ათასი საბჭოთა ჯარისკაცი, დაიჭრა 35 ათასი, დაიკარგა ან ტყვედ ჩავარდა 300-ზე მეტი ჯარისკაცი. ავღანელთა საერთო დანაკარგებმა შეადგინა დაახლოებით 1 მლნ. ადამიანი.

ავღანეთში ომმა მნიშვნელოვნად შეარყია საბჭოთა კავშირის ავტორიტეტი საერთაშორისო არენაზე. მას მოჰყვა ასევე გამალებული შეიარაღების ახალი ტალღა, რამაც საბჭოთა კავშირის ეკონომიკა უაღრესად რთულ პირობებში ჩააყენა.

6.4. ბრეჟნევის დოქტრინის კრახი. 1980-1981 წლების რევოლუცია პოლონეთში

1970-იანი წლების ბოლოს მკვეთრად გაუარესდა ეკონომიკური მდგომარეობა პოლონეთში, რომელიც აღმოსავლეთ ევროპაში საბჭოთა კავშირის ყველაზე დიდი სატელიტი იყო. მდგომარეობის გამოსასწორებლად პოლონეთის მთავრობამ გაზარდა ექსპორტი, პირველ რიგში სოფლის მეურნეობის პროდუქტებისა. ამან თავად პოლონეთში სასურსათო კრიზისი გამოიწვია, ხორცზე ფასების გაზრდას კი 1980 წლის ზაფხულში გაფიცვების ტალღა მოჰყვა. გდანსკში გაფიცულთა ლიდერი გემთმშენებელი ქარხნის მუშა ლეხ ვალენსა გახდა. შეიქმნა „სოლიდარობის“ მოძრაობა. რომელმაც მთელი პოლონეთი მოიცვა.

პოლონეთის ამბებმა შეაშფოთა აღმოსავლეთ ევროპის რეჟიმები. სოციალისტური ქვეყნების ლიდერები, მათ შორის რუმინეთის ლიდერი ჩაუშესკუ, საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობისგან მოითხოვდნენ პოლონეთში შეჭრას და იქ „წესრიგის დამყარებას“. მაგრამ მოულოდნელად სუსლოვმა, რომელიც პოლონეთის საქმეს კურირებდა, თავიდანვე განაცხადა, რომ საბჭოთა კავშირს არ შეუძლია პოლონეთში სამხედრო შეჭრაზე წავიდეს. მას მხარი დაუჭირა ანდროპოვმა, რომელმაც განაცხადა: „უცხოეთში ინტერვენციის კვოტა ამოწურულია“. КГБ-ს ხელმძღვანელმა იცოდა, რომ ბრეჟნევს არ უნდოდა „მეორე ავღანეთის“ მიღება. გარდა ამისა, პოლონეთში საბჭოთა ჯარის შეყვანის შემთხვევაში შეიძლება დაწყებულიყო აჯანყება.

საბჭოთა ხელმძღვანელობის პოზიციაზე გავლენა მოახდინა აღმოსავლეთ ევროპაში არსებულმა ეკონომიკურმა მდგომარეობამაც. 1970-იან წლებში მოსკოვი სულ უფრო მეტ ეკონომიკურ რესურსს ხარჯავდა რეგიონში გავლენის შესანარჩუნებლად. საბჭოთა კავშირს კი თავად შეექმნა სერიოზული ეკონომიკური პრობლემები.

1980 წლის ნოემბერში ბრეჟნევმა გდრ-ის, ჩეხოსლოვაკიის, უნგრეთისა და ბულგარეთის ლიდერებას აცნობა, რომ საბჭოთა კავშირი იძულებულია შეამციროს იაფი ნავთობის მიწოდება ამ ქვეყნებისთვის, რათა ის გაყიდოს „კაპიტალისტურ ბაზრებზე“ ვალუტის მისაღებად, რითაც პოლონეთის „სახალხო მთავრობას“ დაეხმარებოდა. მაგრამ სხვა სოციალისტური ქვეყნების ხელმძღვანელებმა განაცხადეს, რომ ეს მათ ქვეყნებშიც გამოიწვევდა ცხოვრების გაძვირებას და მღელვარებების დაწყებას.

საბჭოთა ხელმძღვანელობას ეშინოდა, რომ პოლონეთში შეჭრის შემთხვევაში დასავლეთი ახალ ეკონომიკურ სანქციებს დააწესებდა, რაც თავად საბჭოთა ეკონომიკისთვის იქნებოდა მძიმე. 1980 წლის ბოლოს რომის პაპმა იოანე პავლე II-მ პირადად მიმართა ბრეჟნევს და გააფრთხილა, რომ თავი შეეკავებინა პოლონეთში სამხედრო შეჭრისაგან და პოლონეთის შესაძლო ოკუპაცია შეადარა 1939 წლის რიბენტროპ-მოლოტოვის პაქტს.

კრემლმა სამხედრო, პოლიტიკური და ეკონომიკური მოსაზრებებიდან გამომდინარე, უარი თქვა პოლონეთში სამხედრო ინტერვენციაზე, თუმცა იმედოვნებდა, რომ პოლონეთის რევოლუციას თავად პოლონეთის ძალებით ჩაახშობდა. 1981 წლის ბოლოს გენერალმა იერუზელსკიმ პოლონეთში შემოიღო სამხედრო წესები, თუმცა განუწყვეტლივ ითხოვდა საბჭოთა კავშირისგან ეკონომიკურ დახმარებას.

1980-1981 წლების კრიზისმა აჩვენა, რომ კომუნისტური იმპერიის შემადგენლობაში აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების შენარჩუნების პოლიტიკური და ეკონომიკური რესურსები ამოწურული იყო.

7. ცვლილებები საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობაში

7.1. ცენტრალიზაცია, ბიუროკრატიზაცია და მმართველი ფენის გაბერვა

მართვის ეკონომიკურ მეთოდებზე უარის თქმის შედეგი იყო ცენტრალიზაცია, ბიუროკრატიზაცია და მმართველობითი აპარატის უზომო გაბერვა. 1985 წლისათვის მმართველი ფენის საერთო რიცხვი 18 მილიონს უახლოვდებოდა: ანუ ყოველ 6-7 მომუშავეზე მოდიოდა ერთი ხელმძღვანელი. ბიუროკრატიის ყველაზე მრავალრიცხოვანი ფენა (11,5 მლნ.) იყო საწარმოებისა და ორგანიზაციების ქვედა აპარატის თანამშრომლები. ბიუროკრატიული სტრუქტურების შესანახავად ყოველწლიურად იხარჯებოდა სახელმწიფო ბიუჯეტის 10%-ამდე.

7.2. კომუნისტური პარტიის მმართველი აპარატის ზრდა

კომუნისტური პარტიის როლის განუხრელი ზრდის ხაზგასმას თან ახლდა მისი რიცხობრივი ზრდა. 1980-იანი წლების შუა ხანებში მასში ითვლებოდა 19 მლნ. ადამიანი. შესაბამისად, ფართოვდებოდა პარტიული აპარატი.

1982 წლის პარტიული სტრუქტურა მოიცავდა მოკავშირე რესპუბლიკების 14 ცენტრალურ კომიტეტს (რუსეთის კომპარტია ცალკე არ არსებობდა), 6 სამხარეო კომიტეტს, 150 საოლქო კომიტეტს, 2 ქალაქკომს, რომლებიც საოლქო კომიტეტს უთანაბრდებოდა (მოსკოვისა და კიევის), 10 ოკრუგის კომიტეტს, 872 საქალაქო კომიტეტს, 631 საქალაქო რაიკომს, 2885 სასოფლო რაიკომს, 419,7 ათას პირველად პარტიულ ორგანიზაციას. ამრიგად, 1980-იანი წლების დასაწყისში პარტიული იერარქიის მხოლოდ პირველი პირები (პირველადი პარტიული ორგანიზაციები რომ არ ჩავთვალოთ) 4570 ადამიანს შეადგენდა.

პარტიული კარიერის გაკეთება, ადრინდელისგან განსხვავებით, უკვე აღარ უკავშირდებოდა პარტიულ კიბის საფეხურების აუცილებელ გავლას. 1970-იანი წლებიდან ქვეყნის უმაღლესი ელიტა შევსებას იღებს არა ქვედა საფეხურებიდან, არამედ ელიტური სკოლების მიერ მომზადებული კადრებიდან (ასეთები იყო: სკკპ-ის ცენტრალურ კომიტეტთან არსებული საზოგადოებრივ მეცნიერებათა აკადემია, უმაღლესი პარტიული სკოლა, პროფკავშირული მოძრაობის უმაღლესი სკოლა, კომკავშირის უმაღლესი სკოლა, დიპლომატიური აკადემია, საერთაშორისო ურთიერთობების ინსტიტუტი). ელიტურ სკოლებში, როგორც წესი, ელიტართა შვილები სწავლობდნენ.

7.3. სამინისტროებისა და უწყებების აპარატი

ბიუროკრატიის ნამდვილ ბასტიონებად იქცნენ სამინისტროები და უწყებები. 1985 წლისათვის სამინისტროებისა და უწყებების მმართველობითი ორგანოების საკავშირო აპარატი შეადგენდა 107 ათას ადამიანს, რესპუბლიკური აპარატი – 140 ათას ადამიანს, ავტონომიური რესპუბლიკების, სამხარეო და საოლქო სამმართველოების აპარატი შეადგენდა 280 ათას ადამიანს.

1965 წლიდან სამინისტროები თავისი დარგების აბსოლუტური მონოპოლისტები იყვნენ. ისინი განკარგავდნენ მთელ რესურსებს, უშუალოდ ხელმძღვანელობდნენ საწარმოებსა და ორგანიზაციებს მთელ ქვეყანაში. საწარმოო გიგანტების მშენებლობამ პრაქტიკულად ყველა დარგში გამოიწვია მათი ხელმძღვანელების გავლენის ზრდა.

7.4. სკკპ ცენტრალური კომიტეტის აპარატი

ბრეჟნევის გენერალური მდივნობის პერიოდში უმაღლესი ხელისუფლების მთავარი დასაყრდენი სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტი და მისი აპარატი იყო. 1960-იანი წლების მეორე ნახევარში ძირითად გადაწყვეტილებებს იღებდნენ პლენუმებზე, შემდეგ კი გადაწყვეტილებების მიღება სულ უფრო მეტად ხდებოდა ცენტრალური კომიტეტის განყოფილებებში.

ცენტრალური კომიტეტის აპარატის პასუხისმგებელ პირთა საერთო რიცხვი 1500-ს აღწევდა. ცენტრალური კომიტეტის პლენუმებსა და პარტიულ ყრილობებს რეგულარულად იწვევდნენ, მაგრამ სულ უფრო მეტად ფორმალურ ხასიათს იღებდა მათი მუშაობა, მხოლოდ „იწონებდნენ“ აპარატის მიერ მომზადებულ გადაწყვეტილებებს.

ცენტრალური კომიტეტის აპარატის და თავად ცენტრალური კომიტეტის შევსების მექანიზმი 1970-იანი წლების ბოლოსთვის „სრულყოფილებამდე“ იყო მიყვანილი. აპარატში გარკვეულ პროპორციას იცავდნენ რესპუბლიკური პარტიული ორგანიზაციების, მხარეებისა და ოლქების, სამხედრო-სამრეწველო კომპლექსის, მეცნიერებისა და ხელოვნების, სამართალდამცველი ორგანოების წარმომადგენლები. ასეთი სიტუაცია ხელსაყრელი იყო რეგიონებისა და დარგების ლობირებისათვის.

7.5. საბჭოთა კავშირის უმაღლესი ხელმძღვანელი ფენა

საბჭოთა კავშირში ხელისუფლების უმაღლეს რგოლს შეადგენდა დაახლოებით 1000 ადამიანი მოსკოვში და დაახლოებით 3 ათასი მთელ საბჭოთა კავშირში. მასში შედიოდნენ სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის აპარატის ხელმძღვანელები, საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭო, უმსხვილესი სამინისტროების (თავდაცვის, შინაგან საქმეთა, საგარეო) ხელმძღვანელები, მოკავშირე რესპუბლიკების კომუნისტური პარტიების, საოლქო და სამხარეო კომიტეტების მდივნები, სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტისა და ცენტრალური საკონტროლო კომისიის წევრები და კანდიდატები, რომელთაც ამავე დროს სხვადასხვა მაღალი თანამდებობა ეკავათ ქვეყნის მასშტაბით.

7.6. ნომენკლატურის პრივილეგიების და კორუფციის ზრდა

„უძრაობის ხანა“ „განვითარებულ სოციალიზმში“ ნომენკლატურის პრივილეგიების აყვავების ხანა იყო. ნომენკლატურას კვლავ ჰქონდა სახელმწიფო აგარაკები, სპეცმომარაგება, სპეცმკურნალობა, სპეცტრანსპორტი და ა.შ., მაგრამ „სახელისუფლო საკუთრების“ ყველა ეს ატრიბუტი არ გადადიოდა პირად საკუთრებაში და არ გადაეცემოდა მემკვიდრეობით.

ბრეჟნევის დროს ნომენკლატურამ მიიღო უსაფრთხოების გარანტიები, ამიტომ ამ ფენამ დაიწყო აქტიური „ზრუნვა“ საკუთარი ნათესავებისა და შთამომავლობის „უზრუნველი ცხოვრების“ მისაღწევად. ამ ფენის უმეტესობა არ ცხოვრობდა „კომუნიზმის მშენებლის მორალური კოდექსით“.

ჩვეულებრივი ამბავი გახდა სამსახურებრივი მდგომარეობის ბოროტად გამოყენება, მისწრაფება, ნათესავები მოეწყოთ „კარგ“ ადგილებზე, ელიტურ უმაღლეს სასწავლებელში და ა.შ. ამაში მაგალითის მიმცემი იყვნენ უმაღლესი თანამდებობის პირები. ბრეჟნევის ვაჟი დაინიშნა საგარეო ვაჭრობის მინისტრის 1-ლ მოადგილედ (1983 წელს გაათავისუფლეს თანამდებობიდან), ბრეჟნევის სიძე გახდა შინაგან საქმეთა მინისტრის მოადგილე, ანდროპოვის ვაჟს 1979 წლიდან წარმატებული კარიერი ჰქონდა საგარეო საქმეთა სამინისტროში, 1984 წელს გახდა ელჩი საბერძნეთში.

გვიანი „განვითარებული სოციალიზმის“ წლებში ყველაზე კორუმპირებული იყო შუა აზიის რესპუბლიკები, სადაც ჩინოვნიკებისთვის ქრთამის მიცემის მთელი სისტემა იყო. დაიწყო პარტიული და სახელმწიფო აპარატის შეზრდა ჩრდილოვან ეკონომიკასთან. ამ უკანასკნელის მასშტაბები სწრაფად იზრდებოდა. გვიანდელი პერიოდის შეფასებით, 1970-იანი წლების შუა ხანებში ჩრდილოვანი ეკონომიკის ხელში იყო მშრომელთა შემოსავლების ერთი მეშვიდედი, 1980-იანი წლების დასაწყისში – 18%, 1985 წელს – 21%, 1989 წელს – 25%.

ეს ყველაფერი ხდებოდა ფსევდოკომუნისტური პროპაგანდის ფონზე, განუწყვეტლივ ხდებოდა კომუნისტური საზეიმო თარიღების აღნიშვნა და დაჯილდოებები, ლაპარაკობდნენ „განვითარებული სოციალიზმის“ წარმატებებზე და ა.შ.

7.7. გერონტოკრატია ქვეყნის სათავეში

1970-იანი წლების ბოლოს ქვეყნის უმაღლესი ხელისუფლება გადაგვარდა ნამდვილ გერონტოკრატიად.[1] პოლიტბიუროს (21-22 წევრი და წევრობის კანდიდატი) და ცენტრალური კომიტეტის მდივნების (10-11 ადამიანი) წევრების ასაკი 1971–1981 წლებში 60-იდან 68 წლამდე გაიზარდა. ეს ნიშნავდა, რომ მათ მთელი სიცოცხლის განმავლობაში ჰქონდათ დაკავებული თანამდებობა. ადამიანები, რომლებიც დიდი ხნის განმავლობაში არიან ქვეყნის სათავეში, ობიექტურად ვეღარ აფასებენ ქვეყანაში მიმდინარე პოლიტიკურ და სოციალურ პროცესებს.

[1] გერონტოკრატია – ადმინისტრაციული მმართველობა, რომლის დროსაც აპარატი კონსერვირდება, მმართველი კადრები არ იცვლებიან. ასეთი კურსის გაგრძელებას მოსდევს სახელმწიფოს დაცემა და ჩამორჩენა.

	გადაბერებული პოლიტბიუროს შემყურე ხალხი აბრევიატურას СССР შემდეგნაირად შიფრავდა: «Страна Самых Старых Руководителей». („ყველაზე ხნიერი ხელმძღვანელების ქვეყანა“)

„კოლექტიური ხელმძღვანელობა“ დიდ ყირადღებას აქცევდა ამ ხელმძღვანელობაში შემავალი ადამიანების ჯანმრთელობას. 1983 წლის 24 მარტს მიიღეს სპეციალური დადგენილება, რომელიც ზღუდავდა 65 წელს გადაცილებული პოლიტბიუროს წევრებისა და კანდიდატების სამუშაო დროს. გაიზარდა შვებულების ხანგრძლივობა, კვირაში ერთი დღე კი სახლის პირობებში შეიძლებოდა ემუშავათ. ბრეჟნევს თავისი მმართველობის ბოლო 6 წლის განმავლობაში ჰქონდა კვირაში 3 გამოსასვლელი დღე. ექიმები მისთვის მოითხოვდნენ კვირაში კიდევ ერთ უქმე დღეს(!). ამ მიზეზით პოლიტბიუროს სხდომა, სადაც უმნიშვნელოვანეს გადაწყვეტილებებს იღებდნენ, გრძელდებოდა არა უმეტეს 15–20 წუთს.

„გვიანი ბრეჟნევის“ დროს დაწესებული შეზღუდვები შენარჩუნდა 1985 წლამდე. იური ანდროპოვი 1983 წელს აღნიშნავდა: „შეიძლება სხვადასხვაგვარად შევხედოთ პოლიტბიუროს ასაკობრივ შემადგენლობას. აქაა კონცენტრირებული ჩვენი პარტიის პოლიტიკური გამოცდილება და ამიტომ ადამიანების ნაჩქარევი, მოუფიქრებელი შეცვლა ყოველთვის არ წაადგება საქმეს“. ცვლილებებს მართლაც არ ჩქარობდნენ.

„ძველი გვარდიის“ წარმომადგენლები პოლიტბიუროში ერთმანეთს ხალისით აჯილდოებდნენ ყველანაირი პრემიებით, ორდენებითა და მედლებით. 1981 წელს ბრეჟნევი რეკორდსმენი გახდა საბჭოთა კავშირის გმირის „ოქროს ვარსკვლავის“ ფლობაში (ოთხგზის), გენერალური მდივნის მოგონებების სამი ბროშურა („ყამირი“, „მცირე მიწა“, „აღორძინება“), რომლებიც პროფესიონალმა ჟურნალისტებმა მოამზადეს, აღინიშნა ლიტერატურაში ლენინური პრემიის მინიჭებით (1979).

თავისი მემკვიდრის განსაზღვრისას ბრეჟნევი კ. ჩერნენკოსკენ იხრებოდა. სარეზერვო ფიგურად უკრაინის კომპარტიის პირველი მდივანი ვ. შერბიცკი განიხილებოდა. არსებობს ინფორმაცია, რომ სიკვდილამდე ცოტა ხნით ადრე ბრეჟნევს უნდოდა, ცენტრალური კომიტეტის უახლოეს პლენუმზე რეკომენდაცია გაეწია შერბიცკისათვის, რათა ის აერჩიათ მის ადგილზე, პარტიის გენერალურ მდივნად, თვითონ კი აპირებდა გადასულიყო პარტიის ცენტრალური კომიტეტის თავმჯდომარის პოსტზე.

8. იური ანდროპოვის ხანმოკლე მმართველობა

8.1. ვინ იყო იური ანდროპოვი

1982 წლის 10 ნოემბერს გარდაიცვალა ბრეჟნევი, თავისი 18-წლიანი მმართველობის პერიოდში მან მიიღო ლენინის 8 ორდენი, საბჭოთა კავშირის გმირის 4 ვარსკვლავი, სოციალისტური შრომის გმირის ვარსკვლავი, გამარჯვების ორდენი და ასზე მეტი სხვა ჯილდო.

12 ნოემბერს, ბრეჟნევის გარდაცვალებიდან ორი დღის შემდეგ, ცენტრალური კომიტეტის პლენუმმა პარტიის გენერალურ მდივნად აირჩია იური ანდროპოვი. ის ამ დროს 68 წლის იყო. 1967 წლის ივნისიდან ის იყო КГБ-ს თავმჯდომარე, ხოლო სუსლოვის გარდაცვალების შემდეგ, 1982 წლის თებერვალში, გახდა პარტიის მთავარი იდეოლოგი.

თავისი ხელისუფლების განსამტკიცებლად, ბრეჟნევის მსგავსად, შეათავსა პარტიის ცენტრალური კომიტეტის გენერალური მდივნის პოსტი და საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარის პოსტი.

ხელისუფლებაში მოსვლის დროს ანდროპოვი იყო მძიმედ ავადმყოფი და 1983 წლის ოქტომბერში წარუმატებელი ოპერაციის შედეგად მიჯაჭვული აღმოჩნდა საწოლზე და თირკმლის დიალიზის აპარატზე.

ანდროპოვის შეხედულებები პოლიტიკაზე დიდწილად ჩამოყალიბდა 1956 წლის უნგრეთის რევოლუციის გავლენით. ანდროპოვი დისიდენტების წინააღმდეგ მკაცრი ზომების მომხრე იყო. КГБ-ს თავმჯდომარეობის დროს მთავარ ამოცანად განსხვავებულად მოაზროვნეთა წინააღმდეგ ბრძოლას მიიჩნევდა. მრავალი დისიდენტი გაგზავნა ფსიქიატრიულ საავადმყოფოებში იმ მოტივით, რომ ნორმალური ადამიანი არ შეიძლება იყოს საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგი. იძულებითი „მკურნალობა“ კი ჯანმრთელ ადამიანებს ფიზიკურად და სულიერად აავადმყოფებდა. მისი იდეა იყო „ებრაული ფესვების“ მქონე დისიდენტების საბჭოთა კავშირიდან გასახლება, მან გაგზავნა აკადემიკოსი სახაროვი გადასახლებაში – მოსკოვიდან გორკიში. მისი ინიციატივით, ალექსანდრე სოლჟენიცინი გააძევეს საბჭოთა კავშირიდან. ამავე დროს, ცდილობდა ინტელექტუალების „მოთვინიერებასაც“ და ზოგს სამუშაოდ იწვევდა ცენტრალური კომიტეტის აპარატში. საგარეო პოლიტიკაში, გრომიკოს მსგავსად, სტალინის იმპერიის შენარჩუნებისა და ყველა კონტინენტზე საბჭოთა ყოფნის მომხრე იყო.

იური ანდროპოვი დაიბადა 1914 წელს სტავროპოლის გუბერნიის სტანიცა ნაგუტსკაიაში, შეძლებული ებრაელი იუველირის ოჯახში. შემდეგ ანდროპოვი ებრაულ წარმოშობას მალავდა, რადგანაც ეშინოდა, რომ ეს კარიერაში ხელს შეუშლიდა.

8.2. ანდროპოვის პირველი ღონისძიებები – „წესრიგის დამყარების“ პოლიტიკა

ანდროპოვის პიროვნული თვისებები – ავტორიტარული მმართველობის სტილი, განათლებული პარტოკრატის რეპუტაცია, პირადი მორიდებულობა – პასუხობდა „უბრალო ხალხის“ მოლოდინს, დაემყარებინა წესრიგი ქვეყანაში, აღმოეფხვრა პრივილეგიები, ბოლო მოეღო მექრთამეობისა და „ჩრდილოვანი“ ეკონომიკისთვის.

1982 წლის დეკემბერში ანდროპოვმა განაცხადა, რომ „ყველაფერი, მართალია, დისციპლინაზე კი არ დაიყვანება, მაგრამ სწორედ დისციპლინით უნდა დავიწყოთ“. 1983 წლის დასაწყისიდან უშიშროების თანამშრომლებმა დაიწყეს შრომითი დისციპლინის დამრღვევთა გამოვლენა. ეწყობოდა რეიდები მაღაზიებში, კინოებში, აბანოებში და ა.შ. ისჯებოდნენ ისინი, ვინც ამ დროს სამსახურში უნდა ყოფილიყო.

იმავდროულად, დაიწყო ხმაურიანი ბრძოლა კორუფციასთან, ბრძოლა გამოუცხადეს არაშრომით შემოსავლებს და სპეკულაციას. განსაკუთრებით მასშტაბური იყო დარღვევების გამოვლენა ვაჭრობის სფეროში, სადაც ბევრი თანამდებობის პირი დააპატიმრეს. მაღაზიების ბევრი დირექტორი დახვრიტეს.

შეავიწროეს „ბამბის მაფია“ უზბეკეთში. უზბეკეთის კომპარტიის პირველმა მდივანმა შარიფ რაშიდოვმა თავი მოიკლა. ამ საკითხზე პოტენციურად აღსაძვრელი საქმეები 100 ათასს აჭარბებდა და შეუძლებელი იყო ყველა ამ საქმის სასამართლომდე მიტანა.

კორუფციის ბრალდებით დააპატიმრეს სკკპ-ის კრასნოდარის საოლქო კომიტეტის 1-ლი მდივანი ს. მედუნოვი, შინაგან საქმეთა მინისტრი ნ. შელოკოვი, რომელმაც თავი მოიკლა და მისი მოადგილე ი. ჩურბანოვი, რომელიც ბრეჟნევის სიძე იყო. დააპატიმრეს ბრეჟნევის ქალიშვილი – გალინა.

ანდროპოვის ხანმოკლე მმართველობის პერიოდში მოსკოვში შეცვალეს პარტიული ხელმძღვანელების 30%, უკრაინაში – 34%, ყაზახეთში – 32%.

წესრიგის დამყარების პოლიტიკამ გარკვეული ეფექტი მოიტანა. ოფიციალური მონაცემებით, 1983 წელს ეკონომიკის ზრდამ 4,2% შეადგინა (1982 წელს ზრდა 3,1% იყო).

ანდროპოვმა, უსტინოვსა და გრომიკოზე დაყრდნობით, გარკვეულწილად, „გააახალგაზრდავა“ პოლიტბიურო და ცენტრალური კომიტეტის სამდივნო. მის მიერ დაწინაურებული ადამიანები არ იყვნენ კორუმპირებულები.

ანდროპოვის გუნდში გამოიყოფოდა მიხეილ გორბაჩოვი, ეგორ ლიგაჩოვი და ნიკოლაი რიჟკოვი. გორბაჩოვის დაწინაურება ჯერ კიდევ ბრეჟნევის დროს დაიწყო. 1978 წელს ის დანიშნეს სოფლის მეურნეობის დარგში ცენტრალური კომიტეტის მდივნად.

8.3. როგორ აპირებდა ანდროპოვი ეკონომიკის „შველას“

ანდროპოვი, რომელიც КГБ-ს თავმჯდომარე იყო, საბჭოთა კავშირში ბრეჟნევის შემდეგ ერთადერთი პირი იყო, რომელიც რეალურ ინფორმაციას ფლობდა ქვეყანასა და მსოფლიოში არსებული მდგომარეობის შესახებ. მისთვის ცნობილი იყო ეკონომიკისა და ფინანსების მძიმე მდგომარეობის შესახებ. ის დიდ იმედს ამყარებდა სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის სახელმწიფო სტი-

მულირებაზე. პოლიტბიუროს კომისიას ამ საკითხზე ჯერ სათავეში ედგა ჰეიდარ ალიევი, შემდეგ კი მიხეილ გორბაჩოვი.

ანდროპოვის სახელით გამოქვეყნდა სტატია „კარლ მარქსის მოძღვრება და სსრ კავშირში სოციალისტური მშენებლობის ზოგიერთი საკითხი“ („კომუნისტი“ N3, 1983). სტატიაში აღნიშნული იყო, რომ გადაჭარბებული იყო შეხედულება „კომუნიზმის მაღალ ფაზასთან მიახლოების“ თაობაზე, აღიარებული იყო „განვითარებული სოციალიზმის“ წინააღმდეგობები და სირთულეები, „ჩვენ არ ვიცნობთ საზოგადოებას, რომელშიც ვცხოვრობთ“ – აღნიშნავდა ანდროპოვი.

ანდროპოვი, თავისივე აღიარებით, ვერ ერკვეოდა ეკონომიკაში. ლენინისა და სტალინის დოგმატებით აღზრდილს, ანდროპოვს არ შეეძლო, გაეაზრებინა რუსეთში კომუნისტური სისტემის კრიზისის ისტორიული, სოციალური და სულიერი სათავეები. ანდროპოვს სჯეროდა, რომ КГБ-ს და პარტიული ნომენკლატურის „ჯანსაღ ელემენტებზე“ დაყრდნობით შესაძლებელი იყო სახელმწიფოს გაჯანსაღება და საზოგადოების მობილიზება მოდერნიზაციის ახალი ტალღის გასატარებლად.

8.4. საერთაშორისო ვითარების გამწვავება

ანდროპოვი მთავარ ყურადღებას მაინც აშშ-თან დაპირისპირება აქცევდა. მას ეშინოდა, რომ რეიგანს შეიძლება ომი დაეწყო და საბჭოთა დაზვერვას ავალებდა, თვალი ედევნებინა, ხომ არ გეგმავდნენ აშშ-ში საბჭოთა კავშირზე მოულოდნელ რაკეტულ-ბირთვულ თავდასხმას. ანდროპოვსა და თავდაცვის მინისტრ უსტინოვს სჯეროდათ, რეიგანისთვის მხოლოდ სამხედრო ძალა უნდა დაეპირისპირებინათ.

საბჭოთა კავშირსა და აშშ-ს შორის ურთიერთობები უკიდურესად დაიძაბა, როდესაც 1983 წლის 1 სექტემბერს საბჭოთა სამხედრო თვითმფრინავმა ჩამოაგდო სამხრეთ კორეის სამგზავრო თვითმფრინავი, რომელიც კურილიის კუნძულების თავზე სახალინისკენ მიფრინავდა. დაიღუპნენ პილოტები და 269 მგზავრი. მოგვიანებით გაირკვა, რომ საბჭოთა მფრინავს ის ამერიკული სადაზვერვო თვითმფრინავი ეგონა. ეს ტრაგიკული ინციდენტი საფუძვლად დაედო ორმხრივ სამხედრო ისტერიას. დანაშაულის აღიარების და ბოდიშის მოხდის ნაცვლად უსტინოვსა და სამხედროებს უნდოდათ მომხდარის მიჩქმალვა.

ანდროპოვი ამ დროს საავადმყოფოში იწვა და დასთანხმდა განცხადებას, რომ საბჭოთა კავშირს თვითმფრინავი არ ჩამოუგდია. რეიგანი წონასწორობიდან გამოვიდა მომხდარით, მის ადმინისტრაციაში კი მომხდარში დაინახეს „ბოროტების იმპერიის“ მხილების შესაძლებლობა. საბჭოთა კავშირს ადანაშაულებდნენ ცინიზმში, სისასტიკეში, ადამიანის სიცოცხლის არაფრად ჩაგდებაში. საბჭოთა კავშირმა მხოლოდ რამდენიმე კვირის შემდეგ აღიარა კორეული ბოინგის ჩამოგდების ფაქტი, მაგრამ ამას „ამერიკულ პროვოკაციად“ მიიჩნევდნენ.

1983–1985 წლებში თავის აპოგეას მიაღწია ავღანეთში მიმდინარე ომმა.

საბჭოთა საზოგადოებაში, პირველად მრავალი წლის შემდეგ, გავრცელდა ხმები მოსალოდნელი დიდი ომის შესახებ. 1983 წლის ოქტომბერში აშშ შეიჭრა კუნძულ გრენადაზე (კარიბის ზღვა) და დაამხო მარქსისტული რეჟიმი, რომელსაც მხარს უჭერდნენ კუბა და საბჭოთა კავშირი.

1983 წლის ნოემბერში, მიუხედავად დიდი პროტესტისა, დასავლეთ გერმანიაში დაიწყო ამერიკული რაკეტების განლაგება, რომლებიც დამიზნებული იყო საბჭოთა სამეთაურო პუნქტებზე

და პოლიტიკური ხელმძღვანელობის ცენტრებზე. ნატოს ქვეყნები თავიანთ სამხედრო მანევრებზე ამუშავებდნენ საბჭოთა შეიარაღებულ ძალებზე შეტევას. ანდროპოვმა, უსტინოვმა (თავდაცვის მინისტრი) და გრომიკომ (საგარეო საქმეთა მინისტრი) გადაწყვიტეს „კარის გაჯახუნება“. საბჭოთა კავშირმა შეწყვიტა მოლაპარაკებები ევროპაში ბირთვული შეიარაღების შეზღუდვის თაობაზე. მალე საბჭოთა კავშირმა შეწყვიტა ასევე მოლაპარაკებები სტატეგიულ შეტევით იარაღთან დაკავშირებით.

საავადმყოფოში მყოფმა ანდროპოვმა მიიღო კანადის პრემიერმინისტრ პიერ ტრიუდოს თხოვნა, ჰუმანურობის სახელით სასაჯელი შეემსუბუქებინა 13 წლის პატიმრობამისჯილ დისიდენტ ანატოლი შარანსკისათვის. ანდროპოვის ბრძანებით, ამ თხოვნას მკაცრი პასუხი გაეცა – საბჭოთა საზოგადოება თავისი ბუნებით ჰუმანურია და ჰუმანურობის დამტკიცებას არ საჭიროებს.

1984 წლის 9 თებერვალს იური ანდროპოვი, რომელსაც თირკმელების განუკურნებელი ავადმყოფობა სჭირდა, გარდაიცვალა. ანდროპოვმა ვერ მოასწრო თავისი „კურსის“ რეალიზება – „მტკიცე ხელით“ წესრიგი დაემყარებინა ქვეყანაში. ანდროპოვის მმართველობა სულ 15 თვეს გაგრძელდა. ანდროპოვმა საბჭოთა კავშირი ცუდ მდგომარეობაში დატოვა – ეკონომიკა სერიოზული პრობლემების წინაშე იდგა, საგარეო პოლიტიკაში კი საბჭოთა კავშირი ომის ზღვარზე იმყოფებოდა მძლავრ კოალიციასთან. რუსულ საზოგადოებაში გაჩნდა მითი იმის თაობაზე, რომ ანდროპოვმა „ვერ მოასწრო“, თორემ რკინის ხელით დაამყარებდა წესრიგს ქვეყანაში.

9. კონსტანტინე ჩერნენკოს კიდევ უფრო ხანმოკლე მმართველობა

9.1. ვინ იყო კონსტანტინე ჩერნენკო

კონსტანტინე ჩერნენკო (1911–1985) კრასნოიარსკის მხარეში რუსი გლეხის ოჯახში დაიბადა. 1931 წელს შევიდა კომუნისტურ პარტიაში და კომუნისტური პროპაგანდის ორგანოებში მუშაობდა. 1950-იანი წლებიდან შედიოდა ბრეჟნევის გარემოცვაში. 1965 წლიდან ჩერნენკო გახდა სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის საქმეთა მმართველი, ე. ი. ბრეჟნევის კანცელარიის ხელმძღვანელი. ის იყო კარგი შემსრულებელი და აპარატის მუშაკი.

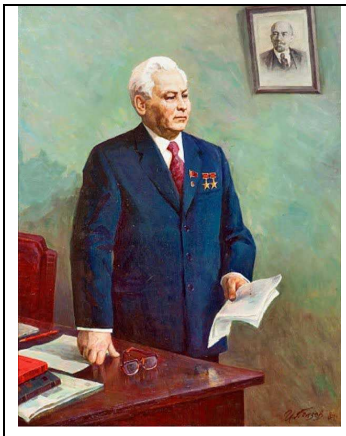

1984 წელს, როდესაც ჩერნენკო სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის გენერალურ მდივნად აირჩიეს, ის უიმედო ავადმყოფი იყო, გაჭირვებით ლაპარაკობდა და მოძრაობდა.

„ეს რა ქენი, კოსტია, რატომ დასთანხმდი?“ – წამოიძახა თურმე ჩერნენკოს ცოლმა, როდესაც მისი გენერალურ მდივნად არჩევის შესახებ გაიგო. კ. ჩერნენკომ მოკლედ უპასუხა: „სხვა გამოსავალი არ არის“.

9.2. გერონტოკრატიის უკანასკნელი გამარჯვება

ანდროპოვის სიკვდილმა კიდევ ერთხელ წარმოაჩინა პოლიტიკური რეჟიმის გახრწნის მთელი სიღრმე. კრემლის ზედაფენაში კვლავ გაჩაღდა ბრძოლა ხელისუფლებისთვის. პოლიტბიუროს უხუცესები, რომლებიც თავის დროზე სტალინის მიერ იყვნენ დაწინაურებულები და ასაკით 70-ს გადასცილდნენ, კვლავ ხელისუფლებას ებღაუჭებოდნენ და ხელი შეუშალეს შედარებით ახალგაზრდა ლიდერის დაწინაურებას.

ცენტრალური კომიტეტის სამდივნო მხარს უჭერდა გენერალურ მდივნად ცენტრალური კომიტეტის მეორე მდივნის, მიხეილ გორბაჩოვის არჩევას, მაგრამ ამის წინააღმდეგი იყო პოლიტბიუროში მყოფი ბრეჟნევის გარემოცვის რამდენიმე გავლენიანი პირი, ნ. ტიხონოვით სათავეში. უსტინოვი და გრომიკოც მიიჩნევდნენ, რომ ჩერნენკოს გენერალური მდივნობის პირობებში ისინი „უფრო მშვიდად“ იქნებოდნენ. მიუხედავად გენერალურ მდივნად ჩერნენკოს არჩევისა, სამდივნოს ფაქტობრივ ლიდერად დარჩა გორბაჩოვი, რომელიც ჩერნენკოს არყოფნის შემთხვევაში წარმართავდა პოლიტბიუროს სხდომას. ჩერნენკო, როდესაც ცენტრალური კომიტეტის გენერალურ მდივნად და უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარედ აირჩიეს, 73 წლის იყო.

9.3. ჩერნენკოს მმართველობა და გერონტოკრატიის კრახი

ჩერნენკოს ხელისუფლებაში მოსვლა მაშინვე აღინიშნა ანდროპოვის პოლიტიკაზე უარის თქმით. დისციპლინისთვის მიმდინარე ბრძოლა შეჩერდა, კორუფციაში მამხილებელი ძაფები მმართველობის საშუალო რგოლის დონეზე შეჩერდა. პარტიული და სახელმწიფო ელიტის წარმომადგენლები კვლავ „ეჭვმიუტანლები“ იყვნენ.

მთავარი სადისკუსიო საგანი გახდა სკკპ-ის ახალი პროგრამის შემუშავება და დისკუსია „საზოგადოების განვითარების სტადიების“ შესახებ. ქვეყნის მიერ მიღწეულ ეტაპს „განვითარებულის“ მაგივრად „განვითარებადი“ სოციალიზმი უწოდეს. ჩერნენკო თვლიდა, რომ ამით პოლიტბიუროს „უხუცესები“ საშინაო სფეროში არ მალავდნენ ნოსტალგიას სტალინის დროზე და ლანძღავდნენ ხრუშჩოვს სტალინის კრიტიკისთვის. პოლიტბიურომ ერთსულოვნად დაუჭირა მხარი მოლოტოვის პარტიაში აღდგენას. უსტინოვი მოითხოვდა, პარტიაში მალენკოვი და კაგანოვიჩიც აღედგინათ. უსტინოვის თქმით, „არცერთ მტერს არ მოუტანია იმდენი უბედურება, რამდენიც ხრუშჩოვმა მოიტანა ჩვენი პარტიისა და სახელმწიფოს წარსულის მიმართ თავისი პოლიტიკით და ასევე სტალინის მიმართ“. მაგრამ ვ. ჩებრიკოვმა შეახსენა პოლიტბიუროს წევრებს დასახვრეტთა სიებზე არსებული ამ ადამიანების ხელმოწერების შესახებ და აღნიშნა, რომ მიიღებდნენ უამრავ საპროტესტო წერილს.

თავდაცვის მინისტრი უსტინოვი მონოპოლიური ავტორიტეტი აღმოჩნდა უსაფრთხოების საკითხებში და კვლავ მიიჩნევდა, რომ აშშ-სა და დასავლეთის ქვეყნების მიმართ „მტკიცე“ პოლიტიკა უნდა გატარებულიყო, მაგრამ მანვე გადააყენა გენერალური შტაბის ხელმძღვანელი მარშალი ნ. ოგარკოვი, მის მიერ გაკეთებული განცხადების გამო. ოგარკოვმა განაცხადა, რომ სამხედრო ხარჯების მკვეთრი ზრდისა და მოდერნიზაციის გარეშე საბჭოთა კავშირი ვერ შეძლებს აშშ-თან სამხედრო პარიტეტის შენარჩუნებას. პოლიტბიუროს მოხუცები ფიქრობდნენ სპეციალური „თავდაცვის ფონდის“ შექმნას და სამუშაო კვირის გახანგრძლივებას, მაგრამ ისიც ესმოდათ, რომ საზოგადოებას 1950-იანი წლების დასაწყისში ვერ დააბრუნებდნენ.

ჩერნენკოს მმართველობა შეიძლება შევაფასოთ როგორც „გვიანი ბრეჟნევიზმის“ ხანმოკლე „რენესანსი“. ეს ყველაფერი დიდხანს არ გაგრძელებულა. 1984 წლის 20 დეკემბერს უსტინოვი გარდაიცვალა. 1985 წლის 10 მარტს გარდაიცვალა ჩერნენკო. ამით დამთავრდა გერონტოკრატიის მმართველობა საბჭოთა კავშირში. მოხუცი ლიდერები ზედიზედ იხოცებოდნენ და უაღრესად დასცეს საბჭოთა კავშირის პრესტიჟი, უფრო მეტად, ვიდრე ეს იყო ხრუშჩოვის მმართველობის ბოლო პერიოდში.

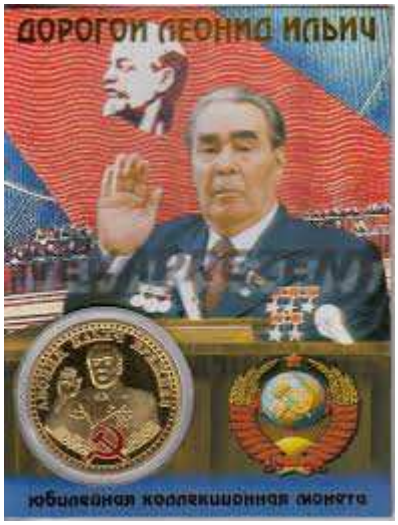

XV თავი

გორბაჩოვის გარდაქმნა და საბჭოთა კავშირის დაშლა 1985–1991

შესავალი

1985 წლის 11 მარტს მსოფლიომ გაიგო სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის გენერალური მდივნის, კონსტანტინე ჩერნენკოს გარდაცვალების შესახებ. იმავე დღეს შედგა ცენტრალური კომიტეტის რიგგარეშე პლენუმი, რომელმაც გენერალურ მდივნად აირჩია პოლიტბიუროს ყველაზე ახალგაზრდა წევრი, 54 წლის მიხეილ გორბაჩოვი.

მიხეილ გორბაჩოვის მმართველობის პერიოდი (1985 წლის მარტიდან – 1991 წლის დეკემბრის ბოლომდე) ისტორიაში შევიდა „გარდაქმნის“ („პერესტროიკის“) სახელწოდებით. ამ შედარებით ხანმოკლე პერიოდში ოთხი ეტაპი გამოიყოფა, რომლებიც თვისებრივად განსხვავდებიან ერთმანეთისგან. ამ პერიოდიზაციას საფუძვლად უდევს საზოგადოების რეფორმირების გზების შესახებ წარმოდგენები და თანაფარდობა პოლიტიკური ძალებისა, რომლებიც მზად იყვნენ, დაეცვათ თავიანთი პოზიციები.[1]

ეტაპი	დახასიათება
პირველი ეტაპი 1985 წლის აპრილი – 1986	მიმდინარეობდა ლოზუნგით – „საბჭოთა საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დაჩქარება“. საბჭოთა საზოგადოების რეფორმირება ხორციელდებოდა ძველი, უპირატესად ადმინისტრაციული, მიდგომებით. ამ დროს უწოდებდნენ „ავტორიტარულ გარდაქმნას“.
მეორე ეტაპი 1987 წელი – 1990 წლის გაზაფხული	დაიწყო პოლიტიკური, იდეოლოგიური, ეკონომიკური ურთიერთობების სისტემის შეცვლა. მთავარ ბერკეტად, რომლის მეშვეობითაც ივარაუდებოდა საზოგადოების შეცვლა, განიხილებოდა დემოკრატიზაცია და პოლიტიკური სისტემის რეფორმა, მაგრამ ამ ეტაპზე მკვეთრად გაუარესდა სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა და გამწვავდა ერთაშორისი ურთიერთობები.
მესამე ეტაპი 1990 წლის ზაფხული – 1991 წლის აგვისტო	უკავშირდება რესპუბლიკების სუვერენიზაციას და საზოგადოებრივი ცხოვრების ქაოტიზაციას. 1990 წლის შუა ხანებისათვის შეიქმნა თანმიმდევრული საბაზრო რეფორმების პროგრამები, მაგრამ მათი რეალიზება უკვე შეუძლებელი იყო იმის გამო, რომ დაიწყო ბრძოლა, ერთი მხრივ, საბჭოთა კავშირის ხელისუფლების ორგანოებსა და, მეორე მხრივ, მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის (რესპუბლიკები იბრძოდნენ „სუვერენიტეტისთვის“, რაც ესმოდათ როგორც რესპუბლიკების უფრო მეტი დამოუკიდებლობა საბჭოთა კავშირის ფარგლებში). დაპირისპირება „საკავშირო“, ანუ რუსულ და რესპუბლიკურ პოლიტიკურ ელიტებს შორის შეუძლებელს ხდიდა მიმ-

[1] История России. XX – до начала XXI века, Под ред. Л.В.Милова, М., 2007, 760-761.

	დინარე პროცესების მართვას. 1991 წლის გაზაფხული – ზაფხული იყო ხელისუფლების უმწვავესი კრიზისის პერიოდი, რომელიც დამთავრდა 1991 წლის 19–21 აგვისტოს გადატრიალების მცდელობით.
მეოთხე ეტაპი 1991 წლის აგვისტოს ბოლო – 1991 წლის დეკემბრის ბოლო	მიმდინარეობდა საბჭოთა კავშირის სახელმწიფო-პოლიტიკური სტრუქტურების დემონტაჟი (გარდაქმნა და ლიკვიდაცია).

1. გარდაქმნის მცდელობა სისტემის ფარგლებში

1.1. ვინ იყო მიხეილ გორბაჩოვი

უნივერსიტეტამდე მამასთან ერთად მუშაობდა კომბაინერად მშობლიურ სოფელში.

გორბაჩოვი 1950–1955 წლებში სწავლობდა მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტზე, სადაც ფაკულტეტის კომკავშირის მდივანიც იყო.

გორბაჩოვმა კარიერა მშობლიურ სტავროპოლის მხარეში გაიკეთა. ის ჯერ იყო სტავროპოლის მხარის კომკავშირის პირველი მდივანი, ხოლო 1970 წლიდან სკკპ-ის სტავროპოლის სამხარეო კომიტეტის პირველი მდივანი. 1977 წლის ნოემბრიდან გორბაჩოვი უკვე მოსკოვშია – ის გახდა სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის მდივანი და კურირებდა მისთვის კარგად ნაცნობ სოფლის მეურნეობას.

1.2. რა მემკვიდრეობა ერგო გორბაჩოვს

გორბაჩოვი არა მხოლოდ საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელი გახდა, ის იყო ლიდერიც „სოციალიზმის მსოფლიო ბანაკისა“, რომელიც მსოფლიოს 30 ქვეყანას აერთიანებდა. მას ეკავა ხმელეთის 31% და იქ ცხოვრობდა დედამიწის მოსახლეობის 34%. მაგრამ ამ ბანაკის შემდგომი გაფართოება ჩაეფლო მრავალრიცხოვან ომებში, რომლებიც მიმდინარეობდა ანგოლაში, მოზამბიკში, ეთიოპიაში, ნიკარაგუასა და სალვადორში და, რაც მთავარია, ავღანეთში. 1983 წლის 18 ოქტომბერს აშშ-მა საზღვაო ქვეითი ჯარი გადასხა გრენადაში და იქ კომუნისტური პლაცდარმი

მოსპო. მარქსიზმის დოქტრინის საწინააღმდეგოდ „სოციალიზმის ძლევამოსილი მსვლელობა მსოფლიოში“ შეუქცევადი არ იყო. „მსოფლიო სოციალისტური რესპუბლიკის“ ლენინური მირაჟი იფანტებოდა.

ახალი გენერალური მდივნის ხელში იყო უდიდესი სამხედრო ძალა – საბჭოთა არმიას ჰქონდა 62 ათასი ტანკი, 2354 სტრატეგიული ბირთვული რაკეტა (აშშ-სა და მის მოკავშირეებს 1803 ასეთი რაკეტა ჰქონდათ), 228 ატომური წყალქვეშა ნავი (უფრო მეტი, ვიდრე მსოფლიოს დანარჩენ ქვეყნებს ერთად). საბჭოთა კავშირის ხელთ არსებული ბირთვული მუხტები 1,5 მილიონჯერ მეტი იყო ხიროსიმაში ჩამოგდებულ ბომბის სიმძლავრეზე.[1] თუმცა ამ ძალის საწინააღმდეგოდ აშშ-ში რეიგანმა დაიწყო „ვარსკვლავური ომების“ შესაძლებლობების შესწავლა – ეს იყო რაკეტსაწინააღმდეგო თავდაცვა კოსმოსური ბაზირების ელემენტებით. მისი შექმნა მთლიანობაში საეჭვო იყო, მაგრამ ფსიქოლოგიური ეფექტი მოიტანა – გვარიანად შეაშფოთა საბჭოთა ხელმძღვანელობა.

გორბაჩოვს მემკვიდრეობით ერგო ეკონომიკა, რომელიც აგებული იყო ერთიანი სამხედრო-სამრეწველო საწარმოს სახით, მაგრამ ეკონომიკისადმი მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული მიდგომა, გარკვეულწილად, ქმედითი იყო ინდუსტრიალიზაციის ადრინდელ ეტაპებზე, თუმცა უკვე აღარ გამოადგებოდა რთულ და განვითარებულ ეკონომიკას. მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული ეკონომიკა არ იძლეოდა სტიმულებს არც ტექნიკური პროგრესისთვის, არც შრომითი და მატერიალური რესურსების დასაზოგავად და არც ადამიანების მოთხოვნილებებს აკმაყოფილებდა. 1970-იანი წლების შუა ხანებიდან განვითარების ტემპი მცირდებოდა, ხოლო კაპიტალის უდიდეს დაბანდებას, განსაკუთრებით სოფლის მეურნეობაში, შედეგი არ მოჰქონდა.

ეკონომიკის ამ სისტემურ პრობლემებს მალე კონიუნქტურული პრობლემებიც დაემატა. მსოფლიო ბაზარზე ნავთობის ფასების მკვეთრ ვარდნას მოჰყვა ნავთობის ექსპორტიდან შემოსავლების შემცირება. სწორედ ამ ფულით ხდებოდა მოწყობილობების, ხორბლის, მასობრივი მოხმარების საქონლის შეძენა და „საბჭოთა ხალხის კეთილდღეობის“ უზრუნველყოფა. ხალხის ორგანიზებული და აქტიური უკმაყოფილებისა კი ყველაზე მეტად ეშინოდა კომუნისტურ რეჟიმს, განსაკუთრებით პოლონეთის ამბების შემდეგ.

ახალ გენერალურ მდივანს მემკვიდრეობით ერგო 70-წლიანი ტოტალიტარული ბატონობის შედეგად დანგრეული და ზნეობრივად დეგრადირებული საზოგადოება. სტალინური ტერორის არარსებობის პირობებში შეუზღუდავი ხელისუფლება მექრთამეობისა და კლანურობის პირობებში აღმოჩნდა. კომუნისტური ფრაზეოლოგია დიდი ხანია, გადაქცეული იყო პირობითობად. საზოგადოების ფართო ფენებში გაბატონებული იყო აპათია, უპასუხისმგებლობა და პასიურობა. ყველა ცდილობდა, საკუთარი თავისთვის მიეხედა და სოციალისტური სახელმწიფოსთვის მოეპარა ის, რაც „ცუდად იდო“. უკვე აღარ ჭრიდა კომუნისტური ლოზუნგები და მათ სიცრუედ მიიჩნევდა.

1.3. გარდაქმნის დასაწყისი: საკადრო ცვლილებები

გორბაჩოვი სასწრაფოდ შეუდგა საკადრო ცვლილებებს. პოსტებიდან მოხსნეს ცვლილებების ღია მოწინააღმდეგეები და გორბაჩოვის მტრები: ჰ. ალიევი, ვ. გრიშინი, დ. კუნაევი, გ. რომა-

[1] История России XX век. Том Ш (1953–2008), Под ред. А.Б.Зубова, М., 2017, 281.

ნოვი, ვ.შჩერბიცკი. მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე, ტიხონოვის ნაცვლად, გახდა ნიკოლაი რიჟკოვი.

ანდრეი გრომიკო, რომელმაც წამოაყენა გორბაჩოვის კანდიდატურა გენერალური მდივნის პოსტზე, თავისით გადადგა საგარეო საქმეთა მინისტრის პოსტიდან და გადავიდა უფრო „მშვიდ“ პოსტზე – გახდა უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარე.

სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის პროპაგანდის განყოფილების ხელმძღვანელად დაინიშნა ალექსანდრე იაკოვლევი, რომელსაც გორბაჩოვი კარგად იცნობდა და რომელიც შემდეგ გარდაქმნის მთავარი იდეოლოგი გახდა.

სკკპ-ის მოსკოვის საქალაქო კომიტეტის მდივნად დაინიშნა ბორის ელცინი, რომელიც მანამდე სვერდლოვსკის საოლქო კომიტეტს ედგა სათავეში. ელცინმა ერთი წლის განმავლობაში შეცვალა მოსკოვის თითქმის მთელი პარტიული ხელმძღვანელობა. ელცინი შემდეგ გორბაჩოვის მთავარი მოწინააღმდეგე გახდა.

თავად გორბაჩოვმა თავისი მმართველობის პირველი წელიწად-ნახევრის განმავლობაში შეცვალა პოლიტბიუროს წევრების 70%, საოლქო კომიტეტების მდივნების 60%, ცენტრალური კომიტეტის წევრების 40%.[1]

1.4. გარდაქმნის მცდელობა ადმინისტრაციული მეთოდებით

გორბაჩოვსა და მის თანამოაზრეებს ესმოდათ, რომ „განვითარებულმა სოციალიზმმა“ ქვეყანა ჩიხში შეიყვანა, მაგრამ როგორ უნდა დაეღწიათ მისთვის თავი, ნათელი არ იყო. გორბაჩოვს, ისევე როგორც მის თანამოაზრეებს, მხოლოდ კომუნისტური ადმინისტრირების გამოცდილება ჰქონდათ, თავად გორბაჩოვს კი სჯეროდა, რომ კომუნისტური ტიპის სოციალიზმი უკეთესი იყო ყველა სხვა სახის საზოგადოებაზე. ამიტომ გამოსავალიც „სოციალიზმის სრულყოფის“ ფარგლებში ესახებოდათ.

ხელისუფლებაში მოსვლიდან ერთი თვის შემდეგ, 1985 წლის აპრილში გორბაჩოვმა ჩაატარა სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმი და ამოცანად დაისახა ტექნიკური და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დაჩქარება. ამ ამოცანის გადაწყვეტა ცადეს ჩვეული გზით, ისე, რომ არ გამოდიოდნენ სისტემის ფარგლებიდან. უნდა დაჩქარებით განვითარებულიყო მანქანათმშენებლობა, ანუ მძიმე მრეწველობა. ამისათვის გამოიყო უზარმაზარი თანხა – 200 მილიარდი რუბლი და დასავლეთში ყიდულობდნენ მოწყობილობებს, ლამის მთელ ქარხნებს, ამასთან, არ იცვლებოდა არც წარმოების ორგანიზაცია და არც სტიმულების სისტემა.

ახალი მშენებლობიდან აქცენტი გადაიტანეს დაუსრულებელი მშენებლობების დამთავრებაზე. მანქანათმშენებლობაში 1990-იანი წლების დასაწყისში უნდა მიეღწიათ მსოფლიო დონისათვის. მანამდე არცერთ პარტიულ დოკუმენტში და არც განცხადებაში არ ყოფილა დასახელებული, რომ „ამერიკისთვის უნდა გაესწროთ“ ხუთი წლის განმავლობაში. საბჭოთა ეკონომიკას ამის გაკეთება არ შეეძლო და არც გამოუღია არსებითი ეფექტი, მიუხედავად უზარმაზარი თანხების დახარჯვისა.

[1] История России XX век, Том Ш (1953–2008), Под ред. А.Б.Зубова, М., 2017, 281.

1.5. რეფორმების ტერმინოლოგია: „გარდაქმნა“ , „დაჩქარება“ და „საჯაროობა“

1985 წლის აპრილის პლენუმზე გორბაჩოვმა აღიარა სერიოზული ეკონომიკური პრობლემების არსებობა, რომლებიც ბრეჟნევის მმართველობის პერიოდში დამკვიდრდა. მალე ბრეჟნევის მმართველობის პერიოდს გორბაჩოვმა „უძრაობის ხანა“ უწოდა, მაგრამ, ამავე დროს, ხაზი გაუსვა, რომ საბჭოური სოციალიზმის საფუძვლები ხალასია და ეჭვის შეტანა არ შეიძლება. გორბაჩოვის თქმით, პრობლემა ის ქმნიდა, რომ „სოციალიზმის პოტენციური შესაძლებლობები არასაკმარისად იყო გამოყენებული“.

ამოცანად იქნა დასახული „მეტი სოციალიზმის“ შექმნა, მისი განვითარების დაჩქარება. „გარდაქმნა“ და „დაჩქარება“ – ეს სიტყვები საკვანძო გახდა გორბაჩოვის მიერ არჩეულ რეფორმატორულ სტრატეგიაში.

1986 წლიდან კიდევ ერთი საკვანძო სიტყვა გახდა „საჯაროობა“ – ეს ნიშნავდა იმ ნაკლოვანებების გამოვლენას, რაც ხელს უშლიდა გარდაქმნასა და დაჩქარებას.

1.6. გორბაჩოვის ადმინისტრაციული მეთოდების პრაქტიკული უშედეგობა

გორბაჩოვის მიერ თავისი მმართველობის პირველ ხანებში განხორციელებული ზომები თავისებური შეხამება იყო ხრუშჩოვის 1960-იანი წლების ვოლუნტარისტულ ნაბიჯებთან და კიდევ უფრო მეტად ანდროპოვის „წესრიგის დამყარებისკენ“ მიმართულ ნაბიჯებთან.

ვოლუნტარისტული იყო, მაგალითად, სასკოლო რეფორმა, რომლის ერთ-ერთ ამოცანად იყო დასახული მოსწავლეთა საყოველთაო კომპიუტერული სწავლება. იგულისხმებოდა, რომ სკოლადამთავრებულები დასავლეთში არსებულ „ცისფერ საყელოებს“ – მაღალკვალიფიციურ მუშებს გაუტოლდებოდნენ და მტკიცე საკადრო ბაზას შექმნიდნენ სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესისთვის. მაგრამ მხედველობიდან გამორჩათ ის, რომ საბჭოთა ეკონომიკას არ შეეძლო ამისათვის საჭირო კომპიუტერების მცირე ნაწილის წარმოებაც კი. ილუზიური აღმოჩნდა კომპიუტერების დანერგვის მცდელობა მმართველობით პროცესში.

ანდროპოვის სტილში იყო კანონი სახელმწიფო მიღების შესახებ, რომლის მიხედვითაც სამრეწველო საწარმოებში იქმნებოდა სპეციალური კომისიები პროდუქციის ხარისხის კონტროლისათვის. რეფორმამ გაზარდა ადმინისტრაციული აპარატი, მაგრამ პოზიტიური პრაქტიკული შედეგები არ მოუტანია.

მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული ზომებიდან ყველაზე ცნობილი გახდა ცენტრალური კომიტეტის დადგენილება ლოთობასა და ალკოჰოლიზმთან ბრძოლის შესახებ.

პრობლემა მართლაც მეტად მწვავე იყო. 1980-იანი წლების დასაწყისში რუსეთში ალკოჰოლიკი იყო ყოველი მე-3 მამაკაცი და ყოველი მე-8 ქალი. ლოთობა ჩვეულებრივი რამ იყო ახალგაზრდობაში, უფროსკლასელების ჩათვლით. თავად გორბაჩოვი ალკოჰოლს არ იღებდა. მასთან ბრძოლა კი მხოლოდ პარტიული მეთოდებით შეეძლო – აკრძალვით.

ანტიალკოჰოლური კამპანია ენერგიულად წარიმართა. უკვე 1986 წლის ბოლოს ალკოჰოლის წარმოება განახევრდა. ლოთობდნენ ძირითადად არყით, მაგრამ გაჩეხეს ვენახები ყირიმში, მოლდოვასა და სამხრეთ კავკასიაში. თუმცა ამ რეფორმამაც მოულოდნელი შედეგები მოიტანა. ალკოჰოლის მოხმარება არ შემცირებულა, მაგრამ სახელმწიფო პროდუქციის ნაცვლად იყენებდნენ თვითნაკეთ სასმელს. მაღაზიებში დაიწყო შაქრის ქრონიკული დეფიციტი – სწორედ შაქრი-

დან ხდიდნენ ძირითადად არაყს. მძიმე დარტყმა მიადგა სახელმწიფო ხაზინას: ანტიალკოჰოლური კამპანიის დროს საბიუჯეტო შემოსავლები ალკოჰოლის გაყიდვიდან 37 მილიარდი რუბლით შემცირდა სამი წლის განმავლობაში და პირველად საბჭოთა სახელმწიფოს ისტორიაში მწვავე საბიუჯეტო დეფიციტი მოჰყვა.

1.7. სკკპ-ის XXVII ყრილობის არარეალისტური დაპირებები

გორბაჩოვის მმართველობის პირველი ეტაპის „სტრატეგიული გათვლების" მწვერვალი იყო 1986 წლის მარტში გამართული სკკპ-ის XXVII ყრილობა. ყრილობაზე გამოაცხადეს, რომ 2000 წლისათვის გაორკეცდებოდა საბჭოთა კავშირის ეკონომიკური პოტენციალი, იმავე ვადაში 2,5-ჯერ უნდა გაზრდილიყო შრომისნაყოფიერება და ყოველ საბჭოთა ოჯახს ცალკე ბინა უნდა ჰქონოდა.

ყრილობაზე გორბაჩოვმა განაცხადა, რომ სტალინმა გაანადგურა ლენინური გვარდია და დაამახინჯა ლენინის იდეები, ამიტომ საჭიროა კომუნიზმის სათავეებთან დაბრუნება. მან მოუწოდა „ადამიანური ფაქტორის გააქტიურებისაკენ" და კვლავ აეთვისებინათ ნეპ-ის გამოცდილება. „ნეპის აღორძინებას" – სოციალიზმისა და ბაზრის შეთავსებას გორბაჩოვს ურჩევდა აკადემიკოსი აბალკინი, რომელიც მისი მთავარი ეკონომიკური მრჩეველი იყო. ყრილობამ მოიწონა ასევე კანონი შრომითი კოლექტივების შესახებ. დირექტორი უნდა აერჩია საწარმოს საბჭოს, თავად საწარმოები კი სამეურნეო ანგარიშზე უნდა გადასულიყვნენ.

XXVII ყრილობამ უტოპიზმისთვის გააკრიტიკა ხრუშჩოვის მიერ მიღებული პარტიის პროგრამა (ამ პროგრამის მიხედვით, 1980 წლისათვის საბჭოთა კავშირში კომუნიზმი უნდა აშენებულიყო), მაგრამ თავად ამ ყრილობის გადაწყვეტილებებიც იმავე სულისკვეთებისა იყო. ყრილობის შედეგებს გაზეთმა „პრავდამ" მიუძღვნა სტატია: „ჩვენი მიზანია კომუნიზმი!"

1.8. ჩერნობილის კატასტროფა

ცხოვრება რეფორმისტული ჩანაფიქრების საწინააღმდეგოდ ვითარდებოდა და მეტყველებდა იმაზე, რომ ამოწურული იყო კომუნისტური სახელმწიფო-მობილიზაციური მოდერნიზაციის შესაძლებლობები. საბჭოთა სოციალიზმის კრიზისი კი არ სუსტდებოდა, არამედ ძლიერდებოდა. მისი თვალსაჩინო და ტრაგიკული გამოვლინება იყო კატასტროფა ჩერნობილის ატომურ ელექტროსადგურზე.

1986 წლის 25-26 აპრილის ღამით ჩერნობილის ატომური ელექტროსადგურის მე-4 ბლოკზე (ყველაზე ახალზე, რომელიც 1984 წელს ჩადგა მწყობრში) მოხდა დიდი ბირთვული ავარია, რომელიც რადიაციის გამოფრქვევით უტოლდებოდა 1945 წელს ხიროსიმასა და ნაგასაკში ჩამოგდებულ 500 ატომურ ბომბს. ატმოსფეროში გამოიფრქვა დაახლოებით 190 ტონა რადიოაქტიური ნივთიერება და 8 ტონა რადიოაქტიური საწვავი. ხანძარი სადგურზე თითქმის ორ კვირას გრძელდებოდა. ხანძარს ებრძოდნენ სამხედროებისა და მთელ კავშირში მობილიზებული „ლიკვიდატორების" მეშვეობით. რადიაციული დასხივება მიიღო დაახლოებით 7-მა მილიონმა ადამიანმა. ათასობით ადამიანმა მიიღო სიცოცხლისთვის საშიში დოზა.

თავიდან ცადეს კატასტროფის დამალვა. კიევში 1 მაისის დემონსტრაცია ჩატარდა რადიოაქტიური წვიმის ქვეშ, ისე, რომ ადამიანებმა ამის შესახებ არ იცოდნენ. პარტიული ჩინოვნიკები

თავიანთ ოჯახებს სასწრაფოდ აგზავნიდნენ შორს, უსაფრთხო ზონებში, ხალხს და მსოფლიოს კი უმტკიცებდნენ, რომ განსაკუთრებული არაფერი მომხდარა.

თუმცა კატასტროფის დამალვა შეუძლებელი იყო. რადიოაქტიურობის მკვეთრი ზრდის შესახებ პირველად შვედეთმა განაცხადა. ამ ქვეყანაში კატასტროფის ლიკვიდაციაში 84,5 ათასი ადამიანი ჩართეს. მათი ნახევარი დასხივების შედეგად XXI საუკუნის დასაწყისისთვის ან გარდაცვლილი იყო, ანდა ინვალიდი გახდა.

3 ივლისს პოლიტბიუროს სხდომაზე გორბაჩოვმა განაცხადა, რომ საჭირო იყო სრული ინფორმაცია მომხდარის შესახებ. პირველად 70 წლის განმავლობაში მოიხსნა აკრძალვა და აღარ იმალებოდა საბჭოთა კავშირში მომხდარი კატასტროფები და სტიქიური უბედურებები, ასევე მექრთამეობა, ქურდობა, ნარკომანია, შიდსი და ა.შ. საბჭოთა პრესის სახე სწრაფად იცვლებოდა.

2. ახალი პოლიტიკური აზროვნება საგარეო პოლიტიკაში

2.1. ახალი საგარეო პოლიტიკური კურსის დასაბუთება

ხელისუფლებაში მოსვლისთანავე მიხეილ გორბაჩოვი, შიდაპოლიტიკური გარდაქმნის ზომების შემუშავებასთან ერთად, შეუდგა ახალი საგარეოპოლიტიკური კურსის დასაბუთებას. საქმე ეხებოდა საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკის ადრინდელი იდეოლოგიური საფუძვლების რევიზიას. მისი არსი არაკომუნისტურ ქვეყნებთან სრულმასშტაბიანი მშვიდობიანი თანაარსებობის დამყარება იყო, ცივი ომის გაყინვა და დამთავრების მიღწევაც კი. გორბაჩოვს ესმოდა, რომ მასშტაბური შიდაპოლიტიკური გარდაქმნები განუხორციელებელი იყო უდიდესი სახსრების გამოთავისუფლების გარეშე, რაც სამხედრო სფეროში იხარჯებოდა. საბჭოთა კავშირში „მეტი სოციალიზმის“ შექმნა შეუძლებელი იყო გამალებული შეიარაღების შეწყვეტის გარეშე, მით უმეტეს, რომ ნავთობზე ფასების შემცირებამ საბჭოთა კავშირის სავალუტო შემოსავლები 2/3-ით შეამცირა.

საბჭოთა კავშირმა გორბაჩოვამდე 20 წლის განმავლობაში სამხედრო მიზნებისთვის დახარჯა 700 მილიარდი რუბლი, ომი ავღანეთში 60 მილიარდი დაუჯდა, ხოლო სოციალისტური ქვეყნების მხარდაჭერას წელიწადში 50 მილიარდი რუბლი სჭირდებოდა.

გორბაჩოვის საგარეო-პოლიტიკური ჩანაფიქრის სერიოზულობაზე მეტყველებდა რადიკალური საკადრო ცვლილებები. საგარეო საქმეთა მინისტრი ანდრეი გრომიკო, რომლის მეტსახელი დასავლეთში იყო „მისტერ არა“, შეიცვალა პრაგმატულად მოაზროვნე ედუარდ შევარდნაძით. ახალი საგარეო პოლიტიკური კურსის იდეოლოგიური დასაბუთება კი დაევალა ალექსანდრე იაკოვლევს.

გორბაჩოვის საგარეო პოლიტიკა უაღრესად თანმიმდევრული იყო და მას დიდი პოპულარობა მოუტანა მსოფლიოში, განსაკუთრებით დასავლეთის ქვეყნებში. ბოლშევიკი ლიდერებიდან გორბაჩოვი პირველი იყო, რომელმაც არა მხოლოდ სიტყვით, არამედ საქმითაც უარი თქვა მსოფლიო სოციალისტური სახელმწიფოს ფუნდამენტურ კომუნისტურ პრინციპზე, საგარეო პოლიტიკაში აგრესიულ ლენინურ-სტალინურ მემკვიდრეობაზე.

ხელისუფლებაში მოსვლისთანავე გორბაჩოვმა ცალმხრივი მორატორიუმი გამოაცხადა მინისქვეშა ბირთვულ აფეთქებაზე (შენარჩუნდა 1986 წლის ბოლომდე), ხოლო 1986 წლის 15 იან-

ვარს ინიციატივით გამოვიდა, 2000 წლისათვის მთელ მსოფლიოში მოესპოთ ბირთვული შეიარაღება.

1985 წლის ნოემბერში რეიგანთან პირველი შეხვედრის დროს გორბაჩოვმა მზადყოფნა გამოთქვა, წასულიყო შეთანხმებებსა და რადიკალურ დათმობებზე. მას კარგად ესმოდა, რომ გამალებული შეიარაღების გაგრძელება დაანგრევდა საბჭოთა კავშირის ეკონომიკას.

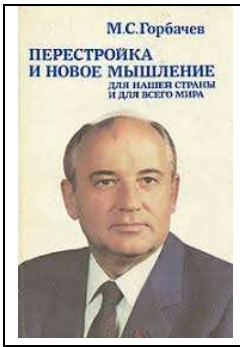

XXVII პარტიული ყრილობის დოკუმენტებში გამოჩნდა ტერმინი „ახალი აზროვნება“. ის, პირველ რიგში, გამოიყენებოდა საგარეო პოლიტიკასთან დაკავშირებით და გულისხმობდა სტალინის დროიდან მომდინარე ცივ ომში დაპირისპირების იდეოლოგიურ მემკვიდრეობას. ხრუშჩოვის „მშვიდობიანი თანაარსებობის“ თეზისის გაღრმავებისას გორბაჩოვი აღნიშნავდა, რომ ბირთვულ ეპოქაში უსაფრთხოება განუყოფელია და მთლიანად უარყოფდა სტალინ-ჟდანოვის თეზისს „ორი ბანაკის“ დაპირისპირების შესახებ.

ახალი პოლიტიკური აზროვნების იდეები გორბაჩოვამდეც არსებობდა. კაცობრიობისთვის ბირთვული იარაღის კატასტროფული შედეგების შესახებ 1950-იანი წლების შუა ხანებში განაცხადეს ალბერტ აინშტაინმა და ბერტრან რასელმა. 1957 წელს საერთაშორისო კონფერენცია მოიწვიეს რასელ-აინშტაინის მანიფესტის განსახილველად. ამით დაიწყო მეცნიერთა პაგოუშის მოძრაობა. მისი ძირითადი მიზანი იყო ბირთვული ომის თავიდან აცილება და გამალებული შეიარაღების შეჩერება. გორბაჩოვმა ეს იდეები ისესხა, განავითარა და დაასაბუთა, ამასთან, საფუძვლად დაუდო საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკას. ამიტომ ბევრისთვის „ახალი პოლიტიკური აზროვნების“ ავტორად სწორედ გორბაჩოვი წარმოდგებოდა.

ტერმინმა – „ახალი აზროვნება“ – გააღიზიანა ბევრი კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობაში, მაგრამ გორბაჩოვს ღია ოპოზიციაში არავინ ჩასდგომია. ტერმინს მაინც აღიქვამდნენ „მშვიდობიანი თანაარსებობის“ პროპაგანდისტულ რიტორიკად და არავინ ფიქრობდა, რომ „ახალი აზროვნების“ დროშით მოხდებოდა კომუნისტური იდეოლოგიის დემონტაჟი საბჭოთა კავშირში.

1987 წლის 17 სექტემბერს გორბაჩოვმა გაზეთ „პრავდაში“ მოათავსა თეორიული სტატია, რომელშიც ასაბუთებდა თავის პრაქტიკულ მოქმედებას: საგარეო პოლიტიკაში „კლასობრივ ინტერესებზე“ უარის თქმა, „ზოგადსაკაცობრიო ღირებულებების“ პირველობა, „ახალი აზროვნებისკენ“ მოწოდება. გორბაჩოვი მოუწოდებდა, შეეგნოთ მსოფლიოს ერთიანობა, ყველა ქვეყნისა და ხალხის ურთიერთკავშირი. ასეთი სიტყვები არასოდეს წარმოთქმულა კომუნისტი მმართველების მხრიდან.

1987 წელს გამოვიდა გორბაჩოვის წიგნი „გარდაქმნა და ახალი აზროვნება ჩვენი ქვეყნისა და მთელი მსოფლიოსათვის“. გორბაჩოვი ახალ აზროვნებას სთავაზობდა მთელ მსოფლიოს. ამ წიგნის გამოსვლის შემდეგ დამკვიდრდა ცნება „ახალი პოლიტიკური აზროვნება“.

ახალი პოლიტიკური აზროვნების საფუძველზე მოხდა საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკის იდეოლოგიური საფუძვლების რევიზია, მას საფუძვლად უკვე ედებოდა ორი დებულება:

1. ზოგადსაკაცობრიო ფასეულობების პრიორიტეტები კლასობრივზე. კლასობრივ კონფრონტაციას, რაც მთავარი იყო მარქსიზმში, გაუჩნდა ობიექტური საზღვარი – ყველაფრის მოსპობა. საგარეო პოლიტიკას საფუძვლად უნდა დასდებოდა „ზოგადსაკაცობრიო მორალურ-ეთიკური ნორმები“.

2. საგარეო პოლიტიკის დეიდეოლოგიზაცია. თუმცა, როგორც დღეს აღნიშნავენ, საგარეო პოლიტიკის დეიდეოლოგიზაცია შეუძლებელია. გორბაჩოვი ახალი პოლიტიკური აზროვნებით საგარეო პოლიტიკისთვის ახალი იდეოლოგიური საფუძვლის შექმნას ცდილობდა.

გორბაჩოვი ზოგადსაკაცობრიო ინტერესების კლასობრივზე პრიორიტეტის დასაბუთებისას ლენინით აპელირებდა. თუმცა ლენინი რევოლუციონერი იყო და მისთვის კლასობრივი ბრძოლა იყო მთავარი, ფიქრობდა არა ზოგადსაკაცობრიო ღირებულებებზე, არამედ მსოფლიო რევოლუციაზე. მას უარი არ უთქვამს კლასობრივ მიდგომაზე, გორბაჩოვმა კი კლასობრივი მიდგომა, უბრალოდ, უარყო.

„ახალმა აზროვნებამ" ხელი შეუწყო დასავლეთში ნდობის ზრდას საბჭოთა კავშირის ახალი ხელმძღვანელობისადმი. საბჭოთა კავშირისთვის ტრადიციული საგარეო პოლიტიკის პრიორიტეტების აგრესიულ-იდეოლოგიურ განსაზღვრას, რაც ემყარებოდა შეურიგებელი კლასობრივი ბრძოლის დოგმას, დაუპირისპირდა ზოგადსაკაცობრიო ღირებულებებისა და ინტერესების პრიმატი. ზოგადსაკაცობრიო ღირებულებებიდან უმთავრესად იქნა მიჩნეული (რაც სრულიად უცხო იყო კომუნისტური იდეოლოგიისათვის და მით უმეტეს პრაქტიკისათვის) თავად ადამიანის სიცოცხლე, თითოეული ადამიანისა და მთლიანად კაცობრიობის ბედნიერება. ამისთვის ქვეყნებმა და ხალხებმა უნდა დაძლიონ კლასობრივი, ეროვნული და სახელმწიფო უთანხმოებები, უნდა გაერთიანდნენ ისეთი გლობალური პრობლემების გადასაწყვეტად, როგორებიცაა: განიარაღება, გარემოს დაცვა, შიმშილის დაძლევა, სიღარიბის, ავადმყოფობისა და სხვა უბედურებებთან ბრძოლა.

ამერიკელების შეფასებით, მათ გარდაქმნა არ სჭირდებოდათ. საბჭოთა კავშირი გარდაქმნით მიდიოდა ლიბერალური ფასეულობებისაკენ, რაც დასავლეთში ისედაც იყო. საერთაშორისო არენაზე კი დასავლეთი საბჭოთა კავშირის შეკავებას ცდილობდა და სწორედ გორბაჩოვს უნდა გაეტარებინა სამშვიდობო პოლიტიკა. დღეს რუსეთში ხაზგასმით აღნიშნავენ: ახალი პოლიტიკური აზროვნება არ მიიღო დასავლეთმა, გორბაჩოვმა კი 1988–1991 წლებში იდეალისტური და უტოპიური პრინციპები დაუდო საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკას საფუძვლად.

ახალი პოლიტიკური აზროვნება პრაქტიკაში საბჭოთა კავშირის სტრატეგიულ უკანდახევას ნიშნავდა. ამერიკელი პოლიტიკოსებისთვის ეს იყო „კომუნიზმის უკანდახევა".

1988 წლის დეკემბერში გორბაჩოვი გამოვიდა გაეროს გენერალურ ასამბლეაზე და განაცხადა, რომ საერთაშორისო ურთიერთობებში ძალის გამოყენება არ შეიძლება გამართლებულ იქნეს არანაირი ინტერესებით. ამ განცხადებას განსაკუთრებული ყურადღებით შეხვდნენ აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში – ზოგს ისევ ეეჭვებოდა, რომ გორბაჩოვი არ გაჰყვებოდა მის მიერ დეკლარირებულ პრინციპებს, თუკი ვინმე მოინდომებდა კომუნისტური ბლოკიდან გასვლას.

ახალი პოლიტიკური აზროვნება ნიშნავდა:
1. მსოფლიოს ურთიერთკავშირისა და ერთიანობის აღიარებას, რაც გულისხმობდა, რომ საერთაშორისო პრობლემების ძალისმიერი გადაწყვეტა შეუძლებელი იყო, კონფლიქტები მშვიდობიანად უნდა გადაწყვეტილიყო; 2. ზოგადსაკაცობრიო ინტერესების უპირატესობას კლასობრივ და ეროვნულ ინტერესებზე გლობალური პრობლემების გადაწყვეტის დროს;

3. საერთაშორისო ურთიერთობების დეიდეოლოგიზაციას. მშვიდობიანი თანაარსებობა აღარ განიხილებოდა კლასობრივი ბრძოლის სპეციფიკურ ფორმად. იდეოლოგიური სხვაობა თანამშრომლობას არ უნდა აფერხებდეს;

4. ყოველ ერს უფლება აქვს, თავად გადაწყვიტოს საკუთარი ბედი. უარი ითქვა პროლეტარულ და სოციალისტურ ინტერნაციონალიზმზე;

5. „საერთოევროპული სახლის“ დებულებას.

2.2. „ახალი პოლიტიკური აზროვნება“ მოქმედებაში

„ახალი პოლიტიკური აზროვნების“ პრაქტიკულ რეალიზებაში ცენტრალური ადგილი დაიკავა საბჭოთა კავშირისა და აშშ-ის ურთიერთობამ. ხელისუფლებაში ყოფნის 6 წლის განმავლობაში გორბაჩოვსა და აშშ-ის პრეზიდენტებთან – ჯერ რეიგანთან, შემდეგ ჯორჯ ბუშ-უფროსთან – შედგა რამდენიმე ოფიციალური მოლაპარაკება და შეხვედრა, რომელთა დროსაც მიღწეულ იქნა ადრე წარმოუდგენელი შეთანხმებები.

უკვე 1985 წლის აპრილში გორბაჩოვმა გამოაცხადა ცალმხრივი მორატორიუმი საშუალო რადიუსის საბჭოთა რაკეტების (СС-20) ევროპაში განლაგებაზე. ეს გადაწყვეტილება მომზადებული ჰქონდა წინა ხელისუფლებას, მაგრამ პოლიტიკურ ნებას მოითხოვდა ცხოვრებაში გასატარებლად. გაუქმდა ახალი საშუალო რადიუსის საბჭოთა რაკეტის («Скорость») გამოცდა და შემდგომი დამუშავება.

1985 წლის ნოემბერში გორბაჩოვი რეიგანს შეხვდა ჟენევაში, 1986 წლის ოქტომბერში – რეიკიავიკში და 1987 წლის დეკემბერში ვაშინგტონში. ისინი შეთანხმდნენ საშუალო რადიუსის რაკეტების ორმხრივ ლიკვიდაციაზე. გადაწყდა საშუალო (1000-იდან 5500 კმ-ამდე) და ნაკლები (500-იდან 1000 კმ-ამდე) რადიუსის რაკეტების ლიკვიდაცია ამერიკული „ნულოვანი რადიუსის“ საფუძველზე. ამერიკელთა ამ გეგმას გორბაჩოვამდელი საბჭოთა ხელმძღვანელები კატეგორიულად უარყოფდნენ. საბოლოო ხელშეკრულებას ხელი მოეწერა ვაშინგტონში 1987 წლის 8 დეკემბერს და ძალაში შევიდა 1988 წლის 1 ივლისს. შედეგად აშშ-მა გაანადგურა 247 „პერშინგ-2“, საბჭოთა კავშირმა კი „პიონერის“ ტიპის 660 რაკეტა.

1989 წლის იანვარში ბუში გახდა აშშ-ის პრეზიდენტი. თავიდან ის ფრთხილად უყურებდა გორბაჩოვის რეფორმებს, თუმცა აღმოსავლეთ ევროპის სწრაფმა დემოკრატიზაციამ დაარწმუნა, რომ გორბაჩოვი ძალის გამოყენებას არ აპირებდა.

1989 წლის 2-3 დეკემბერს გორბაჩოვი და ბუში მალტაზე შეხვდნენ ერთმანეთს. გორბაჩოვმა დაადასტურა, რომ გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის ბედს და „ორი გერმანიის“ მომავალი მოწყობის საკითხს გადაწყვეტდა თავად გერმანელი ხალხი. ბუშმა და გორბაჩოვმა მოილაპარაკეს, რომ ბალტიის რესპუბლიკებში, სადაც ძლიერდებოდა მოძრაობა საბჭოთა კავშირისგან გამოსაყოფად, არ დაიღვრებოდა სისხლი. ბუში განსაკუთრებით დაინტერესებული იყო, რომ საბჭოთა კავშირს „რევოლუციის ექსპორტი“ შეეწყვიტა ლათინურ ამერიკაში, კერძოდ შეეწყვიტა კასტროს რეჟიმის დახმარება კუბაში. თუმცა ამაზე მაშინ გორბაჩოვი არ დათანხმდა. შეხვედრის შემდეგ პრეზიდენტმა და გენერალურმა მდივანმა პრესას განუცხადეს, რომ „ცივი ომი დამარხეს ხმელთაშუა ზღვის წყალში“.

1991 წლის 31 ივლისს გორბაჩოვმა და აშშ-ის პრეზიდენტმა ბუშმა ხელი მოაწერეს შეთანხმებას სტრატეგიული შეტევითი იარაღის 50%-იანი შემცირების შესახებ. ხელშეკრულება

ითვალისწინებდა „ადგილებზე“ ორმხრივ კონტროლს სტრატეგიული იარაღის ლიკვიდაციასა და წარმოებაზე. განადგურდა უმთავრესად მოძველებული რაკეტები, უახლესი საბჭოთა რაკეტები, სახელწოდებით „ტოპოლი“, შენარჩუნდა. საბჭოთა ხელმძღვანელობა დათანხმდა, ასევე, მხედველობაში არ მიეღოთ აშშ-ის მოკავშირეების – დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის – ბირთვული ძალები. გამალებული ბირთვული შეიარაღება, რომელიც თითქმის ნახევარ საუკუნეს მიმდინარეობდა, გორბაჩოვმა მთლიანად შეწყვიტა.

2.3. ავღანეთში ომის დამთავრება

გორბაჩოვს მძიმე მემკვიდრეობად ავღანეთში ომიც ერგო. 1985 წელს, როდესაც გორბაჩოვი ხელისუფლებაში მოვიდა, ავღანეთში ყოველდღიურად 10 საბჭოთა ჯარისკაცი იღუპებოდა. 1985 წელს საომარი მოქმედებები სულ უფრო მკაცრ ხასიათს იღებდა. ახალარჩეული გენერალური მდივანი კი თავიდან აცხადებდა, რომ „ძმებს გაჭირვებაში ვერ დატოვებდა“. რიგი მრჩევლებისა, პირველ რიგში გ. არბატოვი, ცდილობდნენ, გორბაჩოვი დაერწმუნებინათ ავღანეთის ომის უპერსპექტივობაში და მიზანსაც მიაღწიეს. 1985 წლის 10 ოქტომბერს ავღანეთის ხელმძღვანელი ბაბრაკ კარმალი საიდუმლოდ გამოიძახეს მოსკოვში და გორბაჩოვმა ის გააფრთხილა, რომ 1986 წლის ზაფხულიდან საბჭოთა ჯარები დატოვებდნენ ავღანეთს. გორბაჩოვმა კარმალს ასევე ურჩია, რომ უარი ეთქვა სოციალიზმის მშენებლობაზე, დაყრდნობოდა ისლამს და ტრადიციულ ზნეობრივ ღირებულებებს, გაეფართოებინა რეჟიმის სოციალური ბაზა და საერთო ენა გამოენახა მის წინააღმდეგ მებრძოლ რაზმების ხელმძღვანელებთანაც. 1986 წლის მაისში კამრალი ნაჯიბულათი შეცვალეს. ის უფრო ქმედუნარიანი ხელმძღვანელი იყო, მაგრამ ყველასთვის ცხადი გახდა, რომ ავღანეთში არსებული პროსაბჭოთა რეჟიმი საბჭოთა სამხედრო კონტინგენტის გარეშე ვერ გადარჩებოდა.

1988 წლის 14 აპრილს ჟენევაში ავღანეთის, პაკისტანის, აშშ-ისა და საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრებმა ხელი მოაწერეს ავღანეთიდან საბჭოთა ჯარების გაყვანას. 1988 წლის მაისიდან დაწყებული საბჭოთა ჯარი სამ ეტაპად, 9 თვის განმავლობაში უნდა გასულიყო. ავღანეთის არმიას გადაეცა საბჭოთა სამხედრო კონტინგენტის მთელი ინფრასტრუქტურა.

1989 წლის იანვრისათვის ნაჯიბულას მთავრობა ავღანეთის ტერიტორიის მხოლოდ 18%-ს აკონტროლებდა. მის არმიაში 150 ათასი ჯარისკაცი და ოფიცერი იყო, ოპოზიციაში კი 176 ათასი მებრძოლი, აქედან 85 ათასი მუდმივად იბრძოდა. 1989 წლის 15 თებერვალს ავღანეთის ტერიტორია მთლიანად დატოვეს საბჭოთა ჯარებმა. უკანასკნელმა ავღანეთის ტერიტორია დატოვა მე-40 არმიის სარდალმა ბორის გრომოვმა.

ავღანეთში ომი ეკონომიკური თვალსაზრისით საბჭოთა კავშირისთვის კატასტროფული შედეგების მომტანი იყო; სამხედრო თვალსაზრისით კი ავღანეთში საბჭოთა კავშირს გამარჯვება არ შეეძლო, მაგრამ ვერც ავღანელი მუჯაჰედები დაამარცხებდნენ ზესახელმწიფოს. საბჭოთა არმიამ მოკლულთა სახით დაკარგა 14 597 ადამიანი, დაიჭრა 53 700. სულ ავღანეთში საომარ მოქმედებებში სხვადასხვა დროს მონაწილეობა მიიღო 620 ათასმა ადამიანმა.

საბჭოთა ჯარების გასვლის შემდეგ ნაჯიბულას რეჟიმმა კიდევ სამ წელს იარსება, რადგანაც იარაღს იღებდა საბჭოთა კავშირისგან და დაემხო 1992 წლის აპრილში, საბჭოთა კავშირის დაშლიდან 4 თვის შემდეგ, ვინაიდან დახმარება შეუწყდა. 1996 წლის სექტემბერში თალიბანმა ნაჯიბულა ჩამოახრჩო, თუმცა შიდა ომი ავღანეთში არ დამთავრებულა.

„ბრეჟნევის დოქტრინა“	„ახალი პოლიტიკური აზროვნება“
ბიპოლარულ მსოფლიოში ორი სისტემის მშვიდობიანი თანაარსებობის შესაძლებლობა.	უარის თქმა მსოფლიოს ორ ბანაკად გაყოფის დებულებაზე; მსოფლიოს მთლიანობისა და განუყოფლობის აღიარება.
სამხედრო პარიტეტის მიღწევა. ბირთვული იარაღის საპასუხოდ გამოყენების შესაძლებლობა.	განიარაღება, პოლიტიკური მიზნების მიღწევა შეუძლებელია ბირთვული იარაღის გამოყენებით.
ძალის გამოყენების შესაძლებლობა კონფლიქტების გადაწყვეტის დროს.	უარის თქმა კონფლიქტების ძალადობრივი მეთოდებით გადაწყვეტაზე.
იმ ქვეყნების მხარდაჭერა (ფინანსური და სამხედრო), რომლებიც სოციალისტური განვითარების გზას დაადგნენ.	პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის პრინციპის უარყოფა.

3. შიდაპოლიტიკური დემოკრატიზაციისა და ეკონომიკური ლიბერალიზაციის დასაწყისი

3.1. რეფორმების ახალი სტრატეგია – სოციალიზმის დემოკრატიული მოდელის შექმნის ლოზუნგი

გორბაჩოვის 1985-1986 წლების რეფორმები წარუმატებელი აღმოჩნდა. არსებული კომუნისტური საზოგადოებრივ-ეკონომიკური სისტემა უარყოფდა როგორც მუშათა თვითმმართველობას, ისე საბაზრო ეკონომიკის ელემენტებს. რეფორმები წააწყდა კომუნისტური ხელმძღვანელობის ძლიერ წინააღმდეგობას. ისინი გრძნობდნენ, რომ რეფორმებს არსებული წყობილების ნგრევა მოჰყვებოდა. გორბაჩოვი, რომელიც მიჰყვებოდა პოლიტიკური პროცესის გააზრების კომუნისტებისთვის ჩვეულ ფორმებს, სჯეროდა სოციალიზმის პროგრესულობა, მთავარ მოწინააღმდეგედ მიიჩნევდა პოლიტბიუროს წევრის, ეგორ ლიგაჩოვის გარშემო შემოკრებილ ძალებს. მათთან შედარებით გორბაჩოვი და მისი მომხრეები უმცირესობაში იყვნენ. ცენტრალურ კომიტეტში „კონსერვატიული უმრავლესობის“ დასაძლევად გორბაჩოვმა გადაწყვიტა, საზოგადოებისთვის მიემართა. გორბაჩოვმა გადაწყვიტა, დაეწყო პოლიტიკური დემოკრატიზაცია. 1987 წლიდან დაიწყო გარდაქმნის მეორე ეტაპი.

1987 წლის იანვარში სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმზე გორბაჩოვმა წარადგინა რეფორმების ახალი სტრატეგია და კონცეფცია. თუკი ადრე ივარაუდებოდა, რომ 70 წლის განმავლობაში ჩამოყალიბებული სოციალიზმი თავისი არსით ჯანსაღი იყო და საჭირო იყო მისი განვითარების „დაჩქარება“, ახლა სოციალიზმის არსებულ მოდელს „მბრძანებლურ-ადმინისტრაციულს“ უწოდებდნენ და აკრიტიკებდნენ. მას აღმოაჩნდა სერიოზული მანკიერი მხარეები, რომელთა დასაძლევადაც საჭიროდ მიიჩნიეს სოციალიზმის დემოკრატიული მოდელის შექმნა. ახალი პრინციპი გამოცხადდა ლოზუნგით – „მეტი დემოკრატია!“. გორბაჩოვის ჩანაფიქრით, სოციალიზმისა და დემოკრატიის შეერთება კონსერვატორების დამარცხების საფუძველი გახდებოდა.

3.2. XIX პარტიული კონფერენცია და სამართლებრივი სახელმწიფოს შექმნის მცდელობა

1988 წლის ივნისში ჩატარდა სკკპ-ის XIX პარტიული კონფერენცია, რომელმაც პარტიის პროგრამიდან ამოიღო კომუნიზმის აშენების მიზანი (1961 წელს ხრუშჩოვმა რომ მიიღო) და ის შეცვალა ლოზუნგებით საჯაროობის, დემოკრატიისა და სახალხო მეურნეობის ტექნიკური გადაიარაღების შესახებ.

კონფერენციაზე პირველად იქნა გაცხადებული სამართლებრივი სახელმწიფოს შექმნის კურსი, თუმცა ის უნდა ყოფილიყო „სოციალისტური". ეს იყო ლენინიზმისგან მესამე ძირეული გადახვევა (პირველი იყო „კლასობრივ" საგარეო პოლიტიკაზე უარის თქმა, მეორე – პოლიტიკურ საქმიანობაში ხალხის უშუალოდ ჩართვა). სახელმწიფო ახლა ემყარებოდა არა მმართველი ფენის პოლიტიკურ ნებას, არამედ კანონსა და სამართალს. ეს სავსებით ლოგიკური იყო. სამართლებრივი სახელმწიფოს გარეშე დემოკრატია შეუძლებელია. სამართალი ამიერიდან უნდა განესაზღვრა თავისუფლად არჩეულ პარლამენტს და არა ხელისუფლების უზურპატორ ბოლშევიკურ პარტიას.

გორბაჩოვის მიერ დემოკრატიზაციის მიმართულებით გადადგმული პირველი რეფორმა „ალტერნატიული არჩევნები" იყო. თავისთავად ეს სიტყვაშეთანხმება უაზრობა იყო – არჩევნები თავისთავად გულისხმობს ალტერნატიულობას, მაგრამ საბჭოთა კავშირში ბატონობდა არჩევნები ალტერნატივის გარეშე. კომუნისტური იდეოლოგია კი ამას დემოკრატიის მწვერვალად სახავდა. ალტერნატიული არჩევნების შემოღებისას გორბაჩოვი ვერ წარმოიდგენდა, რომ შედეგად პოლიტიკურ რევოლუციას მიიღებდა, რომელიც დაანგრევდა არა მხოლოდ ადმინისტრაციულ-ბიუროკრატიულ სისტემას, არამედ მთლიანად კომუნისტურ რეჟიმს, კომუნისტურ პარტიას და საბჭოთა კავშირს.

XIX პარტიულ კონფერენციაზე გადაწყდა, რომ ალტერნატიული არჩევნები საფუძვლად დაედებოდა ყველა დონის საბჭოების არჩევას. თავად საბჭოები უნდა გარდაქმნილიყო პარლამენტარიზმის კანონების შესაბამისად და მათ სახელმწიფო ფუნქციები უნდა გადასცემოდათ. პირველად 1917-1918 წლების შემდეგ სახელმწიფო ხელისუფლება ბოლშევიკურის ნაცვლად „საბჭოთა" ხდებოდა.

ახალი მიდგომის შესაბამისად დაინიშნა საბჭოთა კავშირის სახალხო დეპუტატთა პირველი ყრილობის არჩევნები. ის გამოცხადდა საბჭოთა კავშირის უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოდ, რომელსაც ალტერნატიული არჩევნებით 5 წელიწადში ერთხელ ირჩევდნენ. პარტიულმა კონფერენციამ მხარი დაუჭირა ხელისუფლების დანაწილებას, სამოქალაქო საზოგადოებას, ასევე რესპუბლიკათა უფლებების გაფართოებას საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში. კომუნისტური პარტიული კონფერენციის მიერ გაუქმდა ყველა არასამართლებრივი მეთოდი, რომელთა მეშვეობითაც კომუნისტური ზედაფენა მართავდა ქვეყანას.

3.3. პოლიტპატიმართა განთავისუფლება

დემოკრატიზაციისკენ გადადგმული მნიშვნელოვანი ნაბიჯი იყო პოლიტპატიმრების განთავისუფლება. 1980-იანი წლების შუა ხანებისთვის დაახლოებით 2 ათასი პოლიტპატიმარი იყო. ისინი გასამართლებული იყვნენ „ანტისაბჭოთა აგიტაციისა და პროპაგანდისათვის". პო-

ლიტპატიმართა 90% მამაკაცი იყო, უპირატესად ახალგაზრდები და განათლებულები. ეროვნების მიხედვით, პოლიტპატიმრებში ცოტა იყვნენ შუააზიელები, არაპროპორციულად ბევრი – ბალტიის რესპუბლიკებიდან და ებრაელები.

1986 წლის 16 დეკემბერს გორბაჩოვმა ნიჟნი ნოვგოროდში დაურეკა ანდრეი სახაროვს და უთხრა, რომ შეუძლია მოსკოვში დაბრუნება. სახაროვმა მას შეახსენა სხვა „სინდისის პატიმრების“ შესახებ. გორბაჩოვმა უპასუხა, რომ ბევრი გაათავისუფლეს, დარჩენილებს კი პირობები გაუუმჯობესეს. 1987 წლის თებერვლიდან დაიწყეს მათი მცირე ჯგუფებად განთავისუფლება, თუმცა ზოგიერთი 1990 წლამდეც იყო საპატიმროში.

1986 წლის შემოდგომისთვის 477 იყო დაპატიმრებული 70-ე მუხლით („ანტისაბჭოთა პროპაგანდა“) და 190[1]-ე მუხლით („ცილისმწამებლური განცხადებები“) და კიდევ დაახლოებით 500 დაპატიმრებული იყო სხვადასხვა მუხლით (მათ შორის რელიგიური აქტივისტები).

1989 წელს სისხლის სამართლის კოდექსიდან ამოიღეს 70-ე და 190[1]-ე მუხლები.

3.4. სოციალიზმის საბაზრო ეკონომიკასთან შეერთების მცდელობა

გორბაჩოვისა და მისი მომხრეების აზრით, მხოლოდ ეკონომიკურად თავისუფალი სუბიექტი შეიძლებოდა ყოფილიყო პოლიტიკურად დამოუკიდებელი, ამიტომ 1987-1988 წლებში ცდილობდნენ, სოციალიზმი შეეერთებინათ არა მარტო დემოკრატიასთან, არამედ ბაზართან. საბაზრო რეფორმები ეკონომიკის ლიბერალიზაციას ნიშნავდა და საკმაოდ მრავალფეროვანი იყო, მაგრამ მათ ვერ შეძლეს შვიდი ათწლეულის განმავლობაში შექმნილი მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული ეკონომიკის საფუძვლების შერყევა. ამ ეკონომიკას იძულებითი ნაციონალიზაცია და კოლექტივიზაცია ედო საფუძვლად. ამ ხნის განმავლობაში თავად ადამიანები გადაეჩვივნენ დამოუკიდებელ და საკუთარი პასუხისმგებლობით მუშაობას. ეს ადამიანები შეეჩვივნენ, რომ ყველაფერი სახელმწიფოსი და კოლმეურნეობისა იყო, ანუ არავისი არ იყო. ამიტომ კანონები ინდივიდუალური შრომითი საქმიანობის, იჯარის, კოოპერაციის შესახებ დიდ შედეგებს არ იძლეოდა და ეკონომიკაში კრიზისულ მოვლენებზე გავლენას არ ახდენდა.

საბაზრო რეფორმებიდან ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო კანონი სახელმწიფო საწარმოს (გაერთიანების) შესახებ, რომელიც 1988 წლის 1 იანვრიდან შევიდა ძალაში. სახელმწიფო საწარმოებს მეტი თავისუფლება ეძლეოდათ. ზეგეგმითი პროდუქცია მათ თავად შეიძლება გაეყიდათ და ფასიც თავად განესაზღვრათ, საწარმოებს შეეძლოთ განესაზღვრათ მომუშავეთა რაოდენობა და მათი ხელფასი, ხოლო კოლექტივს შეეძლო ადმინისტრაციის არჩევა. ვარაუდობდნენ, რომ 1988 წელს ამ კანონის მიხედვით იმუშავებდა საწარმოების 50%, 1989 წელს კი ყველა საწარმო, მაგრამ მალევე გაირკვა, რომ კანონი ვერ მუშაობდა, უბრალოდ, ქვეყანაში არ იყო პირობები კანონში ჩადებული უფლებების რეალიზებისათვის, თავად ვერ იშოვიდნენ ნედლეულს და არ იყო ნამეტად წარმოებული პროდუქციის რეალიზების შესაძლებლობა. საწარმოები კვლავ ცდილობდნენ, რაც შეიძლება მეტი სახელმწიფო შეკვეთა მიეღოთ, რადგანაც ამ შემთხვევაში საწარმო სახელმწიფოსგან იღებდა ნედლეულს და ასევე ცდილობდნენ, გამოეშვათ ძვირადღირებული საქონელი. იაფი საქონელი დახლებიდან გაქრა, მოგებას საწარმოები მხოლოდ ხელფასის გასაზრდელად იყენებდნენ.

მრავლად შეიქმნა კოოპერატივები, რომლებიც სახელმწიფო საწარმოში ფართს იჯარით იღებდნენ. კოოპერატივებში დიდი წილი დირექტორებს ჰქონდათ. მათი საქმიანობის საფუძველი

კი იაფი სახელმწიფო ნედლეულის გამოყენება და წარმოებული პროდუქციის ძვირად გაყიდვა იყო.

ვერ მუშაობდა კანონის მუხლი საწარმოს გაკოტრების შესახებ და თანამშრომელთა ნაწილის განთავისუფლების შესახებ. უმუშევართა ფენის წარმოქმნას ხელს უშლიდნენ პროფკავშირები და არც საზოგადოება უჭერდა მხარს.

ეკონომიკური რეფორმის წარუმატებლობა აღრმავებდა ქრონიკულ სასურსათო კრიზისს და სასაქონლო შიმშილს. გორბაჩოვი ცდილობდა კრიზისის ჩაქრობას და ლიდერობის შენარჩუნებას თავისი მთავარი სიახლით – დემოკრატიზაციით, მაგრამ დემოკრატიზაცია სწრაფად იკრეფდა ძალას და მისი გაკონტროლება გორბაჩოვს აღარ შეეძლო.

3.5. „საჯაროობა“ და მისი შედეგები

„საჯაროობა“ მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებში სწრაფად გამოვიდა „კრიტიკისა და თვითკრიტიკის“ თავდაპირველი საზღვრებიდან. 1987 წლის იანვარში გორბაჩოვმა განაცხადა: „საბჭოთა საზოგადოებაში არ უნდა იყოს კრიტიკისთვის დახურული ზონები“. პრესაში, რადიოსა და ტელევიზიაში დაიწყო მწვავე დისკუსიები სხვადასხვა საკითხზე. ოქტომბრის რევოლუციის 70-ე წლისთავის მოახლოება კი საბაბი გახდა წარსულის „თეთრი ლაქების“ წაშლის, რეპრესიებისა და ტერორის გახსენებისთვის. 1990 წლის 12 ივნისს გაუქმდა პარტიული ცენზურა და სახელმწიფო მონოპოლია მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებზე.

გამოცოცხლდა ლიტერატურა და ხელოვნება. უაღრესად პოპულარული გახდა მიხეილ შატროვის პიესა „ბრესტის ზავი“, ანატოლი რიბაკოვის რომანი „არბატის შვილები“ და, განსაკუთრებით, თენგიზ აბულაძის ფილმი „მონანიება“. მასშტაბური ხდება სტალინის პერიოდის საშინელებათა მხილება. შედეგად ბევრი მივიდა დასკვნამდე, რომ საჭიროა არა კომუნისტური რეჟიმის „გადაკეთება“, არამედ მისი სრული ლიკვიდაცია.

საჯაროობას მოჰყვა სხვადასხვა გაერთიანების შექმნა. ყველაზე ცნობილი გახდა „სახალხო ფრონტები“, რომლებიც პირველად ბალტიის რესპუბლიკებში შეიქმნა და შემდეგ სხვა რესპუბლიკებშიც გავრცელდა.

საჯაროობას და დემოკრატიზაციას პარტიული ბიუროკრატიის კონტრშეტევა მოჰყვა. მისი მწვერვალი 1988 წლის მარტ-აპრილში იყო. მარტში გაზეთმა „სოვეტსკაია როსიამ“ გამოაქვეყნა ლენინგრადის ერთ-ერთი ინსტიტუტის მასწავლებლის, ნინა ანდრეევას წერილი „არ შემიძლია პრინციპებს ვუღალატო“. ნინა ანდრეევა გმობდა გარდაქმნას კლასობრივი მიდგომის პრინციპზე უარის თქმის გამო, ასევე აკრიტიკებდა „სოციალიზმის გაუმჯობესების“ პოლიტიკას და ეს მიაჩნდა უცხო იდეოლოგიის დანერგვის მცდელობად. ანდრეევა ასევე იცავდა სტალინს და მის პოლიტიკას.

ანდრეევას სტატია დაიბეჭდა მაშინ, როდესაც გორბაჩოვი საზღვარგარეთ იმყოფებოდა. „სოვეტსკაია როსია“ სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის მთავარი ორგანო იყო. სტატია მთელ საბჭოთა კავშირში გადაბეჭდა ათობით პარტიულმა გაზეთმა. გავრცელდა ვერსია, რომ ზედა პარტიულ ეშელონში ლიგაჩოვის ხელმძღვანელობით მომზადდა შეთქმულება გორბაჩოვის წინააღმდეგ. გარდაქმნის მომხრეები შოკში იყვნენ, ვერავინ გაბედა ანდრეევას სტატიის წინააღმდეგ ღიად გალაშქრება.

მხოლოდ 5 აპრილს ყველაზე მთავარმა პარტიულმა გაზეთმა „პრავდამ“ უპასუხა ნინა ანდრეევას სტატიით: „გარდაქმნის პრინციპები: აზროვნებისა და მოქმედების რევოლუციურობა“. სტატია ხელმოუწერელი იყო, მაშასადამე გამოხატავდა სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის ოფიციალურ თვალსაზრისს. სტატიის სტილისა და პათოსის მიხედვით, ყველასთვის ცხადი იყო, რომ მისი ავტორი გარდაქმნის იდეოლოგი ალექსანდრე იაკოვლევი იყო. ამის შემდეგ წელიწად-ნახევრის განმავლობაში კომპარტიის ორთოდოქსი წრეები ვერ ბედავდნენ გარდაქმნის წინააღმდეგ ღიად გამოსვლას.

3.6. ბორის ელცინის პოპულარობის ზრდა

სკკპ-ის ცენტრალური კომიტეტის 1987 წლის ოქტომბრის პლენუმზე პარტიის ხელმძღვანელობაში დაიწყო რადიკალური ფრაქციის ჩამოყალიბება – სკკპ-ის მოსკოვის პარტიული ორგანიზაციის პირველი მდივანი ბორის ელცინი გამოვიდა ქვეყანაში რეფორმების არათანმიმდევრული და ნელი გატარების კრიტიკით. ელცინი გორბაჩოვის დაწინაურებული იყო – 1985 წლის 23 დეკემბერს დანიშნა მოსკოვის პარტიული ორგანიზაციის ხელმძღვანელად, გრიშინის ნაცვლად.

ელცინი ნიჭიერი პოპულისტი აღმოჩნდა. 1987 წლისთვის მან დაინახა, რომ პარტიული ნომენკლატურა ხელისუფლებას კარგავდა და ხელისუფლება მას დარჩებოდა, ვინც რევოლუციური ხალხის სიმპათიას მოიპოვებდა. ხალხს კი, პირველ რიგში, უნდოდა კომუნისტური ტყუილებისა და ქვეყნის სიმდიდრის უსამართლო განაწილებისთვის ბოლოს მოღება. ხალხს უაღრესად აღიზიანებდა ნომენკლატურის ღია და ფარული პრივილეგიები.

ელცინმა იცოდა, რაზეც მიდიოდა. როდესაც ის ცენტრალური კომიტეტის წევრებმა და თავად გორბაჩოვმა გააკრიტიკეს, ელცინმა დატოვა პოსტი. 1988 წლის ივნისში პარტიულ კონფერენციაზე კი მან ღიად გაილაშქრა ნომენკლატურის პრივილეგიების წინააღმდეგ. ელცინს შეეძლო ხალხთან უბრალო და გასაგები ენით ლაპარაკი და მან სწრაფად მოიპოვა დიდი პოპულარობა. 1990 წელს მოსკოვში ხალხი გამოდიოდა პლაკატებით – „ელცინი და ხალხი ერთიანია!“

ელცინმა შეძლო, კომუნისტური რეჟიმის წინააღმდეგ მზარდი სახალხო უკმაყოფილების ტალღას სათავეში მოქცეოდა და ლიდერობა შეენარჩუნებინა მაშინ, როდესაც ამავე ტალღამ წალეკა მისი მთავარი მეტოქე და გარდაქმნის არქიტექტორი მიხეილ გორბაჩოვი.

4. საბჭოთა კავშირის კრიზისი და დაშლა

4.1. მრავალპარტიულობის დაშვება

1989 წლის მეორე ნახევრიდან დემოკრატიული ოპოზიციის მთავარი მოთხოვნა ხდება საბჭოთა კავშირის კონსტიტუციის მე-6 მუხლის გაუქმება, რომელიც კომუნისტური პარტიის ტოტალურ მმართველობას ამკვიდრებდა. ამ მოთხოვნით გამოდიოდა კომუნისტების ნაწილიც ბორის ელცინის ხელმძღვანელობით. გორბაჩოვი თავიდან წინააღმდეგი იყო, მაგრამ შემდეგ იძულებული გახდა, დათანხმებულიყო, თან იმედოვნებდა, რომ სანაცვლოდ დემოკრატები მხარს დაუჭერდნენ მის არჩევას საბჭოთა კავშირის პრეზიდენტად.

1990 წლის მარტში საბჭოთა კავშირის სახალხო დეპუტატების მე-3 ყრილობამ დიდი დებატების შემდეგ მხარი დაუჭირა საბჭოთა კავშირის კონსტიტუციიდან მე-6 მუხლის ამოღებას. შესაბამის კანონს ხელი მოეწერა 1990 წლის 14 მარტს. ამ მუხლის გაუქმებამ, ფაქტობრივად, წელში გატეხა კომუნისტური დიქტატურა.

საბჭოთა კავშირის პრეზიდენტის პოსტი კონსტიტუციაში გორბაჩოვის ინიციატივით შეიტანეს, მაგრამ გორბაჩოვს ეშინოდა საყოველთაო-სახალხო კენჭისყრისა, ამიტომ სსრკ-ის პრეზიდენტი საბჭოების საკავშირო ყრილობაზე უნდა აერჩიათ. დემოკრატების ნაწილი, ელცინით სათავეში, ასევე კონსერვატორები გორბაჩოვის პრეზიდენტად არჩევის წინააღმდეგი იყვნენ. გორბაჩოვი მაინც აირჩიეს, მაგრამ მან დეპუტატების ხმების 60%-ზე ნაკლები მიიღო.

პრეზიდენტად არჩევით გორბაჩოვმა კონსტიტუციურად თავისი ხელისუფლება გაიფართოვა, მაგრამ მისი პოპულარობა კვლავ ეცემოდა ქვეყნის ეკონომიკაში კრიზისული პროცესების გამო.

1988–1990 წლებში რუსეთში და სხვა რესპუბლიკებშიც წარმოიშვა მრავალი პოლიტიკური პარტია.

4.2. „სუვერენიტეტების აღლუმი“. ბრძოლა გორბაჩოვსა და ელცინს შორის

დემოკრატიზაციისა და საჯაროობის პირობებში რიგი მოკავშირე რესპუბლიკებისა – ბალტიის რესპუბლიკები, საქართველო და მოლდოვა ითხოვდნენ დამოუკიდებლობის აღდგენას. საბჭოთა კავშირის ყველა კონსტიტუციაში ეწერა მოკავშირე რესპუბლიკების უფლება კავშირიდან გასვლის თაობაზე. სანამ კომპარტიის მონოპოლია არსებობდა, ეს უფლება ფიქცია იყო, მაგრამ დემოკრატიზაციისა და მრავალპარტიულობის დაშვების პირობებში მოკავშირე რესპუბლიკების საბჭოთა კავშირიდან გასვლა რეალური გახდა.

გორბაჩოვს არ უნდოდა საბჭოთა კავშირის დაშლა. ის აშინებდა რესპუბლიკებს ეკონომიკური დეზინტეგრაციის შემთხვევაში მწვავე ეკონომიკური პრობლემების წარმოშობით, ეთნოკონფლიქტების გაჩაღებით. მიიღეს სპეციალური კანონი მოკავშირე რესპუბლიკების „საბჭოთა კავშირიდან გასვლის“ თაობაზე. ეს კანონი ისეთ ბარიერებს ქმნიდა, რომ მას „არგასვლის“ კანონი უწოდეს. რომელიმე რესპუბლიკის საბჭოთა კავშირიდან გასასვლელად რეფერენდუმი უნდა ჩატარებულიყო მთელ საბჭოთა კავშირში, დაეთვალათ, ვალი ხომ არ ჰქონდა რესპუბლიკას საბჭოთა კავშირისა, გადაეწყვიტათ შესაძლო ტერიტორიული საკითხები და ა. შ.

კრემლმა იმ რესპუბლიკებს, რომლებიც დამოუკიდებლობას ესწრაფოდნენ, იქ მცხოვრები ეთნიკური უმცირესობები დაუპირისპირა და სისხლიანი კონფლიქტებიც გააჩაღა (აფხაზები და

ოსები საქართველოში, დნესტრისპირეთი და გაგაუზები მოლდოვაში, ინტერფრონტები ბალტიის რესპუბლიკებში, სომხეთ-აზერბაიჯანის კონფლიქტი მთიანი ყარაბაღის გამო).

საბჭოთა კავშირს მთავარი დარტყმა რუსეთის ფედერაციის უმაღლესმა საბჭომ მიაყენა, მას შემდეგ, რაც ბორის ელცინი მის თავმჯდომარედ აირჩიეს. 1990 წლის 12 ივნისს მიიღეს დეკლარაცია რუსეთის ფედერაციის სახელმწიფო სუვერენიტეტის შესახებ. ამას მოჰყვა სხვა რესპუბლიკების „სუვერენიტეტის აღლუმი“ – 20 ივნისს სუვერენიტეტი გამოაცხადა უზბეკეთმა, 23 ივნისს – მოლდოვამ, 16 ივლისს – უკრაინამ, 27 ივლისს – ბელორუსმა. თუმცა სუვერენიტეტის გამოცხადება ჯერ კიდევ არ ნიშნავდა საბჭოთა კავშირიდან გასვლას, მაგრამ დაიწყო „კანონების ომი“, როდესაც „საკავშირო კანონმდებლობას“ უპირისპირდებოდა რესპუბლიკური კანონები.

4.3. „განახლებული საბჭოთა კავშირის“ შექმნის მცდელობა

1990 წლის ბოლოდან გორბაჩოვი რეფორმატორობას ფაქტობრივად შეეშვა და საბჭოთა წყობილებისა და საბჭოთა კავშირის მთლიანობის შენარჩუნებაზე დაიწყო ზრუნვა. გორბაჩოვი თავის გარშემო ძველი წყობილების შენარჩუნების მომხრეებს იკრებდა. 1990 წლის ნოემბერში მან ფინანსთა მინისტრად რეფორმების მოწინააღმდეგე ვლადიმირ პავლოვი დანიშნა. საგარეო საქმეთა მინისტრი ედუარდ შევარდნაძე კი დემონსტრაციულად გადადგა, თან განაცხადა, რომ მოდიოდა „დიქტატურისა“ და „ფაშიზმის საფრთხე“.

1990 წლის დეკემბერში საბჭოთა კავშირის სახალხო დეპუტატების მე-4 ყრილობამ მიიღო გადაწყვეტილება ფედერალური სახელმწიფოს და მისი სახელწოდების – „საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის“ – შენარჩუნების თაობაზე.

1991 წლის იანვარში ჯარი გაიგზავნა ბალტიის რესპუბლიკებში, რათა ხელისუფლებიდან ჩამოეცილებინათ სახალხო ფრონტების მთავრობები. 1991 წლის 13 იანვრის ღამეს კი ვილნიუსში საბჭოთა არმიის ნაწილის მონაწილეობით სცადეს რესპუბლიკის მთავრობის დამხობა. ეს წარუმეტებელი აღმოჩნდა, გორბაჩოვი კი სასწრაფოდ გაემიჯნა ძალისმიერ აქციას. თუმცა ლიტვას ეკონომიკური ბლოკადა გამოუცხადა და ნავთობპროდუქტების მიწოდება შეუწყვიტა.

1991 წლის თებერვალში ლიტვამ დამოუკიდებლობა გამოაცხადა. მეორე ქვეყანა, ვინც ეს ნაბიჯი გადადგა, საქართველო იყო.

1991 წლის 17 მარტს გორბაჩოვმა ჩაატარა რეფერენდუმი „განახლებული“ საბჭოთა კავშირის შენარჩუნების თაობაზე.

ბალტიის რესპუბლიკებმა, საქართველომ, სომხეთმა და მოლდოვამ უარი თქვეს მასში მონაწილეობაზე.

დანარჩენ რესპუბლიკებში რეფერენდუმი ჩატარდა და უმრავლესობამ მხარი დაუჭირა საბჭოთა კავშირის შენარჩუნებას.

რუსეთის ფედერაციაში რეფერენდუმს საბჭოთა კავშირის შენარჩუნების თაობაზე დაემატა კითხვა რესპუბლიკის პრეზიდენტის პოსტის შემოღების შესახებ. 1991 წლის მარტის ბოლოს რსფსრ-ის დეპუტატთა რიგგარეშე ყრილობამ ელცინი პრეზიდენტად აირჩია.

საქართველოში 1991 წლის 31 მარტს ჩატარდა რეფერენდუმი დამოუკიდებლობის თაობაზე და 1991 წლის 9 აპრილს დამოუკიდებლობა გამოაცხადა. დამოუკიდებლობა გამოაცხადა ესტონეთმაც. გორბაჩოვმა რესპუბლიკებში ჩატარებული დამოუკიდებლობის რეფერენდუმები „უკანონოდ“ გამოაცხადა.

1991 წლის აპრილში გორბაჩოვმა „საკავშირო“ რეფერენდუმზე დაყრდნობით მასში მონაწილე 9 რესპუბლიკასთან დაიწყო მოლაპარაკება ახალი სამოკავშირეო ხელშეკრულების შესამუშავებლად. ივლისის ბოლოს მოლაპარაკებები დამთავრებულად გამოაცხადა. გორბაჩოვი იძულებული გახდა, უარი ეთქვა სოციალისტური არჩევანისა და საბჭოთა წყობის ხსენებაზე. ახალ კავშირს უნდა დარქმეოდა „სუვერენულ სახელმწიფოთა კავშირი“. თუმცა ხელშეკრულების ხელმოსაწერად მზად იყვნენ მხოლოდ რუსეთი, ყაზახეთი და უზბეკეთი. მერყეობდნენ ბელორუსი და ტაჯიკეთი. რაც შეეხება უკრაინას, თურქმენეთს, აზერბაიჯანს და ყირგიზეთს, ისინი გადაწყვეტილების მიღებას მხოლოდ 1991 წლის შემოდგომაზე აპირებდნენ. ხელშეკრულების საზეიმო ხელმოწერა იგეგმებოდა 1991 წლის 20 აგვისტოს, ყირიმიდან გორბაჩოვის დაბრუნების შემდეგ, სადაც ის შვებულებაში იმყოფებოდა.

4.4. კომუნისტური რევანშის წარუმატებელი მცდელობა

ყირიმში გამგზავრების წინ გორბაჩოვი საიდუმლოდ შეხვდა ელცინს და ყაზახეთის პრეზიდენტ ნაზარბაევს, შეთანხმდნენ, რომ 20 აგვისტოს ხელშეკრულების ხელმოწერის შემდეგ ხელისუფლებას ჩამოაცილებდნენ კომუნისტ-კონსერვატორებს – პრემიერმინისტრ ვლადიმირ პავლოვს, თავდაცვის მინისტრ დმიტრი იაზოვს, КГБ-ს უფროსს კრიუჩკოვს. გორბაჩოვის კაბინეტში მოსასმენი აპარატურა იყო დამონტაჟებული და საუბრის შინაარსი კრიუჩკოვისთვის ცნობილი გახდა.

5 აგვისტოს გორბაჩოვი ყირიმში გაემგზავრა, ორთოდოქსი კომუნისტები კი გადატრიალების მზადებას შეუდგნენ. ისინი მიზნად ისახავდნენ რეფორმების შეწყვეტას, საბჭოთა კავშირის და კომპარტიის შენარჩუნებას. 18 აგვისტოს ისინი ყირიმში გორბაჩოვსაც შეხვდნენ. ის გადატრიალების მცდელობას არც დასთანხმდა და არც უარი უთქვამს. გორბაჩოვს ეშინოდა ხელისუფლების დაკარგვის, საბჭოთა კავშირის დაშლის და ხელისუფლების ელცინის ხელში გადასვლის.

გადატრიალება 19 აგვისტოს დაიწყო და სამ დღეს გაგრძელდა. 19 აგვისტოს დილით გამოცხადდა, რომ გორბაჩოვს „ჯანმრთელობის მდგომარეობის გამო“ არ შეუძლია პრეზიდენტის მოვალეობის შესრულება და მისი უფლებამოსილება გადაეცა ვიცე-პრეზიდენტ იანაევს. საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარემ ლუკიანოვმა განაცხადა, რომ სამოკავშირეო ხელშეკრულება არსებული სახით მიუღებელია და მოითხოვს შემდგომ დამუშავებას. გამოცხადდა საგანგებო მდგომარეობა და შეიქმნა საგანგებო მდგომარეობის სახელმწიფო კომიტეტი (ГКЧП), რომელსაც ხალხში მაშინვე „ხუნტა“ უწოდეს.

19 აგვისტოს ღამით КГБ-მ გორბაჩოვის იზოლირება მოახდინა ფოროსში, დილით კი მოსკოვის ცენტრში ჯარი შეიყვანა. ჯარმა არ იცოდა, თუ რატომ გამოიყვანეს ქუჩაში. სულ მალე ცხადი გახდა, რომ ჯარი ხალხს არ ესროდა. საპროტესტო გამოსვლები დაიწყო მოსკოვსა და სხვა ქალაქებში. წინააღმდეგობის ორგანიზატორი იყო რუსეთის ფედერაციის პრეზიდენტი ბორის ელცინი.

21 აგვისტოს დილით ამბოხების ორგანიზატორები ყირიმში გაფრინდნენ, გორბაჩოვმა ისინი არ მიიღო, ელცინის ბრძანებით კი ГКЧП-ები დააპატიმრეს და მოსკოვში ჩაიყვანეს. გადატრიალების მოწყობისას მისმა ორგანიზატორებმა ვერ გაითვალისწინეს ხალხის განწყობაში მომხდარი ცვლილებები, რომლებიც ქუჩაში გამოვიდნენ და ვერც რესპუბლიკების გაძლიერება, რომლებიც აღარ იყვნენ ცენტრის მორჩილნი.

	23 აგვისტოს რუსეთის ფედერაციის უმაღლესი საბჭოს დეპუტატებთან შეხვედრაზე გორბაჩოვს წაუყენეს მოთხოვნა, დაუყოვნებლივ ხელი მოეწერა ბრძანებისათვის კომუნისტური პარტიის დაშლის შესახებ, როგორც „დანაშაულებრივი ორგანიზაციისა“, პარტიის ქონება ნაციონალიზებულად გამოცხადდა. საკავშირო სტრუქტურები ფაქტობრივად ელცინის კონტროლის ქვეშ მოექცა.

4.5. ბელოვეჟის შეთანხმებები და საბჭოთა კავშირის დაშლა

პუტჩმა დააჩქარა საბჭოთა კავშირის დაშლა. მისი მარცხისთანავე დამოუკიდებლობა გამოაცხადა უკრაინამ, რამდენიმე დღის შემდეგ ბელორუსიამ, მოლდოვამ, აზერბაიჯანმა, უზბეკეთმა, ყირგიზეთმა, თურქმენეთმა. ყველაზე ბოლომ დამოუკიდებლობის დეკლარაციას ყაზახეთმა მიიღო. სექტემბრის დასაწყისში რუსეთმა აღიარა ბალტიის რესპუბლიკების დამოუკიდებლობა.

გორბაჩოვი დასავლეთის ქვეყნებთან აპელირებით ცდილობდა საკავშირო სახელმწიფოს შენარჩუნებას, – დასავლეთს აშინებდა შესაძლო მძიმე პროცესებით, რაც საბჭოთა კავშირის დაშლას შეიძლება მოჰყოლოდა.

რესპუბლიკების ნაწილი (გარდა ბალტიის რესპუბლიკების და საქართველოსი) განიხილავდა სამოკავშირეო ხელშეკრულების სხვადასხვა ვარიანტს.

1991 წლის 8 დეკემბერს ელცინი, უკრაინის პრეზიდენტი კრავჩუკი და ბელორუსიის უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარე შუშკევიჩი შეიკრიბნენ ბელოვეჟში, ისე, რომ არც აცნობეს გორბაჩოვს და გამოაცხადეს საბჭოთა კავშირის დაშლისა და დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობის შექმნის შესახებ. 21 დეკემბერს ალმა-ატაში 11-მა ყოფილმა საბჭოთა რესპუბლიკამ გამოაცხადა დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობის შექმნის შესახებ. საბჭოთა კავშირის შექმნის 69-ე წლისთავის წინ ამ სახელმწიფომ არსებობა შეწყვიტა.

1991 წლის 25 დეკემბერს გორბაჩოვმა განაცხადა, რომ ნებაყოფლობით იხსნის საბჭოთა კავშირის პრეზიდენტის უფლებამოსილებას.

გამოყენებული ლიტერატურა

- საიმონ სებაგ მონტეფიორე, სტალინი: წითელი მეფის კარი, ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა, თბ., 2012.
- მაიკლ კერიგანი, სტალინი. ფოლადის კაცი თუ მასობრივი მკვლელი? გამომცემლობა „პალიტრა L“, თბ., 2020.
- სტალინი – ძალაუფლება და იდეები, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბ., 2015.
- გ. ჟვანია, ეგრეთ წოდებული „ნაციონალ-უკლონიზმის“ შესახებ, თბ., 1990.
- ტიმო ვიჰავაინენი, სტალინი და ფინელები, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბ., 2012.
- სტალინი ისტორიასა და ისტორიკოსთა შეფასებებში, გამომცემლობა „დედა ენა“, თბ., 2002.
- კომუნიზმის შავი წიგნი. დანაშაულებები, ტერორი, რეპრესია, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბ., 2011.
- ლევან თოიძე, საქართველოს პოლიტიკური ისტორია (1921–1923 წლები), თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბ.,1999.
- სტურუა დევი, სტალინი, ხრუშჩოვი, ბრეჟნევი: მოგონებები და პორტრეტები, გამომცემლობა „მერანი“, თბ.,1995, 168.
- ხრუშჩოვი, ბრეჟნევი, ელცინი: თანამედროვე რუსი პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწეების მოგონებები, გამომცემლობა „დიდოსტატი“, თბ.,1997–1980.
- გორბაჩოვი მ. ს., გარდაქმნა და ახლებური აზროვნება ჩვენი ქვეყნისა და მთელი მსოფლიოსათვის, თბ., 1988, 310.
- პერტაია დ., სსრ კავშირის დაშლა და შეიარაღებული კონფლიქტები სამხრეთ კავკასიაში, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბ., 2007, 147.
- История России XX век, Под редакцией А.Б.Зубова, Том П, Эпоха сталинизма (1923-1953), М., 2016.
- История России XX век, Под редакцией А.Б.Зубова, Том Ш, Деградация тоталитарного государства и движение к новой России (1953-2008), М., 2017.
- История России XX – до начала XXI века, Под редакцией Л.В.Милова, М., 2007.

გამომცემლობის რედაქტორი	**თამარ გაბელაია**
გამოცემის მენეჯერი	**მარიკა ერქომაიშვილი**
გარეკანის დიზაინერი	**ნინო ებრალიძე**
დამკაბადონებელი	**ხათუთა ბადრიძე**

0179 თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზირი 14

14, Ilia Tchavtchavadze Ave., Tbilisi 0179

Tel: +995 (32) 2250484, 6284; 6278

www.press.tsu.edu.ge

USSR
Estonian
Moldovian
SSR
Turkmen
SSR
Azerbaijan
SSR
Kazakh
SSR
SSR
Russian